

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

ШЫМКЕНТ УНИВЕРСИТЕТІ

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР
ЖӘНЕ ӨЗЕКТІ ЗЕРТТЕУЛЕР»**

**Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ**

СБОРНИК ТРУДОВ

**Международная научно-практическая конференция
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ
И АКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ»**

**V том (1 бөлім)
Том V (1 часть)**

Шымкент, 2022

ӘОЖ 001
ББК 72
Ғ 96

Редакциялық кеңес: Пралиев Ғ.С., (бас редактор), Сейтқұлов Н.А.,
Әжіметов Н.Н., Тастанбекова Ғ.Р., Құланова С.Ш., Жаңабаев Д.Ж.

Редакционный совет: Пралиев Ғ.С., (главный редактор), Сейтқұлов
Н.А., Ажіметов Н.Н., Тастанбекова Ғ.Р., Құланова С.Ш., Джанабаев Д.Ж.

Ғ 96 **«Ғылым және білім: жаңа тәсілдер және өзекті зерттеулер»**
халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының еңбектер
жинағы. V том (1 бөлім). -Шымкент: «Нұрлы Бейне», 2022. -337 бет

Материалы международной научно-практической конференции
«Наука и образование: новые подходы и актуальные
исследования». Том V (1 часть). -Шымкент: «Нұрлы Бейне», 2022. -
337с.

ISBN 978-601-08-2247-4

Жинаққа «Ғылым және білім: жаңа тәсілдер және өзекті зерттеулер» халық-
аралық ғылыми-практикалық конференциясының ғылыми еңбектері енді. Еңбектер
жинағын халықаралық және республикалық ЖОО ғылыми-педагогикалық
қызметкерлері, студенттері, магистранттары және жас ғалымдардың баяндамалары
құрайды.

Мақалалардың мазмұны ғылымның педагогика және психология, жаратылыс-
тану, филология, математика және информатика, әлеуметтік ғылымдар, дене
шынықтыру және спорт салалары бойынша жан-жақты мәселелерді қамтиды.

В сборник вошли научные труды международной научно-практической
конференции «Наука и образование: новые подходы и актуальные исследования».
Сборник трудов состоит из докладов научно-педагогических кадров, студентов,
магистрантов и молодых ученых зарубежных и отечественных университетов.

Содержание статей охватывает широкий круг вопросов в области педагогики и
психологии, естествознания, филологии, математики и информатики, социальных
наук, физической культуры и спорта.

ӘОЖ 001
ББК 72

ISBN 978-601-08-2247-4

© Шымкент университеті, 2022

АЛҒЫ СӨЗ

Қазақстан индустриялық-инновациялық даму кезеңіне қадам басты. Бұл заманауи экономикалық талаптарға сай жүзеге асады. Отандық ғалымдар бұл кезең ғылыми жүйенің қайта бағдарламалануымен сипатталады, сондықтан тиісті нормативтік көрсеткіштермен реттелетін ғылым ұйымдық, кадрлық, инфрақұрылымдық, қаржылық салаларда өзгерістерге ұшырап, сол арқылы дамып, өрлеу үстінде деп есептеймін.

Бүгінгі таңда мемлекеттің ғылыми әлеуеті жоғары болып қалуда. Қазақстан көптеген ғылыми салаларда: химия және химиялық технология, физика, биотехнология, материалтану, энергетика, геология, ветеринария және ғылым мен техниканың басқа да көптеген салаларында жетекші орын алады. Зерттеулері әлемде үлкен қызығушылық тудырып отырған елде күні бүгінге дейін айтулы ғалымдар еңбек етуде.

Бүгінде қазақ ғалымдары даңқты дәстүрлерді жалғастыруда – олар ғылымның ең перспективалы бағыттарын дамытып, жаңа технологияларды дамытып, шәкірт тәрбиелеуде. Ел үкіметінің ғылымды қолдауға, ғылыми-зерттеу секторын, оның ішінде жас зерттеушілерді дамытуға ерекше көңіл бөлуі ғажап емес.

Конференцияның негізгі мақсаты ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін талқылау; жастарды ғылыми-зерттеу қызметіне белсенді тарту; оқу орындары арасында тәжірибе алмасу және ынтымақтастық орнату деп есептеймін. Нәтижелер барлық қатысушыларға пайдалы және ұсынылған ұсынымдар іс жүзінде қолдау табады деп үміттенемін.

Біздің өткізіп отырған конференция ғылым дамуының қазіргі кезеңіндегі көптеген өзекті мәселелерді қозғайды, атап айтқанда:

- Жаратылыстану ғылымдары (биология, экология, география, физика, химия);
- Педагогика және психология;
- Филология (шет тілдері, қазақ және орыс тілдері, әдебиет);
- Математика. Информатика. Бағдарламалау;
- Әлеуметтік ғылымдар (тарих, құқықтану, экономика, саясаттану);
- Дене шынықтыру және спорт.

Конференцияның барлық қатысушылары мен ұйымдастырушыларына жемісті жұмыс, сындарлы диалог және тиімді өзара іс-қимыл тілеймін!

Сейтқұлов Н.А.
Шымкент университетінің ректоры,
п.ғ.д., профессор

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Бекзат Ж.О.

Индустриалды-техникалық колледжінің оқытушысы

Құдратулла А.М.

Фемида Оңтүстік Қазақстан колледжінің оқытушысы

Резюме

В этой статье рассказывается о воспитательном значении ораторского искусства.

Resume

This article describes the educational significance of oratory.

«Өнер алды – қызыл тіл» деп қазақ бекер айтпаған. Қоғам тарихына көзсалсақ, қай халықтың болмасын күрделі қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлері, қолбасылары, ғалымдары ойға шебер, тілге шешен болғанын байқаймыз. Қазақ халқы - жаратылысынан шешендік өнерге жақын халық. Оның қиыннан қиыстыра, төтеден төге сөйлейтін тапқыр да ақылды, бейнелі де бедерлі, аталы да баталы, нақыл, қомақты ойлары жөнінде өзіміз де, өзгелер де таңдай қағып айтудамыз.

Қазақ шешендік өнері- атадан мирас болып, алтын баулы желісі үзілмей келе жатқан өнер. Теңіз тербеп тереңінде шайқалған інжу маржандай ғасырлар бойы халық жадында сақталып, жұпталып көптің көкейіне орнаған шешендік сөздер шешендердің даналық сөздерінде ашылады, айқындалады, ал шешендер әлденеше ұрпақтың сана сезімін аралап, көптің көкейіне қонақтаған ойлы, сырлы сөздерді жаттап, жадында сақтайды керекті, келеңді жерінде жаңартып кәдеге жаратады.

Шешендік сөздер көркем әдебиеттің жанрлары: ертегі, батырлар жыры, мақал - мәтелдер, жұмбақ, жаңылтпаштар, қара өлең, термелер т.б. сияқты оқиғаны баяндау, тапқырлыққа баулу, үлгі - насихат арқылы тыңдаушының таным дүниесін кеңейтіп, биік адамгершілік қасиеттерге үндеп қана қоймайды, олар сонымен қатар қазақ даласында әлеуметтік қызмет атқару ерекшелігімен дараланады. Сондықтан да дана халқымыз шешендікті терең меңгерген адамды киелі санап, жүйесін тауып сөйлеген сөзге тоқтаған, шешендікті «шешендік өнер» деген сөз тіркесімен атауы да тегіннен - тегін болмаса керек.

Қазақта шешен, би деген ұғымдар дербес тұрып та, қосарланып та айтыла береді. Белгілі бір шешендерін өкіл деп танысақ, мәселен, Жиренше шешен, Зілқара шешен, Әлібек шешен, Сүйінбай шешен, Бөлтірік шешен, Шәңкі шешен, Мүсіреп шешен, Тұяқ шешен, ал енді бір сыңарын би деп түстеу, мәселен, Майқы би, Аяз би, Мөңке би, Әйтеке би, Бала би т.б.деп атау қалыптасқан.

Шешендердің басым көпшілігі билеуші тап өкілдері болған. Көбінесе шешендер жер дауы немесе жесір дауы немесе ердің құнымен байланысты айтылған билік төрелік сөздер. Шешендік сөздер, өнер көп жағдайда әншілік, күйшілік тіпті ақындық сияқты өнер танымай кейбір тыңдаушы адамдардың “жақсылар” мен жайсаңдардың жеке бастарының қасиеттері ретінде де бағаланған.

Ақындар сияқты шешендер арнайы өнер жарысына түспеген, түсуге арналған, олардың шешендігі белгілі бір дауларды шешу үстінде көрінген, шешендік – тапқырлық сөздері белгілі бір мақсатпен байланысты туыған. Олардың дауласқан, айтысқан мәжілістеріне екінің бірі араласа алмаған. Алайда үстем тап өкілдері ру басы – билер шешендік өнерді өзінің шын иесі халықтан бөліп – жарып әкете алмаған. Нағыз кедей мен жарлы жалшыдан небір күміс көмей, жез таңдай халық шешендері шығып, әдеби тілімізді, тілдік қорымызды байытуға қалыптастыруға қазақтың алғашқы авторлары өлең-жырлары, аңыз-әңгімелері, шешендік сөздері өз Жәнібек хандығының төңірегінде дамыған. Қазақтың шешендік өнері үш жүздің басын қосқан Тәуке ханның тұсында, ханның ордасы

Түркістан қаласында жанданған, ердің ұнына екі ауыз сөзбен бітірген даңқты дала Демосфендері ме Цицерондары, Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би және қара жігіт Әйтеке шешендердің атақ-даңқтары да осы кезде шыққан.

Қазақ би-шешендері алты алаштың тату-тәтті, ақжарқын заманда өмір сүруін аңсап өтті. Бұл дегеніміз халықтың төрт құбыласын түгендеу. Осы мұратқа орай «біліп айтқан сөзге құн жетпейді, тауып айтқан сөзге шын жетпейді» (Төле би). Сөздің шыны мен құны - ақылдың құты, билердің қоғамдағы рөлі мен мерейін үстем етер құдірет. Халықтық тәрбиедегі қолайсыздықты сиретіп, үлкен мұратқа ұмтылу үшін адамға, соның ішінде билерге алдымен білім, яғни ақыл керек, екіншіден, ғылым немесе оқу керек, үшіншіден, ұғым, оқығанды пайымдау, тоқу керек, төртіншіден, отты жүрек, батылдық керек. Адал ұл болудың осы ұстамдық қағидаларын пайымдаған жан өз дәуірінің талаптарына сай болуға тырысады, жаңалыққа, жақсыны қабылдауға құштар болады.

Осындай тәрбиелі жақсы бала – «жан мен тәннің шырағы», елдің сүйіктісі, ал тәрбиесіз бала - ата-ананың таусылмас күйігі және қайғысы. Адам азабы - ел азабы. Ел жақсысы елеусіз қалса, «заманға заман күйлемек, замана оны илемек». Ондайда «пейілі жаман пәлеге жолығады, бітпейтұғын жалаға жолығады». Адамды пәле мен жаладан құтқаратын жақсылық. Жақсылықтың жөні де, шарапаты да көп. Дегенмен «жақсыға қылған жақсылық, өмірінде тозбайды. Жаманға қылған жақсылық, бір күнгідей болмайды», «жақсы – арына құл, жаман – малына құл». Осы ойға тоқтам-түйіндер келтірерлік:

Мал тап, алысқа кет,

Жалқаулыққа жеңілмей.

Мал арыстанның аузында, Түрікменнің төрінде,

Табарсың оны қайраттансаң ерінбей. (Алшағыр би)

Ер жігітке еңбек ар емес,

Оны көтермеген ер нар емес. (Шоқай би).

Білектің күшінде кеткеніңді,

Біліктің күшімен қайтардым.

Найзаның ұшында кеткеніңді,

Тілдің ұшымен қайтардым, - дей келіп, Бөлтірік шешен: «Жақсы кәсіп - анық ырыс»

- деген ұстанымды бетке ұстайды.

«Төккен терің болмаса, елге өкпелеме». «Елдегіні ерге береді, ерге бергенде, төккен терге береді». «Барлық пен жоқ ебінен» (Нақысбек шешен[2]).

«Нағыз бақ еңбектіге бітеді,

Қызыр оның талпынысын күтеді.

Ғұмыр үйретіп, данышпан етеді,

Сүтпен кірсе, сүйекпен кетеді». (Киікбай би)

Билер үшін, өмір - қамқорлық, қамқоршы - ұлағатты сепкен ізгілік, ал шешендік - сол қамқорлықтың құндылығын көрсететін, құндылықты иемдетуге үйрететін өнер. Болмыстағы кісілік мәндік қасиет адамды адаммен жақындататын сиқырлы күш.

Бәйдібек би осы ойын былай жеткізеді:

«Тірлік басқа болса да, тілек бір.

Бармақ басқа болса да білек бір».

Қазақтың үш төбе билері де адамзат тіршілігін, оның келешегін адам қайыр-қамқорымен салыстыра саралайды:

Батырлықтан не пайда,

Халқына қайран қылмаса (Төле би).

Атадан жақсы ұл туса,

Елінің оңы болады (Қазыбек би).

Бай болсаң халқыңа пайдаң тисін,

Бай болып елге пайдаң тимесе,

Елден бөтен үйің күйсін. (Әйтеке би).

Би шешендер қаршадайынан ел мұң-зарына құлақ түре жүрді, тығырықта алғыр, зерек, әділ болып ержетті, айтыс-тартыста ой өрісін жетілдірді, сөйлеу мәдениетін нақыштады. Ойы мен болмысы белсенділер ел жағдайын, әсіресе олардың рухани болмысын жетік білген сайын, әділдік жағына ауысып отырды.

Билер іскерлікке, талаптыларға тәнті болды, мәселенің мән-жайымен жан-жақты танысты, арызданушы жақтардың өз айыптамаларын байыппен талдады, қажетті жағдайда бұлтартпас айғақтарды алға тартты. Билер ұстанған талап қатаң, әділ, жүйелі болды. Олар тәртіп пен тағлым, өнеге мен өнер мәселелеріне ерекше мән берді. Сондағы уағызы – «Ақылды көпшіл келеді, надан кекшіл келеді», «Ақылсызға ақылды тура айтса, мін деп біледі», «Ақылдыны алысым деме, ақылсызды жақыным деме», «Ақылдының алдымен жүр, ақымақтың артымен жүр» деген өмірлік қағидалар болды. Халық «білімдімен жақын болсаң, қолың жетер, білімсізбен жақын болсаң, басың кетер» - деп текке айтпайтын.

Білімсіздік - тіл жүгіртеді, жақынын жат етеді, құлқынның құлы етеді.

Білімсіздік - жан мен тәннің саулығы емес. Осыдан:

«Ердің азғанын неден білеміз?» деген сұрақ жиі туындайды. Оған Досбол шешен:

Жігіт кеселші болар,

Әйелі өсекші болар.

Елдің шынары болмас,

Кішінің тұрағы болмас.

Ел тозып, ығыр болар,

Ер қажып, тұғыр болар.

Баққаны базар болар,

Айтқаны азан болар.

Күндердің күнінде,

Ел бір жақсыға зар болар, - деп жауап береді.

Қысқасы, қазақтың әлеуметтік болмысын битану тағылымы мен өнерінен пайымдаймыз[3].

Шешендік сөздер халық өмірімен тығыз байланысты туатындықтан үйлену дәстүрі, жөн-жоралғыларындағы сөз өнерімен бір-екі мысал келтірейік. «Қыз көру, не жар таңдау». Сұлулыққа жаны үйір халқымыздың ғасырлар бойы ерге адал жар, сенімді серік болар қыз іздеген, осыдан халық арасында: «Тегіне қарап қызын ал», «соғуына қарап қару ас, көріп алған көріктіден, көрмей алған текті артық», «шешесін көрде қызын ал, аяғын көріп асын іш» деген сөз тіркестері қалған.

Шешендік өнер қазақ елі жағдайында жас буынды тәрбелейтін түрлі мектеп іспетті болған. «Баланы жастан» деп билік жолын ұстау атадан балаға мирас ретінде қалып отырған.

Таудың аласармауын, бұлақтың сарқылмауын мұрат тұтқан әр би өзінен кейінгі ұрпақтың да ел ұйытқысы боларлықтай азаматтар болуын ешқашан қаперінен шығармаған. Мүмкіндігінше өз балаларының бірін болмаса ат аяғы жетер жердегі көкірегінде сәулесі, көзінде оты бар жастарды шала қия биіктен танып, тәрбиелеп, баулып, баққан. «Өсер елдің баласы – он бесінде баспын дейді, өспес елдің баласы – он бесінде жаспын дейді» деген сияқты мақал-мәтелдерді шығарып, баланы он бес жастан ел билігіне, дау-шардың шешімін айтуға баули бастаған. Ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, тұрмыс-салт жырларында, қазақтың қара өлеңі, ертегі, аңыздарда, айтыста, мақал-мәтел, жұмбақтардағы шешендік үлгілерінің тәрбиелік мәні ерекше.

Библиографиялық тізім

1. Негимов С. Шешендік өнер.- Алматы: Ана тілі, 1997.
2. Адамбаева Б. Алтын сандық.- Алматы: Жазушы, 1989.
3. Абилкасов Г.К. Қазіргі шешендік өнерде би-шешендердің бата сөздерін қолдану тәсілдері. // Жас ғалым-№ 15.2021 ж.

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TENSES IN THE FRAMEWORK OF COMMUNICATIVE APPROACH

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Бегова А. Б.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The article according to the grammar-translation method (GTM), language proficiency is grammar and vocabulary. The process of improvement is understood as a movement from one grammatical scheme to another. Thus, a teacher planning a course on this method first thinks about what grammar schemes (s)he wants to cover. Then, texts are selected for these topics, from which individual sentences are singled out, and everything ends with a translation. Mainly, translation is from a foreign language into the native, then from a native language into a foreign one. As for the text, it is usually the so-called artificial text, i.e. practically no meaning is given to core ideas of the text and its content: it is not so important what you say, it is important how you say it [1].

G. Ollendorf, who was advocating in favor of the grammar-translation method, believed that the texts should be selected so that their content repels rather than attracts students. It is necessary due to the fact that, when learning a language, it is important to learn grammar, and not the text, which serves only as an illustration of it.

It was only in the 1960s that foreign benefits began to penetrate the USSR. As for the English language, these are the famous textbooks of Hornby and Eckersley. And in 1965, the “Bonk” appeared, a textbook, according to which, for all its shortcomings, more than one generation, at the very least, mastered English. The main disadvantage is that the traditional method creates ideal conditions for the emergence of the language barrier, since a person in the learning process stops expressing thoughts and ideas, seizes to speak, but simply combine words through some rules [2].

This method of learning foreign languages dominated until the end of the 50s and was practically the only one taught almost everywhere. However, despite some well-deserved complaints, the traditional method has a number of advantages:

- it allows learning grammar at a very high level;
- the method is good for people with highly developed logical thinking, it is natural for them to perceive the language precisely as a set of grammatical formulas [3].

The modern lexico-grammatical technique is aimed at teaching the language as a system. First of all, four basic language skills are strongly emphasized, such as speaking, listening, reading and writing. Therefore, much attention is paid to the analysis of texts, writing presentations and essays. In addition, everyone should learn the structure and logic of a foreign language, be able to correlate it with their native language, understand what are their similarities and differences. This is impossible without a serious study of grammar and the two-way translation practice [4].

From the standpoint of this method, the main goal of teaching a foreign language is the need to read literature in the original language and understand it. As the name of the method implies, the student must be able to translate, more precisely, to carry out two-way translation. Communication skills are not the goal of teaching a foreign language in the frames of the given method. Reading and writing are the main skills that are developed within this method. Accordingly, little attention is paid to speaking and listening, and almost no attention is paid to pronunciation. The similarity between the target language and the native language is emphasized within the framework of the method, which greatly facilitates the learning of the language.

Students study exactly the form of the language, the grammatical structure. Grammar rules are learned deductively, providing a good and constant mental load. The figure below demonstrates initial techniques within the given method [5].

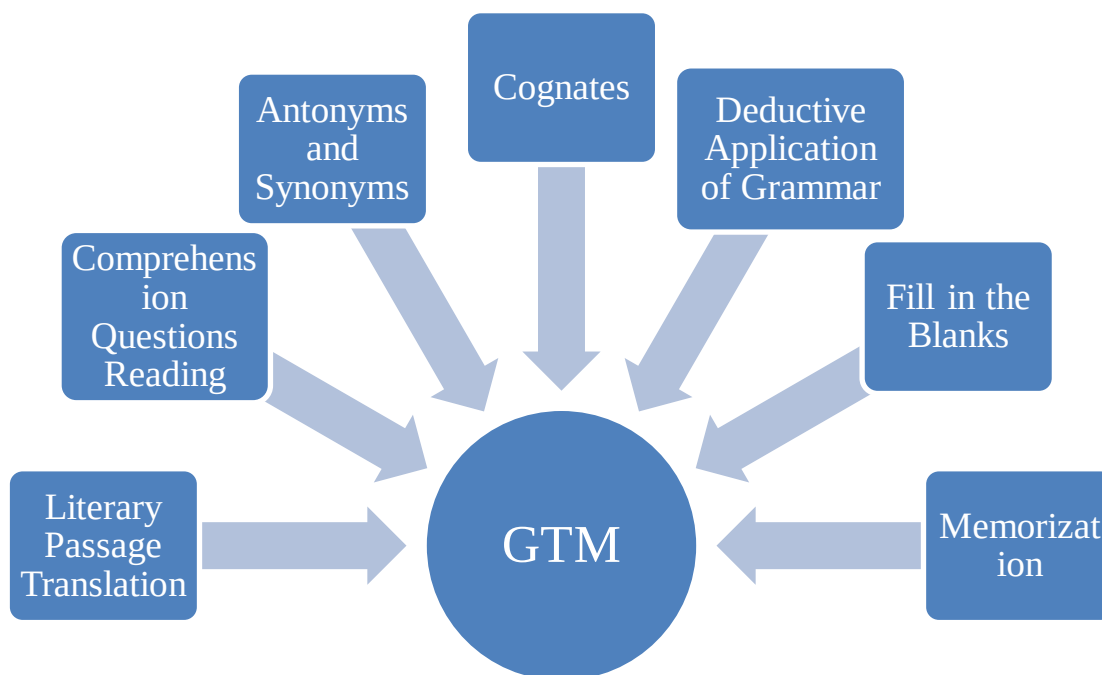

Figure 2 – Initial techniques within the grammar-translation method (GTM)

Thus, the method is based on the understanding of a language as a system. According to this method, language proficiency is knowledge of grammar and vocabulary. The main aspects of the grammar-translation method are:

- the purpose of education is reading (literature) and translation;
- the focus is on writing, there is no oral language, speaking and listening are used only as a means of learning;
- vocabulary is taught on the material of words selected from texts for reading, a bilingual dictionary is widely used;
- grammar is studied on the basis of deductive and systematic approaches, rules, translation exercises, comparison of the studied grammatical phenomenon with the corresponding phenomena in the native language are used;
- the principle of relying on the native language is the leading one, which makes it possible to explain new linguistic phenomena in the native language.

References

1. Linguodidactic problems of teaching foreign languages. issue 2; Saint Petersburg University Press-Moscow, 2011. - 176 p.
2. Methods of teaching foreign languages in secondary schools; KARO -, 2013. - 224 p.
3. Teaching foreign languages; KARO -, 2013. - 320 p.
4. Sample programs for academic subjects. Foreign language. Grades 5-9; Enlightenment-Moscow, 2012. - 208 p.

UDK 811.111

TEACHING ENGLISH GRAMMAR USING INTERNET BASED PROGRAMS

Суюбердиева А.А.

п.з.к., аға оқытушы

Бегова А. Б.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Today, researchers, including E.V. Shikhotova and O.A. Mozharova recognize that multimedia and digital technologies have a huge didactic and methodological potential. The main goal of learning a foreign language is the development of communicative competence and its components. The digital and multimedia resources used today in linguodidactics include the following:

- electronic dictionaries, mostly. educational (interpretative, translation, terminological, reference, illustrated, interactive);
 - authentic materials in the target language (in-texts, graphics, video, audio, game formats);
 - special educational resources for teaching a foreign language (electronic textbooks and printed tasks created using a computer, shell programs; interactive minds);
 - application programs (MS Word, MS PowerPoint, web browsers);
 - means of electronic synchronous (chats, instant messengers, videoconferences) and asynchronous (e-mail, forums, study groups in social networks) communication;
 - educational Internet resources (hotlist, multimedia scrapbook, treasure hunt, subject sample, web quest).

E.S. Polat argues that when choosing a computer program, certain learning objectives should be taken into account, more detailed goals are presented in the table below.

Table 2 – The choice of computer programs according to the purpose of training [1]

№	Competence/skill	Purpose
1	Phonetics	- the formation of skills to distinguish sounds foreign language; - formation of rhythmic-intonation pronunciation skills; - formation of articulatory pronunciation skills.
2	Vocabulary	- the expansion of passive and potential learners' dictionaries; - control of the level of formation of lexical skills based on test and game computer programs using visual clarity; - formation of productive lexical writing skills.
3	Grammar	- control of the level of formation grammatical skills based on test programs; - formation of receptive grammatical reading and listening skills; - the formation of productive grammatical predominantly writing skills;
4	Reading	- consolidation of receptive lexical and grammatical reading skills; - mastering the skills of extracting from the text semantic information of various types; - training in various types of text analysis; - control of correctness and depth of understanding read text.
5	Listening	- formation of phonetic skills listening; - control of the correctness of understanding the text you listened to.
6	Speaking	- formation of phonetic speaking skills

A difficult task for students is the study of English grammar. In order for knowledge of grammar not to remain in the memory of students only in the form of memorized rules, diagrams, tables, short quatrains, so that students' speech is grammatically correct, it is necessary to provide conditions for the repeated use of speech patterns through substitution exercises, which can delivered through computer based applications[2].

In order to demonstrate substitution exercises we have chosen several Internet-based resources.

1) Oxford Practice Grammar Student's Site. The homepage prompts students to select exercises according to their level of language proficiency. This is followed by a choice of the type of exercises: exercises to consolidate grammatical skills, writing and reading, tests. The

service is fully automated, students insert the correct answers by dragging the answer into an empty cell and clicking on the check button.

The service does not have listening assignments, but has many exercises on relevant grammar topics that students can complete both in the classroom and at home on their own. The service is free to use and compatible with interactive whiteboard.

2) English Grammar online exercises. The site allows a student to download, reuse or share various English grammar lessons, as well as complete online tasks with automatic verification. There are various substitution exercises, quizzes and tools for students, for example “Grammar check tool”.

3. Perfect English Grammar is probably the most friendly and easy to navigate. From the very beginning, the site offers to assess the level of language preparation through a short test. This is very useful because not all students know what level they have. On the site you can see the explanation of the topics and do the exercises. As with the previous sites, here the tasks are limited exclusively to tests, quizzes and substitution tasks. However, the resources of the site are diverse. The site has the opportunity not only to practice grammar online with automatic checking, but also to download exercises with answers in PDF format, which will be extremely useful for teachers when working in the classroom.

Today, when the Internet penetrates into all spheres of life and education, we must use its resources to create a more effective environment for teaching a foreign language. T. Mulyati is sure that “the more teaching resources teachers have, the easier it is to use different strategies when teaching grammar. Accordingly, online grammar resources can be an alternative to helping students advance their knowledge of grammar.” [3]. The researcher also pointed out some advantages of using online grammar resources, namely:

- 1) Students have access to a wide range of resources.
- 2) Greater coverage of students due to the ease and speed of delivering information.
- 3) Convenient and friendly interface of sites and programs, intuitive navigation.
- 4) Links to many other sites.
- 5) Students receive feedback without teacher evaluation of their work.

Thus, we can conclude that the use of Internet resources for teaching grammar within the framework of a communicative approach is more rational at the second stage, i.e. practice the acquired knowledge through certain exercises. The most common is the substitution exercise. Moreover, the use of Internet resources allows a teacher to motivate students to complete tasks and update cognitive processes. In addition, such resources are valuable when working individually, when students are not afraid to receive a negative assessment or feedback from a teacher.

References

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие. – Москва: Издательский центр «Академия», 1999. – 224 с.
2. Mulyati T. Teaching English Grammar Using Internet Grammar Resources // (Teaching English by Using Internet Resources). – 2010. – pp. 83-92.
3. Assanova N., Pelepessova A.B. The role of educational mobile apps in learning English (non-linguistic specialties) Access mode: <https://articlekz.com/en/article/33391> (accessed 12.03.2022)

UDK 811.111(07)

CONTENT OF THE FORBEARANCE FORMATION BY MEANS OF A FOREIGN LANGUAGE

Kalykova B.
Shymkent University, Shymkent

The peculiarity of tolerant education is its multifaceted nature, which makes it possible to consider the problems involved in various academic disciplines of the humanitarian and artistic-aesthetic cycles, in special courses on the history and culture of individual peoples. The content of tolerant education necessarily includes such components as: the features of the structural components of the ethno-pedagogical environment of a particular locality; tolerance in relationships; the culture of inter-national interaction proper; specificity of the structural

components of the cultures of ethnic groups inhabiting this territory; the basic psychological features of the ethnos living on it. It should be noted that in our study we introduce the concept of “tolerant education”, which includes the teaching of rights, the values of cultures, and the education of tolerant behavior.

Tolerant education, which includes multicultural education, is aimed at preserving and developing the whole diversity of cultural realities, including national and pedagogical ones existing in the community, to transfer this heritage to the younger generation. In the ethno-pedagogical aspect, tolerant education presupposes the consideration of cultural and educational interests of different ethnic groups and provides for: the adaptation of man to different values in the situation of a multitude of diverse cultures; Interaction between people with different traditions; Orientation to dialogue of cultures; The rejection of the cultural and educational monopoly of certain nations and peoples in relation to others. We believe that the educational process aimed at shaping tolerance is significant. In solving the problems of forming tolerance in the educational process of a school with a multinational composition of students, we proceed from the awareness of the contradiction that arose in the poly-ethnic region in connection with the need to study at school not two but three or more (Kazakh, Russian, Uzbek and foreign For all students) of languages at the level of active learning, on the one hand, and the lack of program and methodological support for the coordinated study of several languages, on the other. Kazakh and Russian languages, as they are the state languages of the Republic of Kazakhstan, are studied by Kazakhs and Russians. At the same time, English, the third language, is also studied by all. The influence of regional peculiarities (the population of the school micro-district by representatives of the Uzbek people) dictated a well-thought-out attitude toward the study of the Uzbek language native to many school students.

In determining the main areas of work, we faced, first, the task of implementing a systematic, holistic approach, where everything was logically built, structured and coordinated in terms of resolving the problem of shaping tolerance in the teaching and upbringing process, and secondly, the random ratio Components of the curriculum.

Studying the “History of Kazakhstan” acquaints students with the rich patriotic and international traditions of the peoples of the country. At the lessons of “Music” school students learn the songs of the peoples of the world, listen to music written by composers from different countries. At the lessons of “Physics” and “Chemistry” they get acquainted with the scientific data, which were obtained as a result of close cooperation and joint research of Russian and foreign scientists. By analyzing such a phenomenon as language tolerance, it is necessary to rely on possible interrelationships of different languages. The poly-ethnic nature of learning requires consideration of such factors as national culture and language.

Formation of positive attitudes towards values of tolerance in the study of Kazakh, Russian, and Uzbek languages is achieved through training in comparative analysis of Kazakh and Russian, Uzbek and Russian or Kazakh languages for pupils of general education schools. Here the main task is the formation of verbal tolerance of students. Language should be studied through culture and traditions, as it helps to understand why in the same situations people behave differently depending on the norms of behavior adopted in that or culture. Stimulation of cognitive activity in the study of language helps to create a feeling of empathy for people of other nationalities.

The content of the educational material on the formation of tolerance in students is selected based on the requirements of the curriculum for a foreign language. For the purpose of forming tolerance in high school students, particular attention was paid to the components of the content of training identified in the program as:

- spheres of communicative activity, themes, situations, communicative and social roles;
- special (speech) skills, characterizing the level of practical knowledge of a foreign language as a means of communication and cognition;
- a complex of linguistic-cultural and regional knowledge of the national and cultural peculiarities and realities of the country of the studied language, a minimum of etiquette-usual

forms of speech for communication in various spheres [1].

Understanding the diversity and uniqueness of national cultures, taking into account their specific features, recognizing the identity of the culture of each people and genuine respect for the spiritual values of other peoples is achieved through music. Full-fledged formation of the tolerant personality of students, the disclosure of their emotional and personal abilities cannot occur without deep involvement in folk musical and poetic creativity. Containment of oral folk art, especially songs, both epic and lyric, is, in essence, a poeticized history and way of life of the people. In them, in the most perfect artistic form, the national character of the people is expressed, and the high level of its national and poetic creativity is revealed.

The creative realization of their abilities is realized by students in the process of familiarizing themselves with the musical and poetic heritage of their native peoples. This contributes to the successful formation of such socially significant qualities of a tolerant personality as kindness, respect for elders, parents, friendliness, careful attitude to all life on earth, compassion, tolerance, aspiration to render feasible assistance to orphans and invalids.

The perception of a work of art is based on cultural experience, formed under the influence of a certain society. Since childhood in a person, simultaneously with the gradual acquisition and transformation of age-related manners of behavior, nationally determined psychological and cultural attitudes are emerging and manifesting. It is they, often imperfect, contradictory, are the benchmark in the aesthetic evaluation of works of art. Multidimensional comprehension of this fact allows us to assert the following:

- a child by the time he starts school already has a certain ethnic cultural experience, which he can rely on when studying art and aesthetic disciplines;
- the improvement of this knowledge gives the child the opportunity to better orient himself in the culture of his people, on the basis of which it will be easier for him to comprehend the laws of art that embody national and universal human values;
- a single unified curriculum on art cannot be.

With a general conceptual approach to the formation of the structure and methods of the educational process, the selection of the content of the regional curriculum should be carried out taking into account the culture of the peoples living in the region.

According to A.N. Khuziakhmetov “ethno-cultural features that manifest themselves both in the content of the work of art itself and in its perception have a decisive influence on the processes of artistic and aesthetic cognition, the study of which in this aspect is extremely important for the formation of an education and training system adequate to the ethno-cultural specificity of a particular region” [2]. Thus, all disciplines that are part of the content of education, one way or another, are able to contribute to the formation of a culture of interethnic communication among students. However, discipline, which is designed to prepare students specifically for intercultural (interethnic) communication, to form their tolerance, undoubtedly, is the “Foreign Language”. The academic subject “Foreign Language”, like no other subject of the school curriculum, is able to realize the students' need for communication, since; perhaps, its alone sets himself the goal of teaching real communication with representatives of other cultures.

Currently, due to the integration of Kazakhstan into the world socio-economic, scientific-educational and cultural space, the expansion of international exchanges and cooperation with foreign partners, the role of a foreign language as a subject is reassessed.

There is no doubt that teaching a foreign language should contribute to the formation of a positive attitude toward it. But another point is equally important here: when studying a foreign language, students begin to understand and appreciate their native language more deeply and, on the contrary, experiencing love for the language of their native people, trying to understand it more deeply, it will be easier for them to learn the language of a different culture. On this occasion V.A. Sukhomlinsky said: “Wealth embodied in the treasures of the languages of other peoples, remains inaccessible to man, if he did not master his native speech, did not feel its beauty. The deeper a person learns the subtleties of his native language, the more subtle his receptivity to the play of the hues of the native word, the more prepared his mind for mastering

the languages of other peoples, the more the heart perceives the beauty of the word”[3].

Language is a mirror of the culture of the people to which it belongs, self-awareness, mentality, way of life, traditions, customs, morality, value system and attitude is reflected in it. Therefore, any language, in addition to universal concepts, rules and categories applicable to the absolute majority of languages, has its own set, typical only for it nationally specific elements, ignorance of which can cause communication barriers.

Bibliography

1. Tolkachev, T.K Methodist-chemistry teacher. Kaluga: UIA 2001.
2. Khuziakmetov A.N. Pedagogics: Introduction to pedagogical activity. Short abstract of lectures. Kazan, 2013. - 112 pages.
3. Sukhomlinsky V. A. Ethnopedagogics. Moscow, 2013

UDK 811.111(07)

FEATURES OF FORMATION OF FORBEARANCE IN THE MULTINATIONAL SCHOOL

Kalykova B.

Shymkent University, Shymkent

The study of contemporary psychological, pedagogical and sociological literature published in recent years, has led us to the conclusion that problem of formation of tolerance in the educational process in schools with multinational structure is an urgent and less developed. Available dissertation research on formation and tolerance education, limited mostly either characteristic of psychological and pedagogical foundations of the concept, or disclose features of educational process for the implementation of narrow-specific components or directed to the description of the results one an experimental study for extra-curricular educational activities of the school line. Without pretending on study of all methodological problems of tolerance formation it could be pointed out the main key aspects of the issue in relation to the educational process in a multinational institution in the process of learning a foreign language.

First of all, it is necessary to clarify what is meant in the domestic and foreign science under the terms “formation of tolerance”, “model of tolerance in the educational process”, “tolerant consciousness”, “tolerant behavior in the foreign language lessons” i.e. to reveal their pedagogical value. At the same time it must be noted that the meaning of concepts mentioned above, their essential content is perceived in various scientific studies, policy documents, guidelines and recommendations of scientific-practical conferences, often ambiguous.

There are the concepts of “tolerance education” and “the formation of tolerance” in pedagogical literature. M.I. Koshelev believes that “... the humanistic problem of formation of tolerance is closely linked to civic education”. From his point of view, the most important area of strategy to this problem is “... the formation of “global citizen” and “citizen of the world”... and rise of citizen-patriot” [1]. We agree with the opinion of the author in the sense that the formation of tolerance and civic education are closely linked, especially when citizenship and tolerance are considered as an integrative property of the socialized individual. But, in our opinion, it is controversial to replace by author the problems of tolerant personality formation only by civic education.

B.S. Gershunsky, in his work the “Tolerance in the system of value-targeted priorities of education” reveals approaches “to address such a complex pedagogy for social and educational problems, directions of research and practice in this area”. In this paper the essence of tolerance based on its assessment of both the mentality of society is revealed. The author points out that the education of tolerance problems neglected at all levels of education and educational activity:

in philosophy of education, interdisciplinary and educational and pedagogical theories in strategic doctrines and political education and in everyday pedagogical practice. The relevance of addressing this problem, from the point of view of the author, due to the fact “that it is the sphere of education is directly related to such major ideological categories as mentality and tolerance. Moreover, exactly education sphere is capable to actively and purposefully form an appropriate mental qualities both man and society” [2].

The importance of moral education at a young age can be found in the works of D. Mason: “If in the academies, young people had the good fortune to study the great science: to protect his good morals, to control his passions and beware of their weaknesses, then, of course, received the full life would benefit more than on intelligent education”, and adds: “And what time of life, if not early youth, it is more convenient for such guidelines to lay the foundation for that, although difficult, but truly useful science”.

In the process of creating a culture of dialogue in a secondary school may be involved all the school subjects, and in particular the humanities disciplines. So, the teacher of the Kazakh and Russian literature, teaching students to Kazakh and Russian language, introduce them to the norms of the literary language and its lexical, grammatical, semantic and stylistic resources. In “Literature” class students are introduced to the rich literary heritage of the peoples of the world. In addition the students receive from the field of literary knowledge, the most important of which is the knowledge about the features of literary texts, their specific genres and that literary texts are a means mapping ontology multicultural world in a variety of forms, properties and objects relations, phenomena, processes and so on. These academic subjects at methodically competently organized work to build a culture of dialogue not only can but also must be effective, as the students master the generally accepted norms of language communication and verbal behavior in the Kazakh and Russian cultural environment. However, this knowledge and these skills are generally used in a dialogue with compatriots and are insufficient when the social-role verbal interaction with representatives of the foreign-language cultures, communicating with whom, as you know, requires consideration of a number of ethnic and socio-cultural factors caused. An invaluable contribution to the formation of culture of interethnic communication is made by such subjects are taught in schools of Kazakhstan as “Kazakh literature”. This course is designed to familiarize students with the culture of his native land, to bring in students a sense of love of country, pride for the native people and their cultural achievements. It is also aimed at the practical mastery of the students’ mother tongue as a medium of communication, introduces them to the national-specific features of the speech and non-verbal behavior, adopted in Kazakh culture. Only through the culture of the native people, their traditions and values of folk pedagogy one can talk about the formation of the person in general and tolerance in particular, the principle of spirituality. The values of the spiritual order are in the basis of the formation of tolerance, as kindness, respect, mercy, compassion, faith, hope, love for one's neighbor, the people, the country, to humanity.

Tolerant education is based on the methodological principle lies in the fact that man is the intersection of many cultures. Majority of scientists (S.K. Bondarev, B.Z. Wulfov, B.S. Gershunsky, M. Kabatchenko et al.) are agree that tolerance education is oriented on the formation of identity with global thinking, in all the fullness of the multifaceted intellectual, cultural, psychological and social development [3].

We believe that the main objectives of quality tolerance education should be:

- satisfaction of educational needs of members of all ethnic groups;
- preparation of people for life in a multi-ethnic society.

It makes a number of specific pedagogical objectives, namely:

- deep and complete mastery of the culture of his people; the formation of ideas on the diversity of cultures in the country and the world;
- education of positive attitude towards cultural differences, ensuring progress of all mankind and promoting self-realization of the individual;
- creation of conditions for the integration of students in the culture of other peoples;

- development of skills of productive interaction with different cultures carriers;
- education for peace; the development of tolerance;
- education respect for the history and culture of other nations;
- Create a multicultural environment as the basis for the interaction of personality with elements of other cultures;
- formation of ability of the student to personal cultural identity.

A major cause of formation of tolerance is humanization of the educational process. Humanization presupposes spirituality and humanistic education of pedagogical culture of teachers able to direct educational process on the education of the human self-worth, the subject - subjective relations, prioritizing education of the person having a sense of self-esteem, inner freedom and responsibility.

Humanization of education is to contribute to the development of the content of the educational process, which is designed to perform the following tasks:

- Develop an understanding of heterogeneity of human perception of the world and the surrounding reality, the individual recognition that not all sections, are his views on the world, because the representation of each person of the world influences on wide variety of factors;
- Formation of ability to understand the complexity and diversity of the contemporary world, to identify the main trends in this development, to evaluate events in terms of their global significance and impact on the fate of individuals and peoples;
- Development of the ability to identify causal relationships between events, actions and deeds of people, forming image of the world as a complex system;
- Education of responsibility for the every decision, action, activity;
- The acquirement of the ability to recognize and respect the differences in ideas, customs, cultural traditions specific to different people, see the similarities and differences between various cultures and look at traditions of own society through the eyes of other nations;
- Raising self-esteem and self-esteem in people, because only self-respecting person can respect the dignity of other human.

Formation of tolerance as a pedagogical problem envisages purposeful and reasonable construction of pedagogical process, selection of educational content, the selection of teaching tools and methods, organization of extra-curricular and extra-curricular activities of students, which in turn should be based on clear ideas about the principles of tolerance formation.

Literature:

1. Koshelev V. M. Art and manual labour in a kindergarten. M: Education, 2009. 48 p.
2. Gershunsky B.S. Tolerance in the system of valuable and target priorities of education / B.S. Gershunsky//pedagogics.-2002.-№7. - Page 3-12.
3. Vulfov, B.Z. Pedagogika: Manual for bachelors / B.Z. Vulfov, V.D. Ivanov, A.F. Menyaev; Under the editorship of P.I. Pidkasisty. - M.: Youwrite, 2013. - 511 p.

UDK 811.111(07)

IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN A REASONING

Makhmudova F.B.
Shymkent University, Shymkent

Reasoning - a chain of the conclusions on some subject stated in logically consecutive form. The subject maintenance of this form is logical development of thoughts concerning any subject, a problem [1]. The reasoning is characterized by connectivity, integrity and completeness as in it semantic communications between elements of difficult speech action in which what was required to be proved.

The reasoning is the argumentativny discourse defined as process of passing a verdict of rather starting positions and the used schemes of the argument [2]. For a reasoning argumentativny implicative SFE is the most characteristic structure of the text, consisting more than of two offers intended for justification of the expressed opinion. In a number of researches the reasoning is considered as an element of the author's speech, however the reasoning is not limited in the art text to the sphere of the author's speech. As the reasoning is characteristic of a monologue, it is used as a monological author's, personazhny straight line or the personazhny internal speech.

Argumentativny ISFE (1) illustrates an author's reasoning concerning an imperfect security system in the company which is engaged in power supply:

(1) If security had been tighter, as was pointed out at a subsequent coroner's inquest, such a visitor would not have been allowed into the plant unescorted. But GSP & L, like public utilities everywhere, faced special problems - a dilemma - in matters of security. With ninety-four generating plants, scores of service yards and warehouses, hundreds of unattended substations, a series of widely scattered district offices and a central head-quarters comprising two connected high-rise buildings, provision of strict security, even if possible, would cost a fortune. This, at a time of soaring fuel, wage and other operating costs, while consumers complained that bills for electricity and gas were already too high and any proposed rate increase should be resisted. For all these reasons security employees were relatively few, so that much of the utility's security program was cosmetic, based on calculated risk [3].

The antecedent of implication contains information on the problems concerning safety of the company. On the basis of the analysis of the reasons of material difficulties the author draws a conclusion: all these reasons led to the fact that protection at the enterprise is small and does not meet safety requirements. Which following argumentative ISFE, a consequent and an antecedent are issued as independent paragraphs, represents the analysis of relations of production and spheres of responsibility in an author's reasoning:

(1) An airport, any airport, was an odd complexity of overlapping authority. No single individual had supreme command, yet no one segment was entirely independent. As airport general manager, Mel's was closest to an over-all assignment, but there were areas where he knew better than to intrude. Air Traffic Control was one, airline internal management another. He could, and did, intervene in matters affecting the airport as a whole or the welfare of people using it. He could peremptorily order an airline to remove a door sign which was misleading or failed to conform to terminal standards. But what went on behind the door was, within reason, the airline's exclusive business. This was why an airport manager needed to be a tactician as well as versatile administrator [4].

The first two offers forming the minimum ISFE - a beginning of the paragraph which is detailed in the subsequent five offers. Any airport is a strange (odd) interlacing of powers of authority. The choice of a lexeme of odd which is characterized by deficiency of sense causes the necessity to explain the reason why this state of affairs is called strange: there was no one-man management, but any structure had no free hand. The reason explanation furnished by the negative offer does not bring sufficient clarity as the negative offer is characterized by deficiency of sense therefore the beginning specification follows further: the general managing director was responsible for everything, but he preferred not to interfere with some fields of activity, such as dispatching service, management of internal affairs of the airport, etc. The paragraph consequent of ISFE (2) sums up the result of a reasoning: that is why the manager of the airport had to have qualities of the skillful head and tactics.

Kind of argumentative ISFE in the character's speech is implicative the text of structures and in the reacting remark of dialogical unity, containing in quality of a consequent of implication doubt, the counteropinion stated in response to some statement of the interlocutor an implication antecedent in this case contains the reasoned justification of the given counteropinion. For example:

(3) - "If nature were left alone it would settle its problems before they arose - by natural

selection of the fittest."

- "You're wrong and I'll tell you why. Medicine has only one real problem. It's always been the same; it always will. It's the problem of individual human survival. And survival is the oldest law of nature."

"That's why we fought polio, Mr. Swayne, and the black plague, and smallpox, and typhus, and syphilis. It's why we're still fighting cancer and tuberculosis and all the rest. It's the reason we have those places you talked about - the sanatoria, the homes for incurables. It's why we preserve people - all the people we can, the weak as well as the strong. Because it adds up to one thing - survival. It's the standard of medicine, the only one we can possibly have" [5].

The response remark of the given dialogical unity represents ISFE in which the first offer consequent contains disagreement of the interlocutor speaking with opinion that the nature can solve the problems by natural selection, the antecedent of argumentatively ISFE contains justification of disagreement with opinion of the interlocutor: the medicine is designed to keep life to each certain person both weak, and strong for this reason many diseases medicine and for this reason drugs are developed for treatment of new diseases were found.

Literature:

1. Domashnev A. And Interpretation of the art text: It is mute. language: Studies. a grant for students of teacher training colleges on the specialty No. 2103 "Foreign language" / A.I. Domashnev, I.P. Shishkina, E.A. Goncharova. - the 2nd edition finished - M.: Education, 1989. - 208 p.

2. Vasilyev L.G. Understanding of an argumentativny discourse: communicative vs method. interactive/L. G. Vasilyev//Current problems of communicative grammar. - Tula: Publishing house of the Tula state university, 2000. – P. 19-24.

3. Hailey A. Overload. - New York: Bantam Books, 1979.

4. Hailey A. Airport. - New York: A Dell Book, 1991.

5. Hailey A Final Diagnosis. - London: Pan Books Ltd., 1967.

UDK 811.111.(07)

IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN THE FORMALLY ALLOCATED PART OF THE TEXT

Makhmudova F.B.

Shymkent University, Shymkent

In formal or volume and pragmatological partitioning of the text parts, heads, central boards (sections), beating (paragraphs) and paragraphs in which registration the essential role belongs to implicative structure of the text.

The beginning and the end of chapter or section of the work of art as well as its strong positions, can be presented by implicative tekstostruktura. In modern art prose widespread implicative registration of the beginning and end of the head (or undressed) the work of art is the rupture of implication: in this case the ending of one chapter realizes a consequent of implication and predicts a question from the reader "Why it occurred?", the answer to which (an implication antecedent) can cover all following chapter, began it, the middle or the end. Quite often length of a kogeziivny step can vary from several offers to several pages, parts of implication can be divided by distance in several chapters. The implication relation, thus, interfering with formal division of the work of art into chapters, promotes creation of the closest semantic cohesion of heads and does written by an intellectual product which is read with interest.

The rupture of implication is the stylistic reception, the most characteristic of detective prose, for example, for novels by A. Christie and also for works by some other modern writers,

in particular, of novels by A. Haley where the rupture of implication serves creation of the pragmatical effect of tension focusing attention of the reader who expects further development of a plot.

A. Heyln of "Moneychanger" конееквент is presented to implication in the novel by the question which is contained in an ending of the twelfth chapter of the second part, an antecedent - offers at the beginning of the following, thirteenth chapter:

1. Reading it, he brightened visibly, glanced at his watch, and smiled. Alex wondered why? [1].

The answer to the matter эксплицирован in the second and third offers of the following chapter: Typed by Roscoe's trusted senior secretary, Dora Callaghan, it informed him that Miss Deveraux had telephoned, leaving word she was in town and would like him to call as soon as possible. The note supplied a phone number and extension.

The message that Ms. Devero called was the cause of positive emotions of the hero. Length of a kogeziye step can be several offers. The last offer of the twelfth chapter of the novel of A. Christie "The tragedy in three acts" realizes (Three Act Tragedy) consequent implication - in it the emotional condition of the character who received the telegram is described:

2. Egg read it, and her eyes opened wide [2].

The antecedent of implication, explizite the reason of an emotional condition of the character, is presented in the middle of the following chapter, and the kogeziye step makes one and a half pages: 'Poor Mrs de Rushbridger. She's dead.'

The cause and effect relation which is broken off on limit of chapters can become isolated at the end of the subsequent chapter. So, the last offer of chapter 1 of the twenty second part of the novel of A. Christie "The sleeping murder" (Sleeping Murder), as well as in the previous example, realizes consequent implication and contains information that the character did not come to a meeting:

3. But the minutes passed and Lily Kimble did not come [3].

The negative offer, less informative, than affirmative, creates a contents lacuna which filling is the cornerstone of pragmatical effect of tension of the narration in the detective novel. Information on the reason that the girl didn't come is delayed; almost all subsequent head of this part narrates about how Lily Kimbl reached the place where waited for it. The last two paragraphs describe the succession of events, unexpected for the reader, which is the reason of its absence at the planned meeting - an assault was committed against the girl.

The interrupted cause and effect chain not always becomes isolated in the subsequent chapter, as in the previous examples. The consequent and an antecedent of implication are in an example (4) from each other at distance in one chapter that makes about two pages; the last offer of a chapter 10 of a part "Friday" of the novel of A. Haley of Hotel contains the message that there was an accident - the elevator of hotel broke down:

(4) As he did, with a scream of tortured metal, the elevator car plunged downward, out of control [4].

By reading the following, eleventh chapter, the reader moves to other subject plane which does not have relations to the described accident. However the reader is interested only in one question: "What consequences of accident? Whether people in the elevator suffered?". Tragic consequences of accident are described through one and a half pages, in the twelfth chapter:

Cy Lewin, the elderly operator, who was nearest, was first to fall through. His single scream as he fell nine floors was cut off when his body hit the sub-basement concrete. An elderly couple from Salt Lake City fell next, clasping each other. Like Cy Lewin, they died as their bodies smashed against the ground. The Duke of Croydon fell awkwardly, striking an iron bar on the side of the shaft, which impaled him. The bar broke off, and he continued to fall. He was dead before his body reached the ground.

Somehow, others held on. While they did, the remaining two safety clamps gave way, sending the wrecked car plummeting the remaining distance down the shaft. Part way, a youngish conventioneer dentist slipped through the gap, his arms flailing. He was to survive the

accident, but die three days later of internal injuries.

Herbie Chandler was more fortunate. He fell when the car was near the end of its descent. Tumbling into the adjoining shaft, he sustained head injuries from which he would recover, and sheared and fractured vertebrae which would make him a paraplegic, never walking again for the remainder of his life.

A middle-aged New Orleans woman lay, with a fractured tibia and a shattered jaw, on the elevator floor.

As the car hit bottom, Dodo was last to fall. An arm was broken and her skull cracked hard against a guide rail. She lay unconscious, close to death, as blood gushed from a massive head wound.

Three others - a Gold Crown Cola conventioneer, his wife, and Keycase Milne - were miraculously unhurt. Beneath the wrecked elevator car, Billyboi Noble, the maintenance worker who, some ten minutes earlier, had lowered himself into the elevator pit, lay with legs and pelvis crushed, conscious, bleeding, and screaming.

The detailed description of consequences of accident including the story about the dead and the crippled people, closes a cause and effect chain within semantic complete block of the text.

Thus, unlike the open end of the whole work leaving questions which the reader answers itself removal of deficiency of sense of an open ending of chapter of the work of art occurs in the subsequent text space. In all above-stated examples the implicative structure of the text performs functions of the semantic clamp connecting together composite blocks of the text. Length of the kogeziye step making distance between parts of implication promotes realization of pragmatic effect of tension of the narration.

LITERATURE:

1. Hailey A. Moneychangers. - New York: Bantam Books, 1976
2. Christie A. Three Act Tragedy. - London: Pan Books Ltd., 1964.
3. Christie A. Sleeping Murder. - New York: Bantam Books, 1976.
4. Hailey A. Hotel. - New York: Bantam Books, 1965.

UDK: 811.111

ORGANIZATION OF EXPERIMENTAL WORK ON TEACHING WRITING SKILLS

Суюбердиева А.А.

п.з.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

Аимбекова А.С.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The first part discusses the theoretical aspects of writing as a type of speech activity and as a product, the specifics of teaching writing and writing to children in primary school, as well as the analysis of approaches and methods of teaching writing and writing. But these theoretical propositions are not exhaustive for the implementation of the research goals, since their practical confirmation is necessary in the conditions of experimental work.

Before developing and testing a set of exercises and tasks for teaching writing, it was necessary to consider the goals, tasks and working conditions, and choose the main direction of experimental training.

The main direction of experimental training was carried out on the basis of the requirements of the working program in English for students in the main school.

Analyzing the relevance of the problem, we came to the following conclusions:

- teaching writing to primary school students in foreign language classes affects the development of foreign language communicative competence in general;
- due to the small amount of time spent writing in a foreign language, students are not able to clearly and logically Express their thoughts without lexical and grammatical errors.

Based on the above-mentioned provisions, a set of exercises and tasks for teaching foreign language writing to primary school students was developed during the pilot training of students of "KMM №15 gymnasium" in Almaty (from January 21, 2020 to April 18, 2020).

By experiment we mean a method of investigating the phenomenon of reality in controlled and changing conditions, the purpose of which is to refute and prove the hypothesis put forward [1].

And under experimental work, an empirical method of research, in the course of which deliberate changes are made to the object being studied (in this case, the educational process) in order to obtain higher results [2].

Thus, experimental work is a method of studying a controlled learning process with deliberate changes to achieve goals.

The purpose of our experimental work was to prove the hypothesis that if a systematic application of a set of exercises and tasks for teaching writing and writing in foreign language lessons is organized, it will increase the effectiveness of teaching and will contribute to the formation of foreign language communicative competence of students.

Based on the goal of experimental work, we set a number of tasks:

- determination of the stages of experimental work;
- identification of the level of formation of written communicative foreign language competence in secondary and high school students;
- verification of the validity of the assumption about the developed set of tasks and exercises that should contribute to the formation of written communicative foreign language competence.

The organization of experimental work was based on the following provisions: 1. experimental work was carried out in natural conditions in accordance with the approved curriculum "English" in the secondary and high school;

2. experimental work consisted in studying the effectiveness of the complex of exercises and tasks developed by us.

3. experimental training was carried out on the same contingent of students.

The study involved students in grades 9 (21 students in grades 9 A). The experimental work consisted of several stages presented in table 2.1.2.

1. Stating
2. Forming
3. Generalizing

To test the hypothesis, a control and experimental groups were determined. The choice of EG and CG was based on the analysis of the performance of students in grade 9 A, group A (CG) and B (EG) in the subject "English". The basis for this choice was the final grades of students for the previous quarter.

Table 2.1.1.

Stages, tasks and methods of experimental research

Stages	Tasks	Methods	Intended result
Stating	- Selection of control and experimental groups; - determination of the level of formation of written competence in students;	- testing; - survey; - analysis; - generaliza - tion;	1. the control (CG) and experimental (EG) groups were selected; 2. the conditions for conducting experimental work were determined; 3. the initial

	- formulation of evaluation criteria;		level of formation of written competence in students was determined; 4. low, medium and high levels of formation of written competence in a foreign language were identified.
Forming	Development and testing of a set of exercises and tasks in the EG group of students	-testing; -observation; -analysis; -systematization.	Improving the level of students' written competence in a foreign language.
Generalizing	- Final control of the level of formation of written competence; - analysis of the results of experimental work	- testing; - analysis; - statistical data processing; - generalization.	- Achieving a higher level of formation of written competence of students in a foreign language; - confirmation of the hypothesis put forward.

Quantitative analysis of student performance shows that these groups are homogeneous. Students in the two groups have approximately the same level of knowledge. The average score in groups is 4.3

Qualitative analysis of data shows that in EG fives-4, fours-5, triples-1. in CG fives-5, fours-6, triples-0.

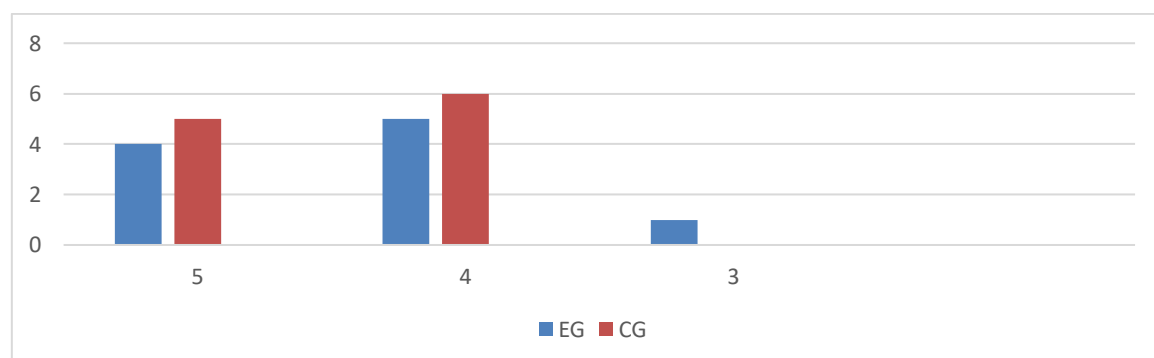

Figure 2.1.1 Results of the second quarter in English in A and B groups

Comparing the results of the two groups, we concluded that the gap at the end of the school year in these groups is insignificant. Based on this, we chose group A as an experimental group and group B as a control group.

In group A, experimental work was carried out on the basis of the developed set of exercises and tasks. In group B, the learning process was unchanged. One of the main tasks of the stating stage of experimental work was to determine the students' initial level of formation of written competence. To do this, students were offered two cards with tasks. Students had to:

The non-variable conditions include:

- the study of the same amount of educational material for EG and CG;
- setting common didactic tasks;
- the use of common final control tasks for these groups.

The effectiveness of the tested set of exercises and tasks was assessed using the coefficient of evaluation (C):

$$C(o) = C(EG) / C(CG)$$

Where C (EG) is the average score obtained in the experimental group, and C(CG) is the average score in the control group, which was engaged in the traditional method[3].

References

1. Balykhina T. M. Methodology of teaching Russian as a non – native (new): a Textbook for teachers and students. - M., Publishing house Of the Russian University of peoples' friendship, 2006. - p.185
2. BIM I. L. Methodology of teaching foreign languages and problems of school textbooks. - M., 1977. – p.288.
3. Bogoyavlensky D. N. Psychology of learning spelling, M.; Enlightenment, 1966. – p.308.

UDK: 811.111

FORMATION OF WRITTEN COMMUNICATIVE COMPETENCE ON A FOREIGN LANGUAGE FOR SECONDARY AND HIGH SCHOOL

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

Аимбекова А.С.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The purpose of teaching foreign written language is to develop students ' communicative competence, which includes knowledge of written signs, spelling of words, vocabulary and grammar, composition of written texts, the ability to create various types of written messages, possession of the content and form of written works of speech, ways to Express thoughts in writing. [1]

Based on the theoretical provisions identified in paragraph 1.1., it is possible to outline the main directions of work on teaching foreign language writing. The main goal of the work is to form a written communicative foreign language competence, the structure of which is presented in table 1.2.1. and is based on writing skills and types of written speech.

Table 1.2.1.

Structure of written communicative foreign language competence

Written communicative foreign language competence	Know	Be able to	Posses
	- spelling of words - vocabulary and grammar of the language -composition of written texts	- create different types of written messages	- the content and form of the written work of speech - ways to Express thoughts in writing, i.e. to have a communicative written speech

Mastering written speech provides students with the development of the following skills:

- make excerpts from the text, study notes, theses, notes;
- write short birthday greetings, other holidays, Express wishes (30-40 words in length, including writing the address);
- write essays and essays;

- fill out forms (specify first name, last name, gender, age, citizenship, address);
- write a personal letter based on a sample/ without relying on a sample, using the material of one or more topics learned in oral speech and reading, using the necessary formulas of speech etiquette (the volume of a personal letter is 80-90 words);
- describe various facts, phenomena, events and impressions;
- make written supports for oral statements (reports, abstracts).

Writing as a learning goal is provided in the programs of different types of schools at all stages of training. The final requirements in secondary and high school are to develop the ability to Express their thoughts in writing, i.e. to use writing as a means of communication. The subject matter and scope of written statements should be expanded, and the quality of texts should be improved. The content of training at this stage should be more informative and be based mainly on authentic material: epistolary samples — texts of letters, postcards, as well as articles from Newspapers and magazines. For teenagers they serve as models for the development of the following skills:

- inform a foreign friend of information about yourself, your family, school, city, your interests and Hobbies
- request information about the same from your addressee;
- write a note/letter to a newspaper or magazine, observing the norms adopted in the country of the language being studied
- provide basic personal information in the questionnaire/form;
- make working notes after reading the printed text (draw up a plan, write out keywords, speech formulas, etc.) for subsequent use in a written statement. [2]

Common strategic skills are developed at all stages of training. These include the following:

- use the sample text as an information and language support
- compare what is written with the sample;
- refer to reference literature and dictionaries;
- use peripherals; simplify the written text;
- use words describing General concepts;
- resort to synonymous substitutions;
- connect your experience with the experience of a communication partner. [3]

In modern methods of teaching writing and writing in a foreign language, the called "creative writing" has become widespread. It refers to exercises of a productive nature of various degrees of complexity, various in form and content. This letter can be used at any stage of training.

Three important conditions should be noted:

- training goals;
- principles, methods and techniques of training;
- training control.

There are many exercises based on creative writing technology. They are performed in written form and have a speech creative or semi-creative nature [4].

References

1. Galskova N.D., GEZ N.I. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: studies'. Handbook for students of linguistics. UN-tov and FAC. in. yaz. higher. PED. studies'. Moscow: publishing center "Academy", 2009. – p.336.
2. Galskova N.D., Nikitenko Z.N. Theory and practice of teaching foreign languages. Primary school: Methodological guide. - M.: Iris-press, 2004. – p.240.
3. GEZ N.I., Lyakhovitsky M.V., Mirolyubov A.A. Methods of teaching foreign languages in secondary school. - M: Higher school, 1982. – p.373.

4. Gorlova N.A. Methods of teaching a foreign language : in 2 CH. 2: ucheb. student's guide. institutions of higher prof. education/ N. A. Gorlova. - M.: Publishing center "Academy", 2013. - 272 p.

UDK: 811.111

WAYS TO IMPROVE THE CREATIVE ADILITIES OF STUDENTS

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

Курбанова С.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The concepts of David Kluster, a young American scientist who studies modern critical thinking technology, were taken from the Internet. From Kansas to Kazakhstan, from Michigan to Macedonia, school teachers and university teachers are trying to teach their students critical thinking skills. We know that critical thinking is a virtue that helps us to successfully meet the challenges of the 21st century and to begin to gain a deeper understanding of what we study and do. Still, what is critical thinking? Defining this name is not easy: the range of critical thinking is very wide - flexibility and skill, types of actions, values. So what do we mean by "critical thinking"?

There are many definitions of this name in the scientific literature, and it is impossible to say that they correspond to each other. However, this phenomenon should be equally understood by everyone - from primary school teachers to university teachers, as well as people of different ethnicities and cultures. Before moving on to the definition of a name, let us consider some types of thinking that cannot be called critical. It seems necessary to agree that simple memory is not critical thinking. Remembering is an important act of thinking, without which the learning process is impossible, but it must be recognized as a fundamentally different from critical thinking. Computer memory is much better than any of us, but we understand that its memory is still not thinking. However, some school teachers believe that old-fashioned memory is more important than thinking, and in tests and exams they check only the amount of memory in the student's brain. However, we, the proponents of critical thinking, turn to other complex forms of thinking [1].

Another type of "non-critical" thinking involves understanding complex ideas. If it is impossible to organize the learning process without it. In biology and mathematics, history, and literature, students need to think carefully to understand what the teacher is saying and what is written in the textbook. Concept is a complex thought process (especially if the material is complex). For example, a student tries to understand Shakespeare's sonnet or is puzzled by the theory on extremum points. Of course, there is a complex intellectual process at the beginning of it, but such a student can not be called a critical thinker.

Some teachers may disagree with David Kluster because they believe that true understanding always implies critical thinking, because the student translates other people's ideas into a language and level of thinking that is understandable to him. However, when we understand other people's ideas, our thinking is passive: we only accept what someone else has created for us. In addition, critical thinking is new when the ideas we understand are tested, evaluated, developed and applied. Remembering facts and understanding ideas are necessary conditions for critical thinking, but even if they come together, they do not form critical thinking.

The third type of thinking that does not fit the definition of "critical" is creative or intuitive thinking. The brains of athletes, artists, and musicians also work hard, but they don't notice it

(unless, of course, they're just starting out). Usually, such thought processes are not consciously understood. Imagine a businessman-athlete, for example, the Czech hockey star Jaromir Jagr (he always plays under number 68 in honor of the events of 1968 in Prague). Imagine this: Before hitting a goal, he thinks: "Did I choose the right moment? Maybe there is another solution? How would great players play in my place? Would Wayne Gretzky hit the puck now, or would he wait for a better chance? Maybe he would give the puck to another player?" It is obvious that Jagr could not score a single goal in such a "conscious" way. If wearing a numbered T-shirt is a clear example of critical thinking, it is true that he makes decisions in the game. Similarly, artists and musicians, based on complex thinking operations in their work, do not fully realize them. Their intuitive thinking, despite its importance, cannot be called critical. So how do we define critical thinking? The definition provided by Kluster consists of five articles. Critical thinking is independent thinking. When the lesson is based on the principles of critical thinking, each student builds his own ideas, values, beliefs from others. No one can think critically for us, we do it only for ourselves. Thus, thinking is critical only when it is personal. Students need to be free enough to think for themselves and to solve even the most difficult problems. Describes this concept with an example. A few years ago, Kluster took a course in American literature at a university in Slovakia. His students initially discovered that there was a lot of information about many American writers, especially Walt Whitman [2].

They know when he was born and when he died. They know the names of his most important works. They know his place in the history of literature, who influenced him, and who he influenced. It turned out that they knew all the features of his poetry. Students know the beginning of his famous "Song about me" by heart. The only drawback is that they never read the poems of the poet. They learned all this from the teacher's lectures before Kluster, who taught Whitman what to think and how to think. And when he presented students with poems by Walt Whitman instead of textbooks, they had to read a new skill - a poetic text on their own and form their own opinion about it. Critical thinking does not have to be new: we have the right to accept another person's idea or belief as our own. We even like to agree with others - it seems to prove our point. A critical person often agrees with someone else. When students in Slovakia finally returned to the discussion after reading Whitman and reflecting on his work, their opinions were in line with those of well-known critics and former teachers. But the main thing here is that each of them decided what to think. Independence is thus the first and perhaps most important characteristic of critical thinking. Second, information is the starting point, not the end, of critical thinking. Knowledge creates motivation, and without it a person cannot think critically. Sometimes we say, "It's hard to think empty-handed." In order to create a complex idea, it is necessary to process a lot of "raw materials" - facts, ideas, texts, theories, facts, conclusions.

If in Slovakia there was a problem with students in Kluster, in America there was a problem with it. His American students did not remember what they read, so every new author, every poem, they even perceived as a new work. Therefore, together with them, he pushed from old knowledge to new knowledge, formed the basis of knowledge, and repeatedly looked at the facts. Failure to do so will result in little benefit from their critical skills. I don't want to equate critical thinking with the study of traditional facts - critical thinking is not defined by factual knowledge alone. However, the work of a teacher is not limited to teaching critical thinking, we teach our students to perceive the most complex concepts and memorize different facts. Teaching critical thinking is just one aspect of a teacher's multifaceted work. Not only students, but even first-graders have enough life experience and knowledge to think critically at any age. Of course, in the process of learning, students develop thinking skills, but even children can think critically and independently (everyone who has children knows this). In their cognitive activities, students and teachers, writers and scientists think critically about any new information. Only through critical thinking can the process of traditional cognition become independent, conscious, continuous and effective. Third, critical thinking begins with asking questions and identifying issues that need to be addressed. Human beings are eager to learn. When we see

something new, we want to know it. When we see something special, we want to look at its internal structure [3].

References

1. Анурова И. В. Формирование функциональной социокультурной грамотности на среднем этапе обучения в школе с углублённым изучением иностранного языка: Москва, 2001.
2. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях. // О чем спорят в языковой педагогике. – М.: Еврошкола, 2004. – 236 с.
3. Латухина М. В. Понятие социокультурной компетенции в обучении английскому языку // Молодой ученый. -2014. - №20. - С. 725-727.

UDK 811.111

DESCRIPTION OF THE EXPERIMENTAL WORK ON THE APPLICATION ON THE BASIS OF PLANNED WRITING ACTIVITIES

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

Курбанова С.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The main methods of teaching foreign language writing are exercises and tasks. There is always a goal in an exercise. The exercise is aimed at improving the way the action is performed. To do this, it must provide for multiple times [1]. It is important that each exercise should form an appropriate skill or one of its qualities, develop a skill, and achieve some intermediate goal in these processes.

In contrast to exercises, tasks are fully included in the organizational aspects of the lesson, in the explanation of educational material, and in pedagogical reflection. The task can include several exercises at the same time. [2] Tasks can be given in stages, "from simple to complex" and Vice versa. The studied material should be repeated in subsequent lessons and supplemented with new ones. In modern methodology, the process of teaching foreign languages is considered as a continuous chain of consistently performed exercises and tasks. The quality of performance affects the success of mastering writing in a foreign language.

Exercises and tasks implement a variety of teaching methods, create favorable conditions for the development of written skills and abilities in a foreign language. Training in written expression of thoughts at the middle stage of primary school is carried out through preparatory (training) and speech exercises and tasks. Preparatory exercises and tasks are designed to master the language material in graphic design and to teach certain operations related to the written expression of thoughts.

Let's consider in detail the types of preparatory exercises and tasks in table 1.3.1.

Table 1.3.1.

Preparatory exercises and tasks

Types of exercise	Characteristic
1) transformation	When performing substitutions, students master the mechanism of building a sentence, the ability to fill it with new language material. Substitutions sometimes have visual support in the form of task

	completion samples
2) expanding and reducing offers	The expansion and reduction of sentences also applies to simple tasks. When reducing students are taught to exclude non-essential, redundant elements (additions, circumstances, sometimes subordinate clauses), to distinguish between basic and transformed structures. When expanding, the student must develop the idea contained in the sentence, correctly formalize the expanded information from the point of view (morphology, syntax) and do not violate the logic of the presentation
3) filling in the blanks	filling in gaps with missing words has two options: semi-mechanical, when you need to insert words given in brackets, and more creative, when there is no hint
4) designing offers	Sentence construction is a very valuable exercise, since it involves further understanding and memorizing the material, as well as forming skills and abilities: a) to build sentences on a sample; b) to choose and combine language units depending on their morphological and syntactical characteristics and semantic content; c) correctly build sentences, observing the rules of graphics, spelling, and punctuation. The following types of exercises are related to construction: - composing a complex or complex sentence from two simple sentences; - describing a simple situation with the help of specified words and phrases; - forming a brief dialogue based on the specified label formulas and speech intentions
5) translated preparatory exercises	Translation preparation exercises involve searching for equivalent substitutions in the native and foreign languages at the level of phrases, sentences, and microtexts

A distinctive feature of **speech exercises and tasks** is the focus of attention on the content of a written statement, which includes a set of various difficulties characteristic of this form of communication [3].

Speech writing exercises and tasks can be divided into a number of groups, taking into account the complexity of the content, the volume of the text, the nature of the supports and the role of creativity in their implementation.

Tasks and exercises are closely related to each other and form a complex. We can say that a set of tasks and exercises is the basis of the learning system and represents organized and interrelated actions of students aimed at achieving a specific educational goal in the formation of skills and abilities. Mandatory characteristics of a set of tasks and exercises are: scientific and communicative orientation of the entire system, the interdependence of tasks and exercises, their availability, consistency and repeatability of language material and speech actions.

We took as a basis the definition of Shatilov S. F.: a set of exercises and tasks a set of necessary types and types of tasks and exercises that are performed in a certain sequence, taking into account the laws of formation and improvement of skills and abilities in different activities in their interaction, and ensuring the highest level of foreign language proficiency in the given conditions.

These exercises and tasks are complex, because they are built on the following principles:

- 1) increasing difficulty;
- 2) structurality (i.e. classification by genera, species and types);
- 3) integrativity distinguishes a set of tasks from a simple selection of tasks.

Improve Writing Skills Dramatically by Doing These 15 Things

Learning a variety of tricks to improve writing skills isn't as difficult as you may think. We've put together a list of steps to help you make dramatic improvements to the quality of your writing in short order.

References

1. Romanova L.I. use. English language. Letter.- M: iris-press, 2014. – p.144.
2. Savrusheva M.I. Collection of materials on the organization and conduct of extracurricular work in foreign languages at school for continuous pedagogical practice of students of the pedagogical faculty: textbook / ed.; comp., Aitpaeva M.-Almaty: Interpressk, p.200.
3. Solovova E.N. Methods of teaching foreign languages: Basic course of lectures: Manual for students of PED.universities and teachers. - M: Enlightenment, 2002. – p.239.

UDK: 811. 11

TEACHING IN THE NON-INTERVENTION CLASS AND L2 WRITING FLUENCY

Абдуллаева Г.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ

Teaching in the non-intervention class the lessons in the non-intervention class took place during the same time period as the lessons in the intervention class. Here I also participated once a week in the German lessons. The difference was that the class teacher Method 57 continued to give lessons according to her plan and I supported her in different aspects. Thematically, these lessons were focused on the introduction and application of new grammar and vocabulary. For example, during my presence in this class, the students worked with different kinds of verbs and pronouns, tenses and cases. At the beginning of the lessons, these grammatical aspects were repeated, explained explicitly by the teacher and applied by the students in exercises, such as short writing tasks or cloze texts. Additionally, the teacher included both reading and listening comprehension exercises, for example in relation to introducing German culture and comparing it to Sweden. I helped the students when they worked on their exercises, gave feedback on their texts and explained grammar issues. This class wrote texts C1, C2 and C3 at approximately the same points in time as the intervention class. The students were also allowed to write for one hour, were instructed that they could use paper and pen to plan their texts and that they should pay attention to the keyword “Discuss” in the task description. Feedback on these texts was given regarding grammar and spelling. In addition to the lessons in class, I met six focus students five times and one focus student three times. These single writing sessions followed the same principle throughout the whole study. The participants could suggest when to meet, which in most cases was after their school day had finished. A separate room was booked for two hours, which were exclusively spent on the writing task and the interview. I was the only person present and no further instruction in writing was given to the students. The students were initially given a comprehensive explanation about the procedure of the individual sessions. This is in line with Dörnyei's (2007) suggestions.

They were told that the whole writing session on the computer was recorded with specific software and would result in a short movie, which we would watch and talk about afterwards. The topics of the argumentative texts, which the interviews were based on, were given to the students right before they started writing. They were provided with pen and paper and could make a written plan for their texts if they wanted to. The time frame was, similar to the classes, roughly defined as one hour, but the students were told that they could decide when their text was finished. I was present throughout the whole session and the students could ask questions

when they needed information or help. Additionally, they were provided with Internet access and they were aware of that. I asked them to write the text in the way they used to do it during a German lesson. Directly after finishing the writing task, a stimulated-recall interview started. Stimulated recall is an introspective method, which uses specific stimuli to help the participants remember and verbalise what they have been Chapter 3 58 thinking while carrying out an activity (Mackey & Gass 2005). In this study, the previously recorded screen recording was used. All interviews were audio-recorded, which the students had agreed on. I had explained to the participants that while watching these recordings, I was especially interested in what they had thought about during writing, what experiences they had made and how they tried to solve the writing task. This procedure was exhausting for the students, especially after their school days. Nevertheless it was important to conduct the interviews directly after the writing session due to the limited capacity of short-term memory. If the time distance gets too long and information needs to be retrieved from the long-term memory, the risk increases that the activity is only partially remembered and participants try to fill gaps with what they think they are expected to say. Thus, with a growing time distance between accomplishing the tasks, the reliability of the method decreases (Mackey & Gass 2005). The recordings were not replayed in original pace but approximately 20% faster. This allowed for pausing the recording to discuss points of interest. Initially the students reacted shyly to this unknown task and the answers were short. After getting used to the procedure, the students' confidence and communicativeness improved. They were encouraged to express everything that came to their minds and, as Dörnyei (2007) suggests, free in their language choice²².

Generally the questions were formulated in an open way in order not to lead the students' answers into a specific direction or to influence them by a specific choice of words (Dörnyei 2007; Gass & Mackey 2000). Examples of questions are "Can you remember what you thought here?" or "Here you take a break, can you remember why?" Even though the general aim is to better understand participants' cognitive processes and resulting activities, it is impossible to draw a complete picture of their cognitive processes by this method since a number of them are unconscious or too complex to be verbalised (Cohen 1998). In this study, a mixed method approach was used and different types of data were collected in order to answer the three posed research questions. This section provides an overview of the complete data set and presents the selection criteria, which led to the final choice of data to be analysed. Table 7 gives an overview of the data collected in the intervention and nonintervention class. Altogether 112 texts were written. The criteria for the choice of texts to analyse were that the writers were not focus students and Ethical issues in Applied Linguistics are rather subtle (Johnson & Christensen 2012). When working with mixed methods, such as questionnaires, keystroke logs and interviews, sensitive participant information can be revealed. If research involves human beings, it is advisable or even mandatory in Sweden to write an application for ethical approval (which is verified by the regional ethics board).

For this study, ethical approval was obtained from the regional ethics committee Umeå (14 May 2013, nr. 2013-166-31Ö). The committee had no objections to the data collection methods, but a number of suggestions, which were followed. As is common and also required by law, the students were informed about the project in oral and written form. They had the chance to ask questions about the study and they were not promised any reward for their participation. Further, the students were assured voluntariness and the permanent right to withdraw from participation in the study. Their anonymity was assured by using pseudonyms and removal of sensitive information in the data presented. A written consent form in Swedish (see Appendix C) was handed out, which was signed by all students. It has been discussed in the literature if too comprehensive informing might influence students' answers and behaviours and therefore affect the validity of the research results (Dörnyei 2007; Mackey & Gass 2005). In the present study, informing the participants explicitly about the goals of the project, that is the improvement of their writing skills in L3 German, did not contradict the research goal to investigate the influence of writing instruction. An ethical issue inherent in the research design is that one of the

participating classes does not receive writing instruction (Creswell 2009; Dörnyei 2007). In this study, the non-intervention class did not receive teaching in writing and the students were not offered to spend additional time on writing outside class. Therefore, the potential positive effects of the intervention were not made available to them. One possibility to approach this problem is to replicate the study with the class, which did not get writing instruction, at a later point. However, this option could not be taken into consideration, as the data analysis and a replication were not within the given time frame of this PhD project. A second option to counteract such an inherent dilemma of the study design is to support the non-intervention class in another way (Creswell 2009). Thus, I was also present once a week as a second teacher in the non-intervention class. As a mother tongue speaker of German I could contribute to these classes, for example in oral communication tasks and various grammar exercises. A further relevant ethical question concerns the possibility of negative consequences of the treatment for the intervention class. Even though the goal was to positively influence writing skills, there was no guarantee that this would be the result. Due to the specific focus on one skill, the teacher could not follow her teaching plan to the same extent as usual, which means that there was a risk of neglecting other skills. From this circumstance, another negative development could have been expected, that is that through the repetitive activity of writing, the students might lose their interest and motivation in writing in a foreign language instead of fostering it. Using only one out the two weekly German lessons for the teaching of writing was meant to minimise these potential risks as far as possible. Furthermore, throughout the whole project, there was a close cooperation with the teacher and lesson contents could be arranged in cooperation with her. The students also gathered content knowledge for the intervention in different classroom arrangements, which made them practise other skills implicitly. In the same way as the students, also the teacher was informed about this project and signed a written consent.

L2 writing fluency Acquiring writing fluency has been acknowledged as one essential component of L2 learning. A large production of language within a given amount of time is associated with quick retrieval of target language forms leading to a better L2 performance. Interest in fluency originates in studies on speech production (Kormos 2006; Segalowitz 2016), but has also grown in relevance for writing research during the last two decades (WolfeQuintero et al. 1998; Latif 2013). In writing research, Chenoweth and Hayes' (2001: 81) definition of fluency as the "rate of production of text" is most frequently used and depicts well what one can see when composition takes place. However, from a cognitive perspective, the appearance of text on paper or screen merely reflects underlying mental processes taking place while writing. Van Gelderen and Oostdam (2002: 241) for example suggested defining fluency as "the efficient access to a rich linguistic knowledge base and the (equally efficient) retrieval of propositions for utterances", which highlights that fluency is not necessarily what is displayed as transcribed text, but what is mentally accessed. Writers, who perform a speedy transcription of text, are able to easily retrieve lexical segments held in working memory.

This is an indicator that a certain level of automatisisation of lexical retrieval is reached (see stages of skill acquisition chapter 2.1.2), and that learners might utilise writing Chapter 5 92 strategies effectively (Alves & Limpo 2015; Torrance & Galbraith 2006). For the production of text, this means that due to automatised translating and transcription processes, there is more free working memory capacity to consider other text dimensions (Schoonen et al. 2003; Whalen & Ménard 1995). Hence, more fluent writing is characterised by a higher production rate and fewer interruptions, such as pauses and revisions. Writing fluency measures Writing fluency has been measured by both product-based and processbased measures. Product measures typically involve counting written characters, words, clauses, sentences, t-units or error-free units in the final text product (for example Johnson et al. 2012; Sasaki 2004; Storch 2009, see also Wolfe-Quintero et al. 1998 for an overview).

Bibliography

1. Parvin Gheitasi, Say It Fast, Fluent and Flawless: Formulaicity in the Oral Language Production of Young Foreign Language Learners. Diss. 2017.
2. Yvonne Knospe, Writing in a Third Language. A Study of Upper Secondary Students' Texts, Writing Processes and Metacognition. Diss. 2017.
3. Katarina Gregersdotter, Watching Women, Falling Women: Power and Dialogue in Three Novels by Margaret Atwood. Diss. 2003.
4. Thomas Peter, Hans Falladas Romane in den USA. Diss. 2003.
5. Elias Schwieler, Mutual Implications: Otherness in Theory and John Berryman's Poetry of Loss. Diss. 2003.

UDK: 811. 11

METACOGNITION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING -INTERVENTIONAL APPROACHES

Абдуллаева Г.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

Metacognitive knowledge Metacognitive knowledge refers to a person's knowledge about cognitive processes. Flavell (1979) introduced the classification in metacognitive task, person and strategy knowledge, which is widely accepted. Task knowledge refers to the goal, character and challenge of a specific task, how it contributes to learning and what skills are required to accomplish it (Wenden 1998). Metacognitive person knowledge refers to knowledge about one's own character traits, one's own learning processes and cognitive competence as well as one's own knowledge (Weinert & Kluwe 1987). Further it refers to what the learner assumes to be true regarding the influence of internal variables on learning effectiveness and success, for example age or motivation (Wenden 1998).

Metacognitive strategy knowledge refers to general knowledge about the nature of strategies and specific knowledge regarding their use and effectiveness. Different researchers have set different foci on each of these three components (see Paris & Winograd [1990] for person knowledge, Kuhn & Pearsall [1998] for task knowledge and Wenden [1998] for strategy knowledge), however, all three are strongly connected and meaningful for metacognitive processes and learning success. Brown (1987) raised the concern that learners' metacognitive knowledge is highly subjective and does not necessarily mirror the truth. For this reason, Paris & Winograd (1990) suggest a need to reflect and discuss metacognitive knowledge in order to detect and correct misleading assumptions. 2.2.2 Metacognitive regulation/strategies Metacognitive regulation refers to different process-oriented aspects of metacognition, such as planning, strategies, monitoring and revision (Brown 1987; Paris & Winograd 1990).

Different terms have been used in the literature, such as cognitive self-management (Paris & Winograd 1990), metacognitive strategies and self-regulation (Brown 1987; Wenden 1998), regulation of cognition (Schraw 1998), metacognitive skill and experience (Hacker 1998) or monitoring and control (Tobias & Everson 2000). Metacognitive control is particularly important for learning, as it enables Theoretical overview 33 learners to draw conclusions from previous experiences and adapt to new situations and contexts. Metacognitive regulation is the component of metacognition that corresponds to what has been labelled "metacognitive strategies" in the research area of learner strategies (O'Malley & Chamot 1990; Oxford 1990; Macaro 2001). As research in learner strategies with regard to foreign language learning has a longer tradition than metacognition, a short outline of the findings from this area will be presented with a focus on metacognitive strategies.

Learner strategies Language learner strategy¹² research has its theoretical foundations in cognitive psychology (Bimmel 2010) and started to evolve in the 1970s. Early studies on learner strategies were rather descriptive and via self-report, interviews and questionnaires identified what “good language learners” did in order to recommend good practice for learning (Rubin 1975; Stern 1975). Later work focused on interventional programmes to teach students the identified strategies and improve their performance (for example Naiman et al. 1978). Interest in this field reached a peak in the 1990s, when a number of comprehensive books were published, introducing specific strategy classifications (O’Malley & Chamot 1990; Oxford 1990; Wenden 1991). Oxford (2011) gives an overview of a number of SLA fields that have been associated with strategy research, for example self-regulation and autonomy (Holec 1981; Dickinson 1987) metacognition theory (Flavell 1979), sociocultural theory (Vygotsky 1962; Donato & McCormick 1994) and information processing theory (Anderson 1983; O’Malley et al. 1987; O’Malley & Chamot 1990). Strategies are used in order to construct, memorise, retrieve and control knowledge (Tönshoff 2003). Accordingly, Oxford (2011: 167) describes learner strategies as “the learner’s goal-directed actions for improving language proficiency or achievement, completing a task, or making learning more efficient, more effective, and easier.” Due to a number of influential disciplines, there is not one consistently used definition of strategies. Further, discussions regarding explicitness and consciousness correspond to the difficulties described for discussions regarding information processing models. Thus, it is assumed that strategies can be represented in the learner’s mind as declarative or procedural knowledge, that is they may be conscious in initial stages of learning and become automatised over time (O’Malley & Chamot 1990). In addition, they have also been defined as mental activities, which might result in observable behaviour (Uhl Chamot 2004), which however has been discussed critically (see Macaro 2006). A range of strategy categorisations was developed from descriptive studies. The two most commonly known ones distinguish between direct (memory, cognitive and compensation) and indirect (metacognitive, affective and social) strategies (Oxford 1990) and metacognitive, cognitive and socialaffective strategies (O’Malley & Chamot 1990). Table 4 illustrates the classification according to O’Malley and Chamot (1990), which emerged from cognitive psychology research and has one of its foundations in Flavell’s (1979) notion of metacognition.

Cognitive strategies refer to mental processes, which directly concern the learning and/or use of the target language and are intended to facilitate information processing and knowledge construction processes. Cognitive strategies are rather task- and skill-specific, for example hypothesis-testing in reading or memory strategies in vocabulary learning. Social and affective strategies comprise all strategies that involve interaction with another person, such as a peer, or the conscious management of affective states, such as anxiety and nervousness. Of major importance for this study are metacognitive strategies, which organise and support learning and the use of cognitive strategies. According to O’Malley and Chamot (1990: 44) they are best described as “higher order executive skills that may entail planning for, monitoring, or evaluating the success of a learning activity”.

Metacognitive strategies are transferable between skills and tasks and particularly characterised by their scaffolding function in organising complex SLA tasks and in focussing single execution steps (Oxford 1990). As already mentioned earlier in this section, a clear-cut distinction between cognitive and metacognitive strategies is not easy to maintain due to their interwoven occurrence and matters of automatisisation and (sub-) consciousness. Macaro (2001) attempts to account for this difficulty in suggesting a number of continua to describe strategies, in which the end points refer to general tendencies. As Table 5 shows, metacognitive strategies, for example, have the tendency to be consciously deployed, easier to articulate, evaluative and so forth. Despite these categorial inconsistencies, the focus of this study will be on metacognitive strategies. As mentioned repeatedly, metacognitive processes seem to be of particular use in language instruction because they tend to be explicit, conscious, verbalisable and teachable.

Further, they are more easily transferable to different tasks and can support students in their learning. Researchers have frequently reported that highly proficient students apply strategies at a higher frequency (see Oxford 1999 for an overview) and also argued that particularly the knowledge and use of metacognitive strategies are characteristics of successful language learners (O'Malley & Chamot 1990; Macaro 2001; Pawlak 2011; Tönshoff 2003). However, there are also contradictory findings (Chen 1990; Cohen 1998). Metacognition in foreign language teaching — interventional approaches A number of researchers consider the systematic and explicit instruction of metacognition as a possibility of enhanced learning (Flavell 1979; Paris & Winograd 1990). Both metacognitive knowledge and metacognitive strategies are crucial in this learning process, as they are interdependent. As early as 1979, Flavell noted that strategies could only be applied in a controlled manner if students have sufficient task, person and strategy knowledge at their disposal. Uhl Chamot and O'Malley (1994: 372) for example argue that "Metacognition [...] may be the major factor in determining effectiveness of individuals' attempts to learn another language and [...] explicit metacognitive knowledge about task characteristics and appropriate strategies for task solution is a major determiner of language learning effectiveness." For example, solving a particular language task can only be monitored and regulated when learners can reflect on what they know about the task requirements and their previous experiences in solving this type of task. In turn, applying metacognitive strategies enables learners to build up richer structures of metacognitive knowledge, which may be used in other contexts.

Wenden (1998) evaluates this ability to access metacognitive knowledge as a necessary precondition for effective strategy use. Most approaches to strategy instruction have aimed, at least implicitly, to develop the knowledge component as well (see MacArthur 2012 for an overview) and several studies have shown that for example metacognitive knowledge regarding writing, that is writing knowledge, is a key factor in the development of writing skills (Graham 2006b; Graham & Harris 2005; Kellogg 1987; McCutchen 1986, 2000; Sasaki & Hirose 1996; Schoonen & De Glopper 1996; Victori 1999). Unlike metacognitive knowledge, the role of metacognitive strategies in learning has been stressed more widely due to the early practical orientation in strategy research. As Pawlak (2011) notes, from the beginning of strategy research interest, there has been a strong pedagogical focus in the field, which manifested itself in learner strategy intervention research and resulted in a number of strategy-based instruction models. Strategy interventions intend to change learners' behaviour regarding strategy use in order to test its effects on language learning outcome (Macaro 2001; Uhl Chamot 2001). The general procedure of a strategy-based instruction programme has been described in a number of models, for example the Cognitive Academic Language Learning Approach (Uhl Chamot & O'Malley 1994), SelfRegulated Strategy Development (Harris et al. 2008) or the Learner Strategies Training Cycle (Macaro 2001) (see also Cohen 1998; Harris & Graham 1996; O'Malley & Chamot 1990; Oxford 1990; Uhl Chamot et al. 1999).

Bibliography

1. Parvin Gheitasi, Say It Fast, Fluent and Flawless: Formulaicity in the Oral Language Production of Young Foreign Language Learners. Diss. 2017.
2. Yvonne Knospe, Writing in a Third Language. A Study of Upper Secondary Students' Texts, Writing Processes and Metacognition. Diss. 2017.
- Katarina Gregersdotter, Watching Women, Falling Women: Power and Dialogue in Three Novels by Margaret Atwood. Diss. 2003.
3. Thomas Peter, Hans Falladas Romane in den USA. Diss. 2003.
4. Elias Schwieler, Mutual Implications: Otherness in Theory and John Berryman's Poetry of Loss. Diss. 2003.

THE SEMANTICS OF ALL, WHOLE, BOTH AND HALF

Арипов Т.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

All and whole The oldest attestation in the OED of all is on a runic inscription from around 700, although most instances in Old English texts are from the late 9th century onwards. The word is described in the OED as “properly an adj. but passing on one side into a n. [i.e. noun], on the other into an adv. [i.e. adverb]” (s.v. all a., n., adv.). J. Hudson (1998:59) regards the development of all, from an adjective modifying nouns to its present-day use in a number of grammatical functions, as a case of grammaticalisation, (see Section 3.3.1.3). She recognises that “a thorough investigation of the historical development of all is sadly lacking” (J. Hudson 1998:92). The word whole is first attested in a text from 888. Here, however, whole does not express totality but is defined as “in good health; free from disease; healthy [...]” (OED, s.v. whole adj. 3.a.). Table 3.1 illustrates some variables with all and whole.

Variable	Modern example	First attestation
all + DETERMINER + SING. NOUN	all the book	855
all of + DETERMINER + SING. NOUN	all of the book	1800
whole + SING. NOUN	the whole book	900
the whole of the + SINGULAR NOUN	the whole of the book	1398
all + DETERMINER + PLURAL NOUN	all the books	885
all of + DETERMINER + PLUR. NOUN	all of the books	1903
PERSONAL PRONOUN + all we ... all	all 1000	all of + PERSONAL PRONOUN
all of us	1593	

As the table shows, all the variants with of are much more recent than those without. The of variant is “probably due to form-assoc. with none of, some of, little of, much of, few of, many of” (OED, s.v. all adj.).

6). The construction is said to be rare except when preceding a pronoun (as in all of us). As far as all/whole in combination with a temporal noun is concerned, no examples are given in the OED. In the variable with geographical names, only the simple all variant (e.g. all England) is brought up (first attested in 886) (OED, s.v. all adj. 1.a). Similarly, the all + DEMONSTRATIVE PRONOUN variable was only represented by one of its variants: simple all, as in all these, first attested 700 (OED, s.v. all adj. 1.c). 3.3.1.2 Both The origin of both is believed to be an Old Norse word (ba&ar), where the suffix &ar probably represented the definite article (OED, s.v. both adj., adv.). Table 3.2 illustrates the attestations of some variables including both.

Variable	Modern example	First attestation
both + PLURAL NOUN	both books	1526
both + DETERMINER + PLURAL NOUN	both the books	1297
PERSONAL PRONOUN + both they ... both	both 1175	
both of + PERSONAL PRONOUN	both of us	1590

Considering the possibility of both already containing a marker of definiteness, it is surprising that the variant with a determiner (as in both the books) is attested more than 200 years before the first attestation of the variant without a determiner (as in both books). A more natural development would have been that the knowledge that both already includes a determiner was lost over time, and that this resulted in a later “double” definiteness marking in both the/his/this etc. (both the remnant of the definite article inside the quantifier and the overt definite determiner).

Moreover, it is interesting to note the OED’s remark on both of in NPs with a noun and a determiner, as in both of the children, both of these arguments etc. The OED provides no first attestation of the both of variant, the variant is dismissed as “colloquial” and it is claimed that such constructions “scarcely ever occur in literature” (OED, s.v. both adj. 6). No examples of the both + DEMONSTRATIVE PRONOUN variant are given in the OED, and there were no instances in the Helsinki Corpus (1.5 million words of Old and Middle English) either. Furthermore, the first attestation of both in a floating quantifier construction with a personal

pronoun, as in they were both... (see Section 3.3.4.3), is more than three hundred years older than its alternative (both of us). The floating quantifier with a personal pronoun and both is also more than a hundred years older than the first attestation of both in a noun phrase with a noun as head, as in both the books. 3.3.1.3 Half The first attestation of half is as a noun. Only one of the variables with half investigated in this study was presented with both its variants in the OED (Table 3.3): Table 3.3. Variable with half (based on OED, s.v. half, adj.) Variable Modern example First attestation half a/an half an hour 1377 a half a half hour 835 The variant with an indefinite article preceding the quantifier (as in a half hour) was attested more than 500 years before the form where the quantifier comes first (as in half an hour). The OED (s.v. half adj. 1.c) further adds that “when these are viewed as independent numbers, amounts, coins etc., half is preceded by a, the, etc. and hyphenated to the n., as a half-dozen [...]” The construction half + DETERMINER + NOUN, as in half the book is first attested in the year 1000 (OED, s.v. half adj.

1.b). There are no attestations of half of (as in half of the book) in the presentation of half in the OED38, even though the construction type is mentioned in passing. Let us now look at my grammaticalisation hypothesis. The assumption is that a/one half of was originally used for concrete singular count nouns. The phrase then extended its usage to more abstract mass and plural entities. Finally, a/one and then of were omitted (see Figure 3.5). a/one half of + prototypical concrete object noun a/one half of + ANY NOUN (SINGULAR, PLURAL, MASS NOUN) half of + ANY NOUN half + ANY NOUN Figure 3.5. Model of the possible grammaticalisation process of half The OED hints at such a development: “[...] in mod. use it [i.e. half] is sometimes viewed as a n. with of suppressed, as in ‘half (half of, one half of) the men were sick, a quarter or a third of them seriously ill’” (s.v. half adj. 1.b). Similarly, Jespersen (1909–49:309) talks about a “hybrid between the sb and adj half) and Poutsma (1914:215) explicitly declares that “half is a noun when followed by of”, as in half of his funds. My hypothesis is strengthened by the fact that the OED’s first attested instance of half as a noun is from 700 (s.v. half n. 1.a), whereas the first instance of half as a determiner/adjective is from 835 (s.v. half adj. 1.a). Although it is difficult to provide corroborating evidence for my hypothesis, since the proposed grammaticalisation process must have taken place many years ago, my hypothesis seems to fulfil several typical grammaticalisation criteria. One is “reanalysis” (Hopper & Traugott 2003:3), by which [[a/one half] of the apple] could have been rebracketed as [[a/one half of] the apple], so that the noun serving as head of the original NP instead becomes part of a quantifier modifying the new NP head (the apple). “De-categorialisation”, i.e. the loss of markers of grammatical category (Hopper (1991:30), would have occurred when a/one half of lost its indefinite article or numeral, both typical noun markers. In the process of “bleaching”, a word loses some of its meaning or changes from one semantic domain to another, often involving a change from rather concrete to more abstract (Hopper & Traugott 2003:20; Haspelmath 1995:366). Half, which was originally used for concrete objects, sides etc., changed its meaning slightly when becoming a fuzzier quantifier, with the ‘side’ meaning lost. Again, the OED (s.v. half n. 1.a) supports this reasoning, since there are attestations of half referring to concrete objects from 700 (“the right or left side, the right or left ‘hand’”). The earliest attestation of half in a more abstract sense (“one of the sides of a conflict”) is from 885 (s.v. half n. 2). When a construction is grammaticalised, the original form often lives on alongside the new one (Hopper 1991:23), as mentioned in Section 2.5. This principle of “layering” allows for the co-existence of forms at different stages of the grammaticalisation cline, as in the case of a/one half of, which coexists with half of and half. 53 54 Frequency is further considered an important aspect (see, for instance, Thompson & Mulac, 1991:314ff). As a rule, only frequent words are grammaticalised. There were around 600 tokens (400 per million words) of half in its various spellings in the Helsinki Corpus and 30,000 tokens (300 per million words) in the British National Corpus, so it is and has long been a frequent word in English. Moreover, a new form typically becomes more frequent than the old one(s) (cf. Hopper & Traugott 2003:67). A small investigation (Estling Vannestål 2001b) showed such a pattern for the three variants a/one half of

the, half of the and half the, as illustrated in Table 3.4. Table 3.4. Distribution of half variants in three modern corpora³⁹

	a/one half of the	half of the	40 half the	Total	N/M %	N/M %	N/M %
N/M % BNC	1.1	3%	7.8	21%	29.0	77%	37.9
100% Cobuild	0.5	1%	7.4	20%	28.4	78%	36.3
100% LSAC	1.0	4%	4.0	16%	20.4	80%	25.4

N/M = number of tokens per million words, Cobuild = the Cobuild Direct corpus of English A/one half of was less frequent than half of, which was less frequent than half 41. The distribution was the same in all three corpora, even though there were differences between the corpora as regards the relative frequency of the variants. Judging from the fact that several grammaticalisation criteria are fulfilled, it is not unlikely that a/one half of the has been grammaticalised from a lexical phrase into its present-day form and function. A problem is that no attestations of the half of the stage were found in the OED and that there were no tokens in the Helsinki corpus. The possible development of half could, however, be compared with other cases where nouns have turned up in partitive constructions, lost some of their noun-like characteristics and acquired typical quantifier characteristics (cf. Lehrer 1987:102). We will now leave history aside and examine the quantifiers from a presentday perspective, approaching a number of issues relating to the syntax and semantics of all, whole, both and half.

The syntax of all, whole, both and half 3.3.2.1 Syntactic classification Since “determiner” is usually not recognised as a word class in its own right (cf. Huddleston & Pullum’s (2002:355) use of “determinatives” as a unifying word category), the words all, both and half are usually defined as pronouns which can function syntactically as determiners in a noun phrase (cf., for instance, Quirk et al 1985:381f). Historically they have been classified as adjectives, and sometimes they still are (cf., for instance, Huddleston & Pullum 2002:356 on both in both sides). The words are often grouped together with words such as double and twice as predeterminers, since each of them can precede the central determiner – the definite article or a possessive/demonstrative determiner – in a noun phrase (e.g. Quirk et al 1985:257), as illustrated in examples (3:17) to (3:19). (3:17) The answers to all the questions are inextricably intertwined. (IND95) (3:18) Both my brothers were killed at Dunkirk and my husband died later from the wounds he got when he was 18 in the First World War [...] (IND95) (3:19) Only half these managers could respond to these letters in the same language. (IND95) All and both are in fact unique among the determiners in that they can also occur on their own, without another determiner, as in (3:20), (cf. Huddleston & Pullum 2002:376) (see Section 3.3.4.2). (3:20) The Cranes argue that comprehensive schools are there to educate all children. (IND95) All, both and half can be used as pronominal heads, as in All/Both/Half were happy (cf. Quirk et al 1985:25842). Similarly, when they are used in a construction with of (as in All of the people were happy), Quirk et al (1985:258) refer to them as pronouns functioning as NP heads (see Section 3.3.4.1). Huddleston & Pullum (2002:434) consider half to be a noun since it can take a preceding indefinite article or a cardinal number. They also observe that it “behaves somewhat differently from other fractional nouns” (such as quarter and third) in that it can be used without a determiner, as in half his share. Whole can be either an adjective, in the DETERMINER + whole construction, as in (3:21), or a noun, in the the whole of + DETERMINER construction, as in (3:22) (Quirk et al 1985:259f, 381). (3:21) The whole world is tremendously concerned, [...] (IND95) (3:22) The whole of the city was packed, [...] (IND95) 3.3.2.2 Syntactic differences between the quantifiers In the literature all, whole, both and half are often treated as if they were quite similar. Leech (1989:66) for instance maintains that “all is very similar to both”.

Three quantifiers, there are also several differences between the words in the all– both–half group. These differences, arrived at by means of intuition and various grammatical sources, are summarised in Table 3.5 and explained below. Table 3.5. Syntactic differences between all, whole, both and half

	all	whole	both	half
Can combine with singular count nouns	*	+	–	+
Can combine with mass nouns	+	*	–	+
Can combine with plural nouns	+	*	+	+
Can be used with the indefinite article	–	+	–	+
Can be used without a central determiner	+	–	+	–
Can be used as a floating quantifier	+	–	+	–
Can be used in predicative function	+	+	–	+
Can be used as a				

postdeterminer --- + Can be modified + + - + Can be followed by a postdeterminer + - - + *

Only rarely or in certain cases or with a particular meaning (see further below) From the table we can conclude, first of all, that all and half are the most versatile quantifiers, occurring without restrictions in the largest number of syntactic construction types. Whereas both only combines with plural count nouns, all and half are used with both mass nouns and singular and plural count nouns, even though all is said to be rare with singular count nouns, as in (3:23) (Putseys 1985:388f (3:23) A constitutional court responsible for all the country would be created. (IND95) Quirk et al (1985:381) consider all with singular count nouns to be “somewhat formal⁴³” and point out that a whole construction, either with whole as an adjective (e.g. the whole world) or as a noun (e.g. the whole of the world) is generally preferred. The only case where all is preferred with a singular count noun is when the noun expresses an established amount of time, as in (3:24) (Putseys 1985:389) (3:24) The children swam and played all day [...] (IND95) All is also quite common in NPs with a geographical name, as in (3:25). (3:25) [...], all Ireland had the stench of black, mushy tubers. (IND95) Whole is not supposed to combine with mass nouns, as in (3:26) (Quirk et al 1985:260), but in my corpus material it sometimes does, hence the star in the table.

Bibliography

1. Hopper, Paul J. & Elizabeth C. Traugott. 2003. Grammaticalization. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Huddleston, Rodney. 1984. Introduction to the grammar of English. Cambridge: Cambridge University Press. Huddleston, Rodney & Pullum, Geoffrey. 2002.
3. The Cambridge grammar of the English language. Cambridge: Cambridge University Press. Hudson, Jean. 1998. Perspectives on fixedness: Applied and theoretical. Lund: Lund University Press.
4. Hudson, Richard. 1990. English word grammar. Oxford: Blackwell.
5. Thompson Sandra A. & Anthony Mulac, 1991. A quantitative perspective on the grammaticization of epistemic parentheticals in English. In Traugott, Elizabeth C. & Bernd Heine (eds.). Approaches to grammaticalization, volume 2. Amsterdam: John Benjamins. (313–329)

UDK 811.111.(07)

EFFECTIVE METHODS AND TECHNIQUES FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE SKILLS USING SONG AND POETRY

Айтуган А.Ғ.
Шымкент университети

Резюме

Эта статья посвящена исследованиям, связанным с использованием песен и стихов в интересах обучения и, в частности, изучения языка.

Ключевые слова: песни, стихотворение, мюзикл, практика, грамотность, мастерство, познавательное, пение, исполнение, творчество, расслабленность.

Nowadays in our country, the Law on Education and the National Curriculum Training Program is one of the topical issues today. Therefore, the acceleration of student learning using the new pedagogical and information technologies, the modular system of preparation (National Training Program, 49th), the creation of the necessary conditions for active learning of foreign languages in the system of continuous education, it is necessary to introduce the intensive methods of training (National Program for Personnel Training, 60) Nowadays, students are fully

aware that learning foreign languages opens the door to great opportunities. The only way to get to know is activity (Bernard Shaw). Young people who have graduated from school and have started their independent lives now begin to engage in multifaceted activities. Their real life and activities are made up of certain systems. These systems, of course, are specific to each age group. This chapter focuses on studies related to the use of songs and poems to benefit learning and, in particular, language learning. Songs and poems have been used in language teaching for many years. In the 1970s, Hurwitz, Wolff, Bortnick and Kokás (1975) found that musical practices had a positive impact on children's literacy skills. In the United States, already in the 1980s, guidelines were published on using singing in language classrooms (James, 1985). In recent years, a growing number of studies have indicated that music and singing enhance language learning (e.g., Abbott, 2002; Legg, 2009). Additional positive effects of music have been demonstrated by other studies. For example, according to Bilhartz, Bruhn and Olson (2000), regular musical rehearsals positively impact children's cognitive skills, in particular their abstract reasoning abilities. Moreover, singing positively affects learners' task performance due to the positive and relaxed mood it creates (Hallam, Price & Katsarou, 2002). Music can likewise be used to create a relaxed and enjoyable atmosphere in the language class (Jolly, 1975). Music arouses sensations and feelings, which may in an appropriate context result in emotions (Sloboda, 2005); emotions, in turn, impact learning and achievement (Pekrun, Goetz, Titz & Perry, 2002). Singing has been demonstrated to enhance relaxation, raise energy levels and bring joy. These effects might be due to the increased amount of oxytocin produced in the brain during singing. (Grape, Sandgren, Hansson, Ericson & Theorell, 2003; Huron, 2006.) Using songs in the classroom is also likely to positively affect group dynamics (Lake, 2002) since singing increases learners' sense of togetherness (Spychiger, Patry, Lauper, Simmermann & Weber, 1995; Wiltermuth & Heath, 2009) and helpfulness toward each other (Kircshner & Tomasello, 2010). In the following chapters, first, findings from previous research will be presented concerning the benefits that music and especially singing have on language learning. Second, findings from previous studies related to the use of songs in language classrooms will be considered. Third, the implications of SLA research on the use of songs in language classrooms will be discussed. These implications are central to the topic of this thesis, and they also provide new insights for the field of SLA.

Every activity has its own peculiarities and the actions that make up these are more important than their motives. For example, if a person is forced to do something of the necessity that he has just before, then he / she feels what he / she is needed for, and he / she is motivated by his / her perceptions of the outlook. An intentional look of activity is carried out on purpose. During the current global exchange of information, people have become demanding to read and process a huge amount of information (text) and distinguish them from the information they need. To do this, you need to learn how to read the text. It provides full and profound information that serves the purpose of communicating. Text scrutiny is an intellectual process and students are increasingly involved in this process, where the same difficulties are eliminated. It is the same process that improves, and this increases the motivation for learning, which in turn promotes learning. Depending on the active participation of each student in one or another classroom, the foreign language methodology is based on the principle of teaching a foreign language in a holistic way, and the student is more active in the type of speaking activity, should improve the types of speaking activities. The use of modern pedagogical technologies to increase student activism and to teach them to independent creative work is in extreme conditions. In receptive forms of speech, it serves as a weapon of control. Modern teaching provides the group with the opportunity to learn together. Targeted understanding of a foreign language through a conscious-practicing method is similar to going from top to bottom - from general to private, from complex to simpler, and is a complicated process. Language material is based on linguistic principles - systematics, concentration, functionality, methodological differentiation, minimization, the situational thematic principle of material supply, the application of language and speech constraint principles (these principles have not yet been clarified in the methodology) "Not to rely on knowledge, but master them; consciousness and

automatism; provision of the material in situative; communicating theoretical information through practice; Students' Understanding of Teacher Methods In the upper secondary school an active foreign language learning is used, whereas all three forms of the OTM are active, passive and mixed.

References

1. Five-minute Activities. Penny Hroll., Wright Andrew, Educational and Professional publishing, Ltd, 2004, 245p.
2. Learning Teaching, Jim Scrivener, Bearn Group Limited, 2001, 89 p.
3. 24 singing games and 36 folk songs from English speaking countries. Compiled by Ē. Siliņš, Rīga, 1992, 59 lpp.

UDK 811.111.(07)

IMPORTANCE OF POEMS AND SONGS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING PROCESS

Айтуган А.Ф.

Шымкент университети

Summary

In this globalization period humans attempt to get data in any languages and as the consideration of English as a language of modern life, learning English has been in a peak in several decades.

Especially, learning foreign languages by help of poems and songs is stated one of the easiest and the most his paper purposes to analyze what skills the work with poems and songs assists to make progress and be influential the ways to organize the study process with them.

Keywords: Phonetic, intonation skills, lexical skills, active vocabulary, passive vocabulary, potential vocabulary, grammar skills, sociocultural competence, limerick, authentic

Formation of phonetic skills when working with poems and songs. Working with songs and voiced poems helps to improve rhythmic intonation and auditory-pronouncing skills. These are two large groups of pronunciation skills, the level of proficiency of which depends on how well the English language learner will perceive a native speaker's speech by ear and how correctly, according to the phonetic laws of the English language, he will be able to convey his thought in English. Rhythmic-intonation skills presuppose knowledge of the features of intonation, pausing, tempo of utterances [9, p. 65] of foreign speakers, which differ from Russian phonetic rules and, accordingly, if they are not known and used incorrectly, they can lead to a communicative failure.

Auditory-pronouncing skills imply the ability to recognize individual phonemes, words, syntagmas and sentences in coherent speech, as well as the ability to correctly articulate sounds in words, phrases and sentences, observing the rules of intonation, stress and pausing [9, p. 66]. Songs and voiced poems are valuable material for mastering these skills. Another advantage of using such material for this purpose is that, unlike standard methods of teaching phonetics, poems and songs help to increase motivation and, accordingly, are a more effective means of mastering phonetic material. Poems and songs and even rhymes "easily fit into any stage of the lesson and give students genuine pleasure" [1]. Formation of lexical skills when working with poems and songs. For the foreign language class at the beginning of the study any new topics useful the use of poetic material, as a rule, in a particular the poem is a certain theme or topic, which allow students to the initial stage of familiarization with new material, so to speak, from the height of bird flight to see what language they will study.

As for the songs for younger schoolchildren, most of them contain words with a minimum number of syllables, and many the words are repeated many times during the entire playback, which is very useful for better assimilation of new words. Under the formation of lexical skills to understand the activities of teachers, aimed at training active (i.e. vocabulary, which must be learned for all types of speech activity), passive vocabulary (i.e. the vocabulary that students should be able to recognize when reading, but not the obligation, to use in your own speech) and forming the base potential of the dictionary (i.e., words which we do not study specifically, but the meaning of which can be guessed from the context or form). As part of working with songs based on the formed phonetic knowledge, the student should be able to recognize a word in another person's speech and associate its phonetic side with the meaning. As part of the work with poems, the student should, based on knowledge about the peculiarities of spelling, see a certain meaning behind the sequence of letters. And finally, knowing the form and meaning of the word, the student must correctly use it in his own speech and in writing. The undoubted benefit of using poems and songs is that the study of the new occurs on the basis of repetition of the old, because new words and expressions are used in the text together with previously studied ones, which helps to better consolidate the material covered, and also reflects the new possibilities of compatibility of known lexical units with each other, which were not covered earlier.

Another important advantage of the poetic material is that it often contains proper names, geographical names, realities of the countries of the studied language that are absent in the native. All this allows the student to draw in his imagination his own, unique picture of a particular country. Formation of grammatical skills when working with poems and songs. Mastering the grammar and syntax of the English language, as well as mastering phonetics and vocabulary, are important for the formation of productive and receptive skills. Thanks to working with poetic material ,grammatical and syntactic constructions are better mastered. Moreover, their assimilation occurs both consciously and unconsciously. For example, in children's songs, the simplest grammatical structures and syntactic models that are easily fixed in the student's mind. This is especially true of sentence and phrase models, since in order to convey any thought, predication is necessary, which sets a certain logical order to a disparate chain of words. Students master grammar and vocabulary based on ready-made speech models, which in the future will be an excellent help when creating their own statements by analogy with an example firmly entrenched in their minds. Familiarization with new grammatical rules and their training very often turn into a routine.

The student is required to mechanically memorize all kinds of tables, diagrams and perform the same type of exercises. Very often, schoolchildren have the impression that grammar is something immense and terribly difficult to understand, as a result of which it discourages any interest and desire to learn a foreign language and often develops fear. To avoid this, it is necessary to diversify the hours allotted to grammar. And it is the poetic works that will help bring joy and eliminate the conflict between the student and the English language. Formation of socio-cultural competence. As noted by J. M. Arutyunova, "poetic texts develop memory, hearing, imagination, contribute to the conscious use of vocabulary, help to consolidate grammatical constructions, contribute to the education of taste for the word and language" [3, p.33].

The most important, global goal of learning a foreign language at school is to educate language as a means of communication and the ability, if necessary, to correctly, adequately reproduce the acquired skills in such a way that communicative problems do not arise.failures when communicating with representatives of other cultures. At the same time, mastering foreign language speech is impossible without knowledge of the peculiarities of the culture of native speakers of the studied language. Therefore, another equally important task of teaching a foreign language is the activity of the teacher to introduce students to the culture of this people. Poetic works reflect the vision of the world of people of another culture, points of view regarding certain problems in various spheres of society, the values of these people, traditions. Not

everyone can afford to provide their children the possibility of immersion in the environment of the language being studied. However, the teacher can bring this environment to the lesson.

Thus, "by saturating the educational space with units of material and spiritual culture (artifacts, authentic materials), we thereby model the language environment" [2, p. 70]. Using song and poetry works in the lesson, you do not need to be limited to certain time frames, i.e. to resort to the works of any one period. It is important to refer to the material of different eras and, of course, of different genres, thus also forming an aesthetic taste.

The use of limericks. Poetic samples can be a great material for working in the lesson such a genre as limericks. "Limerick is a form of a short humorous poem that appeared in the UK, based on playing nonsense" [12]. This poetic genre is an excellent example of real English humor. Using limericks in English lessons, the teacher has the opportunity to introduce students to the world of classical English literature and introduce them to such famous writers as L. Carroll, R. Kipling, D. Galsworthy, who were fond of this genre. Such classes should help to broaden the horizons of students and motivate them to independently familiarize themselves with other representatives of English culture and their works. In addition, Limericks have excellent material for working on language tools.

The work itself should not present any particular difficulties, because limericks, first of all, are strictly limited in volume. On the other hand, they are something similar to Russian ditties, i.e. the same mischievous, funny, sometimes requiring ingenuity to understand. "Limerick is characterized by wordplay, homonymy, synonymy, polysemy, hyperbole, onomatopoeia" [4, p.51]. They are authentic examples of pure English speech and manner of thinking. To better attract attention and mobilize all students to work, it is desirable provide similar poetic works together with illustrations.

Although it seems that the use of illustrations is necessary, since initially the pictures or the graphics were an inseparable unity. RESULTS In order to work with poetic works to bring positive results, both in the short and long term, meeting all the above-mentioned goals of their use in a foreign language lesson, it is necessary be guided by some rules for the selection of such material. At the same time, it is important to note that the use of poems and songs is not the main tool of a teacher for the upbringing, education and development of students. "They should be organically interwoven into the course of the lesson and be a natural continuation of the learning situation" [7, p. 25]. Having studied the articles of English language teachers, it can be noted that most of them distinguish the following as selection principles.

According to The principle of authenticity, it is necessary to use authentic materials that are the product of the creativity of the people of the countries of the studied language. The allocation of this principle is due to the fact that authentic materials have a huge educational and cognitive value, being a reflection of the uniqueness of the culture, values, ideals, worldview of this people and, therefore, enrich the inner world of students. The undoubted benefit of authentic materials lies in the fact that they are primarily intended for people who are native speakers of this language, i.e. they are not adapted.

DISCUSSION The text of a poetic work should correspond to the level of foreign language proficiency of students, i.e. when working with it, students should rely on already mastered grammatical, phonetic, lexical knowledge and skills. At the same time, the higher the level of foreign language proficiency, the more difficult the material should be. The text of the poetic work should correspond to the topic of the lesson, the age characteristics of the students and carry certain useful information [5, p. 67] [6]. Stages of working with poetic material. Being a valuable material that carries information about the culture of the countries of the studied language; the information that was created in the minds of people with a different mentality, it is necessary to follow a certain algorithm of work "in order to reveal all the rich potential" [5, p. 68] of such a material. Whether you are a novice teacher or a teacher with many years of experience, it is still important to always keep in mind the fact that teaching should be approached in good faith. It is necessary to try to organize various, entertaining forms of work with students in foreign language lessons.

Despite the fact that preparing for such lessons can take much longer time than the development of the classic, standard plan (after all, it is necessary to choose material that will fit well in the educational process; which will fit the level of proficiency in the class, and age characteristics of students) neglected authentic poems and songs is not necessary, because they contain rich phonetic, lexical and grammatical material, and, anyway, contribute to the formation of a secondary linguistic personality. After analyzing the articles of many teachers, one can come to an unambiguous conclusion about the fact that the use of such material really increases the motivation and stimulates students to learn a foreign language. But it should be borne in mind that students should wait for such classes. It is not necessary to conduct them regularly, otherwise it will turn into a routine. Thus, it can be seen that the use of poems and songs can be an excellent help during the educational process, which will bring variety to the lesson without interfering with the implementation of its developmental and educational goals.

References

1. Volkova T. Poems and rhymes as a means of motivation when learning English // Foreign languages. Foreign languages. June 24, 2015 [Electronic resource]. Access mode: <http://iyazyki.prosv.ru/> (date of reference: 29.09.2016).
2. Gribanova K. I. Development of students' communicative competence on the material of poetic works//Foreign languages at school, 2011. No. 1. p. 70.
3. Zhupanova Y. L. Formation of grammatical skills based on poetic text//Foreign languages at school, 2010. No. 5. p. 33.
4. Kungurova I. M., Tkachenko K. I. Limerick as a special genre of poetic absurdity and its methodological potential // Foreign languages at school, 2014. No. 9. pp. 51- 52.

UDK 811.111.(07)

USING VIDEO MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

Исимова Д.М.

Шымкент университети

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты использования видеоматериалов при обучении английскому языку как иностранному. На каждом этапе практического обучения существует значительный набор задач, обеспечивающих успешное восприятие иноязычной речи студентами, что повышает их мотивацию к изучению иностранного языка. Видеоматериал стимулирует интерес, является образцом для подражания, расширяет знания студентов о лингвистических и культурных особенностях изучаемого языка, а также предоставляет эффективный материал для последующего обсуждения

Video is a powerful tool in today's classroom. It provides strong context through which to teach English. Meaning brings the outside world into the classroom and gives teaching "reality". Video also provides all the paralinguistic features of language that only audio can't. The success of teaching a foreign language through video depends on preparing students for the perception of a video. The expansion of international relations and the entry into our market of British and American teaching and methodical complexes, including video fragments, video lessons, significantly expanded our possibilities in using audiovisual techniques. In the event that the video is an attachment to a British or American educational complex, the teacher can use the technology of its application developed by foreign methods and described in teacher's book. In this case, video is an effective means of teaching a foreign language. Together with the English

educational complexes there is a large number of feature films. Their viewing at the senior stage of education is close in importance to the reading of the original fiction and has no less significance for the study of a foreign language, since it allows to develop skills of listening, speaking and writing on authentic material, which contributes to the improvement of the communicative competence of students [1].

We now have more access than ever to video. News programs, adverts, comedies, documentaries, dramas, academic lectures are available in digital format via the internet. Most of these resources weren't originally created as teaching materials. So it serves a real-world communicative purpose. Some materials are authentic resources adapted for language teaching. Authentic material not originally produced for ELT purposes, but adapted to different grades [2]. There are some positive characteristics of using video in the process of learning foreign languages: the class does not require dimming, and therefore, the contact of teacher with learners is continuous; video provides the possibility of using different modes of operation, e.g. freeze frame, using only video track (with audio track turned off) etc.; videos can easily be used for different types of work: individual, pair, group, collective [3]; video equipment allows to split movie into desired number of clips, depending on the objectives of individual needs and characteristics of learners to continue working with each clip separately [4, pp. 188-189].

When teaching the perception of speech by ear, it is necessary, first of all, to develop aural skills and speech hearing with the support of native speakers. And in this case, it is the authentic audio video texts that allow the students to hear the speech of the native speakers, which reflects the living reality, the peculiarities of the national culture. Most importantly, the authentic material provokes the students' cognitive interest, the willingness to discuss problems, and, therefore, contributes to their motivation to learn a foreign language. If the learner perceives foreign speech, then he begins to realize that all his efforts spent on learning a foreign language were not in vain. Thus, the main task of the teacher at the stage of work with authentic material is the selection of audio or video material that would be interesting, informative, accessible to understanding, corresponded to the modern reality of a foreign language society and would create favorable conditions for mastering new regional information, behavior of native speakers, would facilitate their familiarity with the people's way of life, its culture [5]. Some teachers think that watching videos in EFL classroom is more entertainment than education. However, if we consider video as a text (a source of information) and we make a lesson using it that helps learners develop language; we can use video resources to capture learners' attention.

Video materials should be accompanied with support for language learning. The simplest form of control is the task of specifying correct and incorrect statements, choosing one correct variant from several proposed. This form of control is the quickest way to test understanding when developing listening skills; however, it does not develop the ability to speak. Answers to the questions asked before the survey allows you to organize a conversation on the content of the scanned fragment, and at a more advanced stage - the discussion, especially when the questions are of a problem nature. Arrangement of frames in the order of their appearance in the film allows not only check the attention of students, but they give support for oral utterances. Personnel illustrate the development of the plot and serve as a good basis for retelling. A more complicated task can be given to justify the choice, why one frame does not precede another. An even more complicated version is a method of introducing "jamming". When among the frames of this video fragment there is a frame from the "alien" film. Students are asked to explain why this shot could not be part of the video they watched. The video serves as a good dynamic visibility for the practice of speaking in another language and creating situations of such communication in the classroom. Students dramatize the dialogue heard from the screen, playing it by roles. Here it is possible not only to accurately reproduce what has been heard and seen, but also to re-think the text, its new interpretation.

Such a task can be more feasible than sounding or duplicating a film in your native language. If the student's level of knowledge allows correctly and accurately reproduce the scripted text, speaking on behalf of the video's heroes when viewed with the sound turned off,

then such an exercise can cause both great interest on the part of the students and also have a big impact on increasing the level of their language competence. When performing this task, various interpretations of the characters' personality are possible; you can compare more or less successful variants. The same great benefit is provided by duplication in the native language, since it teaches students not to literally translate the phrases uttered by the characters, but adequately interpret the meaning of the utterance, given the differences in intonation and phrase design. The interpretation of idioms, interjections, appeals requires special attention. Indeed, the stumbling block is the transition from "you" (pl.) to "you" (sing.), since in English there is no difference between the single and plural second person pronouns, which in many languages mean an officially polite or familiar-friendly relationship. Therefore, in order to adequately convey the phrase in Russian, students should correctly determine the level of the statement in a foreign language. Full-length videos (which demand disruption with discussion, writing and vocabulary) and video clips can be very useful in teaching English as a foreign language.

However, it is important to consider beforehand what we want our students to learn from the videos. We'll also need to plan how we can help our students learn. In planning to use video, the following three stages should be considered: Stage 1: Provide questions that focus students on what you believe is important in the video. Think over why you have chosen this video, and what you expect they will learn from watching it. Questions or prompts can be written on the board or worksheets that are handed out in class. Stage 2: Watch the video in class. Stop the video to draw students' attention to something you consider important to them. Stage 3: Discuss as a class or in small groups the students' answers to the questions you gave them [6-7]. Nowadays, students are very much visual learners. The quick spread of internet access makes the use of video in the classroom much more effective and interesting. Video is a medium which is in some way replacing printed materials. Presentation of audio / video text should include such a volume and pace, which corresponds to the abilities of students. As a rule, sounding the text for more than 3 minutes overloads shortterm memory and complicates the perception process. The text is usually presented for listening twice. If students do not understand the text after double presentation, it is advisable to view the text in fragments. At this stage, the "Frozen frame" reception is widely used, which allows you to click the "Pause" button again to preview and listen to a foreign speech and answer the questions posed by the teacher [8, pp.101-106]. It should be noted that the optimal solution is to develop a series of exercises based on the selected video. Thus the preferred length of the video clip is 2-5 minutes as this period is sufficient to obtain the necessary amount of information on the problem.

The system of exercises should consist of several sections. The first section (introductory exercises) can contain tasks that allow students to prepare for perception of video and awaken the existing knowledge on the subject. The second section (viewing, reading and talking) should include exercises aimed at discussion of the watched fragment. Further on, we should proceed to a more detailed discussion of this material. Exercises can include answers to questions, gaps filling, matching, multiple choice, and so on. The third section (follow up assignments) should include creative tasks on the basis of the video clip: create dialogue on the video, prepare a report on the topic, make a presentation on the problem [9, pp. 12-14; 10]. In order to make the most effective use of video in the process of teaching foreign languages, it is necessary to emphasize the advantages of this training tool: availability of video; the possibility of a more active creative activity of the teacher; use of different operating modes; video materials are easily used for different types of work: individual, pair, group, collective; video equipment allows you to divide the whole movie into the required number of video segments depending on the purpose; use of video makes the occupation more emotional and effective; the use of video makes it possible to develop speech activity, makes it possible in simple visual form to convey information to students; informative saturation; concentration of linguistic means; the use of movies in English classes introduces diversity in the learning process, promotes the activation of students, increases interest in learning English; emotional impact on students [11-13]. Generally

video activities are divided into 3 main types or stages: pre-viewing. Before watching the video students do some activities.

They help prompt student general idea and background knowledge; viewing: students perform tasks and activities while watching the video, with or without pausing the clip; post viewing: after watching the video, students practice the language forms and vocabulary they came across in the video. Students discuss, retell, role-play and complete tasks at this stage [14; 15, pp. 45-57]. There are some conditions that should be observed when using video resources: video material should correspond to the level of students' knowledge; visualization should be used moderately, it should be used gradually, and only in appropriate point of a lesson; watching videos should be organized so that all students can see the material clearly; it's essential to highlight the essential points; think over in detail the explanations while watching a video; a video should be exactly matched to curricular material, correspond to the topic under study [16]. Presentation of educational material by means of video is characterized by several specific features. They include the following: 1. Information is presented by means of art, which makes the presence of figurative models in introducing the material. The main characteristic of this model is the presence of plot and composition.

This fact underlines the closeness of figurative model to the arts, and, on the other hand, the difference between such model and traditional means of teaching foreign languages; in this case the emotional presentation of educational material and emotional perception is assumed. The use of video in the classroom contributes to the effect of complicity and empathy with the characters, which in turn creates the real conditions of motivated communication in class. 2. The information is dynamic, which increases the productive aspect of learning, increases the density of communication in class, and improves the efficiency of educational activities. Dynamism and emotion of material introduction contribute to retention of information. 3. Video information has a high degree of credibility provided by authenticity of video used in the process of learning that gives rise to a high level of confidence in the information perceived by learners [17]. While the growth of online content, social networking, and multimedia production tools have all helped educators reconsider how students should consume, discuss, and demonstrate mastery of content, only the dramatic increase in video availability has led directly to the "flipped classroom" movement.

And with an increasing focus on making more Internet connection available at educational institutions and at home, there is a sense that we are only beginning to explore video's true educational possibilities [18]. Conclusions All video resources presuppose active teaching. Materials alone don't teach - teachers do. The effectiveness of the use of video resources for teaching foreign languages depends both on precise determination of its place in the educational system, and on how efficiently the structure of the video lessons is organized. Authentic audio / video materials have great potential for solving learning and educational tasks when properly organized by teachers. With very informative material, they create an atmosphere of real linguistic communication and are able to ensure the successful perception of foreign speech by non-native speakers, and increase the motivation of students to study a foreign language.

References

1. Svirina L.O. Tehnologija ispol'zovaniya video na uroke inostrannogo jazyka [The technology of using video in a foreign language lesson]. Available at: kpfu.ru/docs/.
2. Ivanovskaya I.P., Nefyodov O.V. Teaching foreign languages to nonlinguistic students in non-authentic environment. *Priortety mirovoj nauki: jeksperiment i nauchnaja diskussija Materialy VIII mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Nauchno-izdatel'skij centr «Otkrytie»*. North Charleston, SC, USA, 2015, pp. 139-146.
3. Vasiljeva G.A. Osobennosti ispol'zovaniya videomaterialov na zanjatijah po inostrannomu jazyku [Features of the use of video materials in the classroom in a foreign language]. Available at: <http://hmbul.bmstu.ru/articles/89/89.pdf>.
4. Komarov Y. A. Ispol'zovanie video v processe obuchenija inostrannomu jazyku v srednej shkole [Use of video in the process of teaching a foreign language in high school]. *Metodiki obuchenija inostrannym jazykam v shkole*. SPb.: KARO, 2006, pp. 188-203.
5. Elukhina N.V. Osnovnye trudnosti audirovaniya i puti ih preodoleniya [The main difficulties of listening and ways to overcome them]. *Inostrannye jazyki v shkole*. 1987. №1. pp. 25-29.

THE IMPORTANCE OF AUTHENTIC MATERIAL TO LEARN FOREIGN LANGUAGE

*Исимова Д.М.
Шымкент университети*

Резюме

В настоящее время изучающие иностранный язык могут использовать различные ресурсы, такие как учебники, список словарного запаса, грамматические упражнения. Существует множество материалов для изучения иностранных языков. Учащиеся могут использовать широкий спектр различных материалов для изучения языка, таких как учебники по курсу, список словарного запаса, грамматические упражнения, карточки, аудиозаписи и приложения для изучения языка.

Teaching and learning English has some specific peculiarities and is required a special teaching program and methodology. The integrated-skills approach, which incorporates language skills and aspects, has become a new trend in EFL contexts because it is believed an effective approach to develop students' communicative competence and the ability to use English to gain access to social, vocational, educational, or professional opportunities. However, the effective way to improve students' lexical competence, is using authentic materials in class and out of class. Also authentic materials are found as the way to acquisition of language. A lot of researches have been done by scholars, researches and they worked on these areas. Such as Breen.M.P, Nunan D, Peacock.M, Herington, Jacobson, Degener, PurcellGates and others. According to Herington and Oliver (2000), authentic materials are called authentic learning. This term is directly, related to the students' real life and prepares them to face and deal with real world situations. Also, from the point of Herod (2002), authentic materials and activities are designed to imitate the real world situations. Nunan (1989) defines authentic materials as the materials which have been produced for purposes other than to learn language.

Authentic materials can help learners to face with real world. Also, learners assimilate words in common usage and words in native speakers speech which are mostly informal.. Furthermore, the learners are exposed to real-life situations. They are more useful for the students who are very slow learners. Beside that, authentic materials help to make lessons more interesting. This in turn leads to learners being motivated from lessons. As Peacock said: (1997) "Authentic materials are more motivating for students, even lower level students, than artificial materials". Adding to this, authentic materials play essential role as connection between classroom and real world when it is used in classroom. Students can improve their lexical competence enormously. About this, Briton (1991 cited in Qura2001) states : "Authentic materials relate more closely to learners' need, for they build a connection between the language classroom and outside world. Authentic materials are print, video, and audio materials students encounter in their daily lives, such as change-of address forms, job applications, menus, voice mail messages, radio programs, and videos. Authentic materials are not created specifically to be used in the classroom, but they make excellent learning tools for students precisely because they are authentic. Teaching lexis with authentic materials is a bit different than teaching with books.

DISCUSSION AND RESULTS Many teachers have a habit of collecting authentic materials wherever they go in the community. Authentic texts vary by type, region, and context. Research tells us that students will benefit more from using local authentic materials than using ones that are a step removed from their lives (Jacobson, Degener, and Purcell-Gates, 2003). For example, generic charts and maps from life skills textbooks may not be as motivating to students as the local theater schedule, local rainfall charts, or the municipal bus map. There is a wealth of

local authentic materials available online, such as city council meeting agendas, library schedules, and recipes for favorite regional dishes.

Choosing materials is a difficult task and instructors must be aware of many aspects before selecting specific material for their students; for example, whether the level is appropriate, the activities meaningful, or the material helpful for the learners to reach the stated objectives . However, other important elements are not necessarily represented in textbooks, such as the fact that readings should contain language as it is really used since learners will eventually be exposed to authentic texts (texts not created for teaching purposes) outside of class . This aspect forms part of the research that has been carried out in which I have analyzed whether theories or information established by experts are present (explicitly or implicitly) in the texts available. Much of this material, although valuable, does not include a variety of authentic readings which integrate authenticity, meaningfulness, and student s ' needs or interests.

The level of the book chosen is also relevant. We must ensure that the level really suits students ' needs. The problem lies in that textbooks indicate the level that they were designed for, but many do not provide a description of what that level actually represents. For this reason, all exercises and material should be designed using an accepted framework of reference such as the CEFR. Moreover, authentic materials have a vital role to improve reading skills. Textbooks in lessons are monotonous and because of this, learners are bored. Authentic material can be inspirational for learners, because they don't include inaccurate language, and consist of a real life information.

Authentic materials are the kind of material that learners will need and want to be able to read when travelling, studying abroad, or using the language in other contexts outside the classroom. Authentic materials enable learners to interact with the real language and content rather than the form. Learners feel that they are learning a target language as it is used outside the classroom. When choosing materials from the various sources, it is therefore worth taking into consideration that the aim should be to understand meaning and not form, especially when using literary texts with the emphasis being on what is being said and not necessarily on the literary form or stylistics.

Devie Reztia Anjarani says: “ related to improving reading skill, authentic materials also give the reader the opportunity to gain real information and know what is going on in the world around them.”. Moreover, it can be seen vitality of authentic material in listening skill. Authentic Materials stimulate learner's motivation. Research by scholars in this field have revealed that the use of authentic materials in teaching listening is more appealing to the learners as compared to the use of scripted materials . As earlier indicated, sources of authentic listening materials include newspapers, the internet and such other electronic media. These forms of media are mainly part and parcel of the popular culture in the society. This is given the fact that they carry materials that embodies popular culture in the society. This is for example interviews with celebrities, interviews that are contained in websites and on fashion magazines. These materials tend to be more appealing to the contemporary learner, especially for the youthful learners. As such, the materials are more effective in teaching these students.

The authentic materials also tend to have content that is more current and as such relevant to the students . For example, newspapers and television broadcasts contain more recent information than books that were written years ago. Internet articles are also updated regularly. As such, the gap between the students and the social reality in the world is bridged by authentic listening materials .

The students therefore find these materials to be more interesting to interact with, and their experiences in this interaction are enriched. This enables them to acquire the listening skills easily and faster. Wang is of the view that “Learners who constantly receive the authentic listening input are better placed than their counterparts who receive scripted inputs.” This is given the fact that the former will find it easier to communicate and interact with the native speakers of the language that they are learning in real life situations . This is as opposed to those

students who make use of scripted listening materials, which are more often than not out of touch with the reality.

As above, authentic material play role significantly in increasing speaking skill. A good communication will happen when the language users can apply their listening and speaking skills well learners can use visual or audiovisual media for speaking skill. And there are lots of advantages of them for learners.

Katarzyna Chmielowie found that authentic materials in seem more interesting for students than the ones prefabricate especially for the purpose of learning, because they provide insight into natural everyday language and situations. Moreover authentic visual materials increase students' motivation and students are more active to take part in in communicative activities. One of effective authentic materials is film. Learners discuss about film after they watch it. Because of this, learners can improve their communicative skills. CONCLUSION In conclusion, using authentic material in learning foreign languages is one the most effective ways.

They provide comprehensive assistance to learners in mastering the language. They can raise their reading, listening skills. What is more, as authentic materials can be a bridge between a real world and classes, learners have an opportunity to improve their communicative competence.

References

1. Devie Reztia Anjarani , "Using authentic materials in improving EFL students' English skills" INTERAKSI, volume 12 Nomor 1, January, 12-17 pages
2. MiftahulHuda. "The use of authentic materials in teaching English Indonesia teachers' perspective in EFL classes" International Journal of Social Sciences. (2017) page 1911.
3. Mavluda Gulyamova, Nodima Axmedova, "The importance of the authentic materials developing students' lexical competence" Proceedings of global technovation, 13-15 pages
4. ParupalliSrinivasRao. "The effective Use of Authentic Materials in the English Language Classrooms. International Journal of Art ,Sciences and Humanities. (2019) page 1
5. Thaler, E.: Englisch unterrichten. Cornelsen 2012, p. 231 (adapted and translated by Peter Struben)

UDK 811.111 (07)

DISTANT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES

Қосыбаева Ұ.

Шымкент университети

Summary

The aim of the study is the peculiarities of a distant learning of English, the role of which is growing in the modern world.

Резюме

Целью работы является возможность применения дистанционных технологий в изучении иностранных языков, в частности, английскому языку, роль которого в современном мире возрастает.

The modern world makes many demands on the spheres of production and economics as well as on education. Education also needs adaptation and response to changes in the era instantly. The emerging total digital environment will make it possible to optimize the resources that humanity uses. Digitalization is one of the main trends of our time. Now more and more digital technologies are being introduced into education. Changes in systems of activity, technology and digital culture have influenced on the digitalization of education. With the development of international business contacts and the expansion of professional cooperation

with foreign specialists, the need for specialists who speak foreign languages has increased. The development of new foreign technologies has also needs for specialists knowing English. These specialists are required by an increasing number of companies and institutions, and the existing demand for languages determines the opening of foreign language courses, linguistic centers and other educational institutions offering services for teaching foreign languages [6]. Today the pandemic has brought new requirements to the educational process, and due to the current circumstances in the field of education, attention is paid to distant learning or online education, which involves communication between teachers and students at a distance through computer telecommunication networks. Distant learning is an independent form of learning, in which the interaction of the teacher and students, students with each other is carried out at a distance and reflects all the components inherent in the educational process, such as goals, content, methods, organizational forms, teaching aids [3]. The theory and practice of teaching foreign languages at the present stage has a specific feature - the teacher is not only a source of knowledge but also acts as a leader and organizer of the learning process which involves helping the student in choosing the required educational direction, as well as the active use of new educational technologies such as materials of educational portals, electronic textbooks, podcasting, screen casting, blended learning [7]. Distant education in learning foreign languages allows: - gaining knowledge without visiting an educational institution; - learn the language on your own using the proposed distance learning courses; - systematize and deepen existing knowledge; - prepare for exams in any educational institution. All components of the educational process in distant learning are implemented by specific means of Internet technologies or other interactive technologies. For example, e-learning is the organization of educational activities using the following: a) information contained in databases and used in the implementation of educational programs; b) information technology and technical means ensuring its processing; c) information and telecommunication networks that ensure the transmission of the specified information via communication lines, d) interaction of students and teaching staff [3]. Currently, e-learning abroad is the result of the integration of distance learning and traditional education. In Russia, elearning is a learning using modern information technologies and the Internet, anywhere, anytime [3]. Today, the classical education system is on the verge of a major strategic transformation brought by the digital revolution. And already at the start, it is important to understand what methods and tools will lead to the fastest reformation of the education system to meet the needs of the modern world, how a classical school can prove its effectiveness and relevance among people of a new reality. The main trends in digital transformation of education require a flexible approach to the construction of educational programs, the market declares the need for versatile and creative employees who have a portfolio of studied courses as well as the skills and experience in applying the knowledge gained. Digital learning is the process of organizing interaction between educators and learners while moving from goal to result in a digital educational environment, the main means of which are digital technologies, digital tools and digital traces, as the results of educational and professional activities in a digital format [3]. The specificity of the subject "Foreign language" is in its activity basis, which provides for the need to organize the independent activity of students, to provide each student with sufficient practice in the appropriate type of speech activity, in the exercise to form appropriate skills. The long history of the methods development of teaching foreign languages in the world shows that the study of foreign languages is most effective if it is based on three main patterns identified by domestic scientists [4]: 1. When mastering any kind of speech activity, it is necessary to rely on hearing-motor skills, i.e. oral exercises should be the basis of teaching any kind of speech activity. 2. Mastering a foreign language provides for the need to rely on the native language of the trainees, which ensures a conscious and a more solid assimilation consequently. 3. Regardless of the chosen method of learning a foreign language, teaching must be built in such a way that a system of language is formed in the mind of the learner. Thus, when developing the concept of distant learning in foreign languages, it is necessary to take into account the didactic properties and functions of telecommunications as a technological basis for teaching. On the

other hand, the conceptual directions of the didactic organization of such training as an element of the general education system at the modern level has also been taken into consideration. In addition, it is necessary to take into account the specifics of teaching foreign languages, for example, the above-mentioned patterns, which are equally recommended for any training system, and the conceptual provisions of a specific methodological system that are selected when developing for a specific course. The general conceptual provisions of the pedagogical foundations of distant learning are as follows [4]: 1) the basis of teaching foreign languages remotely should be the independent practice of each student in the type of speech activity that he is currently mastering; 2) the activities of each student should be built under the guidance of an experienced teacher, i.e. based on interactivity. The educational process should be structured in such a way that the teacher has the opportunity to track, correct, control and evaluate the activities of the students throughout the course systematically; 3) the independent activity of the student needs effective feedback both in relation to the educational material used — operational internal feedback, which provides the possibility of self-control, and external feedback when working in groups, during contacts with a teacher; 4) during the learning process the student must have a variety of contacts with partners in the course (paired, group, collective), with a server curator or a teacher in addition to the training course; 5) the types of independent activities should also be varied: individual, pair, group (learning in small groups on the principle of learning in cooperation — co-regulatory learning), with the entire group of the course (conferences, collective discussions). It is extremely important in the distant learning system and is achieved by the specific organization of the course itself, the system of established relationships in the learning process between the teacher and the students, between the students and it is also been in the ideology of the learning process. In a full-time training system the creation of an atmosphere of goodwill, mutual understanding and trust is of great importance for the success of training, and with a distant learning system it is one of the decisive conditions for success. These principles are of methodological importance for the successful teaching of foreign languages remotely [7]. In our opinion, the following factors are important for organizing the distant learning process: 1. Selection and organization of language material in accordance with the goals and objectives of the course. 2. Structuring the course, its methodological and technological organization. 3. Clear planning of the group's work (organization of small groups, conferences), systematic reporting (individual, group reporting). 4. Organization of systematic consultations with the teacher and the server curator. 5. Establishing and maintaining a positive emotional background in the group as a whole and for each student individually. Due to restrictive measures and a self-isolation regime during a pandemic, almost all spheres of life of a modern person have changed significantly under the influence of computer and information technologies. This fact concerns the education sector, since the digital transformation of the education system is one of the priority areas of development around the world. In this regard, modern methods and approaches to teaching via the Internet are being developed and tested. In the available publications and studies, the international Web system is considered primarily from the point of view of its functionality in the life of society and the educational process. Many functions of the Internet include: research, vehicle function, communication, learning, archival, commercial, information and publishing ones. The Internet acts as a means of intercultural communication of students with native speakers of the studied language, with cultural Others, and therefore we consider the Internet from the standpoint of its communication capabilities. The following forms of communication on the Internet are distinguished: e-mail, teleconferences, instant messaging systems (ICQ, IRC), forums. From the point of view of organizing the communication process, all these communication methods can be divided into 2 groups: 1) on-line communication - ICQ, chat or IRC (Internet Relay Chat) - real-time communication when the interlocutors are simultaneously on the line (synchronous interaction); 2) off-line communication - e-mail, forums, when interlocutors exchange messages at different times (asynchronous interaction) [6]. Let's start our overview of the communications capabilities of the Internet with e-mail. Electronic mail is one of the most popular types of computer

communication services, used in almost all areas of human production. With its help contacts are established as well as important organizational issues are resolved. E-mail combines the functions of sending paper mail, parcels of ordinary human mail. Along with an e-mail, you can send any file - text (for example, an e-book), graphic (photographs and drawings), sound (message or song in MP3 format) [2]. A teleconference service is similar to an e-mail broadcast, in which a single message is sent to one correspondent or to large groups called newsgroups. The entire teleconferencing system is divided into thematic groups. Today there are about 50,000 thematic newsgroups in the world. The main technique for using newsgroups is to ask a question to the world and get an answer or advice from those who have already figured it out. Many qualified professionals around the world (designers, engineers, scientists, doctors, educators, lawyers, writers, journalists, programmers and others) regularly view newsgroups held in groups related to their field of activity [4]. A type of computer communication technology that mimics natural conversation is called instant messaging. There are 2 ways of organizing such systems: dialog (ICQ) and polylog (IRC). ICQ (from the English "I seek you") is a kind of Internet pager with a two-way communication. In addition to sending short messages ICQ has other capabilities which include the ability to send files, send voice messages and some others. One of the main advantages of ICQ is the possibility of advanced search for people: by interests, by region, by name, etc. According to various estimates ICQ is used by hundreds of thousands to several million people every day. IRC (Internet Relay Chat) is designed for direct communication of several people in real time. IRC is sometimes referred to as chat conferencing or just chat. Unlike the teleconferencing system where communication between the participants in the discussion of a topic is open to the whole world, in the IRC system the communication occurs only within one channel, where only a few people usually take part. In addition, teleconferencing is considered most often about a specific subject, and chat rooms are mostly about communication for the sake of communication. Each user can create their own channel and invite participants in the "conversation" or join one of the currently open channels [1]. As a separate form of communication on the Internet, one can single out communication in the so-called MUDs from "multi-user dimension" [5]. It is a role-playing game in which many users are united in one virtual space, which is close to chatting with what happens online, but differs from it in the presence of a goal, that is the desire to win. Gamification is considered today as one of the methodologies that increase the effectiveness of an educational product. Teachers help to involve the learners into the process, help them to present information correctly and to facilitate perception. Game-based learning or serious games sets educational and developmental, but not entertaining goals, helps to practice skills.

References

1. Абрамова, Т. В. Диалогическое единство «просьба - реакция» (на материале русского и английского языков): /автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Абрамова Татьяна Валентиновна. - Воронеж, 2003. - 20 с.
2. Бехтерева, Л. Г. Возможности использования социальных сетей в современном образовательном процессе в вузах [Электронный ресурс] / Л. Г. Бехтерева, Н. Ю. Марголис, В. А. Никитенко. - Текст: непосредственный // Молодой ученый.- 2015. - № 6 (86). - С. 575-578. - URL: <https://moluch.ru/archive/86/16261/> (дата обращения: 13.08.2021).
3. Вайндорф-Сысоева, М. Е. Методика дистанционного обучения: учебное пособие для вузов / М. Е. ВайндорфСысоева, Т. С. Грязнова, В. А. Шитова. - Москва: Юрайт, 2017. - 194 с.
4. Волкова, А. Н. Специфика языкового дистанционного обучения / А. Н. Волкова // Иностранные языки в высшей школе: проблемы, опыт, перспективы: Материалы межвузовского научно-методического семинара. - Чита: ЗИП СибУПК, 13 марта 2001. - С.30-36.
5. Жаликенова, Р. С. From the history of the development of methods of teaching foreign languages [Электронный ресурс] / Р. С. Жаликенова. - Текст: непосредственный //

UDK 811.111 (07)

USE OF INTERNET RESOURCES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Қосыбаева Ұ.

Шымкент университети

Резюме

В настоящей статье рассматривается актуальность применения современных интернет-технологий в обучении иностранному языку, а также анализируется важность и эффективность использования веб-технологий в изучении иностранного языка как на уроке, так и в самостоятельной работе учащихся.

In recent years in the field of foreign language teaching the question of the importance and expediency of using Internet resources in foreign language education has been increasingly raised, which implies not only analyzing the use of new technical means, but also researching the positive and negative sides of the introduction of innovative forms and methods of teaching [9]. Modern methods of teaching foreign languages are connected with the ongoing technological progress, as well as with the technological renewal of the learning process. Recent advances in high technology and the spread of the global Internet provide foreign language teachers, methodologists, and students themselves with tremendous opportunities for further improvement of the teaching process [7]. That is why it is so important to improve the methodology of using computer information technologies in teaching English. Modern information technology is becoming part of the learning process. Computer technologies and the English language class are an actual direction that requires modern approaches and innovative solutions.

Modern pedagogical technologies such as collaborative learning, project methods, the introduction of modern information technologies and Internet resources can help bring to life a person-centered approach to learning, provide individualization and differentiation of training, taking into account the capabilities of children and their level of learning. The possibilities of Internet resources are endless. The universal Internet creates conditions for obtaining any important information for students and teachers from anywhere in the world: country study material, announcements from the life of young people, notes from printed editions and magazines, etc.

At English lessons with the help of the Internet you can solve the whole range of didactic tasks: to form reading skills, improve the knowledge of written language, enrich the vocabulary of students, create motivation in teenagers to learn English. The idea of introducing Internet technologies in the course of theoretical and practical classes in a foreign language, according to E. Y. Sokolova, has been widely spread among teachers, methodologists around the world. The didactic aspects of computerization of education have been developed by well-known scientists and educators E. G. Azimov, V. P. Bepalko, B. S. Gershunsky, I. O. Loginov, E. I. Mashbitz, R. P. Mil-rud, E. S. Polat, N. F. Talizina, I. V. Robert, A. V. Khutorskoy and others [10]. Scientists believe that the expediency of using the Internet is due to the fact that information technology provides a time- and money-saving method of learning a foreign language that meets the needs of students in an information society. Web resources provide the opportunity for foreign language learners to be in constant contact with native speakers, up to 24 hours a day, thereby introducing the learner in a continuous process of active use of a foreign language, as well as allowing them to choose the time and place of training, its options, types and even a teacher, a native speaker, depending on the needs of a particular learner.

The famous American scholar David Crystal in his publication “Language and the Internet” identifies several reasons for the advisability of using the Internet in foreign language teaching [3]. He argues that one reason is that the linguistic nature of online communication is necessary to improve language learning. Another reason for the effectiveness of using the Internet in foreign language teaching, according to the scholar, is that web-based resources create beneficial conditions for writing instruction because online resources provide an audience for written communication. The next reason put forward by David Crystal is that communicating online increases students' motivation to learn a live language several times, and there is a positive effect of the large amount of time students spend online [3].

Considering different opinions about the benefits of using Internet resources in teaching foreign languages, we refer to the opinions of foreign researchers. For example, in the recommendations for teachers at Cambridge University, M. Warschauer states that the Internet is one of the factors contributing significantly to the promotion of the use of computers for language education [12]. According to the scholar, with the appearance of the Internet language learners got a great opportunity to communicate with other students or native speakers of the language being studied all over the world with minimum expenses and time. In addition, M. Warschauer highlights one of the advantages of using computers and the Internet in the practice of teaching and learning languages specifically for teachers, arguing that the Internet and live language communication have now become a single process, constantly available to the target audience of foreign language learners [12].

As a result, one of the main advantages of the introduction of web technologies is to provide the teacher with a huge variety of learning resources, materials, technologies through the Internet. It is through the Internet that teachers now have the opportunity to easily obtain various materials for teaching students, as well as discover all the most modern methods of teaching a foreign language, used both in Uzbekistan and in the countries of the target language. Having analyzed the popularity of Internet resources in foreign language teaching, we come to the conclusion that it is necessary to classify and structure the possibilities of using the Internet in foreign language teaching, as they really ensure the effectiveness and interest of students in mastering a foreign language.

The use of ICT in the course of teaching a foreign language has an impact on the professional growth of the teacher, his ability to “keep up with the times”, which in turn is reflected in a significant increase in the quality of education of students and their knowledge of the foreign language [3]. The use of the Internet in a communicative approach is highly motivated: its goal is to get students interested in learning a foreign language by building and expanding their knowledge and experience. Students should be prepared to use the language for real communication outside the classroom, for example: when visiting the country of the target language, when hosting foreign guests at home, when corresponding and with students from other countries. Educational Internet resources should be aimed at comprehensive formation and development: –aspects of foreign language communicative competence in all variety of its components (linguistic, sociolinguistic, sociocultural, strategic, discursive, educational-cognitive); –communicative and cognitive skills to search and select, summarize, classify, analyze and synthesize the information obtained; –communicative skills of presenting and discussing the results of work with Internet resources; –ability to use the Internet for self-education with the purpose of acquaintance with culturalhistorical heritage of different countries and nations, as well as to act as a representative of the native culture, country and city; –skills to use the resources of the network to meet their information and educational interests and needs. – It is necessary to note the role of the teacher in the use of Internet resources.

The role of the teacher changes in the educational process due to new didactic possibilities of using Internet technologies, goals and objectives of education, it is aimed at cooperation and collaboration with students, implementation of joint search and analysis of the results. The teacher rather acts as an adviser, a partner who guides students' activities, promotes their independent research search. –There are a number of tasks that can be performed with the help of

the Internet: –integrating web materials into the content of the lesson (integrating them into the curriculum); –self-guided information retrieval by students as part of their project work; –in-depth independent study of the first or second foreign language, elimination of gaps in knowledge, skills, and abilities; –self-preparation to pass the qualifying exam as an external student; –systematic study of a particular aspect of a foreign language at a distance under the guidance of a teacher; –raising motivation and creating the need to learn a foreign language by means of live communication; –formation and development of reading skills and abilities, directly using the materials of the network of varying degrees of complexity; –formation and development of listening skills and abilities on the basis of authentic audio texts of the Internet, also accordingly prepared by the teacher; –improving monological and dialogical skills based on problem-based discussion of online materials presented by the teacher or a student; –improving writing skills by responding individually or in writing to a partner; –adding vocabulary, both active and passive, with the vocabulary of a modern foreign language, reflecting a certain stage of development of culture of the people, the social and political structure of society, using authentic texts from the country of the studied language; –acquaintance with cultural knowledge, including speech etiquette, features of speech behavior of different peoples in the conditions of communication, peculiarities of culture, traditions of the country of the studied language.

Speaking about the specific ways of using the possibilities of the Internet in teaching English, the following should be singled out as the most effective: –e-mail correspondence with peers who are native speakers and learners of English as a foreign language in other countries (modern, lively language, promptness of information, opportunity to study another culture, to get knowledge from “first hands”) –participation in international telecommunication projects (improving one’s language skills, developing a general outlook, acquiring special knowledge necessary for completing a particular project). –participation in text and voice chats (although this activity is the most interesting for students, it unfortunately does not always work in places with insufficient connectivity) –participation in telecommunication contests, Olympiads, tests (an opportunity to obtain an objective assessment of knowledge, to self-assert oneself, prepare for exams, participate in other types of contests and Olympiads) –the possibility of prompt free publication of student’s creative works (to increase motivation, so necessary for teenagers to assert themselves) [1]. –access to self-education on free or paid distance learning courses, including training in leading foreign educational institutions In conclusion, it should be emphasized that the Internet provides many opportunities to improve the quality of teaching a foreign language and to create incentives for learning.

It is an excellent assistant in the organization of the learning process, namely in teaching various types of speech activity; but despite the many obvious advantages of the Internet, many experts who actively use it in their teaching practice and advocate the introduction of new technologies in the educational process, emphasize the need for rational, methodologically justified, strictly dosed, proportionally differentiated depending on the aspect and purpose of teaching use of the Internet in the classroom The didactic potential of the Internet is very great. It can become a means of achieving educational goals, both for the student and for the teacher. In this case, the teacher becomes an assistant doing the work that is most organic to the modern educational context. The Internet does not replace the teacher but becomes one of the most important means of teaching a foreign language in the modern stage.

References:

1. Akramova, N. M., Nigmatullina, A. S., & Galiakberova, A. R. (2019). Fostering the process of learner autonomy in foreign languages classrooms. *Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniya*, (11-2), 53-55.
2. Bogomolov A. N. *Virtual'naya sreda obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu: lingvokul'turologicheskii aspekt*. M.: MAKSS Press, 2008. 319 s.
3. Crystal, D. (2002). Language and the Internet. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 45(2), 142-144. <https://doi.org/10.1109/TPC.2002.1003702>

4. Rinatovna, G. A., Shamsunovna, N. A., & Muzaffarovna, A. N. (2019). Using information and communication technologies to develop writing competence of students at the lessons of the English language. *Vestnik nauki i obrazovaniya*, (20-3 (74)). 8-10.

5. Erenchinova, E. B. (2014). Ispol'zovanie seti Internet pri obuchenii inostrannomu yazyku. In *Innovatsionnye pedagogicheskie tekhnologii: materialy Mezhdunar. nauch. konf. (g. Kazan', oktyabr' 2014 g.)*. Kazan', 325-327.

UDK 811.111

THE ROLE OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN WORKING TO INCREASE MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

Калашораева Н.О.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Learning a foreign language cannot be considered complete if the culture of the country of the language being studied is not considered. One of the goals of teaching a foreign language is to develop communicative competence. In other words, there is a need to teach not only the theoretical foundations of the language, but also language as a means of communication, and this is impossible without knowledge in the socio-cultural sphere.

The situation in today's world is such that it is practically impossible to live in an intercultural and polylingual environment without communication skills. Nevertheless, insufficient training of students shows powerlessness in conditions of real intercultural communication in a foreign language environment, lack of broadness of views, bias in assessments, lack of awareness in the sphere of everyday communication, inability to adapt to new conditions of communication, inability to analyze or realize the existence of misunderstanding associated with cultural differences [1].

The specificity of functioning of a language as a foreign language is that its communicative function ensures intercultural communication. The interdisciplinary nature of the content of the subject "foreign language" has a favourable opportunity to create a sufficiently wide socio-cultural educational space, while the use of the socio-cultural approach in language education allows for a new, more profound and meaningful disclosure of all components of the concept of functional socio-cultural literacy. Sociocultural competence can also be achieved at the expense of other disciplines, and such sources of socio-cultural information as literature, mass media, Internet, films can serve as a significant addition to the development of sociocultural competence.

An important component of successful verbal communication on the personal level is the formation of communicative competence: "the presence of communicative competence allows a person to interact with other people in the domestic, educational, industrial, cultural and other spheres of life, using various sign systems (among which the language is undoubtedly dominant)" [2].

The communicative competence in its modern interpretation includes the following types of competences: linguistic, sociolinguistic, discursive, strategic, social, sociocultural, subject, professional. Let us consider each of the components in more detail.

Linguistic competence is the knowledge of the language system, the rules of functioning of language units in speech and the ability with the help of this system to understand other people's thoughts and express their own opinions in oral and written form.

Sociolinguistic competence means knowledge of the ways of forming and formulating thoughts with the help of language, providing an opportunity to organize and implement a speech action, as well as the ability to use such ways for understanding other people's thoughts and expressing one's own judgments depending on the conditions of the speech act: situation, communicative aims and intentions of the speaker.

Sociocultural competence implies knowledge of national and cultural peculiarities of social and speech behaviour of native speakers: their customs, etiquette, social stereotypes, history and culture, as well as ways to use this knowledge in the process of communication. This competence is shaped in the context of the dialogue of cultures, taking into account the differences in the socio-cultural perception of the world and ultimately contributes to the formation of a "secondary linguistic personality".

Social competence is manifested in the ability to navigate in a communication situation and to structure a statement in accordance with the communicative intent of the speaker and the situation.

Strategic competence is the competence through which a learner can fill gaps in language skills and in speech and social experience in a foreign language environment.

Discursive competence means the ability to use and interpret word forms and their meanings to create cohesive texts, to generate cohesive foreign language statements, to build up speech logically, consistently and convincingly, and to choose the right communication strategy.

Subject matter competence is the ability to navigate the content of communication in a particular area of human activity.

Professional competence is acquired in the course of training and provides the ability to successful professional activity. It includes knowledge from the fields of science, significant for professional activity; personal qualities, which ensure the effectiveness of professional activity.

Different scientists classify the components of communicative competence in different ways. Let us consider some classifications in Table 5.

Table 5 - Components of communicative competence

Scientists	Components of communicative competence
H. E. Gez	1. linguistic component – knowledge about the system of the language being studied and the skills of operating with lexicogrammatical and phonetic means of communication formed on their basis; 2. pragmatic component – knowledge, skills and abilities that allow to understand and generate foreign language statements in accordance with a specific communication situation, speech problem and communicative intention; 3. sociolinguistic component – knowledge, skills and abilities that allow to carry out verbal and non-verbal communication with native speakers of the language under study in accordance with the national and cultural peculiarities of someone else's linguistic society.
V. V. Safonova	1. Linguistic competence (grammatical, linguistic); 2. Speech competence (pragmatic, strategic, discursive); 3. Sociocultural Competence (Socio-Linguistic, Linguistic and Country Studies).
M. Canale and M. Swain	1. Grammar competence 2. Sociolinguistic competence 3. Discursive competence 4. Strategic competence
Yang Van Ek	1. Linguistic component 2. Sociocultural component 3. Sociolinguistic component

	4. Strategic component 5. Discursive component 6. Social component
G. Savignon	1. Grammatical component 2. Sociolinguistic component 3. Compensator component 4. Speech Strategy Competence

Thus, we can conclude that communicative competence is an important component of effective communication and represents the ability to intelligently structure speech behaviour. This competence is the ability of an individual to communicate acquired in the course of social interaction. It implies interaction with other people, with objects of the surrounding world and its information flows; the ability to perform various social roles in a group and collective. The communicative competence includes linguistic, sociolinguistic and pragmatic components. Communicative competence is formed in the course of social interaction and is realized in speech activity.

At the contemporary stage, the use of socio-cultural approach, especially when teaching a foreign language, occupies a special place in the system of professional economic education and arouses the interest of many domestic and foreign scientists, as the high level of foreign language literacy of future specialists increases the competitiveness of the country[3].

If students do not have these components of socio-cultural competence, the communication process becomes much more complicated. Lack of skills in socio-cultural competence initiates errors in verbal and non-verbal behaviour, reception and transmission of information and generally disrupts the process of communication of representatives of different cultures.

References

1. Анунова И. В. Формирование функциональной социокультурной грамотности на среднем этапе обучения в школе с углублённым изучением иностранного языка: Москва, 2001.
2. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях // О чем спорят в языковой педагогике. – М.: Еврошкола, 2004. – 236 с.
3. Латухина М. В. Понятие социокультурной компетенции в обучении английскому языку // Молодой ученый. - 2014. - №20. - С. 725-727.

UDK 811.111

METHODS OF INCREASING STUDENTS' MOTIVATION WHILE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF THE MODERNIZATION OF EDUCATION

Суюбердиева А.А.
п.ғ.к., аға оқытушы
Шымкент университеті
Калашораева Н.О.
магистрант
Шымкент университеті, Шымкент қ.

The article there are two functionally interconnected aspects of human behaviour: inducement and regulatory. Inducement is desire, intention to act, energy intensity. Incitation provides activation and direction of behaviour, and the regulation is responsible for how it

develops from beginning to end in a particular situation. Psychological processes, phenomena and states provide mainly the regulation of behaviour. Stimulation, or inducements, are related to concepts of motivation and motivation. These concepts include an understanding of a person's needs, interests, goals, intentions, aspirations, impulses, external factors that force a person to behave in a certain way, the management of activity in the process and much more. Among all the notions used in psychology to describe and explain inducing moments in a person's behaviour, the most common, basic, are the concepts of motivation and motivation. The term "motivation" represents a broader concept than the term "motive".

Motivation (from lat. movere) is an inducement to action. The term "motivation" was first used by A. Schopenhauer in his article "Four principles of sufficient reason" [1]. Then this term was used to explain the reasons for human and animal behaviour. Nevertheless, different scientists treat the essence of this term differently.

In one case - as a set of factors supporting and guiding, i.e. determining behaviour, and in others - as a set of motives, in third - as an inducement, causing the activity of the body and determining its direction. Besides, motivation is considered as a process of psychic regulation of concrete activity, as a process of action of a motive and as a mechanism determining the appearance, direction, and ways of realization of concrete forms of activity, as an aggregate system of processes responsible for inducement and activity.

For example, E.A. Utkin defines motivation as "a state of personality that determines the level of activity and the direction of human actions in a certain situation ". G.G. Zaitsev understands motivation as "an inducement to the intensive activity of individuals, collectives, and groups, connected with the desire to satisfy specific needs ". In the book by J. Godefroy, motivation is interpreted as a set of factors that determine behaviour [2].

However, according to A. M. Sergeyev, "motivation is a process determined by necessity, which creates an inducement to action or activity ". Motivation as a process was also considered by such foreign scientists as Michael Meskon, Michael Albert, and Franklin Hedowry. They defined motivation as "a process of inducing oneself and others to act in order to achieve one's own goals or those of the organization ".

Learning motivation is defined as a private type of motivation included in the teaching activity, learning activity. Like any other type, learning motivation is defined by a whole range of factors specific to this activity:

1. It is determined by the educational system itself, by the educational institution where the learning activity is performed;
2. it is determined by the organization of the educational process;
3. it is determined by the subjective characteristics of a student (age, gender, intellectual development, abilities, level of claims, self-esteem, interaction with other students, etc.);
4. is determined by the subjective characteristics of a teacher and, above all, by the system of his relations with the student, with the case;
5. Determined by the specifics of the educational subject.

Like any other type of motivation, learning motivation depends directly on the motives. Further, the concept and types of motives are examined.

There are numerous different classifications of motives for human activity. Despite the fact that they overlap with each other, not all of them are comparable to the teaching process. Therefore, this paper deals with classifications related exclusively to the learning activity.

Motive (from lat. moveo - move) is a material or ideal subject, the achievement of which is the meaning of activity. The learning activity is always poly-motivated because students are driven not only by the satisfaction of certain needs but also by external factors. Based on this, A.K. Markova divides motives into external (social) and internal (cognitive) ones [3]. This information is presented in Table 1.

Table 1 - Classification of motives by A. K. Markova

Type	Direction	Characteristics
External (social) motives	These motives are related to different interactions of the student with others. people	1. The desire to do the duty 2. A sense of responsibility 3. The desire to take a certain position 4. Choice of profession
Internal (cognitive) motives	These motives are directed to the subject of study, to their own self-improvement, related to the content of learning activities	1. Focus on mastering new knowledge 2. focus on learning how to acquire knowledge

Based on the data from Table 1, it can be concluded that when social motives are the leading ones in a student's activity, then the student acts by virtue of duty and obligation. In this case, the main motive for solving problems is to get a good grade or to get praise from others. Often this type of motive is not actualized without control and reminder from authoritative people, such as a teacher or parent.

The cognitive motives are directly related to the student's activities. If these motives are the driving force behind the learning process, then the student seeks to develop skills and abilities and is interested in the process itself. Cognitive motives are characterized by finding the most rational way to solve a problem because the student shows great interest in the result.

Some teachers mistakenly believe that external motives have an exclusively negative colouring. However, this is not the case. With a properly constructed learning process, these motifs can become the basis for self-education and self-improvement, supporting self-discipline in students through a sense of responsibility to others. Internal motives are a more reliable basis for the learning process. These motives are the basis for self-education. Their only drawback is that they can sometimes be quite difficult to form.

Social and cognitive motives cannot exist in isolation from each other. A person develops as a character based on a set of different motivations. It should be noted that social and cognitive motives have different levels. To achieve success, one must master each of the levels.

Social motives have three levels: broad, narrow and social cooperation motivations. Each of the levels has its own characteristics. However, all motifs of this type are interconnected.

Broad social motives are characterized by an awareness of the social necessity and a desire to acquire knowledge to be useful to society. It is this level of motivation that activates a sense of responsibility.

Every person needs to communicate. Narrow social motives, or as they are called positional motives, are associated with this need. These motives are characterized by a desire to take a certain position in relations with others. This type of motive is particularly pronounced in adolescence when students seek to gain authority with others.

When students seek to understand and analyze their relationships with others, they are motivated by social collaboration. This is an important step in personal self-improvement.

Cognitive motives, as well as social motives, are divided into three levels: broad, learning and self-education. All of these motivations are directly linked to learning activities, but each level is determined by the depth of interest in knowledge.

Therefore, broad cognitive motivations encourage students to acquire new knowledge. While learning and cognitive motives activate the orientation of students to learn how to acquire knowledge. The motives for self-education are the students' desire to improve their knowledge and skills independently.

Since the learning process is generally a complex activity, there can be many motives for learning. Let's analyze in detail some types of motives that are relevant to the learning process of students of higher education. The motive for studying here can be identified as the main one

since this is what students go to higher education. The mastery of knowledge, skills and abilities, which will later form the basis of an individual's professional activity, is an important factor affecting the motivation of students.

References

1. Lier L.V. The Classroom and the Language Learner. N.Y.: Longman, 1988.
2. Джегутанова Н.И. Развитие духовно-нравственного потенциала будущего учителя в процессе профессиональной подготовки в вузе на основе интегративного подхода: автореф. канд. пед. наук. Ставрополь, 2010. 23с.
3. Макарова О.С. Социальная мотивация учащихся в условиях реализации обратной связи в процессе обучения иностранному языку//Педагогическая наука и практика – региону. Материалы XVI региональной научно-практической конференции. ГБОУ ВО «Ставропольский государственный педагогический институт». 2016. С. 185-191.

UDK 811.111

EFFECTIVE WAYS TO USE AN INTERACTIVE WHITEBOARD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Момынова А.Ш.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The article The specifics of education and its importance are often discussed on a part with state problems. Education is an essential part of life and it educates the willpower and character of the younger generation that will build the future of the country. Traditional methods cannot meet the standards of the modern pace of education, which is developing every year. Students should be able to cover a large amount of information, which is possible only with the help of modern methods and technologies.

The main goal of the modern approach is to focus standards on results, that is, to maintain the quality of education but at the same time to quickly master the programs. Education is focused not only on theoretical knowledge, but also includes the usage of knowledge in practice. By using the knowledge in practice students will receive an information better.

In this generation society needs smart and educated young people who can:

- Make decisions on their own and be responsible for their actions;
- Think creatively
- Be able to interact with other people
- Make new approach

Some aspects of the learning process must be changed to improve education. The use of new technologies demands all the convenience, such as a comfortable place to study and an appropriate organized approach. Thus, the teacher should use modern teaching methods planning the lesson from beginning to end and clearly know the topic, goals and objectives of the lesson.

Interactive technologies reveal themselves as a new type in the development of teaching methods. This method is a modern way of learning for the new generation, which will cover a large amount of information.

Interactive learning technologies was considered in the works of T. G. Mukhin, E. I. Edeleva, S. S. Kashlev, M. V. Klarin, I. V. Bugrimov and many other scientists[1].

Interactive technologies are interpreted differently in various literatures. Each of the literature provides a different explanation for what interactive technologies really are. From these

literature, it is explained that the purpose of the modern approach of teaching is to intentionally involve each student in the process of the lesson itself.

In modern pedagogical literature, you can find different approaches to understand interactive technologies. Some authors believe that interactive technologies are the ability of an information and communication system to respond differently to any user actions in active mode. In other words, they are a necessary condition for the functioning of a highly effective learning model, the main goal of which is to actively involve each of the students in the educational and research processes.

In this way, others have different opinion that this is an organization of the learning process in which it is impossible for the student not to participate in a collective, mutually supportive, based on the interaction of all participants the process of learning knowledge. It follows that interactive learning is learning with a well-organized feedback of subjects and objects of learning, with a two-way exchange of information between them.

Many researchers understand interactive technologies as a set of methods, production processes, and software and hardware tools combined in a technological chain that provides the collection, processing, storage, distribution, and display of information in order to reduce the difficulty of the processes of using an information resource, as well as increase their reliability and efficiency.

It is very important to highlight the distinctive features of active and interactive teaching methods. Researchers point out the following: the main way to organize interaction between teachers and students is not only active feedback between the teacher and students, but also the organization of interaction between students.

In this regard the term "interactive technologies" is most often mentioned in connection with information technologies, distance education, using Internet resources, as well as electronic textbooks and reference books, working in on-line mode, with interactive whiteboards.

Modern computer telecommunications allow participants to enter into a "live" (interactive) dialogue (written or oral) with a real partner, and also make it possible to "actively exchange messages between the user and the information system in real time"

Learning using an interactive whiteboard, which involves discussing the material and teaching students to each other, is the most productive in terms of learning and memorizing the educational material.[2]. To do this, the following forms of organization of the educational process are used in the lessons:

- individual, pair and group work, research projects, role-playing games
- working with documents and various sources of information
- creative works, drawings

The following requirements can be specified for successful training in interactive technology mode:

1. Positive interconnection-group members should understand that shared learning activities benefit everyone.
2. Direct interaction-group members should be in close contact with each other.
3. Individual responsibility – each student must master the planned material, and each is responsible for helping others. More capable students should not do other people's work.
4. developing teamwork skills-students must master the interpersonal skills necessary for successful work, such as interviewing, assigning, and scheduling tasks.
5. performance assessment– during group meetings, special time should be set aside so that the group can analyze how well it is working.

Today the market offers a lot of interesting solutions for the field of education, while the tools for conducting interactive learning are being the undeniable leaders.

Thanks to them, new opportunities are constantly opening up in this segment and there is a huge potential for developing innovative projects in education and training.

For example, when organizing interaction between the school and parents, the idea of a school on-line edition and an interactive diary is already real, which provide parents with direct access to inform about the child's state at school.

However, if such methods are a private creativity of the teaching staff, other means and forms of interactive technologies have been successfully used in education for a long time. We are all very familiar with them, and few people may be surprised that conducting modern lessons using an interactive whiteboard, a projector, a computer and special software that allows you to work with texts and objects, audio and video recordings, turn text written by hand into printed text, and save information, is becoming the norm in schools.

Using such a complex allows you to replace traditional visual and sometimes heavy textbooks in the classroom with multimedia.

Digital laboratories are comparatively new, including sensors, analyzers, and special software for chemistry, physics, biology, and other subjects. They allow students to learn about the world around them empirically.

Psychologists note the importance of interaction between students with each other, since consulting each other, conducted by students themselves or discussing the material is one of the most effective ways to learn knowledge.

In the process of interactive learning, the leading functions of the teacher change. The teacher serves as an organizer and assistant, and collective learning in small groups becomes the main form of training organization. The concept of "interactive technologies" is used in modern practice if it is necessary to emphasize the degree of activity of subjects in the process of interaction organized by the teacher, in comparison with the established practice [3].

The concept and technology of interactive learning are based on the phenomenon of interaction (interaction - impact on each other). The main distinctive feature of interactive learning technologies is the initiative of students in the educational process, which is stimulated by the teacher. The teacher does not give ready-made knowledge, but encourages participants to search independently. In comparison with traditional teaching, interactive learning changes the interaction of the teacher and students: the activity of the teacher gives way to the activity of students, and the task of the teacher becomes to create conditions for the initiative of students. The teacher gives up the role of a kind of filter that passes through the educational information, and performs the function of an assistant in the work, one of the sources of information.

There is such an effect as forced intellectual activity, since the technology of the educational process itself activates the thinking of its participants, regardless of their desire. By engaging in interactive activities, students learn to think critically, solve independently set tasks based on the analysis of information extracted from various sources, participate in discussions, prove the correctness of their opinions, and jointly solve significant problems.

Today, many teachers agree that the use of interactive teaching methods in schools and Universities is not just appropriate, but necessary. The use of the latest technologies in teaching increases the visibility and facilitates the perception of the material. This has a positive effect on the motivation of students and the overall effectiveness of the educational process [4].

References

1. Information platform on the topic " Interactive whiteboard. Using an interactive whiteboard by a teacher at school" - [Electronic resource]. - Access mode: <http://interaktiveboard.ru/publ/4-1-0-120>
- 2 . Information platform on the topic " Interactive whiteboard. Using an interactive whiteboard by a teacher at school" - [Electronic resource]. - Access mode: <http://interaktiveboard.ru/publ/4-1-0-82>
3. Official portal of Federal state educational institutions standards of higher education- [Electronic resource].
4. Official website of the independent pedagogical publication "Teachers magazine" [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ug.ru/new_standards/3

PECULIARITIES OF USING AN INTERACTIVE WHITEBOARD IN LESSONS**Суюбердиева А.А.***п.э.к., аға оқытушы***Момынова А.Ш.***магистрант**Шымкент университеті, Шымкент қ.*

The article using an interactive whiteboard is easy and difficult at the same time. An interactive whiteboard is a touch screen connected to a computer, and the image is transmitted to the whiteboard by a projector. Together, they are an interactive complex. However, it is wrong to use an interactive whiteboard only as a screen for displaying presentations, since the software of any interactive whiteboard has various functions that you can use to work productively with any objects on the whiteboard: move, group, hide behind a curtain, take a screen shot, record a lesson, and much more.

Interactive whiteboards are divided into two classes depending on the location of the projector:

- 1) with front projection
- 2) with reverse projection

Interactive whiteboards with a frontal projection are most widely spread, although they have an obvious disadvantage: the speaker can block part of the image. To avoid this, the projector is suspended from the ceiling as close to the Board as possible, the lens is tilted down, and the resulting trapezoidal deformation is balanced using a digital correction system[1].

Interactive whiteboards with a reverse projection, where the projector is located behind the screen, are significantly more expensive and take up more space in the audience than interactive whiteboards with a direct projection. Since the screen is running at a low light, there may be problems with image visibility at large angles.

Manufacturers of interactive whiteboards use different technologies to determine the position of the writing tool on the Interactive whiteboard (this technology determines what devices we will use to work on the interactive whiteboard). The technologies used in interactive whiteboards are divided into four main types.

For example, Smart and Poly vision boards use so-called resistor technology. A network of two layers of very thin conductors separated by an air gap is embedded in the plastic surface of the interactive whiteboard. The conductors are closed by pressure on the surface when touched. This means that you can use any object to work with the Board - a pointer, marker, or your own finger. Anything that doesn't physically scratch the interactive whiteboard [2].

Hitachi and Panasonic boards use other technologies-infrared and ultrasonic, based on the use of appropriate sensors that determine the position of a special electronic marker. The new Hitachi models use optical technology – when two infrared emitters and sensors located on the top edge of the interactive whiteboard track a marker or any other object moving on the surface, for example, the same finger.

Electromagnetic technology is based on the transmission of electronic signals from a writing device, which can be either a special electronic pencil, or markers embedded in electronic holders (Sahara, Inter Write).

A projector and computer for working with an interactive whiteboard can be almost anything (for example, those that are already in school) – there are no special requirements for them to work with the whiteboard.

Types of interactive whiteboards

The main methodological role of an interactive whiteboard is to focus the audience's attention on the Central object of the explanation, directly on the whiteboard.

There are several types of interactive whiteboards:

1) Active electronic Board-connects to the power source and to the computer. You can work with files using a special stylus.

2) Electromagnetic interactive whiteboard-works on the principle of passive electromagnetic technology, which allows you to use special markers.

3) Interactive electronic Board based on infrared scanning technology - a large display equipped with infrared sensors, which can be operated with a special stylus, or simply with your fingers.

Speaking about the interactive whiteboard, it is worth highlighting its main function – demonstration and active work with all types of graphic and text files and videos, creating an electronic Protocol of the lesson. Using the interactive whiteboard, the teacher can also interact with students online throughout the class[3].

To work with interactive whiteboards, a special software is used, with which the teacher can add notes on top of any image on the screen, focus students' attention on important details, use ready-made templates of documents and lessons for teaching, import and modify various graphic objects.

An interactive whiteboard can be the first step towards creating a multimedia educational environment in the classroom with the ability to conduct interactive examination and tests, as well as the use of a document camera.

Fully functioning interactive whiteboards usually include 4 components:

- computer
- multimedia projector
- the appropriate software
- the interactive whiteboard itself, which can also be equipped with a built-in printer.

Types and types of interactive whiteboards.

At the moment, mainly sold models of boards from the following manufacturers:

Smart (Smart Board) - Canada

Hitachi (Star Board and FX-DUO boards) - Japan

Panasonic (Pana board boards) - Japan

Poly Vision (Walk-and-Talk and Webster boards) - USA

Sahara Interactive (Communicator77 and Pen bord boards) - Belgium

Triumph (Board Triumph board) – Czech Republic

QOMO Hite Vision (qwb200 and QWB300 boards) - USA

Inter Write (Inter Write Board boards) - USA

Prometean LTD (active board boards) – England

Advantages for teachers

- Working with the Board fully allows you to implement the principle of visibility;
- Encourages improvisation and flexibility by allowing you to draw and write on top of any apps;
- Allows you to save and print images on the Board, including any notes made during the lesson, without spending a lot of time and effort and making it easier to check the learned material;
- The variety of colors available on the interactive whiteboard allows you to highlight important areas and draw attention to them, connect common ideas or show their differences and demonstrate the course of thinking.
- Ability to put decision keys on the Board. You can temporarily hide them behind an object on the work slide or place them on the next slide.
- Significantly saves time when preparing for lessons due to the built-in SOFTWARE features;
- Convenient when working in a large audience;
- Inspires teachers to find new approaches to learning and encourages professional growth.
- Allows teachers to explain new material from the center of the class

- Encourages improvisation and flexibility by allowing teachers to draw and write on top of any apps and web resources
- Allows teachers to save and print images on the blackboard, including any notes made during the class, without wasting much time and effort and making it easier to check the material they have learned
- Allows teachers to share materials with each other and reuse them
- Convenient when working in a large audience
- Inspires teachers to find new approaches to learning, encourages professional growth

References

1. Ivshina T. A., Volkova E. A. FLASH TECHNOLOGIES AS a MEANS OF implementing an INTERACTIVE APPROACH TO teaching in PRIMARY SCHOOLS // Materials of the VII International student electronic scientific conference "Student scientific forum" URL: <http://www.scienceforum.ru/2015/807/15594>
2. Ivanova N. V. Development of ideas about the environment in pedagogical science/N. V. . Ivanova, M. A. Vinogradova//Bulletin of the CSU. Scientific journal. - 2011. - no. 4. - Volume 3. - p. 150-154.
3. Osipova O. p. Application of interactive equipment in the educational process - 2009. - 133 p.

UDK 811.111

THE USE OF AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS (ON ENGLISH)

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Тастанбекова С.А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The article the concepts of “competence” and “competent” are known only at the research level in today's pedagogical science. Therefore, definitive definition of these concepts has not been established till present days. It is recognized as the main evidence of its relevance in our research.

Foreign words themselves have the concept of “competent”, which is understood as a sphere of authority or the question and activity of a person.

The term “competence” has emerged in the world of work and institutions. The term “key competency” first appeared in the Council of Europe's “Secondary Education in Europe” project in 1992. The objective of this project was to analyze the content of the purpose of education in EU countries and the mechanisms for assessing the level of student achievement [1].

During this time many scholars have focused on interpreting the concepts of “competence” and “competency”. In pedagogical science, researchers were N. Khomsky, R.White, N.V. Kuzmina , A.K. Markova , G.E. Belitskaya , L.I. Berestova , V.I. Baidenko .One of the Russian scientists who studied the history of the concept of competence is I.A. Zimnaya. He scientifically substantiated the meaning of the concepts “competence” and “competency”. At the same time, he focused on the types of “professional competence” and “social competence”, such as education management and professional management. The definitions were given by I.A. Zimnaya that the competence depends on the value of the personality and identity of the parties,behavior, behavioral, motivational, emotional-epic, cognitive. Effective empowerment is

manifested as a combination of education, value, and accessibility. The scientist formulates his view that competence is a social, professional, and personal quality formed by the person's knowledge, business, and skills [2].

The concept of "competence" was formed in domestic pedagogy and the concept is used to describe the level of skilled and professional competence of specialists. In the general sense, the researchers were M.A. Kudaykulov, M.Kh. Baltabayev, Sh.T. Taubayeva, K.S. Kudaibergenova, B.T. Kenzhebekov [13], Sh.Kh. Kurmanalina, G.M. Kasymova, G.O. Rakhimbekova.

According to D. Hymes, the competence inherent in all adult native speakers should include the ability to deal with various linguistic situations and different uses of the language in context. This will require a significantly larger range of possessions than those used by N. Chomsky. D. Hymes introduces a broader concept of "communicative competence", which includes both the linguistic component (implicit and explicit knowledge of grammatical rules), and the sociolinguistic component of the use of language in a context that also involves a sociocultural component. Moreover, D. Hymes regarded communicative competence as an integrative education, which includes various components. The learner "... acquires knowledge of the utterance not only from the point of view of grammar, but also from the point of view of the relevance of the utterance. He must know when to speak, and when not, what to say, with whom, where and in what manner. In short, he becomes able to master a whole repertoire of speech acts, take part in speech situations and evaluate the communicative competence of others ...".

The concept of "communicative competence" was considered both by linguists as E.M. Bastrikova, N.V. Dolgoplova, G.I. Bezrodnykh and methodologists as G.K. Selevko, N.V. Kuzmina, A.V. Mudrik, so and psychologists G.M. Andreeva, Yu.N. Emelyanov, L.A. Petrovskaya. The term "communicative competence" arose as a development of N. Chomsky's idea of linguistic competence is - a limited set of grammatical rules that allow you to generate an unlimited number of correct sentences. There are various approaches to include in the structure of communicative competence.

So, D. Hymes united this concept with the following components:

- linguistic (language rules);
- socio-linguistic (rules of dialect speech);
- discursive (rules for constructing the meaning of a statement);
- strategic (rules for maintaining contact with the interlocutor).

The most detailed description of communicative competence belongs to L. Bachmann. He uses the term "communicative language skill" and highlights the following key competencies:

- linguistic (the implementation of statements is possible only on the basis of acquired knowledge and understanding of the language as a system);
- discourse (connectedness, logic, organization of the meaning of the statement);
- pragmatic (the ability to convey communicative content in accordance with the social context);
- colloquial (on the basis of linguistic and pragmatic competencies to be able to speak coherently, without tension, at a natural pace, without prolonged pauses for searching language forms);
- socio-linguistic (the ability to choose linguistic forms, "... know when to speak, when not, with whom, when, where and in what manner");
- strategic (the ability to use communicative strategies to compensate for the lack of knowledge in real language communication);
- speech-cognitive (readiness to create communicative content as a result of speech-cognitive activity: the interaction of problems, knowledge and research) [3].

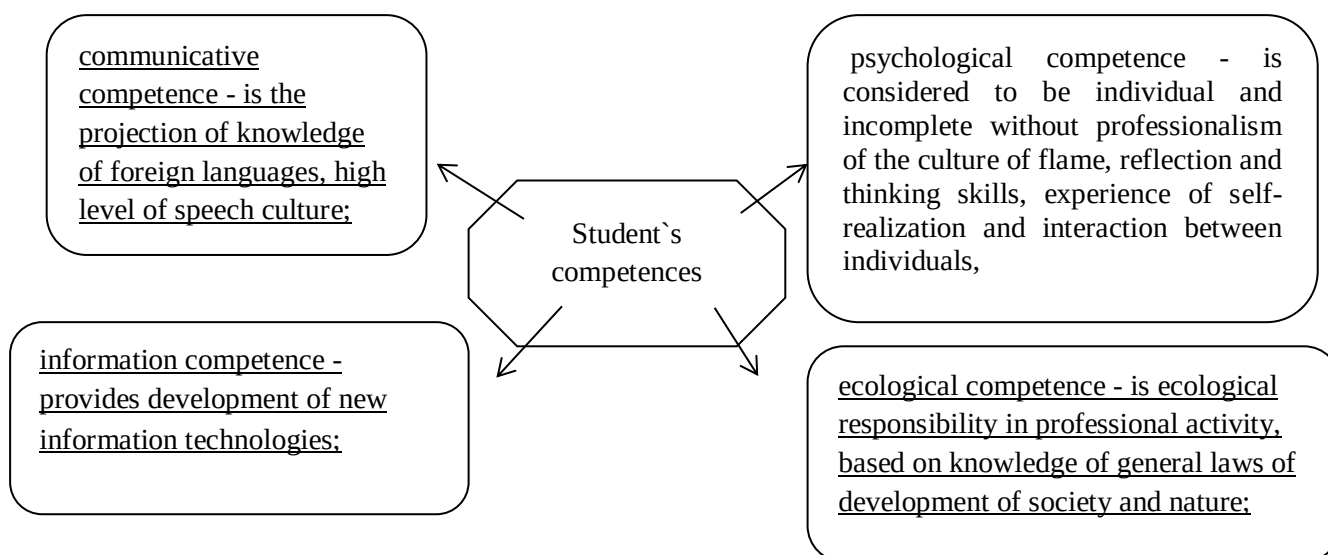
Students' competencies in higher education can be divided into several groups, and this is one of the most difficult tasks. Competence is not only distinguished in the structure of the individual, depending on their content and purpose (communicative, methodological,

organizational, etc.), but also plays an important role in the development process of the individual. Analyzing most scientific papers, they have basic and key competencies. Basic competencies are competencies that can be identified and easily identified in certain types of activities that are based on knowledge, skills and abilities. Key competences of Bondarevskaya E.V., I.A. Zimnaya, G. Khalaz, A.V. Khutorsky and others are the actions performed by an individual in relation to the world competencies that reflect the essence of the activity and its spiritual world, but also manifest in all forms of activity, which are extremely difficult to measure and calculate [4].

In some studies, the competencies are classified as standard, core and leading, which include:

- standard competencies are those competencies that are impossible without the existence or organization of the individual;
- core competencies are competencies that provide competitiveness in the socio-economic market;
- leading competencies are those competencies which will be created, implemented in an innovative dialogue and dynamic manner in the future.

According to many scholars, the general types of students' competencies include:

Pict.1- Types of student's competences

The above types of competencies are observed in a person's professional activity, professional communication, formation as a professional individual and determine the development of his individuality. The competence of a highly educated specialist is defined as the unity of theoretical and practical training and ability of a graduate to perform qualifications and activities in professional activities. The essence of this concept is revealed through a set of professional skills. A comprehensive conceptual and methodological platform in the educational process explains the quality of the methodological direction in the formation of competencies. Individual competence in a particular area develops very quickly. Competence depends largely on the context in which it is used. In other words, students adapt to using a foreign language in any situation [4].

References

1. Common European competencies: study, teaching, assessment. -M.: MSLU, 2003.-256p.
2. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax / Noam Chomsky, ed. V.A. Zvegintseva, Translation Series - Issue 1.-M., 1972.-233p.

3. Kuzmina, N. V. Methods of systemic pedagogical research Text. / N.V. Kuzmina. M.: [B. and.] 2002. - 172 p.
4. Markova A.K. The formation of interest in learning from students. - М.: Pedagogy, 1986.- p. 16.

UDK 811.111

PSYCHOLOGICAL - PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Тастанбекова С.А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

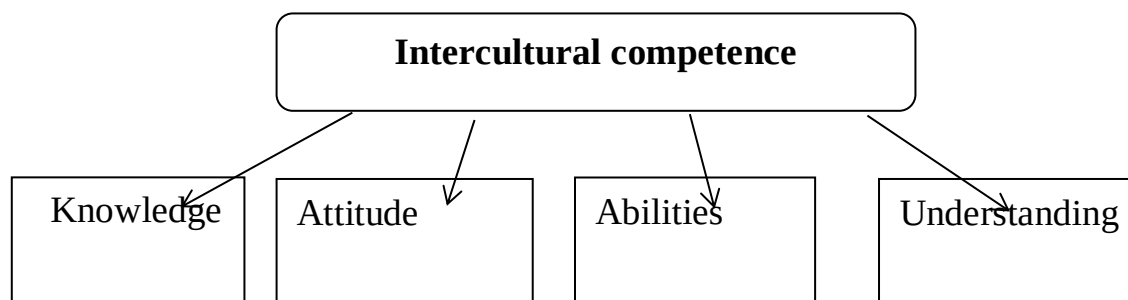
The article intercultural communication today is one of the most important aspects of human life in society. The development of interpersonal and intercultural interaction is a prerequisite for the peaceful and effective coexistence of countries and cultures in modern multicultural and multilingual space. This factor has gained particular relevance in the last decade, when dialogism, the ability to negotiate with representatives of other cultures, have become a condition for the survival of all mankind. Thus, the following conclusion can be drawn: the development of intercultural communication is an integral part of modern society and education.

Their main characteristics are:

- 1) internationalization and multiculturalism;
- 2) expanding the scope of intercultural communication due to the development of telecommunication (information and communication) tools, Internet technologies;
- 3) the need for cooperation between countries to solve global global problems;
- 4) the introduction of a competency-based approach as a modern direction of pedagogy, which considers activity as an integrated process, involving knowledge, skills, experience and attitude to this activity.

An example of the implementation of intercultural learning is the experience of the A. Fantini international project presented by the University of Washington, Mizuri in Ecuador in 2005-2006. (Fantini A. E. -Exploring and Assessing Intercultural Competence). Participants in this project were graduates of universities, colleges from the UK and Switzerland [1].

The author suggests evaluating intercultural competence based on its structure:

Pict.3 Structure of Intercultural Competence

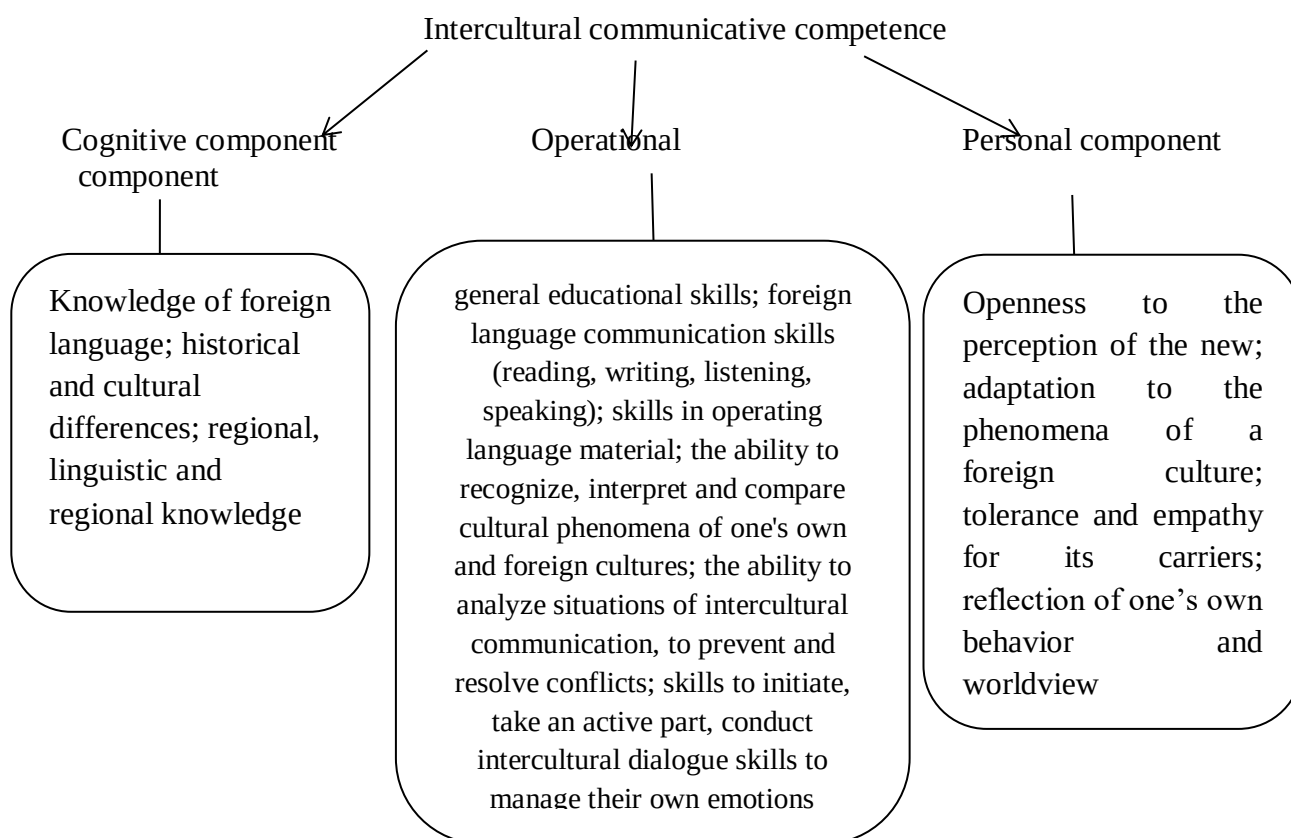
In general, authors mean by intercultural competence the ability of an individual to carry out intercultural communication based on knowledge, relationships and skills. It is a question of intercultural communication, a dialogue of cultures, in which it is necessary to take into account the cultural and historical features of one's own and foreign cultures, and is not just communication with representatives of other linguistic societies, which takes place in a foreign language communicative competence.

This component of the learning content includes a system of country studies (knowledge of the realities of the country of the language being studied: living conditions, values, beliefs, etc.) and linguistic and regional knowledge (background and connotative vocabulary expressing the culture of the country of the language being studied). The knowledge component does not imply the process of mechanical transmission and memorization of facts and information about the history, geography of the country of the language being studied, but should develop the ability to compare the acquired knowledge with the existing one, stimulate the reflection of one's own values.

Intercultural education should also comprise knowledge initiating the process of "continuous" intercultural self-development. The operational component of intercultural communication includes skills that are universal for communicating with representatives of different cultures:

- general educational skills;
- foreign communication skills (reading, writing, listening, speaking);
- skills in operating language material;
- the ability to recognize, interpret and compare cultural phenomena of one's own and foreign cultures;
- ability to analyze situations of intercultural communication, to prevent and resolve conflicts;
- skills to initiate, take an active part, conduct intercultural dialogue;
- ability to manage your own emotions [2].

These abilities give students the opportunity to assess the situation of intercultural communication and achieve mutual understanding. The personal component includes the corresponding relations both to a foreign culture and to the process of intercultural interaction itself. Relations represent openness to the perception of the new, adaptation to the phenomena of a foreign culture, the formation of tolerance and empathy for its carriers, reflection on one's own behavior and worldview. Based on the foregoing, we have developed the structure of intercultural communicative competence of students.

Pict.4 Structure of intercultural communicative competence of students

This structure includes all the components of the content of intercultural communicative competence of students, in accordance with the definition of competence given by us above. So, at a cognitive level, it is assumed that students should know a foreign language in a volume that allows them to communicate with representatives of another culture, understand the historically and culturally determined differences between representatives of our and foreign language cultures, and be aware of the differences that lead to an intercultural conflict that arises in the process of communication [3].

In addition, the communicants must have knowledge of the characteristics of the country with which they communicate. Such knowledge will allow them to implement communication as efficiently as possible, showing in the process of communication awareness of the characteristics of the country in which their partner lives. Thus, this should help establish a relationship of greater trust between participants in communication processes. At the operational level, students should possess general educational skills and foreign language communication skills, be able to operate with language material in the volume provided for in the curriculum of higher education, and compare cultural phenomena of their own and foreign cultures. As a result, students must possess the skills of cultural analysis, which allow them to penetrate the peculiarities of a foreign culture and carry out communication taking into account these features.

The first quality creates an initially benevolent, positive communicative background, and the second allows communicants to penetrate each other's mental characteristics and make communication truly warm and friendly. The ability to reflect on one's own worldview, to review and critically analyze communicative situations also serves to achieve these goals and to create truly effective communication, characterized by informativeness and conflict-free, as well as a good, friendly atmosphere.

So, we can draw the following conclusions:

1. Competence reflects the integral ability of the person to carry out high-quality activities, consisting of knowledge, skills, experience and the corresponding attitude of the person to this activity.

2. Intercultural communicative competence is a combination of intercultural knowledge, skills and abilities to apply them in practice, the presence of personality traits necessary for the implementation of these knowledge and skills, assuming knowledge of a foreign language as a means of communication, necessary for the implementation of productive interaction with representatives of foreign cultures.

3. Additional education is a complex educational phenomenon that differs in various ways of organization and manifests itself in the desire to realize the creative abilities of students and to contribute to their formation and personal self-actualization within the framework of a single educational space of an intercultural environment. Psychological - pedagogical foundations of intercultural communicative competence of students.

References

1. Hymes Dell H. Essays in the history of linguistic anthropology. - Amsterdam: Philadelphia Benjamins, 1983. 240 p.
2. Batrikova E.M. Communicative competence as a linguodidactic phenomenon / Russian and comparative philology, Linguocultural aspect / Kazan. Gost.un-t, 2004
3. Aitov V.F. The problem-design approach to the formation of foreign language professional competence of students (On the example of non-linguistic faculties of pedagogical universities): author. ... doc. ped sciences. - St. Petersburg, 2007. - 48 p.

THE INFORMATION TECHNOLOGY IN FOREIGN LANGUAGES TEACHING

Абибуллаева Ж.

Шымкент университетінің магистранты

Мейрбеков А.К.

Ғылыми жетекшісі, PhD

Резюме

В данной статье рассматриваются методологические аспекты инновационных технологий, влияющих на процесс обучения иностранного языка и их формирующих навыков, практики и привычки.

Түйіндеме

Бұл мақалада инновациялық технологиялардың әдістемелік аспектілері болып табылатын шет тілін оқыту процесіне әсер ететін дағдыларды, тәжірибелерді және әдеттерді қалыптастыру туралы айтылады.

Our century is a century of polyglots. This means the recognition of the fact that knowledge not only one, but several foreign languages becomes necessary term of being educated. It is a factor that significantly affects the successful progress in different fields of activity in the new post-industrial society. Knowledge of foreign languages and computer technology are most important requirements for the level and quality of education of any specialist, in addition, of course, the professional field. In recent years, more issues are dedicated to the use of new information technologies in teaching foreign languages. It is not only new hardware, but also new forms and methods of teaching, a new approach to learning.

In the information-oriented society, knowledge and skills become priorities in human life. To keep abreast of the scientific world, it is necessary to study first-hand language of the authors. Therefore the increasing importance of foreign language, its relevance, had an impact on the content, objectives and dynamics of learning.

In the twenty-first century, the intensification and modernization of education requires the introduction of innovative technologies that aim to educate a person in the creative intellectual and emotional way. These innovative technologies are developing training, planning, problem-based learning, level differentiation, the test system, the game training, immersion in a foreign culture, cooperative learning, as well as - research, information - communication and personality - oriented technologies.

With this target setting universal cognitive actions are one of the leading components of the educational standard. This is due to the fact that one of the components of mental development is learning the knowledge, implying the forming of scientific picture of the world, the ability to manage their intellectual activities, learning methodologies, strategies and ways of learning, development, symbolic, logical, creative thinking, productive imagination, memory, attention and reflection.

Technology of problem-based learning involves independent decision of cognitive and creative problem solving through a critical rethinking and increase knowledge and skills. It allows to realize the conditions of formation of students' cognitive universal action: creating an atmosphere of co-creation in communication, including the emotional sphere of the child, student self-interest, a joint search for truth, self-assessment, self-correction, self-sufficiency.

One way to activate students in learning foreign languages is the design (project method), when the student independently plans, creates, protects his\her project, that is actively involved in the process of communicative activity. Training project is a set of search, research, settlement,

graphics and other types of work performed by students independently for practical or theoretical solution of a significant problem.

Project method helps develop language and intellectual skills, strong interest in learning the language, the need for self-education. Ultimately, it is assumed the achievement of communicative competence that is a certain level of language, country studies, socio-cultural knowledge, communication skills and language skills that allow for foreign communication.

They put into practice the knowledge acquired and generated speech skills, creative rethinking and multiplying. In addition, the problem and the variety of forms and types of this technology implies interdisciplinary connections, which allows the student to give a vivid picture of the world in which he lives, interconnection of events and subjects, mutual assistance, the diversity of material and artistic culture. The main emphasis is on the development of creative thinking, understanding causality and logic of events, to self-actualization and self-expression, not only students, but also teachers.

The results are obvious. This technique makes it possible to further explore the topic, develop creative abilities of students. It teaches communication, the ability to use grammatical structures and the fear of conversation in a foreign language disappear. In addition the project technology is effective and exciting for teachers because it helps to open up as a creative person involved in the research work alongside their students. Of course, the project is not a panacea for all problems, but it is a step forward in the teaching of a foreign language.

Information and communication technologies are a powerful learning tool, control and management of the educational process. It is the most important parameter of contemporary socio-cultural system. Online Resources are familiar and convenient means of exploring the culture of other countries and peoples, communication, information, inexhaustible source of educational process.

That is why, based on a systematic approach to reforming the methods of learning a foreign language using the new information technologies based on the concept of information and learning environment, which is seen in close connection with the system of developmental education. Information - learning environment is a set of conditions that not only let you create and develop language skills, abilities and skills, but also promote the development of the individual student.

In this article we would like to give special consideration to the peculiarities of using blog-technologies in teaching foreign language students. Also, this area is called the Internet blog - Personal page in the form of a diary or journal. Blog is one of the most popular Web 2.0 services. The popularity of this technology is determined by the following didactic characteristics: ease of use and accessibility; the effectiveness of the organization of information space; Interactive and multimedia; reliability and safety.

Development stages of Web 2.0 technologies have formed four broad forms of influence, which can be defined as research, language literacy, collaboration and publication. From a cognitive point of view, Web 2.0 invites users to develop skills in the use of new types of research and forms of computer literacy. Web 2.0 is a component of the research process on the Internet, and in particular for educational purposes and putting into practice. Information learning environment tasks for learning a foreign language are:

At the heart of this innovative technology, there are principles such as openness, integrative, systematic and consistent, interactivity, clarity of presentation, multifaceted and redundancy of all components of the environment. They reflect the specific subject under study and the learning environment.

Effective functioning of the Information learning environment depends on the level of development of information and telecommunications infrastructure of education and interaction with the trainees of this infrastructure; from a whole range of psychological - pedagogical conditions; from the control of the background and motivation of its development; taking into account the individual characteristics of the students; from the language of co-creation of all the participants of the educational process.

Structurally Information learning environment is organized as a model, which is a set of participators in learning subjects, the relationship between which is realized with the help of information flows organized in accordance with the goals and objectives of the educational process in the functional blocks.

Participation in information - communication pedagogical activity promotes the integrated development of all aspects of communicative competence: linguistic, socio-cultural, cognitive, linguistic-country study; as well as related cognitive - communicative abilities of pupils (search and selection of relevant information, its analysis, synthesis and classification). Modeling of real authentic environment by attracting Internet - resources is not only a successful development of the language, but also allows you to understand the fundamental laws of the unity and diversity of culture.

Thus, the innovative technologies that we reviewed today, significantly enrich and diversify the teaching of foreign languages. In place of the monotonous work comes intelligent creative search, during which formed a new type of personality, active and purposeful, focused on constant self-education and development.

References:

1. Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system. Ed. M. - 2019.
2. Knaub V.T. Social services Web 2.0 <http://www/openclass.ru/stories/43847>, 2018.
3. Sysoev P.V., Yevstigneev M.N. WEB 2.0 technologies to create a virtual educational environment for learning a foreign language // Foreign languages at school. - 2019.
4. Kopylova V.V. Methodology of project work at English lessons. - M., Globe.- 2017.
5. Tsaturova I.A. Computer technologies in foreign language teaching / training manual for schools. - M. «Highest school», - 2017.
6. Artamonov L.A., Arkhipov M.V., Ganyushkina E.V., Delyagin L.K., Zolotov M.V., Martyanova T.V. Innovations in teaching English language high schools students // Innovations in Education Journal of Nizhny Novgorod University. Lobachevsky. - 2018.
7. Polat E.S. Some conceptual provisions of distance learning a foreign language. IYASH. - 2008.
8. Robert I.V. Modern information technologies in education. -Moscow School Press.- 2018.
9. Yang L.R. Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition. Cambridge: Cambridge University Press. - 2017.
10. Frolov N.H. Problems of application of multimedia technology in higher education // High technology in the pedagogical process: abstracts Interuniversity Scientific Conference university professors, scientists and specialists.- Nizhny Novgorod, VSPI. - 2018.
11. Polat E.S. New teaching and information technology in the education system.— Moscow, Education.- 2017.
12. Galtsova NP, Mezentceva TI Shvadlenko I.A. V.The use of electronic information and educational resources to support scientific research of young scientists. Vestn. Tomskogogo. ped. Univ (Tomsk State Pedagogical University Bulletin).10. Series: Pedagogy. - 2016

UDK 811.111

CLASSIFICATION OF ADVERTISING TEXTS

Анашиева П.

Шымкент университетінің магистранты

Мейірбеков А.К.

Ғылыми жетекшісі, PhD

Резюме

В данной статье рассматриваются основные понятия рекламы и виды ее классификации.

Түйіндеме

Бұл мақалада жарнаманың негізгі ұғымдарына және түрлеріне классификация жасалады.

Advertising history may relate to ancient civilizations. In the middle of the 19th century, it was, first of all, the dominant force of capitalist economies based on newspapers and magazines.

In the twentieth century, advertising has grown rapidly, with new technologies such as direct mail, radio, television, and the Internet and mobile devices.

Advertising developed in the 15th and 16th centuries, especially after the invention of the mobile type of Johann Gutenberg in 1438. The first English-language adverb promoter appeared in about 40 years after the inventions of the clergy in Easter, issued by William Caxton in London. In 1525, an advertisement appeared in the German news leaflet, which enhanced the benefits of the mysterious drug printed on the sheet. This was followed by a rapid spurt in the growth of newspapers the first of which in English came out in 1622 named Weekly News of London. The first advertisement appeared in an English newspaper in 1625. The first ad in America appeared in 1704 in Boston Newsletter offering a reward for the capture of a thief. In the 17th century, weekly newspapers called 'mercuries' started to be published in England, which used to feature many advertisements most of which were in the form of announcements made by the importers of products new to England like coffee in 1652, chocolate in 1657 and tea in the next year.

In the 19th century, there were advertisements in weekly newspapers in England. These early publishing ads were often used to promote books and newspapers that are accessible to print editions; as well as more and more demanding medicines after contemporary people refuse traditional treatment. However, false advertising and "Quackery" are widespread. The British newspapers of the 1850s and 1860s appealed to the rich middle class, which is looking for new products. Advertisements have announced new healthcare products, as well as new products and drinks. London's latest fashion shows were featured in regional press. Availability of duplicate adverts allowed for the development of renowned brands with stronger claims than common manufacturers.

The nature and purpose of the advertisement depends on one area and the other. Marketers advertise their ads on the consumer market with national, local and direct advertising, which can encourage the original or selective demand. They use industrial, professional, and commercial ads for business and professional markets. For better understanding of the nature and purpose of the promotion, it can be classified by the following criteria:

1. National advertisement: The advertising that is produced by the Company throughout the country or in many regions of the country and targeted at the final consumer market is known as national advertising. Companies that sponsor these ads are usually referred to as national advertisers. Many of the promotional brands on TV or other major media outlets are examples of national advertising. It reminds or reminds consumers about the brand and its features, benefits, advantages and disadvantages or enhances its image.

2. Retail / Local Advertising: Another common type of targeted advertising on the consumer market is classified as retail / local advertising. This advertisement is made by large retailers or local merchants to encourage consumers to buy stores such as local finance companies, banks, hospitals, fitness clubs, restaurants, show-rooms in a particular store or shop. National advertisers sell their products in many locations, retailers or local advertisers need to provide the customer with a basis for patronizing their establishment. Retail Ads emphasize particular consumer benefits, such as the storehouse, credit policies, services, atmosphere, range of goods, and other features.

3. Direct Response Advertising: Direct advertising is a direct marketing method, through which the product can be purchased directly from the developer. Direct-answer advertising has become very popular due to changes in lifestyles in recent years. The convenience of e-mail or telephone sales has led to an increase in direct advertising.

4. An Initial and Selective Demand Advertising: Another way to see whether it is an ad message to end consumers to stimulate primary or selective demand. Basic demand .Advertising is designed to stimulate demand for a general product class all industry;

5. Business Advertising: Some are the end consumers not a mass consumption market, but rather a business, industry or profession. Business-to-Business advertising is used by one

company to advertise its products or services. It is divided into three major categories, such as industrial, commercial and commercial adverts.

a) Industrial Advertisement: Advertising for those who purchase or purchase industrial goods or other services is known as commercial advertising. Industrial products are products that are part of another product or used for the production of other goods. This category also includes business services such as insurance, financial services and health care.

Industrial advertising, as a rule, can be found in general business editions or within them specifically targeted trade publications.

b) Professional advertising: Advertising is professional advertising, such as physicians, lawyers, dentists or engineers, to help promote the use of the product or other uses of an advertiser. Professional groups are important because they are a market of products and services used in their business. Their offer also affects many consumer purchasing decisions.

c) Trade advertising: Incentives to buy and sell wholesalers and retailers are called trade adverts.

We all have seen the different types of advertisements that are published on a regular basis in all newspapers. But most of us probably either wondered about the different types of ads that we saw or simply didn't bother about it. Although for a newspaper advertiser, it is essential to comprehend the differences between the various formats of newspaper advertisements and how they condition your budget.

There are 3 types of ad formats that are available to advertisers and you can pick the one that seems most reasonable or apt for your objective.

References:

1. Bhatia (2000). Advertising in Rural India: Language, Marketing Communication, and Consumerism, 62+68
2. ["Commercial Advertising in China"](#). Retrieved August 31, 2014.
3. Hong Liu, Chinese Business: Landscapes and Strategies (2013), p.15.
4. ["Les Crieries de Paris"](#). Retrieved July 9, 2015.
5. Beverley Ann Tudor, "Retail Trade Advertising in the 'Leicester Journal' and the 'Leicester Chronicle' 1855-71."European Journal of Marketing 2019 (1986) pp: 41-56.
6. A.V. Seaton,"Cope's and the Promotion of Tobacco in Victorian England."European Journal of Marketing (1986) 2019 pp: 5-26.
7. He was first described as such in T F G Coates, 'Mr Thomas J Barratt, "The father of modern advertising"', Modern Business, September 1908, pp. 107–15.
8. Matt Haig, Brand failures: the truth about the 100 biggest branding mistakes of all time, Kogan Page Publishers, 2005, pp. 219, 266.
9. Nicholas Mirzoeff, The visual culture reader, Routledge, 2002, p. 510.
10. ["Obituary, Thomas J. Barratt Dead: Chairman of the Firm of A. & F. Pears an Advertising Genius"](#). New York Times. New York Times. 1914-04-27. p. 11. Retrieved 2014-04-06.
11. Eric Partridge, Paul Beale, A Dictionary of Catch Phrases: British and American, from the Sixteenth Century to the Present Day, Routledge, 1986, p.164.
12. Ralph Hower, The History of an Advertising Agency: N. W. Ayer & Son 1869-1949 (1949) p 185.
13. Eskilson, Stephen J. (2007). *Graphic Design: A New History*. Yale University Press. p.58.
14. Daniel Starch, Advertising Principles (1927) p 485
15. Daniel Pope, The making of modern advertising (1983) pp 42-46.
16. Hower, The History of an Advertising Agency (1949) pp 58-59.

ENGLISH LANGUAGE IN A GLOBAL WORLD

*Аширбекова Э.**Шымкент университетінің магистранты**Мейрбеков А.К.**Ғылыми жетекшісі, PhD***Резюме**

В данной статье рассматривается роль английского языка в глобальном мире .

Түйіндеме

Бұл мақалада ағылшын тілінің жаһандық әлемдегі рөлі қарастырылады.

English language is our window to the world language is one tool to establish our viewpoint. We can learn from others experience. We can check the theories of foreigners against our experience. We can reject the untenable and accept the tenable. We can also propagate our theories among the international audience and readers can make use of English to promote our worldview and spiritual heritage throughout the globe. Swami Vivekananda established the greatness of Indian view of religion at the world conference of religions in Chicago in 1893. He addressed the gathering in impressive English. Many spiritual gurus have since converted thousands of English people to our spirituality by expressing their thought and ideas in masterful English. English has thus become an effective means of promoting Indian view of life, and strengthening our cultural identity in the world. Standard English today does not depend on accent but rather on shared educational experience, mainly of the printed language. Present-day English is an immensely varied language, having absorbed material from many other tongues. It is spoken by more than 300 million native speakers, and between 400 and 800 million foreign users. It is the official language of air transport and shipping; the leading language of science, technology, computers, and commerce; and a major medium of education, publishing, and international negotiation. For this reason, scholars frequently refer to its latest phase as World English., of course, are knowledge, and in our world today knowledge are one of the key factors in competitiveness. Brains and knowledge are what create the prosperity and growth we tend to take for granted. In an advanced industrial society in an increasingly interdependent world, the knowledge of other languages becomes indispensable. Just think of how the advent of the Internet has changed our lives. For the last few years, millions of people across the world, who share common interests, are able to communicate with each other and exchange ideas. Not only are they able to do this due to the various technological advances, but also because they share a common language speaking, it is highly essential to know the language for communication. In general, the most popular language is English. In this computer age, English is the only language that anyone can understand. So to say, it has become as an ideal language for expressing our feelings. First, we have to learn the language and then we have to gain fluency in the language. Unless we have the fluency in English language, it would not be possible to work with the computer. If you do not know English, then you would be in need of a translator to do the job presentation is the most important factor in communicating your feelings. So, naturally you must be sure while you are presenting. what you really wish to say. At any point, do not try to write or speak, beyond your capability. Even if it is a small and simple sentence, it would reach the receiver perfectly. This is our basic idea. Slowly, you can improve the standard of your language by practice. If you know to form the sentences, it is more than enough to go deep into the subject. Though this only an article about the importance of the English Language, we have to learn some of the basic points in presenting the sentences .is the only language that the German, the Chinese, the Japanese & Russians are keen to learn although their mother languages are developed as English. Now almost all the universities are conducting scientific studies through

English medium. English language is used all over the globe for transaction of international trade. To all in Sri Lanka too a good knowledge of English is essential for the advancement of knowledge & to further our studies. It is almost indispensable for higher scientific and technological studies; endless options are available to take courses on English as a second language, with a large number of reputable teaching centers and programs to choose from. With the introduction of the internet, there are superb alternatives to take ESL programs online importance of learning English cannot be overstated in an increasingly interconnected and globalized world. For the millions of immigrants that come to the United States from non-English-speaking countries every year, learning to communicate in English is important to enter and ultimately succeed in mainstream America. Working knowledge of the English language can create many opportunities in international markets and regions English opens job and employment opportunities in many countries and markets. Multilateral institutions and agencies in the four United Nation cities of New York, Vienna, The Hague and Geneva recruit professionals with multilingual skills but also expect the candidates to have good English-speaking skills. The Commonwealth of Nations, made up of 50-plus countries that were former British colonies or dependencies, also offers numerous employment opportunities to those who understand and communicate in English.

References:

1. Иванова И.П., Чахоян Л.П., Беляева Т.М. История английского языка. - СПб.: Лань, 2011.
2. Иванова И.П., Чахоян Л.П., Беляева Т.М. Практикум по истории английского языка. - СПб.: Лань, 2011.
3. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. - М., 2005.
4. Encyclopaedia Britannica 2004 Ultimate Reference CD-ROM
5. Encarta Encyclopedia Deluxe 2005
6. McCrum R. The Story of English. - New-York, 2017.
7. Whitelock D. The Beginning of English Society. - Harmondsworth Middlesex, 2012.
8. New Webster's Dictionary, 2008.
9. Iliyish B. 'History of the English Language', Leningrad, 2003, 351p.
10. Rastorgueva T.A. 'A History of English', Moscow, 2013, 347p.
11. Ярцева В. Н. 'Развитие национального литературного английского языка', М., 2009.

UDK 811.111

INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN KAZAKHSTAN

Омарбаева Э.

Шымкент университетінің магистранты

Мейрбеков А.К.

Ғылыми жетекшісі, PhD

Резюме

В данной статье рассматривается межкультурная коммуникативная компетентность в обучении английского языка в Казахстане.

Түйіндеме

Бұл мақалада Қазақстанда ағылшын тілін оқытудағы мәдениетаралық коммуникативті күзiреттiлiк туралы айтылады.

In recent years, the significance of intercultural communicative competence (ICC) development has been widely recognized in foreign language education, with language teachers expected to encourage the development of ICC in their learners. The current study aims to investigate how Kazakhstani EFL (English as a foreign language) teachers from English-medium schools perceive ICC and to what extent their beliefs are integrated and reflected in their reported teaching practices. Employing a questionnaire, qualitative and quantitative data were collected from EFL teachers. The findings reveal that the teachers are aware of the concept of ICC and the role of teaching intercultural oriented objectives. However, the implementation of these has not yet been integrated on a regular basis in their actual teaching and thus requires greater support and promotion.

Educators in English as a foreign language (EFL) have increasingly understood that teaching languages is not only about language proficiency, as cultural dimensions are key as well. The significance of intercultural communication and the integration of cultural dimensions into language teaching are therefore widely recognized and have prompted

influential changes in foreign language teaching. This is certainly the case in Kazakhstan, where interest in intercultural communicative competence (ICC) has increased rapidly, resulting in a substantial shift of the goals in foreign language education, including English.

While the goals once focused on becoming a native-like English speaker, the aim now includes becoming an intercultural speaker who can interact across cultural boundaries effectively and appropriately, thus achieving successful communication in an intercultural context.

The components in intercultural competence are interrelated and can be developed only through interactions rather than in isolation.

Culture is “the very core of language teaching” that supports language proficiency. As a dynamic concept, culture may be perceived from different perspectives and is difficult to define. However, a more recent understanding of culture is offered: “the deposit of knowledge, experience, beliefs, values, attitudes, meanings, social hierarchies, religion, notions of time, roles, spatial relationships, concepts of the universe, and material objects and possessions acquired by a group of people in the course of generations through individual and group striving”. This definition serves as a set of social rules and frameworks, which refers to the point in the definition is the view of culture as a “deposit” of non-material notions (knowledge, values, beliefs) and material things (objects, possessions).

Findings of the study revealed the existence of two teacher profiles: the favourably disposed teachers who believe in the significance of the integration of intercultural competence in foreign language teaching, and the teachers who are not in favor of integrating culture into their lessons and view it as impossible practice. However, despite the teachers’ positive views of supporting the integration of the ICC dimension in foreign language classes, this support does not necessarily imply the existence of extensive culture teaching. Thus, teachers’ insights on the concept of ICC and its importance are essential in understanding how teachers view the willingness to integrate intercultural competence and which factors underpin actual practices.

A language classroom is an inevitable potential ground for constructing intercultural competencies; he noted, “Teaching for linguistic competence (in the foreign language) cannot be separated from teaching for intercultural competence”. Therefore, a foreign language teacher in this model is expected to facilitate and involve learners with the process of development of competencies in attitudes, knowledge, skills, and awareness of cultural values along with learning and using a foreign language. The activities or projects crafted for learners need to consider the cultural values of others as well as learners’ own. Consequently, teachers do not need to be the only source of knowledge; they can be engaged with the process of acquiring information about cultural diversity together with their learners.

This change in objectives of the foreign language teaching leads to a change towards the learner-centred constructivist approaches for teaching ICC. Teachers are now expected to shift from the traditional aspects of language concentrated on rule-governed grammar, vocabulary,

and pronunciation to the meaningful use of the language and communicative needs. In order to promote and engage learners into the intercultural learning process, a foreign language teacher needs to provide teaching materials and a teaching environment to meet students' needs. As the concept of culture is key to understanding ICC, in EFL it is essential to supply learners with aspects of the cultural deposits (described above) and to foster awareness of both the target and the home language cultures. Thus, in our exploration of how teachers work with learners' ICC in the context of EFL in Kazakhstan, A theoretical basis, with our focus on attitudes, knowledge, skills and awareness.

The study was carried out with EFL teachers in Kazakhstani EMI high schools with a natural sciences profile, in which all natural sciences subjects in particular: mathematics, chemistry, physics, biology and computer science are conducted in English; the history of Kazakhstan, world history and Kazakh literature are taught in Kazakh; and the Kazakh al. The academic load of language subjects and natural sciences in EMI schools is twice as much as in the mainstream schools; for instance, a weekly load of English language in EMI schools is 4-5 hours, whereas the load in the mainstream schools is 2-3 hours. EMI schools and their experience of conducting science lessons in the English language served as the ground for testing the pilot project of "Trinity of languages" and a starting point for the development of trilingual education in Kazakhstan. The schools are located across all regions of Kazakhstan. Due to the locations of the schools and ethnic diversity of Kazakhstan and its neighboring countries, the context of the survey in our study can be described as highly multicultural.

Despite the fact that the teachers understand the concept and the significance of ICC in EFL education, the results indicate that teaching and practicing ICC in their classes are still challenging, regardless of any teaching experience. The findings of this study reveal several crucial difficulties that create obstacles to promoting ICC. First, teachers recognize the lack of a real environment for students to master their ICC. Furthermore, this study confirmed that it is problematic that the course books available are inappropriate for cultural objectives, which thus requires teachers to modify the course book activities and prepare additional ICC-oriented materials.

Other important problematic aspects of developing students' ICC include the teachers' lack of knowledge on what to do in order to promote students' ICC, how to teach ICC, how to assess ICC aspects, and how to maintain the balance in teaching and integrating language and cultural objectives. While these challenges may not have garnered the highest percentages of responses, these results may be seen as more problematic for EFL teachers, as they indicate a great need for further training. Moreover, the teachers experience the students' reluctance to learn their own cultures rather than foreign cultures.

This finding may be due to students' expressions of interest and willingness to study and continue their education abroad, especially students attending EMI high schools who have made a specific choice for an EMI school and tend to have greater proficiency in English. While students may receive knowledge about their own culture from teachers of mother tongue Kazakh language and literature or Kazakh history rather than from EFL teachers, arousing students' awareness of their own culture, beliefs, and values in a foreign language may ease the process of understanding and accepting other cultures.

Finally, we turn to the extent to which these Kazakhstani teachers report trying to integrate the elements of intercultural communication in their EFL classrooms, as indicated on the Liker scale. Considering the challenges mentioned above and taking into account the teachers' perceptions, to expect a high level of integration would be unfair. The teachers favored two cultural aspects most:

(1) acknowledging and respecting other people's linguistic and cultural diversity (ICC 9), which refers to attitudes and is also reflected among the most shared dimensions in terms of teachers' awareness; and

(2) encouraging learners to interact with people of diverse linguistic and cultural background in real-life, everyday communicative settings (ICC 8), which pertains to the main challenge in teaching ICC.

Thus, teachers seem to focus on integrating the aspect that they find most challenging. There appears to be no apparent and definite relationship between teachers' awareness of the concept and its integration into their teaching practice. Although teachers report having a positive attitude to all five dimensions in the ICC framework and their roles in their lessons, most of the ICC items were found with a moderate degree of integration in teaching culture-related aspects in their EFL classrooms. The reasons may be the above-mentioned challenges teachers face: lack of an environment for learners to interact with people of other cultural backgrounds in English, lack of knowledge of teachers on how to integrate culture-related aspects, and lack of knowledge on how to assess learners' ICC.

References:

1. Solodka, A. (2015). Theoretical and methodical framework of cross-cultural cooperation of the participants of pedagogical process of higher educational establishments. Dr. habil. dissertation, Kyiv, Ukraine.
2. Zhumbei, M. (2016). Development of culture-universal competence of future travel managers while professional training. Dr. habil. dissertation, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
3. Bakum, Z. P., Palchykova, O. O., Kostiuk, S. S. (2019). Foreign languages teaching: cross-cultural approach. Ternopil, Osadtsa Yu.
4. Methodological recommendations for higher education standard development dated October 1, 2019 No1254. Retrieved from: http://edu-mns.org.ua/img/news/8635/NakMON_1254
5. Risager, K. (2017). Language and culture pedagogy: From a national to a transnational paradigm. Buffalo, NY: Multilingual Matters.
6. Straffon, D. A. (2018). Assessing the intercultural sensitivity of high school students attending an international school. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 487–501.
7. Norris, J. M. (2016). The why (and how) of student learning outcomes assessment in college FL education. *Modern Language Journal*, 90(4), 590-597.

UDK 811.111

FEATURES OF LITERARY AND COLLOQUIAL VOCABULARY IN FICTION ITS STUDY IN LINGUISTICS

Сафарова Ш.

Шымкент университетінің магистранты

Мейрбеков А.К.

Ғылыми жетекшісі, PhD

Резюме

В данной статье рассматриваются особенности литературно-разговорной лексики в художественной литературе, ее изучение в языкознании, характеры, виды, языковые и коммуникативные свойства диалога.

Түйіндеме

Бұл мақалада көркем әдебиеттегі әдеби және ауызекі лексиканың ерекшеліктері оның тіл білімінде зерттелуі диалог сипаты, түрлері, тілдік және тілдесімдік қасиеттері туралы айтылады.

Literary and colloquial vocabulary in fiction is realized through dialogue the word dialogue comes from the Greek word "dialogos". Its meaning is a common conversation, which refers to the concept of mutual conversation between two or more people. In linguistics, it is used as a term that refers to an alternating form of conversation between two or more people, that is, a dialogue is a joint discussion of two or more participants on the same topic. The thoughts of the participants in the dialogue will be different: agree, discuss, question and answer, the same output of thoughts, etc.

The study of dialogue is one of the main forms of communicative linguistics today. In modern linguistics, it becomes clear that communication activities are carried out not in the form of individual units, but in the form of conscious actions with mutual communication. As components of interpersonal participation, dialogic participation, we can name: 1) the speaker and the addressee (the subject factor is individual psychological, the social characteristics of the speaker's personality; the addressee factor includes his readiness for equal participation, as well as his personal character; interaction and interpersonal communication between communicants); 2) the communicative intent, motivation, purpose of the presence of the Speaker; 3) the level of realism depending on the time and space in which the presence takes place (extralinguistic factors that determine the conditions of participation in the course of a communicative act based on the general socio-political, historical and cultural circumstances); 4) the interaction of communicants with a certain social and; 5) presuppositions according to the situation of participation (correct perception of the author's intention, since the pragmatic meaning of the conversation is realized due to the ability of the speaker and the addressee to read the presupposition, the similarity of thesaurus, the ability to determine the implication).

Dialogue is not a speech of the speakers one after the other, it is a communicative situation that creates a relationship between the author and the listener; important for pragmatics is the listener's reaction, which is based on the meaning of the listener's speech and its communicative intent. The listener's reaction determines the various goals that make up the dialogue. Through the combination of different goals, a dialogue is formed. A dialogue cannot be created by a single goal, therefore, although different types of conversations, such as the type of conversation that initiates a dialogue, begin with a request or receive the necessary information, this can cause different reactions of the listener and lead to the establishment of a relationship, since the speech of the speaker addressed to the listener is a stimulating impulse that returns to him.

The basis of the theory of dialogue was laid by many scientists in Russian linguistics. Among them, V. Brydina emphasizes the practical basis of speech dialogue, depending on the functional state and social status of the participant and respondent in the dialogue

Based on the definition of dialogue from the point of view of communicative pragmatics, M. M. Mikhailov defines the following positions in his work "the principle of communicative and pragmatic cognition of dialogical responses:

1. The principle of communicative cooperation establishes the commonality and stability of the definition of dialogue as a form of speech. Speech activity that seeks to successfully achieve a communicative goal must be consistent, subject to certain rules. When communicating, it is necessary to adhere to the rules of speech etiquette, give a stable and correct answer.

2. The principle of interaction suggests the active participation of both interlocutors in the structure of speech. To manage the communication process, mutual agreement of the communicative program of interlocutors, harmony of communicative intent and correction of the scope of application are required.

3. the principle of influence is closely related to the principle of interaction. Where there is no influence, there is no interaction. The influence on the listener is directly related to the verbalization of the communicative intent of the speaker.

4. the principle of communicative-pragmatic dominance the actual communicative-pragmatic structure of speech depends on the dominance of one component of the semantic structure. In most cases, the functional-pragmatic dominant interacts with the propositional component. The level of expression of the sentence changes.

5. the principle of communicative completeness is closely related to the principle of communicative dominance. Communicative intent includes not only clearly and clearly expressed illocutions (questions, wishes, advice, etc.), but also emotional, expressive, and artistic characteristics of the conversation.

6. the principle of prevention is the ability of a person, as a result of accumulated experience, to be ready for a certain reaction in accordance with the course of the communication process. The behavior of the listener in the speech situation is formed in connection with foresight. The most common type of dialogue is logical-intellectual. It is divided into several types depending on the number, meaning. In this type of dialogue, notification prevails. Logical-intellectual dialogue has the following options: Ask, receive a response, Report, talk, say goodbye, confront, target, etc. Each of them is distinguished by a specific semantic structure.

According to M. M. Bakhtin, the main condition for the emergence of a dialogue is the presence of a communicative goal aimed at a message, a word, but there is a lot of debate around this issue. In this context, communication between people takes place both through language and outside the language. Language communication also exists without direct communication. And "language communication" is the product of direct communication of people, and in general, the so-called "communication" is carried out through language. Language communication is a form of inter-language communication formed by a specific connection, B. Khasanovich defines.

The dialogue attracts researchers from different points of view. How can you change your listener's point of view and direct them to a specific action? How can a speaker achieve their goals? The researcher is interested in such and many other issues. People rely on language competence when communicating. Language competence refers to the knowledge and reasonable use of communicative and language conditions necessary for harmonious communication.

References:

1. Kaylybayeva Zh. s. The function of response replication within the framework of a communicative act. Phil.science.Kand....abstract. - Almaty, 2006. - 24 p.
2. Khasanovich B. Life language and language Life. "I don't know," he said. Shaimerdenova N. zh., Sabitova Z. K., Altynbekova O. B., Akberdi A. K. Ed. "I Don't Know," He Said. - Almaty: Kazakh University, 2005. - 289 P.
3. Imangalieva G. Typology dialogov. Phil.science.Kand....diss. Almaty, 1999. - 128 P.
4. Brydina G. V. dynamic structure of Russian dialogic responses. Tver, 1992, Pp. 58-81.
5. Mikhailov M. M. The principle of communicative and pragmatic conditioning of dialogical responses. // Dialogue with the eyes of a linguist. Krasnodar, 1994. - Pp. 29-34.
6. Arutyunova N. D. From the image to the sign // cat. Cognitive science. Subtle intelligence. MOSCOW, 1988. - PP. 147-162.
7. Rozhdestvensky Yu. V. Theory of rhetoric. Nodded. 2-e, Moscow, Dobrosvet publ., 1999, - 482 P.
8. Khasanuly B. Fundamentals of language communication. Almaty, 2006. - 86 P.
9. Yastrezhemy V. R. Methodological aspects of linguistic analysis of the dialogue // dialog: theoretical problems and methods of research. MOSCOW, 1991. - PP. 82-108.
10. Bogushevich D. G. Experience in classifying episodes of the verbal society // Language Society: process and unity. Kalinin Publ., 1988. - Pp. 13-21.
11. Bakhtin M. M. Aesthetics of verbal creativity. Moscow, 1974. 360 P.
12. Yemazarova 3. Pragmatic foundations of syntactic units of the Kazakh speech language. Phil.science.doct....diss. abstract. - Almaty, 2001. - 50 p.
13. Demyankov V. V. Convention, rules and strategy of the society (interpretive approach to argumentation) // izv. AND THE USSR. Literature and language of the series. 1982. No. 4, pp. 327-336.
14. Erwin-Trip S. M. Language. Theme. "What's the matter?" Analysis of interoperability // new in linguistics. - M.: Progress. 1975. - pp. 336-363.
15. Baranov A. N., Craiddling G. E. Illocutionary entry into the structure of the dialogue / issues of language. 1992, No. 3. - pp. 84-93.
16. Chakhonyan L. P., Poronyan Sh. L. interaction of intentions as a factor determining the interethnic Society // personal aspects of the language society. Kalinin Publ., 1989. - P. 67-79.
17. Sukhikh S. A. Linguistic personality in the dialect // Personal aspects of the language society. Kalinin Publ., 1989. - Pp. 28

FEATURES OF LITERARY AND COLLOQUIAL VOCABULARY IN FICTION ITS STUDY IN LINGUISTICS

Сутонова Р.

Шымкент университетінің магистранты

Мейірбеков А.К.

Ғылыми жетекшісі, PhD

Резюме

В данной статье рассматриваются особенности литературно-разговорной лексики в художественной литературе, ее изучение в языкознании, природа, виды, языковые и коммуникативные свойства диалога.

Түйіндеме

Бұл мақалада көркем әдебиеттегі әдеби және ауызекі лексиканың ерекшеліктері оның тіл білімінде зерттелуі диалог табиғаты, түрлері, тілдік және тілдесімдік қасиеттері туралы айтылады.

Literary and colloquial vocabulary in fiction is realized through dialogue the word dialogue comes from the Greek word "dialogos". Its meaning is a common conversation, which refers to the concept of mutual conversation between two or more people. In linguistics, it is used as a term that refers to an alternating form of conversation between two or more people, that is, a dialogue is a joint discussion of two or more participants on the same topic. The thoughts of the participants in the dialogue will be different: agree, discuss, question and answer, the same output of thoughts, etc.

The study of dialogue is one of the main forms of communicative linguistics today. In modern linguistics, it becomes clear that communication activities are carried out not in the form of individual units, but in the form of conscious actions with mutual communication. As components of interpersonal participation, dialogic participation, we can name: 1) the speaker and the addressee (the subject factor is individual psychological, the social characteristics of the speaker's personality; the addressee factor includes his readiness for equal participation, as well as his personal character; interaction and interpersonal communication between communicants); 2) the communicative intent, motivation, purpose of the presence of the Speaker; 3) the level of realism depending on the time and space in which the presence takes place (extralinguistic factors that determine the conditions of participation in the course of a communicative act based on the general socio-political, historical and cultural circumstances); 4) the interaction of communicants with a certain social and; 5) presuppositions according to the situation of participation (correct perception of the author's intention, since the pragmatic meaning of the conversation is realized due to the ability of the speaker and the addressee to read the presupposition, the similarity of thesaurus, the ability to determine the implication).

Dialogue is not a speech of the speakers one after the other, it is a communicative situation that creates a relationship between the author and the listener; important for pragmatics is the listener's reaction, which is based on the meaning of the listener's speech and its communicative intent. The listener's reaction determines the various goals that make up the dialogue. Through the combination of different goals, a dialogue is formed. A dialogue cannot be created by a single goal, therefore, although different types of conversations, such as the type of conversation that initiates a dialogue, begin with a request or receive the necessary information, this can cause different reactions of the listener and lead to the establishment of a relationship, since the speech of the speaker addressed to the listener is a stimulating impulse that returns to him.

The basis of the theory of dialogue was laid by many scientists in Russian linguistics. Among them, V. Brydina emphasizes the practical basis of speech dialogue, depending on the functional state and social status of the participant and respondent in the dialogue

Based on the definition of dialogue from the point of view of communicative pragmatics, M. M. Mikhailov defines the following positions in his work "the principle of communicative and pragmatic cognition of dialogical responses:

1. The principle of communicative cooperation establishes the commonality and stability of the definition of dialogue as a form of speech. Speech activity that seeks to successfully achieve a communicative goal must be consistent, subject to certain rules. When communicating, it is necessary to adhere to the rules of speech etiquette, give a stable and correct answer.

2. The principle of interaction suggests the active participation of both interlocutors in the structure of speech. To manage the communication process, mutual agreement of the communicative program of interlocutors, harmony of communicative intent and correction of the scope of application are required.

3. The principle of influence is closely related to the principle of interaction. Where there is no influence, there is no interaction. The influence on the listener is directly related to the verbalization of the communicative intent of the speaker.

4. The principle of communicative-pragmatic dominance: the actual communicative-pragmatic structure of speech depends on the dominance of one component of the semantic structure. In most cases, the functional-pragmatic dominant interacts with the propositional component. The level of expression of the sentence changes.

5. The principle of communicative completeness is closely related to the principle of communicative dominance. Communicative intent includes not only clearly and clearly expressed illocutions (questions, wishes, advice, etc.), but also emotional, expressive, and artistic characteristics of the conversation.

6. The principle of prevention is the ability of a person, as a result of accumulated experience, to be ready for a certain reaction in accordance with the course of the communication process. The behavior of the listener in the speech situation is formed in connection with foresight. The most common type of dialogue is logical-intellectual. It is divided into several types depending on the number, meaning. In this type of dialogue, notification prevails. Logical-intellectual dialogue has the following options: Ask, receive a response, Report, talk, say goodbye, confront, target, etc. Each of them is distinguished by a specific semantic structure.

According to M. M. Bakhtin, the main condition for the emergence of a dialogue is the presence of a communicative goal aimed at a message, a word, but there is a lot of debate around this issue. In this context, communication between people takes place both through language and outside the language. Language communication also exists without direct communication. And "language communication" is the product of direct communication of people, and in general, the so-called communication is carried out through language. Language communication is a form of inter-language communication formed by a specific connection, B. Khasanovich defines.

The dialogue attracts researchers from different points of view. How can you change your listener's point of view and direct them to a specific action? How can a speaker achieve their goals? The researcher is interested in such and many other issues. People rely on language competence when communicating. Language competence refers to the knowledge and reasonable use of communicative and language conditions necessary for harmonious communication.

References:

1. Davis, R.S. Video in the corridors of cyberspace. TESOL Matters, 2019.
2. Arcario, P. Criteria for selecting video materials. New avenues to choosing and using videos. TESOL Matters, 2017.
3. Florez, M.C. [Current concepts and terms in adult ESL](#). ERIC Q&A. Washington, DC: National Center for ESL Literacy Education, 2017.

4. Johnston, J. Enhancing adult literacy instruction with video. Unpublished manuscript, University of Michigan-Ann Arbor., 2019.
5. Fazey, M. (1999). Guidelines to help instructors help their learners get the most out of video lessons. Unpublished manuscript., 2019.
6. Taggart, K. Preparing ESL workers to work in teams. The Connector, 4, 2-3. (<http://www.cal.org/Archive/projects/Mellon.htm#NEWS>), 2016.
7. Gaer, S. *Using software in the adult ESL classroom*. ERIC Q&A. Washington, DC: National Center for ESL Literacy Education, 2018.
8. Arcario. Video in second language teaching: Using, selecting, and producing video for the classroom. Alexandria, VA: [Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc.](#), 2018.
9. Stempleski, S. Teaching communication skills with authentic video, 2016.
10. S. Stempleski & P. Arcario Video in second language teaching: Using, selecting, and producing video for the classroom Alexandria, VA: [Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc.](#) , 2018.
11. Gareis, E. Movies in the language classroom: Dealing with problematic content. TESOL Journal, 6(4), 2017.
12. Dornyei, Zoltan. Teaching and Researching Motivation. Essex: Pearson Education Limited, 2017.
13. Thomas, P., Brodkey, D., & Passantino, C. An overview of currently available ESL/EFL materials. Video in second language teaching: Using, selecting, and producing video for the classroom, 2018.
14. Living Language. English for new Americans. New York: Random House. (<http://www.fodors.com/language/home.html>), 2019.
15. McLean, T. Crossroads Café implementation: Florida evaluation. Tallahassee, FL: Florida State Department of Education, 2017.
16. Savage, K.L., & Howard, L. Teacher training through videos: ESL techniques. White Plains, NY: Longmans, 2018.
17. Silc, K.F. [Using the World Wide Web with adult ESL learners](#). ERIC Digest. Washington, DC: National Center for ESL Literacy Education, 2018.
18. Dornyei, Zoltan. New Themes and Approaches in Second Language Motivation Research. Annual Review of Applied Linguistics, 2016.
19. French Allen, V. Techniques in teaching vocabulary. Oxford: Oxford University Press, 2017.
20. KOTTLER, Jeffrey A. and Stanley J. Zehn. On being a teacher: The Human Dimension. California: Corwin Press, 2018.
21. Bouman, L. Veni, Video, Vici: Video in Language Teaching. Journal of English Teaching Forum, vol., 2017.

UDK 811.111

ANALYSIS OF TERMINOLOGY IN SCIENTIFIC-TECHNICAL STYLE

Тоқтиева В.

Шымкент университетінің магистранты

Мейрбеков А.К.

Ғылыми жетекшісі, PhD

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые виды переводов научных и технических материалов в соответствии статусу гендерной политики.

Түйіндеме

Бұл мақалада гендерлік саясат мәртебесіне сәйкес ғылыми-техникалық материалдарды аударудың кейбір түрлері қарастырылады.

The main process, especially in the official and public context, for high-level speakers can speak more than at the lower level. Most of the status of Men corresponding to the status of the gender model is much more likely than that of women in high positions; if all other things are

equal, then sex is a hierarchical system in which it has a high status. "Saved" is an important word, as the dominance of speech is not only about the activities of the speaking speakers, but also about the fact that he is ready to forgive others.

Perhaps people have realized that a reputation for incompetence sometimes affects your profits. Since they do not work at home, as well as the thought that men were not good in communication, many people will still be exempt from the fact that you can go for a woman. Despite the fact that men tell men only trips to women: in many contexts men do not face difficulties that represent themselves - really dominates the conversation.

As can be seen, men are more likely to use question tags to Express uncertainty, but most women use them to facilitate communication. In addition, he points to distrust in reducing the statement. The confirmation of an application for support of this position comes from those cases where it can be done through a routine check: John is here, is not it. or if he expresses the speaker's opinion: will the price increase suffer these days. Of course, these proposals should not doubt, therefore, make sure, that speech is not wrong.

It was obviously a hat ... It is difficult to see how men and women use language, if it is consistent with the generally accepted stereotypes. For example, the sides of which are men's competitive men and women of the cooperative, to explain to their readers that men are reminiscent of the numerous meetings that have been competition men and women - the opposite of what they noticed.

Another linguist Jack chambers, addressing this issue, suggested that any population has a degree of inability of male and female speakers "about 0.25%". In particular, an individual woman has a person having the same array for any mass of oral abilities. Given their similarities, the words "women do it and men do it" obscure the degree of change in the group of each sex.

Paying attention to the differences between men and women, ignoring the differences in them, is very misleading, but unfortunately very common. If we are trying to infer a more conversation about sex, then a reliable way to do this is to keep the two genders in one interaction and measure their respective contributions.

This reduces the external characteristics that can affect the volume of speech, and allows you to compare the behavior of men and women in the same context. Many studies have been done using this method, although the results are worse, men talk more than men. One of 56 scientific studies, as shown here, shares their results:

Some pilot studies have found that both women consider the expert region to be real women, learning to discuss a topic that allows for changing" more men " or at least reducing deficiencies. The status is not a fully registered attribute, but may vary depending on the parameters, topic and purpose of the conversation. Perhaps some studies determine that women communicate more internally with partners and family members: women are often considered responsible internally.

Linguistic gender varieties arise because language is closely related to the social view. Men and women are socially different, they play different social roles in society and expect them to behave differently. Only language shows this social fact. However, while the differences between the social roles of men and women in a particular community are greater and more flexible, the linguistic differences are much larger and more rigid. All our English examples consisted of trends.

On the other hand, usually with changes in conversation usually women tend to release new speech on the roads more often and earlier than before. Several stylistic differences in the conversation between girls and men were noted or required. Women's speech was polite, superfluous, formal, clearly visible and more understandable or complex, and men's speech was polite, elliptical, more informal, less obvious and simple. From the point of view of models of the interviews indicates that women use more verbal "support indicators" (mm-hmm) than men do; men to stop women more than interrupt men or other women, than women; women are uncertainty and ignorance, than men; and (as a minimum, the interaction of the same sex) more likely supply direct jobs than women than men.

There are some conflicting findings for virtually all problems of stylistic and conversational differences and it seems to be necessary to be attentive to the nature of situations to anticipate that men and women have oral relationships. However, in most cases it is obvious that women and men tend to use the language differently.

According to priority theory, men and women live in the same cultural and linguistic world, in which power and status are unevenly distributed and expressed by both linguistic and other cultural markers. In principle, women and men have equal access to and use of a set of linguistic and communication devices. Significant differences in use reflect differences in status and purpose.

In addition, around the world, child educators talk about what they mostly say about food, clothing and other things. Almost all nurse or guardian languages have similar characteristics: guardians slow down the speed of speech and speak slowly, well-formed speech will be repeated more. People who pay particular attention to these social aspects of language say that there is no need to look for complex mechanisms: social interaction with caregivers is enough to develop the language.

This is the last point of view, someone's advantage. The parents' relief at learning a child's language does not explain why they are quickly learned: intelligent chimps, subject to an intensive indicator, are very rare in a 200-word and two-word sequence. In addition, language depends on something than the desire to speak. In a record that is fluent in the language, but not used to communicate, at least one child. He only spoke monologues and refused to communicate with others.

Despite many disagreements about the language of the child, psycholinguistics agrees on at least one important issue. Children don't just imitate what they walk around like pies. The learning process is much more complicated. Since the beginning of the conversation, children know that the rules of the language are controlled, and they are actively looking for rules based on the language in which they are opened.

As the sewing process of the mummy is reminiscent of the way that when you change the language it translates from word to word. Paying attention to the way children move from one rule to another, he showed that the acquisition of languages is not the same as once thought. Different children use different strategies to communicate.

For example, some try to speak with words of common rhythm and the same common sound form, while others deal with abstract slots. Of particular interest is the work aimed at how children work in different languages. This allows researchers to learn how children act in a language or whether there are universal expectations as to what they can wait for and see that they are offering their particular language.

Children should know not only the syntax and sounds of languages, but also the meaning of words. It's more complicated than some people think. It may take some time to get started so that children can know that these words refer to individual things. First, they think that the word, like milk, speaks of a whole generalized rhythm. Later they know that words can be used for individual objects and actions.

Initially, children can only use words in a certain context. One child agrees that the snow is white, but he refuses to admit that the white paper is white too. This is a generally recognized process of adaptation is not usually observed. But this is more common than generalized digestion, which often attracts attention.

People often warn children about General lighting. Teenagers call a fracture of any small object: a brush, a small beetle or dirt, or they can use the moon in any light. In the last century, a recognizable idea, children saw the world with a mental pedestal. They are able to understand only the broad lines, which are then narrowed.

The human mind sees the second way of parallel processing, so even impossible possibilities are even consciously considered. Recently, the theory of interactive mind activation is a wonderful powerful line that is automatically activated and each of them creates its neighbors, so the activation gradually spreads like a flash in the ponds.

Especially preferred are words that look appropriate, and things that don't match with each other are gradually removed. Much is known about the knowledge of the word. But it is still unclear how individual words are connected to a common pattern. The random procedure is similar to word recognition because people look for help tips and then actively rebuild possible messages from them.

In linguistic terminology, students use perceptual strategies. They go to conclusions based on the main conclusions, choosing what they want to listen to sounds in the stream. For example, consider a sentence: if attacked on the head of a child, the people who listened to this sentence, feel something wrong, somewhere there is one word, and it would be better. The child threw the ball and then threw it. When they point out a similar sentence, they realize that it is really very well formulated: honey throws it. The child who hit the ball, there was this question, as in the interpretation of the proposals, children receive for themselves the subject-verb-object sequence.

References:

1. Nida E. Toward a Science of Translating. Leiden, 2004.
2. Nida E., Taber Ch. The Theory and Practice of Translation. Leiden, 2009.
3. Breus Ye. V. Theory and Practice of Translation from English language into Russian. - M.: 2001.
4. Vannicov P. A. Theory of Translation. - M.: 2013
5. Vereshagina. M., Kostomarov V. G. Linguistic theory of the Word. - M.: Russkiy yazyk, 2000.
6. Vinogradov V. S. Introduction into Translation. - M., 2001.
7. Граур А. Научно-техническая революция и задачи интернационализации научно – технической терминологии. - // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. Харьков: Вища школа. 2000.- 137-138 сс.
8. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. - М.: Междунар. отношения, 2003. – 213 с.
9. Крупнов Н.В. Курс перевода. – М.: Междунар. отношения, 2009. – 232 с.
10. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высш. школа, 2013. – 303 с.
11. Korunets I.V. A course in the Theory and Practice of translation. – K.: Высш. шк., 2006. – 174 с.
12. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. Ldn., 2015.

UDK 811.111

THE RELATIVE APOLOGY RATES IN DIFFERENT SOCIAL DYADS IN ENGLISH LANGUAGE

Есиркенова А.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

The apology has been the object of investigation in a number of studies on linguistic politeness (Aijmer 1995, Holmes 1995 and Márquez Reiter 2000 to give just three examples). Several features of this speech act contribute to making it a suitable object for politeness research. Firstly there is a practical aspect worth noting; apologising tends to be accompanied by a limited set of easily identifiable routine formulae. Of course it is theoretically possible to apologise without using forms such as I'm sorry or excuse me but research has shown that this is rarely the case in English (Meier 1998).³³ It is thus relatively easy to identify apologies in a research material and this is particularly advantageous in corpus linguistic research. The limited repertoire of routine formulae used in apologising also means that native speakers readily associate the linguistic forms with the complex social ritual involved. Langacker (1999:93) refers

to this process as “entrenchment”, whereby highly complex events become “pre-packaged” into easily elicited units through the process of repetition and well-rehearsed routine. Arguably, such easily identifiable units (thanking and greetings would be other examples) constitute a large part of ‘politeness’ in the mind of the ‘average English speaker’. The process of apologising is not a matter of mere routine however. It involves many of the complex social and psychological issues which are at the heart of politeness research. A prototypical apology involves redressive action that ‘gives face’ to the addressee. At the same time apologising may well result in the apologisee losing face. Deciding whether to apologise or not is thus likely to be affected by such factors as power relationships and social distance. We can easily predict that an employer will thank his employee after being presented with a gift. This is a matter a mere routine and involves few face considerations. Whether the same employer would apologise to the employee after making a mistake is less predictable, and thus of academic interest when studying politeness from a sociolinguistic perspective. In conclusion, the apology (and by extension the linguistic forms associated with the act) is closely associated with politeness on a folk-linguistic level. At the same time the socio-psychological processes involved in the speech act make it an interesting object for politeness studies.

Again the etymology and existing dictionary definitions of apology are of interest since they reflect historical developments and current concepts associated with the term (c.f. Section 2.3). Apology is derived from the Greek term *ἀπολογία*, meaning a ‘defence’, or a ‘speech in defence’ (OED 1993). This ‘defensive’ aspect of the term seems to have been the main semantic implication from the late sixteenth century to the mid nineteenth century: The OED (1993) describes this early meaning of the term as follows: The pleading off from a charge or imputation, whether expressed, implied, or only conceived as possible; defence of a person, or vindication of an institution, etc., from accusation or aspersion. (OED 1993) A gradual transference of meaning away from the institutional domain to the more inter-personal sphere seems to have taken place during the late sixteenth and early seventeenth century. By the seventeenth century the term had, at least informally, come to mean the defence or justification of a specific action: “Justification, explanation, or excuse, of an incident or course of action” (OED 1993). The more current usages of the term imply an expression of ‘regret’ on behalf of the speaker for an act committed: An explanation offered to a person affected by one's action that no offence was intended, coupled with the expression of regret for any that may have been given; or, a frank acknowledgement of the offence with expression of regret for it, by way of reparation. (OED 1993) Other current dictionary definitions of apology include “an act of saying sorry” (Cambridge International Dictionary of English, CD-ROM version 2001), “something that you say or write to show that you are sorry for doing something wrong.” (The Longman Dictionary, Web version 2001), and “something that you say or write in order to say that you are sorry that you have hurt them, upset them, or caused them trouble.” (Collins CoBuild English Language Dictionary 1993). Note the close association of apology with the form sorry in the above dictionary definitions. Secondary definitions of the term constitute the informal usage of the term as meaning a poor excuse for something: “An apology for a particular thing is a very poor example of it.” (CoBuild English Language Dictionary 1993). In more formal usage, an element of defence is still implied, for example “An apology is a formal explanation or defence of a belief or system, esp. one that is unpopular.” (Cambridge International Dictionary of English, CD-ROM version 2001). Although most people today would associate the term apology with an expression of regret, its historical meaning should be kept in mind; some of the ‘less polite’ usages of apologies (see ‘Challenging’ apologies Section 3.7, for example) do in fact partly correspond to the historical implications of the term (i.e. a defence). The views on the functions of apologies expressed by various scholars illustrate the close relationship between scholastic approaches to the study of this speech act and the theoretical views on the functions of politeness (see Section 2.5). There are those who point to the disarming effects of apologising. Goffman (1971:140), for example refers to apologising as ritual work that helps to restore social equilibrium and harmony. The apology: allows the participants to go on their way, if not with

satisfaction that matters are closed, then at least with the right to act as if they feel that matters are closed and that ritual equilibrium has been restored. On a similar note, Holmes (1990:159) gives the following definition of apology: An apology is a speech act addressed to B's face-needs and intended to remedy an offence for which A takes responsibility, and thus to restore equilibrium between A and B (where A is the apologiser, and B is the person offended). These definitions clearly place apologising in the domain of politeness if, like Leech (1983:104), one sees politeness as forms of behaviour aimed at the "social goal of establishing and maintaining comity". Leech (1983) also touches on the remedial qualities of apologies when he discusses the transactional nature of the speech act. In doing so he draws a parallel between apologising and thanking, another speech act which has received much attention in politeness studies: Apologies express regret for some offence committed by s against h [...] an apology implies a transaction, in that it is a bid to change the balance-sheet of the relation between s and h. [...] Significantly, if we commit an offence against someone, we talk of owing that person an apology, thereby treating the apology as in some sense an expiation of the offence. The metaphor whereby deeds make us 'debtors' or 'creditors' of one another applies not only to good deeds (favours), but also to bad deeds (offences), so that apologizing, like thanking, can be regarded as an acknowledgement of an imbalance in the relation between s and h, and to some extent, as an attempt to restore the equilibrium. (Leech 1983:124-125) The views on politeness expressed by the 'ego-oriented school'³⁴ school of politeness (Watts 1992, Jary 1998, and Held 1999) are mirrored in Meier's (1996:152) model of apologising or 'Repair Work' as functioning "to remedy damage incurred to the Speaker's image when the latter behaves in some way below the standard expected relative to a particular reference group." Here the main emphasis on the function of apologising is thus on restoring the speaker's public image rather than on disarming a potentially aggressive situation and restoring social harmony. The 'social norm' view of politeness is indirectly reflected by those who point to the routine nature of apologising. Aijmer (1996), for example, argues that informal unplanned conversation puts great pressure on the speaker as it has to be planned and produced under extremely tight temporal conditions; information has to be deciphered and responded to more or less simultaneously. In order to cognitively rationalise the world, certain linguistic forms have become generally associated with certain social situations. Such forms are used more or less automatically in the appropriate situation. Aijmer (1996:27) describes this process as follows: It is clear that in the course of the communication many situations tend to recur. It is not surprising that when a situation is repeated the linguistic behaviour which has worked in the past is also repeated and becomes the established pattern for members of the speech community. In this way a linguistic form comes to be routinely associated with a greeting, thanks or apology and is used automatically [my italics] when a type of situation recurs. Seen from this point of view, most instances of apologising would simply entail doing what is socially acceptable more or less automatically

Bibliography

1. MEIER, A. J. 1994. "Apologies: What do we know?" *International Journal of Applied Linguistics*, 8 (2): 215-31.
2. MEIER, A. J. 1995. "Passages of politeness" *Journal of Pragmatics* 24: 381-92.
3. MEIER, A. J. 1996. "Two cultures mirrored in repair work." *Multilingua*, 15: 149-69
4. JARY, M. 1998. "Relevance theory and the communication of politeness." *Journal of Pragmatics* 30: 1-19.
5. HELD, G. 1999. "Submission strategies as an expression of the ideology of politeness: reflections on the verbalization of social power relations." *Pragmatics* 9 (1): 5- 20
6. AIJMER, K. 1996. *Conversational Routines in English: Convention and Creativity*. London: Longman.

THE CONCEPT OF 'FACE' IS A USEFUL TOOL OF APOLOGISE

Есиркенова А.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

The concept of 'face' The concept of 'face' is a useful tool when analysing the socio-psychological processes involved in apologising. Issues involving both negative and positive face needs should be taken into account when we consider different uses of this speech act. In addition, these should be viewed from both hearer and speaker perspectives: An apology is basically a speech act which is intended to provide support for the H (hearer) who was actually or potentially malaffected by a violation X. In the decision to carry out the verbal apology, the S (speaker) is willing to humiliate himself or herself to some extent and to admit to fault and responsibility for X. Hence the act of apologizing is face-saving for the H and face-threatening for the S, in Brown & Levinson's (1978) terms. (Olshtain 1989:156-7) While this is an eloquent description of the situation in a prototypical apology seen from a traditional politeness perspective,³⁵ it is not sufficient to describe the range of different apologies found in this study. I will now discuss the issue of face in relation to apologising in more detail, starting from a speaker perspective.

Most examples of apologising involve a certain amount of face loss on the part of the speaker. By apologising we admit that we are at fault and somehow responsible for a transgression. This is arguably why we sometimes feel reluctant to apologise. Anyone who has had children can confirm that apologising is not something which comes naturally; it has to be learnt. Tremendous efforts go into teaching children to "say sorry".³⁶ This socialisation process is motivated by societal norms and the consequences of breaking these according to Aijmer (1995:56): A person who does not apologise in situations where it is demanded by the social norm runs the risk of being regarded as impolite and rude and as a less competent member of society. Consider the following example, where two parents, desperately, but unsuccessfully, try to get their two-year-old son, Kyle, to apologise after having hit his friend. At times adults also find it hard to apologise, especially in public situations. Olshtain (1989: 155-156) gives an account of one such example where an apology, or rather a half-hearted apology, almost resulted in the fall of the Israeli cabinet.

At the time there was a coalition government in power, and Industry Minister, Ariel Sharon of the Likud Party, had made a series of speeches criticising Prime Minister, Shimon Peres of the Labour Party. Peres threatened to fire Sharon unless he "fully, clearly and unequivocally" (Olshtain 1989:155) apologised on six points. Sharon proceeded to do so rather reluctantly, acknowledging the fact that his statements were not intended as a personal insult to Peres, but refusing to change his mind on the main issues. Peres responded with the statement "I am not playing nursery games and Sharon will not avoid the issue with half an apology". Only after the third apology attempt, namely "I support the government and of course I apologize for having used such strong terms in my speech", was Sharon's apology accepted by Peres, and the crisis was averted. Deborah Tannen (1998) describes a similar situation in her article "Apologies: What It Means to Say 'Sorry'".

After his grand jury testimony in the Lewinsky affair, President Clinton was blamed by the press for not having apologised sufficiently. The main reason for this, according to Tannen, was the fact that he never explicitly said "I'm sorry" or "I apologise". Tannen points out that such an explicit apology was likely to have weakened his public image. The American public seemed satisfied enough with the President's statement, since, as they did not think that Clinton should be forced out of office, "they would rather have a strong president than a weak one." The examples illustrate the fact that while apologising may restore harmony, it often does so at the

expense of the speaker appearing weak. Was it perhaps for this reason that P.G Wodehouse (1914) presented the advice “It is a good rule in life never to apologise.

The right sort of people do not want apologies, and the wrong sort take a mean advantage of them.”? Most research has focused on hearer benefits in apology studies (c.f. Meier 1995:383). Given the right circumstances, however, an apology can also improve the speaker’s image in the eyes of others. This may well be a strong motivation for some apologies, especially when the speaker wants to show that a transgression was ‘out of character’, and thus not to be taken as a true reflection of his/her self. This type of apology is often accompanied by explanations. In the following example, Enid, a seventy-year-old housewife has invited her friend, Patsy, for lunch. Enid’s husband, Noel, is also present: Ex. 2.2 (KC0 3025-3033): Enid: I should apologize for canned soup, but I spent so long talking to Stanley this morning Patsy: Mm? Enid: you know sometimes you can just tell he wants you to talk to him, and erm so I er couldn't make a proper soup, sorry, <-|-> but this is <-|-> Patsy: <-|-> I think <-|-> Enid: good actually I think. Patsy: Yes, which is it? Is it Heinz? Enid: Heinz tomato Patsy: I I made some stock the other day Patsy goes on to explain, in great detail, how she boiled the bones, added the herbs etc.

One can speculate over the real motive for Enid’s apology. Is she really apologising for the canned soup which, according to her, is quite nice, or is it her real intention to show Patsy (who indeed does make her own stock) that she is a ‘proper’ housewife, who does not, under normal circumstances at least, resort to easy options like canned soup? Arguably this apology is not just uttered out of concern for the hearer, but could equally well be seen as an attempt to improve self-image.³⁷ Sometimes such improvement of self-image is achieved at someone else’s expense. Austin (1990:279) argues that B&L’s assumption that the speaker invariably wants to maintain the hearer’s face cannot always be taken for granted.

One such situation is when the solidarity of a group is strengthened by a face attack on another person or group. Sarcastic use of apologies is common in such situations, and in the BNC this type of behaviour seems particularly common among adolescents. In the following example a group of teenage boys (17-21) are getting ready to go out for the evening: Ex. 2.3 (KD) 1219-24): Leigh: Excuse me lad, we're in a hurry here! Mark: We're supposed to be in a hurry. Look. [...] Leigh: About the time we're fucking get away [...] PS001: PS6TK: All this waiting time! By uttering this sarcastic remark, Leigh arguably improves his image in the eyes of the rest of his friends. Examples 2.2 and 2.3 show that the function of apologies as devices for enhancing the speaker’s image should not be overlooked.

According to B&L (1987:187) apologising is primarily an example of negative politeness addressing hearer face needs: “By apologizing for doing an FTA, the speaker can indicate his reluctance to impinge on H’s negative face and thereby partially redress that impingement”. Ex. 2.4 illustrates one such usage of the speech act when a teacher, John, apologises for changing the time of a tutorial: Ex. 2.4 (FME 396-402): John: <-|-> Hello I'm sorry to <-|-> mess up your tea <-|-> and everything. I was explaining I got <-|-> PS000: <-|-> Oh no it's it's alright. <-|-> John: so many changes in lessons and everything today <-|-> <-|-> PS000: <-|-> Yeah. <-|-> John: had something else that I was just doing and I thought Oh I should be at Ian's for five o'clock. I didn't look at my timetable which I've got with me. In this example, impingement on the student’s negative face is clearly being redressed.

To say that such negative face redress is the only function of apologies, however, is to take far too limited a view of this versatile speech act. Meier (1995: 385) argues that even apologies as disarming requests (an example of negative politeness in B&L’s model) can, under certain circumstances, be interpreted as positive politeness. Fraser (1999:12) gives one such example, where requesting a person to temporarily look after one’s child on the beach could be interpreted as a way of showing that person that you trust them. There are, however, many more obvious examples where apologies redress threats to the positive face needs of the hearer (cf. Holmes 1990: 162).

Consider the following examples: Ex. 2.5 (JTB 347-351): PS4US: But I thought that er with coming off that, Malcolm was going on to that. PS4UV: Malcolm was doing part of it. PS4US: Sorry I'm not laying any criticism anywhere <-|-> <-|-> PS4UV: <-|-> <-|-> I know you're not Steve but all I'm saying is that we had a discussion about this earlier in the week. Chris refuses to do something I'm afraid when somebody's already done three quarters of the work, you can't put somebody on to do the last quarter.

Most apology studies to date have used the function of apologies as a starting point for their investigations. Subjects have been presented with different situations which merit apologies, and the responses have subsequently been recorded and analysed. 'Apology' in these studies is thus defined by function; a speech act used to remedy a transgression. My study uses the form of the apologies as its starting point. Thus, the object of study is the form of the explicit apology, the IFID (illocutionary force indicating device), and how it is used in spoken British English. As we shall see, this formula has a range of functions. In order to illustrate this, it is first necessary to take a closer look at the prototypical view of apology. Most definitions of apology include four basic components: the 'offender', the 'offended', the 'offence' and the 'remedy'. The 'offender' is the person who feels responsible for an act which merits an apology. Many see this responsibility link as central to the concept of apology. The offender does not necessarily have to play an active part in the transgression. Holmes (1990:163) points out that it is enough that s/he feels responsible in one way or another. Such examples include adults apologising for children or pets, or individuals apologising in the roles of representatives of organisations.

Bibliography

1. HOLMES, J. 1990. "Apologies in New Zealand English." *Language in Society* 19 (2): 155-99.
2. HOLMES, J. 1990. "Politeness strategies in New Zealand women's speech." In A. Bell & J. Holmes (eds) 1990: 252-76
3. MEIER, A. J. 1995. "Passages of politeness" *Journal of Pragmatics* 24: 381-92.
4. MEIER, A. J. 1996. "Two cultures mirrored in repair work." *Multilingua*, 15: 149-69.
5. OLSHTAIN, E. & A. COHEN. 1983. "Apology: A speech act set." In Wolfson, N. & E. Judd (eds) 1983: 18.
6. OLSHTAIN, E. 1989. "Apologies across languages." In Blum-Kulka, S., J. House & G. Kasper (eds.) 1989: 155-73.

UDK 811.111

THE CATEGORY OF NUMBER OF ENGLISH AND KAZAKH NOUNS

Қантаева А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The study of the numbers category is one of the urgent tasks of modern Kazakh and English linguistics, which has general linguistic significance. The question of the numbers category continues to be one of the most urgent questions of the theoretical grammar of English, Kazakh and Russian languages, as evidenced by the abundance of work on this problem that has appeared in recent years. This work can serve as a linguistic and methodological basis for the subsequent development of number category problems in the study of other related languages. First, pay attention to phonetics. There are differences in the number of vowel sounds in English and Kazakh: in Kazakh there are 15, in English 20, however, both relate to vocal languages. Many of the phonemes are similar in pronunciation, but a slight difference can be seen in the articulation, since the phonemic composition of these languages differs not only in

the number of phonemes, but also in their quality, in English there are correlates in longitude and shortness of vowels, and in Kazakh - by hardness and softness. The phonetic contrast of long and short vowels in the English language has a meaning-distinguishing function [3]. The phoneme is the necessary material for units of the morphological level. At the morphological level, a connection with the phonetic is manifested, so in the Kazakh language as agglutinative, new words and various forms of words are formed by sequentially adding word-forming and formative affixes and inflections to the root or base of the word. Each affix here has only one grammatical meaning, and each grammatical meaning is always expressed by the same affix. Suffixes and inflections depend on the softness and hardness of the vowels, for example: *kitap* - *kitaptar*, *daopter* - *dapterler*. In the Kazakh language, the root remains unchanged, affixes are in harmony with the root, i.e. words are formed according to the law of syngarmonism - the law of combining the sounds of the main part of the word and affixes.

According to this law, all Kazakh words can be combined as pre-pagan soft or back-pagan, hard. Therefore, all words are divided into hard and soft: for example; *көл, ән* - soft, *қол, жан* - hard [4, p. 28].

The ways of expressing the category of the number of a noun differ, so in English it differs in the complexity of expression, because the system of grammatical means of expression includes the suffix, the article (indefinite), internal inflection, and in the Kazakh language there is only one ending - *lar* / *-ler* and its correlates. At the same time, in inflected English, where there is no division of vowels into hard and soft, endings depend not on vowels, but on consonants, for example: *book* - *books*, *dish* - *dishes* or internal flexion occurs, for example: *tooth* - *teeth*. As you can see, in inflectional languages developed and internal inflection, consisting in the alternation of phonemes in root morphemes. However, the English language, which is considered an inflectional language like all Indo-European languages, also has agglutinative features, for example, the suffix *-s* in English has only one grammatical meaning, i.e. plural [5, p. 92]. At the phonological level in English, suffixes and endings are completely independent of the base, front-lingual vowels can be combined with rear-lingual vowels. The number of consonants in the Kazakh and English languages also practically does not differ in number: in the Kazakh language there are 25, and in the English language 24. According to the method of formation, the consonants in these two languages are very similar: labial, linguistic and palatine. Just like in English, in Kazakh, improper pronunciation of sound can change the meaning of a word. In the Kazakh language, the most common word-forming affix as well as in English is the suffix, which gives the word a new lexical meaning. He easily stands out and participates in the formation of new words. The English suffixes *-er* / *-or* and Kazakh *-shy* / *-shi*, attached to the infinitive, in most cases denotes the person performing the action: to teach - teacher / *оқыту* - *оқытушы*, to write - writer / *жазу* - *жазушы*, etc.

According to the specifics of the reflected sides of reality, the system of parts of speech in Kazakh and English reveals a certain similarity, at the same time they are characterized by a number of specific features, for example: blurred boundaries of parts of speech in English than in Kazakh. This is due to the relatively smaller development of English affixation, leading to a less formal opposition of parts of speech [5, p. 117]. There is no difference in the allocation of the main parts of speech; pronouns are most similar, both in lexical composition and in sub classing them. By the nature of the manifestation of the meaning in the language, the difference lies, for example, in the fact that the meaning of certainty is mandatory for the English language, and optional for Kazakh. Although the gender category is absent in nouns in English, nonetheless nouns denoting animate objects, personal pronouns, and also, as an exception, some animals and objects can be masculine or feminine. Nouns related to a person (answering the question Who is this? - *Бұл кім?*) Can be masculine (acc. Places he, his - *ol, oniki*) or feminine (resp. Places. She, her - *ol, oniki*) As we can see from the examples, in the Kazakh language the category of gender is completely absent, therefore the same adjective, pronoun or ordinal numeral, depending on the meaning of the sentence, can be translated into English in different ways. At the syntactic level, differences can be seen in the use of the English verb to be. An analogue of this verb-connective

is not used in the Kazakh language, and in the English language in sentences there is necessarily a verb or verb-nominal predicate, for example: I am a teacher - Мен оқытушымын ;. The word order in both the Kazakh and English languages is of great importance, since it is constant, for example: The second boy is my son - Екінші бала менің ұлым; It is raining - Жаңбыр жауып тұр; The blue sky is large - Аспан ашық еді. In the Kazakh language of a simple narrative sentence, the subject usually appears at the beginning, the predicate is always at the end, the definition before the word being defined, the circumstance of time is at the beginning of the sentence. In the same way, in English there is a certain order of sentence members, where for the subject, predicate, etc. secured its place, for example: We live in Astana - Біз Астанада тұрамыз. The inconsistency of the Kazakh and English language systems creates well-known problems in translating Kazakh sentences into English such as: Мен хат жазып болдым; Мен Астанада болдым , etc. Translating such proposals, it is necessary to clarify what is meant: the action as a fact, the action as such, or - the result of one or another action: Мен Астанада болдым- I was in Astana (last Monday) (an exact indication of the time of stay); Мен Астанада болдым- I have been to Astana (in my previous life there was an “experience” of visiting the capital of Kazakhstan, and now I’ll summarize it mentally or aloud, despite the fact that this experience can refer to last Monday, as in the first example). When translating a business from English into Kazakh or translating individual tokens, certain difficulties arise associated with the features of the language. Therefore, it is necessary to consider what problems they face when translating from English to Kazakh, in particular when determining the function of the infinitive. Therefore, it is necessary to consider what problems they face when translating from English to Kazakh, in particular when determining the function of the infinitive. The infinitive in the definition function is translated into Russian, as a rule, by a definitive clause with a modal verb predicate expressing opportunity or obligation, or a verb predicate in the future tense, for example: This question will be discussed at the conference shortly to open in Moscow. Бұл сұрақ Москвада ашылатын конференцияда қаралады. After the last word and ordinal numbers (if in this sentence they perform the function of a predicative member), the infinitive in the definition function is translated by the personal form of the verb at the same time as the verb - predicate of the main sentence, for example: The secretary general was the first to rise this question - Бұл сұрақты бірінші болып қойған бас хатшы болды. If these words perform some other syntactic function, then the infinitive can also be translated by the participle. The infinitive in the complement function does not cause difficulties when translating into the Kazakh language, it is usually translated by the infinitive, sometimes the subordinate clause, for example: They want to submit a new proposal - Олар жаңа ой кіргізгілері келеді. The infinitive presents difficulties in translating mainly because it could be mistaken for a circumstance of purpose. Only the meaning of the whole sentence, and sometimes the wider context, allows us to determine whether the infinitive is a circumstance of the goal or result, for example: To read well is very important in knowledge - Білімнің ең маңыздысы жақсы оқу. The infinitive in the functions of the subject, predicative member, the nominal part of the compound predicate and the circumstances of the goal does not present difficulties in translation into the Kazakh language.

Morphological features of nouns

	Kazakh	English
Единственное число представлено нулевой морфемой	сабын, мата, дау	day, branch, life, hero
для мужского рода морфемой -й или нулевой морфемой	-	-
для женского рода морфемами -а, -я	-	-
прибавление к основе единственного числа флексий, выраженных морфемами числа -s, -es ([s], [z], [iz]).	-	book - books, day - days, branch - branches, life - lives, hero - heroes
образуют множественное число путем смены		man - men; woman -

корневой гласной		women; foot - feet; tooth - teeth; goose - geese; mouse - mice; louse - lice.
Форма единственного и множественного числа некоторых существительных не отличается		deer, sheep, swine, fish
последний слог в слове твердый (с твердой гласной), то добавляется твердое окончание (с твердой гласной) -лар, -дар или -тар	бала - бала-лар , кужат - кужат-тар	
последний слог в слове мягкий (с мягкой гласной), то добавляется мягкое окончание (с мягкой гласной) -лер, -дер или -тер	кеше -кеше-лер,эн - эн-дер	
последняя буква слова а, е, и, ы, і, ю, я (гласная) или р, у, й, то после твердого слога добавляется -лар, а после мягкого -лер	ўялар, Ўйлер, енелер, көршілер	
последняя буква слова ж, з или л, м, н, ц, то после твердого слога добавляется -дар, а после мягкого -дер	ўстаздар, әйелдер, адамдар, кайындар	
последняя буква слова к, к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ (глухая) или б, в, г, д, то после твердого слога добавляется -тар, а после мягкого -тер	хаттар, ағаштар, кеңестер	
перед существительным стоит числительное, то окончание множественного числа в существительном не употребляется	бес студент	(five students)
неисчисляемые, т.е. существительные вещественные и отвлеченные, обычно употребляются только в единственном числе	Қант, махаббат	Sugar, love
не требуют множественного числа	Көп, аз	

The category of number of English nouns is the system of opposemes (such as girl - girls, foot - feet, etc.) showing whether the noun stands for one object or more than one, in other words, whether its grammatical meaning is 'oneness' or 'more-than-oneness' of objects. The connection of the category with the world of material reality, though indirect, is quite transparent. Its meanings reflect the existence of individual objects and groups of objects in the material world. All number opposemes are identical in content: they contain two particular meanings of 'singular' and 'plural' united by the general meaning of the category, that of 'number'. An English noun lexeme can contain two number opposemes at most (toy - boys, boy's - boys'). Many lexemes have but one opposeme (table - tables) and many others have no opposemes at all (ink, news). In the opposeme boy - boys 'singularity' is expressed by a zero morpheme and 'plurality' is marked by the positive morpheme /-z/, in spelling -s. In other words, the 'singular' member of the opposeme is not marked, and the 'plural' member is marked.

Bibliography

1. Rayevska N.M. (1976) Modern English Grammar, Kiev, pp.67-72.
2. Sweet. H. A New English Grammar. Oxford, 1955.
3. Laycock, Henry. (2006) Words without Objects. Oxford:
4. Clarendon Press.Jespersen. Essentials of English Grammar. London, 1933.

DIFFERENCES OF SEMANTIC AND GRAMMATICAL FEATURES OF ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGE

Қантаева А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Different languages have different semantic and grammatical features, so often the algorithms successfully used to process one language show very low efficiency in another language. For analysis, a morphological model was selected, which analyzes the largest number of word forms from the normal form of the noun, adjective and normal form of the verb, as a component of the scientific and technical terms of the Kazakh language.

The difficulties of processing a natural language, however, do not exclude the possibility of highlighting narrower tasks that can already be solved algorithmically: for example, determining parts of speech or splitting texts into logical groups. However, some features of natural languages significantly reduce the effectiveness of these solutions. So, taking into account all word forms for each word in the Kazakh language increases the complexity of word processing in order.

Overview of existing solutions

Consider the methods and means of morphological analysis in the problems of normalizing words in scientific and technical terms for the Kazakh language. There are two fundamentally different approaches to morphological analysis: dictionary-based methods, and wordless morphological analyzers.

Let us dwell on morphological models, inherent approaches to the construction of word normalization algorithms. Existing approaches are divided into two classes: stemming and lemmatization algorithms.

Stemming is the process of finding the basis of a word for a given source word. The base of the word does not always coincide with the root.

Lemmatization is the process of driving a word (word form) to a terminal (normal form).

We give some explanatory definitions.

A lemma is a normal (vocabulary, canonical) form of a word. For example, in the Kazakh language, the lemma for scientific and technical terminology is:

- 1) nouns-nominative case, singular;
- 2) adjectives act as definitions and do not acquire endings, and a change in adjectives acting as nouns does not differ from a change in nouns;
- 3) verbs - the initial form of the verb.

The word form is a word represented in a certain grammatical form.

A token is a word as an abstract unit of a natural language. Different paradigmatic forms (word forms) of one word are combined into one lexeme. For example, a [^] parattandyr (inform) is a lemma, a tandyrylgan apparatus (informational), a tandyrylatin apparatus (informed) is a token

The fundamental difference between the morphology of the Kazakh language from morphology, for example, English, is the presence of the law of syngarmonism in the Kazakh language (as in other Turkic languages), according to which the affixes of a word are completely determined by the sound composition of its basis. Based on the analysis and grammar of the Kazakh language, the following basic rules of the Kazakh language can be distinguished

- In the Kazakh language, a word cannot end with voiced consonants: b, c, d, d, d. In this case, there are exceptions in which the suffix beginning with the vowel is removed, and those at the end of b, d, r are converted into letters n, k, c, respectively.

- The softness and hardness of words in the Kazakh language are determined by the presence of a certain vowel in the last syllable of the word. For example, a word is solid if there are vowels a, o, y, s, i; and it becomes soft if vowels e, b, y, f, e are present. The hardness or softness of words also correlates with the presence of some consonants: the word

hard if consonants q and r are present in it, and soft if k is present.

- After a hard syllable, a hard ending follows, after a soft syllable - a soft ending (for each morphological character there are two forms of ending - hard and soft).

- Each following ending depends on the previous one in hardness: if the last syllable of the word is solid, then each next ending will be solid, since the hardness of the next ending depends on the previous one. Thus, if the word is hard, then all endings are hard, if soft, then soft.

A noun is the name of a person, place, thing, or idea. Whatever exists, we assume, can be named, and that name is a noun. A proper noun, which names a specific person, place, or thing (Carlos, Queen Marguerite, Middle East, Jerusalem, Malaysia, Presbyterianism, God, Spanish, Buddhism, the Republican Party), is almost always capitalized. A proper noun used as an addressed person's name is called a noun of address. Common nouns name everything else, things that usually are not capitalize.

A group of related words can act as a single noun-like entity within a sentence. A Noun Clause contains a subject and verb and can do anything that a noun can do:

What he does for this town is a blessing.

A Noun Phrase, frequently a noun accompanied by modifiers, is a group of related words acting as a noun: the oil depletion allowance; the abnormal, hideously enlarged nose.

There is a separate section on word combinations that become Compound Nouns -- such as daughter-in-law, half-moon, and stick-in-the-mud.

Another semantic definition of nouns is that they are prototypically referential. That definition is also not very helpful in distinguishing actual nouns from verbs. But it may still correctly identify a core property of nounhood. For example, we will tend to use nouns like "fool" and "car" when we wish to refer to fools and cars, respectively. The notion that this is prototypical reflects the fact that such nouns can be used, even though nothing with the corresponding property is referred to:

John is no fool.

If I had a car, I'd go to Marakech.

The first sentence above doesn't refer to any fools, nor does the second one refer to any particular car.

The British logician Peter Thomas Geach proposed a very subtle semantic definition of nouns. He noticed that adjectives like "same" can modify nouns, but no other kinds of parts of speech, like verbs or adjectives. Not only that, but there also doesn't seem to exist any other expressions with similar meaning that can modify verbs and adjectives. Consider the following examples.

Good: John and Bill participated in the same fight.

There is no English adverb "samely." In some other languages, like Czech, however there are adverbs corresponding to "samely." Hence, in Czech, the translation of the last sentence would be fine; however, it would mean that John and Bill fought in the same way: not that they participated in the same fight. \ proposed that we could explain this, if nouns denote logical predicate with identity criteria. An identity criterion would allow us to conclude, for example, that "person x at time 1 is the same person as person y at time 2." Different nouns can have different identity criteria. A well known example of this is due to Gupta:

National Airlines transported 2 million passengers in 1979.

National Airlines transported (at least) 2 million persons in 1979.

Given that, in general, all passengers are persons, the last sentence above ought to follow logically from the first one. But it doesn't. It is easy to imagine, for example, that on average, every person who travelled with National Airlines in 1979, travelled with them twice. In that case, one would say that the airline transported 2 million passengers but only 1 million persons.

Thus, the way that we count passengers isn't necessarily the same as the way that we count persons. Put somewhat differently: At two different times, you may correspond to two distinct passengers, even though you are one and the same person. For a precise definition of identity criteria, see Gupta.

Recently, the linguist has proposed definition of nouns in terms of identity criteria allows us to explain the characteristic properties of nouns. He argues that nouns can co-occur with (in-)definite articles and numerals, and are "prototypically referential" because they are all and only those parts of speech that provide identity criteria. Baker's proposals are quite new, and linguists are still evaluating them.

Case is the form of the noun (or pronoun) built up by means of inflexion, which indicates the relations of the noun (or pronoun) to the other words in the sentence. Thus case-inflexion is one of the means of showing the syntactical function of the noun (or pronoun) in the sentence. In the earlier stages English had a more developed system of cases by means of which the various syntactical functions of nouns or pronouns in a sentence were marked. In Old English there were the following four cases: nominative, genitive, dative and accusative. When a noun was used as the subject of a sentence, it was in the nominative case, the indirect object was in the dative; certain adverbial relations were indicated by means of the accusative case, while others required the genitive, etc. But in the course of time the original nominative, dative and accusative merged into one uninflected form, the common case (boy, book), except in some pronouns which have still preserved distinct forms for the nominative and objective (personal pronouns / — me, etc., and the interrogative pronoun who — whom). The old genitive case is represented in Modern English by the inflected possessive case of nouns (boy's, bird's) and some pronouns (one's, somebody's). Thus we see that Modern English has two systems of cases, one for nouns, another for some pronouns.

In place of the old case inflexions certain prepositions are used in Modern English to render some of the meanings expressed in other languages by the genitive, dative, accusative and instrumental cases. The prepositions thus used are: of, to, for, with, and by.

Thus the preposition of may be used to render some relations expressed by the English genitive case (the leg of the table - ножка стола); the prepositions to and for may indicate some relations of the dative case (He gave the book to the boy. He bought a book for the boy)', the prepositions by and with may render some meanings of the instrumental case (The exercises were corrected by the teacher- упражнения были исправлены преподавателем; / usually write with a fountain-pen-я обычно пишу автоматической ручкой).

When prepositions are thus employed, their lexical meaning usually weakens. (For the lexical meaning of the prepositions of, to, by see "The Preposition," p. 249.) Besides prepositions, the fixed word order of the English sentence is also an important means of denoting the various syntactical functions of a noun in the sentence; the subject regularly precedes the predicate-verb, whereas the direct object follows it. The indirect object precedes the direct. A change of word order brings about a corresponding change of the syntactical relations and gives the sentence another meaning:

The teacher (subject) helped the pupil (direct object)*—Учитель помог ученику. The pupil (subject) helped the teacher (direct object). -Ученик помог учителю. The pupil handed the teacher (indirect object) his exercise (direct object).

The Common Case The common case in English is characterized by the zero-inflexion: a girl, a child, a garden, a tree.

The common case has a very general and indefinite meaning. The noun in the common case may have various functions in the sentence, which are defined syntactically by means of word order and prepositions.

Thus when a noun in the common case precedes the predicate verb, it usually is the subject of the sentence; when it follows the predicate verb, it usually is the direct object:

The women (subject) finished their work (direct object) and went home.

Placed after a link-verb it is a predicative: It was a bright sunny morning.

Placed between the transitive verb and its direct object it is the indirect object:

She gave the children (indirect object) some apples (direct object).

Preceded by the preposition to the noun may be:

a) a prepositional indirect object: She gave some apples to the children;

b) an adverbial modifier indicating the place towards which the action of the verb is directed:

The children ran to the river, In connection with the preposition by it is a prepositional object indicating the agent of the action expressed by the passive predicate verb:

Case is one of those categories which show the close connection:

(a) Between language and speech,

(b) Between morphology and syntax.

(c) A case oppose me is, like any other oppose me, a unit of the language system, but the essential difference between the members of a case oppose me is in their combinability in speech. This is particularly clear in a language like Russian with a developed case system. Compare, for instance, the combinability of the nominative case and that of the oblique cases. See also the difference in the combinability of each oblique case: одобрять поступок, не одобрять поступка, удивляться поступку, восхищаться поступком, etc.

Bibliography

1. Rayevska N.M. (1976) Modern English Grammar, Kiev, pp.67-72.

2. Sweet. H. A New English Grammar. Oxford, 1955.

3. Laycock, Henry. (2006) Words without Objects. Oxford:

4. Clarendon Press. Jespersen. Essentials of English Grammar. London, 1933.

UDK 811.111

CLYDE'S ASPIRATIONS FOR HIGH SOCIETY

Махмудова А.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

An early age, Clyde is a social and economic outcast. His parent's job and poverty were embarrassing for him. This is why he wanted to leave his family and attain higher social class for himself. Clyde hated poverty and tried to escape from it anyhow. He always lied about his parents' occupation, making them seem to be more important than they really were. He began to think about work at the age of fifteen. Clyde desired to get his first dollar, his first salary. After working in a malt shop for several months, Clyde finds a job at the Greene-Davidson Hotel as a bellboy. There, he makes more than \$40 a week there. His friends show him what they think real living is about - fine food, expensive alcohol and women. Finally, he is able to dress well, enter a higher social class, meet females, and escape his family. But his friend runs over a little girl during a joyride in a stolen Packard. of Clyde's role models is his uncle Samuel Griffiths, who immediately recognized the boy's resemblance to his own son Gilbert and invited the ambitious bellboy to work at his collar factory in Lurgus. Clyde was nearly faint with the sense of such great possibility. a small upstate town dominated only a few families; even a poor relation of the powerful Griffiths might become a chance of social success through that family connection. But Clyde's ambitions were put down by the suspicious Gilbert, who placed his cousin at the bottom of the factory - in shrinking room. for achieving the top rose when Clyde was promoted to head stamping department. This mid - level clerkship signified a chance to move closer to full acceptance, even a kind of quality with the Griffiths.'s concerns were less moral than social. Even during the early phases of his affair with Roberta, he feared he might be chained forever to this «factory girl». Sondra Finchley appeared to offer a way out. When she began a progressively serious flirtation with him, he was enthusiastic. At a dinner dance sponsored by the local

dwellers, «...she slipped a white arm under Clyde's, and he felt as though he was slowly but surely being transported to paradise». He wanted this relationship because he would become very wealthy with her. That is why he spent all his money on Sondra to show her that he was not poor, that he befitted her. restlessness was understandable recoil from the cramped life of his parents. His mother «would never understand his carving for ease and luxury, for beauty, for love his particular kind of love that went with show, pleasure, position, eager and immutable aspiration and desires». 's aspirations discovered the vices of the society. His vices started to discover when his mother asked him for twenty - five dollars for his sister Esta because she really needed that money but Clyde denied her request, saying that hid he didn't have money at all because he wanted to buy an expensive overcoat for Hortense who had been probably more important than his family. He desired for wealth, status, luxury and he overstepped his moral principles. Money was on the first place for him. And as a result he lost everything that was important to him, and even his life... Clyde thought that money played the main role in people's life and you could overstep your moral principles just to get something you had been dreaming of.

Clyde started to think about the murder when he realized that Roberta had become a danger for him. She could reveal their relationship and he would have to forget about luxury, wealth and status.»... as he was putting out the light before getting into bed, and still thinking of the complicated problem which his own life her presented, he was struck by the thought (what devil's whisper? - what evil hint of an evil spirit?) - supposing that he and Roberta - no, say he and Sondra - (no, Sondra could swim so well, and so could he) - he and Roberta were in a small boat somewhere and it should capsize at the very time, say, of this dreadful complication which was so harassing him? What an escape? What a relief from a gigantic and by now really destroying problem! On the other hand - hold - not so fast - for could a man even think of such a solution in connection with so difficult a problem as his without committing a crime in his heart, really - a horrible, terrible crime? He must not even think such a thing. It was wrong - wrong - terribly wrong. And yet, supposing, - by accident, of course - such as thing as this did occur? That would be the end, then, wouldn't it, of all his troubles in connection with Roberta? No more terror as to her - no more fear and heartache even as to Sondra. A noiseless, pathless, quarrel less solution of all his present difficulties, and only joy before him forever. Just an accidental, unpremeditated drowning - and then the glorious future would be his!» So he decided to plan a murder because there was no other way out for him. He took her to the lake at Big Bittern to kill her. In the boat as the moment was approaching he acted strange and Roberta, noticing it, suddenly rose and attempted to approach him. «And then, as she drew near him, seeking to take his hands in hers and the camera from him in order to put in the boat, he flinging out at her, but not even with any intension to do other than free himself of her. And then he, stirred by her sharp scream, rising and reaching half to assist or recapture her and half to apologize for unintended blow - yet in so doing completely capsizing the boat - himself and Roberta being as instantly thrown into the water.»

Clyde was a good swimmer but he did not help Roberta to get out of the water... That is how the crime happened... This case was investigated by a district layer Mason and by investigator Burleigh. Once Clyde was captured for the murder of Roberta Alden, the case earns a national audience: «And then out of the north woods a crime sensation of the first magnitude, with all of those intriguingly colorful, and yet morally and spiritually atrocious, elements - love, romance, wealth, poverty, death. And at once picturesque accounts of where and how Clyde had lived in Lycurgus, with whom he had been connected, how he had managed to conceal his relations with one girl while obviously planning to elope with another - being wired for and published by that type of editor so quick to sense the national news value of crimes such as this.» When they arrested Clyde, he denied everything, they knew that he was lying but they did not have enough evidence to prove it. «...Mason were personally re-measuring the wounds upon Roberta's face and head, Burleigh slyly threading two of her hairs in between the door and the lens of the camera. Mason immediately accepted them as a conclusive evidence of Clyde's guilt...» as for Mason, he kept bearing in mind the fact that, in view of his own approaching nomination in the coming November election, this murder is a good opportunity to be elected to the local judgeship. And according to the spirits of public opinion, which were bitterly and vigorously anti-Clyde, a quick trial will

seem fair and logical to everyone in this local world. So it was profitable for both Mason and Burleigh to get Clyde in jail as quickly as possible jury consisted of twelve men who came from the same background as Roberta Alden had. They were very strict in their beliefs; they could not judge Clyde as fairly as it was possible. Everyone was convinced of his guilt. But when he tried to appeal against the court's decision, his request had been refused. And soon he was electrocuted. . . «There was a system - a horrible routine system - as long since he had come to feel it to be so. It was iron. It moved automatically like a machine without the aid or the hearts of men. These guards! They with their letters, their inquiries, their pleasant and yet really hollow words, their trips to do little favors, or to take the men in and out of the yard or to their baths - they were iron, too - mere machines, automatons, pushing and pushing and yet restraining and restraining one - within these walls, as ready to kill as to favor in case of opposition - but pushing, pushing, pushing - always toward that little door over there, from which there was no escape - no escape - just on and on - until at last they would push him through it never to return. Never to return!»

Bibliography

1. Theodore Dreiser «An American Tragedy», Irving Howe, 1964.
2. Bucco, Martin. Cliffs Notes: An American Tragedy. Edited by Gary Carey and James L. Roberts. Lincoln, Nebraska: Cliffs Notes, 1974.
3. Day, Martin S. History of American Literature from 1910 to Present. Garden City, New York: Doubleday and Company, 1971.
4. <http://lib.ru/INPROZ/DRAJZER/tragedy.txt>

UDK 811.111

THEODORE DREISER AND PECULIARITIES OF HIS NOVEL

Махмудова А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Theodore Herman Albert Dreiser (August 27, 1871 - December 28, 1945) was an American novelist and journalist.

Dreiser was born in Terre Haute, Indiana, to Sarah and John Paul Dreiser, a strict Catholic family. He was the twelfth of thirteen children (the ninth of the ten surviving). His father had emigrated from Mayen, Germany in 1844, worked briefly in New England wool mills, and then moved to the Midwest, where large numbers of Germans had settled. He went first to Ohio, where he met Sarah, the daughter of a Mennonite family that had come to Ohio from Pennsylvania. They moved to Indiana, first to Fort Wayne and then to Terre Haute.'s childhood coincided with the family's hard times. Consequently, his earliest memories included the joblessness of his father and older siblings, as well as the constant search for economic stability. Through his first sixteen years, he lived in five different towns, at times relocating only with his mother and two of his siblings. In the end, Dreiser's early life was emotionally unstable, and he had only few educational opportunities, which was a special hardship for such a bookish boy. Dreiser was a serious student, he never finished high school. The conduct of his siblings, especially the sexual adventures of his sisters, entered into his decision to leave school. Depressed over his family's poor social standing in the small northern Indiana town of Warsaw, Theodore moved to Chicago at the age of fifteen or sixteen (in sources information differs) and held jobs washing dishes, clerking a hardware store, and tracing freight cars. Dreiser fortunately was able to escape when a former teacher offered to send him to Indiana University at Bloomington for a year (1889-1890). He soon became interested in journalism, but returned to Chicago and worked as a bill collector, real estate clerk and laundry-truck driver. first entered the newspaper world by dispensing toys for the needy at Christmas for the Chicago Herald. He subsequently got hired as a cub reporter with the Chicago Globe and later went to St. Louis as a

feature writer for the *Globe-Democrat*. Things took a turn for the worse when Dreiser accidentally reviewed a theatre performance in absentia even though it turned out the show was never performed. He left St. Louis and moved to Pittsburgh, working with the *Dispatch*. With a secure job again, Dreiser married Sara Osborne White, after meeting her at the Chicago World's fair. The couple moved to New York where he received a job as a magazine editor. At the suggestion of his editor friend Arthur Henry, Dreiser began writing his first novel, the result of which was *Sister Carrie*. In 1906 he wrote «An American tragedy». Dreiser based the book on a notorious criminal case. On July 11, 1906, resort owners found an overturned boat and the body of 20-year-old Grace Brown at Big Moose Lake in upstate New York. Chester Gillette was put on trial and convicted of killing Brown, though he claimed that her death was an accident. Gillette was executed by electric chair in 1908. The murder trial drew international attention when Brown's love letters to Gillette were read in court. Dreiser saved newspaper clippings about the case for several years before writing his novel, during which he studied the case closely. Clyde Griffiths was based on Chester Gillette, wittingly carrying the same initials. In the late 1920s Dreiser had become famous as an old warrior in the battles for literary freedom in America, a war that in fact had been won by this point. Despite his new-found security, he championed an array of public causes in the last two decades of his life. Although the Great Depression and the threat of American involvement in another World War were strong stimulants to social activism, this was not a new direction for Dreiser. He had always prided himself on being what he called «radically American,» which for him had included his freedom to defend the rights of speech of socialists, anarchists, and other radical groups who had criticized American capitalist values. Dreiser left New York in 1938 and permanently settled in California, where he lived his final years with Helen Richardson, whom he married in 1944. For many readers today, the most important works of his last seven years are his last two novels, «*The Bulwark*» and «*The Stoic*». Dreiser joined the American Communist Party in July 1945. He summed up his reasons for his decision: «Belief in the greatness and dignity of Man has been the guiding principle of my life and work. The logic of my life and work leads me therefore to apply for membership in the Community Party.» Dreiser died from heart attack on 28th December 1945. Henry L. Mencken, who had been a great supporter of Dreiser during his lifetime, argued: «No other American of his generation left so wide and handsome a mark upon the national letters. American writing, before and after his time, differed almost as much as biology before and after Darwin. He was a man of large originality, of profound feeling, and of unshakable courage. All of us who write are better off because he lived, worked, and hoped.» novel american tragedy clyde

The 1920s are variously known as the Roaring Twenties, the Jazz Age, and the Dance Age. They were a time of both success and excess. More Americans were rich than ever before, thanks to a booming stock market, rising land values, new inventions, and new ways of producing goods that made things affordable to more Americans. Even average-income Americans began to acquire conveniences that had been either unavailable or unaffordable just a few years before: cars, radios, indoor plumbing, electric refrigerators and washing machines, and more. So much money around and so many things to buy, many Americans focused on getting rich and having fun. Young women called flappers flouted traditional restrictions. They wore short skirts and short hair, and they spent their time dancing, going to movies, and drinking liquor. The use of illicit drugs and alcohol, illegal during Prohibition (1920-1933), surged along with the stock market. America of the 1920s produced countless young men like Clyde Griffiths, who found themselves excited by and obsessed with a world that glittered with a thousand new pleasures. Some of these young men—even some who, like Clyde, were born poor—did get rich, through some combination of intelligence, ambition, resourcefulness, hard work, and luck. Many others did not. Some who did not become fabulously wealthy nevertheless did well. The arts and sports thrived along with industry; writers (including Dreiser, of course), musicians, movie stars, and baseball players earned fame with their talents. Everyone got rich or famous, or even lived better than they had before. Farmers (like Roberta's father in the novel) struggled, as the prices they could get for their crops dropped. This was partly because the end of World War I meant less demand for food. The military downsized drastically and needed less food for troops, and European nations were able to begin growing their own food again. New mechanized production processes also threw many people out of work and into poverty. The 1920s was a time in which American society rearranged itself. Some people made great gains, others suffered loss and deprivation, and few ended up where they had started.

Bibliography

1. Theodore Dreiser «An American Tragedy», Irving Howe, 1964.
2. Bucco, Martin. Cliffs Notes: An American Tragedy. Edited by Gary Carey and James L. Roberts. Lincoln, Nebraska: Cliffs Notes, 1974.
3. Day, Martin S. History of American Literature from 1910 to Present. Garden City, New York: Doubleday and Company, 1971.
4. <http://lib.ru/INPROZ/DRAJZER/tragedy.txt>

UDK 811.111

TEACHING WORD FORMATION AND WORD COMBINATION

Сүлейменова С.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

We looked at some of the principles of word formation in English. We noted that words can be formed by the addition of prefixes and suffixes – a process called affixation. (The word affixation is itself an example of the result of adding affixes to the root fix.) We also saw how, by compounding, two or more words can join up to make one. Thus: black + board = blackboard. Or, new words can be created by a process called conversion, when a word that in one context is one part of speech (such as a noun), in another context can be enlisted to serve a different function (such as a verb). Hence, you may have heard the relatively recent term to board as in The teacher boarded the new words and the students wrote them down.

Then again words can cluster (but not join up) to form multi-word units – loosely called chunks – that behave as if they were single words. For example, alongside black, the Longman Dictionary of Contemporary English lists: black and white, black and blue, black sheep, in the black and to black out. (This last is an example of a phrasal verb.) Many chunks have an idiomatic meaning – that is to say the meaning of the chunk as a whole is not directly inferrable from the individual words: He's the black sheep of the family; you've introduced a red herring, etc.

The way bits of words combine, and the way words themselves can be combined, is a constant source of difficulty for learners. Errors of the following types are common:

Affixation errors

There are uncountless ways to bring happiness to my life thanks to the internet.

After finishing the paragraph and reading it again, I felt unsatisfy. I think that my real and only knowledgements are in the vocabulary.

Compounding errors

In London I took a two floor bus and of course crossed the city in the highest floor.

I saw my dog died in a box's shoes.

Errors of multi-word units

We have also a buses network.

Sometimes dog isn't the best man's friend.

Collocation errors

I don't like when I do mistakes.

Some teachers are strict they put us a lot of homework and exams.

Phrasal verb errors

She used to go to school with her maid, and a maid was picking up her from school.

There are some days that the better it's stay in bed and don't get up you.

Idiom errors

I have no more money. So most of time I just watch shops' window.

I don't like to blow my own horn, but my grammar knowledge and my vocabulary are quite good.

In responding to these kinds of problems, there are two possible approaches.

You can either

- teach rules, or
- expose learners to lots of correct examples

A rule-based approach starts by isolating and highlighting any relevant patterns or regularities. Take word formation, for example. In a rule-based approach, words can be grouped and presented according to the manner of formation (affixation, compounding, conversion, etc). Within these categories finer distinctions can be made. So, of the words formed by affixation we can select those formed by the addition of prefixes, and this group can be narrowed down further to those that have a negative meaning. The way these words are formed can then be described in general terms in the form of a rule – or 'rule of thumb'. Here is an example of such an explicit rule statement (from Gude K and Duckworth M, Proficiency Masterclass, OUP):

B Negative prefixes. The prefixes mis-, dis-, ig-, and un- can all be used to give a word a rather negative meaning. The prefix may help you to guess the meaning of the word.

mis- = 'wrongly, badly' or 'not done' (mismanage)

dis- = 'away from, the opposite of, lack of' (distaste)

ig- = 'not, lacking in' (ignorant)

un- = 'not, lack of, the opposite, reversal or removal of' (undo)

Here is some advice to help you choose the correct prefix.

dis- can be used to form verbs, eg dissatisfy, adjectives, eg dishonest; and nouns, eg disability.

The prefix ig- appears only before the letter n.

Here, on the other hand, is a table which suggests – but doesn't explicitly state – a rule about noun and verb endings:

1 Now you can strengthen the thin green line. Strengthen is a verb which is formed from the adjective strong. Work in pairs and complete this table.	ADJECTIVE	NOUN	VERB
	wide		
	strong		
	deep		
	weak		
	short		
	high		

from Naunton J, Think First Certificate, Longman

A similar approach is used with word collocations, wherever a general tendency can be identified. Here, for example, is a coursebook extract that focuses on the difference between make and do combinations:

VOCABULARY

Make or do?

1 Read the following sentences carefully.

Last night I tried to do my homework. However, I kept making mistakes because the man upstairs was doing his exercises and making a noise.

Make usually means to create, bring into existence, or produce a result.

Do usually means to perform an action. However, there are exceptions to this 'rule', as you will see in Exercise 3.

from Bell J and Gower R, *Intermediate Matters*, Longman

One problem with a rule-based approach is that the scope of the rule is not always clear. How many, and which, adjectives can be turned into verbs by the addition of -en, for example? Sweet and fresh — yes, but wet and dry? There is the added problem of the lack of one-to-one match between forms and categories. For example, in- and un- both express negation (uncertain, inactive), but in- can also be used with the meaning of in, or within (as in inclusive). And when do we use in-, as opposed to un- or non- or dis-, to convey negation? How, for example, does the learner know whether to use unsatisfied, dissatisfied, insatisfied or nonsatisfied ?

Other pattern-highlighting techniques involve the use of texts and include the following:

- learners are given a text and asked to search for and underline all compound nouns, negative prefixes, multi-word units, etc.
- learners find words in a text that are derivations. For example, 'Find three words in the text that are derived from sense ...'
- learners classify these derivations according to which part of speech they are
- learners categorise underlined words in a text according to a common affix, or according to the word formation principle they exemplify (compounding, conversion, etc.)

The more of these kinds of operations the learner does the better, since (as we saw in the last chapter) the more decisions the learner makes about a word the greater the depth of processing.

A great advantage of working from texts is that the words that are to be focused on are already in context, hence their meanings may be clearer than if presented as isolated words in a list. Also, and perhaps more importantly, the shared context will bring words together that are commonly associated. In the following text, for example, there are a number of words associated with time, crime and the law.

An approach to focusing on these features might be:

- Ask students to read the text and to answer comprehension questions to gauge level of understanding. For example:

1. The maximum time you can be detained without charge is:

a. 24 hours b 36 hours c 60 hours

2. You can be detained for 36 hours only if:

a. serious arrestable offence has been committed,

b. a magistrate gives permission,

c. further questioning is necessary.

- Ask learners (working together and using dictionaries) to underline all words relating to legal processes, and to categorise these according to a) people, b) processes.

• Ask them to use dictionaries to make verbs for these nouns: limit, detention, charge, offence, questioning, suspect, and to make nouns of these verbs: arrest, detain, commit, extend, secure, preserve. Which of the verb forms can take -able to form an adjective?

- Ask them to circle all time expressions with numbers and note the prepositions used in each case.

- Ask learners to identify the verbs that fill these slots:

_____ a person without charge;

_____ an offence;

_____ a suspect in custody;

_____ a suspect before a magistrate;

_____ a time limit.

- Ask learners to rewrite the passage in 'plain English', e.g. as if they were explaining it to a friend. Alternatively, ask them to translate it into their own language.

• Learners then use the rewritten (or translated) passage as a basis for reconstructing the original text. They then compare the reconstruction with the original.

Bibliography

1. A.S.Hornby. Oxford Student's dictionary of current English. Oxford. oxford University press, 1984. – 770 p.
2. Методика викладання іноземних мов в середніх навчальних закладах. Підручник для студентів вищих закладів освіти. – К. Лен світ, 2002. – 328 с.
3. Scott Thornbury. How to teach vocabulary. – Longman. 2002. – 185 p.

UDK 811.111

CONVEYING THE MEANING AND TEACHING VOCABULARY

Сулейменова С.

магістрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

Teaching English vocabulary is an important area worthy of effort and investigation. Recently methodologists and linguists emphasize and recommend teaching vocabulary because of its importance in language teaching. Vocabulary is needed for expressing meaning and in using the receptive (listening and reading) and the productive (speaking and writing) skills. "If language structures make up the skeleton of language, then it is vocabulary that provides the vital organs and the flesh" (Harmer)

Vocabulary is not a syllabus, i.e., a list of words that teachers prepare for their learners to memorize and learn by heart. Memorizing may be good and useful as a temporary technique for tests, but not for learning a foreign language. Language students need to learn vocabulary of the target language in another way. If we are really to teach students what words mean and how they are used, we need to show them being used together in context. Words do not just exist on their own; they live together and they depend upon each other. Therefore, teaching vocabulary correctly is a very important element in language learning. Correct vocabulary instruction involves vocabulary selection, word knowledge and techniques.

In the past, teachers used to select and present vocabulary from concrete to abstract. Words like 'door', 'window', 'desk', etc., which are concrete, used to be taught at beginning levels. However, words like 'honesty', 'beauty' etc., which are abstract words, used to be taught at advanced levels because they are not "physically represented" in the learning/teaching environment and are very difficult to explain.

Nowadays methodologists and linguists suggest that teachers can decide and select the words to be taught on the basis of how frequently they are used by speakers of the language. That is, the most commonly used words should be taught first (Harmer).

We can get information about which words will be most useful for learners of English by looking at frequency counts of vocabulary. Usually a vocabulary count is done by making a list of the words in a particular text or group of texts and counting how often and where they occur. Some of the more recent counts have used computers to list the words and count their frequency (Nation).

Besides that, teachers can decide which words are useful and should be taught to their learners on the basis of semantics. This means, that the word is more useful if it covers more things than if it only has one very specific meaning. For example, the word 'book', which is taught at beginning levels, has wider usage than the words 'notebook', 'textbook', etc. Furthermore, Nation says that frequency and coverage are not enough to be used when teachers select and prepare a word list for learners of English. So he suggests other criteria, such as language needs, availability and familiarity, regularity and ease of learning or learning burden.

Teachers can help their learners enrich and increase their vocabulary. They can also help the learners to build a new store of words to select from when they want to express themselves. If any learner can handle grammar correctly, that does not mean that he can express himself fluently unless he has a store of words to select from. Therefore, teachers are a very important factor in selecting and teaching English vocabulary, and they have to design vocabulary syllabi according to their learners' needs. As a result, "teachers vocabulary work can be directed toward useful words and can give learners practice in useful skills".

The selection of words which are to be taught to the students is a very important procedure in the language learning process. However, the word selection process doesn't mean that the students will be fluent in expressing themselves in English upon learning that list, i.e., what students need to know regarding vocabulary is the word meaning, the word use, the word formation and the word grammar.

When conveying the meaning to the students, teachers should teach their students that a word may have more than one meaning when used in meaning, different contexts. For example, the word "book" has at least twelve different meanings when used in context. It has eight meanings as a noun, two meanings as a verb and three different meanings when used with prepositions as phrasal verbs. One may say "I booked my ticket three days ago"; another "I booked him for speeding" and so on (Harmer). Teachers should make the teaching learning vocabulary process clear and easy for their students when conveying any meaning; otherwise the student may feel bored and become fed up with learning vocabulary.

The meaning of words can be communicated in many different ways. Nation suggests that teachers can convey meaning to their students by demonstration or pictures (using an object, using a cut out figure, using gesture, performing and action, photographs, blackboard drawings or diagrams and pictures from books) and by verbal explanation (analytical definition, putting the new word in a defining context, and translating into another language). Besides that, teachers should involve their students in discovering the words' meanings by themselves and let them make efforts to understand words' meanings. When the students are involved in discovering meaning, they will never forget those meanings and they will be able to express themselves fluently.

When a single word has various meanings, the teacher should decide which meanings are to be taught first, i.e., the teacher must decide which meanings occur most frequently and which meanings the learners need most. As a result, the students will be motivated, and gradually they will build their own store of words which will be a basis for communication at any time.

Teaching vocabulary is not just conveying the meaning to the students and asking them to learn those words by heart. If teachers believe that the words are worth explaining and learning, then it is important that they should do this efficiently. Teachers should use different techniques and activities in teaching English vocabulary to motivate the learners, enrich their vocabulary and enable them to speak English properly.

Bibliography

1. A.S.Hornby. Oxford Student's dictionary of current English. Oxford. oxford University press, 1984. – 770 p.
2. Методика викладання іноземних мов в середніх навчальних закладах. Підручник для студентів вищих закладів освіти. – К. Лен світ, 2002. – 328 с.
3. Scott Thornbury. How to teach vocabulary. – Longman. 2002. – 185 p.

КӨНЕ ЕСКЕРТКІШТЕГІ ҚОС СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ

Амантурлиева К.Б.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Көне ескерткіштердегі күрделі сөздер семантикасы қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается семантика сложных слов в древних памятниках.

Күрделі сөздер тілдің құрылымдың элементтерінің тарихи дамуы нәтижесінде еркін тіркестік қасиеттер мен қабілеттерден айырылып, олардан қол үзіп барып, өз алдына дербес категория болып қалыптасқан. Солай болса, күрделі сөз бен еркін тіркес бір-бірімен тек сырттай ұқсас болғандарымен, семантика-грамматикалық қасиеттері жақтарынан яғни компоненттерінің қызметтері жағынан бір-бірімен ұқсамаулары былай тұрсын, тіпті басқа-басқа болып ажырасып отырады. Өзге тілдердегі сияқты, қазақ тілінде де сөздерді біріктіру арқылы жаңа сөз жасау тәсілі - көне замандардан келе жатқан ежелгі амалдың бірі [1,98].

Өзге түрік тілдеріндегі тәрізді, қазақ тіліндегі біріккен сөздер де ұзақ замандар бойы аса жиі қолданудың нәтижесінде кәдімгі синтаксистік жай тіркестердің белгілі - белгілі үлгілерінен туып, бірте-бірте қалыптасқан. Мысалы: *қарақат қарлығаш*. деген сөздердің морфологиялық құрамын этимологиялап қарап, отардың әуелгі төркіндері — *қара қат* (*қат* — жеміс деген сөз болған) және *қара ала құс* дегенде екенін бағдарласақ, олардың осы күні *қара қас* я *қара ағаш* және *қара ала ат* я *сары ала қаз* деген тіркестерден ешқандай да айырмашылығы жоқ екенін аңғарамыз да, әрі осы тіркестердегі сөздер сабақтаса байланысқан үлгіге сәйкес қалыптасқанын көреміз. Ал, *ағайын*, *қолқанат* дегендерде алсақ, олардың құралдары сөйлемдегі бірыңғай мүшелердің әдеттегі *аға* мен *іні* және *қол* мен *қанат* деген тәрізді салаласа байланысатын үлгісінен туып орныққан. Сөйтіп, біріккен сөздердің шығуларына да, қалыптасуларына да тіліміздің грамматикалық құрылысында бар ежелден үйреншікті синтаксистік тіркестер мен олардың қалыпты нұсқалары әрі негіз, әрі үлгі болған. Қазіргі қазақ тіліндегі біріккен сөздер әдетте екі я онан артық жеке дара сөздердің бір бірімен бірігіп, бір тұтас лексикалық тұлға (единица) ретінде қалыптасуларынан пайда болған. Мысалы, жоғарыдағы *қарақат* сөзі екі компоненттен құрылса, *қарлығаш* сөзі үш компоненттен біріккен.

Бірақ біріккен сөздер құрамына енген компоненттерінің арақатынастары жағынан, ішкі мазмұндары мен сыртқы тұрпаттары жағынан, біркелкі емес. Оларды төмендегідей екі топқа бөлуге болады.

1) Олардың кейбіреулерінің компоненттерін тек этимологиялық жолмен ізденіп барып айқындамаса, сыртқы тұрпатына қарап, қандай сөздерден құралғандарын бірден ажырату мүмкін емес. Оған, мысалы, *бүгін биыл*, *былтыр*, *ендігәрі тұрегел*, *әкел әпер*, *әкет сөйт*, *бүйт* сөздері толық айғақ бола алады. Біріккен сөздердің компоненттері бір бірімен әрі үндесіп, әрі өз ара кірігіп барып қалыптасқан осындай түрлерін кіріккен сөздер дейміз. Демек, кіріккен сөздер деп компоненттерінің я біреуі, я екеуі де бірдей әрі мағыналарынан апырылып (делексикаланып), әрі дыбыстық жағынан өзгерістерге ұшырай, бір бірімен үндесіп те, апши да бірінің, бір тұтас тұлға ретінде қалыптасқан күрделі сөздерді айтамыз.

Кіріккен сөздердің мағыналары құрамындағы жеке жеке компоненттерінің мазмұндарынан құралмайды, демек, олардың жиынтықтары емес, олар компоненттердің мағыналарынан кеңейіп, я тарайып барып топшыланған бір жалпы ұғымды білдіреді.

Мысалы *бұл һүн және бүгін, ала кет және әкет, ішкі етік және иіетік, сочаи ет және ер ит* дегендерді мағына жағынан өз ара салыстырып көріңіздер.

2) Біріккен сөздердің кейбіреулерінің компоненттері өзді-өздерінің бастапқы формаларын да, мағыналарын да түгел сақтайды ді, сол қалпында күрделі сөздің формалықта мазмұндық та құрамына енеді. Мысалы *аққұтан, көкқұтан ақсақал аққу орынбасар оттегі, отағасы шекара көкжөтел қолағаш* (тоқпақ), *қаламсап келсап қосаяқ* сияқты күрделі сөздер осы топқа жатады. Күрделі сөздердің бұл түрін жай ғана біріккен сөз деп айтуға болады. Өйткені мұндай біріккен сөздердің компоненттері мағына жағынан да, форма жағынан да өзгеріске ұшырамай ақ, жинақталып барып бірігу арқылы бір тұтас лексика семантикалық тұлға есебінде қалыптасады.

Компоненттері әрі әуелгі мағынатарынан айырылып бастапқы формаларын өзгертіп барып бірігуден туған кіріккен сөзде бір ғана екпін болады, ат, компоненттері әуелгі мағыналарын да, формаларын да сақтап құралған біріккен сөздің әр компонентінде өзді өзі екпінді болады. Құрамдарындағы компоненттерінің дыбыстық өзгерістерге ұшырау сипатына қарай жіктегенде кіріккен сөздер іштей екі топқа бөлінеді: біріншіден, олардың ішінде барлық компоненттері бірдей дыбыстық өзгеріске ұшыраған кіріккен сөздер бар.

Қос сөздердің компоненттері бір бірімен сабақтасу арқылы емес, салаласу арқылы байланысатындықтан, жалпы күрделі сөздердің ішінде алатын орны ерекше. Олардың бұл ерекшелігі тек салаласу арқылы жасалатын тәсілінде ғана емес, фонетика морфологиялық құрылыстары мен семантика грамматикалық сипаттарында да бар. Қос сөздердің қолданылу өрісі де, стилистика грамматикалық ерекшеліктері де әрі кең, әрі бай. Мұны қос сөздердің көркем әдебиетте ауыз әдебиетінде және ауызекі сөзде жиі қолданылатындығынан да, барлық негізгі грамматикалық сөз таптарымен әрі төркіндес, әрі құрылымдас болатындықтарынан да көруге болады. Қос сөздердің бір тобы компоненттері я бір сөздің өзінің ешбір өзгеріссіз жай қайталануынан, я бір сыңарының не бір буынның не бір дыбысының өзгеріп үстелуінен құралады екінші тобы морфологиялық формасы жөнінен бір тектес бір түрлеріне синоним, не антоним сөздердің қосарлануынан құралады. Осылайша я қайталану, я қосарлану арқылы туатын сөздің, белгілі алда ғана бірен сарандап лексикаланатын жағдайда болмаса (мысалы *ағайын, қолғанат, ауыз ба ауыз* т.б.), негізгі лексикалық ұғымы өзгермей сақталуы да, тек онан мағынасы азды көпті ауытқитын грамматикаланған әр алуан жаңа формалар туады [2,95].

Олардың ішінде екі компоненті де бірдей дербес лексикалық мағынаны білдіретін сөздермен қатар (мысалы: *ата-баба ата- ене үлкен- кіші, ілгері-кейін* т.б.), я біреуі (мыс: *жәң- жосық әуре- сарсаң, қойшы- қолақ* т.б.), я екеуі де (мыс: *анда-санда оқта-текте, алай-түлей* т.б.) бірдей дербес лексикалық мәнді білдіре алмайтын компоненттерден құралғандары да бар [3,23].

Фонетикалық сипаты жағынан алсақ, қосарлама сөздердің компоненттері, көбінесе, дыбыстық жағынан үндес, буын жағынан құрылымдас болып, орайласып отырады. Мыс *ақ таң әке- көке, аман-есен емін- еркін, жата- жастана, жатса-тұрса, дәрі-дәрмек қуи-көмек, қыбыр- қимыл, тамыр-таныс сай-сана, шам- шырақ, хат-хабар* сияқтылардың компоненттері дыбыстық жағынан аллитерация, ассонанс жолдарымен үндесіп, үйлесіп құрылған. Мысалы: *ас- су, аң- таң, ата- ене, ақсақ –тоқсақ, абыр-сабыр егжей-тегжей, бірен- саран, тоқты-торым, өрен- жасаран қазан- ошақ, үй- күй, күй- жсай, сабыр-тағат тұр-тұс, ащылы- тұщылы жасаулы-жасқаулы, шар- шамаған, шалдықпаған* сияқтылардағы компоненттер буын саны жағынан өз ара орайласып құралған, демек, отар екі компоненті де бірдей я бір буынды, я екі буынды, я үш буынды, я төрт буынды болып ұйқасып келеді. Сонымен бірге, буын саны бір-бірімен тең түспейтін де қосарлама сөздер болады. Мыс *ал-ауқат, хат- хабар кесе- көлденең, шым- шытырық* т.б.

Морфологиялық тұрғыдан қосарлама сөздерді құрылымы жағынан да тиісті сөз таптарына қатыстығы жағынан да талдап қарауға болады. Морфологиялық құрылымы жағынан қосарлама сөздер бірыңғай түбір формалардан да, бірыңғай туынды формалардан да немесе түбір форма мен туынды формадан да құралып жасала береді. Мыс: *ас-су, ат-әсен, аң-таң, бас-аяқ, бет-жүз, дам-тұз, ес-тұс, жол-жоба, зәр-зәбір, із-тоз, қуи-қуат, мал-мүлік, ой-қыр, ұл-қыз, сабыр-тағат, таң-сәрі, тұс-түк, үй-қыр, үй-жсай, шет-жаға* сияқты қосарлама сөздер кілең түбір формалардан жасалған. Сондай-ақ *азды-көпті, алым-салық, алық-берік, жүріс-тұрыс, келім-кетім, жуынды-шайынды, ессіз-мүссіз, аумаі-төкпей, ашпалы-жаппалы, көрмейінше-білмейінше* тәрізді қосарлама сөздердің екі компоненттері де бірдей туынды формалар. Осындай қосарланатын туынды есім формалардың құрамында өте-мөте жиі кездесетін қосымшаларға *-л ы; -м; -л ы қ; -с; -ш ы; -ма; -*

малы; -дай; -нды; -н; -и а; -ман секілді жұрнақтар, егістік формаларының құрамында аса көп ұшырайтын қосымшаларға -а, -е, -й (*айта-айта, күле-күле; сұрай-сұрай*); -н (*айтып-айтып*); -м а й (*бармай-тұрмай*), -ғ ан (*қалған-құтқан*), -майыниа (*көрмеййниа-білмеййниа*) және басқа жұрнақтары жатады. Сонымен қатар, түбір формалар мен туынды формалардың қосарлануынан жасалатын *артық-кем, жем-шөп, жол-жорық, кем-кетік, өмір-тіршілік* сияқты қосарлама сөздер де бар.

Библиографиялық тізім

1. Балақаев М. Қазақ тілі грамматикасының кейбір мәселелері. - Алматы, 2020.
2. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 2019.
3. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 2002.
4. Шабдурахманов Ш. Узбек тилидаги ердамчи сузлар. - Тошкент. 1963.
5. Грамматика татарского языка. – М.: 1999.
6. Мещанинов М.Н. Члены предложения и части речи. - Л.: 1978.
7. Кайдаров А.Т., Баратов Ш. Русско-уйгурский словарь лингвистических терминов. - Алма-Ата, 1987.

ӘОЖ 82.3215

КӨНЕ ЕСКЕРТКІШТЕРДЕГІ КҮРДЕЛІ СӨЗДЕР СЕМАНТИКАСЫ

Амантурлиева К.Б.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада Көне ескерткіштердегі күрделі сөздер семантикасы қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается семантика сложных слов в древних памятниках.

Қазіргі қазақ тіліне, жалпы түркі тілдеріне ортақ жазу ескерткіштері көптеп саналады. Мұндай көне жазу нұсқаларының қатарына көне түркі (Орхан-Енисей), ескі «ұйғыр», қутағу білік, «Кодекс куманикуса», сондай-ақ араб жазуымен жазылған жалпы түркі тілдеріне ортақ көптеген тарихи ескерткіштер жатады. Түркі тілдерін зерттейтін әдебиеттерде Орхан-Енисей жазулары руника жазуы деп те аталады. Руна - ежелгі ют тайпасының «құпия» деген сөзінен алынған. Өйткені бір кездері Орхан, Енисей өзендері бойынан табылған таңба жазудың қай тілде екені оқылмай, көпке дейін құпия болып келген. Көне түркі жазу нұсқалары сонау 1 Петр тұсынан бері белгілі болса да, оларды ешкім зерттеп, сырын ашпаған.

1889 жылы фин ғалымдары Енисей өзені бойынан табылған тастағы белгісіз жазулардың картасын жариялайды. Сол жылы орыстың География қоғамы Монғолияға арнайы ғылыми экспедиция ұйымдастырады. Көрнекті орыс ғалымы Н.М.Ядринцев осы сапарында Орхан өзені бойынан жазуы бар бірнеше тасты кездестіреді. 1889 жылы көрнекті орыс ғалымы В.В.Радлов Орхан Енисей өзендерінің бойынан табылған таңба жазуы бар тастарды өзі барып тексеріп қайтады. Осы табылған жазулардың картасы жарияланады. Академик В.В.Радиловтың қалдырған мұрасы өте бай, еңбегінің төртінші саласы - көне жазба ескерткіштердің тілін зерттеу мен оларды жариялау, түріктанымда руникалық жазуларды оқу В.В.Радлов пен В.Томсеннің аттарымен тікелей байланысты. В.В.Радиловтың түркі тілдері бойынша жинаған материалдарын сол халықтардың көне дәуіріндегі тарихымен байланыстыра қарастыру мақсаты оны Орхан-Енисей ескерткіштерінің, кейінірек көне ұйғыр, монокит, араб жазба ескерткіштерінің тілін зерттеуге жетелейді [1,87].

Руникалық жазба ескерткіштің тілін зерттеу үшін өзіне дейін ол жазу туралы жариялаған хабарламамен толық танылуды мақсат етеді. Осы мақсатпен 1891 жылы Монғолияға академия ұйымдастырған экспедицияны бастап барды. Руникалық жазулар жазылған тастардың орнын анықтап, оның табиғатын ашу үшін бірнеше рет экспедиция

ұйымдастырған болатын. Соның біреуі - Финландия экспедициясы (басқарған В.Ромен), екіншісі - орыс экспедициясы (басқарған В.В.Радлов), В.В.Радлов басқарған экспедиция Орхан экспедициясы деп аталады. Сол жылдың өзінде-ақ экспедицияның материалдары жарық көре бастайды. «Атлас древности Монголий» деген еңбегінде Орхан-Енисей жазу ескерткіштерінің орны туралы мәлімет беріліп, одан үзінділер жарияланады.

Академик В.В.Радлов Орхан-Енисей жазу ескерткішін оқуға әрекет ететін. Бірақ бұл тарихи маңызы бар оқиғаны жасаған профессор Вильгельм Томсен болды. Ол жазу ескерткішін оқығандығын жариялады. В.В.Радлов «Могилен» мен «Күлтегін» ескерткішін өз бетімен оқып шыққандығын академияның мәжілісінде хабарлады.

Атақты түріктанушының бірі - профессор П.М.Мелиоранский көне түркі ескерткіштерін зерттеуде елеулі үлесін қосты. 1899 жылы «Күлтегін ескерткіші» деген тақырыпта магистрлік диссертация қорғайды, 140 беттік монография жазды. Еңбектің кіріспе бөлімі ескерткіштің зерттелуі мен түркі тайпаларының тарихы, этнографиясы жөніндегі мәселелер орын алады. Одан кейін ескерткіштің дыбыстық жағы біршама сөз болды. Бұлардан соң ескерткіштің лексикасы, орысша аудармасы, транскрипциясы жасалады. Еңбектің соңғы беттерінде ескерткіштің тіліне байланысты көптеген ескертпелер беріледі. Ғалымның күлтегін құрметіне арналған еңбегі күні бүгінге дейін мәнін жойған емес. Ол ескерткіштер туралы жазылған құнды еңбектердің бірі болып қала береді [2,98].

Зерттеуші В.М.Насилов көне түркі жазба еңбектерін, қазіргі түркі тілдерінің грамматикалық ерекшеліктерімен салыстыра зерттеді.

Академик С.Е.Малов Орхан-Енисей жазба ескерткіштерін, көне ұйғыр жазба тілдерін, қазіргі ұйғыр, көне ұйғыр тілдерін зерттеді, жазба ескерткіштерді аударып, транскрипция жасап жариялады.

Профессор А.Н.Кононов - көне түркі жазба ескерткіштерінің грамматикалық жүйесі мен мәтінін жариялаушы, түріктаным тарихын зерттеуші және тінді зерттеу әдістері туралы теориялық еңбек жасады.

Ғалым И.А.Батианов Орхан-Енисей және талас жазбаларын, қазіргі түрік тілдерін салыстыра зерттеді.

Ғалым Э.Р.Тенишев көне ұйғыр жазба ескерткішін және қазіргі ұйғыр, лобнор тілін салыстыра зерттеді. Орхан, Енисей өзендері бойынан табылған ескерткіштер - VI ғасырлардағы түркі тайпаларының сол кездегі қоғамдық құрлысы, күн көрісі, мәдениеті мен тілі туралы мол деректер беретін құнды материалдар болып табылатындығы даусыз. Орхан-Енисей ескерткіштері жұртшылыққа XVIII ғасырдың екінші жартысынан бастап белгілі болса да, XIX ғасырдың соңына дейін олармен ешкім сырын ашуға әрекет жасаған, зерттеген ғалымдардың жайлары аталды. Көне түркі жазба ескерткіштері түркологиялық әдебиеттерде негізінен 3 топқа бөлінеді. Оларды Ғ.Айдаров былайша бөлді:

1.Енисей ескерткіштері. Бұған Енисей өзенінің жоғарғы ағысы мен Тува, Якутия, Монғолия жерлерінен табылған көптеген ескерткіштер жатады. Енисей ескерткіштерін зерттеуде В.Б.Радлов, С.Е.Малов, С.В.Лиселев, И.А.Батланов, т.б көп еңбек сіңірді.

2.Талас ескерткіштері. Талас ескерткіштерін табушы (1896-1898 жылдары, бұрынғы Өулиеата, қазіргі Жамбыл) В.А.Каллаурдың есімімен тікелей байланысты. Талас ескерткіштерінің саны қазір 10- нан асты. Талас ескерткіштерін тауып, аудармаларын жасап жариялауда Г.Гейкель, В.Радлов, П.Мелиоранский, С.Малов сынды белгілі түрколог ғалымдар шұғылданды.

3.Орхан ескерткіштері. Бұған V ғасырлардың соңы мен VI ғасырдың бас кезіндегі Құтлығ қаған, Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк, Күлі-Чар, Мойын Чор сияқты ірі ескерткіштер мен он шақты майда ескерткіштер жатады. Жалпы көне түркі ескерткіштерін зерттеудің алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі - грамматикалық құрлысына байланысты проблемаларды зерттеп, олардың даму заңдылықтарын анықтау. Бұл мәселелерді мақал-мәтелге айналған құнарлы сөздер, сөздік қорының құнарлы, нәрлігін сақтап келген көне түркі ескерткіштерін зерттеу арқылы білеміз. Көне

ескерткіштердің грамматикалық құрылымын білу, зерттеу арқылы тіл тарихына үлес қосарымыз анық. Ал көне ескерткіштердегі күрделі сөздерді зерттеу арқылы құнарлы тіліміздің көп зерттеуді, саралауды қажет ететін біршама мәселелерін талдайтынымыз анық. «Түркі халықтарының ең көп шоғырланған тобы-Орта Азия мен Қазақстанда жасайды, әрі барлық түркі тілдес тілдердің негізгі 3 тобын толық қамтиды». Бір-біріне туыстас тілдерді түсіну, білу аса қиынға соқпайды. Бұл жөнінде зерттеушілер де аз пікір айтқан жоқ дейді. Академик Ә.Қайдар осы пікірге қосыла отырып, көне ескерткіштер тілінің ең көп өзгеріске ұшырайтын саласы лексика мен фонетика екенін баса айтады. Ал грамматикалық жағынан өзгеріске аса түсе қоймағандығын мәлімдейді.

Лексикалық өзгерістер:

Баз-бейбітшілік, Төрт буындары – дүниенің төрт бұрышындағы халықты көп бейбіт еттім. Иағыз баз қылымыс - жауды бейбітшілікке шақырдым.

Сү-әскер - сү сүлепен - әскери соғылып, қ аған сүсі бөртегі ерміс - қаған әскері бөрідей еді. Қаған сүсі Болғуда келті - қаған әскері Болшыға келді.

Ескере кететін бір жайт, ескерткіштің орнатылғанына көп ғасыр болса да, сол түркі дәуірінен күні бүгінге дейін бірқатар сөздер сақталып келгендігін байқауға болады. Олар төмендегідей:

Аз-аз, көп емес. Аз бұындағы үнуш қылтым. Аз халықты көп қылдым.

Йана-және иана келті-және келді.

Түгүл – түгүл. Бірііе Чугай түгүл –Терістіктегі Шығай түгіл.

Өз еңбектерінің денін осы Орхон-Енисей жазба нұсқауларына көбірек арнаған В.В.Радлов, П.М.Мелиоранский және С.Е.Малов ескерткіш тілінде лексикалық та, кейбір морфологиялық та ерекшеліктердің кездесетіндігін айтқан болатын. Бұл мәселе жөнінде И.А.Батпанов былай жазды: «Эти компания относисиль, во-первых, за счет неустойчивости орфографии того времени, множества список, ошибок, и во-вторых, конечно, за счет наличия говоров речи носителей рассматриваемого языка». Ғалым Ғ.Айдаров ескерткіш тіліндегі морфологиялық ерекшеліктердің көп емес екендігін көрсетеді. Жалпы әрбір тілдің тарихи дамуына сәйкес сөз жасау, сөз өзгерту, сөйлем жасауда қолданылған ерекшеліктері болады [3,62].

Сол ерекшеліктері негізінде тілдің белгілі грамматикалық құрылымы қалыптасып, жетіледі. Тілдің грамматикалық құрылысын морфология мен синтаксис тексереді. Морфология мен синтаксистің бірлігінен тіл білімінің ең басты бір саласы – грамматика жасалады. Грамматиканың ең негізгі бір саласы болып морфология есептеледі. Морфология грекше + форма және білім деген екі сөзден құралады. Ерте замандағы грамматикада қалыптасқан бұл терминнің қазіргі мағынасы бұрынғысынан әлдеқайда өзгерген және кеңіген. Морфологияның негізгі зерттеу өзегі -сөз және оның құрылысы. Бірақ морфология тек сөз формаларын зерттеумен ғана шектелмейді, сонымен қатар оның өзгерістерін, сөздің құрылымын, сондай-ақ сөздердің лексика - грамматикалық жағынан түрлерін, сөз топтарын қарастырады. Сондықтан морфология, бір сөзбен айтқанда, сөз және оның формаларын тексеретін ілім. Морфология тіл білімінің басқа тарауларымен де тығыз байланысты. Мұндай байланысты ең алдымен синтаксистік байқауға болады. Морфология сөздің септік аффикстерін және оны білдіретін формаларды үйретеді. Бұл формалар сөйлем ішінде өзара бірі мен бірі сөз тіркесі арқылы қарым-қатынасқа түскенде қолданылады. Сөйлем және оның құрамындағы сөздердің өзара байланысын синтаксис құрастырады. Сөздердің септік аффикстері түрленуін морфология қараса, ал осы, байланысын синтаксис тексереді.

Библиографиялық тізім

1. Балақаев М. Қазақ тілі грамматикасының кейбір мәселелері. - Алматы, 2020.
2. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 2019.
3. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 2002.
4. Шабдурахманов Ш. Узбек тилидаги ердамчи сузлар. - Тошкент. 1963.

5. Грамматика татарского языка. – М.: 1999.
6. Мещанинов М.Н. Члены предложения и части речи. - Л.: 1978.
7. Кайдаров А.Т., Баратов Ш. Русско-уйгурский словарь лингвистических терминов. - Алма-Ата, 1987.

ӘОЖ 82,325

Т.ИМАНБЕКТИҢ «ҮШ АЙДЫҢ, ҮШ КҮНІ» ПОВЕСІНДЕГІ ОБРАЗ ЖАСАУ ТАБИҒАТЫ

Баймусаева А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Қазақ әдебиетіне өткен ғасырдың алпысыншы жылдарының басында келген талантты қаламгер Тұтқабай Иманбекұлы алғаш өлең жинақтарымен белгілі болды. Тек жетпісінші жылдардың басында прозалық туындылары жарық көре бастады. Жазушы қаламынан бірнеше повестер мен әңгімелер, роман дүниеге келді. Тынымсыз ізденіс үстіндегі жазушы замана шындығынан ауытқымай, негізінен өзі өмір сүрген кезеңнің сан түрлі мәселелерін суреттеуге ұмтылады. Бұған жазушының көркем туындылары арқылы көз жеткізуге болады. Жазушының «Үш айдың, үш күні» повесі бастан аяқ бірінші жақпен баяндалады. Бүкіл повест сюжеті басты кейіпкер Қарабай көзімен беріледі.

1941 – 1945 жылдар Фашистік Германиямен болған Ұлы Отан соғысы сол кезеңдегі Кеңестік Одақ құрамына кірген елдердің қай қайсысына да жеңіл тиген жоқ. Әрине бұл тақырыпта ұлттық әдебиетімізде бір шоғыр шығармалар жазылған.

Сұрапыл соғыстың қасіретті күндерін еске алғанда, ең алдымен алапат қырғында құрбан болған жандар тағдыры сол соғыс салған жан жарасы еске түседі. Тұтқабай Иманбекұлы да балалығы соғыс жылдарына сәйкес келген ұрпақтың өкілі.

«Үш айдың, үш күні» повестінде сол соғыс салған қасірет, жан жарасы баласынан, айырылған ана, жарынан айрылған әйел, балалық бақытынан ажыраған бала тағдыры суреттеледі. Лирикалық «Мен» үлгісімен: «Ентелеп жеттім – ау. Жым – жырт. Алдымнан апам да қарсы алған жоқ. Ақтөсті үйшігіне қамап тастапты. Тар қапастың ішінде қыңсылап жатыр. Үйшіктің жаман есігін теуіп кеп жібергенде, Ақтөс атып шықты. Тұқыл төбел ақ ескі есік алдына байланыпты әлдеңе сезгендей, без – без етеді. Жарты құлаш шылбырын тартқалақтап шыр көбелек айналып жүр», - Сөйте бұл тыныштықтың себебі бар екен. Ол Қарабайдың жанындай жақсы көретін жеңгесі Сәруарды Кембашқа айттыра келген жағдаймен байланысты. Міне осы оқиғадан кейін Қарабайдың ішкі ар намысы, ішкі күйдегі тартысы басталады. Ішіне от түсірген бұл жағдай қарабайды ой сергелеңіне салады. Жан дүниесіндегі дүлей күй Қамқа әжесінің алдында жас болып төгіледі. Бәрінен де жанына қатты батқаны әке – шешесінің бұл іске жол бергені. Қарабай жан жарасына дауаны Қамқа әжесінің үйінен іздегендей. Ол да жалғыз ұлы Ақназардан қаралы хабар алып қайғыдан қан жұтып қара жамылып отырған ана. Секемшіл ана жүрегі Қарабай келісінен бір сұмдықты сезгендей еді. Дәл осы сәтті автор: «Жүзіне қарап едім, шошып кеттім. Қатпар – қатпар беті бұршақ ұрғандай бүрісіп қалған. Шодырайған шағы деп суреттейді. Бұл портреттің штрих көз бояуын қалтқысыз бедерлеген суреткерлік шеберлік.

Іштен әбден бұлығып жаны күйзелеген Қарабайдың ырқынан тек дауысы шығып кетеді:

«Қайда жүрсің көке?!»

- Шырағым – ау, не дедің? Көкеңді шақырдың ба. Әлде қу құлағым шулай ма?» [1;89].

Міне, ұлттық нақыш, сөйлеу мәдениеті. Соғыстан кейінгі ауылдың қарапайым шындығы. Жазушы кейіпкерлерінің жан дүниесін таза, кіршіксіз.

«Ауыр тон желкемнен басқандай сылқ етіп, қайтадан құлай кеттім.

Жаңағы сөз ойымнан кетер емес. Денем ұйып, алқынып барамын. Түнерген түнді жамылған әлде біреу кеудемнен басып алғандай, қозғалуға шамам жоқ» [1; 90]. Жаны бебеулеп ішкі әлемі қопарылысқа түскен, басты кейіпкердің психологиялық күйзелісі бұл «Өз қайғымды ұмытып, ана жанының азабын шын жүрегіммен сезініп жатырмын». Неге, келдім бұл үйге? Таяныш іздейін деп келіп, ана қайғысының ауызын ашып алдым – ау. Онан да тау ішін қаңғып кезіп кетсем еді. Мұңымды шақсам, қара таста қайысар еді – ау. Нем бар еді?! Әжеме әлек салдым ғой» [1; 91].

Лирикалық меннің баяндауында тарихи шындық желісі тартылған. Сол тарихи шындық жазушының көркем шындығына суғарылады. Шығарма сәтті, болып шығуының ендігі бір жолы – ол қарапайымдылық. Қаламгерді өз иіріміне тартқан ол қарапайым адам бақыты, тағдыры... Мәселе осының өзіндік көркем шешім табуында. Қарабайды бей-жай күйге салып, суық ұрғандай қалтыратқан, жанындай, жақсы көретін аяулы жеңгесі Сәруардың ендігі тағдыры. Майданға кеткен ағасы Жорабайдан қаралы хабар келген. Соғыстың да аяқталғанына үш жыл. Алайда «Жорабай келеді» деген сенім жетегінде өмір сүріп жатқан Сәруар жеңгесінің алғы күнге деген үмітін таптағандары қорлық, емей немене «Не жазып ем, Кенжетай – ау? Жорабайдың өліміне сенбеп ем. Бүгін жерлеп отыр ғой мыналар. Көз алдымда көмбекші» [1; 87] деген зарлы монологы амалсыздың шарасына тұншыққан әлсіз қарсылығы.

Сәруарлар соғыс зардабынан өмір гүлі жапырақтарын көктей солдырған тағдыры бар, алайда жастыққа тән құпиялы алып күшімен повесте ерекше бейне болып суреттеледі. Соғыс Жорабайға деген асыл айнымас махаббатының қанатын қырыққанмен, оның рухын өлтіре алған жоқ. Асыл сезім оның адамшылық болмысына айналды.

Шығарманың өн бойында Сәруар жеңгесінің Жорабай тұрғысындағы қайнысына неше алуан күйге түсіп, сырғып ақтарыла айтатын әңгімелері арқылы жарына деген сағыныш отын басатындай. Оның үстіне үнемі аузынан түспейтін әні бар. Ол «Ләйлім» әні. Оны айтқанда бар іштегі шер мен қайғысынан бір сәт болсада арылатындай, күй кешуі қайнысын да мұңға батырады.

- Осы әннен басқа құрып қалды ма? Дүңк ете түсіпін.

- Оның не, Кенжетай? Көкең екеуіміздің үмітімізді жалғап тұрған осы ән емес пе? Мұны айтсам көкеңді көргендей боламын.... Оның несіне ашуландың?

Үні жарықшақтанып кетті. Орамалын тістелеп келеді. «Тыныш жүрмей нем бар еді, осы. Онсыз да жадау көңілді ноқайлықпен жаралаппын ғой» [1;109].

Лирикалық «мен» арқылы оқиға дамуы шығармаға лиризм дамытса, кейіпкерлердің шағын диалогы, нәзік шрих пен деталь психологизмі тереңдетеді. Повесте лирикалық шегініс арқылы махаббатты Жорабаймен толықтырып, табыстырған «Ләйлім» әні екенін қайнына тебірене сырғып шертетін сәттерді суреткер қызғылықты тілмен баяндайды.

«Ай тонға туған екен. Сәулеге шашылған жоталар бозамықтанып көрінеді. Айнала түгел шымылдықтың ар жағынан сығалағандай торғын тартып тұр. Сонау аңғар жақтан бұлақтың сыбдыры келеді. Биікте, қалқып тұрған таң сырын шерткен бозторғайдың арғы бетінен талып жеткен қоңырқай әуен бір сәтке бұлақ үнімен үйлесетін сияқты. Сол сәт дүние түгел ән құшағында тербелгендей болады». Бұл табиғат суреті [1;113].

Кештетіп бірге үйге қайтқан Жорабай мен Сәруардың әдемі сезімдерін, табиғаттың өзі де қостап, мақұлдап тұрғандай.

Бұл сюжет Дулат Исабековтың «Гауһартас» повесін еске түсіреді. «Гауһартас» - әннің аты. Екі қаламгер де кейіпкердің ішкі жан нәзіктігін, шерлі, көңіл сазын ән арқылы жеткізеді. «Гауһар таста» оқиға Қайыркен ойы арқылы беріліп отырса, «Үш айдың, үш күнінде» Қарабайдың сөзімен таразыланады.

«Гауһар таста» Салтанат күйеуі Ыбыштың тоңмойындығына қарамастан аттап түскен босағасының беріктігін ойласа, Сәруардың да өз босағасына адалдығы оның

характерін одан әрі шыңдайды. Сезімді еріксіз тұтқындап ұстаудың жеңіл еместігі оғанда ерлікпен пара–пар қажыр–қайрат керектігін жазушы баса көрсетеді.

«...Тартыншақтап ішке кірдім. Жеңешемдер сезбепті. Төренін алдына алып, Өренді тебіреткен күйі бесік ырғағымен теңселіп отыр екен. Қою қара шашы бесік үстіне жайылып қалған. Күрсінген сайын бөрен шашып жатыр. Жеңешем қолын көзіне апарды. Шамасы жылап отыр-ау. Бесікке сүйеніпті» [2;128].

Жорабайдан қаралы хабар келгеннен кейінгі Сәруардың ішкі жан қиналысының суреті бұл. Әсіресе:

«Осылар енді ермегім,

Көкесі–ау неге келмедің?...» деген мұңлы әуен, Қарабайдың бүкіл тамыр жүйесін босатып жібергендей.

«... Мен шыдай алмадым. Денеме селкілдеп, өз–өзімнен қорсылдап барып өксіп жіберіпмін. Жеңешем селк ете қалды. Орнынан атып тұрды да, бас салып, мені аймалай берді» [2;128].

Сәруар жеңгесі бұл ауыр сыннан да өзін жоғалтпай алып шықты. Оның әйел ретіндегі рухани күші де осында. Осы ретте Шыңғыс Айтматовтың «Жәмилә» повесін атап өтуге болады. Сол туындының да тақырыбы бір соғыс кезіндегі ел басындағы қиындық, соғыстың адам жанын сергелдеңге салған тағдырлар Шыңғыс Айтматов уақыт шындығын типтендіріп жекелеген белгілі бір кейіпкер арқылы танытса, Тұтқабай Иманбекұлы сол ауыр замана шындығын әр дәрежедегі кейіпкерлерге бөледі. Сәруар, Әсия, Қамқа әже, Серімбек жездесі. Және кейіпкерлердің өзіндей күрделі, қат–қабат болмысы табиғи шығады. Ол сурет Қарабайдың ішкі нәзік жан–дүниесімен қабысып сүзгіден өтіп, шығармадағы психологиялық өріспен өте оқтасады.

Повестегі Сәруар бейнесі соғыстан соңғы жылдардағы қазақ әйелдеріне тән жақсы қасиеттерді ақылдылықты, мейірімділікті, өз шаңырағы түтінін бойына жинаған жан. Сондай–ақ сол қиын кезеңдегі қазақ әйелдерінің көбіне тән трагедиялық тағдырдың да иесі.

«Тағдыр тәлкегіне амалсыз көндігесің – ау, Кенжетай, адам тәлкегіне қайтып шыдарсың?! Тағдыр тәлкегі ауырпалықты арқаңа артса, адам тәлкегі арыңа артқысы келетінін қайтерсің?!» [1;92]. Сәруар монологы суреткердің авторлық позициясымен ұштасып жатқандай. Ар тазалығы Сәруар үшін де өмірлік ұстанымы. Ол әйел табиғатына тән өзіне алуға тиісті құшақ пен сезім бақытын, ала алмай жастық ғұмырын өксік пен күрсініске айырбастаған жан мұны жабыққан жанын түсінер Кенжетай қайнысы мен арадағы диалогтан көреміз.

« - Бүйтіп тірі күйгенше, теңінді тауып неге ғана кетіп қалмадың жеңеше? Өрен мен Төрен барда тарықсақта табысар едік қой қайтадан.

.... – Ондай ой санама келмейді деймісің. Мен де жас емес пе ем? Мен де адам емеспін бе? Қайдағы бір ауытқыма талқындап жанымды қысқанда, осы оймен менде жағаласқанмын. Бар дүние бір күнгі қызыққа татымайтындай күйге түскем. Аңсарым ауған аз қуаныштың өзін бебеу қағып іздегім де келді. Қызықтан кім қашады. Үһ.... Ал мен қаштым. Бойымды аулақ салдым. Көп айдың ішінен алғашқы үмітім ағараңдап көріне берді де, желіккен көңілді желкелеп жүріп жуасыттым. Бәрің жанымдай жақын боп едіңдер ғой... шеттетерің мен бе едім, Кенжем... Сендердің көлеңкелеріңде жүріп – ақ қос гүлімді өсірейін дебедім бе?...» [1;208].

Алайда Сәруар өз бақыты үшін күресе алар ертеңге деген сенімін жоғалтпаған оптимист жан. Повесте қаламгер характер жасауға өте шебер. «Характер әдеби характерлер – көркем шығармадағы кейіпкердің мінез – бітімі, ой – сезімі дүниесіне тән психологиялық, моральдық сипат, ерекшеліктері әдеби характер адамның өмірдегі мінез, қимыл, әрекет өзгешеліктерін жинақтап, екшеп, типтік дәрежеге көтеріп, санап бейнелеу арқылы жасалады» [2;359].

Жазушы жасаған кейіпкерлер мінезінен таза қазақылықтың иісі аңқып тұрады. Бұл суреткерлікпен сомдалған ұлттық мінез. Жалпы повесте кейіпкерлері бір–біріне

ұқсамайды. Сөйлеген сөздерімен, іс–әрекеттерімен жадында бірден қалып қояды. Тұтқабай Иманбекұлының шығармаларын оқып отырып автордың ауыл адамдарының психологиясын, ауыл өмірін жетік білетінін байқаймыз.

Библиографиялық тізім

1. Иманбекұлы Т. Жетім қыран. Ш., Жебе, 2013
2. Әдебиеттану териндер сөздігі /құраст.З.Ахметов А., Ғылым, 2001. -240 б.
3. Ергөбек Қ. Арыстар мен ағыстар. Астана, Таным, 2003
4. Серікқалиұлы З. Жандауа. Астана, Елорда, 2004, - 398 б.

ӘОЖ 82,325

Т.ИМАНБЕК ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕР

Баймусаева А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Бата (бата беру, бата алу) – халқымыздың үлкен дәстүрі «батаменен ер көгерер, жауынменен жер көгерер» дейді халық даналығы. Жазушы Тұтқабай Иманбекұлының «Жетім қыран» (2012) жинағына енген шығармаларының бөлімі «Баталар мен тілектер» деп аталады. Яғни Т.Иманбек бірнеше жандардың қыры мен сырын меңгерген талантты қаламгер деуге болды. Бұл оның әдеби мұрасын халық ауыз әдебиетімен байланыстыра қарауға негіз береді.

Бата сөз қазақ фольклорының дербес, шағын жанры ретінде қарастырылады. Ұйқасты, ырғақты болып келетін, тұрақты образдарға негізделетін бата сөз халқымыздың жақсылық пен жамандық, адалдық пен арамдық, обал-сауап турасындағы моральдық-этикалық түсініктердің айғағы іспеттес.

Қазақтың бата сөздері тамыры тереңде жатқан, халық тарихымен тағдырлас, тымырсық уақыттың небір талқысына түссе де, елдің тұрмыс салтында айқын із қалдырған, бүгінгі күнге там-тұмдап жетсе де, тынымсыз тіршілігінде үзбей желі тартқан, талғампаз талай ұрпақ үшін тәлім-тәрбие көзі болған тағлымы мол тамаша мұрамыздың бірі.

«Бата сөзі» туралы зерттеулерге жүгінсек А.Байтұрсынов «Бата біреуге алғыс бергенде айтылатын сөз, батаны ақсақал адамдар айтады. Батагөй ақсақалдар басы бар табакты тартуға алып келгенде, асты жеп болғанда да бата қылады. Көбінесе бата тамақ жеп болған соң істеледі» дейді [1; 430].

Х.Досмухамедов «Бата мен алғыс – халық әдебиетінің кең таралған түрі, - деп батаның екі түрін қарастырады. «Қазақ халық әдебиеті» еңбегінде. Қазақ қауымы арасында өз ісінің шебері мәселен би, ақын, зергер т.с.с. табиғат сыйлаған дарын өнерін басқа біреуге ақ батасы арқылы мирас етіп қалдыра алады деген сенім кең тараған. Сондықтан да осындай атаққа немесе өнерге ыңғайы, икемі барлар сол саланың атақты өкіліне аттанады және қайтсе де оның көңілін тауып, оң батасын алуға тырысады. Бұл батаның бір түрі. Батаның тағы бір түрі – ас, дәмге ризашылығын білдіріп, рахметін айту. Әрбір қонақ өзіне арналып сойылатын қойға батасын беріп және әр дастарханнан кейінүй иесіне рахметін білдіріп отыруы шарт. Міне, шын мәнінде бата дегеніміз осы» [2; 21 б].

Ғалым Мұхтар Әуезов «Мұсылманшылық дініне байланысты өлең сөздің тағы бір түрі бата беру өлеңдері. Бірақ бұл өлеңдердің жұлынын ғана мұсылманшылық негізінен шықты деу керек. Дін салтындағы тілек дұға сияқты сөздерге ұқсатады. Арабша айтатын дұғалардың орнына елдің өзі шығарған тақпақтаған өлең, жыр болады. Дін сөздерімен негізін ұқсастыратын осы жері осыдан басқа өлеңнің қалған сөздері мен мағына жағын

білдіретін тілектерін алсақ оның барлығы да қазақтың өз заңына үйлесіп, өз тіршілігінің қалпынан шығады, - деп «бата» сөзінің шығу табиғатына тоқтала да, «Бата өлең-тақпақты батагөй қария не адамшылық, не болмаса абырой атақты тілейді. Кейде байлықты, бас амандықты тілейді. Егер бір сапарға аттанушыға берілетін бата болса жол оңғарылып олжалы қайтуын тілейді», - деп жазады [3; 215].

Ғалым С.Негимов «бата» ұғымының шығу табиғаты жайында: «Бата ұғымының түп-төркініне барлау жасап болсақ, Құранның бірінші сүресінің аты «Фатихадан» туындаған тәрізді. Мұнда жаратушы мен оның «емшісі» Мұхамедке мадақ сөз айтылады, - дей келе, - «Халықтың тілек-бата сөздері жеткіншек жас ұрпақты әдепті, сабырлы, зерделі, ақылды өсуге баулиды, малды, басы, дәулетті, бақытты кекшіл емес кешірімді болуын тілейді, жерін, елін қорғауға талапты жас түлек боп ертеңге талпынады» деген пікір айтады [4; 5].

К.Исламжанұлы «Рухани уыз» еңбегінде бата сөзі жайында «Сөздің магиялық құдіретіне сенуден шыққан бұл көне салт қазақ арасына өте кең тараған. Яғни оның түрлері де мол астан соң үй иесіне, дастарханға берілетін бата ұзақ сапарға жорыққа аттанатын батырларға берілетін бата, өнер жолын қуған ақын, әнші, күйші жастарға берілетін бата, үйленген ұлға, ұзатылатын қызға берілетін бата т.б. дей келе, бата беру салты тек қазақ халқына ғана емес, барша халықтарға да ортақ екенін, түркі тектес халықтар ішінде татар, өзбек, қырғыз, қарашай, алтай халықтары фольклорынан көптеп мысалдар келтіруге болатынын алмұның өзі бұл тілек өлеңдерінің түп төркінінің тым көне екендігін аңдатады» - дейді [5; 44].

Шоқан Уәлиханов түркі-моңғол халқының арасында кездесетін «тәңірі жарылқасын», «көк соққан», «көк соққыр» сияқты тіркестердің шығу тегін шамандықпен байланыстырады. Сонымен қатар «Қазақтардың түсінігі бойынша, адамның тілі – сөз арқылы үлкен әсер ететін күшке ие. Сөз тас жаралы, тас жармаса, бас жарады» деп мақалдаудың себебі сонда», - деп Шоқан сөздің магиялық құдіретіне деген халық сенімін көрсетіп кетеді [6].

«Бата сөздер» қазақтың тұрмыс-салт жырларының ішіндегі ұсақ жанр болса да ұрпақ үшін ұшан-теңіз, тәрбие көзіндей аз, зерттелсе де, адамзаттың рухани азығындай халықтай қадым заманмен қатар жасасып келе жатқан кәделі мұрасы. «Бата» ұғымының терең төркініне барлау жасар болсақ жоғарыда зерттеушілер атап көрсеткендей Құранның – бірінші сүресінің аты «Фатихадан» туындаған тәрізді. Мұнда жаратушы мен оның емшісі Мұхамедке мадақ сөз айтылады екен.

Халқымыздың белгілі бір жүйемен құрылған бата тілек сөздерінде этикалық, эстетикалық және дидактикалық тұтастық бар. Бұл бата әрбір жастың бойында белгілі бір тұтастық бірлігін, салт-дәстүрін, адамгершілік қасиеттерін сақтауға бірден-бір құрал болып табылады. Себебі болашақтың тұтқасы, иесі, ұрпағына амандық, парасаттылық, ізеттілік, өжеттік, мейірім, өнер білім, құт-береке, ұзақ ғұмыр, сәттілік тілеу адамзаттың асыл мұраты болған. Бата жинақтай айтқанда бала нәресте дүниеге келгенде, келін түсінгенде, қыз ұзатқанда, жолға, аңға, еркіндікке шыққандақан майданға, яки қажылық сапарға аттанарда, ас қайырғанда, бие байлағанда, көшкенде, мүшел, қоныс тойларда, ұлыстың ұлы күнінде, жаңа өнім келгенде, жақсы іс бастарда, үлкендерге құрмет көрсеткенде, кейде қаралы шақтарда да ақ бата беріледі

Тұқанның өз жүрегінен шыққан бата сөздерінің алдында «Бата – біздің бағымыз» атты қарасөзбен жазылған кіріспесі бар. «Адам ақ тілекпен көгереді дейді ғой халқымыз «Көсегең көгерсін» - деген даналықтың мәніде осында жатса керек. Ақ тілектің түйіні бата екенінде дау жоқ. Өйткені бата халқымыздың ғасырлар бойғы ой елегінен сұрыпталып өткен сұлу сазы, ұлағатының ұйытқысы сияқты деп бастайды да, «Бата сіңген баланың бақыты жанады» деп үміт еткен ел пейілі тәлімнің өзегіне айнала бастағандай. Батаның жалпыхалықтық сипат иеленіп, асыл қазынамыздың саралысына да, салмақтысына да айналуы осыдан болса керек» – деген уәжді түйін айтады.

Бата сөзі тарихымыздағы топ бастаған шешендер мен көсемдерден тамырын тартып келе жатқан киелі өнер екендігін бағамдай келе «ол аталар дауысы, әруақтар үні секілді» дейді қаламгер.

Сондай-ақ ұлтжанды азушы ел арасындағы бүгінгі уақыттағы бата-тілектердің өз деңгейінде жинамай жатқандығына қынжылыс білдіреді. «Әрбір қаламгердің, қастерлі азаматтардың ел жақсыларының, ғұлама білімпаздарының әр кездері айтқан ұтқыр ойларын, тәтті тілектерін, басалқалы баталарын неге жинақтап жүрмекске? Өйткені, салтымыз-санамыздың бесігі емес пе? - деген ойларымен өзекті мәселені көтереді. Осы орайда айта кету керек сияқты, республикаға белгілі ақын, баспагер Нармахан Бегалыұлының редакторлығымен 2011 жылы Ордабасы баспасынан «Батаменен бағың ашылсын» деген атпен бата сөздер жинағы тұңғыш рет кең ауқымда топтастырылып жарыққа шықты. Осы көлемді жинақтың III бөлімінде «Кейінгінің баталары» деген атпен Тұтқабай Иманбекұлының «Бата біздің бағымыз» деген мақаласы мен баталары берілген. Көзі тірі болғанда Тұтқабай ағамыз бұл игі іске өз ризашылығын білдірер де еді. Естеліктерге жүгінсек Тұқаң ел аралап жүріп «Бауыржанның баталарын» жинап, естігенін елге уағыздап жүріпті.

Ал батаның білгірі Тұқаң өзінің осы халықтық қазынаға қалай қызыққанын осы еңбегінің алғы сөзінде жазып қалдырған екен. Бата-тілекке бойындағы құштарлықты оятқан әкесі екендігін айта келіп, ол кісі жөнінде «ел ішінде шешендігімен, өткірлігімен ерекше көзге түсетін. Қисса-жырларды айтқанда, ұзақ түнге шаршамас еді. Бірақ, осындай өнерін ол ешқашан кәсіпке айналдырған жан емес-ті. Тек алқалы топта шешіле сөйлегенде, арқаланып кететіні бар-ды» [2; 554-555], - деп жазады.

Әкесінің сондай бір өнегелі сөздерінен автор мысал да келтіреді. Алматыға ұлына қонаққа келген әкесін базарға қымыз ішуге ертіп барады. Жаңа ортаны жатырқағандай кібіртіктеп тұрған әкесін қымыз ішіп отырған бір топ ақсақалдардың бірі ортасына шақырып, қымыз алдыртады. Сонда әкесі табан астында

Отырыстарыңыз мәнді болсын,

Ойларыңыз дәмді болсын

Орталарыңыз сәнді болсын

Одақтарыңыз мәңгі болсын, - деп дәмге бата беру дәстүрін жасаған екен. Содан әңгімелері жарасып, тұрар шаққа келгенде әкесі қымыз ақшасын төлемекке төс қалтасына қол сала бергенде, өзін шақыртқан қария қарсылық танытып, меймандық жөнімен ас қайтарып, ақ батаңды бер - дегенде сонда берген ас қайыру батасы екен.

Қымызымыздың қоры үзілмесін,

Қызымыздың жолы үзілмесін.

Ошағымыздың шоғы үзілмесін

Отауымыздың тобы үзілмесін.

Татулықтың тізгіні үзілмесін

Тақырлықтың құзғыны тізілмесін,

Берекенің белдігі үзілмесін,

Пақырлықтың тізгіні тізілмесін

Берекенің белдігі үзілмесін

Ел-мекеннің кеңдігі үзілмесін

Туысқанның ынтымағы үзілмесін

Ұлыс таңның күншуағы үзілмесін, - деп барып алақан жайып, бет сипағанда, Ахмет ақсақал тебірене «- Оң, бауырым, балдай тәтті бата бердің-ау. Айтқаның келсін. Енді сен қонағымыз емес, қоғамымыздың белді мүшесісің» , - деп ризалық көңілін білдірген екен.

Библиографиялық тізім

1. Байтұрсынов А. Ақ жол. А., Жалын, 1991
2. Досмұхамедов Х. Аламан. А., Ана тілі, 1991
3. Әуезов М. Әдебиет тарихы. А., Ана тілі, 1991

4. Ақ бата / құрастыр. С.Негимов, Т.Қазіұлы. А., Жазушы, 1992
5. Ісләмжанұлы К. Рухани уыз. А., Ана тілі, 1995
6. Валиханов Ш.Собранные сочинение в пяти томах. Т.4, А., 1984
7. Иманбекұлы Т. Жетім қыран. Ш., Жебе, 2013

ӘОЖ 82,325

ЖАЗУШЫ ГҮЛЗАТ ШОЙБЕКОВАНЫҢ «ТОРЫТӨБЕЛ» ХИКАЯТЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Елгонова Г.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Көркем шығарманың ұтымды шығуы - ол оқырманның эстетикалық талғамын қанағаттандыра алуында. Осы ізденістегі жазушы Г.Шойбекованың балалар әдебиетін толықтыра келген туындысының бірі - «Торытөбел» хикаяты. Жалпы ұлттық әдебиетте тұлпарлар тағдыры арқау болған сонау халық ауыз әдебиетінен бастап, бүгінгі тәуелсіз кезеңге дейін шығармалар жетерлік. Тұлпар десе эпостық жырларда батырлар серігіне айналған жауға қарсы шапқанда қос қанаты талмай ұшатын құсша қанатын жайып шығатын Тайбурыл секілді тұлпарлар бейнесі келеді.

Ақан сері өмірінің жан серігіне айналған Құлагер аты; Төкпе ақын І.Жансүгіровтың Ақан Сері поэмасынан алынған «Құлагер» поэмасы барын көз қарақты оқырман біледі. Ұлттық прозада кеңестік кезеңнің асыра сілтеушілік саяси шындығын тұлпарлар тағдыры арқылы астарлай жеткізген әрі прозасында шертпе күйдің күмбірі естіліп тұратын дарабоз жазушы Т.Әлімқұловтың «Тұлпарлар тағдыры» жинағы, Ә.Кекілбайдың «Бәйгеторы» хикаяты, Ә.Шілтерхановтың «Ақжалдың ақыры» әңгімесі, Н.Сералиевтің «Жеңешем, Жорға және мен» хикаяты, әлем әдебиетінен Ш.Айтматовтың «Қош бол, Гүлсары» хикаяты шығармаларында болмысы ерекше жаралған текті тұлпарлар тағдыры арқау болады.

Ш.Айтматовтың «Қош бол, Гүлсары» атты хикаяты да соғыс жылдарынан кейінгі жеке адамға табыну зардабынан әділдігі үшін партиялық билетінен айырылған азамат және ерекше жаратылысы үшін жазалы болып, тұлпарлығына тұсау салынған Гүлсары аттың трагедиясы параллель егіздеу тәсілімен беріледі. Сөйтіп, қалам құдыреті уақыт шындығы, заман қасіреті кезең – кезеңде қаламгерлер осылай жеткізеді.

Жазушы Г.Шойбекованың «Торытөбел» хикаяты сол тұқымы текті тұлпарлардың бүгінгі уақыттағы асыл жаңғырығындай. Хикаятта оқиға жас өспірім бала көзімен баяндалады. Хикаят басы «...Шықсақ есік алдында сіңіріне ілінген, әліне қарамай әкемді атымен қоса сүйреп кетердей шылбырын тарта шіреніп жабағы тұр екен» [1, 20 б]. Бұл бала кейіпкер әкесінің қыс ауасында қолға әлі үйретілмеген дала тағысы асау жабағыны қорасына алғаш рет әкеліп тұрған сәттен эпизодтық көрініс. Бала кейіпкердің бірте-бірте өмірінің мәніне айналған «Торытөбелмен» оқырман осылай танысады.

Жалпы, тұлпар бейнесі Г.Шойбекованың шығармаларында, кейіпкерлерінің түстерінде маңызды орын алып, лейтмотивтік желі болып жүреді. «Қалампыр иісі», «Ей, менің Құла бестім ...» әсіресе, соңғы әңгімесінде кейіпкерінің рух жебеушісі ретінде бейнеленген «Құла бесті» образын автор керемет романтикалық құлшыныс символизммен суреттеу шеберлігі басым.

Жалпы, Гүлзат Шойбекова тақырыпты өмірдің өзінен алатын қаламгер. Ал өмірдің құпиясын қанша айтсаң да, қанша жазсаң да таусылмайтын дүние. Осы таңғажайып әлем ішінен өзі көрген құбылысты белгілі бір тағдырға орайластырып, сюжет құрап, көркем

дүние туғызады. Оқырманға сөйтіп өз әлемін ұсынады. Алайда, мәселе жазушының өмірдің қандай сырын, нендей құпиясын айта білуінде.

Қаламгер Г.Шойбекова осы аталмыш хикаятында қиял мен арманға толы балалар өмірін бәйге аты «Торытөбелмен» байланыстыра, қарапайым тілмен қызықты баяндайды. Алайда, осы «қарапайым тілмен баяндау» мейлінше мінезді. Жазушы шеберлігімен қарапайым баяндау, бала кейіпкердің ішкі жан дүниесі ашылып, тұлғаланып жатады. Сонымен бірге, ішкі динамика, қимыл- қозғалыс, жан құбылысы тербелістері осы қарапайым баяндаумен оқырман жүрегіне жеткізіліп жатады. Ал, бұл шынайы суреткер қолынан ғана келетін көркемдік меже.

«Бәрібір менікі!» деді інім қораның есігін ашып жатып маған жалтақтап. Мен келмей жатып мінезін көрсеткен жабағыны жақтырыңқырамай «ала ғой» дедім» - деген бала кейіпкер ертеңіне мектепке бара жатып қора жаққа көз салған жабағы тұрқын көрген сәтіндегі суретті автор: «Өзі тым жүдеу көрінгенімен қанында бір сұлулық бар сияқты. Мандайында қолдан бояп қойғандай сүйірленіп біткен әп-әдемі төбелі бар екен», - деп бейнелейтін жолдар бала кейіпкердің тым жастығына қарамастан кәдімгі үлкендерше жылқы жануарының жүлгесін жазбай тани алатын сыншылық қарым-қабілетіне еріксіз өзіңді тәнті қылады. «Мен кешегі асығыс шешіміме өкіндім» дейді кейіпкер бала. Ия, ұлы дала тарихына көз жүгіртсек, қазақта «атбегілік», бәйге атын құлын кезінен танып қоятын атақты Күреңбай сыншы болғандығы мәлім. «Құлагер» поэмасында да сырт көзге жабағылау, сұрықсыздау боп көрінетін «Құлагерді» үш жүз аттың бәйгесіне қосар сәтте ат сыншысы оның осы бәйгеде озып келетінін алдын-ала болжайтыны бар.

«... Оның бізді жек көрушілікпен қараған қанталаған көздері өңменімізден өтіп барады. ...» [1, 216 б].

Бұл екі бала кейіпкердің әкелердің асауды бас білдірердегі әдісімен, Торытөбелді ақыры байлап, қант берердегі әрекет пен үркек кірпіктерін жұлар кезіндегі сәт.

Қазақта «Ер кезегі үшке дейін» деген қанатты сөз бар. Әрі мұның ырымдық та мәні бар сияқты. Хикаятта ат құмар, мал жанды, Торытөбелдің қызығы мен шыжығына төзімділік танытып, осы жабағы тай арқылы ауыл балалары алдында өз мерейін асқақтатып жүрген басты кейіпкер мен інісі Әріпханның әкелері де осал адам еместігі бүкіл шығарманың сюжеттік желісінен байқалып тұрады.

Хикаятта бүкіл ел көзінің құртына айналып, даңқы аспандаған «Торытөбел» үш рет қолды болады. Бұл Торытөбел басына адамдардан төнген қауіптің бұлты болатын. Оның біріншісі Торытөбел өзінің кішкентай иесімен кезекті мектепке барған жерінен қолды болуы. Іздеуге шыққандары нәтижесіз болғанмен әкелерінің көмегімен Бәйгетакыр балаларының қолынан табылуы Торытөбелден айырылып қалу – қорқынышты сейілмеген үркек бала көңілдерін бір демдейді. Әке-шеше тарапынан енді Торытөбелдің қауіпсіздігін күшейту қолға алынады. « - Ауыл балаларына енді осылай қор қылатын болсаңдар, Торытөбелді үйіріне қосып жіберемін» деген әкенің қатал үкімді ескертуі Торытөбелдің көгенделуіне әкеледі.

Сөйтіп, қолды бола жаздаған Торытөбел өз иелерімен адам секілді сағынышпен қайта қауышқан. Сол сәттегі ұрықол үй иесінің отбасы алдында абыройсыздыққа ұшыраған психологиялық күйін автор «Үй иесі де, есік алдында жүрген әйел, бала-шағасы да үн қатпақ түгілі орындарынан қозғала алмаған күйі айран асыр болып қалып қойды [1, 227б], - деп суреттейді.

Оның үстіне « - Мұны көрген балаларың ертеңгі күні не істемейді?!» деген әке сұрағының жауапсыз қалуы өз ұятың отына тірідей шыжғырылуымен бірдей болғанын автор ұрының «үнсіздігі» арқылы көп сыр түйгізеді. Бұл ұрланған Торытөбелді ізімен тауып барған иесіне «бұл тай торы биенің құлыны болатын» деген сөзінен танбай, бетбақтырмай қойған, енді «адалдықтың арамдықты» жеңген пұшайман халін үнсіз қалуымен автор шебер ашады.

Бір қолды болғаннан кейін Торытөбелге балалар құрметі бұрынғыдан да арта түскенін суреттейтін беттер өте қызықты баяндалады. «Торытөбелді енді бәйгеге баптау

керек» деген әке үкімінен кейін балалары ат бабына арналған журнал бойынша бәйге атын сабынмен шампундап канал бойына шомылдыруға апарып жүреді. «Торытөбел жуынуға үйреніп алғаны сонша каналға кісінеп шылбырын босатсаң тура сонда шабады». Енді шампуннан кейін бұрынғыдан да жылтырап құлпырып шыға келгені ауыл балаларының бұрынғыдан бетер көз құртына айналуы шығармада қызықты баяндалады.

Гүлзат Шойбекова өз стилі бар, суреткерлік шеберлігі де недәуір, ұлттық сипаттағы жазушы. Көбіне қысқа жанрда қалам тартқаннан да болар шығармаларында табиғат суреті некен – саяқ. Әйтсе де «Күреңбелдің шабысын» суреттеген тұстарынан асыл тұқымды жылқы малының аршынды сұлулығын қапысыз танысың.

«Торытөбелдің көптен бері жер иіскемеген тұяғы даланы күңгірлетіп жіберді. Бейне тұяғымен күй тартып келе жатқандай. Жарықтық, шапқан сайын денесі бусанып, мойнын соза түсіп ауаны қақ жарып келеді» [1, 234 б]. Суреткердің тай шабысын қазақтың күмбірлеген күйіне теңеуі өте сәтті шыққан образ деуге болады.

Хикаятта «Торытөбелге» деген ерекше сұқтанушылық жас жағынан өздерімен шамалас жиені Бақыт келгеннен кейін күшейіп, анасынан ұзақ күндерге қалып қоюының да сыры осы ерек ат құмарлығынан. Бірақ қандай атқа отырса да жауыр етіп жіберетін әкесі жиенін Торытөбелді шабуға рұқсат етпеу іс – әрекеті соңы қолды болуына алып баратынын ешқайсы да күтпеген еді. Сол Торытөбелден айырылған бала кейіпкерлердің ауыр күйзелісті сәтін жазушы былай суреттейді. «Сонымен, жаңа оқу жылы басталып мектепте алғашқы қоңырау өтіп жатқанда біз Торытөбелдің бірнеше рет ышқына кісінеген дауысын естіп үйге қарай тұра жүгірдік. Шандатқан көше ортасында тұрған апам екі өкпемізді қолымызға алып жеткен бізді көріп:

- Жетпегірі – ай, алып кетті, ау – деді кінәлі жүзбен.

- Торытөбел! Торытөбел! – деп айқайлаған Әріпхан екеуміздің жан даусымыз күңірене шықты. Торытөбелдің тұяғының шаңы басылмаған жолмен жүгіріп келеміз, жүгіріп келеміз. Жетіп алсақ бақыттын желкесін үзердей булығып, жылап келеміз.

Торытөбелдің бірнеше рет ышқына кісінеген дауысы талып-талып естілді де басылды» [1, 237 б].

Гүлзат Шойбекова – ұлттық пландағы прозашы. Суреткер прозашы шығармаларында ұлттық сипат айғайлап, мен – мұңдалап тұрмаса да ол объектіге алған тақырып оқиға, кейіпкер характері, іс – әрекеті, монолог, диалогтарынан қаламгер бойындағы тұнып тұрған қазакилық болмысын бағамдайсың. Жазушы қазақ тілінің қарапайым лексикасын алады да соны кейіпкер өмір сүрер ортаға, кейіпкердің жан әлеміне орайластыра сәтімен қолданып гармониялық ырғаққа түсіріп жібереді де, бір – біріне сәулесін түсірер сөздер тұтаса келе поэтикалық үйлесім құрап сыңғырлап шыға келеді. Ал прозадағы үйлесім, үндестік гармония – бұл көркем дүние танымының ғана жемісі, суреткерлік көз, көркем көңіл, талғам таразысының көрінісі. Бұл ерекшеліктер Гүлзат Шойбекованың қаламгерлік стилін, мәнер – машығын құрайды.

Библиографиялық тізім

1. Шойбекова Г. Өмір сүру ережесі А., Құс Жолы, 2008, 240-б
2. Шойбекова Г. Ей, менің құла бестім! А., Дәстүр, 2016, 384-б
3. Балтабаева Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі. А., ЖШС Дәстүр, 288 б.
4. Есенбеков Т. Көркем мәтін поэтикасы А., Қазақ университеті, 2012, 228-б
5. Сыбанбай С. Жазушы Гүлзат Шойбекованың шығармашылығы туралы толғаныс.
6. Ахмади Ж. Жазушы Г. Шойбекованың «Өмір сүру ережесі» кітабынан оқығаннан кейін туған ой.

ЖАЗУШЫ ГҮЛЗАТ ШОЙБЕКОВАНЫҢ «ҰЛТАБАР» ХИКАЯТЫНДАҒЫ МИФТІК САРЫН

Елгонова Г.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Бүгінгі тәуелсіз қазақ қоғамында болып жатқан түбегейлі өзгерістер әлеуметтік рухани өмірімізді жаңа белестерге көтерді. Осымен байланысты қазақ прозасының көркемдік көкжиегі кеңейіп, шағын жанр әңгімемен хикаят жанрының шығармашылық қарымы өсті. Тәуелсіз алған кезеңнен қоғамда болып жатқан ұлы өзгерістердің барлығы қаламгерлер назарынан тыс қалмай келе жатқанына бүгінгі әдеби үдерістер куә. Әдебиетте қоғамдық өзгерістерге сай жаңа тенденциялар көрініс тапты.

Ұлттық прозаның тақырыптық деңгейі ауқымы кеңейіп, тәуелсіздік рухындағы шығармалар жазыла бастады. Қазақ халқының ұлттық танымын рухын көтеретін, тарихын әспеттейтін роман жанрлары мен бірге, қазақи ұлттық мінезімізді, салт-дәстүрлі ұлықтайтын әңгіме, хикаяттар пайда болды. Бір ескерер жайт, бүгінгі күннің тірліктің күрделі өзгерістерге түскен мен, қара сөз прозамыз дәстүрлі құрылымынан алшақтап кеткен жоқтығын әдебиет зерттеуші ғалымдар қадап айтады. М.Әуезов, Ж.Аймауытов, М.Дулатұлы, Б.Майлин, Ғ.Мүсірепов тағы басқа қаламгерлер шығармаларындағы биік өлшемдер эстетикалық, поэтикалық құндылығынан ажыраған жоқ.

«Әдебиет - өмірді өмірмен өсіретін өнер десек» сөз өнерінде осы талап деңгейінен көрініп өзінің біршама прозалық жинақтарын беріп үлгерген жазушының бірі - Гүлзат Шойбекова. Талант пен талғамның үдесінен шығып жүрген, болмысы да, жазу стилі де өзгешелеу қалам иесінің хикаяттары да өмірдің өзіндей күрделі, өмірдің өзіндей қарапайымдалығында және оқи бастағаннан ақ оқырманның ынтызарлығын арттыра түсетін сыршылдығында, шынайылығында, кейбір оқиғасы тосындау сюжеттерімен де ерекшеленуінде.

Жазушының сомдаған кейіпкерлері де қарапайым, күнделікті өмірдің күйбең тіршілігінің шылауында жүрсе де адамдығын жоғалтпай, шындыққа тіке қарайтын өмірдің бұралаң жолында тура жолды іздеуден танбаған кейде адаса жүріп өз бағытын, ақиқат шындықты іздеп жүретін мінезді жандар болып келеді. Кейде абстракты ұғымдар да жазушы көркемдік шеберлігімен жанды кейіпкерге айналып жүреді.

Бұл жазушы Гүлзат Шойбекованың шығармашылық әлемдегі тынымсыз қозғалыстағы ізденісін таныса керек. Әрине, жазушы үшін ең маңызды тақырып-адам тағдыры. Адам тағдырына қатысты тақырыптардың қай-қайсысын да жазушы қаламы жатсынбайды. Сол себептен де шығар өзіміз күнде көріп жүрген қарапайым пенделер тағдыры, соңғы кезде жан дүниеміз аласарып бара жатқан рухани жұтаңдық немесе қатқылданып, қатыгезденген күйі, нарықтық қатынастарға негізделген, күрделеніп бара жатқан заман, уақыт, қоғам бейнесін Гүлзат Шойбекова шығармалары арқылы қайта көргенімізде бүкіл жан-дүниемізді қопарылысқа түсіріп, адами құндылықтарға деген құрметінді арттырады.

Айтпағымыз, Г.Шойбекованың хикаяттары хақында. Жазушының әңгімелері секілді хикаяттары да өте қызық, жеңіл оқылады. «Ұлтабар», «Үшбала», «Торытөбел», «Сағыныш», «Қырсық» атты хикаяттары әрқайсысы айтар ойымен, көтерер әлеуметтік жүгімен ерекшеленеді. Солардың ішінде «Ұлтабар» хикаятының орны ерекше екендігін зерттеушілер атап өтеді.

Алдымен медицина саласы бойынша адм мүшесінің бірі болып табылатын Ұлтабарға қатысты анықтамасы: «Ұлтабар-ас қорытуға қатысатын мүше. Пошымы-алмұрт

кең жағынан жалбыршақ қарынға жіңішке жағынан ащы ішекке жалғанады. Қабырғасы үш қабатты. Біріншісі-беріш, ортанғысы-ет, ішкісі-кілегей. Соңғысында көптеген асқорыту безі бар. Қарынның алдыңғы бөлігіне өткен қорек ұлтабарда пепсин, тұз қышқылы бар қарын сөлі арқылы қорытылады. Тамақтың ұлтабар ұшына өтуі ұйқы безінің сөл бөлуіне әсер ететін пуморальдіктетікті қозғалысқа келтіреді» [1, 941 б].

Міне, хикаяттың ортақ жұлдесі осы «Ұлтабар» болып жүреді. Хикаятта басты кейіпкер әйелдің монологындағы «Көп жылдардағы күйзеліс, тығырыққа тірелу, жарытып тамақ жемеу, кім-кімді де күйрететіні анық барлық қызық та, пәле де осы менің ауруымнан басталды. Дәрігер әрі қарап, бері қарап, соңында түтікше жұтқызып жүріп «Ұлтабарың» ауырады деген анықтама қойды» [2, 8 б].

Кейіпкер басындағы сергелдең де осы сәттен басталады. Бұл қазақтың да қоймайтын аты жоқ. Сөз таппай қалғандай «ұлтабарың»несі?!» - деп автор ұлттық танымыздағы ұлтабарға қатысты ырымдарды да суреттей кетеді «Ауылдағы шешелеріміз мал сойылып, сыбаға таратқанда жас келіндерге ұлтабар беріп жататын.... «Ұлтабар» жеген келіндердің бәрі ұл тауып па?» деген сауалдармен қаламгер «Ұлтабарға» мән бере отырып негізгі сюжет желісін құрайды. Ас қорытуға қатысатын бұл мүшені ата-бабаларымыз неге ұлтабар деп атаған? Орысша аудармасы неге жоқ? Ұлтабар жеген келіндер ұл туа бере ме? Неге қызтабар емес?

Кейіпкер санасындағы осындай сан алуан сауалдарға жауап іздеп, өз бетінше түртінектеп кітаптарды ақтарады. Сөйтсе де шын мәнінде, ұлтабардың орысша аудармасын таба алмайды. Хикаят сюжетінің желісі бойынша оған дәрігер көмекке келеді. Ал дәрігердің «-Оны еш жерден таппайсыз. Ол қазақтың бүкіл даласында және менің жүрегімде» деп Ұлтабарға қатысты әңгімені құпиялай айтуы хикаяттың «Дәрігердің әңгімесі» атты бес бөлімдерден құралады. Хикаяттың көлемді бөлігі осы ұлтабарды студент кезден зерттеуші дәрігер әңгімесінен тұрады.

Кейінгі кездері ұлттық прозамызда новелланы кеңінен қолданушылық көркемдік тәсілі ретінде орын алып келеді. Қазақ прозасының тарихына көз жіберсек бұл тәсілді Ж.Аймауытовтың «Ақбілек» романынан кездестіреміз. Сол дәстүрді жаңғырта келген Г.Шойбекованың «Ұлтабардағы» «Дәрігердің әңгімесі» атты кірістірмелі хикаяттар әдемі жымдасып, көркемдік қызметін арттыра түскендей. Сонымен бірге, жазушының шығармадағы көркемдік мақсатына жетуінің алғы шарты іспеттес. «Жаңа жердегі жаңа емхана,бейтаныс дәрігерлер. Маған тағы да «Ұлтабарың ауырады» деген анықтама берілді.

Бір құдырет мені қайда барсам да ұлтабарға қарай итере береді. Бірнеше бөлмедегі тексерулерден өтіп,соңғы есіктің алдында тұрмын. Дәрігер өзім қатарлас жігіт екен, ұзын дәлізбен маған қарай асығып келе жатты» [2, 11 б]. Және басты кейіпкер мен дәрігер таныстығы,ұлтабарға қатысты бастан өткен оқиғалар, қызықты зерттеулер шығармада осы сәттен басталады. «Ұлтабар» хикаятын архетиптік тұрғыдан қарастыра зерттеу мақалын жазған Әбіл-Серік Әбілқасымұлы: «Қазақ ұғымындағы аң мен құс,өсімдік әлемі мен ұлттық ою-өрнектер, рулық таңбалар да архетиптік символикаға ие дей аламыз. Осының бәрі ұжымдық санасыздықпен қазақ қаламгерлерінің бойында қай тілде жазбасын мәдени кодтану арқылы шығармашылық процесс үстінде көрініс тауып отырады. Осы архетиптік символикамыздың бірі- «Ұлтабарды» қаламгер түрлі қырынан тәмсілдейді,кейде ешкім ойламайтын жерден орнықтылықпен тәпсірлейді» - деген пікір айтады.

Архетиптер мағынасын түсіну үшін «Әдебиеттану терминдер сөздігіне » жүгінсек: «Архетиптер грекше *arche*-дәріс-алғашқы образ,модель)-швейцарь психологы К.Г.Юнгтың «Аналитикалық психология және эстетика» атты еңбегі бойынша әу баста санасыз түрде пайда болып, соңыра өзіндік мазмұнға ие, көп жағдайда архаикалық рәсім-салттар мен аңыздарда, символдық тұспалдауда, наным-сенімдерде, психологиялық актыларда (түс көру т.б) қылаң беретін тіпті қазіргі көркем өнер туындыларына дейін жалғасын тауып келе жатқан орнықты психологиялық схемаларға (фигураларға) тән мотивтер » [2, 55 б].

Шынында, зерттеушілер атап өткендей Г.Шойбекованың аталмыш туындысын архетипсіз қабылдай алмайтын ерекше туынды екендігіне көз жеткіземіз. Хикаят бастамасында автордың ерекше көркемдік тәсілі мен «нараттық бастамалығы» монологтік «мен-сен», «сен-мен» арқылы оқырман санасына жол тартады. Яғни, автордың өз тілімен айтқанда, көк түрік кіндігінен тараған барша оқырман мен автор арасында сұхбаттастық ауаны қалыптасады.

«Адамзат тіршілік етіп келе жатқан Жер дүние-бүкіл құпия әлемдердің жанны. Менің халқым-тұла бойында тектілігін бағалай алмай өзгеге телмірумен келе жатқан аңғал да дарақы. Ал мен осы халықтың бір тамшы қанынан жаратыла тұра, білгенін ешкімге үйретуге тырыспаған –әрі надан, әрі залыммын. Сіздерден иіліп кешірім сұрай отырып, бір қызық жайды баян етейін» [2, 4 б].

Міне, автордың өзін де аямай сынап, әрі қоғамдық сыни ой қалыптастыратын өткір кіріспе ойларынан кейін мәтіннің жетегіне ілесіп, қазақ деген ұлтымыздың ежелгі дәстүрі мен наным-сенімдерін тірілте отырып, соның түп-тамырына апара отырып хикаят қызығына еніп кеткенінді өзің де аңғармай қаласың. Жалқылық ой, жалпылық оймен тұтасып авторлық баяндау тәсілімен бәдізделеді. «Сана ағымы Гулзат қаламы құдыретімен Ұлттық жиынтық образ –Алаш Анасы архетипін жадымызда орнықтырады».

Хикаятта шығармашылық адамы Ағира мен дәрігер Ғалым Нұржан Нұрғалиұлы арасындағы байланыс дәнекер болған диалогтан үзінді.

«Маған ұлтабардың орысшасын айтып беріңізші, дәрігерсіз ғой, - дедім бейне бір ұлтабардың орысшасын білсем бүкіл сырқатымнан сол сәтте-ақ айығып кететіндей.

- Неге?-деді дәрігер көзі шарасына шыға таңданып,оның орысшасын не істейсіз?

- Не істейтінімді өзім де білмеймін,әйтеуір осы ұлтабар құрғыр мені әбден шаршатты....» [2, 13 б].

Білікті дәрігермен таныстығы осылай кездейсоқ сұрақпен басталған кейіпкер Ағира мен ұлтабар жайындағы ерекше қызығушылық соңы маманның бірнеше жылдар осы адам ағзасының мүшесін зерттеуге арналған қызықты хикаяттарын баяндаумен,тіпті шығармашылық адам бола тұра Ағираның өзі де медициналық сараптама жасау үшін мәйітханаға еніп кетуі шығарма сюжеті драматизмін күшейте түседі.

Дәрігер бесінші әңгімесінде кейіпкер қызға «Ұлтабар» жөнінде ерекше қызық жайтты баяндайды: «Жақында медициналық үлкен жиын өткенСөзден сөз туып,онкологтар өз саласы бойынша бірінің сөзін бірі іліп әкетіп отырған. Кенет олар әйел жатырындағы онкологиялық ісіктердің операция кезінде табылмай қалатынын, қашып басқа ағзаға емес,тура ұлтабарға барып жасырынатынын айтып қалды. Ал ұлтабардағы ісіктер-жатырға

Ұлтабар мен жатырдың қандай байланысы бар?-деп мен жұлып алғандай сұрақ қойдым.-Ұлтабар ас қорыту органы,ал жатыр жыныс мүшесіне жатпай ма?!

Білмейміз-десті олар,-білмейміз.Алланың бір құдыреті!» [2, 24 б].

Бұл дүниеде кездейсоқ ештеңе жоқ. Ал біздер кездейсоқтыққа балап жүргендеріміздің барлығын біз өмірге келмей тұрып, бір жаратушы құдырет күш иесі бағдармасын жасап қойған. Өмір сүріп жүргенімізді өз қалауымызбен деп ойласақ та сол құдырет шеңберінде жаратылыс күшінің қалауымен өмір сүреміз.

Хикаятта «Алланың құдыретінің» құпиясын ашуға ұмтылған дәрігер мен Ағира кейіпкердің ізденістері шынайы оқиғалар,өмірлік оқиғалармен сәтті ұштастырылған.Әрі мұнда адамның ой өрісін кеңейтер мол мағлұмат та бар. Және өз ұлылығын сезінбей ежелден-ақ ата-бабаларымыз ашып қойған жаңалықты ғылымға ендіруге келгенде асықпай жүріп алатын қазақ табиғатындағы бейқамдықты дәрігер сөзі арқылы,дәрігер ойы арқылы автор өткір тілімен сынап та алатын тұстары бар.

Жалпы хикаяттың ұзын сонар сюжет желісіндегі «Ұлтабар» тұрғысындағы танымдық деректер құдыреті тек қазаққа ғана танылған дегендей ой түйінін жасайды қаламгер. Автор дәрігер ойымен бір кезде алып империя құрған ұлттың бүгінгі өкінішін: «Кей халықтарды ұлы халық дейді. Олардың ұлылығы неде? Ұлылығы-ғылымда.

Ғылымның сан-салалы тарауларына терең үңіліп зерттеп, ғылыми дәлелдеуінде. Ғылымы озық елдің ісі де, сөзі де озық. Олар өмірдегі тіршілік атаулыға ғылым көзімен қарайды. Ал біз әлем әлемге орыстың терезесі арқылы сығалаймыз.

... Қолымызда тұрған ғылымды елемей біреу сырттан әкеліп көрсетсе таң- тамаша боламыз. Ғылым тек шет елде дәлелдену керек сияқты әлдебір көкжиекке көз талдыра жаңалық күтеміз. Бізге салғырттықтан, бойкүйездіктен жылдам арылғанымыз абзал.

Мен ұлтабарды ғылыми дәлелдеп шыққан күнде де менің қазағым он ойланып, жүз толғанып «расында осындай сөз бар еді ғой, мынаның ғылымы рас па екен, жалған ба қазақ атамның ырым-жоралғысының астарында шынында шындық болғаны ма?» деп даурығып жүргенде әлгі ұлы халықтар оны жүзеге асырып пациенттің иеленіп те қояды. Біз тағы алданып, қойдың ұлтабарын жеп отыра береміз» [2, 35 б].

Автор осы дәрігер әңгімесі арқылы ықылым заманда-ақ ғылым-білім дамымай тұрған кезде салт-дәстүр, ырым-тиымдар мен-ақ бабаларымыздың дәлелдеп кеткен мұраларын әлі күнге дейін дұрыс пайдалана келе алмай жатқандығымызды астарлай жеткізеді.

Ұлтымыздың әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінде бүкіл таным мен ғылым жатса да, өзге елден әсіресе дәрігердің ашына айтатын «Әлемге орыс терезесі арқылы қарағанымызды қоймаймыз өз ұлтымыздың ғасырлардан келе жатқан рухани тамырымызда, құнарлы топырағымызда мән бере бермейтініміз де рас». Яғни, ұлтжанды қаламгер өзгеден сонылық іздеп адасып жүргенімізді меңзейтіндей. Жалпы, қазақ деген ырымшыл халықпыз.

Міне, сол ырымды ойлап тапқан халықтың оның шығу тегін білмеуі мүмкін еместігіне автор «Ұлтабар» хикаяты арқылы тағы бір көз жеткізеді. Жинақтай айтқанда, жазушы ұлтабарды көркемдік деталь ретінде бере отырып, қазақтың ұлылығы, данышпандығы ұлттық тамырында екендігін бүгінгі ұрпақ санасына қайта бір жаңғыртқандай

Библиографиялық тізім

1. Ордабасы энциклопедия. Шымкент: Ордабасы, 2008.
2. Шойбекова Г. Ей, менің құла бестім! А., Дәстүр, 2016, 384-б
3. Байтұрсынов А. Ақ жол. А., Алматы: Жалын, 1991. 464 б.
4. Балтабаева Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі. А., ЖШС Дәстүр, 288 б.
5. Есенбеков Т. Көркем мәтін поэтикасы А., Қазақ университеті, 2012, 228-б

ӘОЖ 82,3215

АБАЙ АУДАРМАЛАРЫНДАҒЫ ШЕБЕРЛІК ШЫҢЫ

Кумисбаева М.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада Көркем әдебиет саласындағы аударма мәселесі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается проблема перевода в области художественной литературы.

Қазақ әдебиетіндегі ірі шығармашылық ізденістердің орыс әдебиетіндегі өтіп жатқан процестермен жақындасу, жанасу кезеңі осы уақыттармен сәйкес келеді. Қоғамдық санадағы талантты тұлғалар арасындағы ізденістерде жақындық, үндестік болмаса, бұл

өзара әсердің ықпалы да соншама қуатты еді, [1.358]- деген ғалым пайымдауларында байқағыштықпен қатар батылдықта бар.

3.Ахметов «Абай және Лермонтов» атты кандидаттық диссертациясында Абай сынды адамзат ойының алыбының қоғамдық орны әлі де жете бағаланбай, сыңар жақ саясатпен қоса құбылып тұрған кезінде оның ақындық өнерін «ұлы» халықтың айтулы тұлғасымен қатар қойып, салыстыру зерттеу терең зерделілікпен қатар аға ұрпақтың рухани аманаты алдындағы азаматтық, адалдық деген асыл қасиеттерінен де бой көтергені хақ.

Өлең өнердің биігін бағындырған сөз зергері Абай мұраларының тереңіне бойлаған зерек көңіл сол биікке әкелген алтын қордың текті тамырлардың сөзді құдырет деп таныған өнерлі халықтың өнегелі тағылымдарына бастау алып жатқанын кандаидаттық диссертациясында бағамдаған еді.

Абай аудармалары туралы сөз қозғағанда зерттеуші Абай творчествосы туралы айтқан М.Әуезов пікірін алға тарта отырып, оны әрі қарай дамыта әкетеді.

Ол абайтану ғылымында ақынның поэзиясы, ақындығы туралы айтылғанда оның аударма өлеңдеріне көп жағдайда пәлендей мән беріле қоймайтындығын қынжыла айтып, аударма бұл ақынның өз төл туындысы емес оның негізгі басқанікі дегендей пікір барлығын айтады. Бұл туралы ғалым «Ал шындығына келсек, ақынның аударма өлеңдерінің ешқайсысы оның төл шығармаларынан бөлекше, екінші қатардағы шығарма деп саналмауы керек.Абайдың ақындық шеберлігін, ойлау, бейнелеу өзгешелігін танытуы жағынан олардың мәні ешбір кем соқпайды» -дейді.

Бұл пікірді дәлелдеу үшін ол Абайдың орыс классиктері Пушкиннен Лермонтовтан жасаған аудармаларына ғылыми назар аударады. Алдымен Абай аудармаларын аталған ақындардың туындыларының түпнұсқасымен салыстырады. Мұнда ғалымның екі тілге бірдей жетік екендігі оқушыға айтқызбай-ақ түсінікті. Әрине, бұл зерттеу ғалымға көп жайларды қайта қарауды меңзейді. Бұл талдаулар Абайдың Пушкин, Лермонтов өлеңдерін аударғанда өлеңдерін аударғанда өнер жарысына түскендігін, кейде атышулы ақындарадан көп жерде асып түсіп,көбіне тақырыа аясын ұлттық психологияға сай кеңейтіп аударғанын дәлелдейді. Қазақы әуенмен жырлағанда еркін көсіліп, туындыны ұлттық рухани болмысқа, эстетикалық қабылдау, дүниетанымын ерекшеліктеріне, ұлттық психикаға сай үйлестіре аударғанын зерделілікпен таразылап айтады. Сонымен қатар бүгінгі аударма жаймен Абай аудармаларын салыстыруға келмейтіндігін айтып өтеді. Қазіргі таңда аудармашы, шығармашы аударғанда мүмкіндігінше мазмұн мәнін, көркемдік қасиеттерін, толық сақтауға міндетті екендігін айтып, сондықтан «бүгін де жасалып жатқан аударамар оның екінші тілдегі басқа нұсқасы» [2. 176] -деп атап көрсетті.

Абай аудармаларының табиғаты әдеттегі аудармадан бөлек,дәстүрлі аударма шарттарының бірде- біріне сәйкес келе бермейтіндігін көрсеткен. Академик Абай аудармаларының өзін түпнұсқаға бара-бар аударма және еркін,төл шығармаға айналған аударма деп екіге бөліп қарауды ұсынады. Төл шығармаға айналған аудармада Абай орыс классиктерінен иық тірестіре түскенін дәлелдейді. Және мұнадағы ақынның мақсаты мақсаты өлеңнің мағынасын бастан-аяқ дәл жеткізу еместігін де айтып өтеді. Бұған бірнеше дәлелдер де ұсынады. Мәселен,«Евгений Онегин» романындағы «Онегиннің өлердегі сөз»деген өлеңі Абай түгелдей өз жанынан шығарған , «Евгений Онегин»романында Онегиннің өлімі туралы ештеңе айтылмайды ,мұны Абайдың өзінің тапқан көркемдік шешімі деп санаған орынды», дейді. Орыс әдебиетінің жетістіктерін еркін игеріп , таңдаулы үлгілерін кеңінен насихаттаған Абайдың бұл саладағы еңбегінің зор табыс екендігін өз зерттеу нысанасына алғандағымен ғалым еңбегі құнды. Сонымен бірге ғылым да болашақта Абай заманындағы аударма мәселесі арнайы зерттеуді қажетсінетінін көрсетеді.

Зерттеуші- ғалым қазақ-орыс әдеби байланыстарын саралай отырып, «Абай тек орыс ақындарының өлеңдерін аударып қана қоймағанын, сондай-ақ, оларға ән де шығарғанын, олардың ел арасында кең тарағанын, әсіресе, Пушкиннен аударған «Татьянаның хаты»

атты әні ел арасында танымал болғанын айтады. Сонымен қатар бұл туралы ол: Абайдың «Евгений Онегин» санымен шығарған өлеңдері, бара-бар немесе еркін аударғаны бар, жанынан қосқаны бар, - түгелдей алғанда бір желіге түсірілген, біртұтас топтама шығарма деуге лайық, - деп, өз бағасында береді. Сонымен қатар Абай аудармаларының түп тамырын да іздейді.

Әдебиет теоретигі мұнда мынандай бір пікірді жұртшылыққа ұсынады: «Абайдың қолынан шыққан бара-бар, дәлме-дәл аударма делік өлеңдер бар да, сонымен қатар еркін тәржімеленген, әр түрлі өзгерістер енгізілгендіктен сарындас шығарма дерліктей сипат алғандары және аз емес. Осындағы «сарындас шығарма» ұғымы әдебиеттанушылардың болашақта зерттеу нысанасына алынуға тиіс ғылыми мәселе екенін де аңғарамыз. Және келешекте академик З.Ахметов әдебиеттану ғылымына қосқан үлес салмағын анықтағанда оның Абай өлеңдерін түсіндіру үстінде зерттеуші жасаған орыс тіліндегі жолма-жол аудармалары. Осы еңбектерінде келтірілген Абай аудармаларының филологиялық жолымен орысшаланған мәтіндері арнайы қарастырып, бағалауды қажетсінеді.

Абайдың аудармалары, Абай мен Пушкин, Абай мен Лермонтов арналары ғалымның жас кезінен зерделеген, жанына жақын тақырып екенін еске алсақ, ең бір сәулелі, шабытты ізденістері де осы тарапта жарқырай көрінеді. Ашығын айту керек, жоғарыда аталған зерттеу мақалаларынан ғалымның орыс тіліне аса жетік екендігін, орыс ақындарының шығармаларын аса терең дәлдікпен талдап, таразылайтынын аңғару қиынға түспейді. Екі тілді бірдей біліп, екі тілде бірдей көркемдік зерделілік таныта жазу, екі түрлі мәдениеттің ақындарын да табиғатынан таратып талдап, түсіну бұл еңбектерге барынша өміршендік қасиет дарытқан. Мұны ғалым Абайдың, Лермонтовтың ақындық рухына іштартатынын поэтикалық нәшімен келісті дәлелдеудің үстіне, қазақтың ұлы ақынының аудармаларының жартысынан көбі Лермонтовтан екендігін атап көрсеткен. Бұл орайда ол 30 шығармаға текстологиялық, көркемдік-танымдық талдау жасайды. Оның ішінде 22 өлеңнің Қазақстанда бұрынырақ жарық көрген академиялық басылымда көрсетілгенін атап, олардың тақырыптарын орысша қазақша нұсқалармен тізбелеп өтеді. Ол «Бородинодан» бастап «Кең жайлау, жалған бесікке» дейінгі 22 шығарма. Мақалаларда Абайдың аудармашылық шеберлігі, ақындық құдіреті, сол арқылы аударма шығармаларының ұлттық өлең өнерімізге төл туындыдай таралып, сіңіп кетуі әдемі ашылады. Абайдың аударма саласындағы шығармашылық даралығы өз алдына бір мектеп екендігі байқалады. Расында да, академик Заки Ахметов талдауындағы Абай шығармаларының аудармашылық жаратылысы әдетте (кейінгі кезде) айтылып жүрген дәстүрлі аударма шарттарының бірде-бірінің сәйкесе бермейді. Бұл өзінше бір шығармашылық ғалам.

Сірә, қазақ өлеңінің төл рухы, көркемдік эстетикалық дәстүрлі құлын мүсесін бұзбай сақтаған Абай заманындағы басқа тілдегі шығармаларды аударудың өзіндік ерекшеліктері, заңдылықтары бөлек болған. З.Ахметов талдауларынан осы заңдылықтың өзекті белгілерін аңғарғандай болды. Бұл ойымызды қазақ ақындарының сол тұстардағы шығыс әлемінің классикалық мұраларын игеру дәстүрімен ұластыру айтсақ, әлі де зерттеліп, зерделеніп үлгермеген әдеби проблеманың көзі ашылар еді.

Библиографиялық тізім

1. Абай Құнанбаев, Шығармаларының бір томдық толық жинағы / Қ. Абай; (басп. әзірлеген Ә. Жиреншин). - Алматы : Қазмем көркем әдебиет баспасы, 1961. - 696 б.
2. Абай Құнанбаев, Шығармаларының толық жинағы / Қ. Абай; Қазақ ССР Ғылым академиясы. Тіл және әдебиет. Инс-т. - Алматы : Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1954. - 324 б.
3. Абай, Қалың елім, қазағым : [өлеңдер] / Абай. - Алматы : Атамұра, 2002. - 224 б.
4. Абай, Қара сөз=Книга слов / Абай; [пер. с каз. К. Серикбаевой и Ю. Кузнецова]. - Семей: Международный клуб Абая, 2001. - 264 б. - (Аманат журналының кітапханасы ; XIX ғасыр поэзиясы)

ӘОЖ 82,3215

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ САЛАСЫНДАҒЫ АУДАРМА МӘСЕЛЕСІ

Кумисбаева М.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада Көркем әдебиет саласындағы аударма мәселесі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается проблема перевода в области художественной литературы.

Ұлттық әдебиет өз өмірімен тіршілік етеді. Әрине, ол сол халықтың күллі тарихымен, оның барлық даму жағдайларымен шартты түрде байланысты және басқа халықтар әдебиетімен қарым-қатынаста болды. Осы қарым-қатынас ішінде аударманың орны ерекше. Сонымен қатар, аударма – ақынның дүниетанымдық қорын байытудың баға жетпес көзі ретінде белсенді қызмет атқарады. Аударма жалпы адамзат атаулының танымдық рухани алмасуы нәтижесінде мәдениет пен өркениеттің дамуына, адам баласының эстетикалық көркемдікке қол жеткізуіне, санасының өсуіне, дүниетанымының кеңеюіне апаратын жол сияқты. Ақыл – ауыс, ырыс – жұғыс деп білетін халық өзінің елдік болмысын танып біле бастаған кезеңінен – ақ өзге елде, көрші жұртта не болып жатыр дегенге жіті құлақ түреді. Сондағы ең алдымен көңіл бөлетін – жан дүниені байытар рухани қазына үлгілері. Ендеше, рухани ауыс – түйіс, мәдени жалғастық ежелден – ақ ел назарында болып келген. Кедергі – тіл өзгешелігі болса, халық оның да жолын тапқан: тіл үйрену арқылы бір халықтың қазынасын екінші тілге аудару дәстүрі батыс, шығыс елдерінің қай-қайсысының да тарихында болған. Әлем халықтарының әдебиетінің бір-бірімен байланысуында, ғылым мен әдебиет салаларында халықаралық ынтымақтастықтың дамуында аудармалардың маңызы зор.

Аударма ұғымының қолданылу аясы өте кең. Бір тілден екінші тілге поэзиялық және прозалық шығармалар, публицистикалық мақалалар, ғылыми әдебиеттер, ресми іс қағаздар, саяси және қоғам қайраткерлерінің, шешендердің сөйлеген сөздері, кинофильмдер аударылады; әр түрлі тілде сөйлейтін адамдар тіл табысу үшін аудармашылардың көмегін қажет етеді. Бірақ, біз осылардың ішінен көркем әдебиет саласындағы аудармаларды сөз еткелі отырмыз. «Аударма» сөзі жалпыға түсінікті, әрі көпшілікке белгілі болып табылады. Осыған қарамастан, бұл адам әрекетінің арнайы бір түрі және жемісі болғандықтан, ол ғылыми-терминологиялық анықтауды қажет етеді.

Аудармашылардың өздері де «көркем аударма» ұғымына нақты анықтама беруге қиналады. Кейбір әдебиетшілер «аударма-түпнұсқаға негізделіп, түпнұсқаның басқа тілдегі көшірмесі» болу керек деген пікір айтады. Басқаша айтқанда, аударма түпнұсқаға толық сәйкес болу керек. Бұл арада «сәйкестік» деген ұғымға тоқталу керек деп ойлаймыз. Егер бір шығарма екі түрлі тілде, екі түрлі мәдени-тарихи жағдайда өмір сүрсе, онда «сәйкестік» тек шартты түрде ғана болмақ. Осындай тұжырымды белгілі армян сыншысы Левон Мкртчян айтқан: «Если одно и тоже произведение существует на двух разных языках, в контексте разных культур, то о полном соответствии можно говорить лишь в определенном смысле. Даже наиточнейший перевод не может во всем совпадать с оригиналом, быть «абсолютно точным». Перевод и не должен полностью повторять оригинал - искусству противопоставлены повторения».

Аударма дегеніміз – бір тілде ауызша айтылған ой – пікірді, болмаса жазылған мәтінді тыңдаушыға, оқушыға екінші тілде, яғни оның ана тілінде түсінікті етіп жеткізу.

Ал, әдеби немесе көркем аударма дегеніміз – бір тілде жазылған әдеби туындыны екінші тілдің құралдары көмегімен оқырмандарға жеткізу және түпнұсқасының стильдік, көркемдік ерекшеліктерін мейлінше нақты сақтап көрсету. Бұл жерде аудармадағы ең қиын – лингвистикалық ерекшелік емес, ал түпнұсқасының көркемдік жағын дұрыс жеткізу, яғни аудармашы туындының образдық әлемін, автордың идеясын, позициясын және стилін нақты, дәл көрсете білуі. Көркем аударманың бүгінгі әдеби процестегі алатын орны үлкен. Аударма – жалпы әдеби үрдістің кең арналы саласы. Аударма арқылы бір халықтың таңдаулы әдеби шығармаларынан басқа халықтың өкілдері де сусындай алады. Толық мағынадағы аударма қалай да түпнұсқаға сәйкес болуы шарт. Әрине, шығарманың мәтінін бастан – аяқ тәржімалау мүмкін емес.

Әсіресе, поэзиялық шығармалардың аудармаларында кейбір еркіндіктер болмай қоймайды. Оның себебі де бар – әр тілде қалыптасқан сөз қолдану тәсілдері ерекше болып келеді. Сондықтан, бейнелі сөздерді көшіріп, сол түпнұсқадағы қалпын сақтап жеткізу мүмкін емес. Басқа тілде айтылған ойдың жалпы мағынасын жеткізуден гөрі, сол әдебиетке тән көркемдік ойлау, бейнелеп сөйлеу, сөз қолдану өзгешеліктерін дәл келтіру әлдеқайда қиын. Ал, онсыз көркемдік ой – сезімнің әсерлілігі де толымды болмайды. Көркем аударма процесінің нәтижесінде түпнұсқаның мазмұны мен пішіні арасындағы бірлік пен тұтастықтың сақталуының маңызы жоғары. Түпнұсқаның мазмұны мен пішіні арасындағы байланыс, келісім мен жарасым аудармада сақталмаған жағдайда әдеби шығарманың көркемдік табиғаты, автордың шығармашылық даралығы мүлде бұрмаланып, түпнұсқа бір басқа, аударма бір басқа – екеуі екі бөлек туынды болып шығады. Мұндай жағдайда аудармадан түпнұсқаның мазмұны да, көркемдік – бейнелеу ерекшеліктерін де табу қиынға түседі.

Ал, көркем аудармада түпнұсқаның мазмұны мен пішінін дәл жеткізу немесе біршама дәл жеткізу аударма ісіндегі ең бір қиын, күрделі әрі аудармашы шығармашылығының мағынасы мен мәнін анықтайтын айрықша маңызды көрсеткіш болып табылады. Бір ұлттық тілде жазылған көркем шығарманы екінші бір ұлттық тілдің көркемдік бейнелеу құралдары арқылы қайта жасау, аудару оңай емес. Ал, түпнұсқа белгілі бір ұлттың ұлы ақынының шығармасы болса, оның ұлттық сипаты барынша анық, беделді болса, онда оны өзге тілге аудару аудармашыдан үлкен жауапкершілікті ғана емес, сонымен қатар, үлкен талантты талап етеді. Аудармашы таланты – айрықша талант. Ол өз тілінің айшығы мен ажарын, көркемдік бейнелеу мүмкіншілігін, бейнелілігін еркін меңгерген дарынды акын болумен бірге, түпнұсқаның мазмұны мен мәнін, тіл байлығын, ұлттық бояуын жете білетін шебер маман дәрежесіне көтерілуі шарт. Сонда ғана ол аудармашы ретінде түпнұсқаның мазмұны мен пішінін толық игеріп, өз аудармасында олардың арасындағы байланысты, келісім мен жарасымды, тұтастықты сақтауға мүмкіндік табады. Көркемдік қабылдауды психологиялық тұрғыдан зерттеудің талабына сай келетін – көркем мәтінді «сатылап талдау» («послойный анализ» текста) әдісі болып табылады. Неміс философы Н. Гартман көркем шығарманы «сатылап» талдай отыра, онда тілдік құрылым қабатын, кейіпкердің іс – әрекеті қабатын, характерлер қабатын және идеялық мазмұн қабатын көрсетеді [1, 83]. Поляк эстетигі Р. Ингарден де поэтикалық шығарманы сөздің дыбысталу қабатынан, сөздердің көптекістегі беретін мағынасы қабатынан, заттық қабаттан (шығармадағы көрсетілген заттық болмыс), «көріністер қабатынан» (слой видов), көркем мәтіндегі астарлы ой және сезімдік – элюционалдық көріністер қабатынан тұратынын көрсеткен [2, 47].

«Сатылап талдау» кезінде көркем шығарма көп сатылы біртұтас жүйе ретінде қарастырылады. Негізгі тұжырымдарды жалпылай келіп, көркем мәтіннің мынадай қабаттарын көрсетуге болады: 1) Табиғи тіл қабаты; 2) Суреттелетін фактілер қабаты; 3) Идеялық – мазмұндық қабат. Соңғы қабаттың ішіне автордың тарихи, дүниетанымдық, адамгершілік позициясы және қоршаған ортаны түсіну, сезіну ерекшелігі кіреді. Тәжірибесі аз немесе эстетикалық жағынан қалыптаспаған оқырмандар жалпы мазмұнның кейбір ғана қабаттарын алады да басқа – жоғарғы сатылы қабаттарға үңілмейді. Мұндай

оқырмандардың қиялы мен елестету қабілеті жақсы дамыған болса, олар шығармадағы фактілер қабатын (кейіпкерлердің іс-әрекеттері, оларды байланыстырушы өмірлік қарым қатынастар мен сезімдер, т.с.с.) өте жақсы құрай алады.

Библиографиялық тізім

1. Абай Құнанбаев, Шығармаларының бір томдық толық жинағы / Қ. Абай; (басп. әзірлеген Ә. Жиреншин). - Алматы : Қазмем көркем әдебиет баспасы, 1961. - 696 б.
2. Абай Құнанбаев, Шығармаларының толық жинағы / Қ. Абай; Қазақ ССР Ғылым академиясы .Тіл және әдебиет.Инс-т. - Алматы : Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1954. - 324 б.
3. Абай, Қалың елім, қазағым : [өлеңдер] / Абай. - Алматы : Атамұра, 2002. - 224 б.
4. Абай, Қара сөз=Книга слов / Абай; [пер. с каз. К. Серикбаевой и Ю. Кузнецова]. - Семей: Международный клуб Абая, 2001. - 264 б. - (Аманат журналының кітапханасы ; XIX ғасыр поэзиясы).
5. Абай, Қара сөздер / Абай. - Алматы : Өнер, 2015. - 124 б.: сурет

UDK 811.111

THE EFFECT OF PRE-SERVICE ENGLISH TEACHERS EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THEIR LANGUAGE LEARNING STRATEGIES

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Абдуганбарова А.С.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Learning a foreign language cannot be considered complete if the culture of the country of the language being studied is not considered. One of the goals of teaching a foreign language is to develop communicative competence. In other words, there is a need to teach not only the theoretical foundations of the language, but also language as a means of communication, and this is impossible without knowledge in the socio-cultural sphere.

The situation in today's world is such that it is practically impossible to live in an intercultural and polylingual environment without communication skills. Nevertheless, insufficient training of students shows powerlessness in conditions of real intercultural communication in a foreign language environment, lack of broadness of views, bias in assessments, lack of awareness in the sphere of everyday communication, inability to adapt to new conditions of communication, inability to analyze or realize the existence of misunderstanding associated with cultural differences [1].

The specificity of functioning of a language as a foreign language is that its communicative function ensures intercultural communication. The interdisciplinary nature of the content of the subject "foreign language" has a favourable opportunity to create a sufficiently wide socio-cultural educational space, while the use of the socio-cultural approach in language education allows for a new, more profound and meaningful disclosure of all components of the concept of functional socio-cultural literacy. Sociocultural competence can also be achieved at the expense of other disciplines, and such sources of socio-cultural information as literature, mass media, Internet, films can serve as a significant addition to the development of sociocultural competence.

An important component of successful verbal communication on the personal level is the formation of communicative competence: "the presence of communicative competence allows a person to interact with other people in the domestic, educational, industrial, cultural and other

spheres of life, using various sign systems (among which the language is undoubtedly dominant)" [2].

The communicative competence in its modern interpretation includes the following types of competences: linguistic, sociolinguistic, discursive, strategic, social, sociocultural, subject, professional. Let us consider each of the components in more detail.

Linguistic competence is the knowledge of the language system, the rules of functioning of language units in speech and the ability with the help of this system to understand other people's thoughts and express their own opinions in oral and written form.

Sociolinguistic competence means knowledge of the ways of forming and formulating thoughts with the help of language, providing an opportunity to organize and implement a speech action, as well as the ability to use such ways for understanding other people's thoughts and expressing one's own judgments depending on the conditions of the speech act: situation, communicative aims and intentions of the speaker.

Sociocultural competence implies knowledge of national and cultural peculiarities of social and speech behaviour of native speakers: their customs, etiquette, social stereotypes, history and culture, as well as ways to use this knowledge in the process of communication. This competence is shaped in the context of the dialogue of cultures, taking into account the differences in the socio-cultural perception of the world and ultimately contributes to the formation of a "secondary linguistic personality".

Social competence is manifested in the ability to navigate in a communication situation and to structure a statement in accordance with the communicative intent of the speaker and the situation.

Strategic competence is the competence through which a learner can fill gaps in language skills and in speech and social experience in a foreign language environment.

Discursive competence means the ability to use and interpret word forms and their meanings to create cohesive texts, to generate cohesive foreign language statements, to build up speech logically, consistently and convincingly, and to choose the right communication strategy.

Subject matter competence is the ability to navigate the content of communication in a particular area of human activity.

Professional competence is acquired in the course of training and provides the ability to successful professional activity. It includes knowledge from the fields of science, significant for professional activity; personal qualities, which ensure the effectiveness of professional activity.

Different scientists classify the components of communicative competence in different ways. Let us consider some classifications in Table 5.

Table 5 - Components of communicative competence

Scientists	Components of communicative competence
H. E. Gez	1. Linguistic component – knowledge about the system of the language being studied and the skills of operating with lexicogrammatical and phonetic means of communication formed on their basis; 2. Pragmatic component – knowledge, skills and abilities that allow to understand and generate foreign language statements in accordance with a specific communication situation, speech problem and communicative intention; 3. Sociolinguistic component – knowledge, skills and abilities that allow to carry out verbal and non-verbal communication with native speakers of the language under study in accordance with the national and cultural peculiarities of someone else's linguistic society.
V. V. Safonova	1. Linguistic competence (grammatical, linguistic); 2. Speech competence (pragmatic, strategic, discursive);

	3. Sociocultural Competence (Socio-Linguistic, Linguistic and Country Studies).
M. Canale and M. Swain	1. Grammar competence 2. Sociolinguistic competence 3. Discursive competence 4. Strategic competence
Yang Van Ek	1. Linguistic component 2. Sociocultural component 3. Sociolinguistic component 4. Strategic component 5. Discursive component 6. Social component
G. Savignon	1. Grammatical component 2. Sociolinguistic component 3. Compensator component 4. Speech Strategy Competence

Thus, we can conclude that communicative competence is an important component of effective communication and represents the ability to intelligently structure speech behaviour. This competence is the ability of an individual to communicate acquired in the course of social interaction. It implies interaction with other people, with objects of the surrounding world and its information flows; the ability to perform various social roles in a group and collective. The communicative competence includes linguistic, sociolinguistic and pragmatic components. Communicative competence is formed in the course of social interaction and is realized in speech activity.

At the contemporary stage, the use of socio-cultural approach, especially when teaching a foreign language, occupies a special place in the system of professional economic education and arouses the interest of many domestic and foreign scientists, as the high level of foreign language literacy of future specialists increases the competitiveness of the country[3].

If students do not have these components of socio-cultural competence, the communication process becomes much more complicated. Lack of skills in socio-cultural competence initiates errors in verbal and non-verbal behaviour, reception and transmission of information and generally disrupts the process of communication of representatives of different cultures.

References

1. Анурова И. В. Формирование функциональной социокультурной грамотности на среднем этапе обучения в школе с углублённым изучением иностранного языка: Москва, 2001.
2. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях // О чем спорят в языковой педагогике. – М.: Еврошкола, 2004. – 236 с.
3. Латухина М. В. Понятие социокультурной компетенции в обучении английскому языку // Молодой ученый. -2014. - №20. - С. 725-727.

UDK 811.111

EMPIRICAL STUDY OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPING STUDENT EMOTIONAL INTELLIGENCE

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Шымкент университеті

Абдулатбарова А.С.

магистрант

In this chapter we describe the most effective and useful methods on the developing students' emotional intelligence and linguistic skills. The university teachers also use the strategies of students' emotional language learning strategies.

Today, talking about grading seems overkill. Each teacher evaluates his students in the classroom. Assessment is considered as a mechanism for comparing the actual result of the student with the expected learning outcomes of curricula to adjust the planning and organization of training. When we talk about assessment, we are talking primarily about formative assessment. The problem of assessment of the effectiveness of in-house personnel training has not lost its relevance over the past several years.

Domestic and foreign authors offer in their research various methods and "tools" for measuring the degree of effectiveness of such training. This is due, first of all, to the fact that today all universities are not only interested in valuable personnel, moreover, they are ready to allocate a certain percentage of effectiveness from their point of view of monitoring. Before going directly to the assessment criteria, consider the following key concepts: personnel, efficiency, corporate (in-house) training.

In this article, we examined the assessment of the effectiveness of training from the point of view of classical theories. We come to the conclusion that the use of already existing classical criteria for assessment of the effectiveness of students' emotional language learning strategies remains in demand and relevant today.

An analysis of Karpenko M., the assessment of the effectiveness of is a holistic periodization of forms and methods of assessment. The evolution and interconnection of the stages of the forming of corporate universities as a tool for training and developing the organization's personnel, with those appearing since the middle of the XX century, is described. forms and methods of assessment of the results of students' emotional language learning strategies [1].

Stevens, R., Madden, N., Slavin, R. And Farnish, A. classified a complete chronology of methods for assessment of the effectiveness of students' emotional language learning strategies from 1948 to 2016 was built, some of which were first mentioned [2].

The prerequisites and reasons for the sequence of emergence of methods are described. The classification of the stages of evolution of forms and methods of assessment of students' emotional language learning strategies: basic, forming, distribution, integration. The criteria for the beginning and completion of the stages, the reasons for belonging and differences are described. The classification of all assessment methods according to the principle of the type of the result obtained is proposed: qualitative, quantitative, combined. The purpose of the article is, based on the analysis of the evolution of approaches to assessment of the effectiveness of students' emotional language learning strategies, to determine the promising directions of its development, taking into account the trend for the active use of corporate universities in the practice of large business.

Basic understanding of the evolution of students' emotional language learning strategies and the stages of its development. Most often, the scientific literature by Hunt, P., Staub, D., Alwell, M. and Goetz, L. provides a classification of various forms and methods of students' emotional language learning strategies. As a rule, the authors provide answers to the questions: what tools can be used to train various categories of employees, what training methods are most effective for developing skills or theoretical training of personnel, when to train personnel in person or use distance learning for this, etc. The procedure for evaluating effectiveness is usually presented as a set of recommendations for practical use without analyzing the relationships between the methods, their chronological sequence, identifying cause-and-effect relationships, and historical prerequisites. At the same time, building an evolutionary sequence of forms and methods for assessment of the effectiveness of training will allow you to get a detailed understanding of practical application in the context of "the forming of a corporate university /

purpose of assessment / assessment method”, which is the basis for choosing / creating assessment tools in practice at present [3].

In addition, the use of an evolutionary approach will allow us to build hypotheses regarding the prospects for the developing forms and methods for assessment of the effectiveness of students’ emotional language learning strategies in the future.

According to Sergeev A.G., Zhigalov I.E., Balandina V.V. “Forms and methods for assessment of effectiveness, being actually tools for displaying the usefulness of training. Assessment systems answer to the following questions:

What positive results did the training lead to?

Whether it achieved the set goals?

How it changed the level of knowledge and skills of students?

Has it affected their motivation?

To answer these and other questions, there are a variety of methods that correspond to trends and views on the process of corporate learning itself at each time interval. Therefore, for a complete understanding of the evolutionary path, it is necessary to correlate with the stages that corporate universities went through during their forming and growth. The work will present a chronological sequence of methods for assessment of corporate learning in parallel to their relationship with the main historical stages of developing corporate universities.

The concept of efficiency: "efficiency (lat. *Efficientia*) is the productivity of the use of resources in achieving a goal" [4]. From the point of view of strategic management, it is also important for the management of companies to correctly analyze and determine the goals to which the company is striving. By students’ emotional language learning strategies, we mean “improving education and acquiring new skills and abilities by employees of one company” [5]. The purpose of students’ emotional language learning strategies is to improve the performance of each employee individually and the entire company as a whole.

In this regard, we will briefly consider the well-known two-factor model of Kirkpatrick D.. An important result of E.V. Syryna research is the correlation of certain events with very pleasant sensations, and others with very unpleasant ones.

Kirkpatrick D. called the first group "pleasure-giving" ("motivators"):

- achieving success,
- getting recognition,
- getting / doing work of interesting content,
- taking responsibility.

The second group of events Sergeev A.G., Zhigalov I.E., Balandina V.V. called "displeasing" or, respectively, "hygienic factors." This group includes, first of all: - policy or, respectively, the design of work in the organization, - the style of personnel management (in the "technical" aspect), - relations with managers and colleagues, - remuneration (which is conventionally also referred to as motivators), - external working conditions .

Moreover, students’ emotional language learning strategies solves this problem at a lower cost, since there is no need to send each employee to training: training is organized during working hours and on the territory of the organization itself.

Therefore, speaking about methods of assessment of the effectiveness of training, we will find an overlap of thoughts and a commonality of a number of approaches. In 1948, B. Bloom first forms the idea of classification, which will later become known as "Bloom's Taxonomy". In 1956, together with co-authors, he published the first volume of the Taxonomy of Pedagogical Objectives, describing the cognitive sphere, which has a hierarchy of levels of proficiency from initial to highest:

- a) Knowledge - the learner can memorize and reproduce the material.
- b) Comprehension - the learner can interpret the material (transfer from one form to another).
- c) Application - the student can use the obtained material in new conditions and situations.
- d) Analysis - the student can divide the material into components, create a structure.

e) Synthesis - the learner can combine knowledge to create novelty.

f) Assessment - the student can assess the value of the material .

Continuing the logic of the study described by Gebert D., Rosenstahl L., in which the stages of developing students' emotional language learning strategies and the assessment of the effectiveness of training are interrelated, let us outline the main trend in the developing students' emotional language learning strategies - the transition to distance learning:

- shifting the focus of forms and methods for assessment of the effectiveness of distance learning, namely:

- an estimate of the number of participants who downloaded and completed the entire course;

- assessment of knowledge by participants based on the results of training (testing, solving cases);

- assessment of the visual component and the degree of interactivity of the course;

- assessment of sensory tracking of the participants' gaze on the monitor;

- assessment of the result for the company according to the classical qualitative, classical and combined assessment methods;

- following the trend of common learning goals and business units that appeared at the previous stage.

In addition, the hypotheses we put forward correlate with modern forecasts and research: the convenience provided by mobile learning (micro-content) represents a paradigm shift in education. The emerging adaptations of forms and methods of assessment are a factor strengthening the research prospects towards the analysis of effectiveness in distance learning.

Dolzhenko R.A. Ilyushnikov K.K. classified the assessment methods are presented in a classification that includes 4 stages: basic, forming, distribution and integration, each of which has its own distinctive features, correlating with the stages of development and forming of corporate universities. In the work, the possibility of dividing all methods according to the goals pursued by the assessment of effectiveness is determined, namely, to see: qualitative, quantitative and combined changes in the organization after the training. We predict that in the future, methods for evaluating e-learning will be most in demand.

References

1. Dvulichanskaya N.N. Interactive teaching methods as a means of forming key competencies - 2011 <http://technomag.edu.ru/doc/172651>

2. Brumfit S. Communicative Methodology in Language Teaching – Cambridge, Cambridge University Press, 1984 – 88 p.

3. Johnson, D. W., and Johnson, R. T. Learning together and alone (3rd edition). Englewood Cliffs, NJ: Allyn and Bacon. -1991.

4. Slavin, R. E. Education for all: Contexts of learning. Lisse, France: Swets and Keitlinger. -1996-132p.

5. Kaufman, M., Agard, T. A. and Semmel, M. I. (1985). Mainstreaming: Learners and their environment. Cambridge, MA: Brookline Books.

THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING THE LEARNERS' SPEAKING/LISTENING SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Асанова А.Н.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Speaking/listening skills is associated with the psychological traits that arise in a particular product of professional activity (J. Guilford, J.A. Ponomarev). Torrens and others show different abilities as communicative elements. According to them, the main skill is determined by the skill to implement and saturate ideas. In psychological research, the term speaking/listening skills refers to a set of features that allow a person to raise an intellectual and independent problem, to express specific ideas and solve them in a different way [1].

To develop communicative thinking means to form and improve mental operations: analysis, synthesis, comparison and generalization, classification, planning, abstraction, and have such characteristics of thinking as criticality, depth, flexibility, breadth, speed, variety, as well as develop imagination and possess knowledge of different content. For the formation of speaking/listening skills as a personal, and not just a behavioral property, a specially organized environment is required. These so-called "local" methods of developing speaking/listening skills (for example, solving non-standard problems) are certainly useful. However, as a result of their application, learners simply learn some new ways of solving and subsequently reproduce the learned actions (for example, national teams are specially trained to participate in intellectual Olympiads). In such cases, speaking/listening skills manifest themselves in response to external influences, in certain circumstances, and not as a result of the personal needs of the subject.

That is why, for the formation of speaking/listening skills is needed that provides a multilateral systemic impact on the student. Psychological and pedagogical conditions influencing the formation of the experience of communicative thinking can be divided into two groups: objective (situational) and subjective (personal). Subjective conditions are stable traits of learners' character that can influence the conditions caused by a particular situation. Objective conditions include such environmental conditions, such as an organization of the educational process when the initiative of learners is not suppressed, confidence in their strengths and capabilities is formed in them, independence is stimulated, and imagination develops.

Past and present research, in which speaking/listening skills is an important and unique phenomenon, reveals a tendency to view speaking/listening skills as an intellectual and personality trait. This shows a different approach to the problem of speaking/listening skills: it is, of course, not a communicative conclusion that not everyone can achieve equally (this problem is more complicated, because the conclusion is based on objective and socially important new conclusions reached only by scientists and experts), based on reflection and subjective self-assessment. is studied as a new quality of personal importance.

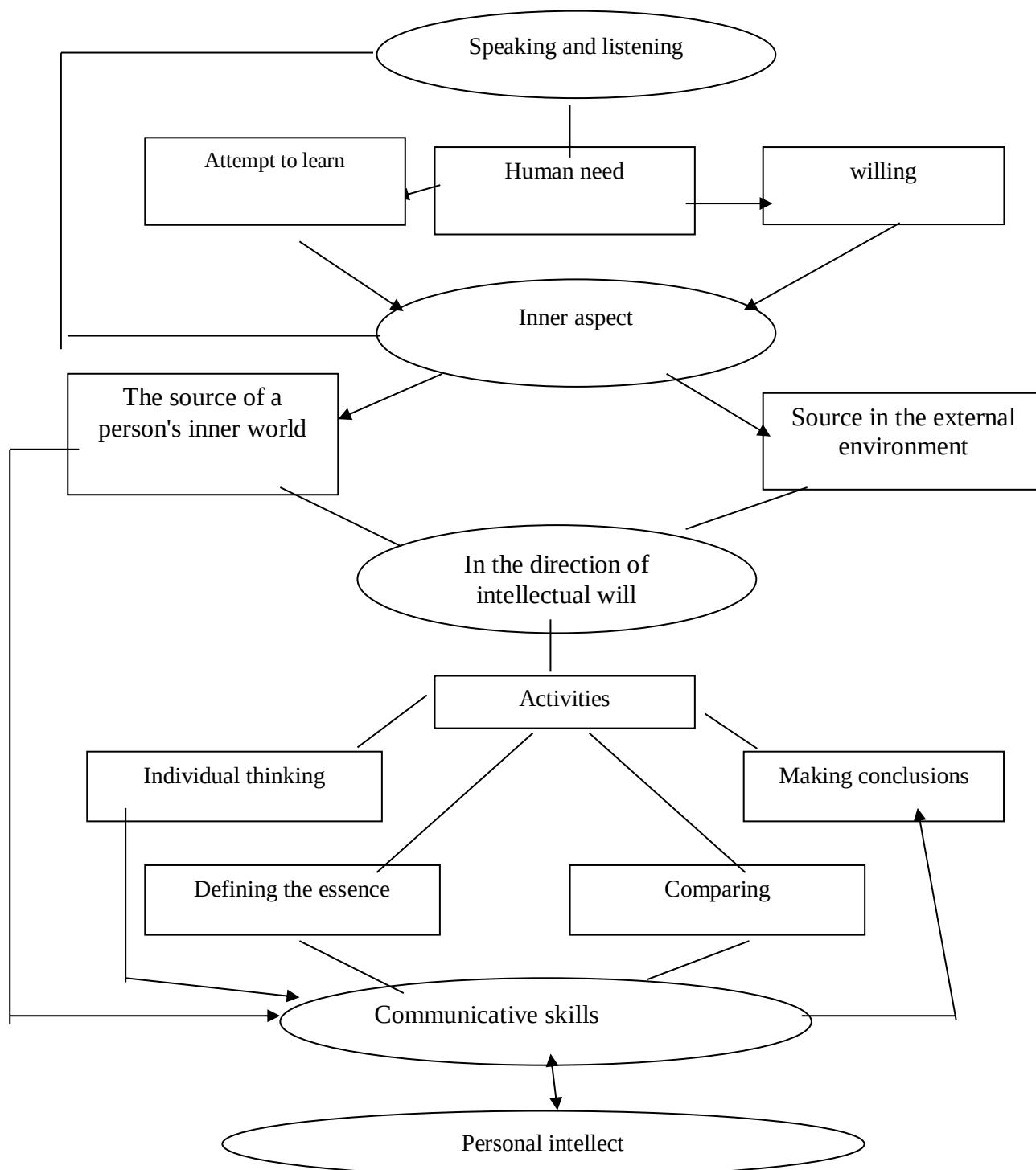
It is relevant to systematically consider the psychological and pedagogical phenomena considered in connection with the subject of research [2].

Such a methodological approach requires consideration of the whole procedural complexity of speaking/listening skills in pedagogy, i.e. the process of recognizing the basics of science and the emergence of new ideas based on contradictions (internal and external) to the personal and social results of the educator in the period of communicative prosperity.

L.L. Shevchenko describes then the trends in communicative psychology, distinguishes between social psychology and communicative psychophysiology, which emerged and then began to live independently. Above communicative psychology there was a communicative

social psychology. Through social psychology there is a wide range of biological connections with the social sciences, and through communicative psychophysiology, communicative psychology and related psychological groups, pedagogical and other similar sciences, through which the reappplied disciplines that connect with practice [3].

Figure-1. Achievements of learners' speaking/listening skills

From Figure 1 we can say that it is relevant to determine the cognitive plan of thinking, analyzing the different areas of cognition of communicative thinking. The social environment is closely related to the cognitive phase and affects consciousness. Information, important personal experience produced in consciousness is stored at the level of unconsciousness, subconsciousness.

Analyzing psychological and pedagogical research in the field of speaking/listening skills it is possible to identify various aspects of their personal conditions: differences in personality and classification, communicative qualities, communicative skills, orientation, concentration, courage, motivation and emotional factors.

Speaking/listening skills in the intuitive phase is random, uncontrollable, arises under foot. The relationship between speaking/listening skills and ingenuity Nietzsche saw the subconscious as the driving force of speaking/listening skills, which arose from internal causes, not from external influences. For this reason, their search is not integrated with the connection, so it is accidental: "I discovered the origin of speaking/listening skills between coincidences, the active force: the story is a clash of communicative impulses," - said Rakhimov A.Z. [9, 75].

Didactics N.M. Gnatko, M.Ya. Lerner, Kraevsky V.V. pointed out that in the 70 s the communicative skills of learners was not paid attention to, due to the lack of direction in the concept of methods. Their search method and other methods of problem-based learning did not exist in the nomenclature of Soviet pedagogy for the first time, and only the method of conversation prevailed [10; 15].

The pedagogical perception of the phenomenon of life, the formation of the pedagogical direction of the relationship with the growing personality arises from the interaction of the following factors:

- a) the mind of the mind;
- b) emotions and temptations;
- b) practical activity.

Speaking/listening skills is learners' quest for self-knowledge of the realities of life. In order to find the right path in life, a person must learn to have the right mind set, to make conscious, reasoned decisions on their own. Developing learners' abilities and preventing their extinction strengthen their spiritual strength and help them to find their place in life [4].

Therefore, speaking/listening skills is the source of all life. The achievements of mankind from the beginning of speech to the present day are the result of speaking/listening skills.

Analyzing the ideas, concepts, works about abilities, we come to the conclusion that a person has natural abilities, which are observed and further developed only in certain social conditions, each person differs from another person by his natural psychological differences. Abilities - psychological features of a person necessary for education.

So, speaking/listening skills is a very complex psychological process. Because it is a form of action, it is unique to man.

Speaking/listening skills is a human activity characterized by the following features:

- presence of communicative contradictions;
- social or personal significance;
- available conditions for speaking/listening skills;
- the presence of personal qualities of a communicative person;
- novelty, finality of the result.

According to foreign language teaching there are two types of skills: productive and receptive. Productive are: speaking and writing, at the same time reading and listening are receptive skills.

The main task of communicative psychology is to reveal the communicative process and psychological mechanisms and patterns of speaking/listening skills. Speaking/listening skills - translated from the English word "Speaking/listening skills" means speaking/listening skills.

Speaking/listening skills is the pursuit of self-knowledge in the realities of human life. In order to find the right path in life, a person must learn to think correctly and make quality, well-reasoned decisions on their own. It develops human abilities and helps them to find their place in life. Developing the learners' independence of thinking, their own formulation of problem-solving tasks is very valuable, because it can contribute to developing the communicative practice.

References

1. Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system: Textbook. student allowance. ped. universities and higher systems. qualifier. ped. cadres- M.: Publishing Center "Academy", 2002. - 272 p.
2. Glembotskaya, J.I. A comprehensive model of the organization of the foreign language pedagogical process for the training of learners of physical culture universities. Moscow-2008. - 80 p.
3. Silman T.I. Syntactic relationships between sentences and their meanings for the structure of a particular sentence and a separate paragraph / Series of philological sciences. 1965 № 2.
4. Kolesnikov A.F. Basics of mathematical processing of measurement results. - Tomsk: TSU, 1963. - 49 p.

UDK 811.111

METHODS OF COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF LEARNERS' SPEAKING/ LISTENING SKILLS

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Асанова А.Н.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Methods of communicative technologies in the formation of learners' speaking/listening skills, considered in this part of the diploma work, is one of the most pressing issues of modern times.

Scientists of the republic Zh.A.Karaev, N.D.Khmel, M.A.Kudaikulov, A.E.Abylkasymova, K.K.Zhanpeisova, etc. In his scientific work she studied the ideas of cognition in a timely manner, the formation of speaking/listening skills, independent learning, the effective basis for the formation of skills.

In this regard, it is important to update the content of foreign language teaching and teaching using new technologies and methods. At the same time, it is important to develop learners' speaking/listening skills through situational tasks in teaching English. Because situational tasks not only develop learners' speaking/listening skills, but also arouse their cognitive interest in the language.

Situation structure Elukhina N.V.: despite the diversity of situations, they all have atypical structure:

- Circumstances- an accident, a problem, a real-lifestory.
- context of circumstances - chronological, historical, place context. features of actions or participant in the situation.
- comment on the situation proposed by the author.
- questions and tasks for working with the situation.
- appendices[1].

We decided to focus on the question of what tools and techniques learners and educators need when using Methods of communicative technologies. Lessons can be conducted in the following ways to increase and stimulate learners' speaking/listening skills:

1. Extensive use of visual aids in the classroom;
2. Modification of the lesson;
3. The use of drawings, diagrams made by learners in the lesson;
4. Effective use of technical means;
5. Show videos and movies related to the lesson.

In conclusion, Galskova N.D., Gez N.N., as they say, "constant work is the law of both art and life," obliges the educator to constantly seek and work to increase the speaking/listening skills and activity of learners.

A set of active forms and methods should be used to reveal the learners' speaking/listening skills: *conversations, discussions, games, fights, marches and competitions, interviews, competitions, Olympiads, observations, communicative work, projects, individual lessons.*

Depending on the abilities of learners, we give each student an individual communicative task that stimulates their thinking, leads to thinking, analysis, comparison. Frequent use of such methods has a great impact on learners' speaking/listening skills, discovering the source of talent in the student, enriching the language and the skill to search independently with as sharp imagination [2].

They are as follows:

- In-depth explanation of the topic;
- Initiate discussion on various topics in class or out of class;
- Assignment of tasks that improve logical thinking;
- Compose test tasks from their thoughts, make reports, make fairy tales, act out fairy tales, compose short texts, compose poems;
- Drawing by imagination;
- Collect detailed information about the authors, write an abstract;
- Conduct competitions, discussion on various topics and write essay on their impressions; Assign additional tasks during the lesson and monitor their implementation.

Constant practice of such communicative technologies has a great impact on the involvement of learners in speaking/listening skills, the discovery of the source of talent in learners, the enrichment of language, developing the imagination, independent search. Discovering a child's potential is about focusing on the communicative development of the student.

A communicative student is a quick-witted, high-spirited citizen. In addition to the native language, Kazakh language lessons help to connect words, work, talk, write. Vocabulary work, on the one hand, leads the student to think, on the other hand, arouses interest, stimulates speaking/listening skills and activity.

In short, the constant zeal in developing the speaking/listening skills in the student, the desire to learn, to acquire knowledge, must constantly grow and develop. Only then, as the light of knowledge shines on the student, and as he moves from class to class, the student's inner world, connection with the external environment develops, and the student's world view in creases.

Much has been said about the use of communicative technologies in foreign language teaching and developing the learners' communicative thinking skills. In developing learners' speaking/listening skills through situational tasks, their skill to think critically also develops. To teach many scientists to think critically, the following steps must be taken:

- 1) it takes time to develop critical thinking;
- 2) allow learners to think, express themselves;
- 3) acceptance of different ideas and opinions;
- 4) support the active participation of learners in learning;
- 5) not to make fun of the unpleasant situations that some learners have fallen into;
- 6) to demand that the criticism of learners in response to each other be substantiated and consistent;
- 7) assessment of critical thinking.

In equality of learners in terms of speaking/listening skills. The fact that the abilities are not the same can be proved by the fact that each of the learners in the class is capable of different subjects and at different levels.

These *testing methods* allow diagnosing speaking/listening skills according to eight indicators, which we have defined as elements of the structure of learners' speaking/listening

skills. These indicators of speaking /listening skills are divided into two groups. The first group is made up of cognitive and intellectual indicators:

a) divergent thinking is defined by the parameters fluency (generating a large number of ideas, coming up with as many options for solving a problem as possible), flexibility (a variety of types of ideas, moving from one category to another, using different approaches to solving a problem), originality (producing unusual responses, non-standard ideas, new ways of thinking);

b) communicative imagination includes the skill to build mental images, trust intuition, transform an idea, add something of their own to the main idea and are determined by the parameters of constructive activity, detailing of development, associativity, improvisation of the solution;

c) intellectual activity is defined according to the stimulus-productive levels as communicative skills stimulated from the outside, heuristic as not externally stimulated mental activity, communicative as an independent search and solution of new problems.

So, the methodology for diagnosing speaking/listening skills, developed by F. Williams, is a valid procedure for assessing indicators and determining the levels of speaking/listening skills of learners. It is used both as a whole and in separate methods, and requires special training for an objective interpretation of the results.

The educator's task in developing learners' speaking/listening skills is to increase learners' self-confidence, to give them the opportunity to feel like a person, a child who feels like a person can always find his way in life [3].

References

1. Didactic ways of formation of cognitive interest in language teaching / Search, - Almaty, 2006. № 1 (2). - P.233-236.
2. Problems and researches in traditional ways of formation of cognitive interest in language teaching / National reading, Almaty, 2006. № 1. - p. 83- 86
3. The effectiveness of interest/ School of Kazakhstan, - Almaty, 2006. № 3. - p. 16- 18.

UDK 811.111

THE USE OF INFORMATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE (GRADES 9-11)

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Мамажанова З.Б.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Learning foreign languages means that students can communicate with people of other nationalities and cultures. In the school environment of teaching foreign languages, it is necessary to ensure that children can communicate in the foreign language being studied using the language minimum provided for in the school curriculum. The formation of foreign language communicative competence is defined today as the main goal of teaching a foreign language at school, which implies the formation of foreign language speech in communication activities. [1]

In the 13th century, the term "to communicate" meant "to have a common channel of passage" - "to have something in common", in the 14th century there were words with the same root "communicaton" - "communication" and "communicative" - "sociable, sociable", in the XVI century. - to communicate gets the meaning -to give a share of, share in; receive, administrator". [2].

Communication is a constructive process of interaction between people or groups for the purpose of transmitting information or exchanging information..

In the encyclopedia Britannica, the term "competence" (from lat. competere - to be able to do something) it is defined as the knowledge and skills that a person possesses in contrast to the direct implementation of this knowledge and skills in real life. [3]

The concept of communicative competence arose as a result of an attempt made in the 1970s to differentiate academic and basic interpersonal communication skills of a person .

In the scientific literature, there are many definitions of the concept of communicative competence, respectively, there are different approaches to the structural analysis of communicative competence.

Competence is a set of knowledge, skills, and abilities that are formed in the process of learning a foreign language. Therefore, language is a mirror of culture, which reflects not only the world around a person, but also their mentality, national character, lifestyle, traditions and vision of the world. One of the goals of teaching a foreign language is the development of foreign language communicative competence, therefore, the main purpose of teaching a foreign language is to form a communicative competence, i.e. ability and readiness to carry out foreign language interpersonal and intercultural communication with native speakers. Communicative competence involves the knowledge, skills and abilities necessary for understanding a foreign-language participant in a dialogue and generating their own model of speech behavior that is adequate to the goals, areas, and situations of communication. It requires knowledge of the basic concepts of linguistics (styles, types, ways of linking sentences in the text, etc.), skills of text analysis and proper communication skills, i.e. speech communication skills in relation to various areas and situations of communication, taking into account the addressee, the goal.

Communication in a foreign language is not only the process of transmitting and receiving information, but also the regulation of relations between partners, the establishment of various types of interaction, the ability to assess and analyze the situation of communication, subjectively assess your communicative potential and make the necessary decision. The main component of communicative competence (i.e. speech (communication) skills) is formed on the basis of language skills, as well as linguistic and country-specific knowledge. In accordance with the state educational standard for foreign languages, communicative competence should include the following essential skills: – read and understand simple, authentic texts (with an understanding of the main content and with full understanding); – verbally briefly describe yourself, your environment, Express an opinion, give an assessment; – communicate verbally in standard situations of educational, labor, cultural, and household spheres;-the ability to formalize and transmit elementary information in writing (writing). Foreign language communicative competence as a certain level of proficiency in language, speech and socio-cultural knowledge, skills and abilities allows the student to build their speech behavior depending on the communication situation, namely, situations of everyday, pedagogical, scientific, business, political and socio-political communication.

Along with the term "competence" came the term "competence". In the research environment, these concepts are either identified or differentiated. This issue is considered in detail by I. A. Zimnaya, who identifies the competence-based approach as emphasizing "the practical, effective side, while the approach based on the concept of "competence", which includes personal (motivation, motivational-volitional, etc.) qualities, is defined as a broader one, correlated with the humanistic values of education".

The explanatory dictionary edited by Ushakov interprets the word "competence" as "awareness, authority", knowledge in any field, and competence" is considered as "1) the range of issues, phenomena in which this person has authority, knowledge, experience; 2) the Scope of authority, the area subject to someone's conduct of issues, phenomena (law)". A more detailed interpretation of these terms is given by A.V. Khutorskoy: "Competence includes a set of interrelated personal qualities (knowledge, skills, skills, methods of activity), set in relation to a certain range of subjects and processes, and necessary for high – quality productive activities in

relation to them; competence-possession, possession of a person's appropriate competence, including his personal attitude to it and the subject of activity". Therefore, to have competence means to have certain knowledge, a certain characteristic, to be knowledgeable in something, to have competence means to have certain capabilities in any field.

N. V. Bagramova defines competence as a quality of personality (a set of qualities), which implies the possession, possession by the student of the corresponding competence, including his personal attitude to it and the subject of activity and minimal experience in a given field. Competence is a set of knowledge, skills and abilities formed in the process of learning a particular discipline, as well as the ability to perform certain activities based on the knowledge, skills and abilities obtained .

T. Hyland says that there is a tendency to combine the terms competence and competence.

Teacher Sh. Taubayeva believes: "competence is an integral property of the individual, based on knowledge and experience gained in the learning process of socialization, defined as the General ability and willingness to act."

A. N. Dakhin believes that if the competence is already established, a real-life quality of the individual, the competence "meaning of competence", the ability to implement this competency in practice [4].

References

1. Sysoev P. V. Modern information and communication technologies: didactic properties and functions // Language and culture, issue (1) 2012 [Electronic resource]. – Access mode:
2. Use of new information technologies in teaching foreign languages. Ksenia baylogasheva 2016 19-21c
3. Yu. V. Kohenderfer Bulletin of the University no. 2, 2013 effective technologies for the formation of foreign language communicative competence of schoolchildren 279c14. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Longman, 2001. - 371p.

UDK 811.111

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Суюбердиева А.А.

п.ғ.к., аға оқытушы

Мамажанова З.Б.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

In modern conditions, the most urgent task of education is the formation of students' communicative competence. The use of it becomes the most effective tool for expanding the educational space of modern education, as well as the ability and readiness to carry out interpersonal and intercultural communication with native speakers. Teachers note that the use of it helps to accelerate the learning process, increase students' interest in the subject, improve the quality of learning, allow you to individualize the learning process, and make it possible to avoid the subjectivity of assessment. Using it allows you to go to: - from learning as a function of memorization to learning as a process of mental development; - from a static model of knowledge to a dynamic system of mental actions; - from focusing on the average student to differentiated and individual training programs; - from the external motivation of learning to internal moral and volitional regulation. Focusing on the process of organizing educational activities in foreign language lessons, computer multimedia programs are considered as the most

effective means of forming a foreign language communicative competence, corresponding to modern approaches to teaching a foreign language. The transition to intercultural learning requires changes in the entire system of teaching a foreign language and its components: content, principles, methods, tools, and forms. The introduction of information and communication technologies in the educational process requires the teacher to change the style of work, organization of work, approaches, and principles to teaching a foreign language [1].

The formation of foreign language competence in professional education is particularly relevant. First, during this period, the student receives a profession and humanitarian knowledge, passes professional, personal, and General cultural training, and a foreign language allows you to expand these horizons. Second, during this age period, the process of intensive worldview search for the main values of life, the image of your "I", personal lifestyle, the formation of social status. Foreign language communicative competence is the core that permeates the entire learning process, and awareness of the structure of language and speech actions, goals, ways to achieve them and the results of educational activities makes the student a subject of the educational process, creates prerequisites for cooperation between the teacher and the student and for his further self-learning. [2]

The concept of communicative competence in teaching foreign languages provides for the formation of students' knowledge, skills, and abilities that allow them to join the ethnocultural values of the country of the language being studied and practically use a foreign language in situations of intercultural understanding and knowledge. The totality of such knowledge, skills, and abilities is the communicative competence of students. The use of a communicative approach in teaching foreign languages contributes to the formation of the ability to communicate in a foreign language, i.e. acquire the communicative competence-the ability to use all types of speech activity: reading, listening, speaking, writing. Communication in a foreign language is not only the process of transmitting and receiving information but also the regulation of relations between partners, the establishment of various types of interaction, the ability to assess and analyze the situation of communication, subjectively assess your communicative potential and make the necessary decision. [3]

Formation and improvement of foreign language communicative competence occur in the formation of the following components: - speech competence (improving communication skills in the four main types of speech activity: speaking, listening, reading and writing; the ability to plan their speech and non-speech behavior); - discursive competence (the ability to build your utterance by a given communication situation); – language competence (phonetics, vocabulary, grammar, development of skills in operating language units for communication purposes); - socio-cultural competence (knowledge of the socio-cultural specifics of English-speaking countries, the formation of skills to distinguish the general and specific in the culture of the native country and the country of the language being studied); - compensatory competence (the ability to get out of the situation in conditions of a shortage of language resources when receiving and transmitting foreign-language information); – educational and cognitive competence (development of General and special educational skills that allow improving educational activities for mastering English, to meet with its help cognitive interests in other areas of knowledge).

As it has already been established, motivation takes a special place when learning a foreign language. In this regard, teachers should consider not one, but several methods and approaches to improve the level of student motivation, combining and complementing both traditional and innovative teaching technologies.

In order to choose which methods and pedagogical technologies to use, it is necessary to consider which level of motivation students are at. There are five main levels of learning motivation, which are shown in Figure 1.

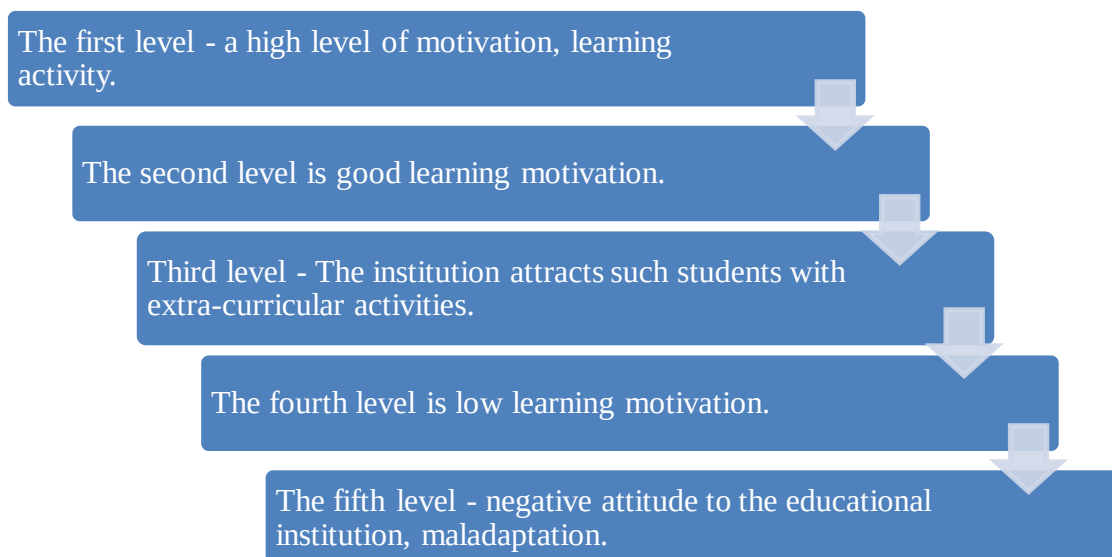

Figure 1 - Learning motivation levels

Let's take a closer look at the characteristics of each of the five levels of learning motivation. The students who are at the first level of educational motivation, have a cognitive motive, the desire to most successfully meet all the educational requirements. Students clearly follow all instructions of the instructor, are conscientious and responsible, and worry a lot if they get unsatisfactory grades.

The second level of motivation is the average norm. Students are successful in their learning activities.

Students who are at level three of learning motivation have the following characteristics. Such students feel well enough in the educational institution, attend classes to communicate with friends, they like to feel like students. The cognitive motivation of such students is less formed and they are not attracted to the learning process.

Students with low learning motivation (level 4) attend the institution reluctantly, prefer to skip classes. Lessons often involve outsiders. They have serious difficulties in learning activities.

The fifth level of learning motivation manifests itself in the negative attitude of students to study and to the institution itself. Such students have serious difficulties in learning: they do not cope with learning activities, have problems in communicating with classmates, in relationships with the teacher. They often see the institution as a hostile environment and cannot bear to stay there. In other cases, students may be aggressive, refuse to perform tasks or follow certain norms and rules. These students often have psychiatric nervous disorders.

References

1. Use of new information technologies in teaching foreign languages. Ksenia baylogasheva 2016 19-21c
2. Yu.V. Kohenderfer Bulletin of the University no. 2, 2013 effective technologies for the formation of foreign language communicative competence of schoolchildren 279c14. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Longman, 2001. - 371p.
3. Bilogurova Ksenia Olegovna. Use of means of new information technologies in teaching foreign languages. 2016

EFFECTIVENESS AND NEGATIVE EFFECTS OF MODERN METHODS USED IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Серикбаева Т.К.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Today, Kazakhstan's higher education fulfills one of the main priorities have been identified by President N.Nazarbayev in the Country Development Strategy "Kazakhstan - 2030". Its main essence is that it should ensure the survival of Kazakhstan human cultural-formation, integration into the world mission through quality, globalization and the humanization of knowledge. The further development of higher national education remains among the priorities of state policy. The improvement of the quality of training highly.

Qualified and competitive personnel for all sectors of the economy, the creation of conditions for the professional training of highly competent in structures of the new formation who are able to work in the conditions of innovative transformations, informatization of education. Of course, this kind of full integration into the world educational space requires raising the education system to the international level. The books and articles of Kunanbayeva S.S., I.A. Zymnaya, N.K. Mukhamedalyeva, A.M. Ishangalyeva, F.Sh. Orazbayeva. E.I. Passov have been used in the research. In their search we try to identify the importance of future linguists' cognitive and communicative competence in the context of higher education. It is connected with the policy of the polylingual system of the republic.

The use of contemporary methods are directed to the formation of learners' competence. Competence-based approach to the organization of training in teaching English, aimed at shaping readiness for research working in teaching English, requires an emphasis on mastering such competences as value-semantic, general cultural, informational, professional, personal and interpersonal communication competencies.

Under the profile school, the general education competences (skills in organizing educational and cognitive activity, learning, their practical application) play the system-forming role. In the substantive aspect, educational competencies can be classified into informational, linguistic, intellectual and heuristic, skills of scientific organization of labor, reflexive, communicative.

In the transition to the new state of importance is the expression of the essence of the basic concepts. These are the concepts of "competence", "competence", "competence approach." Given the research Babaev S, Kazieva K. can reveal the essence of the designated concepts. In modern conditions, it is important to prepare for the life and activities of the individual, which would have different competencies.

Competence is the person's readiness to mobilize knowledge, methods of action and external resources for effective activity in the specific educational and, especially, life situation. Competence is also presented as the personal neoplasm, including theoretical knowledge, generalized ways of performing actions, the set of values and relationships, as well as experience of creative activity" [1].

According to F.Grellet "it is important to present different types of competencies. It is better to express them in two groups: key competences and professional competencies. Key are competencies that act as universal ones applied in various life situations. Each member of society should have such competencies. The term "key" emphasizes that the competence of this type is the kind of key to successful human life in society. In the literature, the sufficiently large number of

key competencies are distinguished. However, they all concentrate in four key core competencies.

1. *Informational competence*- readiness to work with information on paper and electronic basis.
2. *Communicative competence*- readiness to communicate with other people.
3. *Cooperative competence*- willingness to cooperate with other people.
4. *Problem competence*- readiness to solve problems and problem situation in educational and real conditions [2].

Alderson, J. C., Clapham, C., Wall, D. and E.G.Kashina stated that "In the structure of each of these competencies, one can identify composite key competencies, namely: self-education, research, methodological, organizational, prognostic" [3].

Professional competencies are not universal as key. As the rule, they are defined in relation to the particular profession. Therefore, in school conditions professional competencies are not formed. However, at different levels of learning, it is important to form the so-called subject competencies that learners need, especially at the pre-profile and core stage of their preparation to get their desired profession. First of all, subject competencies include: cognitive, research, regulatory, value and practical.

Considering the above, it is possible to formulate the concept of competence. *Competence* is the certain level of education and experience sufficient to successfully perform the particular social or substantive function.

So, taking into account the concepts of competence, competence can be given the definition, *the competence approach in education* is an approach for which the priority goal of the educational process is the formation of competences. It is presented a unity in the definition of goals, selection of the content of educational material, organizational, methodological and technological support of the process of preparing learners based on the formation of key and subject competencies.

Based on the specifics of the school subject "foreign language", particular attention when teaching the foreign language belongs to communicative competence.

2. Communicative competence in teaching English. Essence and content.

The main purpose of the subject "foreign language education" is to form *intercultural communicative competence*, that is, the ability and willingness to carry out foreign language interpersonal and intercultural communication with native speakers.

Language is the most important means of communication, without which the existence and development of human society is impossible. The change taking place today in public relations, means of communication (the use of new information technologies) require an increase in the communicative competence of learners, and an improvement in their philological training.

Kodjaspirova G.M., Kodjaspirov A.Y. stated that learning English profiled school is aimed at achieving the following goals: [4]

Kunanbayeva S.S. defines that the development of foreign language *communicative competence* in the totality of its components- speech, language, socio-cultural, compensatory, educational and cognitive:

- *linguistic competence*- mastering new language means (phonetic, spelling, lexical, grammatical) in accordance with the themes, spheres and situations of communication; the development of knowledge about the linguistic phenomena of the language being studied, different ways of expressing thought in the mother tongue and the language being studied;

- *cognitive competence*- the development of skills to get out of the situation in the context of the shortage of language means in receiving and transmitting information;

- *social cultural competence*- the introduction of learners to the culture, traditions and realities of countries within the framework of topics, areas and situations of communication that meet the experience, interests, psychological characteristics of learners; the formation of skills to represent the his country, its culture in the context of foreign language intercultural communication;

- *educational and cognitive competence*- the further development of general and special educational skills [6].

The complex competence skills deals with the acquaintance with the methods and techniques available for learners to research work languages and cultures on their own, including using new information technologies.

A modern specialist, in order to professionally perform professional functions, freely navigate the information space, and communicate with foreign colleagues, must be fluent in the foreign language. Clearly aware of this need, many learners choose the linguistically oriented profiled school for education. After graduating from such the school, the significant number of graduates enter the university for humanitarian specialties.

However, according to experts, there is still an inconsistency in the organization, technology training at different educational levels. The nature and methods of cognitive activity of learners and learners differ significantly, which causes considerable difficulties for the school graduate in the early stages of education in teaching English. One of the reasons for this discrepancy is the lack of general education and intellectual skills of graduates of the school, which prevents them from mastering methods of cognitive activity.

Increased demands are placed on the personality and professional preparation of the instructor, on which the level of education of the society as a whole largely depends. The special attention of the state to the problems of professional training of pedagogical personnel is evidenced by the fact that in his Message to the people of Kazakhstan President N. Nazarbayev called "development of modern education, continuous training and retraining and further prosperity of the culture of the people of Kazakhstan" stressed that "education reform is one of the most important methods to ensure real competitiveness of the republic of Kazakhstan.

References

1. Babaev S., Kazieva K. Pedagogical innovations and advanced pedagogical technologies- the subordinate instructor // High school. -2011- p. [1.52].
2. Grellet, F. Developing Reading Skills. Cambridge: Cambridge University Press. -2006 p.
3. Alderson, J. C., Clapham, C., & Wall, D. (1995) Language Test Construction and Evaluation. Cambridge: - [1.52] p.
4. Kashina E.G. Traditions and innovations in the methodology of teaching FL. Samara, -2006. -75p.

UDK 811.111

METHODS OF FORMING THE LEARNERS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION ON THE BASIS OF CONTEMPORARY METHODS

Суюбердиева А.А.

п.э.к., аға оқытушы

Серикбаева Т.К.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

The cognitive and communicative method proposed in the work includes the set of organizational, pedagogical, methodical and psychological measures that were the result of the synthesis of practical experience.

Organizational and pedagogical measures were implemented mainly in various forms of extracurricular work. These measures (visits to universities, meetings with instructors, former graduates, prominent scientists, cultural figures, foreign guests) were aimed at creating knowledge about the future profession, acquaintance with specialties, conditions of education in

teaching English, and explaining what skills and the skills of academic work must be in order to successfully research work in teaching English. These events formed the conviction that the specialist who is fluent in the foreign language, (especially two), has significant preferences in the professional career compared to those who do not speak the foreign language, because the specialist who is fluent in languages has additional opportunities for improving cognitive and communicative competence, for self-education and self-development. The work done on the systematic familiarization of graduates with the information systems of universities, with ongoing competitions, Olympiads allowed to increase the professional interests and intentions of graduates. At the stage of the control experiment, the comparison was made of the results that characterize the level of professional orientation of learners at the beginning and end of the experiment [2].

In the methodological aspect, the results of the research work are: the development of methods for the application of information and communication technologies in the process of language training, technology, language portfolio, the system of exercises and tasks, diagnostic tests.

Methodical measures implemented in the course of the formative experiment were primarily related to the development of content and the improvement of the method of using tasks in the process of learning the foreign language that contribute to the formation of speech competences, skills and abilities of educational work. These activities were aimed at improving the quality of language training, as well as enhancing cognitive activity using test techniques, active and interactive learning technologies (discussions, role-playing games, sociodramas, dialogue, polylogue). Test tasks allowed to establish feedback in a timely manner, eliminate errors, correct cognitive activity, create conditions for the development of skills and skills of self-esteem, reflection, and self-research work among senior pupils.

Psychological measures associated with the use of knowledge of modern psychology to prevent overloading learners, to prevent fatigue in preparing for exams. Improving the moral and psychological climate is facilitated by the creation of an environment of passion at creative work, faith in the intellectual abilities of learners, in their socially significant qualities, an atmosphere of creative competition, moral and psychological support for learners by instructors and parents. Thus, the development and systemic application of the complex of organizational, pedagogical, methodical and psychological measures create the prerequisites for the formation of readiness of graduates of the specialized linguistic-oriented school to research work in teaching English.

The number of mobile technologies is diverse. Latest news, use of social networks. In particular, Facebook, WhatsApp, Twitter, Chat conferences, e-mail, Instagram, etc., have become the popular form of communication, not only for every citizen, but also for learners. You just have to be able to use it properly and effectively. This is because new technologies are based on advanced, effective ideas, and most of the descriptions are based on the development of learners in the learning process [2].

The ongoing humanization process around the world is defining new requirements for the educational institutions of society. Technological progress and the increase in the amount of scientific information, the reorganization of the content of education in educational institutions and the revision of the rules of operation of educational institutions - require the instructor to choose the right method of education and use the right methods. This requirement is also required for teaching English in educational institutions. In this regard, the term "social networks" has recently been widely used in foreign language teaching. However, not all instructors understand the concept of innovative technology. Therefore, there are cases when instructors do not use innovative technologies.

During the research work, the application of data principles will select 40 videos in English and Kazakh languages, form the core of meaningful podcasts aimed at forming cognitively promising components of learners' foreign language communication of senior pupils on the following themes: «May the Creator», «Man the Believer», «Man the Child of Nature», «

Man the Seeker of Happiness». Optimal conditions for the use of Internet video in the process of forming the learners' foreign language communication can be created in the format of an elective video course as the didactic model of intercultural communication.

This form of organization of the educational process implies career guidance, individual-personal and intercultural orientation. Analysis of existing elective courses for profiled schools ("British Cultural Studies", "American Cultural Studies", "Guide Interpreter", "Intercultural Studies") showed that they do not target directly to the formation of learners' foreign language communication: their content is dominated by other cultures, while the native. According to Solovova, I.M. Zimnyaya I.A., Lyontova A.A. recommend to develop learners' communicative and other subcompetencies by means of reconstructed methodology. They are supported usually by elective courses are provided with obviously insufficient methodological recommendations for their construction [35, 36, 37].

The obtained results allowed to formulate the following recommendations:

1. The approach of the school and the university takes place in two major directions: the first is ensuring continuity not only in content (designing end-to-end programs), but also in methods and forms of education; the second is the introduction into school practice of activities that are actively used in the profile school (research activities, increasing the share of independent work in the structure of research worktime, mastering information and communication technologies), which require teaching staff and government authorities to more actively master information technologies learning process.

The obtained result allowed to formulate the following recommendations:

2. Profile training as the means of increasing the learners' foreign language communication to research work in teaching English must meet the following requirements: they must have social and personal significance, relevance both from the point of view of training qualified personnel and for the personal development of learners; promote the socialization and adaptation of learners, provide an opportunity to choose an individual educational trajectory, conscious professional self-determination; support the research work of basic and specialized educational subjects, as well as provide conditions for internal specialization of education; have significant developmental potential, contribute to the formation of the holistic picture of the world, the development of general educational, intellectual and professional skills, key competencies of learners.

3. The key concept in our research is the notion of "graduate readiness to research work in teaching English". In the generalized form in the content of this concept should be highlighted: didactic readiness, moral and psychological readiness, professional orientation, creative readiness. The formation of readiness must be approached comprehensively: all instructors, using their own subjects, should prepare learners for professional self-determination, form general educational competencies.

4. As the substructure model of readiness of graduates of profiled schools, the following groups of components are included: the first group (integrated semantic units): language competences, reflexive competences, organizational and projective competences; the second group: value-semantic competences, general cultural competences, educational and educational (academic) competences, information competences, communicative competences, social and cognitive and communicative competences. The structure-forming role in the framework of the studied problem belongs to educational and cognitive-communicative competence, so it is they who largely ensure the success of the graduate's adaptation to the profile school. The task of each instructor is to form communicative competencies by means of his subjects both at school and at extra-school time.

5. The main conditions that determine the effectiveness of the process of forming graduates' cognitive and communicative competence in teaching English are the following: strengthening the interaction between the school, the university, and supplementary education institutions to shape the professional orientation of graduates, preparing to enter the university; the availability of interactive learning and monitoring techniques; organization of the system of psychological and

pedagogical support for learners; the relationship of training with the profile of the university, future profession.

There is the need for further development of mechanisms for integrating profiled schools and institutions of the next level of education, strengthening the interaction of the school instructor and the university instructor.

References

1. Зеленовская А. В., Трофименко С. А. – Воспитание толерантности студентов в процессе обучения иностранному языку – I международная Интернет – конференция «Актуальные проблемы гуманитарного образования», Минск, Беларусь 2017

2. Брагин Г.М. О культивировании самокритики в национальном сознании студенческой молодежи / Г. М. Брагин // Проблемы формирования культуры студенческой молодежи: материалы межвуз. науч.-практ. Конф. – Челябинск, 2015. – С. 120 -125.

3. Алексеева О. Л. Подготовка студентов пед. колледжа к формированию культуры межнационального общения у детей дошкольного возраста: автореф. дис. канд. пед. наук / О. Л. Алексеева – Чебоксары: ЧГПУ, 2007. – 20с.

ӘОЖ 82.325

ТҰРСЫНБЕК КӘКІШҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӨНЕРІ

Бекбаева Р.К.

магистрант

Шымкент университеті

Резюме

В статье дана оценка вклада литературного критика Т.Какишева в литературоведение. Проанализировано художественные изыскания в литературно-критических произведениях литературного критика Т.Какишева.

Summary

The article assesses the contribution of literary critic T.Kakishev to literary criticism. The article analyzes the artistic research in the literary and critical works of the literary critic T.Kakishev.

Әдебиеттану ғылымы өте күрделі мәселелерді қамтиды, ол көркем әдебиеттің шығу тегі, даму жолдары, өзіндік ерекшеліктері жайлы жалпы заңдылықтарды зерттейтін ерекше ғылым. Бұл ғылым негізінен алғанда өзара тығыз байланысты, құрамдас үш бөліктен тұрады, олар: әдебиеттің теориясы, әдебиеттің тарихы, әдебиеттің сыны, аталған үш саланың өзіне тән ерекшеліктері, зерттеу объектілері, міндет-мақсаттары бар, соның ішіндегі ерекше сөз етерлік бөлігі әдебиеттің сыны, демек әдебиеттің сынын зерттеу дегеніміз бүгінгі күннің ең өзекті, айырықша мәні бар мәселелердің бірі деп айтуға болады. «Әдебиеттің сыны теориясы мен тарихына сүйене отырып, қазіргі кездегі әдеби шығармаларды, әдеби процесті талдайды; әдебиеттің жетістіктері мен кемшіліктерін саралап, алдағы даму жолдарын нұсқайды». [1,4] Әдеби сынды білу дегеніміз бүгінгі әдеби процесті, әдебиеттің жеткен жетістіктері мен кемшіліктерін де біліп отыру деген сөз. Болашақ әдебиетші маман қазақ әдебиетінің тарихы мен теориясын ғана тірек етпей, сын мәселесіне де ерекше көңіл аударып отыруы қажет.

Қазақ әдеби сыны мен оның тарихын білу – бүгінгі күннің өскелең, аса маңызды талаптарының бірі. Қазақ әдеби сынының тарихын зерттеуде, оны ғылым ретінде қалыптастыруда профессор Тұрсынбек Кәкішұлының сіңірген еңбегі ұшан теңіз. Әдебиеттану ғылымының ішінен сын жанрын бөліп алып зерттей бастағанда, біз ең алдымен сыншылар жайында кеңінен әңгімелей бермейміз, ал енді сол сыншылардың

еңбегіне тарихи баға беріп, сынның ғылым ретінде қанатын жайып, қалыптастыруына үлес қосушы ғалым еңбегі көп жағдайда ұмыт қалып жатады. Қазақ әдеби сынының жанр ретінде қалыптасып, өркендеген кезеңі ХХ ғасырдың алғашқы жартысы, ол әдебиеттану ғылымының құрамдас бір бөлігі ретінде дамып жетілді, ғылым ретінде қалыптасты.

Қазақ әдеби сынының өркендеуіне үлес қосқан әйгілі академик жазушылар М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, Ғ.Мұстафин т.б. болса, әдебиеттанушы ғалымдардан Е.Ысмайылов, Б.Кенжебаев, М.Қаратаев, А.Нұрқатов, М.Базарбаев, Қ.Жұмалиев, С.Қирабаев, З.Ахметов, З.Қабдолов, Р.Бердібаев т.б. атауға болады, әсіресе осы саланың тарихын, теориясын егжей-тегжейлі зерттеп жүрген Т.Кәкішев пен Д.Ысқақұлы сынды ғалымдарды ерекше бір құрметпен атауға болады. Сын ХХ ғасырдың екінші жартысында ерекше бір қарқынмен дамып жетіледі, әдеби сынмен кәсіби тұрғыдан айналасатын сыншылар қалыптасып жетілді, атап айтқанда Т.Тоқбергенов, З.Серікқалиев, С.Әшімбаев, Қ.Ергөбеков, т.б. Қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымы мен сынының алдыңғы легінде жемісті еңбек етіп келе жатқан көрнекті қаламгерлеріміздің бірі, қазақ әдеби сынының тарихын зерттеуші ғалым – филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсынбек Кәкішев.

Тұрсынбек Кәкішұлы Кәкішев 1927 жылы 15 тамызда қазіргі Ақмола облысы, Бұланды ауданы, Бөрлі ауылында туған. Әдебиет зерттеуші. Филология ғылымының докторы (1972), профессор (1973), Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген ғылым қайраткері (1979). Қазақ мемлекеттік ұлттық университетін (1950), Қазақ КСР ҒА Тіл және әдебиет институтының аспирантурасын бітірген (1960). Ол өзінің еңбек жолын 1944-1945 жылдары Ақмола облыстық Қазақ драма театрының актері болып бастады, одан әрі «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінде бөлім меңгеруші, 1950-1958 жылдары Партия тарихы институтында кіші ғылыми қызметкері, 1960-1968 жылдары Қазақ КСР ҒА-ның М.О.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтында аға ғылыми қызметкер болып еңбек етті.

1968 жылдан КазМУ-де (қазіргі әл-Фараби атындағы Ұлттық университет) аға оқытушы, доцент, профессор, филология факультеттерінің сырттай (1978-1985), күндізгі (1985-1986) бөлімдерінің деканы, көп жылдар бойы осы университеттің филология факультетінде «Қазақ әдебиетінің тарихы мен сыны» кафедрасының меңгерушісі болған. Ол ұзақ жылдардан бері қазақ әдеби сынының даму жолдары, жиырмасыншы ғасырдағы қазақ әдебиетінің тарихы, оның көрнекті өкілдерінің шығармашылықтары хақында ғылыми ізденістер жасап, өнімді еңбек етіп келеді. «Қазақ әдебиетінің тарихы» (3-т., 1-2-кіт., 1967), «Қазақ совет әдебиетінің тарихы» (1970, Мәскеу, орыс тілінде), т.б. іргелі еңбектерді даярлап, жазысуға қатысты. Ғалым сонымен қатар Сәкен Сейфуллиннің өмірі мен шығармашылығы жөнінде ғылыми зерттеулер жүргізді: нәтижесінде «Сәкен Сейфуллин» (1967), «Қызыл сұңқар» (1968), «Сәкен Сейфуллин» (Мәскеу, ЖЗЛ, 1972, орыс тілінде), «Сәкен Сейфуллин» (1976), «Сәкен және Гүлбаһрам» (1994), «Сәкеннің соты» (1994), «Сәкен Сейфуллин» (1997), «Тар жол, тайғақ кешудің тағдыры» (К.Ахметовамен бірге, 1997), «Сәкен сүйген сұлулар» (1997), «Мағжан – Сәкен» (2000), «Сәкен аялаған арулар» (2003) деген он шақты кітап жазды. Профессор Тұрсынбек Кәкішұлы көп жылдардан бері қазақ әдебиеті сынының тарихын зерттеп, «Сын сапары» (1971), «Оңаша отау» (1982), «Қазақ әдебиеті сынының тарихы» монографияларын жазды.

Соңғы еңбегі жоғары оқу орындарында оқулық ретінде қолданылып келеді. «Ұштасқан үш өзенмен» (1978), «Жол үстінде 80 күн» (1983), «Садақ» (1986), «Жасампаз өлке» (1989), «Сандалбай «садақ» (2002) сияқты ғылыми-көпшілік кітаптары қазақ халқының әдеби-мәдени мұраларын іздестіру барысында өмірге келді. Сондай-ақ «Санадағы жаралар» (1992), «Ескірмейді естелік» (1994), «Кер заманның кереғар ойлары» (1995) жинақтары, «Мағжан-Сәкен» ғылыми эссесі (1999), «Сәбең әлемі» (2000), «Сайыс» (2001), «Мерей» (2002) кітаптары жарық көрген. Сәкен шығармаларының көп томдығының құрастырушысы (10 томы шықты). Ғалым Тұрсынбек Кәкішұлы Қазақстан

Жазушылар одағының С.Сейфуллин атындағы сыйлығының иегері. Ұзақ жылдар бойы сіңірген еңбегі еленіп «Парасат» орденімен және бірнеше медальдармен марапатталған. Оның қаламынан шыққан отыздан астам кітап пен алты жүзден астам мақалада XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің, әдеби сын тарихының өзекті мәселелері кеңінен, жан-жақты сөз болады.

Тұрсынбек Кәкішевтің ғылыми ізденістерін іштей жүйелегенде мынадай тақырыптық бағыттарда көрінеді: жиырмасыншы жылдардағы қазақ әдебиетінің идеялық шығармашылық мәселелері; оның жекелеген өкілдері Ж.Тілепбергеновтің, Е.Бекеновтың, С.Шариповтың және С.Ерубаевтың шығармашылықтары; С.Сейфуллиннің өмірі, шығармашылығы; қазақ әдеби сынының тарихы; қазақ әдебиетіндегі ақтаңдақтар; бүгінгі әдебиеттану ғылымы мен әдеби сынның өзекті мәселелері; жолсапарлық әдеби очерктер; т.б. Осы салалардың қай-қайсысында болмасын, ол өндіре еңбек етіп, елеулі еңбектер жазған танымал ғалым екені белгілі. Ғылыми ізденістердің нәтижесінде «Октябрь өркені» (1962), «Дәуір суреттері» (1967), «Сәкен Сейфуллин» (1967), «Қызыл сұңқар» (1968) секілді кітаптары дүниеге келді; «Қазақ әдебиетінің тарихының» үшінші томының бірінші кітабына жиырмасыншы жылдар жайлы тарау жазылды. Ғалым алғашқы кітабында-ақ әдебиеттің ақ қарасын, көркемдік құбылыстарды саралауда архивтік құжаттарға сүйену арқылы дәуір шындығын ашуға ұмтылғанымен көзге түсті. Ал, «Дәуір суреттері» кітабы С.Сейфуллин, Б.Майлин, С.Мұқанов, С.Шарипов, Ж.Тілепбергенов, Е.Бекенов, С.Ерубаев сияқты қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің шығармашылығына арналған очерктерінен тұрады.

Т.Кәкішевтің ғылыми ізденістерінде ақиық ақын С.Сейфуллинді зерттеу ерекше мәнге ие десе де болады. Алғашқы кітабы «Сәкен Сейфуллин» 1967 жылы жарық көрсе, келесі жылы «Қызыл сұңқар», араға біраз жыл салып «Сәкен Сейфуллин» (1976) атты ғұмырнамалық хикаясы шықты. 1974 жылы Мәскеудегі «Молодая гвардия» баспасынан «Тамаша адамдар өмірі» сериясы бойынша С.Сейфуллиннің өмір жолы жайлы ғылыми көркем кітабы жарық көрді. Бұл кітап – қазақтың ардақты ұлдары жайлы осы серия бойынша шыққан тұңғыш еңбек. Мұнда күрескер азамат, жалынды ақын С.Сейфуллиннің «тар жол, тайғақ кешуі» өмір жолы тарихи деректерге сүйене отырып, көркем суреттеледі. Т.Кәкішев атақты ақын Сәкен Сейфуллин жайлы үлкенді кішілі он шақты кітап жазып, тереңдей зерттеді. Қаламгерлік жолы аумалы төкпелі заманда өткен Сәкеннің шығармашылық, пенделік тағдырын бар болмысымен шынайы танытқан деректерге негізделген «Сәкен және Гүлбаһрам» [2], «Сәкеннің соты» [3], «Сәкен сүйген сұлулар» [4] сияқты қызғылықты кітаптарында қазақ әдебиеттануында бұрын соңды болмаған жаңа үрдіс бой көрсетіп, Сәкендей ардагер азаматтың, Сәкендей серінің күрескерлік, жекебасылық өмірінің көпшілікке белгісіз қырларынан қызғылықты сыр тартады. Ғалым Тұрсынбек Кәкішевтің қазақ әдеби сыны жайлы зерттеулері арнайы тоқталуды қажет етеді. Қорыта отырып айтқанда, Тұрсынбек Кәкішұлының өмірі мен өнері өнеге боларлық асыл тұлға.

Библиографиялық тізім

1. Ысқақұлы Д. Сынталқы. А., «Сөздік –Словарь», 2005. -416 б.
2. Кәкішұлы Т. Сәкен және Гүлбаһрам. А., «Рауан» 1994.
3. Кәкішұлы Т. Сәкеннің соты. А., «Баспагер», 1994.
4. Кәкішұлы Т. Сәкен сүйген сұлулар. А., «Атамұра», 1997.

Т.КӘКІШҰЛЫ ЖӘНЕ ӘДЕБИ СЫН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бекбаева Р.К.

магистрант

Шымкент университеті

Резюме

В статье дана оценка вклада литературного критика Т.Какишева в литературоведение. Проанализировано художественные изыскания в литературно-критических произведениях литературного критика Т.Какишева.

Summary

The article assesses the contribution of literary critic T.Kakishev to literary criticism. The article analyzes the artistic research in the literary and critical works of the literary critic T.Kakishev.

Әйгілі ғалым Т.Кәкішұлының «Сын сапары» (1971), «Оңаша отау» (1982), «Қазақ әдебиеті сынының тарихы» атты монографияларының қазақ әдебиеттану саласындағы орны ерекше. Әйгілі ғалым Т.Кәкішұлы өзінің «Сын сапарында» қазақ әдеби сынының тарихын әріден, ауыз әдебиетіндегі халықтық эстетикадан бастап, батыл да байсалды ғылыми қадам жасады. Халық бар жерде сол халықтың рухани қажеттілігінен туындайтын әдебиеті де бар. Өнер мен әдебиет егіз. Қазақ сынының дамуына баспасөздің игі ықпалы өте мол болды. Алғашқы аннотациялық, рецензиялық, шолулық сипатты мақалалар осы басылымдарда көріне бастады. Сыншылдық ой пікірлер әсірес, «Айқап» (1911-1915) журналы мен «Қазақ» (1913-1918) газеттерінде жандана түсті. Сынның жанрлық белгілерінің қалыптасуы үстінде жаңа кітапқа рецензиялар, шолулар, мақалалар көрінді. Мысалы, журналда «Кітаптар жайынан» деген арнаулы бөлім ашылып, онда жаңа шығып жатқан кітаптар жайлы материалдар ұдайы беріліп тұрған. «Айқапта» Нұржан Наушабаевтың, Ғұмар Қарашевтың өлең жинақтары, С.Көбеевтің «Қалың мал» романы, эпостық жырлар жайлы рецензиялар жарық көрді. «Қазақ тіліндегі өлең кітаптары жайынан», «Өлең мен айтушылар» атты мақалалар, осы журналда жарияланған қазақ әдебиетінің классигі С.Торайғыров жайлы ғалым «Сонымен Сұлтанмахмұттың әдебиет пен өнер жайындағы шолу мақалалары... «Айқап» журналында жарияланған сын мақалалардың ішіндегі ең құнды және өнегелісі болды» [1,100.] - дейді. «Айқаптың» редакторы белгілі публицист, жазушы, демократ М.Сералиннің әдеби ойлары да біршама қарастырылады.

Ғалымның «Қазақ әдебиеті сынының тарихы» (1994) кітабында А.Байтұрсыновтың, М.Дулатовтың, Ә.Бөкейхановтың, Р.Мәрсековтің, т.б. мақалаларының қазақ әдеби сынының дамуындағы үлкен мектеп, жаңа бағыт, биік белес болғандығы жан жақты дәлелденген. Сөйтіп, алты алаштың туын көтеріп, мұңын мұңдап, жоғын жоқтап шыққан арыстардың әдеби ой пікірлері алғаш рет осы тарихи еңбекте ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерделенді деп толық айта аламыз. Сондай-ақ бұрындары «жабық» тақырып болып келген «Сарыарқа» газеті мен «Абай» журналы сияқты басылымдарда шыққан сыни материалдарға кеңінен орын берілген.

Әдеби сынның дамуы көркем әдебиеттің дамуымен тікелей байланысты. Сын болу үшін оның объектісі көркем әдебиеттің болуы шарт. XX ғасырдың басында күрт дами бастаған қазақтың кәсіби жазба әдебиеті сыни ой пікірлердің жандана түсуіне объективті алғы шарттар жасады. Басылып шығып жатқан жаңа кітаптар жайлы пікір білдірген материалдар баспасөз бетінде жиілей түсті. Зерттеуші оларды құрылымдық, мазмұндық, мақсаттық ерекшеліктеріне қарай дәйектеме сын, жарнама сын, аннотация, оқушы хаты, рецензия, айтыс мақала, публицистикалық сын,

проблемалық мақала, шолу, ғұмырнама, баяндама, сын мақала, зерттеу мақала сияқты жанрлық-формалық түрлерге жіктейді. Қазақ әдебиетіне түрлі аспектіден келіп, жан-жақты зерттеген ғалым еңбегі өзіндік бірнеше ерекшелігімен дараланады [2]. Атап айтар болсақ, профессор Тұрсынбек Кәкішұлы зерттеу еңбектері, біріншіден, жан-жақты терең зерттеу нәтижесі. Екіншіден, ол еңбектерін ғылыми концепцияға құрады. Үшіншіден, ғалым еңбектері архивтік деректерге толы келеді. Бұл – еңбектің дәйектілігін, ғылыми маңызын арттырады. Төртіншіден, профессор еңбектері үлкен ғылыми жинақтаулардан тұрады. Оның зерттеу еңбектерінен тұтас-тұтас дәуірдің саяси халі, әлеуметтік ахуалы, әдеби процесі өзара жымдасып, тұтаса көрінеді. Оның еңбектері – өзі зерттеп отырған дәуір келбеті, рухани портреті дәрежесіне жетеді.

Бар ғұмырын ұстаздық өнерге арнаған ғалымның шәкірті Қ.Ергөбек былай деп ұстазы жайында ой толғайды: «Ғылыми-публицистік сан-салалы еңбегі өз алдына, ұстаздарына деген шәкірттік бейілі студент партасында отырған бәз-баяғы, мөп-мөлдір таза қалпында екен-ау. Ал, осындай ұстаздың шәкірттеріне деген дархан бейілі де мейірімге толы. Қазақ әдебиеттану ғылымының ауыр жүгін дабыра-дамайсыз арқаларына аударып алып, абыроймен атқарып келе жатқан бүгінгі орта буын, тегеурінді топ профессор Тұрсынбек Кәкішұлы мектебінің түлектері, тікелей шәкірттері. Біздің қай-қайсымыздың да маңдайымызда Тұрсекеңдей шәкірттеріне туған перзенттерін-дей ықыласпен қарайтын, аялай тәрбиелейтін шынайы ұстаз алақанының ыстық табы жатыр.

Өмір сапарымыздың оң басталуына ықпал еткен, әдебиет дүниесінде ақ жүріп, адал еңбек етуге үндеумен келе жатқан, бүгін болмыс ұстаздың өзге де толып жатқан шығармашылық жоспары бар. Мақсатына жеткей, шәкірттерін алаламай, бөлмей тұтас жақсы көріп, бауырына бәрін бірдей қысқысы келіп тұратын тұтас тұлға, ұлы ұстаз!. Біз Сіздің алдыңызда шәкірттік бейілден басымызды иеміз!» [3]. Әдебиет деген қазақтың ұлттық мәдениетінің үлкен бір саласы ғой. Оның дамуы ұлттың тілімен, ділімен, ұғым-түсінігі, парасатымен, дүниетанымымен тікелей байланысты. Осының бәрі көркем туынды арқылы көрініп, халықтың санасына сіңген, оның рухани өмірін қалыптастырған. Әдебиет туралы ғылым (әдебиеттану) көркем әдебиеттің осы жолдағы ізденісін, табыстарын, халықтың ұлттық бейнесін ашудағы еңбегін, ойлау мен бейнелеудің жолдарын жинақтайды, қорытындылайды. Сөйтіп, әдебиет тарихы жүріп өткен жол бүгінгі ұрпақтың ұлттық ой-санасының жаңғырығуына әсер етеді. Әдебиеттің тәрбиелік мәні, өмір танудағы қызметі – бәрі де сын еңбектер мен зерттеулерде ашылады.

Алыс дәуірлерден бүгінгі күнге дейін жүріп өткен қазақ әдебиетінің тарихына көз салсақ, осы кезеңдердің барлығында да үзілмей жалғасып отыратын ұлттық идея бар екенін байқаймыз. Ол – тәуелсіздік идеясы, қазақтардың ұлттық мемлекетін сақтау, сыртқы жаудан қорғау, осы жолда бірігу идеясы. Жасалып жатқан әдебиет тарихында бұл негізгі идея болуы керек. Біз, ең алдымен, әдебиеттің ұлттық сипатын халықтың арман-мұңы, мүддесі тұрғысынан, халық өмірінің көркем шежіресі ретіндегі қызметін қалай атқарғандығынан іздеуіміз керек. Қай сыншы болса да, бүкіл әдеби процесі, онда туып жатқан жаңа шығармаларды түгел қарап, қадағалап отыра алмайды. Соғыстан кейінгі кезеңдегі аренаға Т.Кәкішев, т.б. бастаған бір топ зерттеушілер шықты. Және олар сыншылық еңбегін дәуірдің бір қиын кезеңінде, 40-50 жылдардағы «ұлтшылдық» науқанымен тұстас бастады. Сынға едәуір белсенді араласқан Рахманқұл Бердібаев, Серік Қирабаев, т.б. бірқатар сыншылық мұра бар. Көз салып қоюға болады. Олардан өздері қатысқан әдебиеттің жанды даму процесі, жеке шығармалар, жазушылар жайлы пайдалы пікірлер мол табылуы мүмкін. Бұл жерде біз басқа жанрда қызмет істейтін жазушылар, ғылым маңында, баспасөзде жүрген қаламгерлердің үзіп-жұлып айтқан сын пікірлерін қосып отырғанымыз жоқ. Ондай пікірлер де, айналып келгенде, сынға кіреді, ойға ой қосады. Тарихтан белгілі, әр ұрпақ әдебиетте өз өкілін алға тартады. Солардың еңбегімен бүгінгі прозаның, поэзияның, драматургияның жақсы үлгілері құралады. Сын да солай. Сыншылар өз замандастарының шығармалары негізінде өз заманының проблемаларын зерттейді, көркем дамудың соңғы жетістіктерін бағалайды, олқылығын көреді. Қазіргі

қазақ әдебиеттану ғылымы мен сынының алдыңғы легінде жемісті еңбек етіп келе жатқан көрнекті қаламгерлеріміздің бірі – филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсынбек Кәкішев. Бүгіндері сексеннің биік жотасына шыққан Тұрсекеңнің есімі көпшілік қауымға егеменді елімізде әлеуметтік әділеттілікті орнату, қазақ тілін қорғап, көтеру, ұлттық, халықтық қалпымызды, дәстүрлерді сақтау жолындағы батыл да өткір пікірлерімен кеңінен танымал. Ғалым сыншының шығармашылық жолына зер салсақ, сан салалы қырларын көреміз. Оның қаламынан шыққан отыздай кітап пен алты жүздей мақалада жиырмасыншы ғасырдағы қазақ әдебиетінің, әдеби сын тарихының өзекті мәселелері кеңінен сөз болады. Т.Кәкішевтің ғылыми ізденістерін іштей жүйелегенде мынадай тақырыптық бағыттарда көрінеді: жиырмасыншы жылдардағы қазақ әдебиетінің идеялық-шығармашылық мәселелері; оның жекелеген өкілдері Ж.Тілепбергеновтің, Е.Бекеновтің, С.Шариповтың және С.Ерубаевтың шығармашылықтары; С.Сейфуллиннің өмірі мен шығарма-шылығы; қазақ әдеби сынының тарихы; қазақ әдебиетіндегі ақтаңдақтар; бүгінгі әдебиеттану ғылымы мен әдеби сынының зәру мәселелері; жолсапарлық әдеби очерктер; т.б. Осы салалардың қай-қайсысында болмасын, ол өндіре еңбек етіп, елеулі еңбектер жазған. Қазақ әдебиеттану ғылымын, ондағы әдеби-теориялық ғылыми зерттеушілік ой пікірдің даму процессін, әдіснамалық мәселелерін ғылыми тұрғыда жүйелі тексерген күрделі ғылыми зерттеу, монографиялық еңбек болмағанмен, біз де бұл мәселені арнайы да, жанама түрде де сөз еткен мақалалар мен еңбектер біршама баршылық. Әдебиет туралы ұлттық ғылымның туу, даму жолдары мен тарихының көптеген мәселелерін, келешек зерттеу жұмыстарына бағыт-бағдар беретін соны көзқарастарды қазақ әдебиетінің сыны тарихын зерттеген еңбектерден айқын көреміз.

Нақты айтар болсақ профессор Т.Кәкішевтің «Сын сапары», «Оңаша отау», «Қазақ әдебиетінің сын тарихы» атты еңбектері мен көптеген мақалаларын, филология ғылымдарының докторы, профессор Дандай Ысқақұлының «Сын сонар» атты монографиясы мен мақалаларын, Ж.Смағұловтың «Қазақтың әдеби мұрасын игеру мәселелері» атты кандидаттық диссертациясы мен «Қазақ әдебиеттану ғылымының қалыптасу жолдары» атты еңбегін, т.б. еңбектерді атауға болады. «Әдебиеттану ғылымының тарихын зерттеу дегеніміз», - деп сөз бастаған зерттеуші Ж.Смағұлов өз ойын былай деп жалғастырады; «көптеген ғалым әдебиетшілердің, сыншылардың көркем әдебиетті, оның тарихын зерттеу саласындағы жүргізген көзқарастар сәйкестігі мен қақтығысын, әр түрлі бағыттар мен теориялардан тұратын әдіснамалық зерттеу әдістерінің ізденістері мен іркілістерін тексеру. Ал кез келген ғылым саласының туып, дамуы үшін тарихи алғы шарттар қажет. Себебі, ғылым қоғамдық сананың формасы және білімдер жүйесінің жиынтығы ретінде адамзат қоғамының белгілі бір сатысында нақты практикалық дәлелдеулерден өткен ғылыми зерттеу нәтижесінде ғана туу дәуіріне қадам басады. Бұны қысқаша түрде тарих алдындағы кезең деп атаса да болады. Әдебиет туралы ғылым тек өзінің негізгі пәні көркем әдебиет ұлттық сипатымен толық қалыптасқан дәуірден бастап қана көріне бастауға тиісті. Осы тарих алдындағы кезеңді әдебиеттану ғылымының арғы бастаулары, қайнар көзі санауымыз керек. Европоцентристік көзқараспен жоққа шығарылып келген осы тарих алдындағы кезеңдегі ұлттық әдебиеттану ғылымының бастауларын алғаш қарастырған профессор Т.Кәкішев болды» [2,86.] – деп жазды.

Ғалым Тұрсынбек Кәкішевтің жоғарыда аталған кітаптарының қазақ әдеби сынының тарихына қосқан үлесі жайында ғалымның шәкірті, профессор Ж.Дәдебаев былай деп баға береді: «Көрсетілген еңбектердің ішінде «Сын сапары»: қазақ әдеби сынының тууы хақында», «Оңаша отау»: қазақ әдеби сынының жанрлық қалыптасуы хақында» деп жазды. «Сын сапары» атты монографиялық зерттеулерді ерекше бөліп атауға лайықты. Бұл еңбектерінде ғалым қазақ әдебиетінде бұрын арнайы әңгіме арқауы болмаған іргелі әдеби құбылысты зерттейді. Көп уақытты, қыруар еңбекті және терең теориялық білімді талап еткен мұндай жұмыста да автор үлкен ғылыми

нәтижелерге жетеді. Қазақ әдеби көркем сынының туып, қалыптасуы мен жанр ретінде даму жолдарын анықтау барысында автор ғылыми және практикалық маңызы жоғары бір қатар теориялық жаңа тұжырымдар мен қорытындыларға келді, болжамдар мен ұсыныс жасады». [2,204.]

Қорыта келгенде қазақ әдеби сыны қалыптасу кезеңінен өтті, жанр ретінде іргетасы берік қаланды. Т.Кәкішұлы сынды қайсар, еңбекқор ғалымдардың еңбегі зая кеткен жоқ. Сын тарихы кезең-кезеңімен оқытылып келе жатыр. Демек әдебиеттің жаңа бағытта, жаңаша қарқынмен дамуына бағыт алған кезеңінде сын жанры да өзіндік өрнегімен дамудың жолына түсті.

Библиографиялық тізім

1. Ысқақұлы Д. Сынталқы. А., «Сөздік –Словарь», 2005. -416 б.
2. Тұрсынбек Кәкішұлы. Мерей. II том. А., «Қазақ университеті», 2002.-510 б.
3. Ерғөбеков Қ. Сын тарихына үлес.// «Қазақ әдебиеті» газеті. 6.09.1983.
4. Ерғөбек Қ. Аманат арқалаған. // Егемен Қазақстан. № 90-93. 12.03.2010.

UDK 811.111

TRANSLATION AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Бердыбаева Т.Ж.

Шымкент университеті

Summary

The political and social situation in the modern world generates the problem of adequate communication, but speaking about adequacy is possible only under condition of full mutual understanding of the representatives of different cultures speaking in different languages.

Резюме

Политическая и социальная ситуация в современном мире порождает проблему адекватного общения, но говорить об адекватности можно только при условии полного взаимопонимания представителей разных культур, говорящих на разных языках.

The problem of relations between language, culture and speaker is one of the fundamental problems in modern linguistics. This problem is defined by many researchers as “anthropological”. Language is a reflexion of an ethnic group’s culture, a means of transmitting cultural values through generations and the major tool of cognition. As language sets the parameters of human perception of the world and stereotypes of daily behavior, any linguistic research in the field of language semantics deals with the interrelations of the concepts of language, culture, and personality.

Along with that, the globalization of cultures actualizes the concept of intercultural communication. In many areas, such as linguistics, literary criticism, culture studies, sociology, psychology, new researches are devoted to the problem of intercultural communication. The political and social situation in the modern world generates the problem of adequate communication, but speaking about adequacy is possible only under condition of full mutual understanding of the representatives of different cultures speaking in different languages. In S. Ter-minasova’s opinion, communication is a dialogue act, connection between two and more individuals which is, first of al, based on mutual understanding [1].

M. Bergelson gives the following definition of intercultural communication: “intercultural communication is a dialogue carried out in conditions of cultural difference in the communicative competence of the participants which is so considerable that it has essential influence on the success or failure of the communicative event” [2]. Intercultural communication

is characterized by the use of special language variants and discourse strategies of direct contact participants which are different from those they use in communication within one culture.

E. Vereschagin and V. Kostomarov in their work "Language and culture" suggest the following definition: "intercultural communication is adequate mutual understanding of two participants of a communicative act belonging to different national cultures" [3].

One of the basic points of consideration in the definition of translation is understanding that communication is interaction of individuals in which communicants appear as subjects of culture and representatives of a lingvosociocultural community, and translation as a type of mediation is a means not only of interlingual but also of intercultural communication.

The view of translation as of a means of intercultural communication follows from the idea of language as a culture component, and culture - as an aggregate of material and spiritual achievements of the society, including all the varied historical, social and psychological features of the ethnos, its traditions, views, values, institutions, behavior, living conditions – in short, all the sides of its life and consciousness, including language [4].

The concept of translation is central in the translation studies. It is important to mention that the concept of translation is polysemantic. Firstly, it refers to translation as an intellectual activity, that is a process, secondly – to translation as the result of this process, a product of translational activity, in other words, the text of translation created by the translator.

V. Komissarov considers that "translation is a complicated and many-sided kind of human activity. Though usually people speak about translation "from one language on another", actually, it is not simply a replacement of one language with another. The different cultures, people, ways of thinking, literatures epochs, levels of development, traditions and world vies clash with each other in translation" [5].

According to M. Brandes, "translation is a kind of language mediation where the content of the foreign text (original) is transferred to other language by way of creating a communicatively equivalent text in this language" [6].

In L. Barkhudarov's opinion, "translation is a process of transformation of a speech product in one language into a speech product in another language, the invariable meaning being preserved" [7].

G. Toury believes that "translation is kind of activity which inevitably involves at least two languages and two cultural traditions" [8].

Serving as a means of communication between people of various ethnic groups, translation is a means of interlingual and intercultural communication. According to A.D. Schweitzer, "translation can be defined as a unidirectional and two-phase process of interlingual and intercultural communication, where a secondary text (metatext) text is created on the basis of the primary text subjected to purposeful ("translational") analysis, the secondary text replacing the primary one in another language and cultural environment" [9].

The analysis of the prominent researchers' works in the field of translation shows that they all consider translation in the light of intercultural communication. The cultural factor in translation is obvious and undeniable. Communication is impossible unless the message is transmitted and is understood by the communicants. However, this understanding can be achieved only if the information contained in the language units corresponds to the background knowledge of the facts mentioned in the message. The people speaking one language are the representatives of a certain culture. They have many common traditions, habits and ways to do and to speak about things. They possess the common knowledge about their country, its geography, history, climate, its political, economic, social and cultural institutions. All this information is the basis of the communicants' presuppositions which enable them to produce and understand messages in their linguistic form.

Not only two languages interact in translation process, but also two cultures having both common features and national specificity. Revealing this specificity is crucial in studying intercultural communication and translation.

The translator plays an important role in the process of intercultural communication, since he/she has frequently not only to translate sentences, but also to interpret the cultures of the communicants. He serves as the mediator for both sides explaining to them the main rules of behavior and customs of the countries. The translator should pick up an equivalent for the language phenomenon which directly reflects another culture. Empathy is the basis of mutual understanding in communication. It is the ability to imagine oneself in the place of another person, attempt to see the world with his eyes. And if the translator manages to do it, the translation process is full-fledged and successful.

Collateral elements and uncollateralized elements are distinguished by comparison of languages and cultures. Being a culture component, language as a whole is an uncollateralized element. First of all, equivalent-lacking lexicon is uncollateralized element. The insufficient knowledge of history of a country, traditions and culture lead to misunderstanding of comparisons, historical references, to wrong understanding even in daily conversation, in other words, to language incompetence. J. Catford specifies that “besides language untranslatability there is cultural untranslatability” [10].

Translators tend to omit or change culturally incongruous items so that finally they become translatable or comprehensible. As cultural distinctions are part of culture, cultural untranslatability depends on the combination of languages in translation. It means that cultural untranslatability is not equally applicable to all language combinations, audiences and translators. The concept of cultural untranslatability is important for translation. A good translation should not sound as a translation. The key requirement is naturalness. Cultural untranslatability is important only when cultural distinctions are very big, because without facing these distinctions, it is difficult for translators to achieve naturalness or even to convey the communicative function of the initial text.

In conclusion, it is important to notice that translation is the basic mechanism of intercultural communication. With the help of translation, languages interact, influence each other, get richer and change. In translation of texts representing a certain national culture, not only the target language, into which the words naming realities of another culture penetrate, but also the receiving culture is exposed to a certain influence. However, the compromise between two interactive national cultures is not always reached in favor of the culture which has generated the original text. Radical changes of a cultural and historical background of a translated material should always be justified, pertinent, plausible and consistent. Inappropriate or inconsistent cultural displacements deform the image and create the reader's incorrect idea of the initial culture and the author's intention.

References:

1. Terminosova S.G. Language and intercultural communication. – Moscow, 2000.
2. Bergelson M. Intercultural communication // <http://www.countries.ru/library/intercult/mkk.htm>.
3. Vereschagin E.M, Kostomarov V.G. Language and culture. – Moscow, 1988.
4. Valeyeva N.G. Translation - language mediation, a means of intercultural and interlingual communication. // <http://www.trpub.ru/valeeva-perevod-kommunik.html>
5. Komissarov V.N. Introducing modern Translation Studies. - Moscow, 2001.
6. Brandes M. Translational text analysis. - Moscow, 2001.
7. Barhudarov L.S. Language and translation. – Moscow, 1975.
8. Komissarov V.N. Introducing modern Translation Studies. - Moscow, 2001.
9. Schweitzer A.D. Theory of translation: status, problems, aspects. – Moscow, 1988.
10. Munday J. Introducing Translation Studies. - London, 2001.

ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

*Бердыбаева Т.Ж.
Шымкентский университет*

Summary

The spread of the art of the word beyond the limits of the linguistic environment in which it was created, and thus the mutual influence and mutual enrichment of literatures become possible thanks to translation – one of the main conductors of cultural exchange between peoples.

Key words: Translation, Tatar, the learning of innative language.

Резюме

Распространение искусства слова за пределы той языковой среды, в которой оно создано, а тем самым взаимовлияние и взаимообогащение литератур становятся возможными благодаря переводу – одному из главных проводников культурного обмена между народами.

Ключевые слова: перевод, татарский язык, овладение неродным языком.

Распространение искусства слова за пределы той языковой среды, в которой оно создано, а тем самым взаимовлияние и взаимообогащение литератур становятся возможными благодаря переводу – одному из главных проводников культурного обмена между народами. Различные формы взаимовлияния и взаимодействия национальных литератур, тесно связанные с переводом, являются проявлением закономерностей мирового литературного процесса. Среди многочисленных сложных проблем, которое изучает современное языкознание, важное место занимает изучение лингвистических аспектов межъязыковой речевой деятельности, которую называют «переводом» или «переводческой деятельностью». Перевод – это несомненно очень древний вид человеческой деятельности. Как только в истории человечества образовались группы людей, языки которых отличались друг от друга, появились и «билингвы», помогавшие общению между «разноязычными» коллективами. С возникновением письменности к таким устным переводчикам – «толмачам» - присоединились и переводчики письменные, переводившие различные тексты официального, религиозного и делового характера.

С самого начала перевод выполнял важнейшую социальную функцию, делая возможным межъязыковое общение людей. Распространение письменных переводов открыло людям широкий доступ к культурным достижениям других народов, сделало возможным взаимодействие и взаимообогащение литератур и культур. Переводы сыграли важную роль в становлении и развитии многих национальных языков и литератур. Нередко переводные произведения предшествовали появлению оригинальных, разрабатывали новые языковые и литературные формы, воспитывали широкие круги читателей. Переводы занимали значительное место в древнерусской литературе, играли важную роль в становлении армянской, грузинской и многих других литератур с многовековой историей. Успешное выполнение социальной функции перевода возможно лишь в том случае, если переводчик глубоко и всесторонне знает язык оригинала и отраженную в нем историю и культуру народа. Наряду со знанием языка оригинала высокие требования предъявляются и к языку и стилю самого перевода. Главная особенность перевода в учебном процессе заключается в том, что он используется как методический прием, основная цель которого – способствовать овладению неродным языком в рамках учебного процесса. На начальном этапе овладение неродным языком происходит при помощи дедуктивного метода. Например: «Зима. Снег идет. Уже совсем стемнело. Морозит». – «Кыш. Кар ява. Бтенләй карагыланды инде. Салкынайта». Отношение к использованию перевода в учебном процессе менялось в различные периоды

развития методики, однако, на наш взгляд, он является наиболее доступным, рациональным, успешным и эргономичным.

Стоит принимать во внимание тот факт, что мыслительные процессы обучающихся происходят на русском языке, и, когда они переводят непонятные им фразы, процесс усвоения нового материала происходит намного быстрее и качественнее. Во-вторых, переводный метод позволяет обучающимся систематизировать свои знания языка. Следовательно, беспереvodный метод обучения татарскому языку невозможен и не будет никогда возможен, разве только в том случае, если изменится процесс мышления. А значит, ни один курс обучения татарскому языку не может быть начат или закончен без помощи перевода. Данный метод может быть использован на любом этапе в обучении любому аспекту языка. Например: «А в иных местах, например в Ленинграде, ночи совсем короткие и светлые». – «\$ кайбер жирдэ, мäsэлэн, Ленинградта, тннэр бтенлэй кыска 'эм якты». Следует признать, что в современных условиях межгосударственных и межнациональных отношений татарский язык сохраняет на территории республики функцию языка межнационального общения. В условиях современной языковой ситуации перед национальной школой стоит важная задача – формирование способности решать языковыми средствами различные коммуникативные задачи в определенных сферах и ситуациях общения. Конечной целью обучения татарскому языку в школе является практическое овладение ими как средством общения. Достижение этой цели находится в прямой зависимости от использования эффективных методов, приемов и средств обучения.

Одним из таких приемов является учебный перевод. Упражнения–переводы, по мнению большинства ученых, способствуют осознанному, а значит прочному усвоению языкового материала, активизируют мыслительную деятельность учащихся. Роль учебного перевода в формировании механизма переключения с одного языка на другой, в выработке дифференцированной установки неоднократно отмечалось в работах А.Е.Супруна, Н.В.Имедадзе и многих других ученых. Таким образом, возникает необходимость целенаправленного использования учебного перевода, упражнений–переводов, которые способствуют овладению неродным языком на уроках татарского языка. Этот процесс обучения будет совершенствовать механизмы переключения с одного языка на другой, нейтрализовать интерференционное влияние родного языка, способствовать усвоению фактов как татарского, так и родного языков, если: - включать в учебный процесс усовершенствованные переводные упражнения в тех случаях, когда это обусловлено лингвopsихологическими характеристиками языкового явления (его спецификой по отношению к родному языку, а также соответствием структурных уровней изучаемых явлений); - использовать упражнения – переводы для предупреждения и преодоления интерференции родного языка, а также с целью обогащения словарного запаса, совершенствования грамматического строя татарской речи учащихся. При переводе учащиеся сталкиваются с необходимостью выбирать между различными вариантами перевода, решать, что в переводимом тексте является наиболее важным и должно быть обязательно передано, отдавать предпочтение тому или иному способу преодоления возникающих трудностей.

В большинстве случаев такой выбор делается интуитивно, но все же ученик пытается осмыслить и объяснить свои предпочтения. Отдельные ученики в разной степени обладают умением делать правильный выбор языковых средств, и учет подобного фактора во многом происходит интуитивно, в результате творческого акта. Например: «Человек, оставшийся в лесу, или разговаривает сам с собой, или свистит, или поет, или сшибает палкой сухие сучья». – «Урманда калган кеше я *з- *зе белэн сйлэшэ, я сызгыра, я жырылай, я корыган ботакларны сугып тшерэ». Единицами перевода могут быть: слово, словосочетание, синтагма, предложение, сложное синтаксическое целое, связный текст. Но основной единицей при переводе является предложение. Необходимость и возможность сохранения в переводе больших по объему, сложных предложений

оригинала проявляется как раз в переводах с русского языка на татарский. На первый взгляд может показаться, что сохранение синтаксического членения, особенно сложноподчиненных предложений, в переводах не представляется возможным, поскольку русский и татарский языки относятся к разным системам. Но как показывает практика, в переводах с русского языка на татарский предложения оригинала, как правило, сохраняются. В силу того, что татарский язык, в отличие от русского, располагает синтетическими конструкциями, большое по объему сложноподчиненное предложение, звучащее на русском языке легко и свободно, в переводе на татарский язык может оказаться тяжеловесным и неясным по выражаемой мысли. В таком случае предложение разбивается.

Однако сложноподчиненные предложения русского языка в переводе на татарский язык расчленяются из-за особенности их построения, выражающейся в связи между главным и придаточным предложениями. Например: «Матушка отыскала мой паспорт, хранившийся в ее шкапулке вместе с сорочкою, в которой меня крестили, и вручила его бапошке дрожащею рукою» (А.С.Пушкин «Капитанская дочка»). – «Минем паспорт энкэй шкапулкасында мине чукундырган чагында кидертелгән к*лмәк белән бергә саклана иде. \$нкәй аны, эләп алып, калтырган кулы белән әкәйгә бирде» (А.С.Пушкин, «Капитан кызы»). Данное предложение оригинала в переводе расчленено потому, что связь главного и придаточного предложений в русском языке посредством союзного слова «который» представляет специфическое явление, и значение подобного предложения невозможно передать на татарском языке цельной конструкцией. Это говорит о том, что мысль, заключенная в предложении оригинала, осуществляется путем немногочисленных случаев расчленения [4: 22-24с.].

На основании вышесказанного мы можем сделать вывод, что перевод в учебном процессе способствует лучшему усвоению обоих языков и вырабатывает «противоядие» интерференции, является 156 существенным фактором повышения эффективности и результативности обучения татарскому языку как неродному, содействует использованию изучаемого языка как средства межличностного и межкультурного общения.

Библиографический список

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М., 1975.
2. Дадабаев Х.М. Использование перевода в обучении русскому языку в узбекской школе. – Дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук, 1998. – 163с.
3. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык // Вопросы теории и методики учебного перевода: Сб. Ст. / Под ред. К.А.Ганшиной и И.В. Карпова. – М., 1950.
4. Юсупов Р.А. Вопросы перевода, сопоставительной типологии и культуры речи. – Казань: Таг. кн. изд., 2005. – 383с.

ӘОЖ 82.325

1970-1980 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ СЫНЫ ЖӘНЕ САҒАТ ӘШІМБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Коньирбаева Г.О.

магистрант

Шымкент университети

Резюме

В статье дана оценка вкладу литературного критика Сағата Ашимбаева в литературоведение. Проанализировано художественные изыскания в литературно-критических произведениях литературного критика С.Ашимбаева.

Summary

The article assesses the contribution of literary critic Sagat Ashimbayev to literary criticism. The article analyzes the artistic research in the literary and critical works of literary critic S.Ashimbayev.

Қазақтың әдеби сыны – бұл күнде жан-жақты өркендеп отырған өнер саласы, әлемге даңқы жайылған әдеби тіліміздің өзіне лайықты отау тіккен профессионалды жанры. Қазақтың әдеби сынының тарихын, теориялық қисынын, методологиялық бағыт-бағдарын зерттеудің ғылыми тұрғыдан ғана емес, практикалық жақтан да мәні бар.

Бүгінде қазақ әдеби сыны тарихы, теориясы, әдіснамалық мәселелері тұрғысынан әбден қалыптасқан десек, бұл тұрғыда қазақ әдебиеттану ғылымында әдеби сынға тікелей арналған бірнеше еңбектер жазылды. Онда қазақ әдеби сынының тарихы, теориялық мәселелері ғылыми тұрғыдан жүйеленіп, отандық әдебиеттануымыздың кең өрісін танытты. Бұл тұрғыда қазақ әдеби сынының мәселелерімен тікелей айналысқан Т.Кәкішев, [1] Д.Ысқақ [2] еңбектерінің мән-маңызы зор. Қазақ әдеби сынының ғылыми өзекті арналары, әдіснамалық мәселелері және жаңаша көзқарас тұрғысынан жазылған монографиялар да жетерлік. Атап айтқанда, С.Қирабаевтың «Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері» [3], Д.Ысқақұлының «Сын шын болсын», [4], «Сын сонар» [5], «Сын өнері» [6], «Қазақ әдеби сынының тарихы» [7], Ж.Смағұловтың «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы» [8], және «40-50 және 60 жылдардағы қазақ әдебиеті» [9], А.Ісімақованың «Асыл сөздің теориясы» [10], Г.Ж.Піралиеваның «Кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиет-танушылары» [11] атты монографияларында кеңес дәуіріндегі қазақ әдеби сынының жай күйі әр түрлі тұрғыда сөз болды.

1970-80-ші жылдары қазақ әдеби сыны өзінің дамуында өнер деңгейіне дейін көтерілді. Оған Ә.Кекілбаев, М.Әуезов, А.Сүлейменов, Р.Нұрғалиевтер келсе, 60-жылдардың аяғы мен 70-жылдардың басында сын әлемі З.Серікқалиев, Т.Токбергенов, С.Әшімбаев, Б.Сарбалаев, Ж.Дәдебаев, Т.Жұртбаев, Т.Мамасейітов, Қ.Ергөбек, Б.Ыбырайымов т.б өз үлестерін қосты. Сондықтан, қазіргі ұлттық әдебиеттануда әдебиеттану мен сынын қалыптастырушы ғалымдар мен сыншылардың шығармашылығын қарастыру игі дәстүрге айналып келеді.

«Әдебиет сынмен көркейеді. Бәйгеге қосатын атты жаратып, құйрық-жалын сүзіп жіберсе, көрікті болып, жұтынып шығады. Әдебиетке де сондай күтім, сондай сын керек. Әсіресе, әдебиетті сынау біз сықылды жұртқа керек, өйткені бізде әлі жөнді әдебиет жоқ, бар болса-балапан, буыны бекіп, бұғанасы қатқан жоқ, әдебиетті тәрбиелей, мәпелей білсек, біздің де ақындарымыз, жазушыларымыз санатқа қосылады». Осыдан жетпіс жыл бұрын Ж.Аймауытов айтқан бұл сөздер күні бүгін айтылғандай. С.Сәдуақасов та «Қазақ әдебиетіне толық сын керек. Сынағаннан әдебиет ақсамайды, қайта сынның жоқтығынан әдебиет тот басады. Жазушының қайрағы сыншы» - деп жазған екен.

Әдеби сынның негізгі аудиториясы – оқырман қауым. Сыншы көркем шығарманың қыртысты қатпарларын оқырманның дұрыс ажырата білуі үшін соған тікелей көмектесетін әдеби-эстетикалық ілімдерді де қоса ұсынады. Демек, сыни мақалалар әдебиеттанудың, одан қалды бүкіл қоғамдық ғылымдардың оқырманға аса қажетті білімдерін ұсына отырып, олардың танымдық ой-өрісінің арта түсуіне қызмет етеді.

Сынның қызметінің аясы өте кең. Сыншы нақтылы шығарманы тілге тиек ете отырып, адамгершіліктің биік мұраттарын үлгі тұтады.

Шынайы сын көркем шығармаларды талдауы арқылы әдебиетті қалыптастырады. Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай оны танытады. В.Г.Белинскийдің айтуы бойынша, сын әдеби журналдардың жетекшісі. Сын мен әдебиет біртұтас әлем болса, сын маңызды рөл атқаруда: сын жоқ жерде әдебиет жоғалғандай болып, жеке шығармалардың ретсіз жинағы ғана болып қалады.

«Сын деп адам ісінен шыққан нәрсені тексеріп, баға беруді айтамыз. Сынға салуға болады – ғылымнан шыққан нәрсені де, өнерден шыққан нәрсені кәсіптен өнген нәрсені де, қоғамшылықпен құралған нәрсені де. Адамның қай ісінен шыққан нәрсе болса да, сынға салудағы мақсат-жақсы-жамандығын ашу, мән-мағынасын анық таныту», - дейді А.Байтұрсынұлы. Соның ішінде: «Ғылым тарапынан шыққан нәрсе болса, ғылым жүйесіне дұрыс, терісін көрсету; өнер тарапынан шыққан нәрсе болса, мақсатқа сәйкес келген- келмегенін көрсету». Ал әдеби сын туралы былай делінген: «Әдебиет адам ісінің бір түрінен шыққан нәрсе болғандықтан бұ да сынға түспек. Мұның түрлісі түріне қарай сынға түседі. Шығармалардың түсетін сынының жалпы аты- әдебиет сыны деп аталады» .

Сын өзі туралы не айта алады? Оның жанрлық жүйесі, ситильдік моделі қандай? Сын кітаптарды қалай талдау керек? Бұл сұрақтарға біржақты жауап жоқ. Көркемдік шығармашылық пен ғылыми талдаулық арасындағы орналасқан сынның өз заңдылықтары бар. «Әдебиет алқасына кіретін шығармалар: қара сөз, дарынды сөз болып айырылады. Сынға түскенде мұның екеуі екі жүйе таразымен өлшеніп сынға түседі. «Сынның сипаттары қандай болуы тиіс? Оның қандай негіздері бар?». Осы сауалдарға А.Байтұрсынұлы жауап бере кетеді: «Қара сөздің сынында пікір дұрыстығы, істің растық жағы тексерілсе, көркем сөздің сынына пікір дұрыстығының үстіне пікірге берілетін сурет, сұлулық жағы да тексеріледі. Көркем сөздің әрі сүлде, әрі сурет – жағынан да тексеруге тиіс болғандықтан оның санына мынандай сұраулар боларға керек. 1. Тұрмыстық қай жағын алып сөз қылған? Мазмұны дұрыс па? Яғни өмірде ондай қалып ұшырай ма? Өмірде болатын қалып болса, неден болады: неден болатын себебін біліп айтқан ба? Адам баласының бәрінде боларлық қалып па? Мұрат қалып па? Кейіп қалып па? Бұл шығарманың сүлде жағының сыны. Сурет жағының сынында сұраулар мұнау түрінде болмақ». Әрине бұл талаптардың нағыз шынайы көркемдікті алға тартатыны күмән тудырмайды. С.Әшімбаев, А.Сүлейменов, Т.Әлімқұлов, З.Серікқалиевтердің сыни мақалалары осы талаптарға толығымен сай деп айтуға болады.

XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарыдағы қазақ әдеби сыны – өте ауқымды мәселе. Бүгінде қазақ әдеби сынының 20-жылдары мен 30-жылдар аралығы, 40-50-жылдардағы кезеңі жеке объекті ретінде зерттелген тұста, XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарыдағы әдеби сынды кең арнада арнайы зерттеу қажеттілігі сын тарихына қажет мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан 70-80-ші жылдардағы қазақ әдеби сынының авторлық құрамы және сол тұстағы жекеленген сыншылардың қай-қайсының болсын сыни ұстанымы мен эстетикалық-көркемдік таным ерекшелігін қарастырып талдау қазақ әдебиеті сынының тарихында бүгінде сұранып тұрған тақырыптардың бірі десек, ол тақырыптың өзектілігін танытады.

Көркем әдебиеттің дамуымен бірге XX ғасырдың 70-80-ші жылдары қазақ әдеби сынының да биік белестерге көтерілген тұсы болған да еді. Осынау тұста қазақ әдеби сыны тереңдей дамуымен қатар жан-жақты қалыптасып, өзіндік өркендеу сатысына жетті. XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарындағы қазақ әдеби сыны, оның жанрлық ерекшеліктері, авторлар құрамы, олардың көтерген, шешкен мәселелері сол тұстағы әдеби процесс туралы тиянақты пікірлер қорытуға мүмкіндік береді. Осы жылдары біршама аға сыншылар дәстүрін жалғастырып, ғылыми теориялық жағынан білікті, өзіндік бір сыншылдық стильдері бар талантты сыншылар легі қазақ әдеби сынына да жаңа ерекше бір бағыт-бағдар әкелді. 70-80-ші жылдар қазақ әдебиеттану ғылымында үлкен серпіліс кезеңі болды. Бұл жылдар аумағында қазақ әдебиетінің барлық жанрларында ізденіс, ілгерлеу процесі белең алды. Қазақ әдебиетінің табыстары сол тұстағы кеңестік одақ және шет ел мемлекет-терінде де мойындалып, көркем шығармалар өзге тілдерге де аударыла бастады. Әдебиетте жаңа бетбұрыс пайда болып, көркем әдебиетте философиялық астар, суреткерлік тәсіл, көркемдік шеберлік шындалып биіктей түсті.

70-жылдардың басында сын әлемі С.Әшімбаев, З.Серікқалиев, Т.Токбергенов, С.Әшімбаев, Б.Сарбалаев, Ж.Дәдебаев, Т.Жұртбаев, Т.Мамасейітов, Қ.Ергөбек, Б.Ыбыраймов т.б. толықты. Бұл сыншылар өздерінен бұрынғы көркем сынның ең озық үлгілерін, шеберлік-стильдік қырларын шығармашылықтарымен

жете игерді. Сол тұстағы қазақ әдебиеті сынының биік табыстары мен болашақ тынысын үркердей бір топ боп келген осы сыншылардың теориялық тұрғыдан білікті, эстетикалық философиялық пайымдауларымен ерекшеленетін көркемдік танудың жаңа үлгісін байқататын сындарсыз елестету мүмкін емес. Олар сын жанрындағы белсенді қызметтерінде әдеби дайындықтарының молдығын байқап, 70-80-ші жылдар аралығында өзіндік тума мінез, қолтаңбаларын анық танытатын бірнеше сын кітаптарын жариялап, қазақ әдеби сынын көркемдік жағынан кеңірек байыпта түсті.

70-80-ші жылдары аралығындағы қазақ әдеби сынындағы үлкен жетістіктің бірі-тек көркем шығармаларды талдаудағы белсенділік ғана емес, сыншылардың шығармашылығы жайында сыншылардың өздері бір-біріне пікір айтып, бірін-бірі сыни тұрғыдан бағалай білу – мәдениеттілігі. Аға буын ғалым сыншылардан бастап тек сынға маманданған сыншылар сол тұстағы әдеби процестегі сының хал-ахуалына жалпы шолу жасап, көлемді мақалалар жариялап отырды. Мысалы, С.Қирабаевтың «Сын жүгі»/1976/, «Сын туралы сөз»/1983/, «Тағы да сын туралы»/1986/, С.Әшімбаев «Сыншыл ой туралы сын»/1970/, «Биік талап белесінен»/1976/, «Бүтіннің сыры бөлшекпен»/1972/, «Проблемалар мен міндеттер немесе соңғы жылдардағы сынға көзқарас»/1978/, «Сыншыл ойдың сымбапы немесе 80-жылдарға көзқарас»/1987/, Х.Әдібаев «Алтын босаға»/1978/, Р.Нұрғалиев «Әдеби сын жанры мен стилі»/1986/, Т.Токбергенов «Әдеби сынға сауал көп» (1976 жылғы әдеби сын туралы) т.б атауға болады.

Әдеби сынның дамуы көркем әдебиеттің дамуымен тікелей байланысты екендігі белгілі. Сын болу үшін оның объектісі көркем әдебиеттің болуы шарт. Олай болса, XX ғасырдың 70-80-ші жылдары қазақ әдебиетінде сыни ой-пікірлердің жандана түсуіне осындай объективті шарттылықтар болды. Сол тұстағы әдеби сынның авторлық құрамының өзі кең ауқымды қамтиды.

Библиографиялық тізім

1. Кәкішев Т. Қазақ әдеби сынының тарихы. Алматы: Санат 1994.-448 б
2. Ысқақұлы Д. Сын жанрлары. Алматы; 1999.-304 б
3. Қирабаев С. Әдебиеттің ақтаңдақ беттері. – Алматы: Білім, 1998, 216 б
4. Ысқақұлы Д. Сын шын болсын. – Алматы, 1994.
5. Ысқақұлы Д. Сын сонар. Алматы. Қаз. Ақпарат, 2001. 108 б
6. Ысқақұлы Д. Сын өнері. (Оқу құралы). Алматы: Қазақпарат, 2001.-304 б
7. Ысқақұлы Д. Қазақ әдеби сынының тарихы.- Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2011. Т.2.-424 б
8. Смағұлов Ж. Қазақ әдебиетінің ғылыми тарихы. Алматы; 2004
9. «40-50 және 60 жылдардағы қазақ әдебиеті». Алматы; 2006
10. Ісімақова А. Асыл сөздің теориясы.- Алматы: «Таңбалы», 2009.-376 б
11. Пірәлиева Г.Ж. XX ғасырдағы қазақ әдебиеттануы (1920-2005жж). Оқу құралы. Алматы: ҚазМемҚыз ПУ, 2010-310 бет.

ӘОЖ 82.325

С.ӘШІМБАЕВ – ӘДЕБИЕТ СЫНШЫСЫ

Конырбаева Г.О.

магистрант

Шымкент университеті

Резюме

В статье дана оценка вклада литературного критика Сагата Ашимбаева в литературоведение. Проанализировано художественные изыскания в литературно-критических произведениях литературного критика С.Ашимбаева.

Summary

The article assesses the contribution of literary critic Sagat Ashimbayev to literary criticism. The article analyzes the artistic research in the literary and critical works of literary critic S.Ashimbayev.

Әдебиет сынының тарихында әр кезеңнің өзіндік ерекшелігі байқалады. XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарыдағы қазақ әдеби сыны идеологиялық жағынан белгілі бір деңгейде өз заманының уақыт талабына сай жауап бере отырып, ең басты жетістігі философиялық-эстетикалық талдаулармен ерекшеленді.

Осы тұста қазақ әдеби сынына ғылыми-теориялық жағынан білікті, өзіндік сыншылдық көзқарастары мен кәсіби сыншылдық стильдері қалыптаса бастаған талантты сыншылар тобы әдебиетке жаңа бағыт-бағдар әкелді. Олар қазақ әдеби сынын теориялық, эстетикалық, философиялық, жаңаша пайымдауларыменен түрлентті. Бұл жаңа лектегі сыншылар тобын, С.Әшімбаев, З.Серікқалиев, Т.Токбергенов, Р.Нұрғалиев, Б.Майтанов, Ж.Дәдебаев, Қ.Ергөбек, Б.Ыбыраймов, Б.Сарбалаев, Т.Мамасейітов, А.Егеубаев т.б. таланттар құрады. Сынның көркемдігі мен талғам биіктігі өрістей отырып, таным тереңдігі, сыншы концепциясы қалыптасты.

XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдары әдеби сынды «Сын – өнер» деп танушылық басты қағидаға айналса, ал өнердің өзіндік қолтаңбасы, стилі болуы керек десек, сыншылардың, әсіресе, маманданған сыншылардың жеке талдау стильдері қалыптасты деуге болады. Бұл тұрғыда С.Әшімбаев, З.Серікқалиев, Б.Майтанов, Т.Токбергеновтерді ерекше атауға болады.

Сыншылдық рух, сыншылдық пайым, көл-көсір білім аналитикалық ой-жүйесінің бірігуінен сомдалып, ол азаматтық-имандылықпен суарылса, С.Әшімбаев қазақтың ұлттық сыни көркем ойында осындай тұлғалардың бірі болды. Әдеби сында мол білімімен ерекшеленетін С.Әшімбаев әлемдік классиканы, орыстың классикалық сынын терең игерумен қатар әдеби сын еңбектерінде бұл тұста жаңаша танымдағы болмыс бітімін танытты. Т.Кәкішевтің сараптауы бойынша, С.Әшімбаев «бар қуат дарынын», «ақыл ойын, эстетикалық талап-талғам мен білігін сарқа жұмсаған» бірінші творчестволық арнаның өкілі болды. Ж.Әбдірашевтің тілімен айтқанда «ауыстырып мінер аты жоқ «нағыз қара табан профессионал» сыншы болды».

С.Әшімбаевтың сыншылдық келбеті жайлы жазушы Н.Оразалин «С.Әшімбаев әлемі – сыншылдық ойдың өзіндік өрнегі мен өзгеше сипаты бар, даралық мектеп үлгісі биігіне көтерілген әлем»-дейді [1].

Әдебиетте өзара жалғастық, аға буын мен кейінгі буын туындыларындағы өзара ұқсастық немесе алшақтық атты ұғымдар да бар. Ол теориялық сыни еңбектерде көп айтылады. Сағатта үлкенді-кішілі еңбектерінде сол жалғастық, ұқсастық, алшақтық атты ұғымдарды өз тұрғысынан түсіндіріп беруге көп күш салған. Сыншы С.Әшімбаевтың әдеби сынға, көркемдік ой додасына аяқ басып келуі жайында Ж.Ысмағұлов былай дейді:

«Сағат Әшімбаев қазақ әдебиетінің ұлы көшіне төтеден келіп, жабағыдан көбең шыққан жарау тайын бәйгеге қосқанда, онда айтылмаған сөз, ашылмаған жаңалық қалған жоқ сияқты көрінуі мүмкін еді. Кеңестік дәуірдің бұрылыс-бұралаңы көп болған жетпіс жылын түгел айтпағанның өзінде, соғыстан кейінгі соқтықпалы кезеңнің ертеңінен тамыр тартып, өз заманының айтар сөзін ауыздарына ала келген өскелең буынның өкілдері өндірте қалам сілтеп, бірсыпыра жұмыстың басын қайырып тастаған-ды. Олар тек өз сөздерін ғана емес, сонау алапаттық аштықта демі үзіліп, одан енді ес жия бергенде отыз жетінің сойқанды дауылына ұрынып, қайтадан тұншығып қалған көмейдің көкейдегі көп датын қоса айтысқан. Оның үстіне, алпысыншы жылдардың жылымығында жымысқылап болса да пікір еркіндігіне саңылау ашылып, талайдан бергі булығып келген шер-шеменді сыртқа шығаруға шектеулі мүмкіндік туып қалған-ды. Қысқасы, бұл тұста туған әдебиетіміз кемелденіп толыса бастаған. Оның сын саласында да бірінен-бірі ой оздырып салмақты пікір түзген талғампаз сыншылар қосыны жасақталып қалған шақ еді. Сағат Әшімбаевтың әдебиет табалдырығынан аттауы осы кезеңге тұспа-тұс келді». [1,28]

XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарындағы әдеби үрдісте сын жанрында интеллектуальдық-философиялық сын бағытын ұстанған сыншылардың бірі С.Әшімбаев болды. Саңлақ сыншы Сағат Әшімбаев әдебиет әлеміне алғаш аудармамен келді. Ол 1966

жылы Мәскеудің «Прогресс» баспасынан шыққан «Афоризмы» атты әлем ақыл-ой алыптарының даналық сөздері болатын.

С.Әшімбаев – өзінің терең интеллектуальды білімімен әдеби ортада тез танылады. Талантына әдеби ортаны тез мойындатқан С.Әшімбаев 29 жасында «Сын мұраты» атты әдеби сын жинағы үшін Қазақстан Жастар сыйлығының лауреаты атанады. Одан кейін жарық көрген «Талантқа тағзым», «Парасатқа құштарлық» атты әдеби сын мақалалар, портреттер кітабы әдеби ортада қызу пікір талас туғызып, оқырмандар тарапынан жоғары баға алды. Бұл аталған еңбектерде С.Әшімбаев жалпы теориялық мәселелерді, нақты көркемдік құбылыстарды талдауда табиғи талантымен ерекшеленіп, нағыз сыншылық қабілетін танытты. Сынды жарқ етіп көрінген сыншы жаңаша талдау-таныммен жазылған ойлы, парасатты сын мақалалармен сол тұста қазақ әдеби сынына жаңа леп, тосын бетбұрыс әкелді деуге болады. Өйткені, бұған дейін сында белгілі бір аға ақын-жазушылардың шығармаларын сөз ету, танымал топтың төңірегінен мәймөңкелеп шыға алмау дәстүр сияқты болып кеткен еді. Сағат қазақ сынындағы осы жағдайға жаңғырту енгізді. Сүреңсіз, жылымшы сын-сымаққа қарсы білек сыбана күрес ашты. Сыншының осы қасиеті жайында жазушы Т.Әбдіков: «Батылдық пен туралық-мінездің тентектігі емес, ол өмірлік принциптен адалдықтан жауапкершіліктен тұрады. Сағатта осылардың бәрі болды. Ол бет жүзге қарамайтын қатты сынды да, байыпты терең тандаулардан тұратын парасатты сынды да жазды. Бірақ оған өкпелеп (мынауын артық болды) деген адамды өз басым көрген емеспін. Өйткені ол кімді сынаса да ар жағындағы адалдығы, сол адамға тілектестігі сездіріп тұратын»- дейді. [1] Сондықтан да С.Әшімбаевты қазақ әдеби сынының өткен ғасырының 70-ші жылдарындағы жаңаруының жаңаша бет бұрысының көш басшысы деуге болады

«Талантқа тағзым», «Парасатқа құштарлық», атты сын кітаптарын жұртшылық жылы қабылдады. Өзі өмірден өткен соң "Шындыққа сүйіспеншілік" атты еңбегі жарық көрді. Аталған еңбектердің әдеби, ғылыми айналымнан түспей, әркез сұранысқа ие болуы Сағат есімінің сан ғасырларға баратынының, артында қалған мұрасының өлмейтіндігінің айқын айғағы.

Санаткер, қайраткер, сыншы, телепублицист Сағат Әшімбаевтың шығармашылық өмірбаян, әдеби мұрасы, философиялық ой-санасы, бекзат болмысы өзгеше бір әлем. Оның тұлғасы жақсылықтың, қайырымдылықтың, заңғарлықтың мөлдір тазалықтың символы.

С.Әшімбаев – артында өлшеусіз зор рухани қазына қалдырған сыншы, қоғам қайраткері. Сыншының артында қалдырған «Сын мұраты» (1974), "Талантқа тағзым" (1982), "Парасатқа құштарлық" (1985), "Шындыққа сүйіспеншілік" (1993) секілді еңбектері қазақ әдеби сынының маңдай алды туындыларына жатады. Сыншы Әшімбаевтың жоғарыда аталған құнды дүниеліктерімен қатар, сексенінші жылдарда қазақ теледидарында жұмыс істей жүріп, жалынды жүрекпен, ақиқатқа құштар тілекпен қалың қауымға жан сырымды қалай жеткіземін деп, ойлы да беделді хабарларын ұйымдастырушы болды. Сыншы бүгінгі күнде мәнін жоймаған, халықтың есінде қалған проблемалық мәселелерді қозғайтын "Жүректен қозғайық", "Парыз бен қарыз" хабарларын жүргізді. Ақыл-парасатты кейде моралист сыншы онда "Азаматтық парыз", "Интеллект деп кімді айтамыз?", "Демократия мен бюрократия", "Жариялық жайлы ойлар", "Қайта құру және интеллект", "Ұлттық сана және рухани бірлік", "Ұлт тілінің тағдыры" секілді мәселелердің төңірегінде ой қозғап, ағартушы қайраткерлік биікке дейін көтерілді. XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарындағы әдеби процесте сын жанрының нағыз жанашыры тұрғысындағы "Уақыт жүгі уақытша немесе қазіргі кезең туралы толғаныс", "Бүгінгі жазу өмір талабы", "Сыншыл ойдың сымбаты не 80ж. сынға көзқарас", "Сыншыл ой туралы сыр", "Биік талап белесінен", "Бүгінгі сыр бөлшектен", "Әдебиет мүддесіне адалдық", "Проблемалар мен міндеттер не соңғы жылдардағы сыни көзқарас" деген мақалалары – өзіміз қарастырып отырған кезеңнің сын бағдарын нақты айқындайтын тұтас картинасы іспетті құнды дүниелер. Энциклопедиялық білімнің иесі

Сағат Әшімбаев сыни шығармашылық өнерде өрелілік пен өнегелілік, біліктілік пен білімділік, шынайылық пен азаматтық-адамгершілік танытты. Оның ұлттық тілі, ұлттық ой-санасы, әдебиеттану ғылымының философиясы – сын өнері жайындағы толғаныстарына ойшылдық, тереңдік, сыршылдық қасиет тән еді. Рухани байлықтың түп-төркіні, адамшылықтың мөлдір бастауы әдебиет пен сынның мәртебесі, көркемдік дәрежесі хақында тебірене толғанды. Өзі жазғанындай, «артық ала сөз, шартық шала сөз», «тайпашылдықтар сезім, рушылдық улы сезім, қодарлық қоқыс сезім, жершілдік желбуаз сезім» дегендерге атойлап қас батырдай қасқайып қарсы шықты. «Сын-әдебиет теңізінің компас-құбылнамасы» деген мейлінше ұлағатты түйінді ойын дәйектеп дәлелдеді. Ол әлем әдебиетін, философиясын, тарихын, сыншы әдеби ой-пікірлерін жинатып, жандандырып жұтынып жеткізеді.

XX ғасырдың XX ғасырдың 70-80-ші жылдарыдағы әдебиеттің жай-күйінің жітік барлаушысы С.Әшімбаевтың назарынан сол тұстағы елең еткізерлік шығармалардың ешқайсысы да тысқары қалмаған. Дер кезінде жылт еткен жаналықты танып әдеби жұртшылық алдында өзінің ой пікірін батыл ортаға салып отырған. Сыншының Ғ.Мүсірепов, Ә.Нұрпейісов, О.Сүлейменов, Ә.Әлімжанов, І.Есенберлин, Ә.Кекілбаев, А.Сүлейменов, О.Бөкеев, С.Жүнісов, М.Мағауин, Ә.Сараев, Қ.Мырзалиев, Т.Бердияров, М.Мақатаев, Ж.Нәжімеденов т.б. шығармашылықтарына арналған әдеби сын пікірлері осының дәлелі. Жоғырыдағы аталған жазушылардың шығармашылықтарын қарастырған сыншының «Роман арқауы — әлеуметтік шындық» атты мақаласының негізгі арқауы төл әдебиеттің проза жанрындағы адамгершілік, гуманизм мәселелері, қоғам өміріндегі әлеуметтік шындық пен замандастар бейнесінің сомдалу сыры, кейбір жазушылардың шығармашылық ізденістері, шеберлік тәсілдері, т.б. терең талдауға, сыни көзқарастарға негіз болған. Қазақ қаламгерлері туындыларындағы қоғам мен өмірдің әлеуметтік шындығы, замана көрінісі, типтік образдар жүйесі мен характер іс-әрекеті, яғни тақырыптық-мазмұндық арна, көркемдік сапа, шеберлік дәрежесі, т.б. «Роман арқауы — әлеуметтік шындық» атты мақаланың басты нысаналарының бірі. Сыншы мұнда қазақ қаламгерлерінің, атап айтқанда: С.Жүнісовтің «Жапандағы жалғыз үй», М.Сүндетовтің «Ескексіз қайық», Қ.Жұмаділовтің «Көкейтесті», А.Нұрмановтың «Құланның ажалы», Ж.Молдағалиевтің «Торғай толғауы», Р.Тоқтаровтың «Ертіс мұхитқа құяды» т.т. романдардағы тақырыптық-көркемдік ізденіс, іркіліс сырларын анықтау арқылы өмір мен өнер шындығын, өзара қатынастарын, замандастар бейнесіндегі оңды сипаттар, моральдық-әлеуметтік мәселелер, т.б. ұлттық ерекшелік пен көркемдік ізденістер тәжірибесімен байланыста сөз етеді. Аталған қаламгерлердің өзіндік өрнек, ерекшеліктерін көрсетумен бірге кемшін тұстарына да сыни ой, көзқарастарын батыл білдіріп отырады.

С.Әшімбаевтың ойлау мәдениетінің жоғарылығын, интеллектуалды-эстетикалық танымның биіктігін танытатын «Шындыққа сүйіспеншілік» деген еңбегінде сын мақалалар, портреттер, эсселер берілген. Осы мақалалардың ішіндегі «Әдебиет және мораль» деген сын мақаласы- С.Әшімбаевтың әдеби позициясын танытатын туынды. Әдеби шығармаларды талдау өте күрделі құбылыс. С.Әшімбаев қазақ қаламгерлерінің әдеби шығармаларының әлеуметтік маңызын, идеялық құндылығын және көркемдік қасиеттің ашудағы шеберлігін оның эстетикалық талғамның өлшеусіз биіктігімен сабақтастыра талдайды. Сыншының қаламынан туған мақалаларды оқи отырып, оның өнерге берілген адалдығын, әдеби процеске байланысты өз ойын білдірген ой толғаныстары мен пікірлері сыншының кең диапозондағы сыншы екендігін байқатады. С.Әшімбаев өз тұсындағы қазақ әдебиетінде болып жатқан процестердің ешқайсысынан тысқары тұрған жоқ. Ол қолына қалам ұстаған жастың да, жасамыстың да жетістігі мен кемшілігін тап басып, оған әділ баға берді. Мысалы, Әкім Таразидің «Кірпішбайын», Өтежан Нұрғалиевтің "Соғыстың соңғы жазын", Дулат Исабековтың "Тіршілігін", Шерхан Мұртазаевтың "41-жылғы келіншегін", Кәкімжан Қазыбаевтың соғыс тақырыбындағы

әңгіме-повестерін, Әнуар Әлімжановтың повесть-романдарын-дағы азаматтық пафосты алғаш рет ғылыми тұрғыда жүйелеген Сағат Әшімбаев еді.

Библиографиялық тізім

1. Әшімбаев С. Екі томдық шығармалар жинағы. Бірінші том. Әдеби сын. – Астана: Елорда, 2006.-392 бет.
2. Серікқалиев З. Ақ жол: Сын кітабы: мақалалар, зерттеулер.- Алматы: Жазушы, 1990. – 464 бет.
3. Тоқбергенов Т. Тоғыз тарау. Алматы. 1974жыл. 300б.
4. Тоқбергенов Т. Үштоғыс. Алматы "Жазушы". 1977жыл. 180б.
5. Тоқбергенов Т. Қос қағыс.. Алматы. 1981жыл. 256б.
6. Ерғөбек Қ. Жан жылуы. Алматы. "Жалын" 2002жыл. 250 б.

УДК 82.325

УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРИЁМОВ РЕЧЕВОЙ КОМПРЕССИИ ПРИ СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ

Тленишева М.
Шымкентский университет

Summary

Russian Translation The article is devoted to the study of speech compression techniques in simultaneous translation from Russian into English and from English into Russian. The basic techniques of speech compression are considered. Attention is paid to comparing the frequency of use of synonymous substitutions and omissions. Based on the analysis of speech compression in audio recordings of simultaneous translation, the main methods of speech compression are determined.

Keywords Simultaneous translation; speech compression; classification of speech compression techniques; synonymous substitutions; omissions.

Резюме

Статья посвящена исследованию приёмов компрессии речи при синхронном переводе с русского языка на английский язык и с английского языка на русский язык. Рассмотрены основные приёмы компрессии речи. Внимание уделено сравнению частотности употребления синонимических замен и опущений. На основе анализа компрессии речи в аудиозаписях синхронного перевода определены основные приёмы речевой компрессии.

Ключевые слова Синхронный перевод; сжатие речи; классификация приёмов речевой компрессии; синонимические замены; опущения.

Сегодня ни одно международное заседание, саммит или семинар не обходятся без помощи синхронного переводчика. Во время синхронного перевода не всегда возможно передать содержание оригинала так же полно, как при письменном переводе. Для облегчения построения речи и сокращения времени перевода синхронисты используют переводческие приёмы, такие, как вероятностное прогнозирование, лексические и синтаксические замены, антонимическая инверсия (превращение положительного смысла слов в отрицательный, и наоборот), а также прием компрессии речи. Целью данной работы является исследование приемов речевой компрессии, используемых при синхронном переводе с русского языка на английский язык и с английского языка на русский язык. Для достижения поставленной цели необходимо было решить следующие задачи: 1. Рассмотреть определения речевой компрессии и существующие классификации приёмов речевой компрессии; 2. Затранскрибировать записи синхронного перевода; 3.

Исследовать затранскрибированные тексты с точки зрения речевой компрессии. Основные приёмы компрессии речи были рассмотрены на материале аудиозаписей синхронных переводов, осуществлённых российским лингвистом и переводчиком Д.И. Ермоловичем, и расположенных на персональном сайте Д. И. Ермоловича [1]. Первая запись (фрагмент выступления о российско-американских отношениях Игоря Иванова, в то время посла РФ в Испании) была сделана в октябре 2009 года. Д. И. Ермолович выполнил перевод речи И. С. Иванова на русский язык. Вторая аудиозапись – фрагмент записи перевода с русского на английский язык доклада Председателя Государственной Думы РФ Бориса Грызлова на международном форуме, проводившемся в ноябре 2009 г. О речевой компрессии писали следующие авторы: Г.В. Чернов, который под термином компрессии понимает «экономия речевых средств для выражения того же содержания» [2, с. 147], В. Н. Комиссаров, В. С. Виноградов, Р. К. Миньяр-Белоручев, Е. В. Бреус, Л. К. Латышев, Л. Виссон. По В.Н. Комиссарову, наиболее типичными способами компрессии являются:

1) синонимические замены словосочетаний и предложений более краткими словами, словосочетаниями и предложениям;

2) замена полного наименования организации, государства и т.д. аббревиатурой или сокращённым наименованием;

3) замена сочетания глагола с отглагольным существительным на одиночный глагол, обозначающий то же действие, процесс или состояние, что и заменяемое существительное;

4) опущение соединительных элементов в словосочетании;

5) замена придаточного предложения причастным или предложным оборотом [3, с.107]. В исследуемом материале находим следующие примеры компрессии:

1. Сложное словосочетание «...как на своём национальном уровне, так и в сотрудничестве с другими странами на глобальном уровне» было заменено в языке перевода двумя английскими наречиями *globally and nationally* (приём адвербиализации): Уважаемые коллеги и участники форума. Сам факт проведения международного форума «Чистая вода в Москве» показывает – Россия готова активно участвовать в решении проблемы воды, как на своём национальном уровне, так и в сотрудничестве с другими странами на глобальном уровне. *Dear colleagues and the members of the forum, the fact itself that the forum is being held in Moscow indicates that Russia is ready to take an active part in resolving the issues of water globally and nationally*

2. Здесь переводчик заменяет грамматическую основу «слово предоставляется» на «*I give you the floor...*», обозначающую то же действие, что и заменяемая основа. При этом преобразование русского подлежащего «слово» в английское дополнение «*the floor*». Также при переводе на английский язык дополнение «...Борису Вячеславовичу Грызлову» было заменено на общепринятое в английской культуре обращение к выступающему «*Mr. Gryzlov*» Слово для доклада предоставляется Борису Вячеславовичу Грызлову. (Голос предыдущего выступающего) *Mr. Gryzlov, I now give you the floor for your presentation. Thank you.*

3. В данном случае переводчик заменяет сочетание глагола «происходить» с отглагольным существительным «взятки» глаголом «*to take*», обозначающим тот же процесс, что и заменяемое существительное. В варианте перевода это звучит так «*The enormous number of water bribes taking...*» Лишь 71 процент воды соответствовал гигиеническим нормативам в прошлом году, по причине того, что происходило огромное количество взяток кубов воды. *The enormous number of water bribes taking the last year only 71% was laying the world sanitation standards.*

4. В данном случае переводчик опускает в словосочетании соединительный элемент «регламент», употребляя вместо фразы «время оговорено регламентом» фразу «*our time is limited*». Это переводческое решение можно объяснить тем, что в отличие от русского английский язык чаще оперирует глагольными формами. Я знаю, что время оговорено регламентом, до 6 минут. И всё это время я хотел бы посвятить презентации. Спасибо. *I*

know that our time is limited – six minutes. So I'm planning to spend six minutes for my presentation.

5. В данном примере, при переводе на английский язык переводчик заменяет часть сложного предложения в русском языке «есть регионы, население которых сталкивается...» синтаксической конструкцией «there are regions in Russia with population, who...» с предлогом «with». С одной стороны, при всех наших водных богатствах, в России есть регионы, население которых сталкивается с дефицитом питьевой воды. On the one hand, with all our water richness, there are regions in Russia with population who is confronting with a shortage of drinking water. По определению А.Ф. Ширяева [4, с. 88], речевая компрессия – это способ уменьшения объема сообщения говорящего без нанесения существенного ущерба коммуникативной задачи, которую ставит перед собой оратор. А.Ф. Ширяев разделяет все виды речевой компрессии на две группы: опущения и синонимические замены. Можно разделить приёмы, обнаруженные в затранскрибированных текстах, и по классификации, предложенной А.Ф. Ширяевым. Пример опущения: Penetration of nuclear weapon. It is common problem. It is a real problem. Not only the problem of Israel if we are speaking about Iraq nuclear weapon. It is our common problem. Распространение ядерного оружия – это общая проблема. И это не только проблема Израиля, если говорить об Иранской ядерной программе. Это наша общая проблема. В примере выше опущена избыточная фраза “It is a real problem”. А в данном случае переводчик использует приём опущения вводной фразы “I think”: It is very sensible issue, but, I think, that only together we can do it. Это очень чувствительный вопрос, но мы можем решить его только совместно.

Примером синонимической замены (замена слова или предложения в одном языке синонимом или синонимичным выражением в другом) может послужить приём адвербализации, описанный выше в примере №1 (Dear colleagues and the members of the forum, the fact itself that the forum is being held in Moscow indicates that Russia is ready to take an active part in resolving the issues of water globally and nationally). Проведённый анализ материала показал, что в процессе синхронного перевода спонтанной речи (как на английском, так и на русском языках) используются различные приёмы речевой компрессии, обусловленные особенностями взаимодействия систем двух языков. Всего в материалах исследования был выявлен двадцать один случай компрессии речи по А.Ф.Ширяеву: 7 опущений (опущения формул вежливости, однородных членов предложения, вставных конструкций, информации, восполняемой экстралингвистической ситуацией общения, эмфазы) и 17 замен (замены предложения словосочетанием, замена полнозначного глагола глаголом широкой семантики, конкретизация и др.). Таким образом, можно сделать вывод о том, что замены в синхронном переводе являются более распространённым приёмом речевой компрессии.

Библиографический список

1. Сайт Д.И. Ермоловича. [Электронный ресурс] – URL: <http://ermolovich.ru/> (дата обращения: 20.03.2016).
2. Г.В. Чернов. Основы синхронного перевода: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1987. – 256с.
3. В.Н. Комиссаров. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз - М.: Высшая школа, 1990. - 253 с.2)
4. А.Ф. Ширяев. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. - М.: Воениздат, 1979.- 183с.

СИНХРОННЫЙ ПЕРЕВОД: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

*Тленищева М.
Шымкентский университет*

Summary

The article analyzes the importance of simultaneous interpretation among all types of interpretation. For this purpose, various aspects of this type of interpretation are considered, the characteristics of a simultaneous interpreter are evaluated, and attention is also paid to possible difficulties arising in the process of simultaneous translation

Резюме

В статье анализируются значимость синхронного перевода среди всех видов устного перевода. Для этого рассматриваются различные аспекты данного вида устного перевода, оцениваются характеристики синхронного переводчика, а также уделяется внимание возможным трудностям, возникающим в процессе синхронного перевода.

Перевод имеет критическое значение для жизни современного общества. Весь мир охвачен процессами обмена информацией и межкультурных коммуникаций. Известны случаи, когда из-за непонимания между носителями разных языков начинались войны и разрушались деловые отношения. Перевод – это не только подбор слов на другом языке, но и передача значения, в том числе подтекста. Во многих случаях перевод становится особенно значимым. В современном мире внешняя политика имеет огромное значение практически для всех стран. Нередко руководителю страны приходится излагать свои идеи перед представителями других стран мира. Любая неточность в переводе может привести к весьма серьезным последствиям. Нередко успех международных переговоров зависит от качества перевода. Таким образом, понимание сущности устного перевода, а также знание возможных трудностей, с которыми может столкнуться переводчик (на примере китайского языка) в процессе устного перевода поможет избежать профессиональных ошибок в будущем. Перевод – это преобразование сообщения на исходном языке в сообщение на языке перевода [2]. Точный перевод по определению невозможен потому, что разные языки отличны и по грамматическому строю, и по простому количеству слов, не говоря уже о различии культур[3]. Перевод может осуществляться как в письменной, так и в устной форме. Письменный перевод – это вид перевода, при котором оригинал и перевод выступают в процессе перевода в виде фиксированных текстов, к которым переводчик может неоднократно обращаться, углубляя свое понимание оригинала и корректируя избранные варианты перевода [1]. Что касается устного перевода, то в нём оригинал и перевод выступают в процессе перевода в нефиксированной (устной) форме, что означает однократность восприятия переводчиком кусков оригинального текста и невозможность последующего сопоставления или изменения перевода уже после его произнесения. Устный перевод бывает последовательным – вслед за произнесением оратором своего выступления или какой-то его части – или синхронным – когда перевод происходит одновременно с произнесением оратором речи.

Синхронный перевод можно рассматривать как пик мастерства устного переводчика, ведь он очень сложен, а для многих непрофессионалов и вовсе загадочен или непостижим как навык. Синхронный перевод – ответственное и достаточно непростое направление в устном переводе, ведь для успешного осуществления синхронного перевода необходимы специальные. А подчас и уникальные навыки и умения, а также, естественно, огромный опыт работы. В России синхронный перевод появился в конце XX века и ознаменовал собой в некотором смысле конец эпохи последовательного перевода. Поскольку

синхронный перевод отличался логичностью и практичностью, он сразу же стал очень популярен. Немалую роль в развитии и популяризации синхронного перевода сыграл также и технический прогресс, который позволил создавать для переводчиков-синхронистов должную технологическую базу, которая является основополагающим фактором в организации работы переводчика-синхрониста на международном мероприятии. Синхронный перевод был доступен широкому кругу заказчиков, обладал множеством положительных характеристик, а потому, к примеру, способствовал развитию международного бизнеса [5]. Когда мы произносим словосочетание «синхронный перевод», сразу же возникает ассоциация с ответственностью, респектабельностью, а потому представители деловых кругов, естественно, заинтересованы в использовании данного вида перевода. Благодаря синхронному переводу, процесс переговоров стал более насыщенным, было сведено к минимуму время подготовки различных деловых проектов. Кроме того, стоит упомянуть и политику, ведь именно представители политических кругов стали первыми, кто ощутил на себе всё удобство синхронного перевода.

Существуют три разновидности синхронного перевода [4]: – Синхронный перевод «на слух». В этом случае текст воспринимается переводчиком через наушники, текст поступает блоками, параллельно информации. Такой вид синхронного перевода является самым распространённым, но и самым сложным. – Синхронный «перевод с листа». Такой перевод может осуществляться как с наличием предварительной подготовки, так и без неё. Текст речи оратора предоставляется переводчику заранее, на основе полученных материалов переводчик выполняет перевод, а затем, непосредственно во время произнесения речи оратором, вносит надлежащие коррективы. – Синхронное чтение заранее переведенного текста. В этом случае переводчик располагает текстом, который был переведён и подготовлен заранее. Во время перевода переводчику остаётся лишь зачитывать текст. Который был полностью подготовлен заблаговременно, однако быть готовым вносить мелкие изменения, если оратор отступает от первоначального варианта речи.

Для того, чтобы синхронный перевод прошёл успешно, необходимо заранее достаточно подробно изучить материал и всю имеющуюся информацию, которая может быть использована в речи оратора, импровизация в процессе синхронного перевода должна быть минимальной, учитывая то, что при синхронном переводе у переводчика практически отсутствует время на обдумывание сказанного, а также нет возможности уточнить или повторить услышанную информацию. Это и является главным отличием синхронного перевода от последовательного. Синхронный перевод может применяться на следующих мероприятиях: различные конференции, семинары, форумы, презентации. За кажущейся простотой лежит продолжительный и трудный процесс подготовки, использование знаний и умений специалистов из разных областей знаний, включая инженеров, математиков, а также режиссёров, сценаристов и т.д. Любая небрежность, допущенная в процессе подготовки к осуществлению синхронного перевода, может оказать критичное влияние на конечный результат.

Естественно, процесс синхронного перевода предполагает наличие немалого количества трудностей. Во-первых, работа переводчика в условиях одновременного слушания и говорения требует постоянной концентрации внимания и непрерывного говорения. Возникает ситуация раздвоения внимания, вызванная необходимостью постоянно сопоставлять два языка и переключаться с одного кода на другой. Это приводит к тому, что через 20-30 мин. перевода у синхрониста появляется усталость артикулярного аппарата, снижается самоконтроль и в тексте перевода появляются серьезные, а иногда нелепые ошибки, причем даже на родном языке [2]. Вторая сложность синхронного перевода связана с быстротой реакции переводчика, а точнее, с его реактивностью. Синхронист вынужден ежесекундно мгновенно реагировать на воспринимаемые на слух слова и словосочетания. Поэтому медлительный человек, даже

превосходно владеющий иностранным языком, вряд ли станет хорошим синхронистом. Для работы в качестве синхронного переводчика не обязательно безукоризненно владеть обычным набором разговорных стандартов иностранного языка.

А именно эта сторона речи иностранца вместе с произношением выдает его "чужеродность" при общении с носителями языка. И если произношение при желании можно отработать в скучнейших фонетических упражнениях, то запомнить и правильно употребить род существительных, спряжение неправильных глаголов, а главное – бесконечное исключений из правил, для человека даже с выдающейся памятью в условиях оторванности от соответствующего языкового окружения, – задача чрезвычайной трудности. Исходные требования к переводчику-синхронисту [6]: – свободное владение языком; – грамотная речь; – широкий словарный запас; – знание большого количества клише и умение моментально ассоциировать переводимый текст с ними; – молниеносная реакция; – сосредоточенность; – выносливость. Что же привело к тому, что синхронный перевод заменил собой последовательный на многие официальных международных мероприятиях?

Ответ кроится в том, что после Второй Мировой войны на различного рода международных встречах. Конференция, симпозиумах количество рабочих языков резко выросло. Участниками таких мероприятий теперь являлись СССР, КНР, страны Латинской Америки [5]. И если до конца Второй Мировой войны рабочими языками международных организаций были только лишь французский и английский, то после её окончания и победы над фашизмом, к этим двум языкам прибавились также русский, китайский и испанский. При таком раскладе последовательный перевод занял бы в несколько раз больше времени (ведь теперь было уже 5 рабочих языков, а не 2), и взоры людей обратились к синхронному переводу [7]. Впрочем, не стоит забывать, что от этого в некоторой степени пострадало качество перевода, поскольку последовательный перевод при должном исполнении даёт более высокие результаты, чем синхронный. XXI век ставит новые задачи в информационном пространстве человечества. Благодаря массовой информации роль перевода в жизни человечества неуклонно возрастает. Сегодня переводческие связи охватывают почти все сферы человеческой деятельности. Движение информационных потоков не знает ни границ, ни времени, ни пространства. Бесконечное разнообразие современного мира передается при помощи средств информации в ощущениях и интерпретациях многочисленных участников международного информационного процесса – журналистов, корреспондентов, комментаторов, телеоператоров.

Поэтому постоянно растет значение переводческой деятельности. XXI век ставит новые задачи в информационном пространстве человечества. Благодаря массовой информации роль перевода в жизни человечества неуклонно возрастает. Сегодня переводческие связи охватывают почти все сферы человеческой деятельности. Движение информационных потоков не знает ни границ, ни времени, ни пространства. Бесконечное разнообразие современного мира передается при помощи средств информации в ощущениях и интерпретациях многочисленных участников международного информационного процесса – журналистов, корреспондентов, комментаторов, телеоператоров. Поэтому постоянно растет значение переводческой деятельности. Устный, и в особенности синхронный перевод – без тени сомнения самый сложный вид из всех существующих разновидностей перевода. И последовательный, и синхронный перевод требуют от переводчика серьезных профессиональных навыков, длительного опыта работы и глубокого знания языка.

Библиографический список

1. Виссон Л. Синхронный перевод. – М., 1998. – 276 с.
 2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС. 2001. – 413 с.
- Проблемы переводоведения 149

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М., 1990. – 250 с.
4. Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения переводу на слух. – М.: Гардарики, 2003.
5. Миньяр-Белоручев Р.К. Пособие по устному переводу (Записи в последовательном переводе). – М.: Высш. шк., 1969. – 435 с.
6. Синхронный перевод [Электронный ресурс] // Wikipedia. – 2011. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/?oldid=39755391> (дата обновления: 05.12.2011).
7. Синхронный перевод, что это такое? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.asperio.ru/node/14>.

УДК 82.325

ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ НОМИНАЦИИ СРЕДСТВ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*Тұрысбекова Э.
Шымкентский университет*

Резюме

В статье представлены результаты исследования, направленного на выявление основных способов номинации транспортных средств в английском языке. Анализ отобранной лексики позволил сделать вывод, что основными источниками номинации транспортных средств в английском языке являются образование устойчивых словосочетаний и морфемная деривация (для образования однословных наименований), за ними следуют семантическая деривация и заимствования.

Summary

The article presents the results of the research aimed at revealing the main ways of nomination of vehicles in the English language. The analysis of selected vocabulary led to the conclusion that the main sources of nomination of vehicles in English are idiomatic phrases and morpheme derivation (for the formation of single-word names), followed by semantic derivation and borrowing.

В образовании наименований транспортных средств в английском языке используются общезыковые способы номинации. Под способом номинации мы понимаем способ создания новых наименований. Н. Б. Мечковская, говоря об источниках новых обозначений, отмечает, что «При всем типологическом многообразии языков и неповторимости их судеб существует всего четыре источника новых обозначений, т. е. четыре пути или способа пополнения словаря : 1) морфемная деривация; 2) семантическая деривация; 3) образование несвободных сочетаний; 4) заимствования» [1, 102]. Важно отметить, что понятие «способ словообразования» имеет разное содержание в синхронном и диахроническом словообразовании. Е. А. Земская считает, что «в диахроническом словообразовании это понятие служит для ответа на вопрос, с помощью какого средства (или каких средств) образовано производное слово; в синхронном словообразовании оно используется для ответа на вопрос, с помощью какого средства (или каких средств) выражается деривационное значение производного слова» [2, 176]. Е. А. Земская и Д. Э. Розенталь [3, 474] называют четыре основных способа словообразования: лексико-семантический, лексикосинтаксический, морфолого-синтаксический и морфологический. Лексико-семантический способ предполагает создание нового слова в результате изменения значения существующего слова. Лексико-синтаксический способ состоит в преобразовании словосочетания в новое слово. Переход слова из одной части речи в другую представлен морфолого-синтаксическим способом. И, наконец, морфологический

способ состоит в образовании нового слова путем присоединения различных словообразовательных аффиксов к производящей основе. Так, например, в синхронном понимании аффиксальное словообразование – это такой способ словообразования, при котором аффиксы являются средством выражения деривационного значения. Лексико-семантический, лексико-синтаксический способы, как правило, действуют в сфере диахронического словообразования. Что же касается морфолого-синтаксического способа словообразования, то переходы одной части речи в другую, которые являются результатом длительного исторического развития, относятся к диахроническому словообразованию, а регулярные переходы слов из одной части речи в другую (напр. субстантивация), происходящие в тот или иной период времени развития языка, относятся к синхронному словообразованию. Под средствами номинации мы понимаем различные фонетические, морфологические, синтаксические и лексико-фразеологические единицы языковой системы, которые участвуют в процессах номинации. По мнению И. В. Арнольд, в морфологическом способе словообразования в английском языке выделяются следующие подтипы: аффиксальное словообразование, словосложение, чередование, сокращение, удвоение [4, 107–108]. Посредством сплошной выборки из «Cambridge Advanced Learner's Dictionary» (Cambridge University Press, 2012) было отобрано 385 слов английского языка, обозначающих транспортные средства. Исследование данной лексики показало, что среди наиболее продуктивных подтипов морфологического словообразования для номинации транспортных средств в английском языке преобладают аффиксальное словообразование, словосложение и сокращение. Для аффиксального словообразования в английском языке характерно использование латинских и греческих корней и морфем для формирования транспортной лексики. Так, например, при образовании наименований транспортных средств использовались различные префиксы иноязычного происхождения, такие, как: trans- ‘через-, транс-’, hydro- ‘водный’, аеро- ‘авиа-, аэро-’, bi- ‘двойной’, mono- ‘один, одиночный’, tri- ‘три, тройной’, inter- ‘между, среди’, mini- ‘уменьшенный; мини-’, sub- ‘под-’ и др.: transbus ‘автобус с удобствами’, hydroplane ‘глиссер с воздушным винтом’, hydrofoil ‘теплоход на подводных крыльях’, aeroplane ‘аэроплан’, aerostat ‘аэростат’, aerobus ‘аэробус’, bicycle ‘велосипед’, biplane ‘биплан’, monoplane ‘моноплан’, monorail ‘монорельс’, trireme ‘трирема’, tricycle ‘трёхколёсный велосипед или мотоцикл’, trimaran ‘тримаран, трёхкорпусное судно’, interceptor ‘a fast aircraft which attacks enemy aircraft’, minibus ‘микроавтобус’, minicab ‘микротакси’, minivan ‘мини-вэн’, minitank ‘мобильный лёгкий танк’, subcompact ‘малогабаритный двухдверный автомобиль’ и т. п. Префикс out- ‘вне, снаружи’ образовался в древнеанглийском в результате префиксального употребления соответствующего наречия. Его основное значение в словах, обозначающих транспортные средства, состоит в выражении пространственного признака ‘наружу’. В сложных словах он указывает на нахождение вне чего-либо, движение откуда-либо: outsider ‘легкий двухколесный экипаж для загородных увеселительных прогулок’, outrigger ‘шлюпка с выносными уключинами’ и т. д. Префикс super- ‘сверх-, супер-’ обнаруживается в таких наименованиях транспортных средств, как: supertanker ‘супертанкер’, super-dreadnought ‘сверхдредноут’, superfortress ‘летающая крепость’, superjet ‘сверхзвуковой реактивный самолет’ и др. Одним из продуктивных суффиксов при образовании наименований транспортных средств в английском языке является суффикс существительного -er. Уже в древнеанглийском языке данный суффикс мог выступать в соединении с глагольными и именными основами, передавая значение деятеля, выполняющего указанное в основе слова действие или связанного по роду выполняемых действий с указанным в ней предметом [5, 37]. Помимо агентивного, он развил и значения орудий труда, инструментов, приспособлений, выполняющих указанные в основе данного слова операции: слово glider ‘планер’ образовано от глагола to glide ‘скользить’; dredger ‘драгер; устричное судно’ произошло от глагола to dredge ‘драгировать; производить дноуглубительные, землечерпальные работы’; англ. bulldozer ‘бульдозер’ является

суффиксальным производным от глагола to bulldoze 'разбивать крупные куски земли'; англ. grader 'грейдер' представляет собой суффиксальный дериват от to grade 'нивелировать'; англ. cutter 'катер' образовано от глагола to cut 'резать'; conveyer 'конвейер, транспортер' представляет собой суффиксальное производное от глагола to convey 'перевозить, передавать' и др. Примерами комбинации данного суффикса с именными основами являются наименования steamer 'пароход' от steam 'пар'; tanker 'танкер', где tank 'цистерна, бак'; trawler 'траулер' от trawl 'трал; донный невод', freighter 'грузовое судно' от freight 'груз'; liner 'лайнер' от line 'линия' и т. д. Встречаются также наименования, образованные с помощью суффикса -or, например, excavator 'экскаватор' от excavate 'копать, рыть'. Суффикс -sable со значением 'способный использовать что-либо' можно встретить в словосочетании nuclear-sable aircraft 'самолет с ядерными боеголовками'. Суффикс -wheeled образует сложные прилагательные с числительным в качестве первого компонента со значением 'с определенным количеством колес': two-wheeled scooter 'двухколесный скутер, мотороллер'. В то время как суффикс -wheeler используется для образования существительного, которое описывает транспортное средство с определенным количеством колес: a three-wheeler 'трехколесное транспортное средство'. Аналогично используется суффикс -seater, например: a two-seater 'двухместный автомобиль'. Словосложение также представляет широко распространенное явление в образовании наименований транспортных средств в английском языке. Для английского словосложения характерны отсутствие соединительного гласного между основами и тенденция к постановке ударения на первом компоненте сложного слова. Для таких слов также характерны цельнооформленность и идиоматичность. Если рассмотреть характер основ, которые вступают в соединение для образования сложных наименований транспортных средств, то очевидным становится то, что преобладающим типом является: именная основа + существительное, например: trolleybus 'троллейбус'; aircraft 'воздушный летательный аппарат'; spacecraft 'космический аппарат'; hang-glider 'дельтаплан'; jetliner 'реактивный самолет, лайнер'; speedboat 'быстроходный катер'; houseboat 'плавучий дом; лодка, баржа, приспособленная для жилья или летнего отдыха'; powerboat 'моторный катер, моторная шлюпка'; troopship 'транспортное судно для перевозки войск'; warship 'военный корабль'; steamboat 'пароход'; steamroller 'паровой каток'; dustcart 'фургон для сбора мусора'; handcart 'ручная тележка'; horsebox 'трейлер или фургон для лошадей'; motorcycle, motorbike 'мотоцикл'; motorhome 'жилой автофургон, дом на колесах'; snowmobile 'мотосани, аэросани; снегоход' и др. Первым компонентом редко может выступать глагольная основа, например: go-kart 'детская коляска; ручная тележка'. Иногда возможен тип словосложения: прилагательное + существительное, например: single-decker 'одноэтажный автобус или однопалубное судно', double-decker (bus) 'двухпалубное судно'; двухэтажный автобус'. С помощью аббревиации образованы такие наименования транспортных средств, как: GT 'Grand Touring car' 'двухместный туристский автомобиль', MPV 'multi-purpose vehicle' 'многоцелевое транспортное средство', RV 'recreational vehicle: a motorhome' 'жилой автофургон, дом на колесах', SS 'steamship' 'пароход', SUV 'sports utility vehicle' 'спортивный автомобиль', UFO 'unidentified flying object' 'НЛО', 4x4 (four-by-four) 'four-wheel drive' 'автомобиль с четырьмя ведущими колесами', HGV 'heavy goods vehicle' 'транспортное средство для перевозки тяжелых грузов'. Путем сокращения словосочетаний образованы следующие наименования: the ark > Noah's ark 'Ноев ковчег'; ro-ro > roll-on roll-off 'корабль для горизонтальной погрузки и разгрузки, а также для транспортировки груженых автомобилей'; freight > freight train 'товарный поезд'; carrier > aircraft carrier 'грузовой или почтовый самолет'; balloon > hot-air balloon 'воздушный шар; аэростат'; jumbo > jumbo jet 'аэробус, большой лайнер'; double-decker > doubledecker bus 'двухэтажный автобус'; camper > camper van 'жилой автофургон'; car > motor car '(легковой) автомобиль'; combine > combine harvester 'с.-х. комбайн'; diesel > diesel train 'дизельный поезд'; estate > estate car '(легковой) автомобиль с кузовом «универсал»' и др. Семантическая деривация связана с переосмыслением уже существующих слов и развитием у них новых значений. С помощью конверсии (особого случая семантической деривации), сущность которой состоит в образовании из слова одной части речи нового слова другой части речи без изменения его внешней формы,

образованы такие наименования, как: tug noun (also tugboat) 'буксирное судно, буксир' < tug verb 'тащить, тянуть с усилием'; combine noun 'комбайн, жатка-молотилка' < combine verb 'объединять, сочетать'; wreck noun 'транспортное средство (автомобиль, судно и т.д.), которое потерпело крушение, аварию' < wreck verb 'потерпеть аварию, крушение'; lift noun 'подъемник, лифт' < lift verb 'поднимать' и т. д. Данные примеры показывают такой тип конверсии, при котором глагол переходит в существительное. Есть также случаи перехода прилагательного в существительное: local adj. 'местный' > local noun 'поезд или автобус, который останавливается на всех остановочных пунктах'; transatlantic adj. 'трансатлантический' > transatlantic . noun 'трансатлантический пароход' inflatable adj. 'надувной' > inflatable noun 'надувная лодка'; convertible adj. 'откидной' > convertible noun 'автомобиль с откидным верхом'; compact adj. 'компактный' > compact noun 'малогобаритный автомобиль'. Английское слово locomotive 'паровоз, локомотив' является субстантивированным прилагательным, которое выделилось из словосочетания locomotive engine 'локомотивный двигатель, мотор'. Как показали исследования, определенное количество слов переходит в транспортную лексику из общеупотребительного английского языка путём метафорического и метонимического переноса. Перенос названия с одного предмета на другой может быть обусловлен наличием тех или иных общих признаков. Так, например: hybrid 'растение или животное, полученное от скрещивания представителей разных пород, сортов, видов и т. п.' > hybrid (also hybrid car) 'автомобиль с бензиновым двигателем, который может также использовать другой вид энергии, например, электричество'; amphibian 'животное или растение, которое может существовать и в воде и на земле' > amphibian 'транспортное средство, которое может передвигаться по суше и по воде'. В составе английской транспортной лексики присутствуют наименования транспортных средств французского происхождения.

Библиографический список

1. Мечковская, Н. Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: учеб. пособие / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 312 с.
2. Земская, Е. А. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие / Е. А. Земская. – 7-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 328 с.
3. Розенталь, Д. Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: ООО «Издательство Оникс», 2008. – 624 с.
4. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 376 с.
5. Амосова, Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н. Н. Амосова. – Изд. 2-е, доп. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 224 с.

UDK 811.111

ANTHROPONYMY IS A NOMINATION SECTION IN THE STUDY OF ETYMOLOGICAL STRUCTURE OF THE ENGLISH LANGUAGE

*Тұрысбекова Э.
Шымкент университеті*

Summary

The article deals with the problems of the etymological structure of the English language. The object of the article is anthroponyms and their etymology. The Analyze methods related to the study of proper names is used as well. In this article the role of names containing components of a nations' spiritual heritage, their growth and nomination features, motive foundation of giving names and the place of linguistic and non-linguistic principles are determined. Summing up the results, it can be concluded that in the appearance of every word a human being is the main direct participant and motive. Some words appear to satisfy current needs and soon go out of use, and some others embody hundreds of year earlier meanings.

Keywords: proper names, anthroponym, principle, content, motivation, etymology, structure, semantic, linguistic.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы этимологической структуры английского языка.

Объектом исследования статьи являются антропонимы и их этимология. Также используются методы анализа, связанные с изучением имен собственных. В данной статье определяется роль имен, содержащих компоненты духовного наследия народов, особенности их произрастания и номинации, мотивационная основа присвоения имен и место лингвистических и нелингвистических принципов. Подводя итоги, можно сделать вывод, что в появлении каждого слова человек является главным непосредственным участником и мотивом. Некоторые слова, по-видимому, удовлетворяют текущим потребностям и вскоре выходят из употребления, а некоторые другие воплощают значения, существовавшие сотни лет назад.

Ключевые слова: имена собственные, антропоним, принцип, содержание, мотивация, этимология, структура, семантика, лингвистика.

Proper nouns contain one of the components of the language vocabulary resource. Therefore it has been given special attention to collect and investigate materials concerning proper names. In the background of names lies the history of a nations' past, dreams and wishes, social and religious-philosophical looks, customs and traditions, habits, conviction and beliefs. That's why names are considered the containing components of a nations' spiritual heritage as other linguistic layers of the language. Anthroponymy is a nomination section studying person names. Anthroponymy is progressing as a branch studying emersion of person names, their growth, nomination features of them, motive foundation of giving names and the place of linguistic and nonlinguistic principles in this. In the researches done on anthroponymy it is paid attention to the content of the motivation, structural subject matter of the anthroponyms; etymology of anthroponyms, the structure of proper names, reasons, needs, dreams and wishes lying in the emersion of names and other peculiarities, corresponding and not corresponding cases in semantic and contextual meanings of names and names' dependence on the age. Emersion of proper names depends on some linguistic and non-linguistic factors. Therefore, a researcher of proper names has to use scientific methods of other spheres besides Linguistics and the success they have achieved to analyze names. And this realizes the interaction between the sphere of Anthroponymy and other social and natural sciences.

We can see this interaction in the followings as: Anthroponymy and Lexicology, Anthroponymy and Etymology, Anthroponymy and Dialectology, Anthroponymy and Geography, Anthroponymy and Lexicography, Anthroponymy and History, Anthroponymy and Cartography, Anthroponymy and Toponymy and Name-study statistics. Materials and methods The Analyze methods related to the study of proper names can be divided into three groups: 1. The analyses of terms belonging to Name-study theory: Scientific Toponymy, Name-study branches, Name-study observations, principle of recreating historical names, historical-etymological branch, methodology of Name-study, Name-study principles, Special and General Name-study. 2. Scientific directions of proper names study: ethnography of names, various motives of anthroponyms, semantics of anthroponyms, analyses of anthroponyms from the point of age, social background of anthroponyms, relation of anthroponyms with circumstances, cartographic toponymy, Name-study lexicography, toponymic atlas, toponymic lexicography, complex study of toponyms, historicaletymological investigations of toponyms, encyclopedic dictionary of toponyms, etymological dictionary of toponyms, etymological study of toponyms and so on. 3. Methods of research: Name-study classification, anthroponymic classification, appointing anthroponymic layer, chronological classification, extra-linguistic classification, esthetical classification and others. Nomination is not a spontaneous occurrence, but it is a process that must be meeting some peculiar linguistic and non-linguistic principles, demands and needs. The specificity of this process in Name-study investigations is expressed by a certain terms:

1. The terms expressing generally the concept of nomination: naming, calling, the system of naming, the function of naming, giving a name, nomination, Name-study, nomination in Name-study, nomination system, the culture of naming, the art of naming and others.

2. Notions relating to the naming methods: naming up to four descents, naming to six descents, giving ratio to the clan name, calling by a nickname, naming the objects separately, calling by paternal side, giving a name officially, Arabic way of naming, giving two names, giving names in honour of other people, multi-named, pair-named and etc.

3. The process of being named and principles: toponymization – a common (appellative) word alters its function and passes to the system of proper noun becoming the name of a place. 4. Phytonymization – the case of shifting a plant name (appellative noun) to a proper noun (Lily, Ivy, Rose). In this scientific work Isidore of Seville made an attempt to define “the importance of the thing” as the main object of etymology. As it can be found in the works by the scientists before him Isidore of Seville also highlighted the etymology of some words very simply. Before the emersion of comparative-historical methodology in Linguistics, many concepts of etymology had quite an imaginary nature in Russia as in Europe. V. K. Trediakovski (1703-1769), the Russian poet and philologist who lived in the XVIIIth century in Russia, notes that the name of the country Norway means “high, upper” (in Russian *naverkhia*, translated – high, upper), and explains that in the map this country is situated in the upper place and the name of the country originated from wrongly pronounced form of “naverkhia”. And the scholar comments that the name of Italy originates from the Russian word *udalia* (translation–remove), because this country is very far from Russia. Such kind of interpretations became a reason for the following statement of Voltaire (1694-1778): “Etymology is such kind of science, in it vowels mean nothing and consonants mean almost nothing” [16: 301]. Comparative-historical style – the collection of methods giving the opportunity of revealing the factors of the most ancient history of languages by relying on comparing phonetics and (a little degree) grammar and through it proving the relativity of languages gave the style of Etymology. It emerged after the ancient Indian language Sanskrit had been discovered by William Jones (1746-1794) at the end of the XVIIIth and the beginning of the XIXth century and from India to Europe it had been confirmed the thesis about the relativity of many languages in the world of science. In the result, relative languages involving Slavic, German, Italia (modern Latin), Celtic, Indo-Iran and other languages began to be named Indo-European, later Indo-European languages family. Half a century later than the Sanskrit language was discovered, a treatise devoted to the problem of relativity foundation of Indo-European languages by a german scientist Franz Bopp (1791-1867) came out.

Rasmus Christian Rask (1787-1832), the Danish linguist and philologist, one of the founders of Indo-European linguistics and comparative-historical philology and Jacob Ludwig Karl Grimm (1785-1863), the German philologist, mythologist laid down foundation to German linguistics [2: 12-13]. August Friedrich Pott (1802-1867) was the first to establish tables of phonetic co-ordinations for IndoEuropean languages. Russian philologist Alexander Christoforowitsch Wostokow (OSTENECK) (1781—1864) made very important discoveries for the Slavic languages [14: 57]. August Schleicher;(1821-1868), the German scientist contributed much in the sphere of comparativehistorical philology and etymology and investigated Indo-European languages by creating comparative grammar. According to Schleicher’s opinion, the farther Indo-European people went away (to Central Asia) leaving their ancestors’ lands, the more their languages grew changed, that’s why his legend “Sheep and horses” written in the compositional structure of ancient Indo-European languages was found close to the Sanskrit language. Though some of Schleicher’s ideas are opaque, his ideas and labour served a lot in the further development of comparative-historical philology and etymology. The idea of “Language tree” (‘Stammbaum’ in German and the term emerged under the influence of biological taxonomy) belongs to Schleicher and thanks to him the Lithuanian language gained attention of etymologist scientists (especially the ones engaging in the Slavic languages) as the most usable language [3:]. At the end of the XIXth and in early XXth century in comparative-historical

philology and etymology the Neogrammarian hypothesis were stated. According to their doctrine on the base of word changes sound changes lie, and they are out of exceptions. The most leading Neogrammarian linguists include Karl Brugman(n) (1849- 1919), Hermann Osthoff (1847-1909), Berthold Gustav Gottlieb Delbrück (1842-1922), Leskien, August (1840– 1916), Hermann Otto Theodor Paul (1846-1921), Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936), Filip Fedorovich Fortunatov (1848-1914) and others. RESULTS The new step of Etymology mainly concerns the success in the spheres of Dialectology and Etymology and the French scientist Jules Gilliŷron (1854 - 1926) contributed to it. Research in lexical analyses is of greater importance than research in meaning changes and semantics whose investigational object is to explore the interactions of beings existing in the world. Progress in the XX century is related to the names of Émile Benveniste (1902-1976), Victor Vladimirovich Martinov (1924–2013) and Mel'nichuk, Aleksandr Savvich (1921-1997), and it stands out with the usage of componential principles in the etymological research. With the help of their attempts lexemes began to be used according to the separate groups such as semantic, lexico - grammatical, stem and affixal groups. Heraclitus of Ephesus (544-483 BC) discussed about how well the name of a subject could reflect the entity of it. Later Plato (428/427—348/347 BC) in his famous literary work “Cratylus” (in ancient Greek: Κρατύλος) speaks about the nature of names: Did the names of items appear naturally or were they thought of by people? Plato made an attempt to express his reflections via simple statements. CONCLUSIONS From the etymological point of view we can't find the English vocabulary structurally monogenis. It consists of two layers – the resource of original English words and the resource of words. The number of borrowed words is larger than the number of original words. More exactly, original English words constitute 30% of total quantity of the English vocabulary resource, but these words constitute the group of the most frequency words in oral and written speech. Additionally, original words have an ample opportunity in grammatical and lexical sides and they are to large extent polysemantic and productive in forming phrases and word combinations. Borrowed words are the ones that taken from other languages, they obey and change according to the rules of the language they have originated from. In many cases, it is impossible to distinguish borrowed words, especially ancient ones from original words without deep etymological analysis and investigations (street, school, face). The amount of borrowed words in the vocabulary of a language and their roles are evaluated by the historical development of people speaking this language.

The most effective way of borrowing is directly accepting words via communication with nations of other countries or through the literature of them. But, a word can indirectly enter through another language. In the process of analyses it is important to distinguish the terms – “source of borrowing” and “origin of borrowing”. The first term denotes the language which a word is taken from directly, whilst the latter – the language that seems to be the last background point of the word. As for example, table – a borrowing from French, the origin – Latin, elephant - borrowing from French, the origin – the Egyptian language, convene – borrowing from French, the origin – Latin.

Bibliography

1. Anderson Christopher P. The Name Game. New York: Jove, 1979.
2. Asmussen Jens. “Rasmus Rask og den iranske filologi”, in Rasmus Rask 200 år: Fem artikler i anledning af Rasmus Rasks 200 årsdag den 22. november 1987, Copenhagen, University of Copenhagen, 1987, p. 12- 13.
3. August Schleicher. Die Formenlere der kirchenslawischen Sprache erklärend und vergleichend dargestellt von Dr. Aug. Schleicher. Die Formenlere der kirchenslawischen Sprache erklärend und vergleichend dargestellt von Dr. Aug. Schleicher. In-8° , XXIII - 376 p.
4. Charles Lucille Hoerr. "Drama in First-naming Ceremonies." Journal of American Folklore 64 (1951): 11- 35.
5. Ellis A. and Beechley M. "Emotional Disturbance in Children with Peculiar Given Names." Journal of Genetic Psychology 85 (1954): 337-339.

6. Feldman Harold. "The Problem of Personal Names as a Universal Element in Culture." *American Imago* 16 (1959): 237-250.
7. Garwood, S. Gary. "First-name Stereotypes as a Factor in Self-concept and School Achievement." *Journal of Educational Psychology* 68 (1976): 482-487.
8. Hartman A. Arthur, Robert C. Nicolay, and Jesse Hurley. "Unique Personal Names as a Social Adjustment Factor." *Journal of Social Psychology* 75 (1968): 107-110.
9. Houston T. J. and F. C. Sumner. "Measurement of Neurotic Tendency in Women with Uncommon Given Names." *Journal of General Psychology* 39 (1948): 289-292.
10. Murphy William F. "A Note on the Significance of Names." *Psychoanalytical Quarterly* 26 (1957): 91-106.

UDK 81-133

IMPORTANCE SOFTWARE FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Жанабаева З.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

Nowadays, there is more versatile technical means of teaching. They're electronic interactive boards, for example **SMART Boards**. Using them, we practice method of projects, which was already mentioned by us. But they have more advantages over usage of application program Microsoft Power Point. The matter is, that SMART Boards refer to the class of software for learning foreign languages, which has more higher level than just ordinary computer programs. we'll give brief analysis of main computer technologies used for teaching foreign languages which exist nowadays.

Each of these technologies is an inseparable symbiosis of hardware and software, that's why we should add short description of appropriate technical devices to our analysis., for the first, let us come back to interactive SMART Boards. It's a very effective way of entering electronic content of teaching and multimedia material in the process of schooling. Information which will be discussed on the lesson is shown on the screen of such board and it aims every pupil at fruitful activity.

Prepared theme texts in English, exercises, colorful pictures, audio and video materials serve for stirring up of lesson's material, revision, training of lexical units and grammatical structures, check, self-testing of knowledge. Board allows to work without use of keyboard, «mouse» and screen of a computer.

All necessary actions can be made directly on the board with the help of special marker or even a finger. A teacher isn't distracted from a lesson for making some manipulations at the computer. And it has a favorable impact on presentation of teaching material. board goes with special software SMART Notebook. This software allows to make notes which can include different types of information (texts, videos, tables, signs, illustrations). The software has the following facilities:

- During explanation of grammatical material (for example: making different types of sentences) we can use many-colored pencils in order to underline the most important information.
- Also we can imprint ideas, scheme of brainstorming in the screen. And if there is a necessity, we can come back to the beginning and discuss some difficult points again.
- The function «drag and drop» allows to move pictures and words in the exercises such as «Find a pair», «Make a match». This function differs SMART Board greatly from Microsoft Power Point presentation, where all objects are on their own places and their position can't be changed.

- Several frames can be on the same slide at the same time. It helps to follow the main idea of a lesson.

- All material can be saved and a teacher needn't to create and write everything again, this program includes a big collection of prepared theme pictures, which can be useful during the lessons. next software which will be examined by us is multimedia-lingaphone equipment RINEL-LINGO. main facility is voice communication and visual communication of a teacher with all pupils or a group of pupils (1-8 groups).

Also voice communication and visual communication are available for pupils which are united in a group. communication doesn't influence on the speed and quality of any software's work, since software and hardware resources of computers aren't used. New facilities of this equipment in aggregate with multimedia capability of computers allow using absolutely different methods of teaching, which weren't accessible before. software and hardware which are included in package of RINEL-LINGVO, allow carry out the following variants of work:

- A teacher makes an announcement in the classroom or says something and his speech is broadcasted on telephones of all pupils and also it's broadcasted through speakerphone. Also transfer of image from the screen of teacher's computer is possible on the screens of pupils.

- A teacher, working with pupil, carries out voice communication with him and also he sees his screen on his screen. He can rule his keyboard, using his own keyboard. This facility allows working with every pupil without leaving desk.

- A teacher can work with a group of pupils. It differs from the first variant, because in this case there isn't relay with the help of speakerphone and work is carried out not with all pupils, but with a definite group.

- A pupil tells something to all his classmates and also broadcasts the content of his screen on screens of others, and it makes an effect of separated virtual auditoriums. There pupils can answer material simultaneously and solve tasks together, have dialogues, read texts and etc. A teacher can make a connection to every of these auditoriums and control work of pupils. this software includes RINEL-SOUNDBOOK, which is intended for teaching foreign languages. It consists of:

- Set of multimedia computers RINEL JUNIOR.

- Package of multimedia-lingaphone equipment RINEL-LINGO

- Software RINEL-LINGO, RINEL-SOUNDBOOK

- Complete set of special tables.

- Equipment for power wiring.

- Networking equipment Ethernet. is one more software for learning foreign languages which share the same principles. company «Multimedia systems» offers multimedia networking training complex.

It's unique solution for teachers and pupils who study foreign languages. The main idea of this software is the same as in the RINEL-LINGO, but it doesn't include so much equipment. Pupils work with ordinary computers which are connected between each other with the special cable which allows to demonstrate all necessary material in the real time. Multimedia net combines discussion between a teacher and pupils, learning new material etc. main advantages over other software of this class are:

- Simplicity of installation.

- Saving of expense because of absence of hardware component.

- It's rather simple to use, that's why we concentrate our attention on teaching of pupils since it's not necessary to study the system of this program.

- Simplicity of usage. than 6000 schools and institutions all over the world use advantages of the complex HiClass., we can see that usage of multimedia software and interactive technologies really enriches the content of a lesson, speeds up its temp and, that goes without saying, arouses the interest in learning language.

Teacher chooses two pupils and calls them to the front. Then give commands randomly related to the game and reward the quickest correct action with applause by the class. The

following description illustrates this activity: The teacher turn on WEB-application which shows different pictures and the pupils are expected to show this word by actions. The quickest pupil to show wins a point and is applauded by the class. The teacher names other picture from the game, and again the pupil who is quickest to do the appropriate action gets a point.

This game becomes even more fun if the teacher lets the pupils in the class give the commands. Besides, if pupils "take over" in this way, the activity is not always centered on the teacher, and consequently there is more room for pupil practice.

The same game may be played as a whole class as well. The teacher randomly gives commands, saying the word shown in the Internet and any pupil to do an incorrect action is taken out of the game. The last remaining pupil is announced as the winner.

Completing put objectives of the research, we have got their aims. Gaining vocabulary is obviously an essential part of a learning a language. There are several important parts of this learning process:

1. Listening Carefully
2. Pronouncing the Words
3. Dramatization

All this actions may be produced with the help of Internet Tools. The Internet is a vast environment in which language is used in many ways. It provides linguists with many possibilities for study. show that online language has its benefits for encouraging creativity and interest in writing. Therefore, the thought that the Internet is beneficial for language learning is gaining support.

In the theoretical part, observing research-based principles of vocabulary instruction we have analyzed linguists' consideration about the concept of the relationship between technology and language. Scientists studied upper secondary pupils' motivation in relation to learning English in the Internet. Aim was to chart how the Internet affected young people's motivation, skills and attitudes towards learning English. The results showed that over 80% felt motivated to learn English. All in all, young people view learning through the use of Internet positively.

Analyzing methods that use Internet resources to engage pupils in vocabulary learning we have found ten strategies of teaching English Vocabulary to primary school children:

1. Learn from visual displays of word relationships within text
2. Take a digital vocabulary field trip
3. Connect fun and learning with online vocabulary games
4. Have students use media to express vocabulary knowledge
5. Take advantage of online word reference tools that are also teaching tools
6. Support reading and word learning with just-in-time vocabulary reference support
7. Use language translators to provide just-in-time help for ELLs
8. Increase reading volume by reading digital text
9. Increase reading volume by listening to digital text with a text-to-speech tool and audio books
10. Combine vocabulary learning and social service

Including visual support for the word meaning, seeing it used in context, hearing it spoken and, ideally, having the learner speak it and get feedback on the pronunciation (either by a listener or by having the learner hear him/herself via a recording). These recommendations to improve vocabulary by encouraging wide reading, teaching words and word learning strategies, and promoting active learning and interest in words are very interesting.

We have analyzed the examples of vocabulary learning strategies available on the Internet during the lesson through teachers' experiences in the practical part of the research. We have given beneficial methods of teaching English vocabulary and proved it in the lesson plan examples. In the first chapter of the research, we observed some techniques of teaching English vocabulary using free Web application - Wordle. In the second chapter, we have given an example of teaching vocabulary by playing Online-games which is attempted to improve different language skills.

The purpose of this paper is to encourage teachers to apply these research-based recommendations in new ways, using digital tools, media, and the possibilities of Internet - that is, to deploy technology in service of vocabulary learning. It is evident that online tools play key roles in the implementation of Internet-based language learning.

Bibliography

1. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., испр. и доп. – М.:Филоматис, 2006.
2. Hicks, D. Littlejohn, A. 1998. Cambridge English for Schools (CES). Teacher's Book. Level Two. Cambridge University Press.
3. Heaton, J. 1990. Classroom Testing. Longman
4. Thompson, M. 2001. Putting students to the test. Issue Twenty. Forum. July
5. Мартянова Т.М. Использование проектных заданий на уроках английского языка.
6. Т.М. Мартянова // Иностр. языки в школе. - 1999. - №4. - с. 19-21

UDK 81-133

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASES OF USE OF DESIGNING METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Жанабаева З.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

This article is devoted to the ways of using the Internet resources while English language teaching. The goal of this article is to analyze ways of incorporating the Internet into English language teaching and into the process of forming students' communicative competence in English.

It is noted that in modern society the main purpose of learning English is to master the communicative skills and to communicate in a foreign language at the interpersonal and intercultural level. The author proves that using the modern technologies of the information society promotes this purpose achieving. The author thinks that the main functions of the Internet while teaching English are information and telecommunicative ones. The author stresses on that the Internet is comprised of a number of different technologies and infrastructures.

That's why it is global, decentralized, open, abundant, interactive, and user-controlled. The special attention is paid to such resources as e-mail, mailing lists, discussion groups, the system of newsgroups, teleconferencing, videoconferencing, chats, MOO, creating blogs and personal sites. The paper presents the possibility of the practical use of these tools in the process of teaching the English language. Using the Internet as a course book is considered as the highest stage in English teaching. 'Ephemeral' (lasting for a short time) is the best way to describe electronic writing and communication.

This means that a student benefits of using the Internet in the classroom due to a reduction in the amount of paper produced – the so-called paperless classroom. It is indicated that process of communicative skill forming is impossible without the Internet resources, but for achieving the best results they should be properly integrated in the learning process. Nowadays, in the educational system of our country we notice a change of paradigm of school education which is connected with the search for such methods of teaching that would be able to prepare the young generation to modern life.

We need a technology that would permit a teacher to enter their students to the teaching process, to focus their search on the knowledge that favours the further development of bilingual personality, further development of communicative, sociocultural and intercultural competence.

Of the prospective methods of teaching, in our opinion, which has a deep potential for development, education and creating a full-educated person in modern society is the method of projects, which has already shown itself to advantage.

The project method is not only a creative, but also it encourages communication activities of project's participants. According to it, we can speak about availability of its relation to learning foreign languages in a secondary school. It is interpreted by methodists and teachers in different ways. We adhere to the following definition of this method:

«Method of projects involves a set of educational and cognitive techniques that allow us to solve a particular problem as a result of independent actions of pupils with the obligatory presentation of these results. If we speak about the method of projects as a method of teaching technology, this technology involves the collection of research, problematic methods which are creative by their nature». Most logical is to examine psychological and pedagogical bases of method of projects, taking into consideration specific features of English language as a school subject. Object of study of English is a speech as the most important tool for cultural interaction in general.

According to I.L. Bim, cross-cultural interaction is possible only in the case when all components of communicative competence are if a school will be formed all the components of communicative competence are formed: language, speech, sociocultural etc. method of projects, as a modern educational technology,

Ensures the successful formation of all these components. Popularity of the method of projects is the reason for the fact that, thanks to its didactic nature, it can solve the tasks of developing creative opportunities for pupils; improve their own skills and knowledge which can be used for the cognitive and practical tasks; orientate itself in the information space, analyze information, because at different moments in cognitive, experimental or applied, creative activities, pupils use the whole set of all the listed intellectual skills and abilities.

Main purpose of teaching foreign language is the formation of communicative competence, which involves not only the practical knowledge of a foreign language, but also the ability to work with information: printed, audio in various forms, i.e. proficiency in the skills of critical and creative thinking., we are talking about a specific organization of the content of teaching, which would help to acquire knowledge, intensify the process of teaching, give some tips which could be useful for independent work of pupils and moreover we're talking about organization which would be able to form informational and communicative competence. Order to achieve the goals of modern educational system, the pedagogies all over the world have chosen personal-oriented approach.

In comparison with some methods such as teaching in the groups, discussion, role-plays of problem orientation, method of projects more fully reflects the fundamental principles of personal-oriented approach which is based on humanistic principles of psychology and pedagogy. To the characteristic of the methodology of projects, mentioned above, it should be noted that it perfectly suits to productive teaching methods of foreign languages, foreign cultures and intercultural communication, the essence of which is developing, personal-oriented teaching., we shouldn't forget that in order to intensify the process of teaching we need to use modern informational technologies equally with traditional methods. Information technologies are auxiliary incentive-based tools in teaching, then their usage transforms the whole mental activity. It's the same as if they were work tools which modify the natural activity of organs. example,

The usage of computer presentations in the educational process allows to intensify the process of teaching and hold classes at a qualitatively new level, using instead of the classroom board, slide films which are shown on a computer's screen or on a large wall screen or on a personal computers of pupils. Efficiency of educational material depends greatly on the level of illustrative material.

The visual richness of educational material makes it clear, convincing and leads to the intensification of the process of its assimilation. Computer presentations allow students to focus

on the important points and to create images in the form of illustrations, charts, diagrams, graphics, songs, etc. The presentation can influence on several types of memory: visual, aural, emotional and, in some cases, motoric memory. Such peculiarity as interactivity, computer presentations can effectively adapt course material according to the features of pupils.

The more interactive the process is, the more efficiency of perception of educational material. Can use presentations in the teaching process at various stages of the lesson, but its main assignment as a presentation tool remains the same; it just changes its forms, depending on the assigned purpose of its use. Software allows to make presentations without programming and in the short term and if necessary, even modify them.

One of the most effective programs for creating computer presentations, as we have already outlined above is Microsoft Power Point. Allows to create own presentations quickly and without any difficulties. When pupils make various tasks, using such type of software, they start the process of combination of practical and symbolic activity. Analyzing similar activities, we can come to conclusion, that a pupil, who memorize information with a help of supplement, building links differently than a child who memorize directly, because the child, who appeals to signs and auxiliary operations for memorizing information, requires not memory but the ability to create new connections, new structures, imagination, and sometimes well-developed thinking. Anyway, in spite of all advantages of method of projects, mentioned above, we can see, that implementation of this method isn't so extensively as it deserves.

This situation is due to the following contradiction: High efficacy of method of projects and the limitedness of usage of this method in practice. Contradictions and aspects, mentioned above, underline the urgency of our research. During the process of teaching foreign languages, method of projects gives significant results. It allows to create a special atmosphere during the whole lesson, where every student is involved in a cognitive process on the basis of methods of cooperation main idea of such approach to teaching foreign language is to transfer an accent from different types of exercises to mental activity of pupils which requires knowledge of some specific language tools Suppose that only method of projects in conjunction with modern information technologies can help to solve this problem and make lessons of English interesting and informative.

Bibliography

1. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., испр. и доп. – М.:Филоматис, 2006.
2. Hicks, D. Littlejohn, A. 1998. Cambridge English for Schools (CES). Teacher's Book. Level Two. Cambridge University Press.
3. Heaton, J. 1990. Classroom Testing. Longman
4. Thompson, M. 2001. Putting students to the test. Issue Twenty. Forum. July
5. Мартянова Т.М. Использование проектных заданий на уроках английского языка.
6. Т.М. Мартянова // Иностр. языки в школе. - 1999. - №4. - с. 19-21

UDK 81'139

FEATURES OF TRANSLATION OF REALITIES OF "LIFE"

Камзина З.

магистрант

Шымкент университеті, шымкент қ.

The main criterion for the selection of fiction for translation was the degree of saturation of the text with realities related to everyday situations. In the previous chapter, we subdivided this kind of realities into certain groups with respect to the ways they were translated, because in

the process of research work we came to the conclusion that the language of the people forms in the minds of its carriers a certain picture of the world. This picture of the world can differ significantly from the language picture of the world of another people, and precisely because of these cultural and linguistic differences in the world picture there is a so-called "nonequivalent lexicon", the translation of which is associated with certain difficulties. The realm of "nonequivalent lexicon" includes realities or culturally conditioned phenomena.

In the process of translating the following excerpts from the works of art, we used various techniques for transferring the realities of the SL to the TL described in the second paragraph of Chapter 2 in order to prove in practice the effectiveness of these methods of translation with respect to culturally conditioned phenomena.

To the ethnographic realities are primarily the realities of everyday life, which include housing, furniture, utensils and other household items. In our material, several realities of this group were noted. Consider all cases of their use and translation.

Classification of real words in the works of T. Kapote..

Ethnographic realities: 1. Everyday life:

a) food, drinks – Then we sliced the devil's-food cake and took it into Dolly's room.

Devil's-food cake- шоколадты торт

Every man in town must have treated me to a Dixie Cup or a box of Cracker Jack. Dixie Cup – қағаз шыны аяқтардың фирмалық атауы. Бұл жерде біз бір стакан лимонадты және т.б.

Cracker Jack – глазуриленген аяу жүгері жаңғақтармен. During the past few days he'd known a hunger that nothing – 3 successive steaks, a dozen Hershey bars, a pound of gum-drops – seemed to interrupt.

б) Internal arrangement of the room

From Catherine's satchel we took a rose and gold scrap quilt. Scrap quilt – әртүрлі шүберектерден жасалынған көрпе, палубаға төсеніш. There was a hook rug on the floor, rocking chairs. Hook rug – ілмекпен безендірілген мата, тоқылған.

в) Furniture

There was a rolltop desk, a library of ledgers, filing cabinets.

A rolltop desk – роликтердегі қақпағы бар үстел-офис;

A library of ledgers – кітапшалардың кітапханасы;

Filing cabinets – картотекалар

г) Housing

If was a very intelligent account of life in Alaska – charming descriptions of her father's sheep ranch, of northern lights. For instance, there is a brownstone in the East Seventies.

Brownstone - жақсы, ақсүйектік, бай үй.

2. Household establishments

a) Hotels He could see the towers of the pale, expensive hotels – the Fontainebleau, the Eden Roc, the Roney Plaza. - She lives at the "Winslow". - Don't live "Barbizon"

б) Recreation establishments

He was off to a dance at the club house, and he came into Verena's drugstore.

Verena's drugstore бұл – белгілі бір әлеуметтік топ адамнан тұратын мүшелікке байланысты ұйым. Мұндай клубта әдетте теннис корттары, бассейн бар. Клубтық үйде мейрамхана, би залы бар.

в) Shops

They went on to attack a few more clothing emporiums – Sheperd & Foster's, Rothschild's, Shopper's Paradise. The next day, Friday, I came home to find outside my door a grand luxe Charles & Co basket with her card.

Charles & Co – Чарльз және К, қымбат әмбебап дүкені.

г) Cafes, restaurants, snack bars

He drove out to the Dance-N-Dine with Mamie Curtiss.

Dance-N-Dine - биімен мейрамхана. Американдық сыраhana, би, мотельдер, клиенттерді тарту үшін дүкендер жиі естіледі, N=and, екпінсіз жағдайда қысқартылынады.

Once a visiting relative took me to «21».

«21» - Нью-Йорктегі бары және эстрадалық қойылымдар бар керемет сәнді мейрамхананың атауы, американдықтарда:

drugstore - дәріхана, снэк-бар;

strong bath - денені дымқыл губкамен сүртіңіз

Coca-Cola - Американдық тез тамақтанудан жасалған тәтті алкогольсіз сусын - гамбургерлер, балық және чиптер, пицца және тауық сияқты азық-түлік, тез пісірілген және мейрамханаларда сатылады

Devil's food cake –шоколадты глазурь құйылған торт.

Every man in town must have treated me to a Dixie Cup or a box of Cracker jack.

Dixie Cup –қағаз шыны аяқтардың фирмалық атауы. Бұл жерде біз бір стакан лимонадты және т.б.

Cracker jack - глазуrlenген ая жүгері жаңғақтармен.

During the past few days he'd known a hunger that nothing – 3 successive steaks, a dozen Hershey bars, a pound of gum-drops – seemed to interrupt.

a) clothes, shoes: Reebok – қымбат және сәнді спорттық киімдер;

б) food, drinks: Coca-Cola; hamburger;

в) household institutions: pub – клуб немесе қонақ үй емес, орын;

г) leisure, entertainment, sports, games: baseball; Boot Race; cricket; rugby;

д) customs and traditions, holidays: 1 Мамыр

е) plants and animals, environmental protection: нарцис; ұлттық саябақ

A group of words of reality calling household realities according V.S. Vinogradov's vocabulary:

a) dwellings, property: - тас қойма – stone chamber; - Парсы әскері – Persian warrior; - қыздың бөлмелері – maiden chambers; - домнедом, Үй емес, нағыз патша сарайы – neither house nor mansion, but a magnificent palace, royal or imperial; - кең аулада, кең қақпалар ашылды – the great courtyard through grand open portals; - мәрмәр жасыл баспалдақ, малахит мысы, алтындалатын қаптама – staircase, this one of green marble and malachite with gilded banisters; - алтын құмыра – a golden vase; - паршадан орындықтар – the brocade-covered bench.

б) clothes:

- күміс парша – silver brocade;

- Сібір құндызы – Siberian sable.

в) food, drinks:

- қанттай тәтті тағамдар, шетел шараптары, балдай тәтті сусындар – sweetmeats, meads and foreign wines;

- шай мен кофе – tea and coffee;

- тәтті тағамдар – a tray of sweetmeats.

г) banknotes, units of measure:

- сажендер – seven yards down.

д) appeal:

- мейірімді, тәтті және нәзік қыздарым – o my kind and sweet and tender daughters;

- мырзам менің қымбатты әкем – sire, my dear beloved father;

- қымбатты мырза және қожайын, адал ханым, орманның аңы, терең теңіздің ғажабы; – dear lord and Master, Honest Sir, beast of the Forest, Denizen of the Deep;

- менің әдемі сүйіктім – my fair mistress, so delightful to behold;

- менің адал құлым – my faithful slave;

- сұлу сүйікті – beloved fair maiden.

Internal arrangement of the room

From Catherine's satchel we took a rose and gold scrapquilt.

Scrapquilt – құрақ көрпе

There was a hook rug on the floor, rocking chairs.

Hook rug – ілмекпен безендірілген мата, тоқылған алаша.

в) Furniture

There was a rolltop desk, a library of ledgers, filing cabinets.

A rolltop desk –роликтердегі қақпағы бар үстел-офис;

A library of ledgers –шот кітапшалар кітапханасы;

Filing cabinets – картотекалар.

г) Housing

It was a very intelligent account of life in Alaska – charming descriptions of her father's sheep ranch, of northern lights.

For instance, there is a brownstone in the East Seventies.

Brownstone - бай, ақсүйектік (adj.). Зд. Особняк.

2. Household establishments

а) Hotels

He could see the towers of the pale, expensive hotels – the Fontainebleau, the Eden Roc, the Roney Plaza.

- She lives at the "Winslow".

- Don't live "Barbizon"

б) Recreation establishments

He was off to dance at the clubhouse, and he came into Verena's drugstore.

«Кішкентай американдық қалада клуб – бұл белгілі бір әлеуметтік топ адамнан тұратын мүшелік ұйым. Мұндай клубта әдетте теннис корттары, бассейн бар. Клубтық үйде мейрамхана, би залы бар.

Bibliography

1. Latyshev, LK, Semenov, AL Translation: theory, practice and methods of teaching. - Moscow: ACADEMA, 2003. - 190 p.

2. Vinogradov, V.S. Translation: general and lexical questions. - Moscow: The Book House, 2006. - 240 p.

3. Fedorov A.V. Fundamentals of the general theory of translation. - Moscow:

4. Latyshev, L.K. Technology of translation. - Moscow: Academy, 2005. - 320 p.

UDK 81'139

PROBLEM OF CLASSIFICATION OF REALIA

Камзина З.

магистрант

Шымкент университеті, шымкент қ.

Currently, scientific linguistic literature presents various classifications of realities in terms of temporal, semantic, grammatical, local, phonetic and other features. Let's consider some of them. The first scientist who proposed to divide the realities into several semantic groups by subject matter was A.E. Suprun.

The grouping of realities in subject areas (within the framework of a single work) is found in B.I. Repin. Its classification is as follows:

Household realities: housing, clothing, jewelry, food; drinks, related relations; customs, games, songs; names of musical instruments.

Ethnographic realities: the names of genera and tribes.

Mythological realities: а) evil spirits; б) the cry.

Religious realities.

Onomastics.

A.A. Reformatsky combines realities on the subject-linguistic principle in the following groups:

1. proper names;
2. coins;
3. positions and designations of persons;
4. Costume and decoration details;
5. food and drinks;
6. Appeals and titles with names.

The general scheme for classifying the realities of S. Vlahov and S. Florin is as follows:

I. Subject division.

II. Local division (depending on national and language affiliation).

III. Temporal division (in synchronic and diachronic terms, on the basis of "familiarity").

Let's consider this classification in more detail.

I. Subject division.

1. Geographic realities associated with physical geography or related sciences, very close to the terms, so their clear delimitation is almost impossible. Geographic realities include

- names of physical geography objects, including meteorology;
- names of geographical objects related to human activities;
- the names of endemics.

2. Ethnographic realities unite words that denote the concepts of life, material and spiritual culture, religion, art, folklore.

2.1 Life:

- food, drinks, etc .;
- clothing (including shoes, hats, etc.);
- housing, furniture, dishes and other utensils;
- transport (means and "drivers");
- other items)

2.2 Work:

- people working;
- tools;
- the organization of labor (including farming, etc.).

2.3 Art and Culture:

- music and dancing;
- musical instruments, etc .;
- folklore;
- theater;
- other arts and arts;
- performers;
- customs, rituals;
- Holidays, games;
- Mythology;
- cults - ministers and followers;
- the calendar.

2.4 Ethnic objects:

- ethnonyms;
- nicknames (usually joking or offensive);
- names of persons in the place of residence.

2.5 Measures and money:

- units of measures;
- monetary units.

3 Social and political realities.

3.1 Administrative-territorial arrangement:

- administrative-territorial units;
- settlements;
- part of the settlement.

3.2 Bodies and bearers of power:

- authorities;
- carriers of power.

3.3 Social and political life:

- political organizations and politicians;
- patriotic and social movements (and their figures);
- social phenomena and movements (and their representatives);
- titles, degrees, titles, appeals;
- Institutions;
- educational institutions and cultural institutions;
- estates and castes (and their members);
- Class signs and symbols.

3.4 Military realities:

- subdivisions;
- weapons;
- outfit;
- military personnel (and commanders).

V.S. Vinogradov, on the basis of the division of realities proposed by S.Vlahov and S.Florin, creates its own classification, including in it

1. Onomastic realities:

- anthroponyms;
- place names;
- names of literary heroes;
- names of companies, museums, theaters, shops, etc .;

2. Associative realities:

- vegetative symbols;
- animalistic symbols;
- color symbols;
- folklore, historical and literary-book allusions;
- language allusions.

The local division of realities in the classification of S.Vlahov and S.Florin takes place taking into account two inextricably linked and interdependent criteria:

- 1) national identity denoted by the reality of the object - its referent;
- 2) the languages involved in the translation.

The classification is as follows:

In the plane of one language:

1. "Your" realities:

- national;
- local;
- microlocal.

2. "Alien" realities:

- international;
- regional.

In the plane of a pair of languages:

1. Internal realities.
2. External realities.

Under "their" realities, the authors mostly mean the native words of the given language.

National realities refer to objects belonging to a given nation, a given nation, but strangers outside the country.

Local realities, unlike national ones, do not belong to the language of the corresponding people, but either dialect, adverb, or the language of a lesser social group.

Micro-local S. Vlachov and S. Florin call such peals, the sphere of use of which is limited to only one city or village. "Foreign" realities, researchers call borrowings (ie words of a foreign origin included in the vocabulary of the language), tracing papers (ie, porphyrian or word-for-word translations of names of objects alien to the people), as well as transcribed realities of another language, kind of occasionalisms or neologisms.

International realities figure in the vocabulary of many languages and have entered the corresponding dictionaries, while preserving their national coloring. The peculiarity of international realities is that their content may differ from the original: for example, cowboy - "shepherd" has become a "fearless" adventurer, a "hero" of American westerns and adventure films. Regional are the realities that have spread among several peoples, usually together with the referent, and entered into the lexicon of several languages.

In the plane of a pair of languages, realities are considered mainly from the point of view of translation.

External realities are equally alien to both languages; internal realities are words belonging to one of a pair of languages, and therefore, strangers to another.

In general, the division according to the temporal feature refers the realities to one of the proposed groups:

- modern realities;
- Historical realities.

According to the authors of the classifications cited in this work, the division of realities is largely conditional. Many of them can be attributed simultaneously to several categories of subject classification, to its various divisions or to other classes of translation units.

Bibliography

1. Latyshev, L.K., Semenov, A.L. Translation: theory, practice and methods of teaching. - Moscow: ACADEMA, 2003. - 190 p.
2. Vinogradov, V.S. Translation: general and lexical questions. - Moscow: The Book House, 2006. - 240 p.
3. Fedorov A.V. Fundamentals of the general theory of translation. - Moscow.
4. Latyshev, L.K. Technology of translation. - Moscow: Academy, 2005. - 320 p.

UDK 81'139

IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN A REASONING

Makhmudova F.B.

Shymkent University, Shymkent

Reasoning - a chain of the conclusions on some subject stated in logically consecutive form. The subject maintenance of this form is logical development of thoughts concerning any subject, a problem [1]. The reasoning is characterized by connectivity, integrity and completeness as in it semantic communications between elements of difficult speech action in which what was required to be proved.

The reasoning is the argumentative discourse defined as process of passing a verdict of rather starting positions and the used schemes of the argument [2]. For a reasoning argumentative implicative SFE is the most characteristic structure of the text, consisting more than of two offers intended for justification of the expressed opinion. In a number of researches the reasoning is considered as an element of the author's speech, however the reasoning is not limited in the art text to the sphere of the author's speech. As the reasoning is characteristic of a

monologue, it is used as a monological author's, personazhny straight line or the personazhny internal speech.

Argumentativny ISFE (1) illustrates an author's reasoning concerning an imperfect security system in the company which is engaged in power supply:

(1) If security had been tighter, as was pointed out at a subsequent coroner's inquest, such a visitor would not have been allowed into the plant unescorted. But GSP & L, like public utilities everywhere, faced special problems - a dilemma - in matters of security. With ninety-four generating plants, scores of service yards and warehouses, hundreds of unattended substations, a series of widely scattered district offices and a central head-quarters comprising two connected high-rise buildings, provision of strict security, even if possible, would cost a fortune. This, at a time of soaring fuel, wage and other operating costs, while consumers complained that bills for electricity and gas were already too high and any proposed rate increase should be resisted. For all these reasons security employees were relatively few, so that much of the utility's security program was cosmetic, based on calculated risk [3].

The antecedent of implication contains information on the problems concerning safety of the company. On the basis of the analysis of the reasons of material difficulties the author draws a conclusion: all these reasons led to the fact that protection at the enterprise is small and does not meet safety requirements. Which following argumentative ISFE, a consequent and an antecedent are issued as independent paragraphs, represents the analysis of relations of production and spheres of responsibility in an author's reasoning:

(2) An airport, any airport, was an odd complexity of overlapping authority. No single individual had supreme command, yet no one segment was entirely independent. As airport general manager, Mel's was closest to an over-all assignment, but there were areas where he knew better than to intrude. Air Traffic Control was one, airline internal management another. He could, and did, intervene in matters affecting the airport as a whole or the welfare of people using it. He could peremptorily order an airline to remove a door sign which was misleading or failed to conform to terminal standards. But what went on behind the door was, within reason, the airline's exclusive business. This was why an airport manager needed to be a tactician as well as versatile administrator [4].

The first two offers forming the minimum ISFE - a beginning of the paragraph which is detailed in the subsequent five offers. Any airport is a strange (odd) interlacing of powers of authority. The choice of a lexeme of odd which is characterized by deficiency of sense causes the necessity to explain the reason why this state of affairs is called strange: there was no one-man management, but any structure had no free hand. The reason explanation furnished by the negative offer does not bring sufficient clarity as the negative offer is characterized by deficiency of sense therefore the beginning specification follows further: the general managing director was responsible for everything, but he preferred not to interfere with some fields of activity, such as dispatching service, management of internal affairs of the airport, etc. The paragraph consequent of ISFE (2) sums up the result of a reasoning: that is why the manager of the airport had to have qualities of the skillful head and tactics.

Kind of argumentative ISFE in the character's speech is implicative the text of structures and in the reacting remark of dialogical unity, containing in quality of a consequent of implication doubt, the counteropinion stated in response to some statement of the interlocutor an implication antecedent in this case contains the reasoned justification of the given counteropinion. For example:

(3) - "If nature were left alone it would settle its problems before they arose - by natural selection of the fittest."

- "You're wrong and I'll tell you why. Medicine has only one real problem. It's always been the same; it always will. It's the problem of individual human survival. And survival is the oldest law of nature."

"That's why we fought polio, Mr. Swayne, and the black plague, and smallpox, and typhus, and syphilis. It's why we're still fighting cancer and tuberculosis and all the rest. It's the reason

we have those places you talked about - the sanatoria, the homes for incurables. It's why we preserve people - all the people we can, the weak as well as the strong. Because it adds up to one thing

- survival. It's the standard of medicine, the only one we can possibly have" [5].

The response remark of the given dialogical unity represents ISFE in which the first offer consequent contains disagreement of the interlocutor speaking with opinion that the nature can solve the problems by natural selection, the antecedent of argumentatively ISFE contains justification of disagreement with opinion of the interlocutor: the medicine is designed to keep life to each certain person both weak, and strong for this reason many diseases medicine and for this reason drugs are developed for treatment of new diseases were found.

LITERATURE:

1. Domashnev A. And Interpretation of the art text: It is mute. language: Studies. a grant for students of teacher training colleges on the specialty No. 2103 "Foreign language" / A.I. Domashnev, I.P. Shishkina, E.A. Goncharova. - the 2nd edition finished - M.: Education, 1989. - 208 p.

2. Vasilyev L.G. Understanding of an argumentativny discourse: communicative vs method. interactive/L. G. Vasilyev//Current problems of communicative grammar. - Tula: Publishing house of the Tula state university, 2000. – P. 19-24.

3. Hailey A. Overload. - New York: Bantam Books, 1979.

4. Hailey A. Airport. - New York: A Dell Book, 1991.

5. Hailey A Final Diagnosis. - London: Pan Books Ltd., 1967.

UDK 81'139

IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN THE FORMALLY ALLOCATED PART OF THE TEXT

Makhmudova F.B.

Shymkent University, Shymkent

In formal or volume and pragmatical partitioning of the text parts, heads, central boards (sections), beating (paragraphs) and paragraphs in which registration the essential role belongs to implicative structure of the text.

The beginning and the end of chapter or section of the work of art as well as its strong positions, can be presented by implicative tekstostruktura. In modern art prose widespread implicative registration of the beginning and end of the head (or undressed) the work of art is the rupture of implication: in this case the ending of one chapter realizes a consequent of implication and predicts a question from the reader "Why it occurred?", the answer to which (an implication antecedent) can cover all following chapter, began it, the middle or the end. Quite often length of a kogeziyny step can vary from several offers to several pages, parts of implication can be divided by distance in several chapters. The implication relation, thus, interfering with formal division of the work of art into chapters, promotes creation of the closest semantic cohesion of heads and does written by an intellectual product which is read with interest.

The rupture of implication is the stylistic reception, the most characteristic of detective prose, for example, for novels by A. Christie and also for works by some other modern writers, in particular, of novels by A. Haley where the rupture of implication serves creation of the pragmatical effect of tension focusing attention of the reader who expects further development of a plot.

A. Heyln of "Moneychanger" consequence is presented to implication in the novel by the question which is contained in an ending of the twelfth chapter of the second part, an antecedent - offers at the beginning of the following, thirteenth chapter:

(1) Reading it, he brightened visibly, glanced at his watch, and smiled. Alex wondered why? [1].

The answer to the matter explicitly is in the second and third offers of the following chapter: Typed by Roscoe's trusted senior secretary, Dora Callaghan, it informed him that Miss Deveraux had telephoned, leaving word she was in town and would like him to call as soon as possible. The note supplied a phone number and extension.

The message that Ms. Devero called was the cause of positive emotions of the hero. Length of a kogeive step can be several offers. The last offer of the twelfth chapter of the novel of A. Christie "The tragedy in three acts" realizes (Three Act Tragedy) consequent implication – in it the emotional condition of the character who received the telegram is described:

(2) Egg read it, and her eyes opened wide [2].

The antecedent of implication, explicit the reason of an emotional condition of the character, is presented in the middle of the following chapter, and the kogeive step makes one and a half pages: 'Poor Mrs de Rushbridger. She's dead.'

The cause and effect relation which is broken off on limit of chapters can become isolated at the end of the subsequent chapter. So, the last offer of chapter 1 of the twenty second part of the novel of A. Christie "The sleeping murder" (Sleeping Murder), as well as in the previous example, realizes consequent implication and contains information that the character did not come to a meeting:

(3) But the minutes passed and Lily Kimble did not come [3].

The negative offer, less informative, than affirmative, creates a contents lacuna which filling is the cornerstone of pragmatical effect of tension of the narration in the detective novel. Information on the reason that the girl didn't come is delayed; almost all subsequent head of this part narrates about how Lily Kimbl reached the place where waited for it. The last two paragraphs describe the succession of events, unexpected for the reader, which is the reason of its absence at the planned meeting - an assault was committed against the girl.

The interrupted cause and effect chain not always becomes isolated in the subsequent chapter, as in the previous examples. The consequent and an antecedent of implication are in an example (4) from each other at distance in one chapter that makes about two pages; the last offer of a chapter 10 of a part "Friday" of the novel of A. Haley of Hotel contains the message that there was an accident - the elevator of hotel broke down:

(4) As he did, with a scream of tortured metal, the elevator car plunged downward, out of control [4].

By reading the following, eleventh chapter, the reader moves to other subject plane which does not have relations to the described accident. However the reader is interested only in one question: "What consequences of accident? Whether people in the elevator suffered?". Tragic consequences of accident are described through one and a half pages, in the twelfth chapter:

Cy Lewin, the elderly operator, who was nearest, was first to fall through. His single scream as he fell nine floors was cut off when his body hit the sub-basement concrete. An elderly couple from Salt Lake City fell next, clasping each other. Like Cy Lewin, they died as their bodies smashed against the ground. The Duke of Croydon fell awkwardly, striking an iron bar on the side of the shaft, which impaled him. The bar broke off, and he continued to fall. He was dead before his body reached the ground.

Somehow, others held on. While they did, the remaining two safety clamps gave way, sending the wrecked car plummeting the remaining distance down the shaft. Part way, a youngish conventioner dentist slipped through the gap, his arms flailing. He was to survive the accident, but die three days later of internal injuries.

Herbie Chandler was more fortunate. He fell when the car was near the end of its descent. Tumbling into the adjoining shaft, he sustained head injuries from which he would recover, and

sheared and fractured vertebrae which would make him a paraplegic, never walking again for the remainder of his life.

A middle-aged New Orleans woman lay, with a fractured tibia and a shattered jaw, on the elevator floor. As the car hit bottom, Dodo was last to fall. An arm was broken and her skull cracked hard against a guide rail. She lay unconscious, close to death, as blood gushed from a massive head wound.

Three others - a Gold Crown Cola conventioneer, his wife, and Keycase Milne - were miraculously unhurt. Beneath the wrecked elevator car, Billyboi Noble, the maintenance worker who, some ten minutes earlier, had lowered himself into the elevator pit, lay with legs and pelvis crushed, conscious, bleeding, and screaming.

The detailed description of consequences of accident including the story about the dead and the crippled people, closes a cause and effect chain within semantic complete block of the text.

Thus, unlike the open end of the whole work leaving questions which the reader answers itself removal of deficiency of sense of an open ending of chapter of the work of art occurs in the subsequent text space. In all above-stated examples the implicative structure of the text performs functions of the semantic clamp connecting together composite blocks of the text. Length of the kogeziye step making distance between parts of implication promotes realization of pragmatical effect of tension of the narration.

Literature:

1. Hailey A. Moneychangers. - New York: Bantam Books, 1976
2. Christie A. Three Act Tragedy. - London: Pan Books Ltd., 1964.
3. Christie A. Sleeping Murder. - New York: Bantam Books, 1976.
4. Hailey A. Hotel. - New York: Bantam Books, 1965.

UDK 81-133

THE PECULIARITIES OF TIME MODELS AND THE SPECIFIC CHARACTER OF THEIR REALIZATION IN THE NOVEL BY GEORGE ORWELL

Осипова М.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ

Although George Orwell (25 June 1903 – 21 January 1950) is widely recognized as one of the best essayists of the twentieth century, his reputation as a novelist rests almost entirely on two works: the political allegory *Animal Farm* and the dystopian *Nineteen Eighty-Four*. Both have been translated into so many other languages and have been so widely read that the adjective “Orwellian” has international currency, synonymous with the “ghastly political future,” as Bernard Crick has pointed out (*George Orwell: A Life*, 1980). Indeed, Jeffrey Meyers is convinced that Orwell, the writer of essays, political tracts, and fiction, “is more widely read than perhaps any other serious writer of the twentieth century” rwell’s first published novel, *Burmese Days*, concerns the life of John Flory, an English policeman in Burma during the early 1920’s. The plot is fairly straightforward. After a lengthy introduction to Flory’s personality and daily life, Orwell dramatizes him as a man blemished with a physical stigma, a birthmark, and puzzled by a moral dilemma, how to deal with the increasingly rebellious natives, to whom he is secretly sympathetic but against whom he must wield the club of imperialistic authority. In the middle of this dilemma, Elizabeth arrives, a young English woman who is fresh faced but decidedly a traditional “burra memsahib.” Flory attempts to win both her heart and mind - much to the dismay of his Burmese mistress, Ma Hla May - and succeeds in doing neither, even though he

manages to half-succeed in proposing marriage during an earthquake. With a mind too closed to anything not properly British, and a heart only to be won by someone very English, Elizabeth forgets Flory's attentions with the arrival of Verrall, an English military policeman, who will in turn reject her after his billet is completed. A humble Flory waits for Elizabeth, and after Verrall has left takes her to church services, confident that he has outlasted his rival. Unfortunately, Flory is humiliated by Ma Hla May, is repulsed yet again by Elizabeth, and, in a mood of despair, commits suicide, killing both his dog and himself.

Animal Farm is one of those rare books before which the critic lays down his pen. As a self-contained "fairy story," the book can be read and understood by children not old enough to pronounce most of the words in an average junior high school history text. As a political satire, *Animal Farm* can be highly appreciated by those who actually lived through the terrible days of World War II. As an allegory concerned with the limitations and abuses of political power, the novel has been pored over eagerly by several generations of readers.

The novel is built around historical events in the Soviet Union, from before the October Revolution to the end of World War II; it does this by using the frame of reference of animals in a farmyard, the Manor Farm, owned by a Mr. Jones. Drunk most of the time and, like Czar Nicholas of Russia in the second decade of the twentieth century, out of touch with the governed, Jones neglects his farm (allegorically representing the Soviet Union, or by extension, almost any oppressed country), causing much discontent and resentment among his animals. One day, after Jones does his nightly rounds, Major, an imposing pig (V. I. Lenin), tells the other animals of a dream he has had concerning theories about the way they have been living. Animals have been exploited by Mr. Jones and humankind generally, but Major has dreamed of a time when they will throw over their yokes and live free, sharing equally both the profits and the hazards of their work. Major teaches the animals the words to a song, "Beasts of England" (The Internationale), and tells them to look to the future and the betterment of all animals; three days later he dies. This article presents the results of the author's study of conceptual metaphor in political dystopia «*Animal Farm*» by George Orwell, an English Socialist writer. The aim of the work was to confirm the hypothesis that the work represents a conceptual metaphorical model «Totalitarian state is *Animal Farm*» in both structural and meaningful ways. In modern cognitive linguistics, metaphor is regarded as one of the basic mechanisms of cognitive knowledge, structuring and explanation of the world. Since metaphorization has associative connections within the human experience, it creates metaphors which borrow lexical means and meanings from the fields, which are based on the conceptualization of the people themselves and the world in the process of cognitive activity (the donor sphere). The metaphorical process requires a second element the target sphere (a new conceptual domain). In describing the metaphorical model, we describe the model scenarios related to the model frames and components of each sample frame slots (as described by A.P. Chudinov). The dictatorship in the USSR during the reign of I.V. Stalin is transferred to the structural organization of the farmyard and the qualities of real people on animals. Orwell gave each animal (or every kind of it) a certain set of properties, characteristics and actions that we have tried to identify and relate to the corresponding prototype. The donor sphere of the conceptual metaphor in this work is the animal world (naturemorphic and zoomorphic metaphors). The target sphere is the Soviet state with the dictatorship of the leader. The working class and the peasantry are portrayed as a spineless flock meekly obeying the will of the leader, who, with the help of his assistants, operates the «flock». The working hypothesis was confirmed. The research results can be used both in the cognitive theory of metaphor, as well as in such areas as literature, discourse analysis, political linguistics, and others.

Orwell's book maintains even as it transforms the tradition of political fiction. Orwell's denunciation of totalitarianism overlaps with broader anxieties toward totalization pervasive in postwar England, initiating a line of political fiction in which uneasiness if not hostility toward totalization is its animating principle. The import of *Nineteen Eighty-Four* is not that it terminates the political novel, but that it coheres and crystallizes fears over totalization in myriad

forms—political, cultural, and philosophical. Orwell's book exemplifies and articulates such fears so potently that they reverberate across the political fiction in its wake. While new ways of thinking about politics and the political expand and diversify postwar novelists' engagements with politics, Orwellian anti-totalizing impulses serve as their connective tissue. This common thread, however, has gone unnoticed by critics of the post-1945 English novel. Indeed, scholarship on postwar fiction in England lacks a coherent account of the political novel. But, political fiction does not simply disappear in the postwar era: *Nineteen Eighty-Four* is a touchstone for the English political novel, not its gravestone. Orwell's landmark book does not serve as a hard break from the political fiction of the century's first half. On the contrary, *Nineteen Eighty-Four* bridges prewar and postwar political novels. Orwell's anxieties over totalitarianism—which extend to cover other forms of totalization—constitute this continuity. Yet, the assumption that *Nineteen Eighty-Four* culminates the political novel's lineage has retained purchase among critics. Howe would himself reaffirm his widely accepted thesis in an epilogue added to *Politics and the Novel* in 1987: Political fiction has not flourished in the relative stability of the Western countries during the decades after the Second World War. 10 Neither conservative stasis nor social democratic moderation ... are able to inspire first-rate novels dealing with political themes. ... Political fiction requires wrenching conflicts, a drama of words and often blood, roused states of being, or at least a memory of these. And in the decades after the Second World War, such excitements have been abundant only in Eastern Europe and parts of the third world. (254) Needless to say, Howe's statement dramatically downplays the often violent political upheavals and unrest to occur in Western Europe and North America during the latter half of the twentieth century. Howe's interpretation of the standing of the political novel on either side of World War II, however, derives from his inability to comprehend political fiction that responds to the continually receding aftermath of those total wars, his critical eye limited to political fiction that engages with the ideological conflicts that built toward them. Still, for Howe to say that the political novel disappears after Orwell seems on the face of it absurd, since critics have certainly not stopped theorizing and commenting upon the relationships between politics and literature. But Howe's judgment, if mistaken, is at least somewhat more understandable when the specific ways that he conceives of politics and the political novel are taken into account. For Howe, the term "political novel" is in effect shorthand for a novel in which the relation between politics and literature "is interesting enough to warrant investigation" (17). To be slightly more precise, Howe calls a political novel a book "in which we take to be dominant political ideas or the political milieu, a novel which permits this assumption without thereby suffering any radical distortion and, it follows, with the possibility of some analytical profit" (17). Such rewards derive from a productive tension between, on one hand, political impulses toward collective action and the public good and, on the other hand, humanistic ideals of individual agency and an private inner life. The political novel, writes David Bromwich, "must be written by an artist who feels divided by the claim of justice and the claim 11 of other values" (3). This mandate entails "imagin[ing] the life of ideology without oneself being reduced to ideology" (Bromwich 5), an endeavor that results in "a novel [that] keeps alive an awareness of the conflict—an awareness that inhibits action even as it informs the consciousness of action" (Bromwich 3). Now, why does Howe believe that such novels cease to exist after Orwell? Howe's overarching narrative in *Politics and the Novel* describes "the way in which politics increasingly controls a certain kind of novel" (Howe 17), culminating with *Nineteen Eighty-Four*, in which "politics has achieved an almost total dominion" (Howe 17), reducing the political novel's defining dynamic to "a dim underground motif" (Howe 239). In Howe's view, Orwell overwhelmed the novel with politics, tilting the balance so that a productive tension disappears and the purely destructive power of politics is placed in relief.⁵

Bibliography

1. Adorno, Theodor W. "Culture Industry Reconsidered." *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. Ed. J.M. Bernstein. London: Routledge, 1991. Print.

2. Allain, Marie-Françoise. *The Other Man: Conversations with Graham Greene*. Trans. Guido Waldman. New York: Simon and Schuster, 1983. Print.
3. Alter, Alexandra. "A Friendship for the Pages." *Wall Street Journal Online*. 11 May 2010. Web.
4. Amine, Laila. "A House with Two Doors? Creole Nationalism and Nomadism in Multicultural London." *Culture, Theory & Critique* 48.1 (2007): 71-85. Ebsco. Web.
5. Amis, Kingsley. *Lucky Jim*. 1954. New York: Penguin, 1992. Print.
6. Amis, Martin. "A PM, a President, and a First Lady." Review of *The Iron Lady* by Hugo Young. *The War Against Cliché: Essays and Reviews 1971-2000*. New York: Vintage, 2001. 19-23. Print.

UDK 81-133

TIME AND SPACE IN THE STRUCTURE OF THE NOVEL «1984» BY GEORGE ORWELL

Осипова М.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ

Before we start the analysis of the novel it is necessary to know the biography of its author, George Orwell. We have a report which will draw us a clear picture about George Orwell's personality, life and contribution of his creative work to English and world literature. While listening to the report please make some notes about main events of writer's life.

P.: The British author George Orwell, pen name of Eric Blair, achieved prominence in the late 1940s as the author of two brilliant satires. He wrote documentaries, essays, and criticism during the 1930s and later established himself as one of the most important and influential voices of the century.

Eric Arthur Blair (later George Orwell) was born in 1903 in the Indian village of Motihari, which lies near the border of Nepal. At that time India was a part of the British Empire, and Blair's father, Richard, held a post as an agent in the Opium Department of the Indian Civil Service. The Blair family was not very wealthy. In 1907, when Eric was about eight years old, the family returned to England and lived at Henley. With some difficulty, Blair's parents sent their son to a private preparatory school in Sussex at the age of eight. At the age of thirteen he won a scholarship to Wellington, and soon after, another to Eton, the famous public school.

His parents had forced him to work hard at a dreary preparatory school, and now after winning the scholarship, he was not interested any more in further mental exertion unrelated to his private ambition. At the beginning of his essay «Why I Write», he explains that from the age of five or six he had known that he would be – must be – a writer. He had finished the final examinations at Eton as number 138 of 167. He neglected to win a university scholarship, and in 1922 Eric Blair joined the Indian Imperial Police. In doing so he was already breaking away from the path most of his school-fellows would take, for Eton often led to either Oxford or Cambridge. Instead, he was drawn to a life of travel and action. He trained in Burma, and served there in the police force for five years. In 1927, while home on leave, he resigned. There had been at least two reasons for this: firstly, his life as a policeman was a distraction from the life he really wanted, which was to be a writer; and secondly, he had come to feel that, as a policeman in Burma, he was supporting a political system in which he could no longer believe. Even as early as this, his ideas about writing and his political ideas were closely linked.

Back in London he settled down in a grotty bedroom in Portobello Road. There, at the age of twenty-four, he started to teach himself how to write. In spring of 1928, he turned his back on his own inherited values by taking a drastic step. For more than one year he lived among the

poor, first in London, then in Paris. For him the poor were victims of injustice, playing the same part as the Burmese played in their country. One reason for going to live among the poor was to overcome a repulsion which he considered typical of his own class. Once again his journey was downward into the life to which he felt he should expose himself, the life of poverty-stricken, or of those who barely scraped a living.

His first book was written in 1930, «Down and Out in Paris and London» though it is not a novel; it is a kind of documentary account of life unknown to most of its readers. And this was the point of it: he wished to bring the English middle class, of which he was a member, to an understanding that the life they led and enjoyed, was founded upon the life under their very noses. At that time Eric Blair took a pseudonym George Orwell.

His next books were «A Clergyman's Daughter» (1935) and «Keep The Aspidistra Flying» (1936). In 1936 he opened a village shop in Wallington, Hertfordshire where he did business in the mornings and wrote in the afternoons. The same year he married Eileen O 'Shaughnessy and also received a commission from the Left Book Club to examine the conditions of the poor and unemployed. This resulted in «The Road to Wigan Pier». He went on living among the poor about whom he was to write his book. Once again it was a journey away from the comparative comfort of middle-class life.

In 1938, Orwell became ill with tuberculosis and spent the winter in Morocco. While being there, he wrote his next book, a novel entitled *Coming up for Air*, published in 1939, the year the long-threatened war between England and Germany broke out. Orwell wanted to fight against the fascist enemy, but he was declared physically unfit. In 1941 he joined the British Broadcasting Corporation as talks producer in the Indian section of the eastern service. He served in the Home Guard, a wartime civilian body for local defence. In 1943 he left the BBC to become literary editor of the *Tribune* and began writing «*Animal Farm*». In 1944 the Orwells adopted a son, but in 1945 his wife died during an operation. Towards the end of the war, Orwell went to Europe as a reporter. Late in 1945 he went to the island of Jura off the Scottish coast, and settled there in 1946. He wrote «*Nineteen Eighty-Four*» there. The island's climate was unsuitable for someone suffering from tuberculosis and «*Nineteen Eighty-Four*» reflects the bleakness of human suffering, the indignity of pain. Indeed, he said that the book wouldn't have been so gloomy had he not been so ill. Later that year he married Sonia Brownell. He died in January 1950.

Class work

T.: Thank you for a wonderful report. Now when you have heard about the life of George Orwell will you please answer my questions?

1. When did George Orwell realize his true calling – to become a writer and how did he learn to write books? (From the age of five or six Eric Blair (George Orwell) had known that he would be a writer. He taught himself how to write.)

2. Why did the writer live as a poor man when he was young? (George Orwell lived among the poor to overcome a repulsion which he considered typical of his own class. He wanted to experience the life of those people to whom he wanted to dedicate his works).

3. Under what circumstances had the novel «1984» been created? (George Orwell suffered from tuberculosis when he was writing his last novel «1984»).

T.: Thank you for excellent answers. As you can see George Orwell used his life experience and knowledge to reveal life conditions of poor people. Now we will try to understand how he used this knowledge while creating his best novel «1984». You have already read the novel at home and you were asked to pay particular attention to the description of space given in the novel and to focus on time organisation. Before we start let us find the definition to categories of time and space.

Time as philosophical term is identified as general form of being which predetermines the length of being and the consequence of changing in state of material objects. Time forms are: storyline time, plotline, narrative, past time, pre-past time etc.

Space – the set of homogeneous objects (events, states, functions and figures, variables, etc.) between which there are relationships such as common spatial relations. Space can act as a real visual character or narrator, and the imaginary, can be represented as increasing and narrowing.

T.: The main function of time and space in any literary work is of course the function of the main organizing element of the plot. But today I would like to show you that these two categories can perform a role of powerful means for expressing the main idea of the novel. Since you have already read the novel I would like you to share your thoughts about the main idea of this book. I will write your ideas on the blackboard so that we could decide on the most appropriate.

(Possible answers: 1. Degradation of society living in the totalitarian state; 2. Loss of free love in the totalitarian state; 3. The impossibility of free thoughts, feelings and deeds in a closed totalitarian society).

T.: Well done! You have grasped the main idea. Let us choose the third variant to express the main idea of the novel as indeed the main hero of the book has no right to feel, think and do anything willfully. Thus the main idea of the novel is as follows: The impossibility of free thoughts, feelings and deeds in a closed totalitarian society. And now we will try to see how this idea is developed with the help of time and space organization given in the book.

One of the slogans of the Party in Oceania says: «Who controls the past, controls the future: who controls the present controls the past». Please answer my question: How does the Party control the past? (Possible answer: past events are constantly changing with the help of newspapers, films, television. The past events described in these sources of information are changing and new information claims as truth).

Reading

T.: Right you are! Now you will read an episode from the novel «1984» where the process of altering of the past is described. Please pay your attention to linguistic means which specify time such as forms of the verb, adverbs and adjectives. Make notes during reading (Дод. В)

T.: Please answer my questions:

1. On which day of Hate Week did the enemy of Oceania change? (On the sixth day).
2. Why does the author of the novel try to focus our attention on this precise period of time? (He wants to show that for six long days full of hatred and rage to the enemy people were absolutely sure that this enemy was Eurasia and nothing else).
3. When has the situation changed? How did it happen? (The situation changed at night during one of the demonstrations. The speaker had been proclaiming the speech for twenty minutes when he got to know that the enemy had changed. He simply said it to people without even breaking his speech).
4. What did the crowd do? How much time did people spend to do it? (People thought that it was sabotage and within two or three minutes all posters and slogans decorating the square were destroyed).
5. Which linguistic means does George Orwell use to show the immediate altering of the past? (The immediate altering of the past is shown with the help of adverbs and adjectives of time: at just this moment; with extreme suddenness and everywhere at once; the next moment; but within two or three minutes it was all over; one minute more, and the feral roars of rage were again bursting from the crowd; and with the help of forms of the verb (Past Indefinite and Past Perfect): «Oceania was at war with Eastasia: Oceania had always been at war with Eastasia»).

Bibliography

1. Аскин Я. Ф. Время и творчество / Я. Ф. Аскин // Пространство и время в искусстве: Межвуз. сб. науч. тр. – Л.: ЛГИТМИК, 1988. – С. 12-21.
2. Блюм А. Английский писатель в стране большевиков. К 100-летию Джорджа Оруэлла / А.Блюм // Звезда. 2003. №6 // <http://magazines.russ.ru/zvezda/2003/6/blum.html>

3. Гофман О.В. К вопросу о методе концептуального анализа // Картина мира: модели, методы, концепты. Под общ. ред. проф. З.И. Резановой / О.В. Гофман. – Томск: ТГУ, 2002. – С. 213-217.

4. Николина Н.А. Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2003. - 256 с.

UDK 81-135

PEDAGOGICAL PRACTICE AND METHODOLOGICAL PRINCIPLE IN TEACHING LANGUAGES

Шаймерденова Ж.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

In the modern world, pedagogical practice and science solve the problem of improving language teaching methods and forms aimed at solving the problems of modernizing education, improving the quality and efficiency of vocational training. In the article, the author focuses on the question of the formation of communicative competence in language education. Communicative competences are seen as a broad term that is based not only on the structural features of language, but also includes its social, pragmatic, and contextual features.

Considering that the leading methodological principle in teaching languages is the principle of communicative orientation, the authors consider it important to select and organize linguistic material; specify situations and spheres of communication. On the basis of the analysis of the educational material, the authors conclude that the content of school language education is important, focused on the development of motivation of students to learn languages and on the formation and improvement of skills of cognitive, communicative, practical and creative activity.

In the conditions of integration, which currently covers almost all spheres of public life, the requirement of language knowledge is dictated by vital necessity. It is the search for work, better living conditions, realization of their creative and intellectual abilities and skills, career growth and achievement of success in professional activity, education abroad, advanced training and many other things. Such need of life is the best motivation for learning languages, including foreign languages.

We believe that the main purpose of language teaching is to develop communication competence of students, to master language as a means of communication; to achieve communication competence at the threshold level, i.e. knowledge not only of language forms (learning vocabulary and grammar), but also belief about how to apply them for the purposes of actual communication. Perhaps the heavy learning burden for students at school does not allow to devote more time for language learning, but this issue requires, in our view, special attention. In addition, participation in other cultures and participation in cultural dialogue is considered important in the acquisition of second and other foreign languages now. This goal is achieved by creating a capacity for intercultural communication. Exactly training organized on the basis of communication tasks, communication training on the basis of modern methods and techniques that is a distinctive feature of the lesson of language.

It should be noted that communication is based on the theory of speech activity. Communicative language instruction is of an activity nature, as speech communication is realized through “speech activity” which in turn serves to solve the problems of productive human activity in conditions of “social interaction” of communicating people. Participants of communication try to solve imaginary and actual tasks of joint activity through language. The activity essence of communication-oriented language education is carried out in the context of a humanistic approach to learning. This approach creates positive conditions for dynamic and

creative development of the individual in the activity. A humanist approach involves learning that is student-based. This means that teaching, or rather interacting students, is the center of cognitive activity in the lesson.

As for the definition of the concept, according to etymological studies, the development of communicative competence of students is based on the concept of “competence” which has Latin roots and comes from “compete,” which is translated into Russian as “compliant” I achieve, “I approach.” This concept has been applied in pedagogical literature for a long time, but increased interest in it has appeared only recently. This is obviously because modern education must meet the demands of the rapidly changing reality around us. In connection with the fact that the purpose of language education is to develop a culture of communication in the process of forming all components of foreign-language communicative competence, these competences involve the formation as purely linguistic skills (lexical, grammatical, phonetic) as their normative application in written and oral speech. The studied speech topics, texts are oriented to the creation of different types of speech activity, the development of sociocultural skills, which provides application for language as a means of communication, self-education, self-development, creativity, an instrument of interaction and cooperation in modern society.

Therefore, it is doubtless that the leading methodological principle in language learning is the principle of communicative orientation. This principle defines all components of the disciplinary-educational process by language. Consideration of language as a phenomenon of social (it provides communication of people) brings to the fore training for the communicative purpose — to learn to communicate on it using as graphic as sound code, highlighting first of all reading. The principle of communicative orientation determines the content of training — selection and organization of linguistic material, specification of situations and spheres of communication. At the same time, it is important what communicative skills are necessary to enter into communication, to carry it out in written and oral forms, and by what means it is possible to ensure mastery of the communicative function of language [7; 34]. According to the researcher S.D. Mukhamedzhanova, the principle of communicative orientation puts the teacher before the need for appropriate organization of training, application of different organizational forms for realization of communication. At the same time, the communicative goal of language learning is a common learning strategy.

It is common knowledge that the implementation of the main directions of reform in the teaching of languages implies ensuring the unity of education and education of students, their solid mastery of the basics of their native, foreign languages, and their ability to apply languages in practice. Thus once again emphasizes the practical-communicative orientation of the educational process by languages. Language curricula refer to increasing attention to moral, creative education of students; special emphasis is placed on the independent work of students in the lesson and out-of-school time, and the need to use computer technology is stressed.

As D.K. Vasichkina notes, the leading component in communicative competence is speech (communicative) skills, which are formed on the basis of country and linguistic knowledge, as well as language skills and knowledge. For example, in a foreign language, the minimum level of communicative competence includes the following skills:

- to communicate orally in standard situations of cultural, educational and work spheres;
- to read and understand authentic, simple texts (with understanding of the main content and with full understanding);
- orally briefly tell about yourself, environment, express opinion, retell.
- ability to write and transmit any information.

Of course, all this apply fully to both the native language and the other language. In the process of speech communication people use the means of language - its dictionary and grammar. This is necessary to build statements that are understandable to the addressee. However, knowledge of dictionary and grammar alone is not enough for communication in a given language to be successful. It is also important to know the condition of the use of certain language units and their combinations.

This means that in addition to grammar itself, the learner must learn “situational grammar,” which requires the application of language not only in accordance with the meaning of lexical units and the rules of their combination in the sentence, but also depending on the nature of the relationship between the speaker and the addressee, the purpose of communication and other factors, the knowledge of which, together with the language knowledge itself, constitutes the communicative competence of the speaker.

According to I.F. Komkov, the use of language and its study include the actions of a person, in the process of carrying out which he develops several competences: general and communicative language. At the same time competences mean the sum of knowledge, skills and personal qualities, which allow a person to perform various actions. General competencies include competence, declarative knowledge, learning ability, skills. General competencies are not linguistic, they provide any activity, including communicative. Communicative linguistic competences include linguistic, pragmatic, sociolinguistic components and allow to carry out activities using language means.

Communicative competence suggests that the person who has learned it is able to apply languages productively. For example, to use foreign language as a means of intercultural and inter-linguistic communication. Consequently, with the introduction of a competency approach, there is also a cultural approach that involves full interactive communication between individuals and cultures. According to E.N. Solovova, the formation of communicative competence of students is a common didactic problem. The author notes that various ways of solving the problem of creating communicative competence of students are popular in world practice.

The content of school education is focused on the development of motivation of students to learn languages and on the formation and improvement of skills in all types of speech activities, the development of general educational skills, and the acquisition by students of experience of educational, cognitive, communicative, practical and creative activities. The main purpose of language study is to form a communicative competence, i.e. the ability and willingness to carry out interpersonal and intercultural communication with native speakers. The teacher can solve this problem most fully by developing communication competence of students according to the principle of spirality.

Modern education should be conducted in such a way that students have an interest in knowledge, initiative and independence in work. During education, students should not only master the system of knowledge, skills, but also develop their abilities and creative skills. For this purpose, it is necessary that the school give a special place in such forms of classes as ensure active participation in the lesson of each student. At the same time, the teacher should organize and direct the work of the students to a greater extent. Thus, communication-oriented language training should take into account the peculiarities of real communication in reality.

Then, we consider it necessary to consider those types of competence that are directly relevant to the study of the language. In this context, language competence is the practical mastery of the material of the language system. Linguistic competence includes knowledge of the basics of language science, learning the conceptual base of the training course and formation of educational and linguistic skills to work with language material. Of course, the purpose of teaching Russian in the conditions of bilingualism in our state is related to the formation of communicative competence of one of the priority categories of lingvodidactics and the basic component of culture.

Bibliography

1. Lynch, Tony. Communication in the language classroom. - XVI, 174 p.: fig. - Oxford; New York, 2001.
2. Morgan, J and M. Rinvulcri. Once Upon a Time. Cambridge: Cambridge University Press. 1993.
3. Nic Underhill. Testing Spoken Language. A handbook of oral testing techniques. Cambridge University Press. 1987, 117 p.

UDK 81-135

THE PROFICIENCY OF SPEAKING AND LANGUAGE LEARNING

Шаймерденова Ж.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

The proficiency of speaking becomes one of the five skills that should be acquired by every child in this 21 century era. Communicating and collaborating and language boundaries become a necessity in diverse and multinational communities. Mutually beneficial relationships are a central undercurrent to accomplishment in Business.

Every year in many parts of the world a considerable number of persons find themselves called upon to teach English to those whose mother tongue is not English. Their pupils may be children or adults, and range from those who already have some knowledge of English either in its spoken or written form to those who know not a single word of the language. The mother tongue of those who are about to engage in such teaching is usually English, but to some of them English is a foreign language in which they may or may not be proficient. But in either case they find themselves taking on a job which is unfamiliar to them.

They have rarely been specially trained to teach English as a living language and as a means of immediate communication. Pupils already have some knowledge of English, the teacher more often than not has recourse to a reading book, and causes his pupils to read - with or without the process of translation. Or, if a command of the spoken language is the objective, they content themselves with carrying on “conversation” with their pupils. In the latter case such teachers find themselves at a loss. The various techniques of teaching through conversation are usually unknown to them and, like the veterans who came into this field before them, they pick up the devices of oral teaching by dint of the process of trial and error.

Language acquisition occurs through social interaction, through having to use the language with others in authentic communication settings. Language develops as speakers try out the language they are figuring out in situations with others, and as others respond to their efforts. Interlocutors work together both to be understood and to understand each other. So, one of the methods of teaching speaking is to give children tasks to speak to each other more than to speak to teacher. These principles suggest a communicative approach to language teaching, which focuses on involving pairs and small groups of learners in authentic communicative situations and in problem-solving and information-gap activities. They suggest an approach in which the teacher uses English both to introduce and oversee the activities and to talk with children as they work together. These principles help teacher, who wants his children to speak English, to be focused on the communicative approach in teaching.

Meanwhile, teaching speaking to young learners may give some difficulties to the teacher, since the young learners also consider speaking as a great challenge since it requires them to speak and think at the same time. The Swiss psychologist Jean Piaget and his colleagues have demonstrated that children in primary or elementary school are usually in the concrete operational stage of cognitive development. This means that they learn through hands-on experiences and through manipulation of objects in the environment. Children in primary or elementary-school settings generally learn by doing. If this principle were extended to the English teaching setting, it would mean that children in language classes need to be active than passive; they need to be engaged in activities of which language is a part; they need to be working on meaningful tasks and use language or accomplish those tasks. So when the teacher wants to teach children how to speak he should not only show them how to do it but give them

tasks and practical exercises.

The goal of teaching speaking is communicative efficiency. Learners should be able to make themselves understood, using their current proficiency to the fullest. They should try to avoid confusion in the message due to faulty pronunciation, grammar, or vocabulary, and to observe the social and cultural rules that apply in each communication situation. To this relation, it is worth voting to what Nunan believes, which particularly dealing with teaching speaking.

In his perception, to teach speaking can be defined as to teach the students to: - Produce the English speech sound and sound patterns - Use words and sentences stress, intonation patterns, and the rhythm of the second language - Select the appropriate words and sentences according to the proper social setting, audience, situation and subject matter - Organize their thoughts in a meaningful and logical sequence - Use language as a mean of expressing values and judgments - Use the language quickly and confidently with few unnatural pauses, which is called as fluency. To help the students in developing communicative efficiency in speaking, teachers can use a balanced activities approach which combines

language input, structured output, and communicative output. First, Language input comes in the form of teacher talk, listening activities, reading passages, and the language in which the students hear and read outside the class. It gives learners the material they need to begin producing language themselves. Language input may be content oriented or form oriented. Second, structured output focuses on correct form. In structured output, students may have options for responses, but all of the options require them to use the specific form or structure that the teacher has just introduced. Structured 21 output is designed to make learners comfortable producing specific language items recently introduced, sometimes in combination with previously learned items.

Instructors often use structured output exercises as a transition between the presentation stage and the practice stage of a lesson plan. Textbook exercises also often make good structured output practice activities. Third, communicative output, the learners' main purpose is to complete a task, such as obtaining information, developing a travel plan, or creating a video. To complete the task, they may use the language that the instructor has just presented, but they also may draw on any other vocabulary, grammar, and communication strategies that they know. In communicative output activities, the criterion of success is whether the learner gets the message across. Accuracy is not a consideration unless the lack of it interferes with the message. Teacher Roles in Teaching Speaking Paul lists several principles that teachers need to consider in preparing students to communicate in English:

1. Introducing and practicing patterns in ways that feel meaningful to the children, such as in games, in situation where the children genuinely want to express themselves, and through personalization.

2. Practicing new patterns in combination with the other patterns the children have learned, so the children can internalize them more easily.

3. Giving the children many opportunities to guess how to use the patterns flexibly in novel situation.

4. Giving the children confidence to speak out in front of others by talking independently with other children and the whole class.

5. Building the children's inner strength to deal with confusing and novel situations, by presenting them with puzzles to overcome and solve, and making sure they are finally successful.

In one teaching activity, the teachers might play more than one roles in the classroom. They can be a prompter in the middle of speaking of activity then in the end of the class they will play a role as feedback provider. Characteristics of Young Learners Young learner is categorized as students from ages three to eight years old. Pinter limits the age groups of young learners from five to fourteen years old. However, she offers an idea that age of categorization is not a big deal in teaching language to young learners. The main issue in teaching language to young learners should begin with the consideration that every child is unique and they have substantial

differences within, such as the culture differences. Moreover, Paul adds that all children deserve the chance to achieve their potential both as learners and as whole people, and become broad-minded members of a truly international society. Further, Harmer classifies the characteristics of young learners as follows:

- They respond to meaning even if they do not understand individual words;
- They often learn indirectly rather than directly;
- Their understanding comes not just from explanation, but also from what they see and hear, and crucially, have a chance to touch and interact with;
- They find abstract concepts such as grammar rules difficult to grasp;
- They generally display an enthusiasm for learning and a curiosity about the world around them;
- They have a need for individual attention and approval from the teacher;
- They are keen to talk about themselves and respond well to learning that uses themselves and their own lives as main topics in the classroom;
- They have a limited attention span unless activities are extremely engaging, they can get easily bored. Based on those classifications, various teaching approach in teaching young learners are significantly developed. The finding of an effective approach is usually correlated with the particular needs of the young learners. In this context, teacher should develop a general approach based on their views on how young learners learn most effectively and consistently.

Since the teaching English to young learners become a universal consideration due to the expansion of English, there must be specific approaches in teaching them.

Bibliography

1. Lynch, Tony. Communication in the language classroom. - XVI, 174 p.: fig. - Oxford; New York, 2001.
2. Morgan, J and M. Rinvoluceri. Once Upon a Time. Cambridge: Cambridge University Press. 1993.
3. Nic Underhill. Testing Spoken Language. A handbook of oral testing techniques. Cambridge University Press. 1987, 117 p.
4. David Nunan. Communicative Language Teaching – 2204.

ӘОЖ 82,3215

ШЕШЕНДІК ӨНЕР ТУРАЛЫ АТАҚТЫ ҒАЛЫМДАРДЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Ауешова А.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Шешендік өнер туралы атақты ғалымдардың көзқарастары және би-шендердің шығармаларындағы «бірлік», «ынтымақ» мәселесі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются взгляды известных ученых на ораторское искусство и проблема «единства», «солидарности» в произведениях биев.

Би-шешендер шығарған әдебиет үлгілері - негізінен заман, қоғам, өмір жайлы ойлы сырлы толғаулар, ақыл-өсиет түріндегі шешендік сөздер, мақал тақілетті тұспал-дидактикалық термелер сондай-ақ елді жеңіске бастаған батырлардың көзсіз ерлігін жырлаған. Ерлік эпосы, ел қожаларын дәріптейтін мадақ жырлар, қайғылы қазаға байланысты азалы сөз, естірту жоқтау немесе қара қылды қақ жарған әділ қазы, я болмаса

табан асты тапжылмастан сөз бастап, терең оймен жұртты ұйытқан ақыл иелерін қошамет тұтар арнаулар болатын.

Би-шешендер поэзиясындағы дидактика - өзімен-өзі оқшау жатқан өнегелі сөз, тағылымды ой-идея емес, жыраулар ұстанған көркемдік әдістердің талабына лайықтала, жыраудың азаматтық көзқарасынан өріс ала көрінетін көркем идеялар жиынтығы. Би-шешендер дидактикасынан ел болу, өмір мәні, адам жаратылысы, замана жайы тәрізді сан қилы мәселелерге арналған жүлге-жүлге ой-идеяларды молынан ұшырастыруға болады және бұл идеялар түрлі дәуірлерде әлеумет түсінігіне лайықтала жаңғырып, жаңара көрініп отырады.

Қазақ даласында ғұмыр кешкен, артына аталы сөздер қалдырған би-шешендер өте көп болған. Зерттеушілердің қаламына іліккен атақты би-шешендердің саны 150-ден асады. Жинастырылып, зерттелмей қалғандары қаншама! Би-шешендер – көркем де ойлы сөздің иелері, мемлекет тағдырына араласып, ұлтының болашағы мен бірлігі жолында, халқының тәуелсіздігі мен намысы үшін ауыздыға сөз, аяқтыға жол бермеген тарихи тұлғалар, қоғам қайраткерлері. Қазақ шешендік өнерінің дамуында би-шешендердің орны ерекше екені белгілі. Би-шешендердің сөз саптаулары, сөздерді жүйелі қолдана білуі, сөз маржанын сүзе білулері одан кейінгі дәуірлердегі ақын-жыраулар шешендігінде, ақындар шығармашылығында, жалпы қазақ сөз өнерінде зор үлгі –өнеге екені сөзсіз. Би шешен атану үшін халық алдында сөйлеп сыналып, атақ-абыройға ие болған, елді аузына қарата алатын шешен, қара қылды қақ жарған әділ, әдет-ғұрып заңына жетік білгір, ата-баба мекенін жаудан қорғайтын жүректі, әскери тәсілдерді меңгерген дарынды қолбасшы батыр, дау-жанжалды ақылмен шешетін ойшыл, хандарға кеңес беретін ақылгөй, өмір тіршілігін терең зерделеген философ болуы керек. Би-шешендердің толғауларында халықтың әлеуметтік тұрмысы, адамның мінез-құлқы, жаманды-жақсылы қасиеттері суреттеледі, жағымсыз қылықтары сыналады, адамның өнегелі істері дәріптеледі. Би-шешендердің нақыл сөздері, көркемдік шеберліктері ғасырлар қойнауынан мәнін, сәнін жоғалтпай осы күнге дейін жетіп отыр. Мысалы билер тарихында аттары қатар аталатын Төле би, Әйтеке би, Қазыбек би «қазақ халқының үш биі» ел басына күн туған қысылтаяң кездерде, билер кеңесі кезінде де, ел жиналған айт, ас, той тұсында да, жер дауы, жесір дауы, құн дауы көтерілген жерлерде де бас қосып, бірге шешісіп келген. Халықтың бірлігі мен ынтымағын сақтауда өздері ісімен де, сөзімен де үлгі болған.

Қазақ қоғамы үшін орны бөлек, еңбегі ерен, өмірі мен талантын халық үшін аянбай жұмсаған жауынгер ақын - **Махамбет**. Махамбет әдебиет тарихында жырау емес, ақын деген атпен танылды, сонда да ол жыраулық мектептен қол үзген жоқ.

Махамбет өлеңдерінің біразы тек толғау өлшемімен келіп қойған жоқ, ойдың берілу тәсілдері - психологиялық параллелизмдер, синтаксистік жарыспалы құрылымдар, ойды түйіндеп қайырып отыратын қайталама сөздер, басқы, соңғы, ішкі ұйқастар, дыбыстық үндестіктер ақын толғауларында орын алды.

Абай үшін өзіне дейінгі көркем сөз үлгі болмаса да, рухани азық болды. Терең логика мен поэтикалық көркемдікке құрылған шешендік сөздерден үйренді. Абайдың қара сөздері бастауын қазақтың осы шешендік өнерінен бастау алды. Сөйлем құрылысы өлең мен қара сөздің аралығында болып келген шешендік сөздер де ырғаққа құрылады. Өлеңге тән бастапқы ұйқас, соңғы ұйқас, ішкі ұйқастар қазақ шешендік сөздерін өлеңге жақындастырса, сезімнен гөрі келелі пікірге, түйінді ойға, терең логикаға құрылуы оны қара сөзге жақындастырды.

Сүйінбай өмір шындығын тап басып, батыл да бейнелі тілмен айта лаған болса, сындарлы да кемел шағында ол отты, өткір, көреген, ақпа ақын болғаны айдан анық. Оттылық, өткірлік, көрегендік, ақпалық қасиеттер дүлдүл шешенге тән қасиеттер.

Шешендік өнердің зерттеліп ғылыми жүйеленуі ерте замандардан басталған. Мәселен, көне грек, рим дәуірінде бұл өнердің жеке пән ретінде оқытылып, теориялық тұрғыдан зерттеле бастағанын көреміз.

Антикалық шешендік өнер қақындығы алғашқы толыққанды мәліметті бізге Перикл дәуірі (б.з.д. V ғ.) береді. Перикл даңққа мемлекет және саясат қайраткері бола жүріп адамдарды сұлу сөзбен ораған шешен ретінде бөленді.

Бұл кезеңдерде шешендік сөздердің теориясы мен шешендік өнер ілімі пайда болды. Оның негізін Коракс, Лисий және Горгий салды. Коракс шешендік өнерге “Шешендік дегеніміз – нандырудың қызметшісі” – деп аныққама берді.

Софистік ағымның көрнекті өкілдерінің бірі – Сократ. Сократ ғылыми трактат жазыпқалдырмаған. Оның философиялық ой-тұжырымдары Аристотель мен Платон еңбектерінде көрініс тапқан. Сократ даналық сөздерін көшеде, алаңда жиын-топқасөйлеп, айтып отырған.

Жалпы шешендік өнер туралы философ-шешен әл-Фараби «Риторика» атты еңбек жазып, онда шешеннің сөйлеу шеберлігіне тоқталған. Шешеннің сөйлеу шеберлігі жөніндегі тұжырымдары Аристотельдің пікірімен сәйкес келеді. Өмірлік мәселелерге қатысты дау- дамайлар мен мемлекет, қоғам, адам тағдырына қатысты пікір сайыстарында жеңіске жетер шешен образдарын айқындап, Аристотель айтқан шешендік қасиеттерді: анықтылық, шыншылдық, дәлелдің молдығы, көз жеткізушілік, білімділік, сендіру қабілеттерімен қоса, жұртты өзіне баурап алар қимыл, бет-жүз құбылыстары, дауыс сазы мен сөйлеу мәнерін талдап түсіндіреді.

Пікір сайысында шындықты іздеп табуды, ақиқатқа көз жеткізудің тәсілі ретінде Платон айтқан диалектиканың маңызы зор екенін көрсетеді.

Қайырымды қала ұғым түсініктерінде әл-Фараби қайырымды қала бес түрлі адамдардан тұрады деп, ең құрметті адамдарға даналарды, пайымдағыштарды, маңызды істе беделді адамдарды, солардан кейін шешендер мен діни қызметкерлерді, сөзге шебер ақындарды жатқызады. Әл-Фарабидің айтуында даналар мен пайымдағыш шешендерде болатын ақыл парасат күші адамның ойлауына, пайымдауына, ғылым мен өнерді ұғынуына және жақсы қылық пен жаман қылықты айыруына көмектесетін күш. Әл-Фараби этикасының ең жоғарғы категориясы – бақыт, өйткені ең жоғарғы игілік осы бақыттың бойына шоғырланған. Қоғамды жетілдіру арқылы адамдарды бақытқа жеткізетін өнерді логика өнері деп таниды.

Ірі реформалардың бірі «Жеті жарғы» заңының қабылдануы. «Жеті жарғы» заңы үш жүздің төбе билері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке бидің қатысуымен, хан қасындағы билер кеңесінен өтті. «Жеті жарғы» аталуы «Қасқа жолдың» бұрынғы бес тарауына (мүлік заңы, қылмыс заңы, әскери заң, елшілік жоралары, жұртшылық заңы) тағы да екі тарау: жер дауы туралы заң мен құн дауы туралы заңның қосылуынан еді. Хандық билік едәуір нығайды. Тәуке өзінің саясатын билер мен батырларға сүйеніп жүргізді. Тәуке хан билер кеңесі арқылы халыққа иек артты. Өйткені билер кеңесі барлық румен тығыз байланыс орнатып, ел бірлігін нығайтты. Өз кеңесінде халық көкейіндегі маңызды мәселелерді: көш қоныс, ел тыныштығы, сыртқы жаудан қорғану, т.б. талқыланған.

Аристотель сөйлеу өнеріне қатысты бірнеше еңбектер жазды. Ол «Риторика» трактатын оқу құралы мақсатында емес, аналитикалық шығарма ретінде жазды. «Риторикада» сөйлеудің түрлері, стиль мәселелері қарастырылды. «Поэтикада» көркем сөздің түрлері, «Аналитикада» сөз таным құралы ретінде қарастырылды. Аристотельдің «Риторика» трактатында көпшілікке арналған классикалық сөздің түрлері мыналар: тағылым сөз, соттағы сөз, өсиет сөз. Аристотельдің шешендік өнердің ең басты табысы – сөйлеудің анықтылығы мен түсініктілігінде екендігін айтты. Ол ойын стильге қатысты дамытып, стильдің негізін дұрыс, көркем сөйлей білу құрайды деп көрсетті. Шешендік сөздің мазмұны мен әсерлілігі, ықпалдылығы Аристотельдің «Риторикасында» қоғамдық және мемлекеттік құрылысқа байланысты қарастырылды. Аристотельдің көзқарасынша, қоғамдық мемлекеттік құрылыс ең алдымен қоғамның сөзбен ұйымдасуы. Сонымен қатар, ғалым шешендік сөздің түрлерін аудиторияның құрамына қарай, мақсатына қарай сөйлеу түрлерін, шешеннің әдебі секілді критерийлерін айқындап берді.

Сөздің таза, дұрыс, анық, дәл айтылуының үстіне, лебіз көрнекті, көркем болуы тиіс. Шешендік сөз қашанда көркем, осы қасиетімен ол көпшілікті қызықтырады. Шешендік сөздің мәнерлілігі сөз етіп отырған зат, құбылысты, ұғым, түсінікті айқын, дәл сипатталуынан көрінеді. Шешендік сөздердегі көріктеу құралдары: көріктеу (эпитет), теңеу, бейнелеу (метафора), алмастыру (метонимия), бернелеу (символ), әсірелеу, мезгеу (синекдоха).

Көріктеу (эпитет)-бір нәрсені көптен айырып, көзге көбірек түсерлік етіп айтқысы келгенде, ол нәрсенің атына айқын көрсеткендей сөз қосып айту. Мыс., Алтын ұяң отан қымбат, Құт берекең атаң қымбат.

Шешендердің көркем ойлауының, дүниетанымының ұлттық ерекшелігі **теңеуден көрінеді. Теңеуде** екі жағдай салыстырылады. Мыс., көңілі білімсіздің құмдай болар, құйса ада дария тасып жымдай болар.

Сөздердің ауыс мағынасы деп олардың ауыстырып қолданылуынан туындап тұрақтаған мағынаны **бейнелеу** деп айтамыз. Мыс., ашу дұшпан, ақыл дос, көп сөз көмір, аз сөз алтын.

Арасында жақындығы бар екі нәрсенің атын ауыстырып, бірінің орнына бірін айту **алмастыру** деп аталады. Мыс., алысым жақын болды, тәттім шырын болды.

Бейнелеу бір нәрсенің, көбінесе адамның мінезін, құлқын, амалын екінші нәрсенің мысалында көрсетіп айту. Мыс., адам аяғының тұзағы бала шаға.

Әсірелеу бір нәрсені не кемітіп, не асырып айту. Мыс., жорғаңыз да дүлдүл ғой, көздің жауын арбайтын.

Мезгеу бір ұғым орнына екінші ұғымның айтылуы. Мыс., Халық жүдеп, іш азбас.

Әсерлеу деп сөздің әсерін күшейтіп сөйлеуді айтады.

Діни мазмұнді шешендікке құран сүрелері, діни уағыздар, діни мейрамдарда халыққа қаратылып айтылатын тілек сөздер жатады. Қазір халқымыз дінге жаппай бет қойғанда, діни шешендіктің қолданылатын орындары көбейді. Құрандағы сүре жолдары түгелімен риторикалық сұрақтардан тұрады. Риторикалық сұрақ сезім, тебіреністен туындайтыны, сөйтіп оқырмандарына әсер етуді көздейдіні белгілі. Сүре жолдарында адамшылықты, бірлікті, махаббатты білдіретін ойлар бірыңғай сөйлем мүшелерімен келіп отырған. Бірыңғай сөйлем мүшелерімен сөйлеу әдісі мазмұнға тереңдік, ойға үдетпелік, тілге көркемдік сипат беретіні белгілі. «Құран Кәрімнің» тіліндегі көркемдік қуатты үн, ой айқындылығы, ыңғайлас салалас пен шартты, қимыл- сын бағыныңқылы сабақтас құрмаластардың жасалу жолдарынан, бұйрықты сөйлемдердің қатысуынан, қаратпа сөз бен демеулік шылаудың қолданысынан, риторикалық сұрақтардан көрінеді.

Библиографиялық тізім

1. ХҮІІІ-ХІХ ғасыр қазақ әдебиеті / Редакциясын басқарған Қ.Жұмалиев. - Алматы: 1967. - 582 б
2. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. Алматы: Жазушы, 1967. - 388 б.
3. Жыр мұра. Құрастырып, алғы сөзін жазған ф.ғ.к.Оспанұлы Ә. – Астана: Елорда, 2001.– 496 бет.
4. ХІХ ғасырдағы қазақ поэзиясы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 320 бет.
5. Мағауин М. Ғасырлар бедері. - Алматы: Жазушы, 1991. - 422 б.
6. Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, II том 1989.– 495 бет.
7. Бердібаев Р. Ғасырлар толғауы. - Алматы: Жазушы, 1977. - 320 б.

МАЙҚЫ БИ СӨЗДЕРІНДЕГІ «БІРЛІК-ЫНТЫМАҚ» МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨРІНІС ТАБУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ауешова А.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Шешендік өнер туралы атақты ғалымдардың көзқарастары және би-шендердің шығармаларындағы «бірлік», «ынтымақ» мәселесі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются взгляды известных ученых на ораторское искусство и проблема «единства», «солидарности» в произведениях биев.

«Өнер алды - қызыл тіл», - деп білген халқымыз ежелден сөз өнерін қадірлеген. Мұралардың ең қымбаты, асылы - сөз өнері. Қазақ халқы қымбат сөздің, киелі сөздің құдіретіне бас иген. Сөз өнерінен аяулы, ардақты өнер жоқ, өйткені ол - ұлтымыздың ақыл-ойы, ар-ожданы, абыройы.

Сөз өнерінің негізін, әрине, сөз түзеді. Қазақтың киелі де, қасиетті шешендік өнері «бар өнердің биігі» ретінде саналған. Оған тағы да бір дәлел «Қазақ халқы сөз өнерін жоғары бағалаған. Ол өнердің ұшар биігі де, қоңыр жайсаңы да - біздің қазіргі өміріміз деп білем», - деп жазады ғалым М.Б.Балақаев [1] «Қазақ әдеби тілі» атты еңбегінде.

Шешендік сөздер - мән-мағынасы терең тәрбиелік мәні зор, құнды дүние. Ең алдымен, шешендердің сөздері ауызекі айтылып, ауызша таралған, халық жадында сақталған.

Шешендік сөздер деп қазақ халқының өмірінде арғы-бергі кезеңдерде ғұмыр кешкен белгілі бір тарихи тұлғалар есімдеріне байланысты айтылатын өнегелік мағына-мазмұны терең сөздерді айтады. Шешендік сөздер өскелең ұрпақты ақылдылыққа, төзімділікке баулып, елді, жерді сүйуге, батырлық пен елдікті, ізгілік-жақсылықты дәріптеп, әділдік үшін күресуге, ел қамын жейтін қамқор азамат болып өсуге тәрбиелейді.

Бүгінгі қоғам бізден әр адамның өз пікірін, өз ой-қарасын орнымен, өз мақсат-мүддесі тұрғысынан жетік жеткізіп, қойылған сұрақ, ой таластарға жауап бере білуді қажет етеді. Пікірлесе алу, ой сала білу, пікір таластыра білу, адамның білімін, білігін, сөз байлығын танытумен бірге қоғамдағы орнын да анықтайды. Қоғамның осындай талаптарына сай сөйлесе білу, пікірлесеу мәдениетінің негіздерін үйренуіміз керек.

Сөз шеберлігі - шешен сөйлеу, әдеби-көркем тілде сөйлеу, сондай-ақ түрлі-тілдік амал-тәсілдерді мағыналық, формалық, стильдік сипаттарына сай ұтымды талғап таңдай білу. Жастарымыздың, яғни шәкірттеріміздің, сөздік қорын молайтып, әдеби тілде көркем сөйлеуіне басты ықпалымыз шешендік өнер қыр-сырын оқытып, игерте білуіміз керек.

Шешендік сөздің қажеттігі ауызша сөйлеудің аясы кеңейген сайын арта түсуде. Бүгінде шешендік өнердің қолданылатын өрісі кеңіді. Ол қоғамның саяси, әлеуметтік өмірінің барлық саласында идеологиялық тәрбиелік іс-әрекеттердің, оқу-ағартудың, заң мен ғылымның, ел басқару істерінің, яғни, бұқараның ең қажетті құралына айналды.

Ауызша сөйлеу дәстүрін жандандырып, шешендікке үйрету - тіл мәдениетінің басты мәселелерінің бірі. Бұл күнде шешендік сөздің рөлін көтеру - тіл мәдениетін көтерудің бір шарты, өйткені соңғы кездерде топ алдында дұрыс, әсерлі, әсем сөйлеуге жөнді мән берілмей, босаңсып кеткен жайы бар. Мектеп, колледж, университет қабырғасында «шешендік өнер», «тіл мәдениеті», қазақ тілі сабағында шешендік сөздерді көп насихаттау бүгінгі таңдағы сабақ жүргізіп жүрген оқытушылардың басты міндеті.

Шешендік өнердің жаңғырығы - бұл қоғамдық қажеттілік. Шешендік өнер қашанда халықтың қоғамдық-әлеуметтік өміріне, саяси-экономикалық жағдайларына байланысты дамып, кемелденіп отырған.

Шешендік өнер - өзінің нақты зерттеу нысанасы, белгіленген теориясы, сандаған жылдардан бергі тарихы бар пәндердің бірі. Қолданбалы пәндердің қатарына жататын шешендік өнер кешендік білім жүйесін құрайды. Бұл білім сөйлеу этикасын жетілдіру, тілді әлеуметтік қызметіне қарай жұмсай білу, өз пікірін жеткізу, сендірумен бірге сөз арқылы оқыту, тәрбиелеу мақсаттарын қояды.

Шешендік өнер тек құрғақ білімді жатқа білу емес, оның ерекшелігі де сол кез келген ортаның ыңғайына қарай сөйлеушінің өзін ұстай алуы, дұрыс ойын жеткізе алу десек, айтылған шарттар практиканы қажет етеді.

Қоғам тарихына көз салсақ, қай халықтың болсын күрделі қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлері, қолбасшылары, мәмлегерлері, ғалымдары ойға шебер, тілге шешен болғанын байқаймыз. Әр қоғамның өзіне лайықты қарым-қатынасы қалыптасатыны сияқты ойлау, сөйлеу мәдениеті, озық ойлы, шебер тілді адамдары да болғаны даусыз [2].

Шешендік өнер ғылым ретінде біздің жыл санауымыздан бес-алты ғасыр бұрын шығып қалыптасқан. Шешендік өнерді ғылыми тілде риторика дейді. Римдіктер сөз зергерлерін төрт топқа жүйелеген, олар: шешендер, философтар, ақындар, тарихшылар. Мысыр, Вавилон, Ассирия, Қытай, Үндістан елдерінде шешендік өнер айырықша дамыған. Осынау өнердің үзілмес тарихы көне Грекиядан басталады. Шешендер тек шешендік өнерлермен ғана танылып қоймай, әрі би, әрі қолбасшы, әрі батыр, әрі жырау, әрі философ бола білген.

Қазақ би-шешендері сөз өнерін барлық өнерден жоғары қойып, «Өнер алды - қызыл тіл», «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ», «Тілдің майын тамызып, сөздің балын ағызып, хас шешендер сөз табар», «Тілі мірдің оғындай» сияқты көптеген қанатты сөздер мен мақал-мәтелдерді, сөз оралымдарымен тұрақты теңеулерді тілдік қолданысқа кеңінен енгізіп, келер ұрпаққа шешендік өнердің мол асыл мұрасын қалдырды [3; 25].

Қазақ халқы шешендік өнерді, оны иеленуші адамды ерекше құрмет тұтқан. Шешендіктің арнайы мектебі дегенді білмеген қазақ даласында «би» мен «шешен» атанудың жазылмаған өзіндік қағидалары мен ережелері болған. Мәселен, «би шешен» дегендегі «би» сөзінің өзінің беретін мәні, атқаратын қызметі ерекше болған.

«Би» атанған адам қандай болуы шарт? Би сайланбалы қызмет емес, ел ақсақалдарының ұйғарымы, өзара келісімі мен шешімі бойынша елдің салт-дәстүрін білетін, шежіреден хабары бар, аузы дуалы, шаруасы тұзу, ата тегі белгілі және елге беделді, сыйлы адам болған; би жас ерекшелігіне бағынбайтын қызмет.

Ертедегі ділмәр шешендердің көсем де, шешен сөздері кім туралы, кімге, не мақсатпен айтылғаны әр түрлі жағдайларда жүзеге асқан. Би-шешендердің құнды ойлары тегіннен тегін айтыла салмаған, орынды жерде, белгілі бір мақсатта жүйелі қолданыс тапқан. Мәселен, келелі мәселелер үлкен жиын-топтарды, тіпті отбасы, ошақ қасын да қамтыған. Онда тез арада шешімін табуы тиіс мәселелер дидактикалық ақыл-өсиетке толы философиялық ой-түйіндер де молынан кездеседі.

Қазақтың би-шешендері ғасырлар бойы ұрпақтарды сөйлеу мәдениетін игеруге қалыптастырды [3; 26]. Шешендік сөздер, негізінде, халық даналығынан туған асыл мұра, халықтың асыл қазынасы. Мазмұны халықтың бастан кешірген өмірін, арманы мен қиялын көрсетеді. Өмірге, дүниеге көзқарасын, ой-өрісін бейнелейді. Халық өзінің қиялдаған арманына қашан да жетемін деген сенімнен айрылмаған. Өмірдің сан алуан құбылыстарды бір-бірімен теңеп, салыстырып, болашағын болжап, қиялдап сөйлеген сөздер табысқа, жеңіске жетуге құлшындырып, рухтандырып отырған, қуаныш үстінде дем берушілік, реніш тұсында жұбатушылық қызмет атқарған.

Би - дау-жанжалға билік айтушы білікті адам. Би халықтың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін жақсы білумен бірге сөз таласында шешендігімен, даулы істі қарауда тапқырлығымен дараланып, ел ішінде белгілі жан болған.

Билер билік шығару, ол биліктердің орындалу әдістерін белгілеуде тең құқықтарын пайдаланған. Олар кіші, орта және ішкі орда хандарының кеңес құрамына кіріп, хандар саясатына елеулі ықпал жасаған. Ел ішінде «Билер соты» деген Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарына дейін болды.

Қазақтың тұңғыш биі атанған Майқы би — ұлттық, шешендік өнеріміздің атасы. Халқымыздың аңыз-әңгімелері бойынша, Майқы әділ бітім айтып, шешім шығарған парасатты, ақылды би болған. Майқы халқына адал болып, оның бейбіт өмірін жақтаған адам. «Түгел сөздің түбі — бір, түп атасы Майқы би» деген халық даналығы осыдан шыққан. Семей жеріндегі Шыңғыстауда Шыңғыс ханды ақ киізге көтеріп хан сайлағанда Майқы би батасын берген:

Тұлпардан тұлпар туады,
Сұңқардан сұңқар туады.
Асылдан асыл туады,
Масылдан мал бақпас туады,
Тілазардан қылжақпас туады.
Таздан жарғақпас туады,
Сараңнан бермес туады,
Соқырдан көрмес туады.
Мылжыңнан езбе туады.
Қыдырмадан кезбе туады.

Майқы бидің ұлы дарыны оны елдің сөз ұстаған ұлағатты биік мәртебеге көтерді. Оның көп тебіреністері қоғам дамуына, ел тірлігіне арналады. Ел мүддесі, мемлекеттік бірлік пен береке туралы Майқы би өз толғамдарымен ұрпаққа өшпес өсиет сөз қалдырды. Қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлиханов «Ұлы қырғыз-қайсақ ордасының аңыз, әпсаналары» атты еңбегінде Майқы би туралы толымды түсінік берген. Шоқанның тарихи тұжырымын Абай жазған сөздермен байланыстырса, Майқы бидің елдік, мемлекеттік рухының ғылыми байыбы дәйектеле түседі.

Библиографиялық тізім

1. ХҮІІІ-ХІХ ғасыр қазақ әдебиеті / Редакциясын басқарған Қ.Жұмалиев. - Алматы: 1967. - 582 б
2. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. Алматы: Жазушы, 1967. - 388 б.
3. Жыр мұра. Құрастырып, алғы сөзін жазған ф.ғ.к.Оспанұлы Ә. – Астана: Елорда, 2001.– 496 бет.
4. ХІХ ғасырдағы қазақ поэзиясы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 320 бет.
5. Мағауин М. Ғасырлар бедері. - Алматы: Жазушы, 1991. - 422 б.
6. Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, II том 1989.– 495 бет.
7. Бердібаев Р. Ғасырлар толғауы. - Алматы: Жазушы, 1977. - 320 б.

ӘОЖ 82,3215

ХАЛЫҚТЫҢ ТҮР МЕН ТҮС ЖАЙЫНДАҒЫ ТАНЫМЫ

Бердыбаева А.Е.

Шымкент университеті, Шымкент

Халықтың түр-түс жайындағы дәстүрлік ұғымына, танымына негіз боларлық басқа да табиғи құбылыстар баршылық. Бірақ халық олардың бәрін жалпы түрде, ең басты қасиеттерін ғана қабылдаған. Мәселен, қазақтар қызыл алма, көк қауын, сары қымыз, қара жер, ақ нан, жасыл орман, сұр бет деп айта береді. Ал енді

өзімізге таныс осы заттар мен құбылыстардың түстеріне зер салып қарасақ, олар шынында да дәл сондай емес сияқты. Мысалы, көк алманың ішінен нағыз қызыл деген Алматы апортын таңдап алып қараңыздаршы. Алманың беті еш уақытта қызыл болмайды, тіпті әбден піскен алманың да әр жері көкшілдеу, көкшіл қызыл болып келеді. Сондай-ақ аталған басқа түстерді де сол түстердің ғылыми дәлелденген үлгі-эталонымен салыстыра қарасақ, үлкен айырмашылық барын байқаймыз. Сонымен қатар, көп жағдайда тілдің нәзік қырлары назардан таса қалып жатады. Мысалы: **ақ** пен **таза** ұғымын теңестіріп, оны әр уақытта бірдей деңгейде қолдана беруге болмайды. «*ақ қағазға*» жазу бір басқа, «*таза қағазға*» жазу бір басқа, ақ қағаздың таза болуы шарт емес, таза қағаздың ақ болуы міндетті емес. Ал «*таза ақ қағазға*» жазу үшінші мәселе. «**Көк шөп**» дегенде, қазақ түсін емес, шөптің жас, жаңа көктегендігін ойына алғандықтан атаса да, *көк шөптің* өзі барлық шөп түрінің жас, жаңа көктеп келе жатқандығына қатысты қолданылмайды. **Жусан, бетеге, ала бота** да шөп түрлері, бірақ оларды өз атауларымен атай береді. Ал *көк шөп* деп қияқты, не қырда, сайда өсетін жұмсақ, майда шөп түрлерін атайды. Сонда ол белгілі нәрсеге тағылған атау түрі. Табиғатпен біте қайнасып, оның табиғи реңкін санасына сіңіріп өскен халқымыздың ұшы-қиырсыз тіл байлығы бір сөз астарындағы сан тұспалмен, сана-сезіммен де білдіріліп жататынын ескерсек, тілдегі бір құбылыстың өзін қанша зерттесе де артық болмайтыны күмәнсіз. Бұдан шығатын қорытынды: түр-түсті тануда ғылыми тәсіл мен халықтық дәстүр арасында белгілі айырмашылық бар. Шынында да табиғи түр-түс пен оның халықтық атауы арасында ешқашан толық сәйкестік болған емес және болмайды да. Оның басты себебі: түр-түсті танып, білуде адамдар арасында объективті бірлестік жоқ та, субъективті алшақтық мол. Бұл жеке адамдардың ғана емес, тіпті этнос, ел, халықтарға да тән ерекшелік екен. Бірнеше мысал келтірейік, кейбір адамдардың түр-түсті анық ажырата алмайтын немесе кейбір түстің түрін жекелеп тани алмайтын көзінің кемістігі болады. Енді біреулерге айналадағы заттар мен құбылыстардың бәрі не қоңыр, не сұр түсті болып көрінеді. Көздің осындай кемістігін дальтонизм дейді. Дальтоник адамдар көбіне-көп қызыл мен жасыл, не жасыл мен көк түсті анық ажырата алмайды. Ғылымда түркі дальтонизмі деп атанған. Жасыл түсті көк түстен айыра алмайтындар, қызыл түс пен жасыл түсті анық ажырата алмайтындар басқа халықтардың арасында да кездеседі. Ғылыми деректерге қарағанда жалпы ер адамдардың 4-5%, әйел адамдардың 0,5%-ы дальтоник болып келеді. Дальтонизм іштен туа пайда болатын кемістік болғандықтан кісілердің өздері оны білмеуі мүмкін.

Адамның түр-түсті танудағы мұндай ерекшеліктері тек жеке адамның басына ғана тән емес, бүкіл этносқа, халыққа тән қасиеттерге де жатады дедік. Мысалы, ерте замандағы жапондықтар түр-түс спектрінен тек екі оппозициялық (қарама-қарсы) жұп құрайтын төрт түрлі түсті қабылдаған екен. Олар: kuro мен siro және awo мен aka. Мұндағы kuro//kura түркі тілдеріндегі қара түске, siro//sira түркі тілдеріндегі сары түске, awo көк түске, aka ақ түске сәйкес келетіндігін дәлелдеушілер бар. Табиғи болмысы, шығу тегі, пайда болу көзі ортақ түр-түстер мен түс реңктері әрбір халық тарапынан өзінше қабылданып, өзінше танылуына байланысты өзіндік жүйе құрып, сол халықтың тіліндегі атаулармен ғана аталады. Ол жүйелер мен атаулардың практикалық, теориялық маңызы зор. Бірақ оларды бір ізге салып, тілара идентификация жасау өте қиын.

Түркі тілдеріне, оның ішінде қазақ тіліне келетін болсақ, түр-түс жүйесінің ортақ белгілерімен қатар, өзіндік ерекшеліктері де аз емес. Сондықтан да қазақ тіліндегі түр-түс атауларының тілдік негізі пайда болу жолы, лексикалық құрамы, морфологиялық тұлғасы, жасалу модельдері мен мағыналары арнайы зерттеуді талап етеді. Табиғи түр-түс пен мас түстерінің (масть) айырмашылығы неде, контрастивті түр-түстер мен жалпы түр-түс мағынасын беретін тілдің басқа да мүмкіншіліктеріне

не жатады, түр-түс атауларының субстантивтенуі мен символикалық ауыс мағынада қолданылуы, т.б. – осының бәрі көбіне-көп дәстүрлі танымға байланысты мәселелер.

Түр-түске байланысты ерекшеліктер түркі халықтарының өздерінде де бірдей емес. Мәселен, көне ұйғыр тілінде жазылған ескерткіштерде: шығыс – көк, жасыл (оның символы - айдаһар), батыс – ақ (оның символы - жолбарыс), оңтүстік – қызыл (символы - сауысқан), солтүстік – қара (символы - жылан) арқылы белгіленген екен. Азияны мекендеген көне көшпенді халықтарда: қызыл түс – оңтүстік, қара түс – солтүстік, көгілдір түс – шығыс, ақ түс - батыс, сары түс – белгілі бір аймақтың, өлкенің орталығы.

Қазақ тілінің табиғатына тән бір ерекшелік: көптеген түр-түс атауларының шығу төркіні бүгінде белгісіз. Олардың кейбіреуін этимологиялық жолмен анықтау мүмкін болса, кейбіреулерінің құпия сырын ашу мүмкін емес. Мәселен, ақ, боз, сұр, көк, кер, ала тәрізді бір буынды түр-түс атауларын талдап, анықтап жатудың қажеті де жоқ сияқты көрінеді. Өйткені бұлар одан әрі жіктеуге, морфемаларға бөлшектеуге келмейді. Бұл атауларды көне түркі заманынан бері келе жатқан байырғы ілкі түбірлер санатына жатқызуға болады.

Қазақ лингвистикасында қазірде зерттеліп отырған күрделі мәселелердің бірі - *түр-түстердің* таңбалық белгілері мен халықтық танымындағы түр-түс атауларының мағыналық ерекшеліктері және өзге халық тілдерімен салыстырмалы зерттеулердегі айырмашылықтары болып отыр. Күрделі мәселе деуіміздің себебіне тоқталар болсақ, өмірде түр-түстердің сырын білу арқылы біз тіл білімі ғылымынан бөлек физиология, астрономия, физика, әсіресе химия мен психология салаларында да көптеген жетістіктерге жете отыра, жаңа теориялар табамыз. Тіл білімі саласының кез-келген ғылыммен байланысы барлығы көптеген ғалымдар растап келген. Биология, математика, өнер, әдебиет, оптика сияқты көптеген салалармен лингвистиканың ара-қатынасы зор. Осы арада, бұдан былай "түр-түстану" (ор. цветоведение) деп аталатын ғылымды да қосу жөн сияқты. Аталмыш саланы зерттеу бүгін ғана қолға алынбады. Бұл күнге дейін түр-түстану ілімін оқып білу үшін бірнеше алғышарттар жасалған. Осы арада бізге белгілі ғалымдар Әбдуәли Қайдаров, Зинаида Ахтамбердиева, Байтұрсын Өмірбеков, Роза Лауланбековалардың зерттеулерін атап өткен жөн. Ә.Қайдаров, З.Ахтамбердиева, Б.Өмірбековтер өз еңбектерінде «Айналамыздағы қоршаған табиғатта кездесетін неше алуан түр-түс түр-түстер мен реңктер жайындағы белгілі жалпы мағлұматтармен қатар қазақ халқының өз танымын, көзқарасын түсінігін, тіл фактілерін бір жүйеге келтіре отырып, көңілге түйген ойларды ортаға салып, пікір алмасу» [2, 4] деп атап көрсетеді. Роза Лауланбекова зерттеуіндегі өзекті мәселесі болса: түр-түс атауларының танымдық тұрғыдағы мағынасы, халықтық ой-санадағы орны мен түр-түс аталымдарының сөзжасамдық сипатта зерттеп-зерделенуінде. Біздің ғылыми жұмысымыз болса, түр-түс атауларының танымдық тұрғысы мен таңбалық белгілері, басқа тілдердегі түр-түстердің көрінісі, зерттелуі және сол халықтың ұлттық тәлім-тәрбиесі мен өміріндегі түр-түс атауларының алар орны, түр-түс атауына қатысты эксперименттер жүргізу, қазақ тіліндегі түр-түс атаулары қатысқан барлық фразалар мен фразеологизмдерді жинақтау қарастырылады. Қазақ халқының танымы, көзқарасы бойынша түр-түс атаулары жалғыз ғана реңк мағынасында емес ауыспалы мағынада қолданылуы да оның қоғам өмірінде практикалық маңызы аса зор екендігін танытады. Мұны белгілі ғалым Әбдуәли Қайдардың 3 томдық «Қазақтар ана тілі әлемінде» [3] атты этнолингвистикалық сөздігінде арнайы «Түр-түс әлемі» тарауының болуымен, А.К.Кононовтың «Семантика цветообозначения», «Способы и термины определения стран цвета у тюрских народов», «О семантике слов «қара» и «ақ» в тюрской географической терминологии» сияқты еңбектері мен зерттеушілер В.Банг, А.Гобэн, Л.Циртаутас, Г.Дерфер, А.Джаффароглу, Н.Б.Бахлина, Е.М.Вольф, А.П.Васильевич, Н.Д.Нюберг, Л.И.Гроновская, Р.М.Фрумкина, А.В.Михеев, Ф.Н.Шемякиндердің түр-түстану ғылымына қатысты зерттеулерінен білеміз. 1992 жылы Ә.Қайдаров, З.Ахтамбердиева, Б.Өмірбеков авторлығымен баспадан шыққан «Түр-түстердің тілдегі көрінісі» [2] атты еңбектен біз түр-түс атауларының мағыналары

тереңде жатқандығын танып жетеміз. Авторлар оны кітапта жан-жақты зерттейді және дәлелдейді. Бірақ, мұнан кейін түр-түс саласын зерттеу қазақ тіл білімінде тоқтап қалды деуге болмайды. Кейіннен де бірқатар ғалымдар осы саланың тізгінін ұстайды. Атап өтсек, ғалым Роза Лауланбекова өзінің еңбектерінде әр түске жеке тоқталып олардың дәстүрлік танымдағы орнын айқындауға тырысады. Яғни, когнитивтік зерттеу жүргізеді. Түр-түс атауларының шығу төркіні мен олардың түпкі негізгі мағынасын анықтау барысында бірқатар ғалымдар ізденіс танытты. Солардың ішінде қазақ лингвистикасында атап айтар болсақ Роза Лауланбекова мен Әбдуәли Қайдаровтың еңбектері орасан зор. Әбдуәли Қайдаров бастаған бірқатар зерттеуші ғалымдар өз кезегінде біз зерттеп отырған саланы зерттеп, бірқатар кітаптар жазды. Алғашқыда «Сырға толы түр мен түс», кейіннен ол еңбекті толықтырып» (З.Ахтамбердиева, Б.Өмірбековтермен бірге) «Түр-түстердің тілдегі көрінісі» [2] атты кітап басып шығарылды. Сонымен қатар автор сол кітаптағы жазылған біршама дүниелерді қайтадан өңдеп өзінің «Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздігінің» «Табиғат» деп аталатын 3-томына енгізе отырып келесідей пікір білдіреді: "Қазіргі кезеңде "тіл мен этнос" мәселесіне қатысты тіл біліміндегі көптеген зерттеу жұмыстары тілдегі ұлттық сипатты, ұлттық танымды, ұлттық рухты тануға, танытуға негізделген. Дегенмен халық танымының дерегі ретінде тіл әлі де болса жеткіліксіз қарастырылуда. Осыған орай тілдегі мәдениеттің айқын үлгілері әсем өрнектері ажарланған ұлттық таңбалар, соның ішінде түр-түстік таңбалар болмысын тіл арқылы ашуды осы мәселе айналасындағы зерттеулердің жалғасы деуге болады." [3, 3] Түр-түс атауларының шығу төркіні мен халық танымындағы реңк мәнінен мүлдем басқаша ұғымын білу барысында біз көптеген қызықты жәйттерге тап боламыз. Сондықтан да болар, халық әлі де білмейтін құпиялардың сырын ашуды өзіміздің борышымыз деп білеміз. Қоғам өмірінде практикалық маңызға ие аталмыш саланы зерделеп, зейін қойып тану бізге қажет.

Библиографиялық тізім

1. Аитова Н. Қазақ тіліндегі «қара» және «көк» түске байланысты семантикалық сипаты. Тіл тарихы және сөз табиғаты. - Алматы: Ғылым, 1997. -48-б.
2. Уәлиханов Ш.Ш. Қырғыздардағы шамандықтың қалдығы. 5 томдық шығрамалар жинағы. 4-том. - Алматы. 1985, - 71б.
3. Есжан М. Құлшылық қылғым келмейді // jaqsy.kz
4. Сыздыкова Р. Сөздер сөйлейді. Алматы: Мектеп, 1980. – 125 б.
5. Мақатаев М. Жүрек арызы: Өлеңдер. – Алматы, 2008. – 296 б.
6. Манкеева Ж. Қазақ тілінің заттық мәдени лексикасы: Фил.ғыл.докт.. дисс. автореф. –Алматы, 1997. – 53 б.
7. Лауланбекова Р. Түр - түс компонентті күрделі аталымдардың танымдық сипаты (сын есім + зат есім үлгісі бойынша). - Алматы, 2010

ӘОЖ 82,3215

ТҮСТЕРДІҢ СИМВОЛИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫ

Бердыбаева А.

Шымкент университеті, Шымкент

Символдар архетиптік табиғатқа ие, яғни санасыздық деңгейінде беріледі. Символдарды зерттеу дәстүрінің тамыры антика уақытында жатыр. Ежелгі гректердің тұрмыстық сөз қолданысында (Simbolon) - символ деген сөз бар. Кейін оны термин ретінде философтар қолданған (Платон).

Семиотика тұрғысынан алғанда, символ таңбаның бір түрі. Таңба заттың денотат (десигнат, мағына) деп аталатын сол заттың өзінен өзге кез-келген сезім арқылы қабылданатын нәрсе ретінде қолданылды.

Семиотиканың негізін салушы Ч.С.Пирстің 1867 жылғы топтастыруы бойынша таңбалар табиғи (таңба-индекстер), икондық (таңба-бейне) және символдық (таңба-символ) деп бөлінеді. Бұлардың бәрі бірінен айырмашылығын түсіндіру үшін біріншісінен бастайық:

Семиотикада таңба-индекс немесе табиғи таңба (белгі) деп өзі-бүтіннің бөлшегі бола тұрып, бүтіннің өзге бөлігінің қасиеті мен олардың қатынасының куәсі (дерегі) болуды түсінеді.

Таңба-индекстің табиғилығы белгілеуші мен белгіленуші арасындағы шын, физикалық байланысымен сабақтас түсіндіріледі. Қарапайым табиғи белгілер жай ғана ойлау деңгейінде жүзеге асырылады. Икондық таңбалардың анықтаушы қасиеті оның бейнелеушіге қатысты изоморфизмі болып табылады. Бұл изоморфизм көбінесе сыртқы түрі бойынша олардың мағынасы мен таңбасының сай келуі ретінде көрінеді. Икондық таңбалар табиғи да, жасанды да болуы мүмкін (фотография, сурет-жасанды, судағы бейне, көлеңке-табиғи икондық таңбалар).

А.Ф.Лосев символдың құрылымдық-семантикалық сипаттамасын жасап, оның 9 түрлі қисындық негізін атайды. Ол заттың символы оның санадағы көрінісі, оның санада бейнеленуі деп көрсетеді. Сондай-ақ, заттың символы, шын мәнінде, оның мағынасы, сол символды құрастыратын, сол заттың терең негіздеріне бойлай отырып оны модель ретінде қайта тудыратын мағынасы екендігін бірінші атайды [1]. Символ диалектикасын терең қарастырып А.Ф.Лосев символдың мағыналық құрылымы екі кезеңнен өтіп барып құралатынын айтады. Сөздің заттануға дейінгі бір болмыстағы бастапқы құрылымы алғашқы кезеңдерде өзіне дыбыстық қабықша киген соң бірте-бірте мағынаға толып, түрлі семалар тудырып, пайымдау, түсіну модусына өтеді. Оған дейін сөз басынан 1-этимологиялық сәтті (мұнда сөз этимон ретінде — дыбыстың емес, сөздің өзінің түбірі ретінде көрінеді), 2 - морфематикалық сәтті (қозғалыссыз этимон қабығынан шығып, тіріледі, басқа сөздермен байланысқа түсе бастайды), 3-синтагматикалық сәтті (мұнда сөзтұтас сөйлемге тән «мағыналық энергияға» ие болады) өткереді [2].

Символ туралы зерттеулерде әр түрлі көзқарас та көп. Біз мифологиялық, архетиптік табиғатқа ие тілдік символдарды қарастырамыз.

Ғалам бейнесінің мағыналық-мазмұндық бірлігі - семиотикалық құбылыс. Мұнда шоғырланған ғалам бейнесінің тілдік суреті аса күрделі.

Символ семиотикада белгіленушіге табиғи байланысы да, сыртқы ұқсастығы да жоқ әрдайым жасанды текті, таза конвенционалды, шартты таңба ретінде түсініледі.

Таңба-символдар үшін табиғи текті заттар да қолданылатын болса да, ол тек адам әрекетінде ғана жүзеге асырыла алады. Бұл әрекет әлеуметтік, себебі таңба әрқашан да қарым-қатынас контекстінде қолданылады.

Адамзат мәдениеті шеңберінде символизмнің даму заңдылықтары мен механизмі, қызметі туралы айтқанда адам дамуы процесінде символдарды қабылдаудың психофизиологиялық алғы шарттары сияқты мәселелерді назардан тыс қалдыруға болмайды.

Әр түрлі когнитивтік құрылымдардың (символдардың да) тарихи дамуы мен психогенез процесінде олармен сәйкес келетін психикалық құрылымдар дамуы арасында белгілі параллелизм барлығы айтылып жүр. Мұны өз еңбегіндегі бай эксперименталды материалдарымен Ж.Пиаже дәлелдейді [3].

Адам санасы дамуының бірінші кезеңі затты өзінен айыра білуді оны бөлек категориямен жіктеуді үйрену болып табылады. Бұл кезеңді Пиаже дамудың сенсомоторлы кезеңі деп атайды. Бұл кезеңде бейнеленетін зат оның өзі тарапынан ешқандай таңбаланбаған, бұған байланысты. Пиаже баланың ең балаң кезінде «мир существует лишь постольку, поскольку он ощущаем» - дейді [4].

Екінші кезең сенсомоторлы фаза ішінде басталады: сенсомоторлы кезеңнің II жартысында интеллект өсуінің куәсі нәтижесі ретінде балада заттың саналы бейнесі алғаш пайда болады. Бірте-бірте болмыспен қарым-қатынастың жаңа типтері пайда болып, бейнелі кодтар көмегімен, басқаша айтқанда, бейнелі таңбалар жүйесі арқылы қатынас жасайды.

Пиаже бұл кезеңді адамның онтогенетикалық дамуында «бейнелі қабылдау кезеңі» деп атайды. Бұл жаста негізінен адам бейнелі таңбалық жүйеге сүйенеді.

Келесі үшінші кезең адам дамуында символикалық және бәрінен бұрын тілдік кодтардың пайда болуымен ерекшеленеді. Дж.Брунер осыған орай ғалам бейнеленуінің үш тәсілін атаған әрекетпен бейнелеу, бейнелі және символикалық бейнелеу. Әрбір адамда қоршаған ортаны кодтаудың әр тәсілі әр кезеңге сай өз ретімен, бірте-бірте жүзеге асырылады. Сөйтіп, таңбалық жүйенің әр типі филогенезде сол барлық кезеңнен өзі өтеді, бұған параллель адам онтогенезде тілдік кодтар мен олардың жиынтығы дамиды.

Түр-түсті адам бірінші даму кезеңінде-ақ көзбен ажырату қабілетіне ие, ал сапалық қасиетті бала 1-3 жас аралығында меңгереді. «Бала тіліндегі сөйлемнің үшінші түрінде бала заттың ерекшелігін-қатты, жұмсақ, ескі, жаңа, жеуге болатын, болмайтындығын және басқа да қасиеттерін, сапасын ажырата алады,-дейді Т.Аяпова [5].

Адам танымын, ойлауын лингвистикада жаңа үрдісте қарастыруда «алғаш сөйлеуге дейінгі кезеңдегі формалардан бастап зерттеу қажеттігі» ескерілуі тиіс. Мысалы, түр-түстік стимулдар арқылы эксперимент алынғанда «күлгін» (*фиолетовый*) түске берілген ассоциацияларда «күл», «күлдің түсі» жиі аталуы және біраз адамда еш ассоциация тудырмауы бұл атаудың жалпы танылу деңгейі төмендігін байқатады, яғни ұлттық ойлау деңгейіне сәйкес келмейді. Ұлттық ойлауға лайықсыз жасалған атауда қуат болмайды, ол психикада да ерекше тітіркеніс туғыза қоймайды, олай болса, оның абстрактіленуі де қатыстық деңгейде ғана болады да, символдық деңгейге көтеріле алмайды. «Күлгін» (*фиолетовый*) эксперимент нәтижесінде жат, жасанды дүниедей солғын заттық тіркестермен ғана шектелуінің бір ұшы осында болса керек.

Символды миф арқылы анықтаудың негізін К.Леви-Стросс салды. Әмбебап бейнелермен идеяларды білдіру үшін семиотикалық кодтардың бірі ретінде мифология қолданылады. Түр-түс символикасының пайда болуына да мифтік ойлаудың әсер етуі тілде көрініс тапқан. Символ-бейнелілігімен, уәжілігімен ерекшеленеді. К.Г.Юнг барлық таңба символ бола алмайтынын айтып, символды ерекше мағыналы таңба ретінде түсіндіреді, яғни ерекше референт, не ерекше денотат [6].

Символдардың негізгі бар қасиеті, өзге таңбалардан ерекшелігі оның идеалды нысандық мағынасын, яғни физикалық әлемде жоқ объект мәнін құрайтын семантикалық айырмашылығында болып табылуы. Символдың осы қасиеті арқасында адам қажеттіліктеріне жарамды және құнды түсініктер көріне алады. Әр түстің жан-жақты сараланған, құрылымы жүйеленген психологиялық, физиологиялық, тілдік мағыналары бар. Бұл мағыналар универсалды, жастар, үлкендер, әйелдер, ер адамдар, т.б. үшін ортақ, жалпыға бірдей.

Көк, сары, қызыл, жасыл хроматты түстері негізгі алғашқы түстер, *қаракөк, күлгін, қоңыр, қызыл* сары қосымша түстер деп, ал *ақ, қара, сұр* -ахроматты нейтрал түстер деп есептеледі.

Қара – суық, жанып болған (күйе) жану кезінде күйі сезімсіз, қорқынышты құпия. Күннің батуымен байланысты. Алғашқы наным бойынша күн аспаннан шығып, жерге батады деп түсінген. Соған орай «жер» стихиясы да, қараның біраз мағынасына архитип болған. Қара – жер, тас, күш, т.с.с. Судың түбі, тереңдігі, сыры мәлімсіздігі, апат әкелетіні, сондай – ақ, нәр, қуат беретініне қатысты – қара жел, қара су (терең су), қара ағаш (мықты күй талғамайтын), қара күз (күздің қысқа ұласар мезгілі), қара суық, қара шай, қара көже т.с.с. пайда болса керек.

Табиғаттағы түр-түстің барлығы әрқашан да бір заттың, құбылыстың түрін, түсін, өң-реңкін, сыртқы сипатын ғана анықтаумен шектелмейді. Сонымен қатар түр-түстер атаулары мүлдем түске қатысы жоқ, не одан бүгінде тым алыстап кеткен ұғым-түсініктерді, мән-мағыналарды білдіретін де қасиеттерге ие. Солардың бірі – түстердің символикалық қасиеті.

Библиографиялық тізім

1. Әбдірахманов А. Қазақстанның жер-су аттары. –А., 1959.

2. Қайдаров А. Структура одсложных корней и основ в казахском языке, Алма-ата, 1985, -327 б.
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. -Алматы, 2008.
4. Кононов А.Н.. Семантика цветообозначений в тюркских языках//Тюркологический сборник// -М, 1978.
5. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. –А., 1966.
6. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. –А., 1991.

ӘОЖ 82,3215

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ, ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Калдыбекова М.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В статье рассматриваются особенности новаторского направления в современной казахской поэзии. В этой статье проанализированы поэтические произведения эпохи независимости. Поэтическое представление людей о неизведанном мире послужило рождению мифов и поверий. Они передавались из поколения в поколение, став достоянием и частью мировосприятия казахского народа, легли в основу устного народного творчества. Уже позже появились легенды, былины о героях, сказки, предания и поэмы. Казахская народная поэзия занимала почётное место в жизни кочевников-скотоводов и внесла огромный вклад в формирование национальной казахской литературы в современном виде. Современная казахская лирика являет собою расцвет многовековой национальной поэзии.

Ключевые слова: поэтические произведения, языковые особенности, духовный мир, внутреннее наполнение

Abstract

The article deals with the features of the innovative direction in modern Kazakh poetry. This article analyzes the poetic works of the independence era. The poetic representation of people about the unknown world served as the birth of myths and beliefs. They were passed down from generation to generation, becoming the property and part of the worldview of the Kazakh people, formed the basis of oral folk art. Later, legends, epics about heroes, fairy tales, legends and poems appeared. Kazakh folk poetry occupied an honorable place in the life of nomadic pastoralists and made a huge contribution to the formation of national Kazakh literature in its modern form.

Keywords: poetic works, language features, spiritual world, inner content

«Поэтикалық шығармашылыққа қабілеттілік туралы айта келе, әл-Фараби ақындарды үш топқа бөледі. Біріншісі, теориялық тұрғыдан бұл өнер негіздері жайлы білімнен ада болғанымен, поэзияның немесе барлық жанрларына табиғи қабілеті барлар. Екінші топтағы ақындар, олар табиғи дарындарымен қатар, поэзия өнерінде де терең білгірлігімен сипатталады. Оларды «ойлаушылар» деп атауға тұрады. Үшіншісінде – шығармашылық төлтумалық пен өнер канондары туралы терең білім жоқ, алғашқы екі топтағы ақындарға еліктеушілер» [1,152] .

«Фарабидің ойынша, нағыз көркемдік өнерді, білімді табиғи таланты зор ақындар туғызады. Оның үстіне «ғажап поэзия» жасау үшін ақын еркіндігі болу керек. Ақын өзі игерген, әбден меңгерген жетік формада (жанрда) жазса да, жақсы туынды бере алады. Ал әр түрлі әсер ықпалдарға байланысты немесе өзі әбден игермеген жолмен жазса, білгір ақынның өзі де жақсы нәтижеге жете алмайды. Өлең шығаруда ақынның білімділігі мен табиғи талантына қоса тәжірибелілігі де қажет деп, жазушының өз өнеріне кемелденуін ерекше бағалайды» .

«Поэзия – жүректің сөзі. Бір жүректен шыққан шымыр сөз кем дегенде жүз жүректе бұғып жатқан бұла сезімнің бұлықсып бас көтеруіне түрткі болады. «Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар» деген ұлғатты сөздің өлеңге де толық қатысы бар. Жүректегі сезімді оятқан өлең тегін өнер болмаса керек. Өлеңнің өнегесі сол, ол адамдық сезімді ғана оятып қоймайды, оны адамзаттық асқақ сезімнің дәрежесіне дейін көтереді. Азаматтық асқар сезімнің шыңы ұлттық сезім де өлең арқылы оянып рухани күш алады» [2,152] , – дейді сыншы С.Әшімбаев.

Қазақ халқының ежелден суырып салма ақындарға өте бай халық болғандықтан халық ауызы әдебиетінде де тұнып тұрған мөлдірлікпен тазалықты дәріптеген өлең шумақтары тарихы тереңнен келе жатқан ең молы, бағалысы болып табылады. Қара сөзден өрілген прозалық жанрдан бұрын біздің ауызба ауыз дамып келе жатқан көптеген халықтың алты ауызы қазіргі күннің өзінде маңыздылығын жойған емес.

«Поэзия - өнердің асыл тегі. Өзге өнердің бәрінің өзін біреуде қолданатын құралының мүмкіндігіне қарай творчестволық әрекеті азды-көпті болса да қысымнан, тар өрісті боп келеді. Поэзия адамның еркін тілімен берілгендіктен, онда үн де, сурет те және пайымды, айқын айтылған түсінік те болмақ. Сондықтан өзге өнердің барлық элементтері поэзияда бар, сөйтіп, ол әлдебір өнердегі жеке-жеке тәсілдердің барлығын бірінен-бірі бөлектемей, бірден пайдаланатын секілді. Поэзия тұтас өнер соның ұйытқысы болып табылады және оның барлық жағын қамти отырып, бүкіл өзгешеліктерін айқын, анық түрде бойына жинақтады», [3,152] – дейді В.Г.Белинский.

Басқа халықтарға қарағанда біздің қазақ халқы өзінің жаратылыс туралы, өмір туралы, адамшылық туралы дүниетанымы сыншылдық-эстетикалық, философиялық-этикалық дүниелер арқылы өркендеп дамығанын көреміз.

Поэзия тілі – бейнелі, мәнерлі, нұрдай таза, мөлдір тілмен кез-келген жан баласын сұлулыққа тәрбиелейтіні сөзсіз. Поэзия – адамзат қоғамының шежіресі. Ол көркем ойлауға, интуиция мен эмоцияға негізделеді. Өлең лирика, мысал, поэма түрінде келеді. Поэзиядағы өлең шумақтары өлшемге, ырғаққа, ұйқасқа құрылады. Қазақ өлеңдерінде ұйқас басым болса, орыс өлеңдерінде екпін басым. Ұйқас шұбыртпалы, кезекті, шалыс, ерікті, егіз, аралас, қара өлең ұйқастары болып келеді. Өлеңде буын саны бірдей болып келеді. Он бір буынды өлеңді «қара өлең» дейміз. Шумақ төрт жолдан тұрады. Өлеңнің ырғағы, шумағы, тармағы, бунағы болады. Шумақтың әр жолын тармақ дейміз. Тармақта бірнеше бунақ болады.

Тәуелсіздік арқылы жаңғырған ұлттық сананың, тарихи сананың оянуы өткен жолымызға қайта үңілтіп, қанша уақыт бойы айтылмай келген ақиқаттарды ашуға, бағалауға мүмкіндік берді. “Адасып қараңғыда, сорлы қазақ!” деген Міржақыптың, “қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған” деген Ахметтің, “Бар сүйеніш, үміті бар құдайда” деп тебіренген Шәкәрімнің, “Түркістан ер түріктің бесігі ғой” деп армандап кеткен Мағжанның үндері қайта жаңғырды. Поэзия қоғамдық ой-сананың дамуынан алшақ кете алмайды. Керісінше, қоғамда болған өзгерістер алдымен поэзияда көрініс береді. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі онжылдықта көптеген өлең кітаптары, жинақтар мен топтамалар жарық көрді.

Еліміз Тәуелсіздік алған тарихи күнде туған ең алғашқы өлеңдердің бірінде Иран-Гайып “Тауың да, бақша-бауың да, Досың да қатал жауың да сенікі” деп шалқып, тасиды. Ал, Темірхан Медетбек:

Тәуелсізбін!

Танып тұрмын өзімді. Ұшырамын қанат байлап сезімді.

Ешкім енді көкірегімнен итеріп,

Ешкім енді шұқымайды көзімді, -

деп жігерленеді. Осы тұстағы өлеңдерде ұлттық ерекшелік айқындала түсті. Мәселен, Т.Медетбек “Тудық біздер көрінбейтін бұғаумен, жүрдік біздер көрінбейтін кісенмен” десе, Қ.Шаңғытбаев “Келем, міне, алшаң басып елімде, Ағытып ап мойнымдағы

көгенді”, дейді. Яғни, кешегі дәуірлерде халқымыз кешкен азапты ақындар “бұғау”, “қамыт”, “кісен”, “көген”, “шідер” сөздерімен тұспалдап жеткізіп отыр.

Кешегі кеңестік дәуірде өмір сүрген, идеология майданының алдыңғы шебінде жүрген аға буын ақындар өткеннің кінәсін анықтауға ұмтылды. Абыз ақын Ө.Тәжібаев:

Біз! Біз! Дедік,

Біз! - деп шықтық мінбеге.

Ұлтты құртар

Өрт шығардық іргеден.

Ұлтшылдарды

Қас дұшпан деп тілдедік,

Одан өзге түкті де біз білмедік,-

деп ағынан жарылады. Ұлт жанашырлары болған Ахмет Әлихан, Міржақып, Мұстафа сияқты арыстардың рухы алдында бүкіл жұртының атынан кешірім сұрайды, келешек ұрпаққа ой салады. Ақын Сағынғали Сейітов Қазан төңкерісімен құрдас, Кеңестік дәуірдің төл перзенті болса да, жаңа тәуелсіз Қазақстанды аға буын атынан қуана құттықтайды:

Нағыз атың енді ғана табылды,

Нағыз атың енді ғана танылды.

Қазақ елі, көкке жетті көк туың,

Сен тәуелсіз мемлекетсің кәдімгі, -

дейді. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін бірден нық басып кеткен жоқ. Елге егемендікпен қоса, нарықтық экономика келді. Сауда келіп, таршылық пен тапшылықтан шығар жолды іздеген көпшілік базар жағалады. Ақын Исраил Сапарбай “Көк базар” деген өлеңінде: *Өшіп-жанған бір отты көріп алдан,*

Жүруші еді кеудемде толып арман...

Сол арманды әй-шәйсіз қуып шығып,

Көкірегіме “көк базар” қонып алған, -

деп уақыт шындығын айтады. Сол сияқты Н.Оразалин: *“Артық айтсам, айыптама, кеш күнім, Көлеңкедей ұзарып кеп өсті мұң. Өсті қайғы... Өсті уайым... Өсті шер... Мәңгіліктің мылқау үнін естідім”* десе, А.Бақтыгереева: *“Жағдайың қалай, Жайығым, Көбейіп тұр-ау, уайымың”*, -деп заман ауыртпалығын, халықтың көкейіндегі бір үміт пен бір күдіктің бар екенін аңдатады. Тәуелсіздікпен бірге ілесе келген кейбір келеңсіздіктерді аңғартады, содан сақтандырады. Сондықтан да ақындар тәуелсіздіктің шынайылығын, беріктігін аңсайды. Қазақ поэзиясында өзінің дара қолтаңбасымен із қалдырған ақын Ф.Оңғарсынованың азаматтық үні, өткір мінезді өлеңдері де тәуелсіздік жылдарындағы поэзияға жаңа бір леп әкелді. Ақын К.Ахметова: *“Мен Алладан сұраймын мінәжат қып, Заман бізге жасамай, сірә, жаттық. Бұл далама, ұлтыма, ұрпағыма, Шын мәнінде келгей деп шын Азаттық!”* десе, О.Тұржанова: *“Қыран қанат ел болдық бөктері кең, Күннен ұшып жаныма от келіп ең. Тілек тілеп жұртына Дала жатыр, Көз жазып қалмаңдар деп Көк бөріден”*, -деп Тәңірлік дінге табынған, Көк бөріні кие еткен көне заманды еске салады.

Библиографиялық тізім

1. Есдәулет Ұлықбек, Ғұмыр жас : жырлар / Ұ. Есдәулет; [ҚР Мәдениет және ақпарат министр. Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару" бағдарламасы]. - Алматы : Раритет, 2012. - 376 б. - (Жаңа заман әдебиеті . Поэзия
2. Оңғарсынова Фариза, Дауа : Бір ел - бір кітап акциясы / Ф. Оңғарсынова; [құраст. Ихсанова Г. Б ; ҚР ұлттық академиялық кітапханасы]. - Астана, 2013. - CD
3. Айтхожа Марфуға, Көп томдық шығармалар жинағы. Т 4 / М. Айтхожа; [ҚР Мәдениет министр. "Әдебиеттің әлеу-тік маңызды түрлерін басып шығару" бағд-сы бой-ша]. - Алматы : Қазығұрт, 2017. - 408 б.: фотопортрет

4. Ақыш Нұрдаулет, Момақан қыз : хикаят және әңгімелер / Н. Ақыш; [ҚР Байланыс және ақпарат министр.; Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару" бағдарламасы]. - Алматы : Таймас, 2011. - 88 б. - (Жасөспірім кітапханасы).

ӘОЖ 83,1215

ПОЭЗИЯНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ТАБИҒАТЫ

Калдыбекова М.

Шымкент университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматриваются особенности новаторского направления в современной казахской поэзии. В этой статье проанализированы поэтические произведения эпохи независимости. Поэтическое представление людей о неизведанном мире послужило рождению мифов и поверий. Они передавались из поколения в поколение, став достоянием и частью мировосприятия казахского народа, легли в основу устного народного творчества. Уже позже появились легенды, былины о героях, сказки, предания и поэмы. Казахская народная поэзия занимала почетное место в жизни кочевников-скотоводов и внесла огромный вклад в формирование национальной казахской литературы в современном виде.

Ключевые слова: поэтические произведения, языковые особенности, духовный мир, внутреннее наполнение

Abstract

The article deals with the features of the innovative direction in modern Kazakh poetry. This article analyzes the poetic works of the independence era. The poetic representation of people about the unknown world served as the birth of myths and beliefs. They were passed down from generation to generation, becoming the property and part of the worldview of the Kazakh people, formed the basis of oral folk art. Later, legends, epics about heroes, fairy tales, legends and poems appeared. Kazakh folk poetry occupied an honorable place in the life of nomadic pastoralists and made a huge contribution to the formation of national Kazakh literature in its modern form.

Keywords: poetic works, language features, spiritual world, inner content

Поэзия – сөз өнері. Әдебиеттегі көркемдік шеберліктің теңдесі жоқ озық үлгісі. Оның үстіне поэзияның аса маңызды әлеуметтік, қоғамдық құбылыстарды бейнелеп көрсете алатын зор мүмкіншілігі бар. Ол – айналамыздағы дүниені, өмірді танып – білудің күшті құралы, біздің қоғамдық ой – санамыздың, көркемдік, эстетикалық Сезіміміздің үлкен өнімді саласы. Сондықтан поэзиядағы сөз суреттелігі, бейнелілігі өмір шындығынан нәр алып соған тікелей жалғас туады. Сөз қолдану шеберлігі, көркемдік шеберлік дегеніміз – өмір құбылыстарын танып-білу, ұғып-түсіну. Қабілетімен көркем ой-сезім қуаттылығымен терең тамырласып, қабысып жатады.

Поэзия тілінің сипат – ерекшелігін сөз еткенде, оны поэзиялық туындылардың, өлең-жырлардың мазмұнынан бөлек алып қарауға болмайды. Өйткені поэзияның, өлеңнің тілі, оның негізгі өзгешеліктері көркем шығарманың идеялық мазмұнын ашу, жеткізу талабына сай қалыптасады.

Поэзияда тек тіл, сөз ғана көркем емес, ой да көркем, бейнелі.

Өлең тіліне көркемдік сипат дарытатын, қуат беретін сол ой – сезім тереңдігі, өткірлігі, әсерлілігі. Поэзия өмір шындығын асқан ойшылдықпен, ерекше сезімталдықпен

ашып көрсетеді, бейнелеп суреттейді десек, тіл, сөз әлгі ақындық, көркем ой –сезімді жеткізудің құралы ғана.

«Фарабидің ойынша, нағыз көркемдік өнерді, білімді табиғи таланты зор ақындар туғызады. Оның үстіне «ғажап поэзия» жасау үшін ақын еркіндігі болу керек. Ақын өзі игерген, әбден меңгерген жетік формада (жанрда) жазса да, жақсы туынды бере алады. Ал әр түрлі әсер ықпалдарға байланысты немесе өзі әбден игермеген жолмен жазса, білгір ақынның өзі де жақсы нәтижеге жете алмайды. Өлең шығаруда ақынның білімділігі мен табиғи талантына қоса тәжірибелілігі де қажет деп, жазушының өз өнеріне кемелденуін ерекше бағалайды» .

«Поэзия – жүректің сөзі. Бір жүректен шыққан шымыр сөз кем дегенде жүз жүректе бұғып жатқан бұла сезімнің бұлықсып бас көтеруіне түрткі болады. «Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар» деген ұлғатты сөздің өлеңге де толық қатысы бар. Жүректегі сезімді оятқан өлең тегін өнер болмаса керек. Өлеңнің өнегесі сол, ол адамдық сезімді ғана оятып қоймайды, оны адамзаттық асқақ сезімнің дәрежесіне дейін көтереді. Азаматтық асқар сезімнің шыңы ұлттық сезім де өлең арқылы оянып рухани күш алады» [1,152] , – дейді сыншы С.Әшімбаев.

Қазақ халқының ежелден суырып салма ақындарға өте бай халық болғандықтан халық ауызы әдебиетінде де тұнып тұрған мөлдірлікпен тазалықты дәріптеген өлең шумақтары тарихы тереңнен келе жатқан ең молы, бағалысы болып табылады. Қара сөзден өрілген прозалық жанрдан бұрын біздің ауызба ауыз дамып келе жатқан көптеген халықтың алты ауызы қазіргі күннің өзінде маңыздылын жойған емес.

«Поэзия - өнердің асыл тегі. Өзге өнердің бәрінің өзін біреуде қолданатын құралының мүмкіндігіне қарай творчестволық әрекеті азды-көпті болса да қысымнан, тар өрісті боп келеді. Поэзия адамның еркін тілімен берілгендіктен, онда үн де, сурет те және пайымды, айқын айтылған түсінік те болмақ. Сондықтан өзге өнердің барлық элементтері поэзияда бар, сөйтіп, ол әлдебір өнердегі жеке-жеке тәсілдердің барлығын бірінен-бірінен бөлектемей, бірден пайдаланатын секілді. Поэзия тұтас өнер соның ұйытқысы болып табылады және оның барлық жағын қамти отырып, бүкіл өзгешеліктерін айқын, анық түрде бойына жинақтады», [2,152] – дейді В.Г. Белинский.

Басқа халықтарға қарағанда біздің қазақ халқы өзінің жаратылыс туралы, өмір туралы, адамшылық туралы дүниетанымы сыншылдық-эстетикалық, философиялық-этикалық дүниелер арқылы өркендеп дамығанын көреміз.

Поэзия тілі – бейнелі, мәнерлі, нұрдай таза, мөлдір тілмен кез-келген жан баласын сұлулыққа тәрбиелейтіні сөзсіз. Поэзия – адамзат қоғамының шежіресі. Ол көркем ойлауға, интуиция мен эмоцияға негізделеді. Өлең лирика, мысал, поэма түрінде келеді.

Қазақ поэзиясы, әсіресе, жас ақындарымыз әлемдік поэзияға жіті көзбен қарап, ескіні есте сақтауға қалдырып, модернизм жолына түсуі керек, жастар жаңаша жазуға ұмтылуы жөн. Бұл қолдан келмейтін нәрсе емес. Өзімізде бәрі бар. Сол бар нәрсені іске қосу керек. Поэзиямызды модернизациялағанда есте болатын ең маңызды проблема, жаппай науқаншылыққа жол бермей, өзіміздің ұлттық дәстүрімізді, әсіресе өлеңдегі ұлттық ерекшелігімізді, ұлттық ұғымымызды, ұлттық философиямызды берік ұстануымыз парыз.

Жаңа өлеңдегі жаңа формаға, жаңа өлшемге, жаңа логикаға әр ақынөзінше бірте-бірте көшкені дұрыс 76 болмақ. Әлем елдері поэзияның жаңа бағытына көшіп алса да, біздің қазақ поэзиясы ескі әләулаймен әлі келе жатыр. Біз әлі төрт жолы бір шумақтан тұратын ескі өлең құрылысынан шыға алған жоқпыз» [2, 10], — дейді ғалым Әубәкір Нілібаев. Ал, ағымның негізгі сипаттары қандай деген сауалдың да жиі мазалайтыны рас. Мұның бәрі қазақ әдебиетінде де постмодернистік бағыттағы өкілдердің бар екенін, осы бағытта да біраз ізденістер мен сынақтар жасалынып жатқанын және олардың бәрі саналы түрде емес, шығарманың ішкі көркемдік тұтастығынан туындап, ішкі үндестігінен, табиғи заңдылығынан шығып отырғанын да көрсетеді.

Демек, қазіргі өлеңтанудағы көрініп отырған жанрлық өзгерістерге шығарма көркемдігін әр түрлі тропалар жүйесімен тұтастырып тұрған сипатты тануға болады. Қазаққа өлең, өлеңге ақын көптік етпейді. Бүгінгі жас поэзиямызда Ақберен Елгезек, Ерлан Жүніс, Ардақ Нұрғазы, Токтарәлі Таңжарық, Ұларбек Нұрғалым, Қуаныш Дәлей, Гүлманат Әуелхан, Ықылас Ожай, Ырысбек Дәбей, Серік Боқан, Азамат Тасқараұлы сияқты ізденіс үстіндегі бір топ жас ақын сол бір соны соқпақтарға түрен салғысы келетіндігімен қуантады.

Өзін-өзі тануға ұмтылыс жасап жатқан ақындарымыздың түрлі ізденіске баруының астарына үңіліп көрейік. «Қазіргі қазақ ақындарынан постмодерндік ағымға мейлінше жақын тұрған – Тыныштықбек Әбдікәкімов. Оған өлең құрылымы мен поэтикалық жүйе, өзіне ғана ұқсас ойлау жүйесі куәгер. «Ақпан прозасы»: Алтын тәжді күн – анау, Қызыл түкті құлағы неткен ұзын. Жердің миығына дейін, Судың құйрығына дейін жеткені шын!? Күміс тонды Ақпан – мынау, Ақ тырнақты аязымен алып түсердей бет терісін! Алаштың несін айтасың, Ата тілі отыз тіске қамаулы, Ата Мекені обалсыздарға тонаулы. Шүлдірлек көкпегі үшін, Нан табу мектебі үшін, Оқалы шекпен үшін, Қыңсыған көк итке айналдырды, тәңірлік Көк Бөрісін... [3, 23]. — дейді ақын. Қасқырдың анасы – табиғат.

Осылай ғана қалыпты түсініктің арнасы бұзылады, инфляцияға ұшырап құнсызданған бейнелеу тілі осылай үрейдің орнын үреймен ойын, яғни эксперимент басқанда ғана мәдениет алға жылжиды. Ал, Ақберен – осындай қадамға барған ақын. «Айнадағы бейнеге ұқсасам да, Сол біреуге тартпаған ішімдегім!» «Біреудікі – өксігім, жымығаным»[5, 31]. Ақын өз ішінен екіге жарылған. Ішіндегі оған жат біреу кім? Сананың екіге жарылуы көрінеді. Абсурд қаһарман бейнесін жасайды. Лирикалық қаһарман ішіндегі ыңылдап отырған біреудің көңіл-күйін сипаттап, өзі сыртта бақылаушы болып қалады. Өзін тынымсыз ізденіс үстінде көрсететін Ақберен жыры көбінде жұмбақ сырларға оранып, оны өзіне ғана тән өзгеше бояумен беруді мақсат ететін сияқты. Мысалы: Менің жұмық көздеріммен бір кісі, Жылап отыр...

Сондай оның күлкісі... Оның жасы — мыңжылдықтар құрдасы, ...Оның сөзі — мың мұңлықтың сырласы... Менің соқыр саусағымды шошайтып, Бәз-біреуге күрсінеді қош айтып. Содан кейін менен шарап сұрайды, Сіміре сап тұңғиыққа құлайды, Жүрегімді масайтып... Бір қазада еріп келген қорымнан, Бұл кісімен мұңдас едім бұрыннан. Жетімек шал... Орын беріп ішімнен... Содан бері қара дертке ұрынғам [6, 43]. Біз осы өлеңді оқып отырып енді «жетімек шалдың» кім екенін іздейміз. Ол ақынның өзі емес пе, өзегін жарған қайғы-мұң емес пе деген әр түрлі ойларға барамыз. Ақын бізді күмән торына қамайды. Оның ғарыштан, беймәлім дүниеден іздеген жұмбағын біздің де бірге іздескіміз келеді. Ақбереннің тағы бір ерекшелігі өз ойын сылдыр сөзден көрі оқиға немесе суретпен жеткізуге тырысатындығы.

Құмардың шөбін тістедім Құмырсқаша ойланып... Жусанды иіскеп айықтым, Жымыған гүлдер ішінен..., — деген тәтті де сәтті жолдар жай ғана сурет болмастан өзіндің философиясымен көкірегіңді жылы ағынымен жуып өтеді. 78 Ал, ақын Ерлан Жүністің өмірді қабылдауы мүлде басқаша, өркениет қанат жайған, технократтанған таңда жарқын болашаққа деген күмән ақынның қыр соңынан қалмайды. Ешкімге сенгім келмей, Ешкіммен күлгім келмей, Ешкімді көргім келмей, Ештеңе білгім келмей, Еш әнге салғым келмей, Ешкім де болғым келмей, Ешқайда барғым келмей, Ешқайда қалғым келмей, Лә-лә-лә, келем, лә- лә, Тұманға сіңіп кетем. Өзім де, өзге де, қала – Мен жайлы ән емес екен! [3, 42]. Жалғыздық пен қоғамды жатсыну философиясын көреміз. Қаламгердің ішкі трагедиясы, мазасыз болмысы жалғыздығында, «бейүміттілігінде».

Ақын күресуге бел бұмайды. Шарасыздықтың әніне салады. Сұр үйлер – үйілер, үйілер, Сұр көше – көше,көше... Жан бүгін жалғыз билер Естіген күйге кеше [3, 52]. Автордың ойы жұмбақ. Уақыт өте көшелер орнынан көшіп, сұр үйлер үйінді болып қалады. Жайдақ тілге аударсақ, осылай болар еді. Астарлы ойдың астында жалған дүниенің өткіншілігі жатыр. Оқырман поэзия қарапайым болсын, түсінуге жеңіл болсын дейді. Яғни, менің қатарыма келіп тұрсын дейді. Қарапайымдылықтың екі түрі бар. Бірі –

оқырманның қарапайымдылығы, дәлірек айтқанда, қарабайырлығы. Екіншісі – ақынның қарапайымдылығы. Оқырманның қарапайымдылығына жету үшін – төмен түсу керек. Ақынның қарапайымдылығына жету үшін – өрлеу керек. Зерттеуші А. Исмакова өзінің бір зерттеу мақаласында американдық әдебиеттанушы Ихаб Хасанның постмодернизмнің белгісіздік (неопределенность), (фрагментарность) үзіп алынған сәт, деконизация, утрата «Я», ирония, гибридизация, карнавалность, сконструированность, т.б. сынды қасиеттерін санамалағанын айтады. Бәріне күдікпен қарау – әлемді танудың кілті іспеттес. Маңаймыздағының бәрі жалған, әрбір өтірік өзінің уысында шындықтың өзінде бір тамшы болса да у бар деп санайды бүгінгі постмодернистік авторлар»[3, 3]. Демек, қазіргі қазақ поэзиясында постмодернизмнің беталысы бар. Постмодернистік ағым арнасына кеп түскен қаламгерлеріміз бүгінгі күннің ғана авторлары болғандықтан да, олардың аяқ алысы немен тынады, әдебиетке не береді, дұрыс па, бұрыс па, оқырман қалай қабылдайды — келешек үлесіндегі дүние деп білеміз. Әзірге әдеби құбылыс ретінде қабылдауымыз керек. Ағылшын тіліндегі «post» сөзінің уақыт жаңалығына емес, сапаға қаратылғанын ескерсек постмодернизм деген атаудың өзі жаңа әдеби қозғалыс.

Библиографиялық тізім

1. Есдәулет Ұлықбек, Ғұмыр жас : жырлар / Ұ. Есдәулет; [ҚР Мәдениет және ақпарат министр. Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару" бағдарламасы]. - Алматы : Раритет, 2012. - 376 б. - (Жаңа заман әдебиеті . Поэзия
2. Оңғарсынова Фариза, Дауа : Бір ел - бір кітап акциясы / Ф. Оңғарсынова; [кұраст. Ихсанова Г. Б ; ҚР ұлттық академиялық кітапханасы]. - Астана, 2013. - CD
3. Айтхожа Марфуға, Көп томдық шығармалар жинағы. Т 4 / М. Айтхожа; [ҚР Мәдениет министр. "Әдебиеттің әлеу-тік маңызды түрлерін басып шығару" бағд-сы бой-ша]. - Алматы : Қазығұрт, 2017. - 408 б.: фотопортрет
4. Ақыш Нұрдәулет, Момақан қыз : хикаят және әңгімелер / Н. Ақыш; [ҚР Байланыс және ақпарат министр.; Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару" бағдарламасы]. - Алматы : Таймас, 2011. - 88 б. - (Жасөспірім кітапханасы)
5. Шірбаева Гүлдария, Аяқталмаған сұхбат: [Ақын Тұрсынай Оразбаева жайында] / Г. Шірбаева//Қазақ әдебиеті.- 2015.- №25.- 26 маусым.- Б.11.
6. Нұрманұлы С., Сен деймін мен ең сұлу нағыз ақын: [Т. Оразбаеваға арнау] / С. Нұрманұлы//Оңтүстік Қазақстан.- 2015.- № 96-97.- 20 маусым.- Б. 9.

ӘОЖ 82,3215

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ МИФОЛОГИЗМ КӨРІНІСІН КӨРКЕМДІК-БЕЙНЕЛІЛІК ЖҮЙЕСІ

Құттыбаева А.

Шымкент университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается художественно-образная система проявления мифологизма в казахской прозе.

Resume

The article considers the artistic and figurative system of the manifestation of mythologism in Kazakh prose.

Миф- табиғат құпияларын, адам не қоғам өмірінің сан алуан сырын қиял –ғажайып оқиғаға айналдыра бейнелейтін фантастикалық баян.

Бұл байырғы халықтардың бәрінде бар, бірақ түпкі туған төркіні көне Греция (Троя, Фивы циклдері); кейін римляндарға ауысқан. Сайып келгенде, шағын көлемді эпикалық түр ретінде сипаттасақ, миф- аңыз. Кейіпкерлері- құдайлар, батырлар, әр аулан сиқырлы кереметтер. Әрқайсысы адам таңқалғандай тартымды, соншалық қызық сюжетке құрылады. Көркемдік бояуы қанық, идеясы айқын, аса әсерлі, сол себепті мифтік аңыздар- мазмұнындағы көптеген кісі нанғысыз аңғыр һәм албырт жайларға қарамастан кезінде айта қалғандай эстетикалық және тәрбиелік роль атқарған әдеби туындылар.

Миф- «адам баласының сәбилігі туралы» (Маркс) шежіре; ендеше, оның біздер үшін таным тарапындағы мәні де үлкен.

Ауызша халық мәдени ескерткіштерін зерттеу халқымыздың танымдық, әлеуметтік саяси, адамгершілік тәрбие және дүниегекөзқарас ерекшеліктерін білуге көмектеседі. Әрбір адам жастайынан дүниені танып біле бастайды, заттар құбылыстар жайында білімдер жинақтайды. Өсе келе ол өзіне “дүние неге бұлай”, “адамның өсуі мен өлімі” жайында сұрақтар қояды. Міне, осы сияқты сұрақтарды білуі үшін оның дүниеге деген кең көлемдегі көзқарасы пайда болады. Дүние және адамның ондағы орны жайындағы түсініктердің жиынтығы дүниегекөзқарас деп аталады. Дүниеге көзқарас адам өмірінің практикалық іс-әрекеті мен мәдениетінің түрлі салаларында қалыптасады.

Дүниеге көзқарас – адамзат санасының, дүниетанымының қажетті бір бөлігі. Дүниегекөзқарастың өзегі – білім. Білімнің мазмұнының ақиқаттығы мен тереңдігіне, дәлелдігіне, жүйелілігіне қарай ол практикалық және теориялық болып бөлінеді. Дүниегекөзқарастың теориялық деңгейі арнайы сынақтан өткен ғылыми негізде дәлелденген. Дүниегекөзқарастың теориялық деңгейі. Дүниегекөзқарастың философиядан бұрынғы әлеуметтік тарихи типтеріне Мифология және дін жатады. Бүкіл адамзат бір кездері философияға мифологиядан дінге өту жолы арқылы келген.

Мифология – адамзаттың рухани мәдениетінің ең көне формасы. Миф (аңыз, ертегілер) сананың әлі толық жетілмеген біртұтас ең көне формасы. Мифология гректің *mifos* – аңыз, ертегі және *logos* – ілім, білім деген сөздерінен шыққан. Қоғам дамуының бастапқы сатыларында қоғамдық сананың формасы мифтер барлық халықтарда болды. Мифологияда сыртқы дүние мен адам, ой мен сезім, зат пен идея, объективтік және субъективтік дүниелер арасында айқын шекара болмады. Ол шекаралар кейіннен пайда болды. Мифологияда олардың барлығы тұтасып жатты. Ол дүние жанындағы біртұтас түсінік болып табылды. Белгісіз дүниені түсіндіруге тырысудан оданда белгісіздігі мол дүниені танып білуге ұмтылу, егерде ол дүние танып білуге мүмкіндік бермесе, тәңірге немесе құпия ғаламат күшке сілтеме жасау – Мифтің өзіне тән ерекшелігі.

Фольклорлық санамызға берік орын тепкен, қазіргі прозада ұлттық негізбен байланыстырылатын рухани байлығымыздың бір қайнар көзі — мифтер болып табылады. Қазіргі қазақ прозасындағы миф — бұл өте таңғажайып сан қырлы құбылыс. Қазіргі таңда ежелгі мифтердің жаңа дәуір әдебиетінде қайта түрлену үрдісі байқалуда. Осыған орай мақаламыздың басты мақсаты қазіргі қазақ прозасындағы миф пен жазба әдебиетінің ара қатынасын жан-жақты ашып көрсетуге бағытталады.

Әдебиет пен мифология байланысы әлемдік әдебиеттанудың ХХ ғасырдағы өзекті мәселелерінің біріне айналды. Жалпы әлемдік әдебиеттануда миф жаратылысты түсінудегі, дүниені танудағы адамзаттың рухани мәдениетінің алғашқы формасы түрінде түсіндіріледі.

Библиографиялық тізім

1. Смағұлов.Ж.ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеттану ғылымыАстана,Фолиант. 2017
2. Рамазанова Ш.Ә., Егізбаева Н.Ж., Бисенбаев А.Қ. «Қазақ тілі мен әдебиеті» Оқу құралы.Алматы.Қазақ университеті.2017ж
3. Ержанова, С Б. Қазіргі қазақ прозасындағы нарратология [Мәтін]: оқу құралы / С.Б. Ержанова; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - Алматы: Қазақ университеті, 2020.

4. Орда Г. «Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік көкжиегі» //Ақиқат. 29.11. 2019 ж.).
5. Таусоғарова А.Қ. Өлең мәтінінің синтаксистік ерекшеліктері. Филол. ғыш. канд.... дис. автореф. - Алматы, 2015. –
6. Қайшығұлова Ж. Қазақ мәтінінің күрделі фразалық тұтасым абзац деңгейінде мүшеленуі. ф.ғ.к. дис. - Алматы, 2017.-110б.

ӘОЖ 82,3215

ПОЭЗИЯДАҒЫ МИФТИК ТАНЫМ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құттыбаева А.

Шымкент университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается художественно-образная система проявления мифологизма в казахской прозе.

Resume

The article considers the artistic and figurative system of the manifestation of mythologism in Kazakh prose.

Көркем әдебиетте кейде автордың еркімен, кейде еріксіз тұрмыстық константаның (тұрақталған тақырып) тақырыптық өрісі маңызды орын алады. Яғни бұл – әлемдік және табиғи бастаулардан, универсалийден тұратын өмір құбылыстарының онтологиялық (өмір мен ажал, жарық пен түнек, от пен су) және адам тіршілігінің антинологиялық, рухани бастауларын қозғайтын онтропологиялық негіздері болып табылады (Жатсыну мен кірігу, тәкапарлық пен бас ию, жасампаздық пен күйреткіштік, күнәһарлық пен тақуалық). **Поэзия** – сыршыл сезімге толы өлең ұйқасымен жанынды жадыратып, рухани әлемінді рухтандыратын сәбидің күнәсіз ажары, жарқын жаны, күміс күлкісі, жанды қуанышы. Поэзиялық шығармалардағы мазмұнды, форманы, таныту жолдары алуан түрлі болып келетіндіктен өлеңдегі әдемі ұйқастарды тану үшін бізге үлкен философиялық ой-толғамды жүзеге асыру керек. Көркем әдебиетте ойып тұрып орын алатын поэзиялық шығармаларды талдау арқылы біз оқушы қауымды үлкен арман мен орасан мақсаттарға жетуге талпындырамыз анық.

Ғафу енді бір өлеңінде осы ой туралы:

Ойшыл болу керек деп,

Үгіттейміз жастарды.

Шықпай жатып жөргектен

Жұрт қартая бастады.

... Ақыл сатқан өңкей бір

Түбіт сақал данышпан –

дейді. Осы айтылған өлең жолдары қазіргі біздің заманымыздағы көптеп қаптап кеткен семинар тренингтегі ақылшылармыздың көбеюі ме екен кім білсін.

Поэзия! менімен егіз бе едің?

Сен мені сезесің бе, неге іздедім?

Алауыртқан таңдардан сені іздедім,

Қарауытқан таулардан сені іздедім

Мұқағали тамсанып өткен поэзиядағы көркемдік ерекшеліктер мен жанынды сұлулыққа, тазалыққа, көркемдікке, руханилыққа жетелейтін қазақ өлеңдерін талдау үшін де үлкен талғампаздық пен көрегенділік керек екендігіне дау жоқ.

Шын ақын мен әуес ақынды ажырату үшін олардың қаламынан шыққан

туындылардың қаншалықты ойымызға ой салатыны және бір емес бірнеше оқығанда ғана түсінікті болатын ой жапсарына байланысты болмақ.

Поэзиялық шығармаларды талдау барысында мазмұны бір бөлек, формасы басқаша болып келетін өлең жолдарына көбінесе ішінара талдау барысында айтылатын негізгі ойды оқырманға жеткізу басты мақсат болып табылады.

Армянның талантты ақыны П.Севак: «Поэзия ешқашан да ұсақ түйектен тумак емес», [1,152] - дейді. Қазақ поэзиясы – қай жағынан алғанда да, тақырып, мазмұн, т.б барлығынан биік тұрған поэзия екендігіне дау жоқ. Қай қазақ ақының алсақ та олардың қолынан шыққан туындылар – қазақтың таңғажайып жыр әлемінен тұратын керемет ғажайып әлем.

Поэзия туралы алғашқы ой-пікірлер Әл-Фарабидің еңбектерінде көрініс тапқан. Оның поэзия жайлы зерттеген еңбектерінің алды Оның — «Поэзия өнері жайлы» және «Поэзия өнерінің қағидалары» атты трактаттары. Бұл аталған қос еңбектің біз үшін маңыздылығы сол поэзия жайлы ең алғашқы зерттеулерді ең алдымен Аристотельдің поэтикалық еңбектерге берген бағасын мен тұжырымдарын бекіте түседі.

Мифтік құбылушылық – әлі де қазіргі қазақ поэзиясындағы адам жанын жайып салудағы таптырмас тәсіл. Мифтік құбылушылық XX ғасырдағы қазақ әдебиетінде суреткердің көркемдік-идеялық тәсілі ретінде көрінді. Ғалым Ж.Ә. Айтмұхамбетова: «Мифтік сана бойынша, адам мен табиғат бір, сондықтан, олардың бірбірінен ешқандай айырмасы жоқ. Осы сенімнен мифтік құбылушылық туындайды», – дейді [2, 80 б.]. Мифологиядағы бір заттан екінші бір затқа, мысалы, адамның аңға, құсқа, жанжануарға, өсімдікке, айға, күнге, жұлдызға, т.б. жансыз заттарға айналуы, яғни құбылуы метаморфоза деп аталады. Метаморфозаның ең көне түрлері тотемдік түсінік-ұғымдармен тығыз байланысты. Ұлттық таным мен этникалық болмысты бейнелейтін мифтік құбылушылықтар этностың тұтас бейнесін, барша болмысын анықтайды. Қазіргі қазақ ақындарының метаморфозаларды қолдануындағы ұлттық ерекшеліктер деп ұлттық сананың қорында сақталған, тарих қойнауында жатқан ұлттық бейненің поэзиядағы көрінісін айтамыз. Мәселен, тауға, қыранға, мөлдір бұлаққа, аққу құсқа т.б. сияқты өзіндік пішіндегі құбылуларға ие өлеңдер ұлттың дәстүрлі мәдениетін, халықтың өзіндік қайталанбас ерекшеліктерін, этностың рухани-мәдени өмірін саралай келе, сана, тіл, мәдениет ұғымдарының байланысын, ұлттың тілдік бейнесін танытады.

Зерттеу Мифтің ұлттық болмысы туралы қазақ мифі арнайы сөз етуге тұрарлық тақырып. Жұлдыз, ай, тау-тас, табиғат құбылыстары, жан-жануарлар туралы айтылатын мифтерден көшпелі өмірдің көрінісін, моральдық-этикалық нормаларын, әдет-ғұрпын, далалық аңдар мен құстардың мінез-құлқын, мал баққан елдің психологиясын жазбай тануға болады. Ал наным-сеніммен, әдет-ғұрыппен, салт-санамен бірге туып, бірге жасасқан мифтің қоғамдағы көрінісі алдымен оның сан-салалы деңгейін танытады. **КӨК БӨРІГЕ ҚҰБЫЛУ.** Қазіргі қазақ поэзиясында тотемдік архетиптерді символдық тұспалдаулармен бірлікте беру үрдісі белең алуда. Ақын Бақытжан Алдияр өзінің «Көкбөрінің жырындағы»: Бөрі атымызға ылайық Бөлінбес шерік құрайық. Бөрілі басы байрақ ап, Арғымақ атты алшайтып мініп айқабақ, Алшыдай қырға шығайық. Бір қолымда – Құраным, Бір қолымда – Күн көтерген қыраным, Тәуекел десіп тұрайық, Тәңірден тәубе сұрайық! ... Деп балконнан бір Бөрі Айға ұлиды мұнайып... [3, 25]

Мінажат еткен лирикалық кейіпкер Көкбөріге айналып, бөрінің атынан «сөйлейді». Ежелгі грек мифтердегі түрлі құдайлар құбылуы, болмаса әлем әдебиетінде (Ф. Кафка. «Құбылу»), бертін келе қазақ прозасындағы (О. Бөкей. «Атау кере») метаморфозалар есек, қоңыз, кене, ара, т.б. секілді түрлі жағымсыз, қорқынышты жанжануарларға, жәндіктерге айналу түрінде болса, қазіргі поэзиядан мұндай үрдісті кездестірмедік. Керісінше, сонау түркі дәуірінен бастау алатын көк түріктер сарыны желісін үзбеген. Қазіргі кейіпкерлер жаны бөрімен үндеседі, қазақтың бүгінгі оғланы да басқаға емес, бөріге айналуы қалайтындай. Ақын Алмас Темірбайдың «Екі аяқты қасқыр» өлеңіне де бөрі арқау болғанымен, шешім бөлек. Қайғы болып шығады іштен күлкім де, Ішім күйсе, ұлымауым

мүмкін бе?! Ит адамға айналмайды ешқашан, Адам итке айналады бір күнде... Өлең жаздым өзім үшін құлшынып, Өмір сүрдім біреу үшін түршігіп. Менен ескі итаяғын қызғанып, Үрді маған ит сияқты Тіршілік! ...Ит-тірлікке ыза-кегім күшейіп, Ұқсап барам екі аяқты қасқырға [4, 27].

Библиографиялық тізім

1. Смағұлов.Ж.ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеттану ғылымыАстана,Фолиант. 2017
2. Рамазанова Ш.Ә., Егізбаева Н.Ж., Бисенбаев А.Қ. «Қазақ тілі мен әдебиеті» Оқу құралы.Алматы.Қазақ университеті.2017ж
3. Ержанова, С Б. Қазіргі қазақ прозасындағы нарратология [Мәтін] : оқу құралы / С. Б. Ержанова ; Өл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - Алматы : Қазақ университеті, 2020.
4. Орда Г. «Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік көкжиегі» //Ақиқат. 29.11. 2019 ж.).
5. Таусоғарова А.Қ. Өлең мәтінінің синтаксистік ерекшеліктері. Филол. ғыш. канд.... дис. автореф. - Алматы, 2015. –
6. Қайшығұлова Ж. Қазақ мәтінінің күрделі фразалық тұтасым абзац деңгейінде мүшеленуі. ф.ғ.к. дис. - Алматы, 2017.-110б.

ӘОЖ 82,3215

МҰҚАҒАЛИ ПОЭЗИЯСЫ – АЗАМАТТЫҚ ПЕН АДАМГЕРШІЛІКТІҢ СИМФОНИЯСЫ.

Турахонова Х.Г.

Шымкент университеті, Шымкент

Мұқағали Мақатаев – ешқашан ортаймайтын, сөнбейтін мол қазына қалдырған ақын. Мұқағали лирикасының басты ерекшелігі-аз сөзге көп мағына беру, өмір шындығын өзінен ойып алғандай көркем жанды суреттер арқылы елестету. Сондықтан да оның өлеңі өте шағын жинақты, басы артық сөздің болмайтыны осыдан. Мұқағали жырларынан кейін қазақ поэзиясында Әуезов айтқандай «саяз қалқу, шала қарпу», жеңіл-желпі ұйқас құрып өлең жазу қиындады. Ақиқатында да қазақ поэзиясы үшін Мұқағали өз жырларымен үлкен жаңаша серпіліс ала келді. Мұқағалидың құдіретті жырлары, өзі тұстас замандас кейбір ақындардың әлсіз, жарымжан жазылған, жалған сезімге, арзан ұйқасқа құрылған өлеңдерін жыр сапынан ысырып шығарды десек ешкім бізге дау айтпас.

Мұқағали поэзиясы – азаматтық пен адамгершіліктің симфониясы. Бұл оның махаббатты, туған жерді, Отанды, бүкіл тіршіліктің анасы болған жұмыр жерді жырлайтын өлеңдерінен анық көрініс табады. Осындай тақырыптарға арналған өлеңдері бүгінгі қазақ поэзиясындағы идеялық-көркемдігі жағынан жетіскен, мазмұнды тәуір нұсқалар деп қарауымызға тұрарлық. Сөзіміз дәлелді болу үшін, жыр жолдарынан үзінді келтірейік:

Басымды иіп, тіземді бүгіп тұрып,
Ажарымда айдындай шуақ тұнып,
Отанымды сүйемін күліп тұрып.
Отанымды сүйемін жылап тұрып.

Ақын шығармашылығында оның Отанға, туған жерге деген сағынышын, махаббатын, құштарлығын ерекше көркем түрде сездіріп, оқушысын тәнті ететін ойнақы лирикалары да баршылық: «Отанның қадірін білем десей», «О, туған ел», «Қазақстан»,

«Отан», «Туған жерде», «Туған жер сағындырды», «Туған елге», «Сен менің еліме бар», «Адамзаттың ұрпағы», «Тірі адамдар өлмесін», т.б. Міне, осы аталған өлеңдерінде ақын туған жердің небір тамаша сұлу да әсем көрінісін сөзбен сурет салып көркем шындықпен, поэтикалық терең оймен, эстетикалық тұрғыдан шебер бере білген [6,45].

Мұқағали өлеңдерінің басты қаһармандары – соғыстан оралмаған ағалар, жесір қалған жеңгелер, әкесін күткен сәбилер, ұлдарын күткен әжелер мен аталар. Бұл тұста ерекше бір көзге түскен Одақ адамдарының үлкен бір қасиеті- туған Отанына деген сүйіспеншілігі мен патриотизмі еді. Сондықтан да ақынның көңіл күйлері, жүрек сыры «Сонда да біз», «1941 жыл Ақпан», «Неге жыламасын», «Ерлікті аңсаймын», «Сәби-Ана», «Соғыстың соңғы көктемі», «Сөнбейді, әже, шырағың», «Абысындар», «Қайран жеңгем», т.б. өлеңдерінде адамгершілік, адалдық идеясы арқылы жан-жақты тақырыпқа сай тапқырлықпен жаңаша күрделі образдар жасалып шебер суреттеледі.

«Қайран жеңгем» өлеңінде:

...Қартайып қалыпсың-ау, қайран жеңгем!
Қайғыға мойымаушы ең, қайдан келген?!
Сағынып жүрсің бе әлде, қадірлім-ай,
Баяғы жастығыңды майданда өлген?..

Өлеңдегі аяулы қайран жеңгейдің де образы типтік бейне, осы жеңгейдей болып сағыныштың сары уайымын жұтып, сарғайып мұң басқан талай жанның жастық шағын, асыл жарын ойлап, аңсаған арманына жете алмай, зымырап өткен уақыттың жетегінде қартайып қалуы кәдік емес. Сондықтан ақынның екі өлеңі де сонау сұрапыл жылдардың елесін нақты көркем суреттеп, алдымызға жайып салады. «Жалпы суреткердің өзіндік даралығы болу үшін оның идеялық позициясы биік болумен қатар, ол дарынды болуы да басты шарт», дейді белгілі әдебиетші сыншы ғалым Әбдіхамит Нарымбетов.

Ақын өмірде алдына сенетін, сескенетін бір күдіреті бар адамдай боп жүреді, өзін еркін сезінеді. Ол туған елі, халқы. Сол халқы барда ақын ешкімнен кем емес. Оған бұл ғаламда ешкім өктемдік жүргізе алмайды.

Құс ұясыз,
Жыртқыш інсіз болмайды
Отансыз жан өмірінде оңбайды
Өзін-өзі қорлайды да сорлайды
Тірі адамға сол қайғы, –

дейді ақын. М.Мақатаев «Менің анкетам» атты өлеңі оның өмірінен, өмірлік мұратынан біршама мәлімет береді. Жалынды ақын:

- Мекен жайың?

- Мекен жайым – жер менің

Жерде жүрген ақын деген пенделмін

Қалам, қағаз, уақыт бер аздаған

Мен өмірді жырлау үшін келгенмін,

деп, өзінің өмір мұраты-адамды туған жерді жырлап өту деп ұғындырады.

Ауыл өміріне бала кезден қанық боп өскен ақын, ондағы еңбек құралдарына айрықша мән беріп, оның әрбірін қасиет тұтады. Сондай өлеңдерінің бірі – «Қара шалғы» өлеңі. Кезінде қара шалғы жетектеген қара шалға Қарасу бойында талай-талай тамашаны көрсетті, қаншама аласұрды, қаншама таң асырды. Шал мен шалғы шабындықта ойын салып бергенде, олар ақ алмастай жалт-жұлт етіп ойнау салып шыға келетін. Сол бір қасиетті қара шалғы мен иесі қара шалдан мәңгіге айырылды.

Аттандырып келмеске қара шалды,
Қақыраған қорада қара шалғы.
Ұңғысынан сырығын суырып ап,
Тамызыққа келіні жаға салды.

Қала берді тат басып қара шалғы...

Мұқағали көненің көзі болған әрбір бұйымға қасиет береді. Сол қасиетті бұйым иесінен айрылғаннан кейінгі тағдыры оқушы жанын құлазытып, оған деген аяныш, оны құрметтеу сезімін тудырады. Қай бір нәрсенің болсын қасиеттілігі ең алдымен адамның қасиетіне байланысты екендігін сезесің. Қарттықтың аяныштығы өзімен бірге айналасындағы өзі құрмет тұтатын бұйымдарымен бірге жойылып, мәңгі ғайып болып кете беретіндігін ұғынып, ойға қаласың. Өмірдің мәңгілік еместігін түсініп, күрсінесің.

Библиографиялық тізім

1. Мақатаев М Шуағым менің. Өлеңдер мен поэма. Алматы, 1975ж
2. Мұхаметханнұрұлы Ж. Мұқағалитану дәстүрінің бағдарламасы. Қазақ тілі мен әдебиеті, 2000 № 7.
3. Қапасова Б. Қазақ балалар лирикасы /60-90ж.ж./ Павлодар, 2004.
4. Әзімжанова Л. Мұқағали наурызда туылған. Қазақ әдебиеті, 2001ж, 26 қаңтар.
5. Молдағалиев Т. Мұқағали жайлы ойласам. М.Мақатаев. Шығармалар жинағы. А. 1991.
6. Ергөбек Қ. Арыстар мен ағыстар.1-кітап. – Алматы: Өркениет, 2003. -368 б.
7. Әбілдақызы Қ. Ай сайын өсіп келемін. Алматы: АБДИ Компани, 2004.

ӘОЖ 82,3215

М.МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ БАЛАНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТІНЕ ӘСЕРІ

Турахонова Х.Г.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Қазақ ақындарының ішінде туған тілімізге жыр арнамаған ақын кемде-кем. «Сүйемін туған тілім – ана тілім, Бесікте жатқанымда-ақ берген білім» деп Сұлтанмахмұт Торайғыровтан бастап жырлағандай, ұлттық рухтағы қазақ шайырлары тіл мен ділді жоғары бағалаған. Көрнекті ақын – Қадыр ағаның мына өлеңін әр қазақтың білері хақ.

Ана тілің – арың бұл
Ана тілің біліп қой,
Еркіндігің, теңдігің.
Ана тілің біліп қой,
Мақтанышың, елдігің.
Ана тілің – арың бұл,
Ұятың боп тұр бетте.
Өзге тілдің бәрін біл,
Өз тіліңді құрметте! [11,24]

Ал, «балалар әдебиетінің бағбаны» атанған Мұзафар Әлімбаев «Ана тіліне тағзым» өлеңінде ана тілін туған анаға балап жырға қосады.

Ана тілі – біздің туған анамыз!
Анамыздай сыйлап, бағып-қағамыз.
Ана тілін бағаласақ, қалай біз
Өзіміздің сондай болмақ бағамыз.
Ана тілін кім аялай білмесе,
«Анасынан безген ұл! »

– деп қараңыз. Ал Мұқағали ақынның «Үш бақытының» біріне балаған ана тіліне арнаған шумақтарына келсек.

Ал, екінші бақытым – тілім менің,
Тас жүректі тіліммен тілімдедім.

Кей-кейде дүниеден түңілсем де,

Қасиетті тілімнен түңілмедім.

Мұқағали ақынның «Бәсіре» өлеңіне тоқталмас бұрын, қазақтың осы бәсіре дәстүріне тоқталсақ. Қазақ шаңырағында дүниеге ұл бала келгенде, онымен қатар мал төлдесе, сол жаңа туған құлынды немесе ботаны нәрестенің бәсіресі деп атау салты бар. Жұртшылық ұғымы бойынша, дүниеге шыр етіп келген баланың болашағы өзіне атаған бәсіремен тығыз байланысты. Сондықтан оны мінбейді, сойылмайды, тіпті, өзге біреуге сатпайды. Баланың өзіне ғана арналған бәсіре деп, маңына шыбын жолатпай, бұла қып өсіреді. Есейе келе, бәсіресі бар балалар өздерінің құрбылары алдында: «Менің бәсірем, әне!» деп кеудесі биік жүреді, әрі малға деген ықыласы, пейілі түзу болады.

Жылқышы атам қамқоршы, асыл еді,

Әкелді де, ерттеді бәсірені.

Үзеңгімді тең теуіп, орныққанша,

Бәсірені құлақтан басып еді.

Асау тай мөңкітұғын көрінбеді,

Тебінбеді немесе шегінбеді.

Атам тайдың құлағын қоя беріп,

Тізгін, шылбыр ұстатып: «Тебін!», – деді.

Мұқағали қазақ өлеңін мазмұн, пішін жағынан түрлентті. «Қазақтың құдіретті қара өлеңі, онда да бір сұмдық сыр бар естілмеген» дейді ақын. Мұқағали поэзиясындағы әділет, ар тазалығы ерекше көз тартады, бізге сонысымен қымбат. Ақын тұрмыс тауқыметін тарта жүріп, сынға ұшырағанда да «ақынның ақындығы атақта емес, арда ғана» деген байламды берік ұстанып, шен-шекпенге де, лауазым мен атаққа да қызықпаған. Мұқағали ақын қай тақырыпты жазса да, жалған сезім, жылтырақ сөзге әуес болмапты. Ол туралы:

Мен жырламаймын, сырласамын.

Сыры бір замандаспен мұңдасамын.

Көгендеп жыр қосағын,

келмейді жыр жасағым,

дейді. Шын мәнінде М.Мақатаев мұзбалақтар ғана мекен ететін музарттарға жұлдызды жол тартып, жалынды өткен жырдың марқасқасы еді. Ол қазақ ақынының жаңа кезеңдегі зор тұлғасын жасады. Жырымызды ішкі мазмұнымен, көкжиегі кең көркемдік ізденіспен жақсы байытты, кесек-кесек мінез қосты.

Әр – жырым менің бір балам,

Мезгілсіз шала тумаған.

Мерзімі кеткен шағыңда,

Шығам деп сыртқа тулаған [12,92].

М.Мақатаев қазіргі мен келешек поэзиясының арасына нұрлы да, сырлы көпір тартып, жалғастырып жататын болады.

Ауызша кездесетін бесік жырының үлгісімен жазған Мұқағали Мақатаевтың «40-жылдардағы бесік жыры» өлеңінде:

Бөпем – бөпем, бөпем-ау,

Қай жерде қалды көкең-ау.

Тәбәрік беру – дәстүрі қазақ халқында ертеден бар. Ата-бабаның қастерлі бұйымдарын ұрпағына мұра етіп қалдыру оларға үлкен ескерткіш, естелік болып табылады. Ақынның «Әке, сенің тастап кеткен мұраңды» өлеңінде:

Әке, сенің тастап кеткен мұраңды,

Төрт немерең көрген шақта қуанды.

Терің сіңген тақияға жармасып,

Алма-кезек бірінен соң бірі алды, –

деп жас өскелең ұрпақты ата-баба мұрасын көненің көзіндей көруге насихаттайды.

Тағы бір «Тәбәрік» өлеңінде:

Аппақ тонын атамның тәбәрігін,

Жүзге кел деп арқаңа жаба салам.

Мұқағали ақын – өмірінің соңына дейін қолынан жүйрік қаламы түспеген, қазақтың қара өлеңінің құдіретіне, терең сырына қаныққан ақын. Сөз құдіретінің мән-мағынасын терең түсініп, сөз маржанын бейнелі өрнекпен кестелейтін Мұқағалидай ақын кемде-кем. Мұқағали кешегі тіл байланып, талант тұсалып тұрған шақта, тоқырау заманының өзінде өзіндік жол тауып, ақиқатты айқайлап, шындықты шырылдап айтудан қаймықпаған ақын. Сондықтан да қазақ қара өлеңінің жұртынан өріс алған жыр сапары жұлдызды бірліктерге жедел жетті.

Әрбір қазақ баласының ойында Мұқағалидың:

Іргелі қазақ болдық. Сақтар қалып,

Құс міндік темірқанат, аттар қалып,

Әйтсе де мақтанбалық, мақтанбалық! – деген жыр жолдары тұратындай.

Айналайын Ата мекен, Ақ мекен!

Қандай қазақ іздеп сені тапты екен?!

Туған өлке тәтті екен ғой,

Тәтті екен ! – дегенде, бала бойында отаншылдық сезімі ояматыны хақ.

Қазақстан!

Пай, пай, пай!

Ардағым-ай!

Сен менің Шолпанымсың жанған ұдай.

Өзінде өмір сүрген қандай бақыт,

Өлмейтін махаббатым, арманым-ай! –

деген сөздер ешқашан көнермейтін, қазақ болғаның үшін көкірегінде мақтаныш ұя салатын, құйылып түскен асыл сөздер.

Библиографиялық тізім

1. Мақатаев М Шуағым менің. Өлеңдер мен поэма. Алматы, 1975ж
2. Мұхаметханнұрұлы Ж. Мұқағалитану дәстүрінің бағдарламасы. Қазақ тілі мен әдебиеті, 2000 № 7.
3. Қапасова Б. Қазақ балалар лирикасы /60-90ж.ж./ Павлодар, 2004.
4. Әзімжанова Л. Мұқағали наурызда туылған. Қазақ әдебиеті, 2001ж, 26 қаңтар.
5. Молдағалиев Т. Мұқағали жайлы ойласам. М.Мақатаев. Шығармалар жинағы. А. 1991.
6. Ергөбек Қ. Арыстар мен ағыстар.1-кітап. – Алматы: Өркениет, 2003. -368 б.
7. Әбілдақызы Қ. Ай сайын өсіп келемін. Алматы: АБДИ Компани, 2004.

ӘОЖ 82,3215

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ

Тынышбаева Н.А.

Шымкент университеті, Шымкент

Қазақ халқының біртуар батыр ұлы Бауыржанның Кеңес үкіметі мен қазақ халқы үшін жасаған ерліктері мен еңбектері өте зор болды. Ол тек қана әскери адам ретінде ғана емес, сонымен бірге жазушы ретінде де танылды. Оның еңбектерін оқыған жас буын өкілдері Отанға деген сүйіспеншілікті бойларына сіңіріп өсті. Өскелең ұрпақ алдында өзінің ерлігі мен тікмінез қайсарлығын көрсете білді. Тіпті, оның тегінің өзі Момышев емес МОМЫШҰЛЫ болатын. Қазірге кезде батыр ұлының құрметіне еліміздің үлкенді-

кішілі әскери және құқық қорғау органдарының оқу орындары, ауылдары мен көшелері батырдың есімімен аталады. Тек Қазақстанда ғана емес Ресейде де батырдың есімімен аталатын мектеп пен көше бар. Ел тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың жарлығымен оған «Халық қаһарманы» деген атақ берілді.

2010 жылдың ақпан айында Мәскеу қаласында Бауыржан Момышұлының 100 жылдығына арналған «Аңызға айналған батыр» кітабының тұсаукесері өткізілді. Кітапта Бауыржан батырдың Мәскеу мұрағаттарында сақталған, бұрындары жарияланбаған жазбалары және жауынгер әріптестері Мәлік Ғабдуллиннің, Дмитрий Снегиннің естеліктері жарияланған. «Қазақфильм» киностудиясы батыр туралы «Ел басына күн туса» (1967) көркем фильмін түсірген. Бауыржан Момышұлы – әскери педагогика мен әскери психологияны байытушы баға жетпес мұра қалдырған дара тұлға. Қазақ халқының даңқын шығарып, абыройын асырған айтулы ұлдарының бірі – гвардия полковнигі, жазушы, Кеңес Одағының Батыры Бауыржан Момышұлының көптеген нақыл сөздері, ұтқыр афоризмдері, қанатты сөздері, мақал-мәтелдерінің өзі өз алдына бір мәселе десек болады. Оған дәлел :

Тәрбиелі – тәртіптің құлы.

Тәртіпті – елдің ұлы.

Тәртіпке бас иген құл болмайды,

Тәртіпсіз ер болмайды, -дей келе,

Ана үшін аянба – ант ұрады,

Бала үшін аянба – бетің күйеді.

Ел үшін аянба – жігіттігіңе сын.

Ел дегенде езіліп, жұрт дегенде жұмылып істе,-

сынды мақал-мәтелдерінің елімізге берерлік танымы мен тәрбиелік маңызы ауыз толтырып айтарлықтай. Бауыржан Момышұлының қанатты сөздері, нақылдары ұлттық патриотизмге, отансүйгіштікке, адамгершілікке, шын-шылдыққа, ерлікке, батырлыққа бүгінгі ұрпақты жетелейді. Мәселен:

Сен жаудан қашсаң, өмір сенен қашады.

Таяқтан тайсалмасаң,

Семсерден сескенбесең,

Жендім дей бер...

Қарабет болып қашқанша,

Қайрат көрсетіп өлген артық.

Ептілік те — ерлік.

Бақаның бағынан сұңқардың соры артық.

Айбындана шапқаннан ажал да сескенеді.

Қой бастаған арыстан тобынан арыстан бастаған қой тобы артық.

Бауыржан Момышұлы жайлы жазылған дүниелер естелік, эссе, поэма жанрларында көрініс тапқан. Бауыржан батырдың ерлігін, азаматтық болмы-сын осы көркем дүниелерден оқи отырып болашақ ұрпағымыздың оған еліктейтіні, бас иетіні анық, оны үлгі тұтып, патриот тұлға қалыптасуына септесетіні айқын. Қазақ ақын жазушыларының Бауыржан Момышұлы жайлы поэзия жанрында жазған дүниелері баршылық. Поэзия туындыларына кейіпкер болған батыр тұлғасына тоқталсақ. Мыңбай Рәштің «Бауыржаным» атты өлеңінде:

Айқастың асқан талай ауыр жолың,

Ағындап ақ боз аппен Бауыржаным.

Қиында қырандардай қайыспас ер

Қашанда риза саған бауырларың.

Таймаған нұр жүзінен өр ұшқыны,

Желпіне тойлап бірге жеңіс күнін...

Басқарып отызында полкті өзі,

Жау жүрек Жуковқа да жолықты өзі.
 Бес рет құрсауды да бұзып Баукең
 Бес рет Крюкованы алыпты өзі. [1.204].
 Қасым Аманжоловтың «Бауыржан» атты өлеңінде:
 Бір дауыл сыпырды кеп өрт теңізін,
 Теңселіп темір топан дүние жүзін.
 Бетіңе туған жердің өшпестей ғып,
 Ер жазды өз қанымен жүрген ізін.
 Батырым – Бауыржаным дейді халқым,
 Алып ұл, ақын жүрек ердің даңқын.
 Келешек келе жатыр көремін деп,
 Тік басып туған жерде жүрген қалпын.

Мұнда қазақтың ұлы батырын алып дауылға теңеп, өзінің ержүректілігімен әлемге танылған Бауыржанды жақсы таныта білген. Бауыржан Момышұлы өшпес ерлігін өз жүрегімен салғандығын сол үшін де қазақ халқы ұмытпақ емес, оның ерлігі ел есінде мәңгі сақталады.

Сырбай Мәуленов «Бауыржан зираты басында» өлеңінде батырдың қазасын халықпен бөліскен жолдарын былайша өрбігеді:

Қойылды тауға тал түсте,
 Өзі де таудай нар тұлған.
 Арыңа кіршік шаң түспей,
 Айрылмай кеттің даңқыңнан.
 Ардақтай берер сүйікті ел,
 Ардақтау сені парыз боп.
 Батырлық тұлған биіктер,
 Бұрыннан бетер аңыз боп.

Ақын өлеңі батырдың болмысын бүкіл адалдықтың символындай жыр етеді. Ия, батыр тұлғасы шынында ардақтауға да, мадақтауға да тұрарлық. Оны Сырбай Мәуленовтің жоғарыдағы жыр жолдары дәлелдейді. Осындай поэзия жанрынан Бауыржан бейнесін көрсетуде бір топ ақындарды атап өтуге болады. Өзінің балалық шақтан жақын досы, Әбділда Тәжібаевтың «Бауыржан Момышұлы» өлеңі, Жүмекен Нәжімеденовтың «Қыран қия» поэмасы, Жаркен Бөдешовтың «Қасиет пен өсиет», Күләш Ахметованың «Болашақ үшін», Жақсылық Сәтібековтың «Домбыра мен қылыш», Тұрар Молдабаевтың «Бауыржан дастан» атты поэмаларын айтамыз.

Библиографиялық тізім

1. Алексеев С. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар - Алматы: Жалын, 1987.- 336 бет: суретті.
2. Аманжолов Қ. Дауыл. Алматы: Жазушы, 2001.
3. Аманжолов К. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945. –Алматы:Қазақстан, 1987.- 96 бет.
4. Мақатаев М. ІҮ томд. шығ. Жинағы. 1 том. Алматы: Жалын, 2001. – 448 б.
5. Мауленов С. Алыс кетіп барамын. Алматы: Атамұра, 2003.

ӘОЖ 82,3215

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ПРОЗАДАҒЫ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ

Тынышбаева Н.

Шымкент университеті, Шымкент

Бауыржан Момышұлының ерлігі мен батырлығына, азаматтық болмысына, дара жаратылысына сүйсінген жазушылар өз шығармаларына арқау еткені де баршамызға аян. Бауыржан батырдың бейнесі

сомдалған прозалық шығармаларға шолу жасап өтсек, Зейнеп Ахметованың «Шуақты күндері», Александр Бектің «Арпалысы», Әзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңы-зы», Д.Снегиннің «Шалғай шепте», «Шабуылда» повестері, Кеңес Одағының батыры М.Ғабдуллиннің «Менің майдандас достарым» кітабы, майдангер журналист А.Кривицкийдің «Мәңгі бақи ұмытпаймыз» повесі, Бақытжан Момышұлының «Восхождение к опцу» романы, т.б. Бұл шығармалар шынайы Бауыржан Момышұлының өз өмірінен жазылған туындылар. Сонымен қатар батыр туралы драмалық шығармаларды да атап кетсек артық болмас. Батыр бейнесін сахналау сонау сұрапыл соғыстың тұсында-ақ басталған. М.Әуезов пен Ә.Әбішевтің «Намыс гвардиясы» туындысының бас қаһарманының түптілғасы майданда даңқы дүрілдеп тұрған Б.Момышұлы болатын. Одан кейін біраз мәскеулік авторлар пьесалар жазған екен. Александр Бектің «Арпалысы» да сахнаға лайықталған. Батырдың көзі тірісінде сахналанған бұл драмалар бас кейіпкерін соғыс батыры ретінде көрсетті. Бейбіт дәуірдегі Бауыржанды ол кісі бұл дүниеден озған соң Шерхан Мұртаза ғана жазды. Оның «Ноқтаға басы сыймаған» драмасының арқауы – Алматыда тұрған Бауыржан Момышұлының үстінен жазылған арыздар мен әдеби талас-тартыстар, бір сөзбен айтқанда әділдік үшін күресіп, қашан да шын сөйлеген Бауыржан. Сондай-ақ 2010 жылы Жамбыл облысының қазақ драма театрында драматург Елен Әлімжанның «Бауыржан Момышұлы» атты сахналық шығармасы қойылғанынан хабардармыз. Бұл шығармаға батырдың Мәскеудегі өмір сәттері арқау болған. Оқырман қауым батырды алдымен шығармалардың авторы ретінде емес, шығармадағы ержүрек кейіпкер ретінде таныды. Дәлірек айтар болсақ, Александр Бектың «Волоколамск тас жолы» («Волоко-ламское шоссе») повесі арқылы танылған болатын. Повестің басты кейіпкері панфиловшы офицер, Мәскеуді қорғауға қатысқан батыр – Бауыржан Момышұлы – болатын.

Бауыржанның үйін іздеп келе жатып жүрегінде қорқыныш ұялаған Әзілхан Нұршайықов Бауыржанмен соғыста жүріп қалай таныс болғанын ой елегінен өткізді. 1943 жылдың жазында «Знамя» журналының 5-6 номерлерінде жарияланған Александр Бектің «Панфилов-шылар алғы шепте» атты повесі қолына түскенін, қызыққаны соншалық күндіз-түні бас алмай оқып, сөйтіп зеңбірегінің майын тауысып алғанын сол үшін де взвод командирінен сөгіс алғанын, дивизия командирінен алғыс алғанын айта келе: «Батальон командирі Бауыржан Момышұлымен біз майданда осылай танысқан едік. Оның ерлігіне, батырлығына, тапқырлығына, сонымен бірге, адамгершілік асыл қасиеттеріне сүйсіндік. Бәріміз де Момышұлын бір көрсек, тілдесек – ау деп арман еттік», -дейді. Автор мен кейіпкер арасындағы алғашқы таныстық: Қазақстанның 40 жылдығын тойлау мақсатында газетке Бауыржанның мақаласы жоспарланады. Осы мақсатпен телефон арқылы тілдескен Әзілханмен Бауыржан сөйлеспей қояды. «Жазушы ағайындардың жазғанын ғана оқып, шатпағына алыстан сүйсініп жүре беру керек екен-ау. Оларды көрсем, білсем, тілдесем деу бекершілік екен ғой. Қайта солардың мінез-құлқын, жеке өмірін білмей-ақ қоюдың өзі абзал шығар деп түйгенмін де қойғанмын». Алғашқы танысу-лары сәтсіз болса да кейін осы романның өмірге келуімен, достық қарым-қатынасқа ұласумен ұштасады. «Жүрегім сол жолы май ішкендей шайлыққан мен осыдан кейін Момышұлына жоламайтын да, жуымайтын да едім. Аман-сау, абыройлы болуына сырттан тілектес көптің бірі болып жүре беретінмін. Мінекей, бүгін келіп, мен сол адамның есігін өзім қағып тұрмын». Ол жайында ел ішінде айтылатын ұшы-қиыры жоқ аңыздардың өзім білетін бірсыпырасын есіме түсірдім. Ақиқат пен аңызды ұштастырған бұл адам жайында не жазамын, қалай жазамын деп толғандым». Әзілхан жазушы Бауыржанға келерден бұрын оның барлық кітаптарын оқып, ол туралы халық аузында айтылып жүрген аңыздарды, ол туралы архивтерде сақталған материалдарды жинап, бірнеше адамдармен кеңесіп үлкен дайындық үстінде келеді. Б.Момышұлының төл туындылары: «Офицер күнделігі», «Бір күннің тарихы», «Куба әскерлері», «Генерал Панфилов», «Ұшқан ұя», «Москва үшін шайқас». «Ұшқан ұя» романы өзінің балалық шағы бейнеленген мемуарлық өмірбаяндық роман. «Москва үшін шайқас» Ұлы Отан Соғысы кезіндегі Мәскеуді жаулардан азат ету жолында қиян-кескі күресті бейнелейтін

роман. Бұл романнан жауынгерлердің еліне деген сүйіспеншілігін, олардың барлық ерліктерін суреттейтін туынды. Бауыржан Момышұлының бұл екі романы – ең негізгі төл туындылары. Бауыржанмен танысып терең білгенін кейін ол туралы очерк жазудың жеткіліксіз екенін түсініп, ақиқат пен аңызды ұштастырған адам жайлы роман жазуға көшеді. Автор тіпті осы жағдайды мойындай келе, Бауыржанның жолдастары бірге өскен, бірге қызмет еткен адамдармен сөйлесіп, тіпті Бауыржанның туған жерін, ел аузындағы мәліметтер жинап, саралап қағазға түсіріп отырады. «Менің көзімнің жеткені Баукең туралы аңыз деп айтылып жүргендердің де шындық: болған оқиға, істелген іс, айтылған сөздер екен. Сонда біздің бұл кітапты тууы басында «Ақиқат пен аңыз» деп алғанымыз дұрыс болыпты. Ақиқат батырдың әскердегі өмірі де, аңыз-оның азаматтық өмірі, яғни ел ішіндегі ерлік қылықтары екен». Автор Бауыржанның ел арасында айтылып жүрген әңгімелердің шындық екенін дәлелдей отырып, романның «Ақиқат пен аңыз» деп аталуын оның дұрыстығын саралап, салмақтап көрсетеді. Ақиқат ол Бауыржанның соғыстағы еліне, жеріне деген сүйіспеншілігінен туған ерліктері болса, аңыз – сол ешкімге бергісіз ертегілер елінде кездесетін ерлік қылықтары. Біз әңгіме еткелі отырған қаламгер Ә.Нұршайықовтың қазақтың қайталанбас батыры Бауыржан Момышұлы туралы «Ақиқат пен аңыз» деп аталатын жоғары бағаланған шығармасындағы образ жасау тәсілде-рі де ерекше. Мұнда автор кейіпкердің өзін сөйлетіп қана қоймай, өзі де үлкен сұхбатқа қатысады. Образ жасаудың жаңа бір тәсілі осылайша өрбиді. Шығар-мада хаттар, қолжазбалар, т.б. мұрағат құжаттары пайдаланылады. Солар арқылы жазушы кейіпкерлерінің бейнесін аша түседі. Әзілхан Нұршайықов Бауыржанның батырлығын тізбекке тізеді.

1. 1941жылы Бауыржан Момышұлы батальон командирі кезінде, оң жақ рубежде болған табан тірескен ұрыстардан кейін қоршаудан шығып Волокаламск қаласына 690 адамды, 18 артеллерия шегініп, 30 пәуескені аман-есен алып келді.

2. 1941жылы 16.XI-дан 1941жылғы 20.XI-ға дейін Бауыржан Момышұлының ұрыстарда батальоны 600-дей гитлершілерді жер жастандырды, жаудың 6 танкісін жойды. Сонымен қатар, 6 станокты пулемет, 12 қол пулеметі, 8 радиостанция, документі тола 2 штаб машинасын қолға түсірді. Олардың ішінде Волокаламск тобының басты күштерін ашып беретін, «өте құпия» деген документтер де көп.

3. 1941ж 26.XI-дан 1941 жылғы 7.XI-ға дейін аға лейтенант Момышұлы 1073 атқыштар жолының, қазіргі 19 гвардиялық атқыштар полкінің командирі болды. Бауыржан Момышұлы басқаруымен бұл полк көптеген жетістіктерге жетті, Бауыржанның 1073 атқыштар полкінің командирі болғаннан кейін өзінің басқаруының арқасында көптеген жетістіктерін 4-ші бөлімде бірнеше тарауға бөліп қарастырады. Қатты жараланса да өзінің полкін жауға тастамай, не болса да батырдың қайсарлық бейнесін көреміз.

Бауыржанның елі үшін, Отан үшін істеген ерліктері мен қоса әскери жазушылық өнері үшін Қызыл Ту орденімен марапатталған батырды ел аузында айтылып жүрген қыран бүркіттің бейнесіне соның ерлігіне теңейді. Қыран бүркіттің ерлігі де батырға бергісіз лайықты екендігін, сол арқылы оның бар бейнесін тұлғасын ашып көрсетеді. Әзілхан Нұршайықовтың Бауыржан бейнесін ашуда жоғарыда келтірілген мысалдардан үлкен жетістіктерге қол жеткізетінін көреміз. Бауыржан бейнесін көрсетуде шынайы да, шымырлығымен көзге түседі. Бауыржанның тілге шешен, ақылды адам екенін дәлелдей түсетін бір топ мақалаларынан көруге болады. Бұл мақала-лардың шығу тегі романда Бауыржанның айтуымен баяндалады. «Бірнеше немістерді ұстап, Бауыржанға әкеледі. Жерде автоматын кезеген қалпында өліп жатқан тұтқынды көріп, басқа тұтқындарға өлген тұтқынды көмдіруге бұйрық береді. Неге деген жауынгеріне «Қол көтерген дұшпаннан гөрі, қорамсаққа қолы қолы жетпей өлген жауды сыйлау керек»- деп жауап береді. Батыр айтқан бұл мақалдағы үлкен тағылым – олардың жаудың өзін адам ретінде қабылдап, өзінен бұрын намысы мен арын аяққа таптамай, топырақпен жүзін жасыруға бұйрық беруі адамдарды тебірендірмей қоймай-тын шығар. Қазақылық пен

қарапайымдылық, адамдық пен адалдық қасиет-терден бойына нәр алған нар тұлға Бауыржан тіпті қанды қырғын соғыста да осындай ұлылық танытқан екен. Міне, мұнда Бауыржанның адам бойындағы асыл қасиеттерді жоғарғы бағалайтынына тағы бір көз жеткіземіз.

Жоғарыда көрсетілген мінездемелер Әзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз» роман диалогындағы Бауыржан бейнесі болатын. Оның жауынгерлік мінездемесіне тоқталар болсақ: «1910 жылы туылған, 1942 жылдан ВКП (б) мүшесі, ұлты – қазақ, әлеуметтік – жағдай қызметші, жалпы білімі – орта, әскери білімі – бір жылдық, Қызыл армияны 1932 жылдан 1934 жылға дейін, одан соң 1936 жылдан күні бүгінге дейін қызмет етіп, 1941 жылдың қыркүйегінен бері майдандағы армия қатарында болды. Момышұлы жолдас тактикалық жағынан жақсы әзірленген, оның үстіне неміс фашистерімен кескілескен қанды ұрыстарда, нақты ісіне өз білімін одан әрі кешіріп, сан қилы ұрыстарда оны ойдағыдай қолдана білді.

Библиографиялық тізім

1. Алексеев С. Қаһармандар: Ұлы Отан соғысы тарихынан хикаялар - Алматы: Жалын, 1987.- 336 бет: суретті.
2. Аманжолов Қ. Дауыл. Алматы: Жазушы, 2001.
3. Аманжолов К. Ерліктің жарқын беттері: Ұлы Отан соғысында қазақстандық құрамалардың жеңіспен өткен жолдары. 1941-1945. –Алматы:Қазақстан, 1987.- 96 бет.
4. Мақатаев М. ІҮ томд. шығ. Жинағы. 1 том. Алматы: Жалын, 2001. – 448 б.
5. Мауленов С. Алыс кетіп барамын. Алматы: Атамұра, 2003.

UDK 81-133

A LANGUAGE GAME CREATION WAYS IN AN ADVERTIZING DISCOURSE

Ибаділдаева Е.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

In this article the main ways of a language game creation in English-language advertizing texts according to the classification offered by E. B. Kurganova are considered: the researcher allocates seven main types of a language game: neologisms, games with compatibility, games with polysemy, jargons, morphological games, graphic and phonetic language game.

In modern life all large number of the phenomena for which there are no separate nominations meets. For this reason copywriters do not use ready language forms, and process of understanding something new and its realization in the advertizing text is followed by desire of advertisers to show the vision that it finds reflection in creation of neologisms.

Blossoming of not usual word formation is one of the most typical lines of the modern language extending both in works of art and informal conversation, and in lexicon of media or the oral public speech.

Elements of word creation, having finally got into various mass media, is present also at advertizing for which media is the main means of distribution, a peculiar intermediary between the advertiser and consumer . Interpretation of the text by the recipient demands some efforts and, certainly, in case of success brings intellectual pleasure. By means of neologisms advertisers can achieve a main objective of the advertizing message – creation of a bright image [63]. Also it is necessary to emphasize that the person constantly carries out information filtration, and during this process preference is given to newer incentives. This fact is essentially important for advertizing because of direct link with an indicator of efficiency of the advertizing

text. Individual neologisms in comparison with the word, habitual for us, usually more capacious on sense.

Creation of neologisms in advertizing happens according to the following functions of word formation:

- nominative where the purpose of the derivative word is naming of the phenomenon or the person;

- constructive which is connected with relief of process of creation of the statement. Often by means of only one word it is possible to retell the matter of syntactic unit;

- Compressive. This function includes education of more capacious, than primary, the secondary nomination. The compression is indispensable attribute of advertizing as from advertizing style concentration of sense in very short phrases is required;

- expressional when the nonce word has a certain expressiveness.

In the course of creation of a language game in advertizing texts it is possible to allocate several models for derivational games.

1. Model of a suffix derivation.

Suffixation – the most typical way of word formation which is applied in various areas (including in advertizing). For example:

The coffee-er coffee (advertising of coffee «Savarin»).

Here it is necessary to mention about semantic units in an advertizing discourse. Such units result from emergence of new values of the known words. It is possible to give mobilization which is used in advertizing of mobile phones (for example, *Total mobilization* – a slogan of the cellular communication company "Sotel", or *Winter mobilization* – advertizing of the engine oil «Mobil»). In the polysemic word advertisers found a possibility of assignment in one more meaning for definition of the new phenomenon.

So, the language games focused on creation of neologisms are rather important means of expression. They create in advertizing texts area for free interpretation which can destroy the main realizing idea of the message, and thus shifts the text to the area of the work of art. However here it is necessary to consider that it is not the original art text: starting point for creation of language game particular persons represent exact names of trademarks, real facts.

Studying of the multilevel linguocultural phenomenon gains additional substantiality at the appeal to techniques of case linguistics. It is well-known that a main objective of creation of national cases – formation of theoretical-methodological base for the accelerated development of innovative researches in theoretical and applied linguistics, and also improvement of a technique of teaching foreign languages. "The language case – big, in the electronic form, unified, structured, marked, philological competent array of language data presented intended for the solution of specific linguistic objectives at a certain stage (or stages) existence of language".

S. V. Klemenko defines corpus as "some collection of texts, category as from integrated features of each separate text (for example, genre characteristics), and from specific features of various units of its organization (a morpheme, a word form, a lexeme, etc.). Such characterization gives an opportunity to carry out the detailed analysis of various interdependence in texts of any certain area. And, besides, the similar collection needs to be organized in the form of a certain database as it will facilitate its use in practice and scientific research" [66].

Practically all big languages of the world have already own national cases which differ on completeness and extent of scientific processing of texts. A sample of the national case is ***The British National Corpus (BNC)*** and therefore "many other modern cases" are guided by it [67]. The British national case contains about 100 million words.

The national case has two important features: it possesses the balanced structure of texts, i.e. contains the written and oral texts of all types existing in this language: art, publicist, scientific, colloquial, business, etc.; all these texts are a part of the case in proportion to their quantity in language of this or that period.

It is necessary to consider that qualitative representation can be reached only at the large volume of the case. The National Case of Russian (NCR) contains more than 500 million word usage at present.

The second important feature of the case is that it includes certain additional information on characteristics of the texts (the so-called summary) which are its part. The summary is the main characteristic of the case; it is what distinguishes the case from simple "libraries" of texts which are much presented on the Internet. "The marking allows to set various parameters for this or that search in any case. Thanks to it before linguists the spacious field for researches in the field of functioning of these or those phenomena of language in various discourses" opens [69].

Within our research we made a linguistic experiment which cornerstone use of resources of national cases of three languages is: Russian, and English. A main objective of our experiment is determination of frequency of the use of the lexemes which are most brightly representing a concept "beauty" in the advertizing texts complicated by a language game. The choice of this concept is determined by the greatest rate of the appeal in an advertizing discourse to a concept of beauty and category fine as fundamental in achievement of the objectives of advertizing, allowing to capture the widest audience, various target groups.

Prerequisite of this experiment is work as Y. V. Meshcheryakova "A concept "beauty" in English and Russian the lingual culture which basis was made by studying of the Russian and English frequency word books. Y. V. Meshcheryakova provides data of frequency use of the main lexemes of a concept "beauty", relying on the frequency of their use on several million English and Russian words [70].

After Y. V. Meshcheryakova we consider that representative selection of frequency word books can serve as a certain prerequisite for the description and a research of typical models of creation of a language game in an advertizing discourse. In our dissertation research we use the technique of the analysis of functioning of a concept "beauty" in the Russian, and English languages which is based on studying of frequency use of the lexemes entering a kernel of the specified concept in multilingual national cases.

In each of above-mentioned cases the sub case of advertizing texts within which the main experiment (table No. 1) was allocated.

Bibliography

1. Гридина, Т.А. Языковая игра как лингвокреативная деятельность [Текст] / Т.А. Гридина // Язык. Система. Личность. Формирование языковой личности в онтогенезе: сб. статей. – Екатеринбург: Уральск. гос. пед. ун-т, 2002. – С. 22–27.
2. Korhonen, E. Translation Strategies for Wordplay in The Simpsons [Text] / E. Korhonen. – Department of English University of Helsinki, 2008. – P. 9–19.
3. Гусейнова, И.А. Дескриптивные рекламные тексты как инструмент воздействия в системе маркетинговой коммуникации (на материале журнальной прессы ФРГ) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук / И.А. Гусейнова. – М., 1999. – 223 с.
4. Рагимова, Ф.С. Способы актуализации прецедентного высказывания в рекламном тексте [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ф.С. Рагимова. – Кемерово, 2006. – 24 с.

UDK 81-133

A LANGUAGE GAME PHENOMENON IN AN ADVERTIZING DISCOURSE: GENDER ASPECT

Ибаділдаева Е.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

In any culture the behavior of the person is determined by his biological gender that involves prescribing to any member in society of certain social roles, emotions, means behavior manners to be, etc. A man or woman meet some social expectations which society shows to the person on the basis of "gender rules".

Now the person is surrounded not so much by the natural world, how many the artificial information Universe created by development of language and mass media. Results of the research conducted by us for the purpose of identification of mechanisms of designing of a

gender in texts of mass communication on the example of a language game in commercial are presented in this paragraph. Texts of commercial in the English languages were subjected to the analysis. The complex technique of a research including the semantic, introspective and contrastive analysis allows to simulate not only the universal, but also gender national and cultural concepts recorded in collective consciousness of representatives of different cultures.

The most intensive studying of category of a gender in linguistics is fixed at the end of XX – the beginning of the 21st century. It is caused by many factors, first of all, change of a scientific paradigm in the humanities under the influence of postmodernism philosophy. Knowledge of processes of a categorization from the new party, interest in private human life and to subjective in general, development of new personal concepts, including theories of social constructivism, – all this led to reconsideration of the scientific principles of studying of such categories as ethnicity, gender and age, being considered before as biologically caused. At such approach there was a need to use new terminology which corresponds to methodological installations of scientists more precisely it and became the reason for introduction to a scientific turn of the term "gender" which was designed to emphasize the character of a floor which is built up and maintained by society, its conventionality and institutionality. This approach, naturally, promoted studying of linguistic mechanisms of expression of a gender in language and communication .

The modern person exists not so much in the real world how many in the reality created by language space. The similar reality can be artificially reproduced, including, and in media. Therefore a main objective of linguistic researches is the solution of problems of political correctness and a categorization, and also realization of category of politeness in language.

"Linguistic gender studies – the scientific direction to which peculiar features of any new direction, that is an insufficient readiness of a conceptual framework and categories are peculiar. Conducting researches in the linguistic scientific field, scientists use generally analysis methods which were developed for various linguistic researches. However many linguists use data and other closely related scientific disciplines".

Overcoming rectilinear interpretation of a gender is one of the most important conditions of studying of various gender aspects of language and communication today, and the parameter of masculinity and femininity from positions of gender and cognitive linguistics has to take into account specifics of realization in language of gender stereotypes.

Each culture of language is characterized by existence of the gender picture of the world including such idea of the person of reality when things and the relations are classified in the form of binary oppositions which elements can be associated with women's and a machismo. A stereotype which is connected with a machismo, first of all it – "formation of the meaning of life, the culture and society, and with women's – reproductibility and the sphere of the nature. Female social dynamism in comparison with men's is much lower. However eventually their role functions can change" .

Both system (language), and the communication level of language has gender specifics. System level includes any asymmetries, word-formation and semantic lacunas. As for communication level, it is rate of use of these or those forms, preferences of masses or separate individuals determined by linguoculturological factors.

In advertizing and gender communication of the man, unlike women, are not so globally identified with manifestations of nonverbal communication. Their behavior cannot come down to a concept "gender" completely. It emphasizes their social status and identity. Women in the majority express "gender" in advertizing language. The female communicative behavior places smaller emphasis on their social status and first of all is interpreted taking into account gender perception.

Advertizing creators seek to inform consumers the idea obvious for both "weak" and "strong" genders, and hidden distinctions between genders led to development of advertizing and selective language – the gender possessing both verbal, and nonverbal components of communication.

Let's address consideration of lexical and grammatical, syntactic, and stylistic means of a language game in English-language, and Russian-language advertizing texts from the point of view of a gender aspect, ways of representation of the language identity of the woman and the man in modern advertizing messages. Such research direction allows to show and describe the main gender stereotypes realized in the sphere of a language game in women's and men's advertizing of the analyzed languages.

Language game, as well as any other type of a game, has certain gender features. The man and the woman differently use possibilities of language, including the language game.

"Women's" and "men's" language game is a complete phenomenon which basic distinctions in gender realization are marked only in representation of this phenomenon by men and women.

At the heart of the main distinctions of a man's and women's language game lies the game prototype. For men a game is a certain way to escape from the ordinary of the world and to create other, game world or to destroy the old world. To create the new world, as well as any image, first of all operating is required by forms. Two world will result in bilingualism, and bilingualism – to two world. Creation of the game world in the speech requires operating with language forms, as represents a basis of a language game as lingual creative activity. Language forms of man's game can serve for recognition of those who play the same game who creates the similar game world. For men a game is not only game encryption and decoding of language unit within a language game as special type of lingual creative activity which reflects "intention of the abilities speaking to identification for realization of language opportunities – at perception of rules of those speech courses which are made and at the same time, are calculated that the recipient "identifies" unspoken rules of communication. In a broader sense the man's language game is the special mechanism of communication calculated on a consecutive chain of treatments told during communication which would need to be analyzed from the point of view of the theory of speech acts. Having analyzed English-language, and Russian-language advertizing texts, we came to conclusion that for men a language game – a game forms. It is possible to distinguish the following from main objectives of such game: to escape from ordinary life and ordinary language to the world of games, to know the people playing the same game better.

For women a game – some kind of training way in those skills which can be necessary for it in the real world and in this sense these skills are more viable.

These specifics define character of a women's language game: it is turned to profound studying of language laws, demonstration of own knowledge. Women do not see sense in formation of alternative languages, they practice profound studying of existing, open or hidden opportunities put in them. Thus, it is possible to draw a conclusion that for women a language game – most often a game meanings. The main objective of a women's language game consists in a training skills of language system use, the abilities demonstration.

One of components in a language game in an advertizing discourse is the appeal to gender identification of the personality to achieve desirable reaction to the advertizing text from the addressee. From the point of view of language material, lexical and grammatical fullness of a language game of advertizing texts we can draw a conclusion on degree of an accent concepts of femininity and masculinity in society.

We consider A. A. Romanov's opinion: "By the end of the XX century the man and woman found strong requirement not only to preservation, but also to emphasis of the gender properties" [49]. However here it is necessary to emphasize that the image of the modern woman is transformed under the influence of those changes which happen in her social and professional standing, – she becomes more active, takes men's social positions, departs from a habitual role of the wife and mother and tries to self-actualize.

Bibliography

1. Гридина, Т.А. Языковая игра как лингвокреативная деятельность [Текст] / Т.А. Гридина // Язык. Система. Личность. Формирование языковой личности в онтогенезе: сб. статей. – Екатеринбург: Уральск. гос. пед. ун-т, 2002. – С. 22–27.
2. Korhonen, E. Translation Strategies for Wordplay in The Simpsons [Text] / E. Korhonen. – Department of English University of Helsinki, 2008. – P. 9–19.
3. Гусейнова, И.А. Дескриптивные рекламные тексты как инструмент воздействия в системе маркетинговой коммуникации (на материале журнальной прессы ФРГ) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук / И.А. Гусейнова. – М., 1999. – 223 с.
4. Рагимова, Ф.С. Способы актуализации прецедентного высказывания в рекламном тексте [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ф.С. Рагимова. – Кемерово, 2006. – 24 с.

UDK 81-133

LINGUISTIC PRACTICE, LINGUISTIC RESOURCES AND THE LANGUAGE SYSTEM

Қалмурза Э.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

At this point we want to emphasize an important thing: In the analysis of the relationship between language and culture, it is necessary to distinguish between on the one hand language and culture in the generic sense, and on the other hand language and culture in the differential sense.

In the generic sense we are talking about language and culture as general human phenomena. The generic sense may be found in two variants: a psychological/cognitive and a social. In the first- mentioned variant language and culture are seen as psychological/cognitive phenomena that have a (neuro) physiological basis. In the second variant language and culture are seen as social phenomena that have been developed as part of the social life of mankind. At the generic level it doesn't make any sense to maintain that language and culture may be separated. Human culture always includes language, and human language cannot be thought without culture. Linguistic practice is always embedded in, and in interaction with, some cultural, meaningful context.

In the differential sense we are talking about different languages and different cultural phenomena: Specific forms of linguistic knowledge and linguistic practice relating to 'whole' languages, languages varieties, loan words etc. And specific forms of cultural knowledge and cultural practice: different meanings and meaningful forms relating to sign systems as pictures, fashion, food, music, dance etc., different norms and values, symbols, ideas and ideologies. Topics concerning language spread and culture spread belong to the differential level.

In my view much of the confusion concerning the relationship between language and culture may be ascribed to the fact that people do not generally distinguish clearly between the generic and the differential level. It is at the differential level that one may ask for instance: What forms of culture are associated with the Russian language? What forms of culture are associated with the English language?

We consider the concept of languaculture to be very useful in the construction of a new understanding of the relationship between language and culture (at the differential level) in a globalised world. The concept of languaculture has not been widely used until now, but the American linguistic anthro- pologist Michael Agar has developed it in a book published in 1994 [3]. For Agar, languaculture is a concept that covers language plus culture, and he is especially interested in the variability of languaculture in discourse (verbal interaction), both among

different native users of the same language, and among people who use the language as a native and/or a foreign language. Agar focuses on the semantic and pragmatic variability of linguistic practice, and invites the reader to explore 'rich points' in intercultural communication, i.e. points where communication goes wrong [3].

Whereas Agar uses the concept of languaculture in order to theorize the single universe of language and culture, we use it as a concept that may offer us the opportunity to theorize disconnections and reconnections between language and culture as a result of migration and other processes of globalisation. Languages (i.e. language users) spread in social networks, across cultural contexts and discourse communities, but they carry languaculture with them (this is also suggested in the alternative wording: 'culture in language'). So there are dimensions of culture that are bound to a specific language (languaculture), and there are dimensions that are not, for instance musical traditions or architectural styles. There may of course be lots of historical links between such cultural phenomena and the language in question, but the point is that the phenomena are not dependent on that specific language.

The study of languaculture is the study of the various kinds of meanings carried and produced by language. But what exactly is that? I suggest that we distinguish between three dimensions of languaculture, corresponding to three cultural perspectives on language:

- the semantic and pragmatic potential
- the poetic potential
- the identity potential

The semantic and pragmatic potential is the dimension explored by Agar, and by many others interested in intercultural pragmatics and contrastive semantics [3]. It has also been a longstanding focus of interest for linguistic anthropology since Boas, Sapir and Whorf. This dimension is about constancy and variability in the semantics and pragmatics of specific languages: More or less obligatory distinctions between 'sister' and 'brother', between 'he' and 'she', between 'red' and 'orange', between 'hello' and 'how are you', between 'nature' and 'culture' etc. – and the social and personal variability that is found in concrete situations of use.

The poetic potential is the dimension related to the specific kinds of meaning created in the exploitation of the phonological and syllabic structure of the language in question, its rhymes, its relationships between speech and writing etc. – areas that have for a long time interested literary theorists focusing on literary poetics, style, literariness and the like.

The identity potential is also called social meaning by some sociolinguists [4]. It is related to the social variation of the language in question: in using the language in a specific way, with a specific accent for instance, you identify yourself and make it possible for others to identify you according to their background knowledge and attitudes. Linguistic practice is a continuing series of 'acts of identity' where people project their own understanding of the world onto the interlocutors and consciously or unconsciously invite them to react. This dimension has been explored by those scholars within sociolinguistics that are interested in the relationship between language and identity.

As we have stressed above, languaculture is both structurally constrained and socially and personally variable. It is a bridge between the structure of language and the socially constituted personal idiolect. The most interesting potentials of the concept may lie in the study of the personal side with a focus on individual semantic connotations and language learning as a process that is integrated in the life history of the individual subject, as a speaker-hearer, a reader and a writer.

If we consider languaculture in linguistic practice, oral and written, there is usually a high degree of semantic and pragmatic variability in the process. When a text is produced, languacultural intentions are laid down in the text, intentions concerning how this text is going to function semantically and pragmatically in the situation of communication. What speech acts are intended, what references are given to the context, what representations of the world are to be conjured up? These languacultural intentions are restricted or expanded during the reception of the text. The addressees/the readers perceive and interpret the text according to their personal

languacultures and their knowledge of the world. A negotiation of meaning is going on.

In situations where the language is used as a foreign language, there are many opportunities of adding even more variability than is the case with native language use, for instance as it is described by Agar in his comments on examples of intercultural communication in English between Austrians and himself [3].

The personal languaculture of the individual cannot be separated from his/her personal life history and social and cultural identity formation. It is not possible to distinguish denotative and connotative dimensions of the personal languaculture.

As for the case where the language is first language (mother tongue), it should be noted that the idea of an intimate relationship between language and culture is primarily about the language in its function as a first language, even if this is rarely explicitly stated. The national-romantic idea of an inner association between the language and the people/nation (and thus the national culture) is in fact about the people who have from their childhood grown up with the mother tongue and the mother tongue culture (in German: 'die muttersprachliche Kultur').

This idea of association between mother tongue and mother tongue culture at the national (or ethnic) level ignores the possibility of great variation between the linguistic and cultural upbringing of different individuals. The acquisition process is in any case socially differentiated, and all human beings develop their personal linguistic and cultural repertoires with which they express themselves and interpret the world. Therefore language and culture are always different from individual to individual, characterized by a specific emotional and cognitive constitution, a specific perspective and a specific horizon of understanding. For example, the meaning of such notions as 'work' and 'leisure' may be quite different even within the same professional group or the same family.

What is the character of the relationship between language and culture when the language is a foreign language? A Dane who is learning German, for instance, especially in the first stages of learning, must draw on his/her cultural and social experience related to the Danish language. There are some semantic and pragmatic distinctions that are obligatory in using German, such as an appropriate distribution of 'du' and 'Sie'. But otherwise it will be natural to use the languaculture developed in relation to the first language (or other languages learnt). Personal connotations to words and phrases will be transferred, and a kind of language mixture will result, where the foreign language is supplied with languacultural matter from another language (in this case Danish, and possibly other languages learnt). From the learner's perspective, the alleged intimate association between German language and culture is a normative one, not a descriptive one. It is his/her task to establish an association, and this task has to be accomplished on the basis of a growing understanding of some of the associations common among native speakers. But even when the learner reaches a high level of competence, his/her languaculture will always be the result of an accumulation of experiences during the whole life history.

Since the language system is a discursive construction, the description of languaculture in the language system is a discursive construction too, where considerations of relevance and utility are to be expected. The description of languaculture may be placed on a continuum ranging from a minimalist description of the semantic and pragmatic potential of relative constancy – the denotative core of the language – to a maximalist description in the form of a gigantic encyclopedia supplemented by a gigantic handbook of patterns of linguistic practice in specific situations. It should be noted that the structuralist tradition has primarily focused (implicitly) on language as a first language. But some studies of interlanguage (learners' language in development) may be said to build on this tradition (making for instance descriptions of Danes' German interlanguage, or Germans' school English, and the like).

Bibliography

1. Thomson, David S. "The Sapir-Whorf Hypothesis: Worlds Shaped by Words". *Conformity and Conflict: Reading to Accompany Miller, Cultural Anthropology*. Eds. James Spradley and David W. McCurdy. New Jersey: Pearson, 2008. pp 79-89.
2. Holliday, Adrian, Martin Hyde and John Kullman. *Intercultural Communication – An Advanced Resource Book*. New York: Routledge, 2004.
3. Soesbergen, Floor. "Us and Them?: Investigating Languaculture". Unpublished thesis. 2009.
4. Shaules, Joseph. *Deep Culture: The Hidden Challenges of Global Living*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 2007.

LANGUAGE/LANGUACULTURE AND DISCOURSE IN A GLOBAL PERSPECTIVE

Қалимурза Э.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

Languaculture is related to one or more specific languages. The concept is a theorization of the interface between language and the rest of culture. But the cultural view of language should also embrace the concept of discourse.

The concept of discourse may be used as an intermediary concept between the concepts of language/languaculture and the more general concept of culture. We refer to the thinking on discourse as for example represented by Fairclough (1992) and other proponents of critical discourse analysis (Wodak, Jäger, van Dijk). Discourse, and discourses, are primarily defined relative to their content: A discourse deals with a certain subject matter from a certain perspective. It is primarily verbally formed, but may be accompanied by for instance visual material.

Discourses may spread across languages. For example, a discourse on Christianity is not bound to any one language, although some languages are more specialized than others as to the verbalisation of topics related to Christianity. Discourses move from language community to language community (of from one linguistic network to another) by processes of translation and other kinds of transformation, and discourses are incorporated into the local language over longer or shorter periods of time. Some discourses are formed as various kinds of literature, and so literary topics, genres and styles spread from language to language.

So, specific languages and specific discourses do not necessarily spread along the same lines [5]. But they may exhibit parallel developments in an area or in a specific linguistic network. Pennycook is among the few people who have analysed relations between language and discourse in this way, with special reference to the question whether colonial discourses adhere to the English language [6].

Thus the cultural view of language may be said to comprise two levels: the level of languaculture, bound to specific languages, and the level of discourse, not necessarily bound to any one language (but a discourse has to be expressed in some language at any point of time).

Languages/languacultures and discourses spread in partly different social networks across cultural contexts - a dynamic image of disconnections and reconnections, of disembedding and reembedding, of processes of cultural influence, domination and integration.

The general ideology of inseparability between language and culture seems to be attributable to two different, but related factors. On the one hand the individual has a tendency of projecting his/her own subjective feeling of association between his/her personal language/languaculture and his/her personal culture and identity onto the community, for example the nation, and thus imagine an association at the system level for which there is no empirical basis. On the other hand this psycho-logical tendency is used politically in national propaganda, where an image is constructed of the nation state characterized by a common national culture expressed in a common national language. Two constructs are articulated together: the idea of the language system and the idea of the culture or cultural system.

The first implication for foreign and second language studies is that the empirical field in a geographical sense is not 'the language area', but the worldwide network of the target language. Where and in what situations do people speak, read and write the target language? How is the target language used on the internet by ordinary people and interest groups? What role does the language have in transnational migration of all sorts? What role does it have in transnational companies, markets and media? In international politics? In all these situations it is important to consider that the target language carries languaculture with it. It has specific semantic,

pragmatic, poetic and identity potentials – both possibilities and limitations. It is partly different from any other language, and this specificity should be an important preoccupation for foreign and second language studies.

The second implication is that the analytical object is not only (texts in) the target language as first language, but also as second and foreign language. The target language is learnt and spoken by many kinds of people and for many different reasons. So an awareness of the complex functions of the target language opens up for studies of multilingualism and multiculturalism in all places where the target language is spoken. How is the target language – English for instance – used by Arabic immigrants in France? How is it used by Chinese immigrants in Canada? These kinds of questions raise issues of relations between language and identity: the use and construction of linguistic identities and the role of language in the construction of cultural identities, national or ethnic, etc. They also raise issues of the role of languages in the power structures of society and the world. They may focus attention on various forms of linguistic and cultural encounters and conflicts, and on processes of translation and interpretation - linguistic and cultural. They may lead to insights into the great languacultural variability of the language in question.

The third implication is that the study of a specific language is not confined to specific discourses or specific thematic areas (disciplinary fields). As discourses, topics and genres may spread from language to language by various kinds of translation or transformation, a language community is never a closed discourse community, though there may be certain discourses that are preferred in certain local and social contexts at certain points of time. Thus it is not necessarily so that language studies should always focus on the (native) literature of target language countries. The link between the study of language and the study of literature is not a natural one, it is a historical construction that was once important in the nation-building processes. When this link is maintained today, it has to be specially motivated, for foreign language studies may as well focus on social studies, cultural studies, media studies, business studies, workplace studies, art studies etc.

The fourth implication is that it is necessary to construct foreign language studies that are characterized by an integrative view of both language, text, discourse and (the rest of) culture and society. For instance, the target language should be seen as a cultural phenomenon, and simultaneously literature and other texts in the target language should be seen as linguistic phenomena. Although texts are usually studied as cultural products carrying some kind of global content or meaning (representing cultural reality in some way or other), they are always also instances of linguistic practice in a specific language.

It is important to try to counteract the unfortunate traditional division between studies of language, literature and history/society in foreign and second language studies. This does not mean that the histories of the different academic traditions should not be acknowledged. But it means that the problems of modern (and not-so-modern) life should be approached as complex problems demanding a range a different means of analysis and interpretation. We need interdisciplinary approaches to everyday phenomena of intercultural learning and communication, oral and written. We need to study these phenomena with combinations of theories originating both in linguistics (incl. sociolinguistics and cultural linguistics), in literary studies (incl. studies of all sorts of texts in the media), and in social and historical studies more generally.

They also raise issues of the role of languages in the power structures of society and the world. They may focus attention on various forms of linguistic and cultural encounters and conflicts, and on processes of translation and interpretation - linguistic and cultural. They may lead to insights into the great languacultural variability of the language in question.

One way of furthering this idea is to introduce problem-oriented project work as a central form of study, supplemented by course work. The task of looking for and defining social and cultural problems may offer opportunities for students and teachers/supervisors to develop a sense of the interdisciplinary nature and potentials of foreign language studies. A project work

(in English) on problems of intercultural understanding raised by the use of childrens' books, produced in France, in a small rural community in Bourkina Faso, would perhaps illustrate the necessity of applying both linguistic, cultural and historical knowledge (theories and methods) in order to understand the problems involved.

In conclusion, we need a redefinition of language and culture pedagogy that transcends the national paradigm and introduces a dynamic transnational and global perspective, including multilingual awareness, centering on the study of meaning as it is produced in the interface of languaculture and discourse.

Bibliography

1. Thomson, David S. "The Sapir-Whorf Hypothesis: Worlds Shaped by Words". *Conformity and Conflict: Reading to Accompany Miller, Cultural Anthropology*. Eds. James Spradley and David W. McCurdy. New Jersey: Pearson, 2008. pp 79-89.
2. Holliday, Adrian, Martin Hyde and John Kullman. *Intercultural Communication – An Advanced Resource Book*. New York: Roudledge, 2004.
3. Soesbergen, Floor. "'Us and Them': Investigating Languaculture". Unpublished thesis. 2009.
4. Shaules, Joseph. *Deep Culture: The Hidden Challenges of Global Living*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 2007.

UDK 81-133

PRINCIPLES OF LEXICAL TRANSFORMATION IN TRANSLATION REALITIES IN ENGLISH KAZAKH AND RUSSIAN LANGUAGES

Касабулатова Э.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

Translation is a dynamic intellectual craft that is developed through experience and maturation. Translation is a profession with elements of both art and science, and with deep historical roots. At its best, translation can be an exquisite form of communication, facilitating a meeting of minds across cultures. At its worst, translation can be nothing more than a slavish substitution of words stripped of meaning, and hindering communication. In the workaday world of most translators, their practice is somewhere between these two extremes.

The most common notion about translation process goes to the means of inter-language communication. The translation is considered to be a form of linguistic mediation, in which the content of foreign language text (the original) is transferred to another language by creating a language of information and communication equivalent text. There are two basic concepts of translation: linguistic and literary. There are two sets of problems about translation in science of translation studies.

The relatively recent acceptance of the term Translation Studies may perhaps surprise those who had always assumed that such a discipline existed already in view of the widespread use of the term 'translation', particularly in the process of foreign language learning. But in fact the systematic study of translation is still in swaddling bands. Precisely because translation is perceived as an intrinsic part of the foreign language teaching process, it has rarely been studied for its own sake. What is generally understood as translation involves the rendering of a source language (SL) text into the target language (TL) so as to ensure that (1) the surface meaning of the two will be approximately similar and (2) the structures of the SL will be preserved as closely as possible but not so closely that the TL structures will be seriously distorted. The instructor can then hope to measure the students' linguistic competence, by means of the TL product.

The first set of problems is the border of translation related to the question of the source text. The second set of problems is correlative to the first and has more private character - a problem of translation adequacy. These two sets of problems and their solutions define a normative framework of translation. The last consists of statistical framework of norms and variety rules of the text language translation.

Framework rules outline the translation field, i.e., the boundaries of the translated text. Divergent rules define the nature of correlating equivalent units of the original language and the target language. The rules and regulations relate to the conditions of transfer (normal) and the consequent (the rules). In other words, the rules in general are responsible for the regulations, and the last - to select an appropriate equivalent (lexical or grammatical) system of language in all its stylistic, in a broad sense, diversity. Translation rules determine the specificity of translation in terms of the degree of independence of the translator in the translation process.

A large public importance and ever-increasing scale of translation could not attract the attention of researchers. Throughout the long history of translation theory has repeatedly made attempts to understand and explain the activities of translators, to formulate criteria for evaluating the quality of translations, to determine the factors that influence the course and outcome of the process of translation. However, as it is often occurs in other types of human activity, practice is far ahead of translation theory of translation. The lack of theoretical work in the field of translation and of science itself, in which such work could appear, did not mean, obviously, that no one was trying to think about the essence, goals and methods of the translation work. In his work the translator constantly faced with the need to choose between different options, decide what in the translated text is the most important and should always be passed, to give preference to a particular method of overcoming the difficulties encountered. Although in most cases, this choice was made intuitively, sometimes translator tries to understand and explain their preferences. Often, these preferences were formed as the "principles of translation", which the translator expounded in the preface to his work, or defended later, often in response to the criticisms in his address. [1, p.12]

Peter Newmark in his book says that only semantic and communicative translation fulfill the two main aims of translation, which are first, accuracy, and second, economy. (A semantic translation is more likely to be economical than a communicative translation, unless, for the latter, the text is poorly written. In general, a semantic translation is written at the author's linguistic level - a communicative at the readership's. Semantic translation is used for 'expressive' texts, communicative for 'informative' and 'vocative' texts.

Semantic and communicative translation treats the following items similarly: stock and dead metaphors, normal collocations, technical Terms, slang, colloquialisms, standard notices, and ordinary language. The expressive components of 'expressive' texts (unusual syntactic structures, collocations, metaphors, words peculiarly used, neologisms) are rendered closely, if not literally, but where they appear in informative and vocative texts, they are normalized or toned down except in striking advertisements, cultural components tend to be transferred intact in expressive texts; transferred and explained with culturally neutral terms in informative texts; replaced by cultural equivalents in vocative texts.

Translation plays a huge role in the cultural development of mankind. Thanks to the translation people of one country are introduced to the pace of life, social life, history, literature and scientific achievements of other countries. Many translations of art works become a part of the national literature. It is reasonable to mention the translation of Vasily Zhukovsky, whom Pushkin called "the genius of translation" that took pride of place in Russian literature. [2, p.7] Any translator must study the literature, history and culture of other nations, and especially the people of the country from which he translates the language. He must know the life, customs of the people, i.e. to be familiar with so-called reality. Under the realities are understood features of life, a state system of each country, its traditions, customs and beliefs - all the things that makes it distinctive, national identity. Ignorance of reality leads to errors in translation or interpretation

discolor, depriving him of his national colors. It can also lead to serious errors, which creates a false impression about the country and its people. [2].

Here is an example of Leo Wiener – an American translator of Tolstoy's novel "War and Peace" – apparently unfamiliar with Russian traditions and customs of the era described by Tolstoy, admits blunder in the transmission of the next location of the novel:

The countess looked at his nails and spat with a cheerful face, returning to the living room. (When the doctor said that Natasha is better and it starts to get better.)

The countess looked at her nails and spat out, and returned to the drawing-room with a happy face.

Tolstoy had in mind a kind of "omen" (supposedly save us from the "evil eye"), the interpreter conveys the same word "spat (поплевала)" as spat out – «сплюнула». This error creates a wrong picture of the culture, way of life and customs of the Russian aristocracy of that time.

According to S. Bassnett and A. Lefevere translation is in history, always. It is, in many cases, a vital factor within history, and the more we learn about its history, the more obvious this fact becomes. It is no coincidence, therefore, that many histories of translation have been published over the last ten years, just as it is no exaggeration to say that if we want to study cultural history, the history of philosophy, literature, and religion, we shall have to study translations to a much greater extent than we have done in the past.

If you are a researcher in the field of translation and you think that translation does, and should, promote international understanding, you will define meaningful research in your interfield (which you should not equate with the field as a whole) as the activity that provides those working in that interfield with the tools needed to do their work better, to improve the techniques of translating; If, on the other hand, you think that translation should primarily be used as a tool to analyse the processes through which international understanding comes into being, you will define meaningful research in your interfield (which you should also not equate with the field as a whole) in a different way. In the first case you will produce books and articles aimed at improving the training of translators, you will concern yourself more with translating than with translation. In the second case, you will produce the kind of case studies that are brought together in this book, as possible instances of the direction in which this kind of research could develop. There is no reason why both mansions should not be able to coexist in the house of translation. [3]

The translator must possess the general society – philological education, as many translation problems can be solved only on the basis of general philology. Such training can protect against errors of the interpreter. Paying clearly aware of the nature of the national language, the translator will not use non-native structures and phrases, and thus violate the rules of the Russian language. The translator must know both languages deeply: the one from which the transfer is conducted, and the one for which he translates. This statement is not a truism. In translation practice, unfortunately, still have a place with interlinear translation, and this is very undesirable. Under the deep knowledge of the language is meant knowledge of all aspects of it: phonetics, grammar, lexicology and stylistics, without which there can be little to resolve the difficulties of grammatical, lexical and stylistic order. Hereinafter, all these issues will be discussed in detail. All this leads to the question of the role and importance of the theory of translation and the degrees of theoretical training of the interpreter.

During the 1980s the main centre of Interpreting Studies in (West) Europe was the Paris School under Danica Seleskovitch, whose "théorie du sens" was a basic doctrine. Among those "polemically oriented" on this tradition was Daniel Gile, who in a lecture given at the Vienna Translation Studies Congress in 1992 with the title "Opening up in Interpretation Studies" formulated a new manifesto, as it were, with a "raw programme" (in Radnitzky's sense) for the coming years. This involved making information widely available in what had been a "closed circle" of scholars, sensitizing young researchers to the potential value of this information,

cooperating in interdisciplinary projects, especially with cognitive scientists, and heeding the “increasing calls for more empirical studies”. [4]

Bibliography

1. Mary Snell-Hornby, “The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?”; 2006-205
2. Mona Baker, “A course book on translation”; 1992-304;
3. “Основы теории и практики перевода с русского языка на английский”: 3 – е изд. – М.: Изд – во УРАО, Бреус Е. В. ,2002. - 208 с.
4. Nida, E. 2000. “Principles of Correspondence”, in: Laurence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*. London. New York: Routledge

UDK 81-133

EQUIVALENCE PROBLEMS IN TRANSLATION

Касабулатова Э.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

Komissarov V.N. believes that one of the main tasks of the translator is to transfer of the content of the original text as maximally as it possible, and as a rule, the actual commonality of content and translation is significant.

It is necessary to distinguish the potentially achievable equivalence, which is defined as the maximum content commonality of the two different language texts, allowed by differences of languages, which created these texts; and translation equivalence – is a real semantic proximity of original and translated texts, achievable by translator in the translation process. The limit of translation equivalence is maximally possible (linguistic) degree of preservation of the original content in translation, but in every single translation semantic proximity to the original is approached to the maximum by different degrees and different ways.

As Barhudarov determines the “translation process” as the transformation of a text in one language into text in another language. Then, in translation, there are always two texts (by A.I. Smirnitskaya, “speech composition (речевые произведения)” one of them is the original and created independent from the second, and the second is created on the basis of the first through certain operations - interlingua transformations. The first is called the original text (or simply “original”), the second – is translated text (or simply “translation”). The language in which uttered or written text of the original, is called as the source language (abbreviated “SL”). Language, in which the translation (English texts), is called the target language (abbreviated “TL”).

The SL and TL differences in the systems and peculiarities of the texts creation in each of these languages in various degrees can limit the ability of maintaining a full original content translation. Therefore, translation equivalence may be based on maintaining (and thus loss) of different meaning elements contained in the original. Different levels (types) of equivalence could be distinguished by the part of content which is transmitted in translation to provide its equivalence. At any level of equivalence translation can provide cross-language communication.

In general, the process with the equivalence of the original text is the same as with the medical certificates. Doctors write: “Practically healthy”, i.e. the patient may work, although in theory only God knows what kind of ailment does he have. We have the same situation with the translation equivalence. A professional translator will always achieve practical information equivalence in translation of the original, but in theory, this equivalence is quite different. You may say in advance that any translation will never be absolutely identical to the canonical text of

the original. The equivalence of the original translation is always a relative concept. And the level of relativity might be quite different. The degree of convergence with the original depends on many factors: the skill of the interpreter, the characteristics of the compared languages and cultures, the era of creation and translation, the mode of transfer, the nature of translated texts, etc. We are interested in the last of these factors. But first, we shall understand the terms. In theory and practice of translation there are similar concepts such as equivalence, adequacy and identity. Broadly, the equivalence is understood as something tantamount to anything, adequacy – is understood as something quite equal, and identity – as something possessing an exact match, the similarity with anything. Apparently, this is the smallest semantic categorization of the word – "equivalence" and made it preferred in modern translation study.

Although, of course, the concept of adequacy, identity, the usefulness and even similarity are in the same semantic field as the term "equivalence" and sometimes overlap. In our view, the equivalence in translation theory should be understood as a preservation of relative equality in content, logical, semantic, stylistic and functional – communication of information contained in the original and in translation. It should be emphasized that the equivalence of the original and translation – is primarily a common understanding of the information contained in the text, including the one that affects not only the mind but also the feelings of the recipient. And it is not only explicitly expressed in the text, but also implicitly referred to the subtext. The equivalence of the translation depends on the situation and the background of the original text and its reproduction in the target language. This interpretation of equivalence reflects the completeness and multi-level concepts related to semantic, structural, functional, communicative, pragmatic, genre and soon characteristics. Moreover, all of the parameters in the definition should remain in translation, but the degree of their implementation will vary depending on the text, the method and conditions of transferring.

In translation studies there is an idea that the main guiding principles of equivalence in text are communicative and functional features, which are composed of equal communicative effect produced by the recipients of the original and translated texts. With this postulate, one would agree with some reservations and requests. However, the interpretation of communicative and functional equivalence claims that, creating a text in the language B, the translator builds it in such way that the recipient of language B perceived it as well as the recipient of the language A. In other words, ideally the translator himself must not contribute the messages or elements of his own perception into the text, e.i. different from the perception by the recipient to whom it was addressed this message. In fact, the perception of an interpreter and any other recipients of the speech cannot be the same due to a variety of personal, cultural and social reasons. For instance, translator of fiction doesn't see the text as an average native speaker, but as receptor of a specific servant of "high art of translation". And of course, he did not push his translation under the perception of the two abstract entities: foreign reader X's and native Y-book lover. Because all these X's and Y-perceptions cannot be cloned. They are certainly different in something. And the true meaning of the work of art never exhausted completely and the approach to this – is never-ending process.

Latyshev in his book says about the term of "linguistic norm" – which is a linguistic system following the factor that controls speech production. It is a kind of filter, which seemed to miss or delay something that is capable to produce the language system: miss that really exists, functions in language and recognized by society as correct, and "filters" those products of the system that really do not exist in the language, and aren't used in speech. But if they are used, they are recognized as incorrect. In the words of the famous linguist E. Koseriu "the norm" – is a "collective realization of the system."

"The norm" in Latyshev's opinion – is collective notion of speakers that is right and wrong in language and speech. This norm as existing objectively in language is reflected in grammars, dictionaries, reference books. These products of possible linguistic system as "writer", "reader", "information would help to ...", etc., are examples to illustrate the capabilities of the system, contrary to the linguistic norm. The norm is not something inviolable. It has variants, there are

variations, deviations from the norm. Another factor that regulates the origin of speech (the text) is the rate of speech. It has another, more concise name - "Usus (Language Usage)", which for the sake of convenience we will mainly use in the future.

Usus (Language Usage) is considered as another kind of filter that follows the filter formed by the language norm. Filter formed by the linguistic norm, eliminates these types of irregularities, which are absolute, because what contradicts the linguistic norm is always wrong. And the incorrect utterance in the linguistically normative attitude in one case, can't be correct in another. For instance, if the phrase "This indicates a great danger" is wrong, being delivered from the podium of a large meeting, it would be equally wrong if pronounced in the company of friends at the table. In common parlance it is called as illiterate.

Another case of "Language Usage" - it "filters" products of the language system not by criterion "this is right or wrong", but by the notion as more preferred or less preferred. The term was derived from the Latin - "usus", which means "the use, consumption, custom." There are own customs and traditions in language, and in verbal communication of people. At the same situation about the same subject could be said in different ways. Let us say, about the price in market we can ask, "How much cucumbers?" or "How much are the cucumbers?" or "How much do cucumbers cost?". All of these variants are correct not only because of Russian language norms, but also because of the common usage, i.e. usus match, as they are typical in Russian to communicate on the subject of prices. You might be understood and answered to your question, if you ask about the price in another way, such as "What is the price of your cucumbers?" or "How much do you want for your cucumbers?" or "Are your cucumbers expensive?". All these phrases are also correct from the point of Russian standards view, but they are less common in usage, i.e. less typical for the situation of communication, where they are used.

So, usus (Language Usage) - these are the rules of the situational use of the language. It reflects the speech habits and traditions of the language community. The use of usual options of speech contributes to the success of speech communication and vice versa. One of the main reasons that we sometimes understand hard foreigners speaking in Russian, is that they use an excessive amount of non-usual phrases and expressions. To learn how different the usus of different language groups, could be judged by the standards of Russian and German inscriptions and signs:

Translator must always take into account the factor of different usus.

Purpose of the transfer is not fitting the text under someone's perception but to preserve the content, features, style, communicative, stylistic and artistic values of the original. If this is achieved, then the perception of translation in the language environment of translation is relatively equal to the perception of the original in the original language environment. Exaggeration of the role of communicative and functional factors in translation leads to the erosion of the inner content; the essence of the informative text and translation; to the replacement of the object essence by reaction to it from the perceiver's side. The text's communicative function and conditions of implementation become the defining factors and not the text itself.

Bibliography

1. Mary Snell-Hornby, "The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?"; 2006-205
2. Mona Baker, "A course book on translation"; 1992-304;
3. "Основы теории и практики перевода с русского языка на английский": 3 - е изд. - М.: Изд - во УРАО, Брейс Е. В. ,2002. - 208 с.
4. Nida, E. 2000. "Principles of Correspondence", in: Laurence Venuti (ed.), The Translation Studies Reader. London. New York: Routledge

TECHNOLOGIES OF USING BUSINESS GAMES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Кудайбергеновна А.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

Recently, active measures have been taken in our country to create conditions for learning English. The article examines the elements of various critical thinking strategies, communicative, role-playing games, the successful application of which makes the learning process more interesting for both students and teachers of the English language. E. Passov in his book «The Foreign Language Lesson at School» gives the following definition to the game: «The game is: 1) the activity «in our case – speech»; 2) the motivation, the lack of coercion; 3) the individualized activity, deeply personal; 4) training and education in the team and through the team; 5) the development of mental functions and abilities; 6) «teaching with enthusiasm». Gaming is the most effective property of learning a foreign language. It develops the speech activity of Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс» 2 <https://interactive-plus.ru> Содержимое доступно по лицензии Creative Commons Attribution 4.0 license (CC-BY 4.0) students in English classes. Gaming exercises contributes to the organization of targeted speech practice of students in a foreign language, as well as training and activation in the monologic and dialogical speech. In addition, the game forms a variety of types of statements. The relevance of the use of gaming technology in the teaching of schoolchildren to a foreign language at the present stage is obvious, taking into account new trends in the education system, which give the teacher the space for innovation and the introduction of their own heterogeneous ideas and solutions. It is the game, as the most unconstrained by conventions and various kinds of framework, that is most acceptable for use in kindergarten. It is in the game that there are unlimited opportunities for the realization of the creative potential of both the teacher and the children. Gaming exercises contribute to the organization of targeted speech practice of students in a foreign language, as well as training and activation in the monologic and dialogical speech. In addition, the game forms a variety of types of utterances: descriptions, messages, information, expression of opinion, consent, disagreement. It is also noted that role-playing games often attract the attention of the teacher, as they enliven the lesson, increase interest in the studied language. In addition, a well-organized game creates conditions for the real use of the language in the class. Together with this game always creates conditions for the repeated use of vocabulary and grammatical structures. In the preparation of a role-playing game, we can distinguish its following stages: the definition of the purpose and language material; compiling a script for the game; distribution of roles in the game; psychological training of trainees. Language games form pronunciation, lexical and grammatical skills. In the educational process, the teacher can use such kinds of games: crossword puzzles, tea handles, the game «Find a word», «Find a proverb», games with letters, games with words, syntactic games, grammar games, rebuses and others. The game should be aimed at developing memory, thinking, attention, because it is these components that underlie the process of mastering a foreign language. When conducting role-playing games, students should be introduced to their role only in a foreign language, with the exception, for example, of any rules. After the game, participants should be commended for the correct use of speech clichés, originality of judgment, creative approach to their role. A great value for students Scientific Cooperation Center "Interactive plus" 3 Content is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 license (CC-BY 4.0) of any age is the encouragement of students with good grades, as this will stimulate it. It is very important that the teacher encourages and compares his successes with previous results. Then students will have an interest in the language, the desire to participate in the next game is just as

good. As a result of the use of gaming techniques, children better learn the material, behave more liberated, in the lesson, which arises depending on the study and the English language, in particular. Children try to think unusual, at home think about what new scenarios are offered in the lesson, and how to formulate them. It can be concluded that games and gaming technologies used in foreign language lessons help overcome the traditional psychological barrier. Gaming techniques give the learning process a practical focus, which helps to maintain the motivation of students to learn a foreign language. In the process of teaching students of different ages, teachers often face the problem of awakening activity in a lesson in children. Often there are situations when traditional forms of work do not contribute to the inclusion of students in the activities of the lesson and the emergence of their cognitive interest. Especially this problem in relation to the lessons of a foreign language is manifested when working with adolescents. If in elementary school the very method of conducting lessons involves the use of various funny songs, games, etc., then in adolescence, interest in these forms of work, of course, disappears and the choice of exciting learning techniques becomes more complex.

Currently, there is an acute problem of increased psycho-emotional stress on students. The use of game forms of education helps to reduce information pressure on students. In the process of playing, a child imperceptibly seizes educational material. Many outstanding teachers rightly paid attention to the effectiveness of the use of games in the learning process. And this is understandable. We believe that the game manifests itself particularly fully and sometimes unexpectedly the abilities of a person, a child in particular.

The school occupies a special place such forms of employment, which provide active participation in the lesson of each student, increase the authority of knowledge and individual responsibility of students for the results of educational work.

The game is a specially organized activity that requires tension of emotional and mental strength. The game always involves making a decision - what to do, what to say, how to win? The desire to solve these issues sharpens the mental activity of the players. Are there rich learning opportunities here? Children, however, do not think about it. For them, the game above all - an exciting experience. Therefore, in our opinion, the goal of the game form of education is not only the formation of pronunciation, lexical and grammatical skills, but also the development of interest in the language being studied.

The role of the game in the learning process

I would like to highlight the purpose of using games in foreign language lessons. There are six main goals:

1. the formation of certain skills;
2. the development of certain speech skills;
3. learning to communicate;
4. development of the necessary abilities and mental functions;
5. cognition (in the sphere of the formation of the language itself);
6. memorization of speech material.

The game is important for personal development also because during the course of its development a lesson situation is created in which the student involved in the competition really wants to help his team, tries to find the right answer, is active. As experience shows, such situations allow one to express oneself not only to strong but also weak students. Very often, students who are not distinguished by good performance can show themselves here from a completely different perspective and become active participants in the game, contribute to the victory of their team. Using games from this point of view can be an important success factor for weak children, arouse their interest in the subject, and become the basis for their subsequent success in studying it.

But the specifics of the game, how exactly M.N. Skatkin, is that "learning tasks appear before a child not in an explicit form, but disguised. While playing, the child does not set a learning task, but as a result of the game he learns something. " There is no need or reason to set a goal - to rest, to switch: the nature of the game as such will do its work. As an experience of

teachers and theorists shows, one of the effective methods of teaching, the use of which makes a foreign language a favorite subject of schoolchildren.

Classification of educational games in a foreign language

In addition to defining the role of games in the learning process, it is important to know their varieties. S.V. Kulnevich and T.P. Lakotsenina offer the following classification of games:

Games-exercises. They usually take 10-15 minutes and are aimed at improving the cognitive abilities of students, are a good tool for the development of cognitive interests, understanding and consolidating educational material, applying it in new situations. This is a variety of quizzes, crosswords, puzzles, charades, puzzles, the explanation of proverbs and sayings, riddles.

Travel Games. They can be carried out both directly in the classroom and in the process of extracurricular activities. They serve mainly the purposes of deepening, understanding and consolidating educational material. Activation of students in travel games is expressed in oral stories, questions, answers, in their personal experiences and judgments.

The storyline (role-playing) game is different from exercise games and travel games in that the conditions of an imaginary situation are simulated, and the students play certain roles.

A competition game may include all the above-mentioned types of didactic games or their individual elements. To conduct this type of game, students are divided into groups, teams, between which there is a competition. The essential feature of the competitive game is the presence of competitive struggle and cooperation in it.

In the process of working with students, the teacher can develop cognitive games himself and test their effectiveness in practice. When organizing games, I use the following principles:

- 1) fascination
- 2) team or group work
- 2) differentiated approach
- 4) using modern information technologies

As examples, presented are the developments of three games for students in grades 5-7: **Word-searchgrid**

Bibliography

1. Bychkovskaya E. V. Development of interest in a foreign language for junior schoolchildren /
2. E. V. Bychkovskaya, A.L. Goncharenko // Foreign Languages in School. – 2008. – 51–53 p.
3. Konovalova E.U. Influence of socio – economic changes in society on the culture of speech // Vector of science TSU. Series: Pedagogy, Psychology. – 2012. – 157– 159 p.
4. Passov E.P. A lesson of a foreign language in high school. – M.: Enlightenment, 1988. – 223 p.
5. Polejaeva M.S. Development of the polylingual model in the education system // The vector of science of TSU. Series: Pedagogy, psychology. – 2012. – 200– 202 p.
6. Zagrebina I.V. Integrative learning as a means of integral development of a junior schoolchild's personality // Foreign languages in school. – 2008. – 32–34 p.

UDK 81-133

THE LANGUAGE GAME AS LINGUISTIC PHENOMENON

Кудайберзенова А.

магистрант

Шымкент университеті, Шымкент қ.

In modern linguistics and literary criticism the term "language game" is understood ambiguously. Some researchers (such as B. L. Gasparov, M. A. Kryuko, V. V. Uchenova, etc.) understand word-play as a separate type of language game, others (for example, G. Dubois, F. Edelin) believe that word-play represents language game.

We adhere to a position of those linguists (for example, L. P. Amiri, T. A. Gridina, E. B. Kurganova) who consider the language game as realization of creative needs of the person and understand this phenomenon as any phonetic or morphological experimenting with the word. A starting point for development of such concepts is the fact that a language game, besides creation

of comic effect on the basis of semantic contrast between it is similar the sounding words, includes also graphic and phonetic distortions, neologisms – creation of new words, morphological games – the use of the word in morphological category unusual for it, etc.

Studying of the language game has the long tradition which is going back to antiquity. The mention of the language game, "amusing verbal turns" as means of a joke or "deception" of listeners contains in Aristotle's "Rhetoric" .

Language game is considered by many researchers as a special case of a game in general. For the first time language is compared to a game in works of F. de Saussure , A. A. Potebnya was also interested in this perspective. His research interest was focused at the chess game which it considered as "system and rules" and "extremely specialized thinking" .

The theory of game functioning and origin of language was developed by Ludwig Wittgenstein who widely interpreted the term and the concept "language game": "any kind of activity, connected with language, is a game". The idea about language games takes the significant place in its concept, representing not only one of the concepts displaying and explaining certain realities, but also regularly working principle of understanding new the practician of people together with their communicative, speech equipment . According to L. Wittgenstein, language games are the complete and finished systems of communication submitting "to the special internal agreements and rules. Violation of similar rules plays to an exit out of limits concrete "games"

In postmodern linguistics this phenomenon defines plurality descriptive the practician – as opposed to an accurate "legitimizing discourse" peculiar to "an era of big narration" which excluded any probability of a game as freedoms. The idea Derrida about a so-called " the text decenter" also makes a start from the game argument: neither the semantic, nor estimated center of the text do not exist in principle since "a task of this center would be... first of all, to guarantee that the organizing principle of structure will limit what we can call a free game of structure".

The idea of a language game also represents a basis of the concept of the Reader of a postmodern as the beginnings of all beginnings as during reading the reader, the author and the text "are the uniform and infinite game field of the letter". And in general "forms of course of any conversation it is possible... to describe a concept of a game... the main condition of a game which has to be filled with its spirit – spirit of ease, freedom, joy from good luck – and to fill with it the player, is structurally close to a condition of a conversation in which language is true" [6]. According to G.G. Gadamer, language games can realize themselves not only in the field of communication, but also in the thin sphere of the cogitative analysis. Anyway, "the game charm for the playing consciousness consists in dissolution of in interrelation of movements which has own dynamics" .

The practical perspective of consideration allowed to deepen knowledge of functions of language and became a source of emergence of a different view on a language essence. Studying of a language game moves, apparently from the review of the existing linguistic literature, to the sphere of the theory of communication and meta linguistics. In pragmatics some researchers consider the main sign of a language game an orientation on creation of esthetic, generally comic effect which is reached by various methods.

The phenomenon of a language game can be explained with desire to make the speech of more expressional. As for an extra linguistic factor of " an expression escalation" at the beginning of the 21st century, it consists in a tendency to association of society; the intra linguistic factor is implemented in aspiration to "communicative equality of the addressee and sender of the speech which is based on quite similar fund of identical knowledge and as a result on the addressee's susceptibility".

Many researchers fairly believe that one of the reasons of promoting of a language game in the speech of the beginning of the 21st century is the existing "communicative equality of the addressee and sender" at which the sender has the right to hope for comprehension of his speech creativity in the form of word-play: "In colloquial style a presumption of communicative

equality of the sender, in particular, installation on high awareness (and, if I may say so, "comprehension") the addressee, received manifestation in wide circulation of a language game".

Rate of realization of the principles of a language game in the speech leads to updating of its active analysis in linguistics and cognitive science.

The analysis of language linguistic works shows that researchers estimate the nature of a language game absolutely differently, using various terminology for designation of this phenomenon. Besides the term "Sprachspiel" the author is L. Wittgenstein, it is often possible to meet such terms as "Wortspiel", "Sprachspielerei", "Sprachscherz", "Sprachhumor", "Komplex-Text-Spiel", "Ausdrucksanomalien" or "Sprachwitz". Many scientists nevertheless give preference to the term "Wortspiel" translated as word-play, for disclosure of the concept considered by us a language game to avoid confusion with the term "Sprachspiel" (a language game) which is used only by L. Wittgenstein in the philosophical theory. The scientist analyzes any game in language as the act of application of its elements in certain cases.

Language game is an object of research already of several generations of the scientists. In 1895 there was the first monograph by Leopold Wurth which was devoted to studying of this concept. The author of this monograph became the ancestor of certain norms and rules in studying of a language game.

Bibliography

1. Хазагеров, Г.Г. Проблемы языковой нормы в свете понятий «красивого», «возвышенного» и «эффективного» (к типологии нормы) [Текст] / Г.Г. Хазагеров // Язык в прагматическом аспекте: экспрессивная стилистика, риторика: межвузовский сб. науч. трудов. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2003. – С. 55–64.

2. Влахов, С.И. Непереваемое в переводе [Текст] / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.

3. Гридина, Т.А. Языковая игра как лингвокреативная деятельность [Текст] / Т.А. Гридина // Язык. Система. Личность. Формирование языковой личности в онтогенезе: сб. статей. – Екатеринбург: Уральск. гос. пед. ун-т, 2002. – С. 22–27.

4. Почепцов, Г.Г. Теория коммуникации [Текст] / Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. – 656 с.

UDK 81-133

CHARACTERISTICS OF EARLY MODERN ENGLISH

Мирзалиева А.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

The syntax was influenced by Latin syntactic style imitating Latin authors (e.g. Cicero). However, word order pattern *subject – verb – object* remained unchanged. Also there were some developments in sentence structure, such as coordination and subordination. New conjunctions emerged (e.g. *because*), and participial construction became very frequent.

Adjectives lost their endings except for in comparatives and superlatives. Focusing on pronouns, relative pronoun *WHO* and neuter *IT* were first used.

Some strong verbs become weak and verbs in the third singular form become *-(e)s* instead of *-(e)th*.

There was a more limited use of the progressive and auxiliary verbs than there is now, however. Negatives followed the verb and multiple negatives were still used.

The era of Early Modern English was also called the Great Vowel Shift, when all the vowels changed their pronunciation.

During the 18th century, English lost the most noticeable features of the Early Modern English and the spelling, punctuation and grammar become very similar to what they are obvious today, in the Modern English.

In Britain there occurred several changes in English language since 1700 AD. They included an increase a frequent use of the progressive tenses, a rise of Received Pronunciation which was the result of class consciousness about speech, and finally a loss of the post-vocalic -r.

The main difference between the Early Modern and Modern English was vocabulary. Since 1900, a very large amount of new words has been added to English in a relatively short time. The majority of these words was the result of science and technology, use of Latin and Greek roots, and the fact of the British Empire which adopted many foreign words and made them as its own.

The 18th century was also the beginning of a new period of interest in English grammar. Several grammarians wrote dictionaries and grammar books in a prescriptive way – telling people, namely foreigners, what to do or not to do with the language. The most influential was Bishop Robert Lowth and his book *Short Introduction to English Grammar*.

These early grammarians felt that English language should be clear and logical in order to be understandable.

In conclusion, the English language at the end of 18th century and in the beginning and during the 19th century was by no means identical to English of present days.

Grammar has always had various roles and importance in language teaching. Throughout the history various methods and approaches to foreign language teaching have been developed in which more or less attention has been paid to teaching grammar as the knowledge that enables students to express themselves in an appropriate and comprehensible way.

Looking back on the history of foreign language teaching we can see that it was Latin which was the first and most-widely taught and studied.

Rogers and Richards point to Latin as a dominant language of religion, education and government in the western civilization.

In her work, Diane Musumeci of University of Illinois, claims that “fluency in Latin represented much more than the ability to edit manuscripts. In her words, the reasons for learning Latin in the fifteenth century were not very different from learning English today, in the age of the Global Village.”

Musumeci concludes that the importance of communication in Latin definitely affected language teaching.

As Richards and Rogers allege the importance of Latin, as dominant language, changed at the end of the sixteenth century when French, Italian and English gained importance reflecting political situation and change in Europe.

Considering English as a language that is taught and learned most nowadays, I would like to stress that according to Howat [1984] the first English text book appeared after the arrival of French Huguenot refugees to England in the second half of the sixteenth century.

Together with developing methods and approaches to foreign language teaching there have always been arguments for and against teaching grammar. In his book, *How to teach grammar*, Scott Thornbury [27] observes that “the history of language teaching is essentially the history of the claims and counterclaims for and against the grammar” .

Thornbury further analyses arguments for and against grammar. The most important arguments are the *sentence – machine argument* and the *fine – tuning argument*.

In the first argument, **the sentence-machine argument**, Thornbury sees grammar as “a description of the regularities in a language, and knowledge of these regularities provides the learner with the means to generate a potentially enormous number of original sentences”.

Considering this argument, we can understand that teaching grammar offers any learner the means for creating sentences without limits.

Through **the sentence fine-tuning argument** Thornbury claims that written language, compared to spoken language, should be more explicit. In this case, Thornbury notes that knowledge of grammar rules serves as a corrective means to avoid any kind of ambiguity.

As the most important argument against teaching grammar is **the knowledge-how argument** in which the knowledge of grammar is compared to the knowledge of how to ride a bike. Thornbury explains that knowing how to ride a bike does not mean being able to ride a bike, and he sees the similarity in the fact that knowing the rules of grammar does not mean being able to speak fluently with correct use of the rules.

Thornbury further highlights the work of the applied linguist Stephen Krashen.

“Krashen makes distinction between learning, on the one hand, and acquisition, on the other”.

Thornbury points out in accordance with Krashen that acquisition is a natural process by which the first language is learned – naturally without rules – and learning is a formal process by which the knowledge of a language results from formal grammar instruction.

In other words, the learned knowledge of a language can never become acquired knowledge considered to be the base how the second language should be learned.

We can sum up this chapter stating that grammar has its important role in language teaching and agree with Harmer [11] who states that “grammar teaching has a real and important place in the classroom”.

Bibliography

1. Richards, J. and Rodgers, T. (2003). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Murphy, R. (1998). *English Grammar in Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2004). *The Cambridge Encyclopedia of The English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Thornbury, S. (2007). *How to Teach Grammar*. Essex: Pearson Education Limited.

UDK 81-133

SURVEY OF TEACHING THE PAST PERFECT

Мирзалиева А.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

My survey was concentrated on presentation of the past tense in a particular course book, and attempted to find out if the presentation of grammar point discussed corresponds with the needs of both learners and teachers through the analysis of the sample lessons I taught at my school practice this year.

The survey took place in two groups of students at Intermediate level and Upper-Intermediate level, both dealing with the past perfect according to the syllabus. The research was done through two lessons in each level during one week. One lesson consisted of two 45 minutes sessions.

I arranged those lessons in order to concentrate only on teaching the past perfect tenses. The students involved in the survey were told that they were going to learn a new grammar point and that was why the syllabus had been slightly changed and adapted.

The practical part further includes a questionnaire for both learners and teachers in which the past perfect will be analyzed from the viewpoint of its role in contemporary English language teaching. Students' and teachers' answers will be summarized to state the conclusions of my research

I assume that using a good course book is essential for both teachers and students. Teachers find useful not to prepare any extra material for their lessons because everything which should be presented and taught is provided in such course books. On the other hand, as Harmer claims “the textbook rarely has the perfect balance that the teacher is looking for. The textbook is an aid and not a sacred text. Teachers will have to work out the best ways to use their books” [11, p.258].

I personally assume that a good course book should have balanced explanations, exercises and activities, but still the teacher may feel he or she needs to supplement it to suit the students’ needs.

One of such course books is *English File* which I have been using for several months, and which I chose for my research as the basic tool in the sample lessons. In the following chapter I will analyze *English File* textbooks.

English File is a four-level course for young adult and adult learners. It covers levels from *Beginner* to *Upper – Intermediate*. *English File* is written by experienced teachers to provide teachers and students with what they really need. Both teachers and students find *English File* as a course which is flexible, effective, memorable and exciting. Students are given a real sense of progress with a special emphasis on speaking.

English File textbooks are divided into four different levels. Levels 1 – 2 are designed for low-level learners and focus on communicative, high frequency language.

Intermediate and *Upper-Intermediate* levels focus on systematic language extension. Students are encouraged to work on accuracy, and to apply language and study skills outside the classroom.

Each level of *English File* consists of a Student’s Book, Workbook, Class Cassettes + Teacher’s Book.

Teaching grammar takes also cognitive approach. The realistic grammar syllabus is selected and ordered to avoid overloading students. They are encouraged to work out a new grammar point using activities which help students to remember and use grammar rules more easily.

English File has four essential steps to teaching and learning grammar:

- Students deduce grammar for the language presentation and complete tables.
- To check their understanding students do practice exercise.
- They study a reference page with easy explanations and tick-off rules.
- To make sure that students have assimilated the rules they practice in their Workbook a page of exercises and activities.

Students soon realize that constant recycling and revision is the key to successful language- learning.

Considering specifically the past perfect tense, it is for the first time presented in *English File Intermediate* and further extended in the *Upper-Intermediate* level. At this level the past perfect continuous is taught and both past perfect tenses are dealt with in the system of ‘narrative’ tenses to show the past perfect in the context when telling a story.

Further practice of the past perfect tense is done through controlled grammar exercises and stories showing the function of narrative tenses. These are the basis for practising the tenses through discussions, listening or writing activities.

The course book is divided into “Files” and new grammar is presented in the texts or dialogues through reading or listening activities. It is further analysed in the section called “*Grammar Analysis*”. Under each “*Grammar Analysis*” there is a summary, where grammar rules are explained and completed with examples.

There were two lessons taught in one week, each consisting of two 45 minutes sessions. The lessons took place in the *Intermediate* group. There were twelve of students in the class. The aim of the lessons was to introduce and teach **the past perfect simple tense**.

The students at this level had already been familiar with the past tenses and the present perfect tense. This fact helped me later to deal with the past perfect. The whole lessons were

based on work with a textbook *English File Intermediate* and additional materials copied out from *Oxford Practice Grammar* by John Eastwood [6] and *English Grammar in Use* by Raymond Murphy [21].

At the beginning of the first lesson I told the students that they were going to learn a very “special” tense dealing with a “special past point” in the past. I started with warm-up activity to remind them what they had known – *the past tenses* and *the present perfect*. I wanted the students to refresh the contrast between the past simple and the present perfect, therefore I decided to discuss both tenses through a practical speaking activity.

The students were asked what they **did**, **saw**, or **bought** the *day before*, *last week*, *a month ago* etc. and I stressed that they were talking about situations or events that happened and finished at a specific time in the past. Then the students were told to share with the class what they **have done**, **seen**, or **bought** since we had our *last lesson*, pointing to the situation or event which began in the past, but finished or resulted at present – “now”. I could see that students were able to use both tenses correctly and naturally.

I asked students to open books on File 5 and to read and listen to the interview with Sebastian Coe. Then they focused on Coe’s answers and analysed that he did some things earlier than others.

After listening they discussed the questions with their partner and with me to receive some feedback and answers.

The next step was “Grammar Analysis”, where students were asked which Sebastian Coe did first: *won an Olympic medal*, or *got his driving licence*.

“When I got my driving licence, I had already won an Olympic medal”.

At this point, I helped students to analyse that *I had won* is an example of **the past perfect** which is formed by

had + the past participle.

At this moment I told them that they had already learnt “something” similar: the present perfect tense.

I wrote on the board this example:

*He **is** nervous. He **has** never **flown** before.*

*He **was** nervous. He **had** never **flown** before.*

I told them that the first situation could be used at the moment of speaking (meaning NOW). Again I pointed out that we were speaking about “present” situation (at that time) and I told them that when speaking about the same situation in the past, we just shift “present” into “past” (meaning THEN). I observed that this helped the students to realize the difference.

Then I focused the students’ attention on the picture of a girl who was clearly coming home late, and on the following two sentences:

*When Jane got home, her parents **went** to bed.*

*When Jane got home, her parents **had gone** to bed.*

Students were asked to decide which sentence described the picture and they spontaneously pointed to sentence 2.

At this point I asked the students to explain the difference between the two sentences above and through discussion we elicited that:

*In sentence 1 *Jane’s parents went to bed* **after** she arrived.*

*In sentence 2 *Jane’s parents went to bed* **before** she arrived.*

I drew a time line on the board and demonstrated the two sentences to give the students the idea of the possible contexts in which the two situations happened.

Then I went through the rules with the class. Students worked out the rules when they talked about the past and wanted to say *that one action happened earlier than another*, they use the past perfect tense. Students checked the new rule in the section grammar summary, where they found a clear explanation and some more examples.

As the next step students were asked to complete the sentences in “Practice” section, using the past simple or past perfect. I encouraged them to pay attention to which action happened first.

I was too late. When I arrived, the meeting.....(finish)

1. She didn't want to come with us because she.....the film before.(see)

2. He was furious. Someone.....the car window and.....the radio. (break/take)

3. He woke up when the alarm clock.....(ring)

I monitored the students while they were working out the exercise and when there was a problem, I stopped and helped.

After they had done it, we went through the sentences to check whether the students understand the grammar point discussed. It was evident that the majority of them realized the position of the past perfect considering the time line.

Bibliography

1. Richards, J. and Rodgers, T. (2003). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Murphy, R. (1998). *English Grammar in Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2004). *The Cambridge Encyclopedia of The English Language*. Cambridge: cambridge university press.
4. Thornbury, S. (2007). *How to Teach Grammar*. Essex: Pearson Education Limited.

UDK 81-133

THE CHILDREN'S LITERARY FAIRY TALE ONOMASTICS

Мырахметова Г.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

The names of the children's literary fairy tale belong to literary onomastics - the direction of onomastics created in the 20th century. The name of the literary character long time was equated to a proper name in real communication. Interest in such approach noted in monographs of B.A. Larin, L.V. Shcherba, and V.V. Vinogradov.

However subsequently researchers (M.S. Altman, L.I. Andreyeva, V.G. Dmitriyev, S.I. Zinin, M.V. Karpenko, E.B. Magazanik, V.N. Mikhaylov, L.I. Royzenzon, O.I. Fonyakova) came to a conclusion that functional features of proper names in real communication and proper names in fiction differ. Proper names in real communication perform nominative function, serve for distinction of people among themselves. Proper names in fiction are used as a tool for an artistic image.

Unlike the folklore fairy tale where each of characters has the role and functions and from the first emergence lets the reader know, he belongs to the party of good or evil, characters of the children's literary fairy tale have no accurate role and function and from the first emergence tell only about the belonging to the real or fictional world. We can tell that the set of literary heroes of the children's fairy tale represents the relation between real and fictional characters.

Real characters are characters, children and adults whom the reader child can meet in real life. In the children's literary fairy tale the author transfers these characters to the world created by his imagination, to the most improbable conditions. As a rule they play a positive role. These characters allow the child to associate themselves with the main characters, to take a detached view of adults familiar to it.

Thanks to such characters the children's literary fairy tale carries out not only entertaining, but also informative function, allows to take morals.

Fictional characters are characters who are a fruit of imagination of the author. They cannot be met in real life. They bear in themselves color of magic, alienation from the habitual world which does the children's literary fairy tale attractive.

Magic heroes and magic animals usually are among fictional characters.

Magic heroes are fictional characters who live in the magic country, underwent magic charms or are capable to create magic. In the fairy tale they act both as heroes and as negative.

Magic animals are fictional animals or plants which differ in the unusual properties from animals and plants whom the reader got used to see in real life. For example, characters animals (or plants) who are allocated with ability to think and speak can occur in the fairy tale. They are perceived as the full-fledged characters who accepted shape of animals.

I.N. Arzamastseva writes that in the children's literary fairy tale the main thing is an artistic image. As far as the writer will manage creation of an image (in particular, the hero, real or fictional), so and his work will reach mind and heart of the child .

Therefore that magic heroes coped with the function, the reader needs to rank without further explanations them as fictional characters. For this purpose the author should divide onomastic space of the children's literary fairy tale into two groups which allow to speak about a dichotomy of onomastic space of the children's literary fairy tale: the natural proper names belonging to real characters habitual to each of us, and assumed names own, qualitatively other than real names .

Natural proper names meet standards of an anthroponomy and are used along with proper names in real communication. Inclusion of such names in the literary fairy tale allows the author to connect an invention with reality, having placed in the fantastic world of "real" heroes which is thought up by it.

The subgroup of Natural names of the children's literary fairy tale includes anthroponomy and a personnel of the mixed type .

Anthroponomy are names which are appropriated to people officially, and their options. For example, the reader child can be present at the text obviously — in the form of the character standing near the author-character: such is Christopher Robin in the fairy tale by A.A. Milne [1]. The hero child's IS in the children's fairy tale of any language usually represents the personal name or its derivative (reduced, pet, diminutive and familiar names). Sometimes address the hero child by last name.

"Now let's cook some supper", said the Doctor. - "You'll stay and have supper with me, Stubbins, of course?"

Already I was beginning to be very fond of this funny little man who called me "Stubbins", instead of "Tommy" or "little lad" ("The Voyages of Doctor Doolittle", Hugh Lofting)

[- Ну, а теперь посмотрим, что у нас есть на ужин, - объявил Доктор, - ты ведь не откажешься поужинать со мной, Стаббинс?

Мне очень нравился этот маленький человечек, обращавший ко мне "Стаббинс", а не "Томми" или "малыш" (... пер. М. Дубровской, Т. Ждановой)]

Personnel of the mixed type are the names of people including both an element of their official name, and a nominal element [7]. Among the English personnel D.I. Yermolovich also selects nicknames (the alternative additional names of people formed of nominal words). In the children's literary fairy tale a personnel of the mixed type are usually used, that is nicknames join in the IC.

The Hermit was an old friend of ours, as I have already told you. He was a very peculiar person. Far out on the marshes he lived in a little bit of a shack--all alone except for his brindle bulldog. No one knew where he came from--not even his name. just "Luke the Hermit" folks called him. ("The Voyages of Doctor Doolittle", Hugh Lofting)

It is known that the easiest the child responds to stories about people close to it and familiar things [1]. Perhaps, in view of age feature of the addressee of this literature authors prefer to use that set of anthroponomy which each person has (a name, a surname) for individualization of the characters.

Limited use of nicknames is caused still by that factor that Natural names have to differ from Assumed names that the young reader with ease could define what of characters he can meet in real life and what - is not present qualitatively.

According to our observations if the social status of the hero is specified in the work (Doctor Doolittle), then preference is given in the name to a social role, and the name turns into a personnel of the mixed type (Doctor John Doolittle). In Russian-speaking literature such socialization of the hero is expressed available middle names.

Once upon a time, many years ago when our grandfathers were little children--there was a doctor; and his name was Dolittle-- John Dolittle, M.D. "M.D." means that he was a proper doctor and knew a whole lot. <-> And whenever he walked down the street in his high hat everyone would say, "There goes the Doctor!--He's a clever man." ("The Story of Doctor Doolittle", Hugh Lofting)

The subgroup Natural names also includes nicknames of animals.

He never seemed to want to see or talk to people. His dog, Bob, drove them away if they came near his hut. ("The Voyages of Doctor Doolittle", Hugh Lofting)

Assumed names own can be described as "book" names, they differ from natural proper names on the functional feature. Such names can have the neutral internal form, and can possess merit function, i.e. one way or another characterize the called object. They partially or completely deviate norms of an anthroponymy and carry out stylistic, characterologic, esthetic, symbolical and nominative functions.

The fundamental difference between natural names and fictional consists that the last are chosen and created consciously, in relation to the specific hero, its character, an era, the scene of action, etc. Thus, the assumed name own in the literary fairy tale performs not only function of identification, but also function of characteristic of the carrier of a name.

Names of fictional characters of the children's literary fairy tale are integrally connected with semantic structure of the work of art. Many of them perform in the text first of all characterologic function, opening an entity, a social status, customs, tastes, habits, the moral of characters. Even if the name of the character plays a modest role in the literary work, nevertheless, the author approaches consciously selection of a name, considering age of the hero, its social and marital status, character, education, time, a situation of action and other factors.

Quite often autobiographical data on their creator occur in author's fairy tales. For example, A. Milne used the facts from the life, namely some episodes of the communication with the son; Lewis Carroll as characters of the fairy tales elected the friends: the girl by the name Alice and his daughters Edith (Eaglet, the Eaglet Ad) and to Lauren (Parrot Laurie).

Any author's fairy tale, certainly, reflects ethical standards, socio-political problems and addictions of that time in which there lives the author and also his attitude.

The literary onomastics assumes studying and interpretation of a name as the folded structure allocated with an internal form in which the image of the character (N. Bonetskaya, L. Gogotishvili, K. Zhogina, D. Rudenko) is put. A.F. Losev and P.A. Florensky's works became a philosophical basis of these researches.

In his work "Philosophy of Names" A.F. Losev pays attention that the name not just performs function of a verbal label (character), but also comprises the generalized principle of further expansion of the semantic contents hidden in it, that is names implicitly or explicitly express value. "It is impossible to reject that the name - is life that in it we communicate with people and the nature that only in a name all deepest nature of sociality in all infinite forms of its manifestation is proved. <-> A name - the arena of a meeting perceiving and perceived rather learning and learned. In a name - some intimate unity of life spheres, the unity leading to their joint life in one integral, already not just "subjective" or just "objective", consciousness. <-> The mystery of a name also is in that that it is the tool of communication with objects and the arena of an intimate and conscious meeting with their internal life".

Bibliography

1. Lewis Carroll, *Through the Looking-Glass, and What Alice Found There* (1871), Evertype, 2009. – 162 p.
2. Hugh John Lofting, *The Story of Doctor Dolittle* (1920), Yearling Books; Reprint edition, 1988. – 176 p.
3. Hugh John Lofting, *Doctor Dolittle's Garden*, Bottom of the Hill Publishing, 2012. – 200p.
4. George MacDonald, *The George MacDonald Treasury: Princess and the Goblin, Princess and Curdie, Light Princess, Phantastes, Giant's Heart, at the Back of the North Wind, Golden Key, and Lilith*, Kahley House Publishing, 2007. – 668 p.

UDK 81-133

THE ONOMATOPOETIC PROPER NAMES IN CREATION OF ASSUMED NAMES

Мырахметова Г.

магистрант

Шымкент университети, Шымкент қ.

For the description of current trends in use of onomatopoeic proper names during creation of assumed names we need to address by the last two centuries (the border designated for this research) to track a role and functions of these names in literature, culture and society.

Within fiction onomatopoeic PN are most widespread in the children's literary fairy tale. Any literary work is written to describe the events and the phenomena surrounding the author during his creation. Therefore we can find in the children's literary fairy tale names of people familiar to the author, descriptions of events which participant was an author. All this passes through a prism of fiction and is told from the point of view of the reader child. According to domestic and foreign researchers, the inclination to realness is characteristic of the English-language literary fairy tale. The fantastic text is filled by details of daily life, characteristic features and features of behavior of people of different professions, miracles and magic are located in conditions modern to the author of the world. R.D. Sell points to the fact that the genre of the literary fairy tale allows writers to deal with real problems, placing them at the same time in the invented conditions that in turn leads to washing out of borders between an invention and reality [19].

Let's consider some fairy tales of the 19th and 20th centuries. In the 19th century J. McDonald, L. Carroll's literary fairy tales appeared. These authors are considered classics of a genre of the children's literary fairy tale. Their works describe the fantastic worlds, carry away out of reality limits. For example, J. McDonald in the fairy tale "Weightless Princess" describes the fictional kingdom where the contradiction of the princess to laws of gravitation becomes a plot forming factor. At the work there are three types of names: the natural names, names created by means of an onimization and names created by means of metaphorical transfer. The last belong two Chinese philosophers to wise men *Hum-Dum*, *Kopy-Keck* (*Бум-Бам* и *Кое-как*)

Now at the head of this college were two very wise Chinese philosophers-by name Hum-Drum, and Kopy-Keck

Hum-Drum was a Materialist, and Kopy-Keck was a Spiritualist. The former was slow and sententious; the latter was quick and flighty: the latter had generally the first word; the former the last. (-The light princess, George MacDonald)

[В то время коллегия ученых возглавляли два мудрейших китайских философа по имени Бум-Бам и Кое-как.

Бум-Бам смотрел на вещи реально, а Кое-как – возвышенно. Бум-Бам говорил медленно и веско, стараясь оставить за собой последнее слово, а Кое-как бегло сыпал словами и постоянно лез вперед. (... пер. Н. Трауберг, С. Калининой)].

Perhaps, the writer chose onomatopoeic names for these heroes to differentiate the characters inhabitants of the kingdom and characters who came from other country.

In the history of the English-language literary fairy tale there is a concept "animalistic" literary fairy tale. Blossoming of this genre falls on 1890-1920. This direction of the literary fairy tale is presented by names of R. Kipling, B. Potter, X. Lofting and other authors. In their works animals characters come to the forefront, turning into the main characters of the fairy tale, the nature and animals the main characters of the children's fairy tale now. This trend finds reflection and in names of heroes, more and more writers address onomatopoeic proper names.

But his favorite pets were Dab-Dab the duck, Gub-Gub the baby pig and the owl Too-Too. (-The Story of Doctor Doolittle, Hugh Lofting)

[Но самыми любимыми друзьями Доктора были утка Даб-Даб, поросенок Габ-Габ и филин Гу-Гу. (... пер. Ю. Муравьевой)]

World War I became a turning point in the history of the children's literary fairy tale. Action of the fairy tale is transferred from fictional space to real, household plots with participation of the speaking animals prevail. It is possible to assume that wartime conditions in which fairy tales by these authors were created demanded to lead the narration not about the unprecedented worlds and magic kingdoms, and about daily reality, about events and affairs habitual to everyone. Characters animals harmoniously supplement a household component of literary fairy tales of the XX century, allow to add a magic note to a home atmosphere.

After the end of World War II the children's literary fairy tale still addresses an animalistic and daily surroundings. The military and post-war periods are designated by such names as C.S. Lewis, M. Bond, D. Bisset, E. Attlee, A. Milne in the middle of the XX century and late works by P. Travers and E. Farjeon.

The English-language children's literary fairy tale of the 21st century transfers the young readers to the world of a fantasy and magic again. In spite of the fact that authors of the last century sought to reflect the atmosphere of daily occurrence in the works, many modern writers gradually take away the heroes to the world of imagination and fiction. Modern writers of the children's literary fairy tale – J. Aiken, F. Pullman, J.K. Rowling, B. Jake, and others use onomatopoeic PN. For example, in the work by J. Rowling one of faculties of magic school bearing a name of the founder of Helga Hufflepuff turned not only into the name, but also into the meaning name.

«...Судя по оживленному движению на лестницах, эвакуация шла полным ходом. Только ученики из Пуффендуя оправдывали репутацию своего факультета: они потерянно столпились в одном из коридоров и мешали пройти остальным...» (Дж. Ролинг, «Гарри Поттер и философский камень» в переводе М.В. Спивак)

Onomatopoeic PN can be published not only in English-speaking, but also in the Russian fairy tale. For example, the modern fairy tale written by A. Kurlyandsky tells about the country under the name Chuki Kuki.

«Где-то очень далеко, в сказочной сиреневой стране, окруженной со всех сторон горами, находится чистое и прозрачное озеро Чуки-Куки. Экватор разделяет озеро пополам. Поэтому северная его часть - Чуки - всегда скована льдами. А в водах южной части - Куки - полным-полно тропических рыб».

Onomatopoeic names were often used in the fairy tales by S. Prokofiev, P. Maar, D. Emets, E. Kadono, M. Miyabe.

For example, in the novel by Eyko Kadono) it is told Majo no Takkyubin about the little witch by the name of Kiki who by tradition for completion of training in magic goes to the unfamiliar city to practice the skills. It is accompanied by a kitten by the name Dzidzi. The name of Kiki is chosen by the author not casually, the heroine of the novel is a hint to the European girl Pippi, and the name Dzidzi is a pair name. Characters were called so that to show

communication between the witch and her cat. According to E. Kadono's description the girl witch and a black cat are raised together with the childhood and therefore they can talk with each other. In other words, they can speak with each other because of the close relations, but not thanks to magic. At the end of the book the girl grows up and cannot talk to the cat any more. The author shows that Kiki is not required any more "the second I" which for her Dzidzi was.

Undoubtedly, onomatopoeic lexicon and onomatopoeic PN are an integral part of fiction. However it is impossible to tell that onomatopoeic PN meet only in fiction. Outside fiction we also find a set of examples of onomatopoeic proper names.

For example, in broadcasts, series and cinema animated movies the set of names meets an onomatopoeic component. In 1950 the film company UPA (United Productions of America) (Society of animators of America) released the animated movie Gerald McBoing-Boing ("Gerald Makboing-Boinga's History") which the short animated series of the same name in 1956 (The Boing-Boing Show) ("Show Boeing Boeing" or "An explosive show") followed.

In 1962 the same film company published the animated musical fairy tale Gay Purr-ee (Cheerful Paris). The name of the city known to all was paraphrased by means of onomatopoeia of purr (to purr) to make a hint that the main characters in the animated film are cats. Among proper names of heroes of this animated film there is a set of the names containing a hint on miaow or direct onomatopoeia to cats: Mewsette, Mme, Meowrice.

To modern British radio listeners there can be the sign Colonel Tick-Tock (the Colonel Tick-tock), a main character of the radio play about travelers in time of The cross time adventures of Colonel Tick-Tock (Time travels of the Colonel Tick-tock). "The colonel Tick-tock is pride of Temporary Patrol of Her Majesty (Her Majesty's Chrono Patrol) which is constantly working for the good of Great Britain several centuries. With magic hours and truly English dignity he manages history". This play is very popular, it was broadcast within entertaining radio of the show The trilling adventure hour (Fascinating hour of adventures) Comedy Bang (The comedy Mutual fund - пaф), the popular shows of the British radio which developed the activity at the beginning of XXI century.

The show Comedy Bang Bang (Comedy Bang-bang) for the first time has come out on May 1, 2009 under the name Comedy Death-Ray Radio (Comedy radio "Deadly Beams"), however developers were not happy with the ratings of this show and in two years replaced the name with present. According to the Internet for May, 2015 the show is in a top of popular radio of programs and contains 352 episodes thanks to the new name.

Onomatopoeic PN can occur among pseudonyms of authors, public people and representatives of show business too. Probably, the most known example is Whoopi Goldberg. A real name of the actress — Caryn Elaine Johnson. The nickname "Whoopi" (from English "whoopee cushion" — "a pillow - a surprise") which she made the pseudonym subsequently, Caryn received in the childhood.

The actress tells that the nickname itself found her: "At the eighth annual festival of the American comedy I, apparently, overate a little, and at me in a stomach constantly hummed. My friend told me that I as that whoopee cushion (pillow cracker). I remembered how I was called in the childhood, and the nickname was coordinated for me. As for a surname of Goldberg - it was offered by my mother. The name of Whoopi was quite amusing in combination with a beautiful surname Goldberg. As two parties of the personality. And I - from those people who try to change constantly... I am not similar to Halle Berri (whose pseudonym is translated as "berry"). But there is a chance that over the years she will begin to resemble me".

Eduard Khil who got the nickname Mr. Trololo (in the English Trololo-man option) after execution of a vocalese under the name "I Am Very Glad, I, at Last, Come Back Home". In the beginning the nickname could be met on open spaces of the World Wide web. Internet users called, thus, this performer, discussing his creativity and a unique voice. In other words, the nickname appeared in the people. etc.

Bibliography

1. George macdonald, The George macdonald Treasury: Princess and the Goblin, Princess and Curdie, Light Princess, Phantastes, Giant's Heart, at the Back of the North Wind, Golden Key, and Lilith, Kahley House Publishing, 2007. – 668 p.
2. Lewis Carroll, Through the Looking-Glass, and What Alice Found There (1871), Evertype, 2009. – 162 p.
3. Hugh John Lofting, The Story of Doctor Dolittle (1920), Yearling Books; Reprint edition, 1988. – 176 p.
4. Hugh John Lofting, Doctor Dolittle's Garden, Bottom of the Hill Publishing, 2012. – 200p.

ӘОЖ 82,3215

«АР-ҰЖДАН» ҰҒЫМЫНЫҢ КОНЦЕПТІЛІК ҚҰРЫЛЫМЫ

Абдралиева А.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада «Ар-ұждан» ұғымының концептілік құрылымы қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается концептуальная структура понятия «совесть».

Ақын-жыраулар поэзиясындағы «ар» концептісі деген тұста әуелі сол кезеңдегі ұлттың болмысына, ұлттық код бірліктеріне, танымдық ерекшеліктеріне тоқталуымыз шарт. Ұлттық рух деген тұста, адам бойындағы қанға сіңген, ұлт негізінде жасақталып, талай ғасырлар бойы дәстүрге сай дамыған ерекшеліктерді айта аламыз. Ұлттық рух нышандары деп ерлік пен батырлықты, шешендік пен көсемдікті айтамыз. Қазақтың шешендер антологиясы қалыптасып, олардың тауып айтқан сөздері мен қисынды да келелі ойларына дейінгі заманда жыраулар поэзиясы өзіндік рөл атқарады. Жыраулар поэзиясы өмір сүрген уақыт ұлттық негізіндегі барлық сұрақтың жауабын таба алатын кезең болып саналады.

Ұлттық рух – ұлттың жетістігін, рухани байлығын (құндылықтарын) біріктіріп отыратын, ұрпақтан-ұрпаққа табысталып отыратын рухани қазынаны (ұлттың мүддесін) қорғап отырудағы зиялылардың тұлғалығымен көрінеді. Ұлт болмысындағы «даналық, тектілік, елдік, елдікті нығайтудағы ақыл-парасат, батырлық және тағы басқа рухани қасиет үлгілерінің халықпен жеке адам бойында бірігуін ұлттық рух» дейміз. Қазақ ойшылы Шәкәрім «рух дегеніміз таза ақыл» деген. Ұлттық рух халықтың дүниетанымынан, дүниетанымы өмір сүру тәжірибесімен үндескен, ұлт тарихының дәстүріне ілескен ұрпақтың ой өрісінен шығады. Бойында ұлттық рух болмаса, ұрпақтың ішінен зиялылар қатары қалыптаспайды, қалыптасқанда емес. Ұлттың, жеке адамның рухани қасиеттерін негіздейтін ұлттық сана, тектілік, даналық адам бойындағы қабілет пен білімді ұштастырған тәрбиенің өнімі, бұл қасиеттер адам бойына ұлттық рух арқылы тұрақтамақ.

Ұлттық тәрбие негізінде адам бойына даритын, ел болмысының бойында тұрақтап отыратын рух ұрпақты ұлтымен, мемлекетімен, тарихымен біріктіріп отыратын құндылық, рухани қасиеттердің жиынтығы. Ұрпақтың ұлттық рухын қалыптастырып отыратын елдің тарихы, мәдениеті, дәстүрі, тілі, әдебиеті, ата-баба дәстүрімен сақталып келе жатқан ата діні. Осы құндылықтарды жеке адам өз бойында біріктіре алса, қоғамында ұлттық рух сақталып отырады. Ұлттық рух сақталған ортада халықтың ұлттық бірегейлігі мен зиялылардың азаматтық және тұлғалық бірегейлігінің өздігінен күш алары анық.

Халықтың ұлттық бірегейлігін, азаматтың еркіндігін сақтап, нығайтып отырудағы қазақтың тағылымы, жастарды зиялылыққа тәрбиелеудегі өнеге ұлттық рухтың мәнін тереңнен ұғындырады. Ұлт ісіне жұмылуда қазақ зиялыларының арасында байлық, ақша, мал-мүлік, сауда-саттық деген жүрмеген. Атамекеннің қасиетін, батырлардың еңбегін тереңнен ұғындыратын елдік, бірлік, ар-намыс ерікті түрде қазақ жастарын ұлттық мүдде ісіне жұмылдырып отырған. Өзгенің дәулетіне тамсанбай, өзінде бар нәрсені қадірлеген тұлғаларымыз ел болмысының негізінде жатқан, оның болашағына ауадай қажет (қызмет ететін) дүниелерді (жер байлығы, ұлт руханияты) қорғап өткен. Өз заманында елеусіз болса да, кейінгі заманда бағалы болатын елінің төл дүниелерін қадірлей алған. Бойында төл болмысымен, ел тұрмысымен, оның болашағымен ұштасатын қасиеттері мол адам ұлт зиялысы деңгейіне қол жеткізетіндігін қазақ тұлғаларының тарих өрісінде қалған тағылымынан көреміз. Ал сол аталған ұлттық рухтың көрінісі мен нышандары жыраулар поэзиясында қаншалықты айшықталады? Әуелі қазақ дүниетанымындағы біздің болмыс қандай? Соны ажыратып алуымыз керек. Қазақ халқы ақшадан бұрын арды биікке қойған. Ұлттың танымы үшін ар мәселесі қашанда биік.

Мысалы Қазтуған жырау өзінің «Мадақ» өлеңінде былай дейді:

Бұдырайған екі шекелі,
Мұздай үлкен көбелі,
Қары ұнымы сұлтандайын жүрісті,
Адырнасы шайы жібек оққа кіріс-ті,
Айдаса – қойдың көсемі,
Сөйлесе – қызыл тілдің шешені,
Ұстаса – қашағанның ұзын құрығы,
Қалайылаған қасты орданың сырығы,
Билер атты би соңы,
Би ұлының кенжесі,
Буыршынның бұта шайнар азуы,
Бидайықтың көл жайқаған жалғызы,
Бұлұт болған айды ашқан,
Мұнар болған күнді ашқан,
Мұсылман мен кәуірдің
Арасын өтіп бұзып дінді ашқан
Сүйінішұлы Қазтуған!

Осы бір өлең жолдарына зейінмен мән берер болсақ, бұл жерде тек қана Қазтуған бейнесі ғана емес, жалпы қазақ халқының кей мінезі, кей қасиеті көрініс беріп тұрғандай. Біздің менталитеттік ерекшелігімізге сай, дүниетанымымыздың ішкі-сыртқы формасына сәйкес қасиеттерді осы секілді өзге де жыраулардың толғауларынан көре аламыз. Ұлттық болмысымыздың ішіне кіретін, санамалап айтқанда, батырлық пен ерлік – жыраулар поэзиясының негізгі тақырыптарының бірі. Дәл осындай ерлік пен елдікті, батырлық пен жүректілікті жырлау өзге де жыраулардың еншісіне тиген. Жыраулар поэзиясының басты ерекшеліктерің бірі – тақырыптық, идеялық, тіпті мазмұндық жағынан да бір-бірімен сарындас, үндес болып келеді. Тіпті кей тіркестер репликалық түрде қайталанып, дәстүр жалғастығында ұйқасқа рең береді, Оған дәлел ретінде, «Қоғалы көлдер қом сулар», «Қымыз ішер күн қайда» секілді тармақтық жолдардың екі жырауда қатар кездесуін айта аламыз. Қазтуған мұраты мен мақсаты Доспамбетте, Доспамбет арманы Ақтамберді жырына арқау болғаны да осының көрінісі.

«Еділдің бойын ел жайлап,
Шалғынына бие біз байлап,
Орындықтай қара сабадан
Бозбаламен күліп, ойнап,

Қымыз ішер күн қайда!» – деп Доспамбет жырау да армандаған. Ұлттық тіркесінің еншісінде қымыз да, саба да, шалғынға байланған бие де – сол заманның қазақ

тұрмысының айқын көрінісі болып табылады. Дәл осындай қазақ тұрмысына, қазақ ұлтының жекелей ұлттық қорына жататын сөздер легі Ақтамберді арнау-толғау жырларында көркемдігі жағынан қарағанда молынан кездеседі.

Библиографический список

1. Ардановский С.Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур. Л., 1967.- 112-113б.
2. Әуезов М., Соболев Л. Қазақ халқының эпосы мен фольклоры. А., 1962. – 87 б.
3. Алиев Ж. Из истории взаимовлияний и развития общественной мысли и культуры народов Средней Азии и Казахстана. А., 1992 – 70 б.
4. Бердібаев Р. Дәстүр тағлымы. А., 1973. - 38 б.
5. Бисембиев К.Б. Очерки истории общественно-политической и философской мысли в Казахстане. А., 1976.
6. Қасымжанов А., Алтаев Ж. Ежелгі рухани таным және қазақ философиясы. Альманах. «Мұрагер», 1992.№1.2.

ӘОЖ 82,3215

АР КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕ КӨРІНІС БЕРУІ

Абдралиева А.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада «Ар-ұждан» ұғымының концептілік құрылымы қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается концептуальная структура понятия «совесть».

Қазақ халқының дүниетанымындағы ең биік адамдық қасиет – ар мен намыс. Сол екі қасиет адамды адам етпек. Ар тапталса, намыс бұлқынады. Намыс өшсе, арың да құрбандыққа айналмақ. Діл осы ар мәселесі жыраулар поэзиясына дейін де, жыраулар поэзиясынан кейін де кең шеңберде көрініс алды. Рухани құндылықтардың басында ар тұрады дер болсақ, сол рухани құндылықтың көрініс берер жері – әдебиет. Алашқа «Ар ілімін» оқытуды көксеген адамдар көп болды. Елінің қамсыздығына қамығып Хәкім Абай да қазақтың ар мәселесін сынға алды. Сол қоғамды түзетуге тырысып, парасат биігінен күллі әлемге нұрын шашты. Даналардың ізін басқан кемеңгер Мұхтар Әуезов қазақты барша дүниеге танытып, қаламына табындырды. Ұлы қазақ мәдениетін паш етті. Олар өзінің емес, жалпақ жұртының ар-намысына айналып кетті. Фарабиден бастап, кейінгі жылдардың еншісіне дейінгі ар мәселесі өте күрделі.

«Пайда ойлама, ар ойла», – дейді Абай. Ар тазалығын бәрінен биік қояды. Дүниедегі қиянаттың бәрі осы арсыздықтан басталады. Ардың жүгін арқалаған жанның азабы да сондықтан бәрінен ауыр болса керек.

Намысқой тұлғаның қалыптасу үрдісі адамның жалпы интеллектуалдық деңгейінен, парасат биігінен бастау алады. Ұлттық тәрбие арқау болған отбасылық тәрбие тектілік ұғымын ана сүтімен санаға сіңіреді. Демек, М.Әуезов сынды ұлт перзенттерінің ұлттық тұлғаға айналуы заңды құбылыс.

Әдебиетші ғалымдардың тұжырымдарына сүйенсек, көркем шығармадағы жеке кейіпкер бойындағы ар-намысқа қатысты ерекшеліктердің қалыптасуы үш негізгі фактор қажет екен. Яғни әлеуметтік, ұлттық-мәдени және психологиялық факторлардың ықпалына бағынады. Жеке адам өмір сүретін кез келген жағдай алдымен қоғам реттеп отыратын нормалар мен заңдылықтарға бағынатын әлеуметтік жағдай болып табылады.

Осыған орай элеуметтік үдерістерді қазақ халқының қоғамдық және рухани тәжірибесімен сусындаған өзіндік ой елегінен өткізіп, баға беруге болады. Мысалы, Ұлы далада қалыптасқан, рухани биік деңгейге көтерілген даланың дара феномені Абай ақынның жеке тұлғасы қалыптасуында ар-намыс концептісі үлкен рөл атқарады. Рухани құндылықтарды игеру арқылы адам бірте-бірте қарапайым заттардан бастап, ғаламның заңдылықтарына дейінгі өзін қоршаған ортаның болмысымен танысады, даму арқылы тұлға болып қалыптасады.

Ар-намыстың бойда бекуі және оның қоршаған ортада айқындалуы барысында адамды өзгелерден ерекшелеп тұратын өзіндік қасиет маңызды рөл атқарады.

«Намыстану, намысқойлық» ұғымын «интеллектуалдық қызмет» ұғымымен тікелей байланыста қарастырудың маңызы зор. Оның тарихи шығу тегін, өсуін, дамуын зерттей келе, оның психологиялық табиғатына үңілу – заңды құбылыс.

Ар-намыс концептісі құрылымын саралау – адамның жеке көзқарасы арқылы көрініс табатын дүниетанымы мен болмысын толықтай тануға мүмкіндік беретін кешенді зерттеу әдісі. Мысалы: «...Қорлықты Нұрғанымнан көріп тұрмын. Үш күннен бері әкеңнің үйінде сол тоқалдың қимас қонағы болып Базаралы жатыр. Әкемнің әулиедей ақ төсегін арамдап жатыр! Бар дертім осы. Көптен білсем де сене ірке алмадым. Білдірдім, міні! Сенен басқа сөз саларым, сыр ашарым жоқ. Дәл осы үйдің шаңырағында, әкем анау қаралы үйде отырғанда, мынау қос қара бетті осы түнде асып өлтірсем деп тұрмын, - деді» (Абай жолы). Бұл Оспаннның өзіндік көзқарасы, ашуы, айта берсек, намысы. Қазақи ауыл арасында жиі көрініс табатын, жиі қайталанатын оқиғалардың бір көрінісі. Тоқалға қырындау, үйінен әрбір нәрсені сылтауратып шықпау т.б. ел ішіндегі сері, бойдақ жігіттерге тән әрекетті қазақтың салтында «жігітшілік» деп дәріптеудің болғандығы ақиқат. Бұл жігітшілік қызға да сын болғандығын тарихи әңгімелерден жақсы білеміз. Мәселен Абайда: «Шал сипаған етімді құрт жесін деп, бір сұлу қыз өліпті суға құлап...», - деген өлең жолдары бізге таныс.

Кейбір «жігітшіліктің» аяғы қайғылы оқиғаға ұласқандығы жайлы М.Әуезовтің бірнеше әңгімелерінен және аяқталмаған «Өскен өркен» романындағы шытырман оқиғалардан да көреміз. «Қорғансыздың күні» хикаясында зорлық көрген қыз бойын намыс буып далада үсіп өлсе, Өскен өркен романындағы (хикаят оқиғасында) туған апайын қорлатпауға тырысып, намысқа бекінген жас жігіт көлік дөңгелегінің астында қалып қаза табады. Бұл оқиғалардың тууына тірек болған – ар-намыс өзегі десек қателеспейміз.

Абай жолы роман-эпопеясында 450 кейіпкердің барлығына тән, өзіндік жеке-дара – ар-намыс сезімін аңғарту, айқын сездірту тек, ғұлама М. Әуезов қаламгерлігінің шеберлігі деп тани аламыз. Егер, Әуезовтың «Абай жолы» роман-эпопеясындағы кейіпкерлер бойынан екшелеп көрсетсек, онда ар-намыс концептісінің күрделі модустық құрылымын жасауға болады.

Осы орайда біздің тоқталарымыз, зерделейтін негізіміз ар-намыс концептісі болғандықтан, біз осы концептіге бастап апарар жолды да көрсете кетуге тиістіміз. Мұндай жағдайда да біз адам баласына тән жеті түрлі харекеттің Абай заманында ру арасындағы адамдардың көкірегінде ар-намыс отын тұтатуға негіз болғандығына көз жеткізе түсеміз. Олар: «Отбасындағы келеңсіз оқиғаларға араласу (Қамқа мен Қодар арасындағы қарым-қатынас), жесір дауы, жер дауы, кек қайтару, мансапқорлық, надандық».

Шәкәрім Құдайбердиев өз заманының көрнекті ойшылдарының бірі. Оның шығармашылық мұрасы қазіргі адамзаттың дүниетанымында терең із қалдырды. Шәкәрім шығармаларындағы азап шеккен және өмірдегі проблемалардың мәні қоғам сенім мен моральға қатты тапшы болған қазіргі уақытта өзектілігін жоғалтқан жоқ. Сондықтанда батыстық философиялық ойтолғамдарға бет бұрып, философия тарихын меңгергендігі оның «Үш анық» еңбегінен анық байқалады.

Шәкәрім өмірлік маңызды сұрақтардың жауабын іздеуде ежелгі даналыққа ғана емес, сонымен бірге қазіргі заманғы діни және философиялық әдебиетке жүгінеді, сонымен бірге үлкен философиялық эрудицияны көрсетеді. Шәкәрім Құдайбердиевтің жұмысы студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауы мен еңбек тәрбиесінің маңызды міндеттерін сәтті шешудің үлгісі болып табылады. «Әр адам мақсатқа жетпесе де, идеалға жетуге тырысуы керек, бірақ дұрыс жолда жүру - сәттіліктің кілті» деген еді.

Библиографиялық тізім

1. Ардановский С.Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур. Л., 1967.- 112-113б.
2. Әуезов М., Соболев Л. Қазақ халқының эпосы мен фольклоры. А., 1962. – 87 б.
3. Алиев Ж. Из истории взаимовлияний и развития общественной мысли и культуры народов Средней Азии и Казахстана. А., 1992 – 70 б.
4. Бердібаев Р. Дәстүр тағлымы. А., 1973. - 38 б.
5. Бисембиев К.Б. Очерки истории общественно-политической и философской мысли в Казахстане. А., 1976.
6. Қасымжанов А., Алтаев Ж. Ежелгі рухани таным және қазақ философиясы. Альманах. «Мұрагер», 1992.№1.2.

ӘОЖ 82,3215

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ МЕТАФОРАНЫҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Айтказина А.С.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада көркем мәтіндегі метафораның стильдік қызметі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается стилевая функция метафоры в художественном тексте.

Халық тілі тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін білдіретін, бейнелі ойды бедерлеп жеткізетін өрнекті сөз орамдарына аса бай. «Сөздің, немесе тілдің, көркемдігі» дегенде, ең алдымен, оның әсерлілігін ұғамыз. Әсерлі сөйлеу, яғни көркем тілмен сөйлеу, өз ойын өзгеге шама-шарқынша айқын түсіндіру — тек өнер адамдарына ғана емес, мәдениеттімін деген бар қауымға міндет әрі қажет.

Суретті бейнелі, көркем ойлау арқылы бір нәрсенің тікелей өзін емес оған ұқсас өзге затқа не құбылысқа балап, мағынасын, мазмұнын тереңдете, әсерін күшейту дейтін болсақ, онда бұл көркемдеу құралы болған метафораны әр түрлі етіп қиыстыру шығармада үлкен шеберлікті талап етеді.

Троптардың ішінде көркем әдебиетте, оның ішінде прозалық шығармаларда актив қолданылатыны метафора. Метафоралық қолданыстардың өнімділігін аталған жазушылардың повестерінен де көре аламыз.

Метафора жасау көптеген семантикалық процестердің нәтижесінде туады. Айталық, ол, ең алдымен, жаңа ұғымды жасаудағы троптың бір түрі; екіншіден, полисемия тудыру құралы; үшіншіден, метафора эмоционалды-экспрессивті лексика жасауға белсенді түрде қатысады; төртіншіден, синоним жасауда метафораның өзіндік орны бар; бесіншіден, метафора тілдің терминологиялық өрісінің кеңеюіне де ықпал жасайды; алтыншыдан, жаңа мағыналық тіркестердің дүниеге келуіне әсер етеді.

Қ.Жұмалиев өзінің еңбегінде: «Метафора — тіл табиғатында терең тамыр жайған сөйлеу өнеріміздің барлық саласынан бой көрсететін жалпы тілдік категория, сөзді

астарлай қолдану» десе [1,2], академик З.Қабдолов: «...метафора (гр. *metaphora* — көшіру) — сөз мәнін өңдендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау, сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту», — дейді [2].

«Әдебиеттану терминдер сөздігінде»: «Метафора, ауыстыру (гр. сөзі — *ауыстырып қою*), екі нәрсені, құбылысты салыстыру және жанастырып-жақындату негізінде астарлы тың мағына беретін сөз немесе сөз тіркесі. Мысалы, Абай өлеңдерінде кездесетін *жастықтың оты, жүректің көзі, дүние есігі, өмірдің өрі* деген метафора үлгілерін атауға болады. Метафораның күнделікті сөйлеу тілінде кездесетін қарапайым түрлері: *іші күйіп, бойы мұздап, орақ ауызды, от тілді* деген секілді болып келеді.

Метафораның кейбір түрлері теңеуге жақын, мысалы, *тас жүрек, ақ көңіл*. Бірақ метафорада теңеудегідей екі нәрсені теңеп салыстырудан гөрі, олардың арасындағы ұқсастық жақындықты, сезім-әсер жалғастығын тірек ету басым болады. Көбінесе сондай екі нәрсенің бірі айтылып, екіншісін емеурін жасап, сездіреді [3] деп түсініктеме берілген.

Қазақ тіл білімінде метафораны көркемдік тәсіл ретінде таныған және алғаш рет тұжырым жасаған А.Байтұрсынов.

Тілдік қолданыста сөз метафоралармен түрленеді, ажарланады және бейнелі құралға айналады. Бұны метафораға берілген анықтамалар мен теориялық пікірлер дәлелдейді. Лингвистикалық сөздіктерде метафораға берілген түсініктерге тоқталатын болсақ, «Тіл білімі сөздігінде»: «Метафора (гр. *Metaphora* — ауыстыру) — троптың бір түрі, ұқсастық, сәйкестік және т.б. негізінде сөздер мен сөз орамдарының ауыспалы мағынада қолданылуы» деп беріледі, ал метафоралану былайша түсіндіріледі: ауыспалы мағынаның пайда болуы мен оның экспрессивті қасиеттерінің күшеюі нәтижесінде сөздің мағыналық аумағының кеңеюі» [4].

Қазақ тіл білімі ғылымында да көркем әдебиеттің тілі мен стилін, сөз зергерлерінің шеберлігі сөз болғанда метафораға соқпай кетпейді, көптеген ақын-жазушының шығармашылық мәнерін сөз еткенде, метафораның түрлі тілдік қызметіндегі қасиеті мен ерекшеліктерін талдайды.

«Лингвистикалық түсіндірме сөздікте» метафораға былайша анықтама беріледі: «Метафора (гр. *Metaphora* — ауыстыру) — троп немесе сөйлеу механизмі. Метафора — сөздің басқа мағынада қолданылуы. Риторика мен лексикологияда метафора номинациялық құрал ретінде қарастырылады» [5].

Сонымен қазақ тіл білімінде метафораға А.Байтұрсынов, М.Балақаев, Б.Хасанов, Ә.Болғанбайұлы, Ғ.Қалиұлдарының анықтамалары бар. М.Балақаев «Метафора деп заттардың, құбылыстардың ішкі-сыртқы ұқсастығына қарай ауыс мағынада жұмсалуды айтамыз» [6] деп анықтама береді. Профессор Б.Хасанов «Қазақ тіліндегі сөздердің метафоралы қолданылуы» атты еңбегінде тілдік метафораларды арнайы қарастырып, тура мағынадан ауыспалы мағынаның туындауы көбінесе метафораның негізінде пайда болатынын айтады.

Ғалым қазақ тіліндегі метафоралардың лексикалық және грамматикалық басты ерекшеліктерін өзінің теориялық еңбегінде айқындады. «Метафоралы сөз саптауда таныс емес зат пен құбылыс міндетті түрде жақсы таныс нәрсемен салыстырылады».

«Белгілерінің ұқсастығына қарай бір заттың не құбылыстың атауымен аталуының негізінде сөз мағынасының ауысуы метафора деп аталады».

Қазір тіл білімінде метафораның адамның ойлау үрдісін қалыптастырушылық қасиетін ескере отырып, оны басқа қырынан қарастырады. Когнитивистикамен айналысушы ғалымдар осы тақырыпқа қызығушылықтарын білдіреді. Метафора ұғымдарды қалыптастырып, дайын таңбалар арқылы оларды атайды. Мәселен, Б.Қасым өз еңбегінде когнитивтік феномен ретінде танылған метафораның аталым жасаудағы маңызына тоқталады: «Метафора - тілде әмбебап құбылыс. Оның әмбебаптығы тілдің құрылымында және қызметінде көрінеді. Ол тілдің түрлі аспектісі мен қолданыстық

қызметін қамтиды». Б.Қасым метафораның тілдік сипаты туралы «Тілдік метафорлар - туынды сөздерде метафоралық қасиеттер күңгірттеніп, соның нәтижесінде жаңа лексемалардың пайда болуы. Метафора аталым тұрғысынан бейнелілік қасиетінен өтіп, тек ұғымға атау беру қызметіне көшеді», - дейді.

Библиографиялық тізім

1. Әуезов М. Абай Құнанбаев. –Алматы: Санат, 1995. -320 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ Университеті, 1992. – 350 б.
3. Ахметов З. Поэзия шыңы – даналық. – Астана: 2002. – 404 б.
4. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. –Алматы: Мектеп, 1973. – 211 б.
5. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 243 б.
6. Нұрғалиев Р. Телағыс / Әдеби дәстүр мен әдеби даму: Монография. – Алматы: Жазушы, 1986. – 440 б.

ӘОЖ 82,3215

ЖАЗУШЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ БЕЙНЕЛІ ЭПИТЕТТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Айтказина А.С.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада гөркем мәтіндегі метафораның стильдік қызметі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается стилевая функция метафоры в художественном тексте.

Эпитет – заттың, не құбылыстың айрықша белгісін, қасиетін білдіретін бейнелі сөз. Эпитет ұғымға, нәрсеге бейнелілік, нақтылық сипат береді. Мысалы, кеш деген сөз жалпы ұғымды, тәуліктің бір кезін, уақыт мезгілін білдіреді. Ал, *қысқы кеш, не қоңыр кеш* десек, ол көзге елестерліктей нақтылы бейне. Көптеген эпитеттерде ұлттық бояу-бедер болады. Мысалы, *алма мойын, бота көз, қолаң шаш, қоңыр дауыс, ақша бет* деген сияқты бейнелі сөздерді алсақ, мұндағы сипаттамаларда қазақ поэзиясындағы, сөз өнеріндегі көркем ойлау жүйесіне тән өзгешелік бар. Бұлар қалыптасқан эпитеттер десек, поэзияда әр акынның өз қолтаңбасын танытатын әсерлі, күрделі эпитеттер мол кездеседі. Қазақ тіліндегі эпитеттер анықтауыш сөздерде ғана емес, етістіктерден де жасала береді және өте келісті болады.[1, 56]

Мысалы: *Шедірейін, шекейін,*

Басын керіп, кекейін,

Қолдан пішін жасаған,

Біреу келер секейіп. [2, 100]

Осындағы *шекейін, кекейін, секейін* деген бірнеше эпитеттің өзі-ақ сәнқой адамның кейпін анық елестетуге жетерлік. Эпитеттер еркін (поэтикалық) және тұрақты (тілдік) болып екіге бөлінеді. Еркін эпитеттің де тұрақты эпитеттің де негізгі мағынасы – эпитеттік мағына. Бұл екеуінің арасында ешқандай семантикалық айырмашылық болмайды. Олардың атқаратын стильдік қызметі де ұқсас. Эпитет категориясының бұл екі түрі затты болмаса құбылысты эмоционалдық жағынан тиімді, экспрессивтік жағынан әсерлі етіп суреттеуді мақсат етеді. Тұрақты (тілдік) эпитеттер мен еркін (поэтикалық) эпитеттердің осындай мызғымас байланыстары болумен қатар, олардың бір-бірінен өзгешелігі де жоқ емес.

Тұрақты эпитет – тілдің фразеологиялық жүйесіне енетін тілдік штамптар, ал еркін эпитеттер – жеке ақын-жазушылардың творчестволық лабораториясында дүниеге келген жеке авторлық сөз кестелері. Тұрақты эпитет фразеологиялық бірлік екені белгілі болды. Себебі ол міндетті түрде тұрақты сөз тіркесі ретінде өмір сүреді, сыңарларының құрамы тұрақты болып, бүтін бір мағына береді, көбінесе ауыспалы мағынада жұмсалады. Сондықтан эпитетті узуалды (тұрақты) және окказионалды (еркін) деп екіге бөлдік. Тұрақты эпитеттер – ежелден қалыптасып, тілде әбден сіңісіп кеткен образдылық конструкциялар. Мәселен, *алты алаш* деген тұрақты тіркестің анықтауыш компоненті он, қырық сандарымен ауыспайды. Сол сияқты *қырық сан Қырым* елі деген тұрақты тіркес, *отыз сан Қырым* ел деп айтылмайды. О баста, бұл эпитеттердің нақты бір мағынаға қырық ру – тайпадан немесе алты тайпадан құрылған этникалық топтың атауы ретінде қатысы болған болуы керек, бірақ, келе-келе бұл анықтауыштар тұрақты тіркес компонентін құрап, поэтикалық фразеологизм элементіне айналған. [3, 67]. Сайып келгенде, тұрақты эпитет дегеніміз – бір затқа тұрақталып бекіген, мағыналық дербестігін сақтаған көркем, бейнелі тұрақты сөз тіркестері.

Шығарманың көрнекі тілі жөнінде терең түсінік қалыптастырып, оның түрлі әдістерін нақтылай көрсеткен алғаш еңбектің негізі А. Байтұрсыновтан басталады дегенге тоқталдық. А. Байтұрсынов айтқан тұжырымды «Әдебиет теориясы» атты еңбегінде белгілі ғалым Қ. Жұмалиев те анықтай түскен: «Тұрақты эпитет деп көпшілігіне сол нәрсеге тұрақталып, бекіген эпитеттерді айтады. Мысалы: «Қызыл ту», «қызыл әскер», «шұбар түс» т.б.» [4, 12]. Сонымен қатар, әдебиет теориясына арналған еңбекте, эпитет болатын сөз көбіне сын есім, кейде зат есімдер мен есімше, көсемше, етістіктер арқылы затты анықтайтын сөздер болатындығы түсіндіріледі. Ғылымдағы тың тұжырымдардың байыпты бағалануы және дәйекті дәлелденуінің бір негізі эпитеттерге байланысты болып келетіні, көркем дүниелерімізден соны танудың жолдарын түсіндіретін ізденістер барлығына көз жеткізе түстік.

Соның енді бірі – академик З. Ахметовтің еңбегі. Ғалымның жалпы рухани мұрамыздың сөз кестесі мен тіл өрнегіне қатысты байыпты пікірлері ғылымда қуатталып, көркем шығармалардың поэтикалық тілдік ерекшеліктеріне қатысты тексерулерде орынды аталып жүр. Қазақтың өлең құрылысының сан – салалы екендігін айтқан З. Ахметовтің еңбегінде эпитетке қатысты мынадай пікір айтылады: «Халықтық поэзияда белгілі бір ұғымға үнемі қатарласып айтылатын тұрақты эпитеттер көп кездесетіні белгілі. Мұның өзі кездейсоқ құбылыс емес. Халық поэзиясында бейнелі сөз түрлері, сөз нақыштары сан жағынан жазба әдебиеттегідей мол болмағанымен, оның есесіне жиірек қолданылады. Халықтық өлең – жырларда бейнелі сөздердің берік орнығып, тұрақталғанын әбден екшеліп, сұпталғанын, поэзияның тіл кестесіне хас үлгі – нақыштар болып қалыптасқанын байқаймыз». [5, 68].

Қалтылдақ қайық мініп еспесі жоқ,

Теңізде жүрміз қалқып кешпесі жоқ [6, 17]

Сөз өнеріндегі көркемдік-бейнелілік оның ең қуатты эстетикалық құралы, талғам биігінің өлшемі. Шеберлік тұтас көркем шығармаға жан беретін негізгі фактор, суреткердің даралық стилінің көрінісі. Мысалы, түрлі бейнелеуіш құралдар арқылы бейнеленген, сөзбен салынған суреттерден сол суреткердің шеберлігін байқаймыз. Шәкәрім поэзия әлемінде сезім күйін шертер, ой танымын тереңдетер ойшыл-сыршыл із қалдырған суреткер-ақын. Көрнекті ғалым, академик З. Қабдолов: «Айталық, айқындау, яғни эпитет – заттың, құбылыстың айрықша сипатын, сапасын анықтайтын суретті сөз. Эпитетсіз тіпті айтарыңды анықтау, суреттеп отырған нәрсеңді нақтылау қиын», – деген болатын.

Библиографиялық тізім

1. Әуезов М. Абай Құнанбаев. – Алматы: Санат, 1995. -320 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ Университеті, 1992. – 350 б.

3. Ахметов З. Поэзия шыңы – даналық. – Астана: 2002. – 404 б.
4. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. – Алматы: Мектеп, 1973. – 211 б.
5. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 243 б.
6. Нұрғалиев Р. Телағыс / Әдеби дәстүр мен әдеби даму: Монография. – Алматы: Жазушы, 1986. – 440 б.

ӨОЖ 82,3215

СЕНТЕНЦИЯНЫҢ ТІЛДІК ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Ахметова Г.Е.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада ұлттық сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается языковая природа и стилевая функция Национальной сентенции.

Хабар көркем мәтінде бір түрлі берілсе, ғылыми мәтінде екінші түрде беріледі. Тіл ғылымында бүгінге дейін зерттеу нысаны болып келген, сөз, сөз тіркесі, сөйлем, морфологиялық, лексикалық тұлғалар, фонетикалық құбылыстар – мәтіннің құрамына енетін тілдік бірліктер. Жоғарыдағы пікірлерді басшылыққа ала отырып біз мәтіннің белгілерін біле аламыз. Мәтіннің өзіне тән қасиеттері бар. Олар: мәтіннің мазмұны мен құрылымдық бүтіндігі, мәтін құрайтын бірліктерден компоненттерінің бір – бірімен байланысы, стилистикалық норма жағынан өңделуі, мазмұндық тұтастығы, хабарлаудың жазбаша берілуі жатады. Мәтін туралы білім беру мына жүйеде болуы қажет деп санаймыз. Атап айтқанда, тіл білімінде: сөз, сөз тіркесі, сөйлем сияқты нақты анықтама берілуі тиіс. Әсіресе мәтін туралы білім ең алдымен қайырымның түзілуі ерекшелігіне байланысты. Айтылған ой-пікірлердің, әңгімелердің жазу арқылы түсірілуі мәтін деп аталады. Ал мәтін берілетін ой, мазмұнның көлеміне қарай шағын да көлемді болады. Көптеген ғалымдар мәтіннің композициясын үшке бөледі. Олар кіріспе, негізгі бөлім және қорытынды. Мәтінде бейнеленетін уақыт үш түрлі: Өткен шақ, осы шақ, келер шақ.

Мәтіннің өзіне тән категорияларына Г. Я. Галперин хабар, тұтастық, уақыт бірлігі, модальдық, подтекст категорияларын жатқызады [4, 117]. Бұл категорияның берілу жолы түрліше. Мысалы, хабар көркем мәтінде бір түрлі берілсе, ғылыми мәтінде екінші түрде беріледі. Тіл ғылымында бүгінге дейін зерттеу нысаны болып келген, сөз, сөз тіркесі, сөйлем, морфологиялық, лексикалық тұлғалар, фонетикалық құбылыстар – мәтіннің құрамына енетін тілдік бірліктер. Жоғарыдағы пікірлерді басшылыққа ала отырып біз мәтіннің белгілерін біле аламыз. Мәтіннің өзіне тән қасиеттері бар. Олар: мәтіннің мазмұны мен құрылымдық бүтіндігі, мәтін құрайтын бірліктерден компоненттерінің бір – бірімен байланысы, стилистикалық норма жағынан өңделуі, мазмұндық тұтастығы, хабарлаудың жазбаша берілуі жатады. Мәтін туралы білім беру мына жүйеде болуы қажет деп санаймыз. Атап айтқанда, тіл білімінде: сөз, сөз тіркесі, сөйлем сияқты нақты анықтама берілуі тиіс. Әсіресе мәтін туралы білім ең алдымен қайырымның түзілуі ерекшелігіне байланысты. Айтылған ой-пікірлердің, әңгімелердің жазу арқылы түсірілуі мәтін деп аталады. Ал мәтін берілетін ой, мазмұнның көлеміне қарай шағын да көлемді болады. Көптеген ғалымдар мәтіннің композициясын үшке бөледі. Олар кіріспе, негізгі бөлім және қорытынды. Мәтінде бейнеленетін уақыт үш түрлі: Өткен шақ, осы шақ, келер шақ.

Мәтін дүниежүзі лингвистерінің назарына іліккен кезде, қазақ тіл білімі ғалымдары да бұл мәселеге қатысты өзіндік ой пікірлерін білдірген еді. Қазақ тіл білімінің негізін салушылар – А.Байтұрсынұлы мен Қ.Жұбанов еңбектерінен мәтін туралы алғашқы ойларды кездестіреміз. Мәселен, А. Байтұрсынұлы мәтіннің тақырыптан, ал мәтін (шығарма) мазмұнның үш мүшеден, яғни аңдату, мазмұндау, қорытудан тұратынын көрсетті [5, 98].

Лингвистикада мәтіннің бір ауыздан қолданылып жүрген нақты ережесінің, анықтамасының жоқ екендігінен де көруге болады. Мәселен, З. Я. Тураева: «Мәтін - әр түрлі лексикалық, логикалық, грамматикалық байланыстардан тұратын құрылымдық - мағыналық бірлік ретінде қызмет ететін күрделі тұтастық», - деп анықтайды [6, 85]. Н. И. Жинкиннің тұжырымдамасы негізінде А.И.Новиков мәтінді тіл, сөйлеу, интелект факторларының бір-бірімен өзара байланысқан біртұтас кешені деп қарастырып, мәтіннің басты белгісіне сыртқы және ішкі факторлардың бірлігін жатқызады. Сондықтан мәтін туралы М.М.Бахтин, И.Р.Гальперин, Б.Шалабаев, Әмірова т.б. пікірлері негізге алынды.

Сентенция - афоризмнің бір түрі, авторы анық көрсетілмеген афоризм, яғни белгілі бір әдеби контекстен үзіп алуға келетін, ықшамдығымен, әсерлілігімен әрі интеллектуалдық, әрі эстетикалық талапқа сай келетін, көбіне философиялық, дидактикалық поэзияда ұшырасатын, көптің көңіліне ұялағандай қысқа құрылған нақыл сөз. Мұндағы тұжырым, негізінде, қарсы пікір тудырмастай, терең мәнді, артық-кемі жоқ, «жеті өлшенген» мазмұнды болып, көбіне ашық немесе бұйрық райда айтылып («Кішігірім мақсатпен үлкен адам болмайсың», «Өзіңді өзің таны»), параллелизм, антитеза, қайталамаларға құрылады. Сентенция философиялық мазмұны басым болса, гнома; дидактикалық мәні көбірек болса, максима; нақты бір жағдайда ойды айқындау не әсерлеу үшін айтылса, апофтегма немесе хрия деп аталады. Бұл түр, яғни сентенция, әдетте, шығарманың соңын немесе шырқау шегін ұштай түсу үшін антикалық, қайта өрлеу және классицизм әдебиетінде кеңінен белгілі болған.

Афоризм қаламгердің өз басынан өткерген, алайда дәлелдеуді қажет етпейтін шындықты рухани қорытып шығаруы нәтижесінде пайда болады. Афоризм, әдетте, көп мағыналы болып, өмір қайшылықтарының өткіншілігіне негізделеді.

Афоризмнің ықшамдылық, жинақылық, тосындық, қанаттылық сияқты негізгі, басты белгілерімен қатар маңызды бір ерекшелігі, яғни авторы бар. Ал афоризмнің қысқалығы, ықшамдығы туралы критерийдің субъективті сипаты басым болғанмен, зерттеушілер де, авторлар да мейлінше қысқа афоризмнің бейнелілігі де, әсерлілігі де айқын болатынын атап көрсетеді: «Правильная дозировка афоризма: минимум слов, максимум смысла» [8, 563].

Сентенция мен афоризмнің басты ортақ белгісі – авторы барлығы. Осынысы оларды өзара әрі ұқсатады, әрі ерекшелейді, себебі сентенция көлемді жанр туындысын жазу үдерісінде түрлі фактілерді қорытып, дәлелдеу, оқиғаларды байланыстыру үшін немесе сол автор ойына серпін берер «баспалдақ» ретінде контексте туса, афоризм – жеке, қысқа жанр туындысы, яғни белгілі бір жүйемен, арнайы ойлану, екшеу, сөз үнемдеу әрекеттеріне ұшырайтын ерекше формалы – ықшам, өткір, бейнелі – біртұтас, бөлшектеуге көнбейтін туынды (мәтін).

Жалпы, сентенциялар көркем әдебиетте, белгілі контексте кездеседі, сондықтан да сентенциялар микро-макромәтін деңгейінде әр түрлі стильдік қызмет атқарады. Оларды сан алуан тақырыптық-семантикалық топтарға бөлуге болады.

Сентенция аталатын контекстік афоризмдерге, біздіңше, мынадай анықтама лайық тәрізді: сентенция дегеніміз - белгілі авторы бар, адам, қоғам өмірінің сан алуан қырын қамтитын, терең мазмұнды, әсерлі, кітаби-жазба әдебиетте ұшырасатын, мәні контексте ашылатын ықшам сөйлем (синтаксистік бірлік).

Библиографиялық тізім

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш //Ақ жол. - Алматы: Жалын, 1991. -462 б.

2. Щерба Л.В. Опыты лингвостилистического толкования стихотворений // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 280 с.
3. Қабдолов З. Сөз өнері // Тандамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1983. – 456 б.
4. Козицкая Е.А. Цитатное слово в газетном заголовке и рекламном тексте. – Тверь, 2001. – 120 с.
5. Нұрмұқанов Х.М. Мәтін ішіндегі мәтін // Азия-Транзит альманахы. – Қарағанды. – 2001. - №1. – Б. 9-11.
6. Әділова А.С. Сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Қарағанды, 1998. - 28 б.
7. Ямпольский М.Б. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф. – М.: РИК Культура, 1993. – 427 с.

ӘОЖ 82,3215

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ СЕНТЕНЦИЯ ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ахметова Г.Е.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада ұлттық сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается языковая природа и стилевая функция Национальной сентенции.

Көне дәуірлерден келе жатқан «көк бөрі», «қасқыр» және «ит» сөз -образдарындағы ішкі контраст пен осы екі бейнені қатар алып қарама-қарсы қою арқылы Серік Ақсұңқарұлы халықтың өткенінен хабар беріп, қазіргісі мен болашағына алаңдаушылық туғызатын көркемдік-идеялық деңгейі жоғары шығарма тудырған.

«Қасқырдың монологі» деп аталатын өлеңді ақын 1988 жылы, ұлттық рухты көтеріп, ұлттық болмысты таныту аса қажет уақытта жазған:

Жек көрем итті! Алысып жүрем, Шабысып жүрем! Қағынып...

Сайын даланың тағысымын – мен, Не деген ғажап – тағылық!

Шауып түсемін! Күш ағысымды

Сыйғыза алмай ішіме. Адамның алмас пышағы сынды Ырзамын азу тісіме!

Қасқыр – бабалар! Бар ұлыстардың

Мазасын алып манадан –

Иттермен болған қанды ұрыстардың Иісін сезем даладан.

Қаңқу сөз жүрек кегін үрлейді. Қорлық – қарғысқа барабар. Бізбенен иттің тегі бір дейді... Рас па, қасқыр - бабалар?!

Өлексе үшін жұлысқан болсақ, Өмірі бітпей кегіміз.

Иттермен бірге туысқан болсақ, Не болды - ата тегіміз?!

Ала төбеттің астында қалар Күн туғаны ма ақыры...

Неге үндемейсіңдер, қасқыр – бабалар, Қағынып кеткен жатыры?!

Неге үндемейсіңдер? Ұрлық түн еді:

Жатқаным мынау – жау іші. Аспанның астын дүрліктіреді Үрген иттердің дауысы...

Өлеңде бірнеше концептуалды орталық бар: қасқыр, қасқыр мен ит, иттік.

Өлеңнің алғашқы шумақтарындағы патетика бірте-бірте солғындап, өткенге күмән-шұба тудырып, соңғы шумақтарда халықтың бүгіні мен ертеңіне алаңдаушылық пайда

болады. Бұл орайда ақын өлең лексикасын өте сәтті тандап алған, динамизмі әр жол сайын үстемелене түсетін етістіктер тобы мен экспрессивті-эмоционалды бояуы қанық сөздер қасқырдың бейнесін шынайы түрде бере алған. Жазба стильдегі етістіктер тобымен берілген іс-әрекет ауызекі сөйлеу тілінде қолданылатын «қағынып» етістігімен айқындалуына «қасқыр» сөзінің семантикасындағы энантиосемия негіз болғаны сөзсіз. Семантикасындағы кумулятивті, коннотативті, генеративті қасиеттері арқылы «тағы» сөзі тудыратын ассоциация оқырман ойына ежелгі дәуір сұлбасын түсіреді.

Үшінші шумақта ақын өлең атауындағы қасқыр дәстүрлі сөз-образына қарама-қарсы бейне ретінде «ит» сөзін енгізеді, яғни ит лексемасының семантикасындағы әлсіздік, бағыныштылық, көнбістік, тексіздік сияқты семаларды келесі шумақтардағы күмән, шүбә, қорлану сезімдеріне апаратын баспалдақ ретінде пайдаланады.

Төртінші, бесінші шумақтардағы әр сөз эмоционалды, экспрессивті. «Қорлық – қарғысқа барабар» **сентенциясындағы** ауыр күйзеліс қасқыр – бабалар апеллятиві мен графикалық тәсіл арқылы күшейген. Тек қазақ ментальділігіне тән тек, ата тегі этнографизмдерінің семантикасында барлық рухани құндылықтар қамтылғандықтан, автор қынжылысының әсер-қуаты ұлғая түседі.

Алтыншы шумақтағы пейоративті **коннотациясы** айқын ата төбет бейнесі халық танымында ит туралы орныққан барлық негативті ақтарды көрсетеді. Ақын «басына күн туу» фразеологизмін өзгертіп, халықтың қазіргісі мен келешегіне сенімсіздікті, одан туындайтын шарасыздықты «күн туғаны ма ақыры...» риторикалық сұрауымен вербалдайды.

Өлең соңындағы жау іші IV-V шумақтардағы «ит» сөзіне контекстік синоним ретінде келіп, ақын оқырман ойында қауіп, қатер туғызады. «Дүрлікпiредi» епiстiгiнiң семантикасындағы қауiп-қатер семалары ұлттық дiлден ажырап, жат көзқарас пен идеологияға бейiмделген халықтың бұлдыр болашағына уайымды көрсетеді.

Библиографиялық тізім

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш // Ақ жол. - Алматы: Жалын, 1991. - 462 б.
2. Щерба Л.В. Опыт лингвостилистического толкования стихотворений // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 280 с.
3. Қабдолов З. Сөз өнері // Таңдамалы шығармалар. – Алматы: Жазушы, 1983. – 456б.
4. Козицкая Е.А. Цитатное слово в газетном заголовке и рекламном тексте. – Тверь, 2001. – 120 с.
5. Нұрмұқанов Х.М. Мәтін ішіндегі мәтін // Азия-Транзит альманахы. – Қарағанды. – 2001. - №1. – Б. 9-11.
6. Әділова А.С. Сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі: филол. ғыл. канд. ... автореф. – Қарағанды, 1998. - 28 б.
7. Ямпольский М.Б. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф. – М.: РИК Культура, 1993. – 427 с.

ӘОЖ 82,3215

ПОЭТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ КОГНИТИВТІК ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бекбаева И.А.

Шымкент университеті, Шымкент

Андатпа

Көркем шығарма тіліне когнитивтік талдау жасау негіздері қарастырылады.

Резюме

Рассматриваются художественные особенности исламской тематики в казахской литературе

Поэтикалық көркем шығарма тіліне когнитивтік талдау жасау негізінде сол ұлттың сонымен қатар жекелеген тілдік тұлғалардың санасындағы дүниенің бейнесін, айнала

қоршаған ортаның болмыс-бітімін тұтастай тануға болады. Тілдің болмысы мен табиғатын, оның ішкі иірімдерін, толыққанды тану үшін сол тілді жасайтын адаммен біртұтастықта қарау керек.

Қазіргі лингвистикалық зерттеулер объективтік шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғарғы формасы оның ақыл-ойы, санасы ойлауы, рухани ішкі дүниесімен тығыз байланысты зерттеуге бағытталады. Әлемдік және отандық тіл білімінің қазіргі тандағы дамуы лингвистикалық зерттеулердің антропоцентристік бағытталуымен сипатталады, тілді ішкі жүйелік талдаудан антропоцентристік талдауға көшу XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы тіл білімінің есте қаларлықтай ерекшеліктерінің бірі болып табылады, өйткені тілдік құбылыстарды зерттеуде лингвистика тек қана тілдік, атап айтқанда адамдардың бір-бірімен қатынас жасауы, пікір алысып өзара түсінісуі, дыбыстық, сөз құрамы және грамматикалық тәсіл жүйесімен шектеліп қала алмайды.

Қазіргі лингвистика тілді адаммен, объективтік шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғарғы формасы оның ақыл-ой, санасымен ойлауы, рухани ішкі дүниесімен тығыз байланысты зерттеуге бағытталады.

Адам өмір сүру барысында объективті дүниені тани отырып, танымның нәтижесін сөзде бекітеді, құлыптайды. Алайда, тілдік бірліктің өзі дүние бейнесін бермейді, ол тек дүниені елестетудің тәсіліне – концептілерге апарады. Өйткені дүниенің тілдік бейнесін негізінде концептілер жатыр. «Концепт» этномәдени санада сақталған, белгілі бір ұлттың ұрпақтан-ұрпаққа берілетін ықшам, әрі терең мағыналы шындық болмыс, ұлттық мәдени құндылықтары жөнінде сан ғасырлық түсінігін білдіретін құрылым» ретінде халықтың білім мен тәжірибесінің дүниетанымдық, рационалдық, эмотивті, мәдениет танымдық т.б. түрлі жақтарын қамтиды.

Жалпы концепт ұғымы ғылыми шеңберде кең қарастырылып, бірақ әлі өзінің шешімін толық таппаған өзекті мәселелердің бірі. Ғалымдар арасында дау туғызушы басты сұрақ – адамның дүниені тану барысында тілде көрініс тапқан ұғым-түсініктердің қайсысы концепт болады және концепт болып табылса, оған қандай ерекшеліктер тән?

Бұл сұрақтарға жауап ретінде кез-келген тілде көрініс тапқан ұлттық түсінік концепт, оның ішінде мәдени концепт бола алмайды дегенді айта аламыз. Концепт болуы үшін, ең алдымен, ұғым-түсініктің мәдени реңкі күшті ұлттық дүние танымды ерекше таныта алатын қасиеті болуы керек. Басқаша айтқанда, концептіні белгілейтін тілдік бірліктің астарында ұлт үшін маңызы жоғары, кейде тіпті символ дәрежесіне көтерілген ұғым жатуы керек.

Құдіретті сөз өнері, оның ішінде поэзия XIX ғасырдың екінші жартысында Абай өлеңдері арқылы ең биік тұғырға көтерілді. Ал жаңа буын ғасырда ұлттық құндылықты жандандыру жолында Мұхтар Шаханов тұрды. Ұлт, рух, халық, тіл, өмір этикасы, адам төңірегіндегі сұрақтар ақынның шығармашылығында концепт шеңберінде әсерлі де ұтымды қолданылды.

Мұхтар поэзиясы – ұлттық сананы сілкіп оятатын қуатты дәру, жан – жүйене ізгілік нұрын шашатын энергия көзі. Құт – береке құюшы құндылық. Оларды өзінің қара өлеңдерінің қарымы, мол мүмкіндігі арқылы танытып отырады. Қара өлең Мұхтар үшін – қазына кені. Ананың ақ сүті, әкенің жасындай жарқылдаған жігері, қайрат – күші! Ол қара өлеңді биік ұстайды, құдіретті рухқа, ұлы ұстазға балайды. Оның түпсіз терең, сұңғыла сыры бар. Ол қарапайымдылығында, бейнелеушілік мүмкіндігінде, шеберлігінің шексіздігінде, даналыққа суғарылғандығында. Қара өлеңнің күйсандығында ойнай білген, сөйлете алған жан ғана даласына тартып туған перзенті болмақ. Бұл әрі ұлттық сананың сырына қанықтырып, сиқырына үңілту. Сондай-ақ көне мұраға деген көзқарас.

Мұхтар Шаханов: «Әр халық дүниелік болмысты тануда өз хал-қадырынша ғаламды түйсініп, санасында оның ұғымдық бейнесін қалыптастырады және өз ана тіліне байлайды. Сан салалы семантикалық категориялар тұрғысында дүниенің тілдік бейнесін қалыптастырады. Дүниенің тілдік бейнесі әр тілде өзіндік ерекшеліктерге ие. Ол

ерекшеліктер тілдің негізгі сөздік қорында, құрылысында, тілдік категорияларда және фразеологиясында айқындалады да, сол тілдің көркем әдебиетінде, әдет-ғұрпында мәдениетінде айшықталып, әлгі халықтың өзіндік бет бейнесін қалыптастырады» дейді.

«Еркіндік» концептісі бірнеше рет лингвистикалық зерттеулердің нысаны ретінде қарастырылды: еркіндік ұғымы «адам-тыйым көзі-таңдау жасаудың нормативті аймағы» құрылымымен түсіндіріліп келді. Алайда, «еркіндік» концептісінің кейбір аспектілері әлі де зерттеуді қажет етеді. Мысалы, аталмыш концептінің тілдер концептосферасындағы когнитивті мазмұны кешенді және көпаспектілі зерттеуде әлі де анық көрсетілген жоқ. Осыған қоса «еркіндік» концептісінің әлеуметтік және саяси шарттарының қызмет етуі оның мазмұны құрылымында этноспецификалық ерекшеліктерді туындатады.

Библиографиялық тізім

1. Арютунова Н.Д. Образ/опыт концептуального анализа // Референция и проблемы текстоворудования. М., 1988.- 117- 119 с.
2. Мохровский А.Н. «Культурные» и «некультурные» слова // концептуальный анализ: методы, результаты, перспективы. Тезисы конференции. М., 1990. -54 - 55 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М., 1996.- 416 с.
4. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово // Русская рег.Новая серия. Вып. 11. Л., 1928.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия лит. и яз. 1993, № 1.- 3 - 9 с.
6. Рябцева Н.К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка. Культурные концепты.- Москва: Наука, 1991.- 191с.

ӨОЖ 82,3215

КӨРКЕМ ШЫҒАРМА ТІЛІНЕ КОГНИТИВТІК ТАЛДАУ ЖАСАУ НЕГІЗДЕРІ

Бекбаева И.А.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Көркем шығарма тіліне когнитивтік талдау жасау негіздері қарастырылады.

Резюме

Рассматриваются художественные особенности исламской тематики в казахской литературе

Поэтикалық көркем шығарма тіліне когнитивтік талдау жасау негізінде сол ұлттың сонымен қатар жекелеген тілдік тұлғалардың санасындағы дүниенің бейнесін, айнала қоршаған ортаның болмыс-бітімін тұтастай тануға болады. Тілдің болмысы мен табиғатын, оның ішкі иірімдерін, толыққанды тану үшін сол тілді жасайтын адаммен біртұтастықта қарау керек. Аталмыш принципті басшылыққа алатын болсақ антропоцентристік бағыт когнитивтік лингвистиканы дүниеге әкеледі [1].

Когнитология ғалымның бастауы көне замандардан бастау алатындығы белгілі. Когнитология ғылымының басты нысаны таным мен ақыл, ой мен сана, тіл мен таным т.б. мәселелері жатады. Адамзат баласы жаралғалы бері тіл мен таным, тіл мен сана, ақыл мен ой т.б. секілді танымдық категориялар бірге жасасып келеді.

Қоғам өміріндегі өзара қарым-қатынастың ең басты құралы болып саналатын тілді әлеумет әрдайым өте жоғары бағалап, оның өзгеріс, өрістерін жіті қадағалап отырады. Тіл қоғамдық құбылыстардың бірі ретінде сол қоғам құрылысын айнаға түсіргендей өрнектейді. Яғни қоғам өмірінде болған, болып жататын құбылыстардың бәрі тілден орын

тебеді де, тіл арқылы халық қазынасына айналады. Сонда тіпті кейде тілдегі кейбір сөздер арқылы ел басынан өткен кезеңдерді көзге елестете аламыз да қоғам дамуының белестері тіл дамуын сүзіп шығуға мүмкіндік береді. Сөйтш қоғам мен тіл бірінсіз бірі күн кеше алмаса керек. Ендеше халық тарихы оның тілінде, яғни тіл фактілері арқылы біз халық тарихын тануға мүмкіндік аламыз. Тіл кез келген танымдық іс-әрекеттердің құралы болып табылады [2].

Тіл білімі дамуының қазіргі деңгейіне сай когнитивті лингвистика тілдік тұлға, тілдік семантика, жұмсалымдық (функционалды) лингвистика т.б. тілді жалпы когнитивті тетік ретінде қарастырады.

Қазақ тіл білімінде халықтың, ұлттық болмысын-бітімін, тұрмыс-тіршілігін оның тіл арқылы тану қағидасына сай зерттеу тіл біліміндегі жаңа бағыт ретінде қалыптасты. Бұл бағыт тілдегі адам факторын тіл табиғатымен тығыз байланыста қарастыратын антропологиялық лингвистика саласының негізін қалады.

Поэтикалық мәтінді лингвоконцептологиялық тұрғыдан талдау барысында мифтік модельдің горизонталь нысандарына, мифологиялық жалқы есімдерге, мифотопонимдерге басты назарымызды аударуымыз қажет, сонымен қоса ғаламның мифтік бейнесі тілде жалпы есімдермен де өрнектелетінін ескергеніміз жөн. Мифтік ғалам бейнесін сипаттайтын мифологиялық жалпы және жалқы есімдер таңбалық (семиотикалық), символикалық мәнге ие. Осындай сөздерге *шартарап* және *төрткүл*, *су басы*, *су аяғы*, *су аяғы құрдым*, *телегей (телегей теңіз)* т.б. жатқызуға болады (осы сөздердің кейбіреулері жалқы есімдер, мифонимдер деңгейінде де қолданылады) [3].

Дүниенің төрт бұрышы – «шартарабы», «шартарапқа тарап кетті» т.б. сөз оралымындағы «шартарап» көне дүние танымындағы, мифтік келтірімдеріндегі (келтірім – представление) мифтік кеңістігіндегі төрт бұрышты жер моделі. «*Шартарап*» - қазақ тіліне: парсы тілінен (мұсылман дәуірінде) ауысқан сөз, мұндағы «шар» - «төрт», «тарап» - «бағыт, жақ», яғни «төрт бағыт, жақ», яғни «төрт бағыт» дегенді білдіреді. Бүгінгі қазақ тілінің белсенді сөздік қорына кіреді.

«Төрткүл дүние» деген тұрақты сөз тіркесіндегі *төрткүл*, археологиялық (архитектуралық) термин ретінде қолданылатын *төрткүлдің*, көптеген топонимдердің құрамындағы *төрткүлдің* көнеден келе жатқан мифологиялық мағынасы (түйсігі, өрісі, мәнділігі) бар. Қазақ эпосында, ертегілерінде *төрткүл* сөзі кездесіп тұрады: «Жолдастардың нақақ сөзіне ерген Қобыланды құлынға ертерек мінбек болады. Құлын дариядан өтіп бір *төрткүлдің* үстіне барып түседі. Одан әрі құлын жүрмейді. Қобыланды құлынды жүргізейін десе жүгені жоқ, ұрайын десе қаруы жоқ, біраз дағдарып қалады. Далада тұрып Қобыланды әйелінен күдіктенеді. Бірақ құлын оны кері алып келгенде Құртқа оның не істегенін, не ойлағанын айтып береді. Содан кейін Қобыланды Құртқаға тиіспейтін болады» («Қыдырбайұлы Қобыланды»). Осы үзіндідегі *төрткүлге* С.Қондыбай мынандай түсінік береді: «Бұл жердегі «төрткүл» деген сөзді XIX-XX ғасырдың жырларында «беткейлері тік, үсті тегіс болып келетін төбе (немесе тау)» (бұл – географиялық термин, орысша «останец», «останцовая гора» дегенге сәйкес келеді) деп түсінгені анық, дегенмен «дариядан өткенде кездесетін «төрткүл» арғықазақтық мифологиядағы «ғаламды қоршаған сулардың ортасындағы, құдды бір арал тәрізді төрткүл жер» [4].

Е.Қойшыбаевтың сөздігінде: «*Төрткүл* – елді мекен аттары, топырақ үйінділерінен тұрғызылған көне және ерте орта ғасырлардағы (VIII-XIV ғғ.) бекініс орындары, төбесі тегіс, беткейлері тік келген төрткүлді дөңестер. Төрткүлдердің көбі бір жүйеде салынған: солтүстік және шығыс жағы құрылыс орындарының қалдықтары, ал оңтүстік-батыс және шығыс жағы каналмен немесе өзенмен қорғанған. «Жетісу қалалары керуен жолдарының бойына салынған. *Төрткүл* қалдықтарын сол жолдардың сүрлеуі деп ұғыну керек. (Н.А.Бернштам)» [5].

Көне заманғы және ортағасырлық қалалардың төртбұрышты топографиясы болған көрінеді, қалдықтары (төрткүлдері) соны көрсетіп тұр. Ал төртбұрышты етіліп салынған

қалалар мен ежелгі қорғандар – ғаламның мифтік нобайын (төртбұрышты горизонталь моделін) көрсетіп тұр. Бір қызығы - өлілер мекені де (қабірі, сағаналары т.б.) төртбұрышты етіп тұрғызылады және төртқұлақ деп аталынған.

С.Қондыбайдың пайымдауынша: «Төрткүл – мифтік-эпостық кеңістіктің моделі. Оны түсінудің төрт деңгейі бар:

Біріншісі – төрткүл – ғаламның көлденең моделі.

Екіншісі – төрткүл – ғаламның адамзат тұратын бөлігі.

Үшінші – төрткүл – этникалық өз кеңістігі.

Төртіншісі – алдыңғы әңгімелерде қарастырылған «үш қабаты» Төретамның (ілі Төрдің) сыртқы пішіні.

Бірінші деңгейдегі төрткүл – ғалам болса, екінші деңгейдегі төрткүл – адамзат кеңістігі, үшінші деңгейдегі төрткүл – сол адамзат кеңістігінің ортасындағы «ноғайлы елі». Төртінші деңгейде – рухани орталық» [6].

Библиографиялық тізім

1. Арютунова Н.Д. Образ/опыт концептуального анализа // Референция и проблемы текстоворудования. М., 1988.- 117- 119 с.

2. Мохровский А.Н. «Культурные» и «некультурные» слова // концептуальный анализ: методы, результаты, перспективы. Тезисы конференции. М., 1990. -54 - 55 с.

3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М., 1996.- 416 с.

4. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово // Русская рег.Новая серия. Вып. 11. Л., 1928.

5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия лит. и яз. 1993, № 1.- 3 - 9 с.

6. Рябцева Н.К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка. Культурные концепты.- Москва: Наука, 1991.- 191с.

ӨОЖ 82,3215

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ИСЛАМ ТАҚЫРЫБЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРКЕШЕЛІКТЕРІ

Дегенбаева Л.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Қазақ әдебиетіндегі ислам тақырыбының көркемдік еркешеліктері қарастырылады.

Резюме

Рассматриваются художественные особенности исламской тематики в казахской литературе.

Рухани құралдардың негізгі түрінің бір – дін. Әлемдік мәдениеттің тарихына үңілсек, әлем халықтарының тарихында қай халық болса да олардың өмірін діни нанымсыз елестету мүмкін емес. Дүние жүзіндегі тағдыр қандай талқыға түссе де өз діні мен ділінен ажырамаған ұлыстарды көптеп кездестіруге болады. Сол халықтың наным сенімге ата-бабадан келе жатқан дініне деген сенімі ел тарихымен, тұрмыс-тіршілігі және рухани қажеттілігімен тікелей байланысты. Мыңдаған жылдар бойы адам баласының тар жол тайғақ кешу тіршілігі жолындағы тұтынған наным-сенімдері жинақтала келе даралана келе нық сенім, діні болып қалыптасады.

Дін - адамзаттың өмір сүру тарихымен, тіршілік, тұрмысымен жаратылыс тарихымен ымдасып, бойға сіңіп, жүректерге қонатын дүниетаным негіздері. Дін - жалпы адамзат

баласының, даму кезеңдеріндегі қалыптасуын, адамдардың рухани танымын танытатын, ғылыми ойлау кеңістігін құрайтын, қысқа ғұмырында елеулі орын алатын, тәлімдік-тәрбиелік маңызы орасан сенім әлемі.

Ислам - әлемдегі теңдесі жоқ, ең бір ықпалды діндердің қатарынан орын алады. Ислам діні біздің жыл санауымыздың VІІ ғасырдың басында Аравия түбегін мекен еткен жергілікті араб тайпаларында пайда болып қалыптасты.

«Ислам дінінің негізін салушы - Мұхаммед (570 ж. шамасында туған. 632 ж. 8 маусым күні қайтыс болған). Ол Меккеде дүниеге келген, ата-тегі арабтың құрайыш тайпасының Хашим руына қарасты болған. Мұхаммедтің 3 жасында әкесі Абдолла, 6 жасында шешесі Әмина қайтыс болады. Жастай жетім қалған оны нағашысы Әбу Талип тәрбиелеп өсіреді. Нағашысы оны еңбексүйгіштікке баулиды, бала Мұхаммед қой бағады.

Жігіттік жасқа жеткенде Мұхаммед сауда керуендерінде қызмет істейді, Хадиша атты бай жесір әйелдің сауда керуенін басқарады. Еңбексүйгіш, адал Мұхаммед осы Хадишаға үйленеді.

Мұхаммед 610 жылы осы кезге дейін орын алып келге пұтқа табынуға қарсы шығып, бірақ әуелде қолдау таба алмайды. 622 жылы өзінің қолдаушыларымен бірге Мединеге ығысады. Мединеде тұрып, мұсылмандық дінге сенетін адамдары молайғасын, исламды жақтаушылар "Мұхаммедтің басшылығымен 630 жылы Меккені, кейіннен Аравияның үлкен бөлігін бағындырады. Осының нәтижесінде Мұхаммед мұсылманның тұңғыш теократиялық мемлекетінің басшысы болды".

Ислам дінінің басты қағидаларының бірі - Алланың жалғыз жаратушы екендігі, Құран Кәрім кітабының ақиқат, Мұхаммед пайғамбар жердегі Алланың елшісі екендігін мойындау, соған сену. Күнде бес уақыт намазды қаза қылмау, әр жылда бір рет отыз күн ораза ұстау, зекет беру, жағдай төмен жандарға пітір садақа беру, табысы жетіп, шамасы келіп тұрса, мұсылманның бес парызының бірі Меккеге қажылыққа барып құлшылық ету.

Қазіргі таңда әлемдегі ең кең тараған ислам діні мұсылмандар бойындағы наным-сенім, насихат, әдеби шығармалар арқылы күннен күнге қанатын кең жайып келеді. VІІ ғасырда Шығыс елдерінде Ислам діні халықтың көкейіне қонып, сеніміне енді, нәтижесінде тарих сахнасында Араб халифаты құрылды. VІІ-XІІ ғ.ғ Маурәннаһар мен Испания аралығын алып жатқан аймақтағы алып географиялық кеңістіктегі халықтар арабтың тілінде сөйлеп, арабтың тілінде жазу жазып, осы тілде әдеби, мәдени мұраны өмірге әкеле бастады. Исламдық мемлекетті және оның басқару жүйесін қалыптастырған Мұхаммед өмірден өткеннен кейін оның орынбасары қызметін атқарған танымал кісілер жалғастыра бастады.

Араб мемлекетінің құрамындағы Сирияны, Мысырды, Палестинаны, Солтүстік Африканы, Армения мен Грузияның, Карфагенді, Испанияның, Португалияның көптеген аймақтарын және Шығыс пен Еуропаның көп бөліктерін арабтандыру, мұсылмандандыру ислам діні мен мәдениетін тарату кең етке алды. Әуелде соғыспен, күштеп, кейіннен насихат жұмыстарын жүргізу арқылы ислам діні қанатын кең жайып тарай бастады. «Кейбір жерлерде жергілікті халықты арабтандыру басқыншыларға қиынға түспеген. Мысалы, Ирак пен Сирияның семит тектес, тілдес халықтары тез арабтанып кетсе, ал Египет, Солтүстік Африка, Закавказье, Иран, Орта Азияда жағдай керісінше болды. Мұнда қоныс аударған арабтардың өздері жергілікті халық мәдениетін, тілін қабылдай отырып, жоғалып та кеткен [1,52].

Араб еліндегі мәдениеттің биік белеске шығып, кең таныла бастаған -VІІІ-XІ ғасырлар. Бұл уақыттар аралағында елдің танымал бәдәуи ақындарының шығармашылығында ойын-сауықты, махаббатты, шарапты жырлау, көңіл-күйдің әртүрлі әуендерін тақырыптары ауызша жырланды. Ауыздан ауызға тараған мұраның ішінде ең құндысының бірі 8-9 ғасырдан бізге жеткен, грек, парсы, үнді, түркі халықтарының ертегілік-аңыздық сюжеттері негізінде жеткен «Мың бір түн» атты шығарма. Әлемге тараған асыл дүние құрастырылды. Әлемдік әдебиеттегі осы бір үдеріс ғасырлар бойы жалғсып, қазақ әдебиетінен де өз орнын алды.

Қазақ әдебиетіндегі илам әдебиетінің көріністері жайында сөз еткенде алдымен араб еліндегі ислам әлеміндегі қоғамдық мәселелер мен олардың әдебиеттегі орын алуы мен баяндалуы, көркемдік ерекшеліктеріне назар аудару қажет. Қазақтың ақындық, жыраулық, әдеби мұрасымен қалыптастырған тұлғалар ислам дініне қатысты материалдарды ежелгі бәдәуи ақындар маұрасынан алғандығы талассыз. Ислам дінінің қазақ әдебиетіндегі көрінісін жан-жақты ашу үшін мұсылман дінінің қалыптасуындағы географиялық кеңістікті, оның ел арасына қалай, кімдер арқылы тарады, нендей ерекшеліктері болғаны аса маңызды. Ислам діні таралуындағы ірі оқиғалар олардың әдебиеттегі көрінісі, сюжеттік баяндалулары мен шығарушылар ұстанған мақсат пен идея, нәтижесінде қалыптасқан ағымдар, мен бағыттар олардың ірі-ірі өкілдері жайында білу қажет. Қоғамдық-әлеуметтік оқиғаларды діннің таралуындағы әртүрлі бағыттарды, ағымдарды білуіміз керек.

Ислам дінін ту еткен халифат басшыларының кейбір мәселелер жайында ортақ пікірге келмеуінен, ел арасында әлеуметтік-теңсіздіктердің орын алуы себепті кейін бүкіл әлем елдеріне тараған үш ағым пайда болды. Осы үш ағым ұстанған бағыт әдебиетке арқау болды. Олар: суниттер, шииттер, хариджиттер атты үш ағым қалыптасты.

Библиографиялық тізім

1. Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында. - Алматы: Атамұра, 1999. - 296 б.
2. «Мәдени мұра» 2004-2006 жылдарға арыалған мемлекеттік бағдарлама // Қазақ. - 2006. - 22 наурыз.
3. Дербісәлиев Ә. Араб әдебиеті: Классикалық дәуір. - Алматы: Мектеп, 1982.-208 б.
4. Бердібаев Р. Жыршылық дәстүр. - Алматы: Қазақстан, 1980. - 64 б.
5. Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: / Жинақ: Академик Серік Қирабаев - 75 жыл. - Алматы: Комплекс, 2002. - 431 б.
6. Махамбет поэзиясындағы ерлік пен елдік рухы және қазіргі дәуір: Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. - Алматы: Қазақ университеті, 2003. — 520 б.

ӘОЖ 82,3215

ИСЛАМ ДІНІНІҢ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІНЕ ЫҚПАЛЫ

Дегенбаева Л.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Қазақ әдебиетіндегі ислам тақырыбының көркемдік ерекшеліктері қарастырылады.

Резюме

Рассматриваются художественные особенности исламской тематики в казахской литературе.

Ислам діні мен мәдениетінің Орта Азияға, ежелгі Қазастан тереториясында мекен еткен халықтардың өміріне дендеп енуі 706 жылғы Құтайба бастаған араб жаулаушыларының жорықтарынын бастау алады. Бұған дәлел ретінде әдебиеттанушы ғалым С. Мұқановтың зерттеулерінен деректер келтіруге болады. Ғалым: «Мұхаммед заманында араб түбегіне және оған көршілес Батыс Африканың бірталай еліне ислам дінін соғыс арқылы күшпен таратқаы. Мұхаммед өлгеннен кейін халифтер жүргізіп, жетінші ғасыр бастала арабтар әуелі Иранға, одан кейін Сыр мен Амурдария арасындағы «Мауро-Әннәһар» өлкесіне қанат жайып, сол ғасырдың аяғында Түркістанға жетіп, Соғдиан мемлекетінің қалдығы мен Хорезм хандығын талқандады» [5,23].

Осылайша бастау алған мұсылмандық Шығыс елдерінің әдебиетінде маңызды орын алып, идеялық, мазмұндық, сюжеттік тұрғыдан толықтыра түсті. Байырғы Қазақстан территориясына ислам діні жаулап алу жолымен емес, бейбіт түрде тарады. Оның басты себебі ретінде ғалымдар қазақ ата-бабасының ертеден-ақ бір тәңірге табынуымен байланыстырады. Ал әдебиеттегі ислам тақырыбы Шығыс елдері және Орта Азияда ертеде өмір сүрген ақындар шығармашылығы арқылы келді.

Шығыс әдебиетіндегі ислам дінін насихаттаушылар мен ислам тақырыбын жырлаушылар мұрасы қазақ ақын-жазушыларына өте таныс болды. Басты себеп ол елдердің тұрмысы мен мәдени өміріндегі ерен ұқсастықтар еді. Ертеден бастау алған үрдіс әлі күнге өз жалғасын тауып келеді. Нақты мысалдар мен дәлелдер келтіретін болсақ оны Араб және парсы әдебиетінің өкілдерінен табамыз. Олар: Жәлаләддин Руми, Муслихәддин Сағди, Әбдірахман Жәми, Омар һәйям, Хафиз сынды ақындар шығармашылығымен терең байланысты.

Араб-парсы әдебиетіндегі ғасырлардан келе жатқан өмір құбылыстары мен табиғатты, адам өміріндегі өзге мазмұнға сүйенген шығармалар қатары бертін келе Алла, Құран, Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с), оның сахабалары сынды тақырыптармен толығып, адамзат болмысының жақсылық пен адалдыққа жол бастауына үлес қосты. Ислам мен Шығыс мәдениетіндегі ислам өркениетінің көріністері алғашқы үдерісте араб халифатының жаулап алу, күштеп ислам дінін ендіру саясатымен тікелей байланысты болғанмен, бертін келе, IX-XI ғасырлардан әрбір халықтың өздерінде бар тақырыптар аясымен үндесіп, ислам діні тақырыптары да дәстүрлі сарын ала бастады.

Қазақ әдебиетіндегі осы бір үдеріске назар аударар болсақ Рудаки, Науаи және төл әдебиетімізге тіптен жақын тұлғалар Ахмет Иасауи, Ахмет Йүгінеки шығармалары арқылы ақындар тақырыптарына арқау болған ислам туындылары қазақ әдебиетінде кең қанат жая бастады. Тіпті кей туындылар Исламдық мәдениеті мен ислам идеясын негізге ала отырып, қазақ әдебиетінде ислам дүниесі дәстүрлі тақырыптың біріне айнала бастады. Әдебиетіміздегі ислам тақырыбының көріністері мына мәселелер төңірегіне топтасты:

Алла, Құран кітабының қасиеті мен күдіреті.

Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбар және пайғамбардың отбасы.

Исламның өркендеуінде еңбектері ерен Төрт сахаба жайында

Төрт періште (Әзірейіл, Жебірейіл, Исрафил, Мекайл).

Мұсылман баласының бес парызы (1. Құдайдың бірлігі және Мұхаммед пайғамбардың Алланың елшісі екендігін мойындау; 2. Бес уақыт намаз оқу; 3. Отыз күн ораза ұстау; 4. Қайыр-садақа беру; 5. Меккеге Қажылыққа бару).

Ислам дінінің қазақ әдебиеті тақырыптық аясының кеңеюіне, қазақ ақын-жыраулары шығармашылығына тигізген әсері - Құран кітабының адамзат тарихындағы маңызы, исламның адамның рухани әлемін байытудағы алар орнынан байқалады.

Құраннан басқа да адамзат үшін қасиетті үш кітапта кездесетін басты кейіпкерлер де ислам дінін нығайтуға үлес қосқан пайғамбарлар деп есептеледі. Олар: Дәуіт, Сүлеймен, Илияс, Ідіріс, Исхақ, Жүніс, Жүсіп, Закария, Мариям. Бұл пайғамбарларға қатысты елге танымал болған оқиғалар – адамзат тіршілігінің қалай бастау алғаны, дамып, қалыптасуымен тікелей байланысты және адам баласының санысынан тыс мәселелер мен тылсым дүниелердің жиынтығы. Құранда кездесетін пайғамбарларға қатысты оқиғалар мен сюжеттерді жүйелейік:

1. Мұхаммедтің пайғамбарлардың ең ең соңғысы екендігі, рамазанның түнінде Жебірейіл періште арқылы соңғы пайғамбарға Құран аяттары беріліп, Мұхаммедтің исламды адамзатқа таратқаны.

2. Алланың адамзатты, тіршілікті, әлемді жаратушы екендігі. Алланың жындарды, періштелерді жаратушы екендігі

Құранда алғашында Ібілістің де періште болғандығы, Аллаға қарсы келіп айқанды орындамағаны үшін шайтанға айналғандығы айтылады. Сол себеппен де шайтанның жұмақтан мәңгілікке қуылғандығы баяндалады. Ислам діні арқылы келген қазақта үмітсіз шайтан деген түсінік те осы сюжеттің негізінен

алынған. Бұл арқылы шайтан мәңгілікке жұмақтан қуылып, мәңгілікке үміті үзілген болса, адам баласына жұмақтан ешқашан да үмітін үзбей тек Алладан мейірім күту қажеттігі айтылады.

Дегенмен адам баласы да әуелде жұмақта болып, Ібілістің азғыруымен жеуге тыйым салынған жемісті жеп, сол себепті де жерге жіберілгендігі айтылады. Яғни Адам ата мен Хауа ананың жер бетіне тіршілік етуге жіберілгені баяндалады. Адам ат мен Хауа ана екеуі жердің екі шетіне жіберіліп, бір-бірін 100 жыл бойы іздеп, екеуі Мекке қаласында кездеседі. Құрандағы әр аят, сүрелер ғибратқа толы екендігін ескерсек, мұндағы ғибрат қоғамда әзгілдер бар кезде адамдар қателіктерге барып, соңынан жалбарыну мен кешірім сұраудың күшейе түсетіндігі айқын. Дәлел: «Мейлі, жыннан, мейлі адамдардан болсын, бүкіл азғырушылардың кесірінен Аллаға сыйынамын да» [6,18].

Қазақ қоғамында әзгілдердің зияны мен одан жапа шегушілер ертеден бар. Оның көріністерін әдебиетімізден көптеп келтіруге болады. Ислам дінінің келуімен қоғамдағы осы бір мәселе исламдық сюжеттермен толығы түсті. Аят, сүрелермен, хадистермен бекітіліп, әдеби шығармалар арқылы адам санасы мен тәрбиесіне оң ықпал ете бастады. Қазақ әдебиетіндегі шешімін іздеген көптеген мәселелердің бұл бірі ғана. Адамзат тарихының бастауындағы тағы бір келелі мәселенің бірі Адам Ата мен Хауа Ананың ұлдары Қабыл мен Әбілға қатысты оқиға. Қабылдың қызғаныштың жетегінде кетіп, Әбілді өлтірген зор күнәсі бүкіл адамзат баласына сабақ. Бұл оқиға да баяндау арқылы - өмірдің аясында өте ұғынықты түрде түсіндіріледі.

Библиографиялық тізім

1. Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында. - Алматы: Атамұра, 1999. - 296 б.
2. «Мәдени мұра» 2004-2006 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама // Қазақ, - 2006. - 22 наурыз.
3. Дербісәлиев Ә. Араб әдебиеті: Классикалық дәуір. - Алматы: Мектеп, 1982.-208 б.
4. Бердібаев Р. Жыршылық дәстүр. - Алматы: Қазақстан, 1980. - 64 б.
5. Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: / Жинақ: Академик Серік Қирабаев - 75 жыл. - Алматы: Комплекс, 2002. - 431 б.
6. Махамбет поэзиясындағы ерлік пен елдік рухы және қазіргі дәуір: Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. - Алматы: Қазақ университеті, 2003. — 520 б.

ӨОЖ 82,3215

НҰРШАЙҚОВТЫҢ КЕЙІПКЕР МІНЕЗІН ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ СУРЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Демеуова Л.Ж

Шымкент университеті, Шымкент

Андатпа

Мақалада Нұршайқовтың кейіпкер мінезін диалог арқылы суреттеу ерекшелігі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается художественная специфика творчества А. Нуршаикова.

Жазушының өмірінің екінші кезеңінен (1945 ж.) соң, соғыстан қайтып келе жатып еліне бармай, жолдан Алматыда қалып оқуға түсуі, елде оны күтіп отырған әке-шеше, аға-бауырдың жоқтығынан болатын. Ол мүлде жалғыз қалды. Артынан келер көмектің болмауы оның студенттік өмірін қиындатты. Осындай жағдайда оқуды тастап кетпек те болды. Бірақ, соғыстан келген азаматты студент-қыздар қамқорлай білді. Оқуды тастап кетпей бітіруіме көмек жасағаны үшін, мен өзімді бірге оқыған қыздарға қарыздар сезіндім. Сол қыздарға деген қарызымды қайтару мақсатында осы «Махаббат, қызық мол жылдар» романы туды дейді. 1970 жылы жарық көрген романның жалпы оқырманға қабылдануы ерекше құбылыс болды.

Жазушы осының алдында оншақты кітабы жарық көргенімен, бұрынғы кітаптары бойынша оқырмандардан хат алмаған болатын. 1970 жылдың соңын ала шыққан бұл кітапқа оқырмандардан соншалықты көп хат келеді. Алғашқы 3-4 оқырманға жауап қайтарғанымен, бәріне жауап қайтару мүмкін болмайды. 1971 жылдың наурыз айында

жазушы «Жүз хатқа жауап» атты романның оқырмандарына газет арқылы жауап беремін деп шешті. Бұл да жазушының жеке мұрағатындағы күнделіктерінен орын алған.

Жалпы, жазушы «Махаббат, қызық мол жылдар» атты романы үшін оқырмандардан мыңнан астам хат алады. Хаттың бәрі дерлік романды ұнатқанын және оның осы заманның жастарына берер тәрбиелік мәнін айтып отырған. Оны нақты мысалдармен де жазушы «Автопортрет», «Өмір өрнектері» атты кітаптарына енген сұхбаттарында, күнделік-естеліктерінде жеткізе білді.

1971 жылы жазушы жүрек ауруына ұшырап, ауруханаға түседі. Сол кездері оның дертінен сауығуына оқырмандардан келген хаттар рухани дем береді. Және жазушы оқырмандарының қаншалықты көп болғандығын дәлелдейтін бір мысал: ауруханада қасында жатқан Батырбай деген жігіттің жұбайы Сағынкүл «Сіздің кітабыңызды төменде бір әйел оқып жатыр екен. Кітап соншалықты тозып кетіпті, көп адам оқыған екен, ұнатқан жерлерін сызып, тіпті сыртқы мұқабасына дейін жазып аты-жөндерін қалдырыпты» дейді. Келіншек жазушыға сол кітапты жеткізеді.

Жазушы асықпай оқып, кітап бетіне із қалдырған оқырмандарын өз күнделігіне түсірген. Оқырмандардың дені жастар, өздері оқитын оқу орындарын қоса көрсеткен екен. Кітапқа отыз оқырман қолтаңба қалдырған. Жазушы тіпті кейбіреуін әкесінің аты мен фамилиясынан Павлодардағы ескі бір танысының қызы екендігін пайымдайды. Біз де сол тізімді зерделей отырып, сол кезеңдерде студент болған, қазір Қазақ қыздар мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры, экономика ғылымдарының докторы, экономика және сервис факультетінің деканы Шуақбай Заманбековтың аты-жөнін кездестірдік. Сондай-ақ, Қызылорда қаласындағы М.Мәметова атындағы қыздар педагогика училищесінде өткен осы роман бойынша кітап оқушылар конференциясында сұрақ қойған, пікір білдірген қыздардың ішінде сол кездегі студент – қазіргі педагогика ғылымдарының докторы, профессор Тұрғынбаева Ботагүлдің аты-жөні бар екен. Бұл – жазушының өмірдегі дәлдік пен нақтылықты сақтай білетіндігінің, бағалай білетіндігінің дәлелі және сол кітапты оқушылардың да өмірден өз орнын тапқан жандар болғандығының айғағы іспеттес.

Бұл романның алғашқы басылымындағы тиражы 52400 дана болды. Әр кітапты 30 адамнан оқығанда бір жарым миллионнан астам оқырманым болғаны ма деген ой келеді жазушыға. Шындығында, «Махаббат, қызық мол жылдар» роман шыққалы 40 жыл уақыт өтті. Осы жылдар ішінде 10 рет қайта басылып шықты. Әрине, соңғы жылы шыққан басылымдарының тираж саны аз болуы мүмкін. Дегенмен, кітап дүкендерінің сөрелерінде тіреліп тұрған бұл романды көре алмаймыз.

«Махаббат, қызық мол жылдар» – жастардың қызығушылығына, өмірдің кейбір сауалдарына жауап беретін кітап. Оның негізгі идеясы мен педагогикалық мақсат-міндеті келесі бөлімдерде арнайы ұстанымдар бойынша талданатын болады.

Әзілхан Нұршайықовтың жазушылық шығармашылығындағы тағы бір кульминация – Бауыржан Момышұлымен сұхбаттардан тұратын «Ақиқат пен аңыз» атты роман-диалогия. Бұл әдебиетке жаңа жанр ретінде жаңалық болып енсе, жалпы оқырман қауым оның ішінде жас ұрпақтың тәрбиесіне лайықты еткен шығарма болды. Ұлы Отан соғысының даңқты қаһарманы, гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының азаматтық, ерлік тұлғасын мүсіндеуге арналып, Баукеңнің балалық шағы мен өскен ортасы, кеңестік әскери мектептегі шыңдалу кезеңдерін, ел басына күн туған зұлматты жылдардағы қолбасшылық жасаудағы қайталанбас мүмкіндігін шынайы сипаттап, көркемдігін шеберлікпен үйлестіре білді.

Әзілхан Нұршайықовқа дейін Александр Бектің әдеби кейіпкері ретінде сомдалған ұлы тұлға – Бауыржан Момышұлының қазақ оқырмандарына қазақы болмыс-бітімімен, өскен-тәрбие алған ортасы этнопедагогикалық халыққа таныс үлгіде өрбуі, батырдың өз халқының алдындағы ақиқатты бейнесін айқындады. Батырдың 60 жылдық мерейтойына арналған сұхбат ретінде басталған бұл әңгімелесу, дами отырып, көлемді шығармаға

айналды. Бұл жазушының тақырыпты барынша ашуға тырысатындығы және оқырманын бұл шығарма арқылы тәрбиелеу мүмкіндіктерін аша түсетіндігі деп түсінуіміз қажет.

Әзілхан Нұршайықовтың жазушылық әлеуеті өз замандастары тарапынан да жақсы бағаланды. Жазушының бір ерекшелігі «Махаббат, қызық мол жылдар» мен «Ақиқат пен аңыз» кітаптары туралы талқылауларды оқырманына сол күйінде жеткізе білді. Сонымен қатар, лайықты ескертулердің ескерілгендігінен де оқырман хабардар болып отырады. Бұл жазушының жариялылық қағидасын ұстанатындығынан хабар береді.

Автор бұл турасында көп қойылатын сұрақтарды біледі. «Бауыржан маған, роман-диалогтағы сияқты, өмірбаянынан бастап, соңғы нүктесіне дейін өзі айтып баяндап берді ме? Жоқ. Ең алғашқы күні мен онымен он екі сағат әңгімелестім. Одан кейін де қысқа, қысқа әңгімелесулер өтті. ...Ал, документтер жағына келетін болсақ, Баукең маған Александр Бекпен жасасқан шартынан басқа ештеңе көрсеткен емес. Керек десе, соғыс кезінде жазған күнделіктерін ақтарып қарап, керек жерлерін көшіріп алуыма рұқсат берген жоқ. Оның негізгі себебі, Баукең алғашқы кезде менің қолымнан не келетініне сенбеген, бұрын жарияланбаған материалдарын көрсетуге қызғанған да шығар. Өзі жазамын деген ойы да болған болуы керек. Әрине, бұл заңды да еді» - дейді автор 1986 жылы «Жалын» журналына берген сұхбатында. Сол кездегі 8-гвардиялық дивизияның тарихына байланысты құжаттарды мұрағаттарды ақтара отырып, іріктеуге Қазақ ССР Ғылым академиясының тарихшы-ғалымдары Төлтай Балақаев пен Манаш Қозыбаев, т.б. қызметкерлерінің көмегімен қол жеткізеді.

Библиографиялық тізім

1. Байғұт Мархабат, Бес асыл іс. Бес дұшпан: Толғаныс / М. Байғұт. - Шымкент: Жебе, 2015. - 56 б.
2. Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік даму арналары.- Астана: Елорда, 2015ж 312 б.
3. Нұршайықов Әзілхан, Таңдамалы: Роман мен повестер. Т.1 / Ә. Нұршайықов. - Алматы: Жазушы, 1980. - 520 б. - (Қазақ прозасының кітапханасы)
4. Нұршайықов Әзілхан, Таңдамалы: Роман. Т.2 / Ә. Нұршайықов. - Алматы : Жазушы, 1980. - 376 б. - (Қазақ прозасының кітапханасы)
5. Нұршайықов Әзілхан, Таңдамалы шығармалар: [Екі томдық]: Роман-диалог. Т.2: Ақиқат пен аңыз / Ә. Нұршайықов. - Алматы: Жазушы, 1980. - 376 б. - (Қазақ прозасының кітапханасы)

ӨОЖ 82,3215

Ә. НҰРШАЙЫҚОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Демеуова Л.Ж.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Ә. Нұршайықов шығармашылығының көркемдік ерекшелігі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается художественная специфика творчества А. Нуршаикова.

Әзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз» романының басты тақырыбы - Ұлы Отан соғысы. Ұлы Отан соғысы туралы жазылған шығармалар легі аз емес. Бұл шығарманың айырмашылығы - Ұлы Отан соғысымен қатар романда Бауыржан Момышұлының өмірі де бейнеленеді. Сонымен қатар, біздің зерттеу нысанымызға

айналған жазушының аталмыш туындысында қазақ жауынгерлерінің жанқиярлық еңбегі суреттеледі.

Шығарма негізі диалог түрінде жазылған. Автор мен басты кейіпкер Бауыржан Момышұлы арасындағы әңгіме.

Қандай шығарма болсын, белгілі бір идеяны үндейді дедік. Тақырып, оқиға және оның құрылысы, шығармада қатысушылардың араларындағы тартыс, оларды суреттеу әдістері, түптеп келгенде - жазушының сол шығармадағы айтайын деген идеясына бағыныңқы.

Ал қандай идеяны үндеуі жазушының өмірге көзқарасына, дүние танушылығына негізделінеді. Шығармада суреттелетін өмір құбылысын, күрес - тартыстарды образ арқылы оқырман қауымның көз алдына елестете, ой - сезіміне эсер ете отырып, жазушы оларды өзі меңзеген бағытқа жетектейді [2-6].

Шығарма идеясы - жас ұрпақты отаншылдыққа, патриотизмге тәрбиелеу. Шындық пен өтірік, әділет пен зұлымдықтың аражігін ажырату, туған жерді жан - тәнімен сүюді уағыздау.

Шығарманың көтеріп тұрған идеялық жүгі Жауынгерлік Қызыл Ту орденімен, қаламгерлік қызметі үшін Еңбек Қызыл Ту орденімен наградталған халық батыры, халық жазушысы Бауыржан Момышұлы арқылы баяндалады. Оның қысылтаяңда жол табуы, жанқиярлықпен күресуі, жеке басының ерлігі арқылы қол астындағы солдаттарға үлгі көрсетуі арқылы Ұлы Отан соғысы батырларының тұтастай бір галериясын жасайды.

Романның экспозициясы, яғни, кіріспе бөлімі Панфилов дивизиясы батырлары туралы болды. «...1943 жылдың жазында біздің құрамамыз - 100 - Дербес атқыштар бригадасы 2 - Балтық майданының бір шетінен екінші шетіне ауыстырылды. Атап айтқанда Великие Луки қаласының түбінен Ловать өзенінің жағасына барып жайғастық. Жорықпен жолда кетіп бара жатқанымда менің қолыма «Знамя» журналының сол жылғы 5 - номері тиді. Сол журналда, Александр Бек деген автордың «Панфиловшылар алғы шепте» атты повесінің басы жарияланған екен. Мен она Бектің кім екенін білмейтінмін, ондай жазушы барын да естімеген болатынмын. Бірақ Панфилов дивизиясын, одан шыққан 28 батыр есімдерін, Мәлік Ғабдуллин мен Төлеген Тоқтаров сол дивизияның түлектері екенін жақсы білетінмін. Сондықтан болар, мен бұл повестей бас алмадым. Күндіз тоқтай қалғанда күннің жарығымен, түнде қонған жерде ай сәулесімен оқыдым. Оқыған тарауларды жол - жөнекей жауынгер серіктеріме баяндап та отырдым. Содан соң, алғы шепке сол журналдың 6 - номері және келді. Панфиловшылар туралы повестің жалғасын түнде, ай қараңғы болғандықтан, зеңбірек қасына келіп отырып, аккумулятордың жарығымен оқыдым. Повесть те бітті, аккумулятордың да жарығы бітті» [3-6], - деген жолдарынан соғыс алаңында жүрсе де қандас бауырларының ерліктерін журналдың әр шыққан санынан асыға оқитынын білуге болады. Бұл жазбалар басқа солдаттарға күш - жігер беретіні суреттелген.

Басты кейіпкер Бауыржан Момышұлы соғыс кезінде екі рет ауыр жарақаттанған екен. Бірақ та жарақаты қанша жерден ауыр болса да госпитальға жатуға еш ниеттенбеген. Өзінің қол астындағы сарбаздары мен соғыс алаңындағы достарының қасынан кетпеген. «1942 жылы полк командирі кезімде омыртқама оқ тиді. Сағбатқа жеткізгенше ес - түсімді білген жоқпын. Есімді жисам, етпетімнен жатыр екенмін. Басжағымда дәрігер бірдеңе деп баж - бұж етіп тұр. Бақсам сөзі мен туралы екен. «Бұл кісіні дереу госпитальға жіберу керек» деп безек қағады...Тістеніп, әрең дегенде қолымды жеткізіп, арқамды сипасам, расында да оқ бар екен. Ұстараның жүзін спиртпен шай да, оқ тұрған жердің етін кес! деп бұйырдым. Дәрігер дереу айтқанымды істеуге кірісті. Ол арқамды кескілей бастағанда пистолеттің сабын сындырардай қысып, тісім шықырлап мен жаттым» [3.1-6]. Қанша ауыр болса да бәріне төзіп, шыдай білген Бауыржан нағыз батыр.

Екінші рет жарақаттанған кезі жаяу келе жатып болған еді. «Жаяу келе жатып оңбай құладым және жаным шығып кете жаздады. Біразға дейін жығылған орнымда қозғала алмай қалдым. Есімді жиған соң орнымнан тұрсам, жерден шошайып шығып тұрған темір

казыққа тура құйымшағыммен құлаппын ғой. Содан кейін бірнеше күн атқа отыра алмай, шалқамнан жата алмай жүрдім» [3.2-6]. Соғыстың қызуымен Бауыржан тағы да госпитальға соқпастан ұрыс алаңына кетеді. Аталған екі жарақаттар жүйкеге тікелей байланысты аса ауыр еді. Оның үстіне Бауыржан 207 ретұрысқа кіріп, 5 рет қоршауда қалған екен.

Роман сюжетін ширықтыра түсуі - ұйықтап, жаудың келгенін сезбеген Бауыржанның жау астында қатуымен суреттеледі. Соғыста солдатты құтқармайтын тағы бір жау бар. Ол - ұйқы. Бала күнімізде бәріміз де ауыл ақсақалдарынан «ұйқы - дұшпан» дегенді көп еститін едік. Соның мәнін соғыста жүрген солдаттар жақсы түсінген.

Олай дейтін себебім: «Колоннаны аралап шығып, бір үлкен ақ қайыңның асына келіп, соның оқ тиген қабығын алақаныммен сипап, иығыммен сүйене бергенім есімде. Қайыңның әппақ қабығын әйелімнің иығы деп ойлап қалдым ба, қайдан білейін, әйтеуір соған сүйене сала қор етіп ұйықтап кетіппін. Әйелді ойласаң - ақ қырсыққа қамалдың емес пе, ақ қайың мені құшағына алып, әлдилей жөнелді...» [3.3-6].

Ұйқыда жапқан Бауыржанның құлағына неше түрлі дыбыстар естілуде. Бірде «автомат болар», кейде «пулемет пе» деп іштей ойлап жатады. Кейіннен дүбірлеп, дүркіреген аяқ дыбыстары құлағына келеді. «Ат шапшаң», «аш көзінді» деген таныс дауыстар естіледі. Көзін ашып, айналасында не болып жатқанын көрейін десе көзін аша алмай біраз тұрады.

Сонымен қатар, романда Бауыржанның әдемі, болашаққа ой салар сөздері мен мақал - мәтелдері жиі кездеседі. Бауыржанның өзі сөзге шешен жан болатын. « Ерлік есеппен істелмейді. Ерлік ешқандай есепке көнбейді. Ерлікті сантиметрлеп өлшеп, грамдап салмақтап, секундтап санай алмайсың. Ерлік адам жанының лап еткен жалыны, жарқ еткен найзағайы. Ерлік биіктегі кемерінен асып, лақ етіп құздан құлаған тасқын; жер сілкінесе салдыр - күлдір болып таудан төмен қарай лықситын сан алуан тастардың ағыны. Тасқынның қашан төгілетінін, жердің қашан сілкінетінін білмейсің. Білсең де қанша текше метр су құлап, қанша тас домалайтынын, ол зіззаланың қанша уақытқа созылатынын болжай алмайсың.

Библиографиялық тізім

1. Байғұт Мархабат, Бес асыл іс. Бес дұшпан: Толғаныс / М. Байғұт. - Шымкент: Жебе, 2015. - 56 б.
2. Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік даму арналары.- Астана: Елорда, 2015ж 312 б.
3. Нұршайықов Әзілхан, Таңдамалы: Роман мен повестер. Т.1 / Ә. Нұршайықов. - Алматы: Жазушы, 1980. - 520 б. - (Қазақ прозасының кітапханасы)
4. Нұршайықов Әзілхан, Таңдамалы: Роман. Т.2 / Ә. Нұршайықов. - Алматы: Жазушы, 1980. - 376 б. - (Қазақ прозасының кітапханасы)
5. Нұршайықов Әзілхан, Таңдамалы шығармалар: [Екі томдық]: Роман-диалог. Т.2: Ақиқат пен аңыз / Ә. Нұршайықов. - Алматы: Жазушы, 1980. - 376 б. - (Қазақ прозасының кітапханасы)

ӘОЖ 82,3215

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ КӨРІНІСІ

(Д. Рамазан және Н. Ораз шығармашылығы бойынша)

Жұмабаев И.Ю.

Шымкент университеті, Шымкент

Андапта

Мақалада Н.Ораз шығармашылығының көркемдік ерекшелігі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается художественная специфика творчества Н.Ораз.

Қазіргі әдебиеттануда «лиризм» ұғымы лириканың синонимі ретінде қолданыла береді. Лирикалық прозаның даму өрісін талдағанда, оның бүкіл композициясынан, түр мен мазмұн бірлігінен, стильдер ерекшелігінен, сезім күші мен жарқындығынан, ішкі

драма қуатынан, сөздердің пәрменділігі мен өткірлігінен, реалистік шындығынан толып жатқан көркемдік қасиеттер табамыз.

Жалпы, прозалық шығармалардың міндеттерінің бастысы-кейіпкер мінезін ашу, характер жасау. Бұл тұрғыда лирикалық шығармаларда бір немесе бірнеше типтендірілген характерлердің сәтті сомдала түсетінін айтуға болады. Шығармалардың ортақ бір сюжетке немесе бірнеше сюжеттерге құрылатындығы лирикалық шығармалардың дүниеге келуі үшін аса қолайлы алғышарттар болып есептеледі.

Кез келген эмоционалды шығармаларды лирикалық деп қарастыра беруге болмайды. Керісінше, баяндаушылық интонацияның болуы, оның эпикалық жанрдағы шығарма екенін көрсетеді. Кей кезде лириканың прозаға ауқымды түрде кірігуін романтикалық стиль деп те жатады. Бірақ, шын мәнінде лирика мен романтика бір-біріне сай келе бермейтін түсініктер.

Бірінші жақтан баяндалған шығармалар көбіне эпикалық сипатта болады да, керісінше көңіл-күйдің, сезімнің, толғаныстың кейіпкерлердің өздерінің білдіруі арқылы берілген баяндаулар лирикалық болып табылады.

Автордың оқиғаның дамуына қатысуының өзі де әртүрлі болатынын ұмытпау қажет. Шығармалардағы барлық авторлық шегіністер, талқылаулар, ойлар әрдайым лирикалық сипатта бола бермейді.

Прозадағы лиризм туралы сөз болғанда, ең алдымен ондағы сезімталдық, қобалжу, әуенділік, белгілі бір көңіл-күйдің болуы айтылады. Бірақ бұлар лирикалық түрдің ерекшеліктерімен байланысты. Сондықтан да олар лирикалық стильге тән міндетті белгілер болып табылмайды [1].

Белгілі сыншы С.Әшімбаев: "Ендігі бір ескеретін нәрсе психологиялық талдау мен шығармадағы лиризмді пара-пар деп, бір-біріне балап бағалауға болмайды. Біз көбінде психологиялық лиризм деген терминге үйірсекпіз, шындығында бұл атауда дәлдік жетісе бермейді. Лиризм деген сөз адам жанындағы бір сәттегі көңіл-күйді білдірсе керек. Ал, адам жаны қашанда осылай болып тұрмайтындығы белгілі. Психологиялық талдау арқылы адамға тән барша сезімдер ашылады, онда лиризм де, драма да, трагедия да аралас-құралас қамтылады. Шығармадағы лиризм деп оқиғаны, іс-әрекетті, сезім күйін жазушының баяндауы мен суреттеуіндегі стилистикалық нәзіктік, ырғақтылық, эмоциялылық айтылса керек. Яғни лиризм шығарманың техникалық орындалуы мен жазылу жарастығын білдіреді" [2]-деп қорытады.

Егер эпикалық проза өмірдің өзін және ондағы түрлі қарама-қайшылықтар мен байланыстарды суреттесе, лирикалық проза әңгімелеушінің өмірге қатысына, ол туралы ойларына, оның сезімі мен тебіреністеріне баса көңіл аударады.

Қазіргі қазақ прозасындағы лиризмнің дамуы және сол бағытта қалам ұстаған жазушылар қатарына Нұрғали Ораздың шығармашылығын ерекше айта аламыз.

Ал қазіргі қазақ прозасында жемісті еңбек етіп жүрген, біздің зерттеуіміздің негізгі өзегі болып отырған қаламгерлер - Нұрғали Ораз, Думан Рамазан, Қуандық Түменбай шығармашылығында да лиризм элементтері байқалады.

Жазушы Нұрғали Ораздың «Даладан қалаға келгендер», «Қазығұрт оқиғалары», «Аяқталмаған ертегі», «Биіктегі сұлулық» атты кітаптары оқырман сүйіспеншілігіне бөленді. Себебі, әңгімелеріндегі көркем тілі, астарлы ой иірімдері ерекше ықыласқа ие ететіндей.

Замана шындығын айқын танытатын туынды Нұрғали Ораздың «Қайыршының жұлдызы» әңгімесі. Көлемі он шақты беттен сәл-ақ асатын осынау шағын әңгімеде сіз бен біз өмір сүріп жүрген қоғамдағы адамдар туралы, өзіміз өмір сүріп отырған заман туралы ойға шомып, өзгеше бір көңіл-күйді кешетініміз ақиқат. Бұл-жазушының тақырыпты ұтымды таңдай білгендігі, шығарма идеясының тереңдігі, тұжырымының шынайылығы соны ойға жетелеуінен десек қателесе қоймаспыз. Талантты актердің қайыршыға айналып кетуін жазушы сенімді бейнелей алған. Өмірде жолы бола қоймаған жас жігіттің қоғамдағы ең бейшара топ өкілдеріне қосылу себептерін де, өмірдің өзінен

бұлтартпастай ала білген. Бүгінгі өнер адамы олар қалай өмір сүріп жатыр ? –деген сауалдарға нақты жауап тапқандай күй кешесіз. Етектен тартқан жоқшылық қасіреті оларды да айналып өтіп жатпағанына әңгімені оқи отырып көз жеткіземіз. Қайыршының ролін сомдап, атағы шағын қалада дүркіреп тұрған азаматтың тұрмыстық өмір сүру мақтанарлық емес.

Актер өзін үйге алып келіп, есімхатын берген адамға тұрмыс тапшылығынан қиналғандықтан хабарласады. Себебі, қызы мектепте сырт киімін ұрлатып алған болатын. Қызына қысқы киім алып беруге қаражаты жоқ әке қатты қысылады. Сананы тұрмыс билейді. Айлық алғанша әлі біраз уақыт бар. Дәрмені құрыған әке тұрмысы жақсы бейтаныс адамның көмегіне жүгінеді. Актер сол күннен бастап өзі сүйген кәсібін баюдың жолына айырбастап жібереді. Оның қайыршы болып кеткенін жұмбақтап отырып, әңгіме сонында жайып салады. Ішкі күмәнініз шындыққа айналып кетеді, бәлкім сіз күтпеген тосын шешім сізді абырбатып тастар. Келіспеске амалыңыз жоқ, мүмкін емес деп қарсылық та таныта алмайсыз. Иә, тұрмыс тапшылығымен өз мамандықтарын тастап, базар жағалап кеткен жақсы мамандарды сіздің де көзіңіз көрді. Ел мақтаған актердің де қайыршыға айналып шыға келгенін, сахнадан қайыршы бейнені көргенде сіз қоғамды, қоғамның өткір шындығымен бетпе-бет келгендей әлемет күй кешесіз.

Библиографиялық тізім

1. Ақыш, М.Т. Аққу-қаздар қайтқанда [Мәтін] : көркемсөз және әңгімелер / М.Т.Ақыш. - Қарағанды : Полиграфист, 2020. - 450 б. : фот.
2. Асқарова, А.Ш. Қазақ әдеби сыны. Теория, тарихи мәселелері және оқыту методикасы [Мәтін]: оқу құралы / А.Ш.Асқарова; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. –Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 208 б. -Библиогр. тізім: 186 б.; Пайд. әдеб. 206 б.
3. Әбдиманұлы, Ө. XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті [Мәтін]: оқулық / Ө.Әбдиманұлы; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. -2-бас., өңделіп толықт. -Алматы: Қазақ университеті, 2019. -358 б.
4. Есембеков, Т. Қазақ фольклоры мен әдебиеті бойынша мәтін талдау сабақтары [Мәтін]: оқу-әдістемелік құралы / Т.Есембеков, С.Дәрібаев, Ш.Шортанбаев; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 180 б.
5. Жеменей, И. Түрік халықтары әдебиеті тарихына кіріспе [Мәтін]: оқу құралы / И.Жеменей; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. -Алматы : Қазақ университеті, 2019. - 273 б. - Библиогр. тізім: 266 б.

ӘОЖ 82,3215

Д. РАМАЗАН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ӘЛЕМІ

Жұмабаев И.Ю.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Д. Рамазанның шығармашылығының көркемдік ерекшелігі қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается художественная специфика творчества Д. Рамазана

Жазушы, журналист, аудармашы, зерттеуші, драматург Думан Рамазан 1967 жылы 1 тамызда қазіргі Шығыс Қазақстан облысы, Абай ауданы, Қызылту кеңшарында дүниеге келген. 1985-1992 жылдары Әл-Фараби атындағы Әдебиет және Өнер институтының аспирантурасын тәмамдаған. Ұзақ жыл республикалық «Халық Кеңесі», «Қазақ әдебиеті»

газеттерінде қызмет істеген. Ғ.Мүсірепов атындағы Қазақ Мемлекеттік Академиялық балалар және жасөспірімдер театрында Әдебиет бөлімінің меңгерушісі және Қазақстан Саяси зерттеулер орталығының бас директор қызметтерін атқарған.

Қазір «Әлем әдебиеті» журналының бас редакторы. «Көкжал», «Хан Кененің қазасы», «Алланың әмірі», «Жылап аққан тамшылар» атты кітаптардың және «Кенесары хан» деректі фильмдердің сценарийінің авторы.

Харуки Мураками, Юкио Мисима, Джон Голсуорси, Уильям Сароян секілді әлемге әйгілі қаламгерлердің шығармаларын қазақ тіліне аударған.

«Кенесары-Күнімжан», «Апат», «Бала Қазыбек», «Жүрек қалауы» атты драмалық шығармалары бар. 2011 жылы «Кенесары-Күнімжан» пьесасы Тәуелсіздігіміздің 20 жылдығына арналған республикалық театр фестивалінде ең үздік драма атанды.

Қазақстан Жастар Одағы мен Журналистер Одағының Баубек Бұлқышев атындағы сыйлығының лауреаты. Кенесары хан атындағы республикалық әдеби конкурстың және «жылдың ең үздік прозасы» аталымы бойынша «Алтын қалам» байқауының бас жүлдегері. Президенттік және Мемлекеттік стипендияның иегері.

Жазушы Д.Рамазанның 2011 жылы «Жылап аққан тамшылар» атты әңгімелер жинағы жарық көрді. Кітап алғысөзінде белгілі жазушы Төлен Әбдік жазушы шығармаларындағы шындықтың шынайылығы жайында пікір білдірген.

Ендеше, Думанның әңгімелеріндегі әлеуметтік өткір проблемалардың көкейкесті мәнділігі барған сайын арта түспесе, кемімейді және сол арқылы рухани құндылықтарды баянды болуына өз хал-қадірінше ықпалын тигізді деп айта аламыз дейді жазушы Т.Әбдік.

Жазушы Думан Рамазанның «Жатбауыр» әңгімесіне ауылдағы ата-ана, қарбалас тіршіліктегі қаладағы ұл, қазақ тілін білмейтін жатбауыр немере тіршілігі арқау болған. Бұл елең еткізердей тосын тақырып емес. Ата мен немере бір-бірін түсіне алмайды. Қазақ тілін білмейтін немересін көргенде әжесі налып: Тіл білмегеннен кейін түсінісу де қиын екен-ау! Мейіріңді де сездіре алмайды екенсің!-деді кемпір немересіне көз қиығын қадап,- Байғұс балаға, әбден обал жасапты ғой!

- Обалы әкесі мен шешесіне де... деді шалы дүңк ете түсіп. -Кәпір қылып жіберіпті!..

Шал қазақ тілін білмейтін немересінің қылығына қатты қынжылады. Ата мен немере бір-бірін түсінбейді. Немересінің темекі шегетінің, жұмысқа ебі жоқ кержелқау екенін көргенде шалдың жүрегі шаншиды.

Енді мынаны қазақ деп қалай айтасың, қазақы иіс мұрнының ұшына да бармайды. Жүріс-тұрысының бәрі ішіне қонбайды, біртүрлі сұйық... Әй, осының бәрі сол ана ынжық ұлдың кесірі ғой!..Отбасында кімнің билігі үстем болса, балалардың тәлім-тәрбиесіне соның ықпалы күшті болады ғой!..Мынаны мен қалай өмірімді жалғар ұрпағым бар деп айта аламын. Ал бұдан тараған ұрпақ кім болмақ?. Сонда менің үрім-бұтағым бара-бара басқа ұлтқа сіңіп, ұлттығынан ажырап қалмақ па?. Ай..ай..

Шалдың күніренісі мен жан күйзелісі ұлттың қасіретіне айналуға. Бабалар мұрасына адалдық, бабалар дәстүріне адалдық, ата мен бала, ұрпақ пен ұрпақ сабақтастығына сызат түсті.

Шал мен кемпірдің қорасы өртенді. Ерке шолжаң немересі темекі шегіп қорға тастап кеткен болады. Немересін кінәлаған қарт балаға қол көтерді. Кемпірі араша тұрды. Немересі қашып кеткен жерінен қарт тауып алып келеді. Ертеңіне қалаға Даниялды нағашысының үйіне жеткізуді ойлаған қарт немересімен жолға шығады. Немересін нағашыларының қолына табыстамақ болған шал құдаларының үйіне келеді. Қалалық атанған құдаларында қазақылықтың нышаны да жоқ. Немересін нағашы жұртына табыстаған шал терезеге телміре қарады. Немересін алыстан болса да бір көргісі келіп, балконға телмірді. Немересінің балконға шығып, өзін қимастықпен шығарып салмасын жүрегі сезсе де әлденеден үміттенгендей мойнын соза қарады. Кімді жазғырарын білмей, өзінің осы күйіне ызалана..

Шіріген жұмыртқа дей берді іштей күбірлеп.

Шіріген жұмыртқа. Оны кімге қарата айтқанын да ажырата алмады.

Әңгіме шалдың өлімімен аяқталады. Шал өзінің ұрпағының жатбауыр болып, жатқа айналғанын көргенде қамығады. Тілін, дәстүрін, тегін білмейтін ұрпағын қалаға тастап бара жатып, тұла бойынан жас сорғалап бара жатқандай жүрегі қысылып жантәсілім етеді. Шалдың қолындағы ұлы қайтыс болған, артындағы екі перзентін келіні төркініне алып кеткен. Екінші ұлының перзенті Даниял тегін білмейтін жатбауырға айналған. Шалдың қайтыс болуына осы қасірет, ұрпағының жатбауыр болуы қатты әсер етеді.

Ата мен бала, ұрпақ сабақтастығына төнген қасірет, ұрпақтың жатқа айналуы қарияны өлімге жетелеген де осы қасірет.

Әке мен бала арасындағы түсініспеушілік, қайынжұртының ықпалындағы ұл, жатбауыр тартқан немере, адамгершілік мәселелері жиі жазылып жүрген жайттар. Суреткер ретінде Думанның да қаламына іліккен жәйттер еді.

Қазақ халқында қара шаңырақтың, сол қара шаңыраққа ие болар ұлдың орны ерекше. Шалдың шаңыраққа ие ұлының мезгілсіз қазасы шалды күйзелтсе, екінші ұлының жыраққа кетіп тасбауыр күйдегі жатбауыр ұрпағының тағдыры күңірентеді. Мұны жан-жүрегіңізбен сезінесің.

Библиографиялық тізім

1. Ақыш, М. Т. Аққу-қаздар қайтқанда [Мәтін] : көркемсөз және әңгімелер / М. Т. Ақыш. - Қарағанды : Полиграфист, 2020. - 450 б. : фот.
2. Асқарова, А. Ш. Қазақ әдеби сыны. Теория, тарихи мәселелері және оқыту методикасы [Мәтін] : оқу құралы / А. Ш. Асқарова ; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - Алматы : Қазақ университеті, 2019. - 208 б. - Библиогр. тізім: 186 б. ; Пайд. әдеб. 206 б.
3. Әбдиманұлы, Ө. XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті [Мәтін] : оқулық / Ө. Әбдиманұлы ; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - 2-бас., өңделіп толықт. - Алматы : Қазақ университеті, 2019. - 358 б.
4. Есембеков, Т. Қазақ фольклоры мен әдебиеті бойынша мәтін талдау сабақтары [Мәтін] : оқу-әдістемелік құралы / Т. Есембеков, С. Дәрібаев, Ш. Шортанбаев ; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - Алматы : Қазақ университеті, 2019. - 180 б.
5. Жеменей, И. Түрік халықтары әдебиеті тарихына кіріспе [Мәтін] : оқу құралы / И. Жеменей ; Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті. - Алматы : Қазақ университеті, 2019. - 273 б. - Библиогр. тізім: 266 б.

ӨОЖ 82,3215

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Исаханова К.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада көркем шығарма арқылы мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие беру қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается патриотическое воспитание школьников через художественное произведение.

Қазақ халқының табиғи түрдегі патриоттық тәлімінің басқа да халықтық дәстүрі мен байлықтарының дами түсуін, тіпті кейбір уақыттарда патриот деген сөздің лексикалық

құрамынан алынып қалмауын қазақ жеріндегі жиі-жиі болып тұрған тарихи оқиғалардың қыр-сырынан іздеген жөн. Мәселен, академик М.Қозыбаевтың [8] дерегі бойынша қазақ жеріндегі XVII ғасырдың аяғынан 1916 жылға дейін 300-ге жуық ұлт-азттық көтерілістер өрбіді. Мұндай көтерілістер қазақтың ұлан-байтақ жеріне, сарқылмас қазынасына көз аюартушыларға қарсылық ретінде туып отырды. Туған жерді, елді қорғауға қазақтың халықтық педагогикасынан нәр алған, ата дәстүрінен сусындаған ақылды да парасатты халық перзенттері – Төле би, Қазыбек би, әйтеке би, Абылай хан, Бөгенбай батыр, Наурызбай батыр, Қабанбай батыр, Райымбектер шықты.

Қазақтың ұлан-байтақ даласын біздің ата-бабаларымыз сан ғасыр «Найзаның ұшымен, білектің күшімен», «Қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқтырмай» аман сақтап келді. Олардың құрып кету қаупі төніп тұрған кезде бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, жауға қарсы тұруы нағыз шынайы Отансүйгіштік қасиет деп түсінеміз.

Қазақстандық патриотизм халықтық болмыстан бойға дарып, ой сананы жетілдіретін құбылыс. Елжандылық, Отансүйгіштік қасиетті сақтай білу, қазақ мемлекеттігін нығайту жолындағы үрдіс пен оны үйлестіруге үлес қосу әрбір алаш азаматының, әрбір Қазақстан азаматының парызына айналуы тиіс

Қазақстанның тәуелсіздік алуымен бірге патриотизм ұғымына байланысты жаңа ұғымдар мен жаңа түсініктер ене бастады. Бұл туралы ғалым Р.Әбсаттаров: «Қазақстан халқының этносаяси қауымдастық ретінде қалыптасуы мен орайлас отандық мақтаныш.. деген ұғымдар тілдік қорымызға еніп, ол жаңа мазмұнмен, мәнмен толыға түсуде», [9] - деп ксетті.

Зерттеуші ғалым Ә.Қалмырзаев: «Патриотизм отаншылдық сезім априорлық құбылыс емес, ананың құрсағынан даритын биологиялық құбылыс емес, бұл психологиялық саяси-әлеуметтік құбылыс» [1].

Қазақстандық патриотизмге келсек, ол тек қазақтардың ғана өз Отанына сүйіспеншілігі емес, онда мекендеген бүкіл ұлт пен ұлыс өкілдерінің бәріне қатысты дүние .

Өз ұлтына деген патриоттық сезімді қазақ ағартушылары: Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев; Алаш Орда қайраткерлері: М.Дулатов, М.Жұмабаев, А.Байтұрсынов және тағы басқалардың нақтылы іс-әрекеттері мен шығармаларынан да байқауға болады.

Қазақ тарихын тұңғыш зерттеуші ғалым шоқан Уәлиханов отансүйгіштік сезімінің қалыптасуы туралы: «Менің патриоттық сезімім ірбітсандығындай (бір сандықтың ішінде бір сандық, оның ішінде тағы бір сандық) мен ең алдымен өз отбасымды, туған туыстарымды қадірлеймін, одан соң ауыл-аймақ, ел-жұртмды, руластарымды, одан соң халқымды, одан соң Сібір орыстарын, Ресей жұртын қадірлеймін», - деген екен.

Ыбырай Алтынсарин алғаш халық мұрасына, салт-дәстүріне, ұлттық ерлік және жауынгершілік тәрбиесіне мән бере отырып, өзінің «Қазақ хрестоматиясы» атты оқулығында [2] «Қобыланды батыр» жырынан «Қобыланды және Тайбурыл» деген атпен үзінді енгізген. Осыдан келіп қазақ халқы тек батырларын ғана құрметтеп қоймаған, сонымен қатар батырлардың серігі, астына мінген аттарының қасиеттерін жақсы суреттегенін білеміз.

Қазақтың классик ақыны Абай тікелей жауынгерлік және ерлік тәрбиесіне арнап еңбек жазбағанымен де, өзінің поэмаларында, қара сөздерінде отансүйгіштікті қалыптастыратын ұлттық сана, намыс, парыз секілді қасиеттерді жан-жақты қамтыды. Абайдың «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» пайымдаулары халқымыздың тарихын ғылыми негізге келтірген алғашқы қадамдардың бірі. Абай шығармалары туған елінің, жерінің тарихын зерттеп, оны жете түсінуді уағыздайды. [3].

Данышпан ғалым өзінің отыз тоғызыншы қара сөзінде: «Рас бұрынғы біздің ата-бабаларымыздың бұл замандағылардан білімі, күтімі, сыпайылығы, тазалығы төмен болған, бірақ бұл замандағылардан артық екі мінезі бар екен. Ол екі мінезі қайсы десен - әуелі – ол заманда ел басы, топ басы деген кісілер болады екен.

Көші-қонды болса, дау-жанжалды болса, билік соларда болады екен. Екінші – намысқор келеді екен. Ат аталып, аруақ шақырлған жерге ағайынға өкпе, араздыққа қарамайды екен, жанын салысыды екен. Кәнеки, енді осы екі мінез қайда? Бұлар да арлылық, намыстық, табандылықтан келеді» [4], – деп жазды. Абайдың бұл қара сөзінде – арлылық, намыстық, табандылық – тәрбиенің жемісі дейді. Адамның ең ұлы сезімін азаматтық парызын орындау үшін жоғарыда аталған мінезді игеру керек екенін Абай атап көрсетеді. Абай шығармаларынан қазақ халқының өзіндік қасиет бітімін көреміз.

Абай шығармаларын зерделеп қарайтын болсақ, өсіп келе жатқан жас ұрпақты ерлік рухта, отансүйгіштікке баулып, ар-намысын, ождан, адамгершілік қасиет үшін күресуге, оны бірте-бірте жастар бойына сіңірудегі халықтық педагогиканың негізгі қағидаларымен кездесеміз.

Абай ұлы ақын ойшыл ретінде қазақтар үшін идеал болды және бола да береді. Ол халқының шын ұлы, абай барлық уақытта қазақтардың кешегісі мен бүгінгісі, болашағы мен олардың мінез-құлқын, салт-дәстүрі мен мәдениетін, оқу-білімін жас ұрпаққа тәрбие тұрғысынан ойлай білді. Абай халықтың патриот ұлы ретінде өзінің өлеңдерінде дүниетанымның мәнін шындықты нақ суреттей отырып, иабигат, адам, қоғамды үйлестіре білді. Ұлы ақынның өлеңдері мен қара сөздерінің тәрбиелік мәні ерекше. Ол шығармалары арқылы жағымсыз мінез-құлықтан сақтандырып, жағымды мінез-құлықты шеберлікті, іскерлікті, халқымыздың салт-дәстүрінің озығын дәріптеп, балаларды өнер-білімге, ғылымға, елін, жерін сүйуге, оны қорғауға, адамгершілікке шақырады. Қорыта келгенде, Абай шығармаларын оқыту арқылы бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыруға толық мүмкіндік бар деп тұжырымдаймыз. Себебі: ақын өлеңдері мен қара сөздерінің туған жер, оның табиғаты, онда мекендейтін адамдардың және жан-жануарлардың іс-әрекеттерін суреттеп сипаттау арқылы табиғат пен адамның, қоғамның өзара байланысын көрсете келіп, еліне, жеріне сүйіспеншілік сезімді тәрбиелеуге мүмкіндік туғызады [5].

Библиографиялық тізім

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. Алматы, 1993, 32 б.
2. Қазақстан Республикасының орта білімнің тәлім-тәрбие тұжырымдамасын // Егемен Қазақстан, Алматы, 2003, 26 желтоқсан.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан, Алматы, 2004
4. Қазақстан халқына «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» Жолдауы // Егемен Қазақстан, Алматы, 2004
5. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан, Алматы

ӘОЖ 82,3215

КӨРКЕМ ШЫҒАРМА АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Исаханова К

Шымкент университеті, Шымкент

Аннотация

Мақалада көркем шығарма арқылы мектеп оқушыларына патриоттық тәрбие беру қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается патриотическое воспитание школьников через художественное произведение.

«Білім берудің гуманитарлық сипаты, онда адам тек жай зерттеу объектісі ретінде ғана емес, ең алдымен, шығармашылық пен таным субъектісі құдіретті мәдениет үлгілерін дүниеге әкелген, әрі өзінің шығармашылыққа деген құлшынысымен оқушыларды баурап әкететін субъектісі ретінде көрінуімен бедерленді», - делінген Қазақстан Республикасы гуманитарлық білім беру тұжырымдамасында [1]. Міне, осынай мақсатқа жету білім мазмұнын жаңартумен қатар,

оқытудың әдіс-тәсілдері мен әр алуан құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру міндетін жүзеге асыруды қажет етеді.

Тәрбиедегі ең басты бағыт делінген тәлім-тәрбие тұжырымдамасында: (1999) «Әрбір адам ең алдымен өз халқының перзенті, өз Отанының азаматы болуы керек екенін, ұлттың болашағы тек өзіне байланысты болатынын есте ұстауға тиіс. Оның осындай тұжырымға тоқталуына ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер көптеп көмектеседі, солар арқылы ол жалпы азаматтық әлемге аяқ басып, өз халқының мәдени игілігін басқа халықтарға жақын да түсінікті ете алады. Сондықтан әрбір ұрпақ өз кезі мен өткеннің талаптары, объективті факторлары негізінде жас ұрпақты өмірге даярлап, оны жинақталған бай тәжірибе арқылы тәрбиелей отырып, өзінің ата-бабаларының рухани мұрасын игере түсуі керек» [2]. Осыған байланысты өсіп келе жатқан жас ұрпақты ізгілік, имандылық тұрғыда өмір сүріп, шығармашылықпен еркін еңбек ете алатын, бәсекелеске бейім, өмірге икемділігін, ұлттық, жалпыадамзаттық құндылықтарды тұтастықта меңгере алатын және өзін-өзі дамыта алтын, патриоттық сезімі қалыптасқан жаңа азаматы тәрбиелеудің қажеттілігі туындауда.

Патриотизм ұғымы ҚСЭ-ның тоғызыншы томында: «Патриотизм (грек сөзі Patriotes – отандас, Patris – отан, туған жер) – Отанға деген сүйіспеншілік, бойындағы күш қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау. Туған жер, ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін құрмет тұту сияқты патриотизм элементтері ерте заманнан бастап-ақ қалыптаса бастайды», [3] - деп көрсетілген өзінің ізгілікті мәнін сақтайды.

Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі – Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы.

Елжандылық идея – отаншылдық сезім – адамда жүре пайда болатын, жеке тұлғаның саналы өмірімен қабаттас қалыптасатын психологиялық, әлеуметтік құбылыс.

Отаншылдық сезім жалпы адам баласына тән адами түйсік қасиет, оның еліне, туған жеріне, өз тілі мен мәдениетіне, ұлттық құндылықтарына жеке қатынасын, өзіндік бағасын, түйсінуін, қуаттып қолдауын пайымдайтын сезім көрсеткіші.

«Қазақстандық патриотизм» - ұғымы осы түсінікті байыта түседі. Ол көздің қарашығындай сақтап келген туған жерін қорғау, елінің сат-дәстүрі мен әдет-ғұрпын сыйлай, ана тіліне деген сый-құрмет, елі мен жерінің өркендеуіне үлес қосу, Қазақстанда мекендейтін өзге ұлт өкілдерінің мүддесімен санасу сияқты құндылықтардан тұрады.

Патриотизмді адамгершілік қағидаларынан бөліп қарауға болмайды. Өйткені, Отан абстрактылы ұғым емес. «Отан – тірісі бар, өлісі бар, тіпті тумағандары бар – бүкіл рулар мен ұрпақтардың рухани байланысы», - дейді Д.Меренковский [4].

В.А.Макаров: «Патриотизм - кез-келген саяси, әлеуметтік, этникалық топтардың ғасырлар бойғы тұтастығын қамтитын құбылыс», - деп тұжырымдайды. Ал Н.И.Губанов былай деп ой түйеді: «Шын мәніндегі патриотизм кім-кімнің болса да өз Отанына шексіз берілгендігі, сонымен бірге өзге халық мақтанышына құрмет қарау болмақ. Ал мұндай қасиет іс-әрекет пен идеяның, ықыластың бірлігінің айғағы іспетті» [4].

Осы айтылғандардың барлығы патриотизм қоғамдық сананың бір формасы, тарихи және классикалық категория екенін, яғни ол да қоғам дамымен бірге дамып, жаңа мазмұнмен толыға түсетінін білдіреді.

Отан – бұл халық. Халық – бұл адам. Адам сүю, оған жақсылық жасау, жанашыр болу – адамгершіліктің белгісі. Отаншылдық көз жетпейтін көне ғасырлардан келе жатқан құндылық. Қай ғасырда болмасын тәрбие мәселесі назардан тыс қалып көрген емес. «Бала тәрбиесі – мемлекеттің маңызды міндеті», - деген сөзді Платонның өзі де бекер айтпаған болар.

Көп ұлтты Қазақстан үшін отансүйгіштік сезімінің рухани саладағы тату-тәтті тірлік, азаматтық келісімге ғана емес, мемлекеттің материалдық негізін нығайтуға да тікелей ықпалы бар.

Отансүйгіштік рух – қазақ елінің әлемдік өркениетті елдер көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш.

Патриотизм идеясының дамуы Аристотиль, Цицирон, Платон есімдерімен тығыз байланысты. Патриотизм идеясының дамуына француз материалисттерінің де (XVIII ғ.), неміс философтарының да, орыс революционер-демократтарының да В.М.Белинский, Н.А.Добролюбов, Н.Г.Чернышевский, т.б. қосқан үлесі мол.

Библиографиялық тізім

1. Н.Ә.Назарбаев. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде . Алматы, 1993, 32 б.
2. Қазақстан Республикасының орта білімнің тәлім-тәрбие тұжырымдамасын // Егемен Қазақстан, Алтамы, 2003, 26 желтоқсан.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан, Алматы, 2004
4. Қазақстан халқына «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» Жолдауы // Егемен Қазақстан, Алматы, 2004
5. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан, Алматы

ӘОЖ 82,3215

ҰЛТТЫҚ ПОЭЗИЯ ЖӘНЕ Ж. БӨДЕШҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ

Каюмова Ф.К.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Қазақ әдебиетіндегі Ұлттық поэзия және Ж. Бөдешұлы шығармашылығының көркемдік әлемі қарастырылады.

Резюме

Рассматриваются художественные особенности исламской тематики в казахской литературе

Дәулетбек ақынның «Тәуелсіздікке тағзым» атты өлеңіне Шаба Әденқұлқызы ән жазып айтып жүр. Мұны оның авторының тәуелсіздікке жасаған зор құрметі деп қабылдауға негіз бар.

Атамекенге алғашқылардың бірі болып ат басын тіреген Д.Мәсімханұлы бүгінде Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері, белгілі ақын, талантты тәржімашы ретінде елге танымал. Д.Мәсімханұлының «Өз аспаным өзімде» атты жыр жинағына белгілі ақын Н.Айтұлы «Арынды жырдың алкүреңі» деген алғысөз жазыпты. Онда ақын шығармасына: «Ал жүйріктің жүйрігі, ұшқырдың ұшқыры – ақын қиялы. Себебі ақын қиялы үшін қас қағым сәтте кеңістікті көктей өтіп ғарышқа, мұнар шөгіп, мүк басқан уақыттың белінен бір-ақ аттап, ту бағзыдағы өткен күнге барып байырқалау түк те емес», – деген баға берілген [1].

Оның аталған жыр жинағына соңғы жылдары жазған жырлары жинақталған екен. Алайда ақын өлеңдерін оқып отырғанда лирикалық кейіпкердің сонау балалық балдәуренінен бастап, бүгінгі жеткен биігіне дейінгі аралықтағы өсу, толығу жолын көруге негіз бар. Оның «Қойым өріп шығатын...» өлеңі сонау балалық шағын еске

түсіреді. Ақынның лирикалық кейіпкерінің Шиліөзекте, Суасу, Бақалықта қой бағып жүргеніне кез боламыз:

Қоңыр таудың қойнауын сірестіріп,
Саулық сайын қошақан ілестіріп.
Тал-қайыңға жырымды үлестіріп,
Арманыма арымды күнес қылып –
Қой бақтым [2].

Әр тармақтың соңындағы «сірестіріп», «ілестіріп», «үлестіріп» деген бірыңғай сөйлем мүшелері өзара ұйқасып тұр. Осындай ұйқасқа құрылған өлеңнің әрбір шумағы «Қой бақтым» деген тіркеспен аяқталады. Өлеңге «...Бәрінен де қой бағып, к...н жеген озады» деген халық мақалын эпиграф ретінде алуы тегін емес. Мал шаруашылығын кәсіп еткен атам қазақ қой баққан адамның тұрмыс-тіршілігі жаман болмайтынын әуелден білген. Сондықтан қойшы болуды ұрпағына өнеге етіп, оны атадан балаға мирас етіп қалдырып отырған. Сол секілді біздің де лирикалық кейіпкеріміз сонау жылдардағы қызықты күндерін сағына еске алуы орынды.

Қайталаудың әдемі үлгісін «Өмірдің өңі – өңкей жыр» шоғырлы өлеңіндегі «Қара өлең немесе менің сырым» өлеңінде «қара», «Ақ өлең немесе менің арманым» өлеңінің әр жолында «ақ», «Сары өлең немесе менің сарығым» өлеңінде «сары», «Көк өлең немесе менің рухым» өлеңінде «көк», «Қызыл өлең немесе менің балалық шағым» өлеңінде «қызыл», «Қоңыр өлең немесе менің жаным» өлеңінде «қоңыр», «Күрең өлең немесе менің жырым» өлеңінде «күрең», «Жасыл өлең немесе менің құштарым» өлеңінде «жасыл» сөзінің тармақ сайын, немесе бір тармақта бірнеше рет қайталануы арқылы осы сөздерге көңіл аударған. Шоғырлы өлеңдегі қара, ақ, сары, көк, қызыл, қоңыр, күрең, жасыл түстердің өздеріне тән астарлы ойлары мен бірге халық ұғымына сіңіп қалған таным-түсінігі де бар.

Мәселен, қара сөзі негізінен халық, орман, қазақ, қос, нар, өлең, нан, тау, жер тәрізді сөздермен тіркесіп келгенде үлкен қасиеттің эпитеті ретінде берілсе, ақ сөзіне қатысты шаттық, той-думан еске оралады. Сол сияқты сары сөзі сағыныштың белгісі болса, жасыл жастықтың символындай әсер беретіні белгілі. Алайда, ақынның «қызыл» сөзін қызыл империямен байланыстыруы халық ұғымындағы қызыл түсті танытпайды. Қызыл түске малынған қызыл империяның қызыл ұраны да, қызыл туы да қан түсімен түстес келуі оның халықтың қанын судай ағызғанымен ұштастырылған. Осыған қарап отырып, ақынның әр түске қатысты айтары арыда жатқанын аңғаруға болады. Оны мына жолдар растайды:

Қоңыр дүние.
Төсінде қоңыр даланың
Арқалап келем қоп-қоңыр қомын бабаның.
Қоңыр төбелдеу бақытым болғаныменен,
Қоңыр қыстаудың көңіндей сорым да қалың [3].

Осы шумақтағы «қоңыр» сөздеріне қарап отырып, қоңыр сөзінің қоңырқай ғана тірлікті танытатынын байқасақ, ал ақынның өз сорын қыстаудың неше қатпар көңіне теңеуі жайлау мен қыстаудың жайын жақсы білетін қазақтың ұғымына жақын сөзбен бейнелеуі – қазақтың әр сөзінің орайын таба қолдану арқылы жаңа тіркес, жаңа образ жасауға болатындығының мысалы.

Ақын өлеңдерінен ұйқастың әр алуан түрін келтіруге болады. Мәселен, «Мен – қазақпын» өлеңіндегі жеті шумақтың «Мен – қазақпын» деп басталуынан лирикалық кейіпкердің қазақтың тәуелсіздігін, азаттығын мақтан етіп күллі әлемге жар салғанынан байқасақ, «Танданыс» өлеңінің айтары басқа. Қазақ елі тәуелсіздік алғаннан кейін сыртта жүрген бауырларымыздың «Отаныма туды ғой деп азат күн» («Қазақстаным, қайдасың?») деп, атамекеніне жеткенше асық болғаны бәрімізге белгілі. Ақынның лирикалық кейіпкері – жігіт болып атқа мінген шағында атамекен қайдасың деп Отанына оралғандардың бірі. Алайда кейіпкеріміздің ғұмыр бойы көкірегіне шер шемен болып қатқан арманы

орындалғаннан кейінгі күйі адам жанын жабырқатары жасырын емес. Ақын сол бір жүдеу көңіл күйін «Танданыс» өлеңіндегі «кім білген?» деген сауалмен аяқталған әрбір тармаққа сыйғызған:

Оралғанда Отанға –

«Оралман» деп бөлетінін кім білген?

«Өгей бала» көретінін кім білген? [4].

Алайда ақын жырларының бәрінде мұң-шер орын алмауы қуантады. Ол бірде Махабетше «Мен, мен едім, мен едім, Алтынның буы – ем едім» деп дүр сілкініп шыға келеді де, 7-8 буынды жыр үлгісімен төпеп-төпеп жібереді. Ақынның «Қытай қорғаны» өлеңін оқып отырғанда көк түріктің өр ұландарының өткен тарихынан біраз мағлұмат алуға негіз бар. «Ол дәуірде ат пен шерік санынан, Ешкім озып көрген емес Түріктен» деген жолдар пырақ мінген көк түріктің ат тұяғы жеткен Бағдат, Қытай, Иран, Үрім, Дон, Үндістан тәрізді жерлерді қол астына бағындырғанынан хабар берсе, «Миллиардқа мақтан болған бұл қорған – Көк түріктің ерлігінің белгісі» екеніне куә боламыз. Бүгінде қорғанымен әлемге танылған елдің сол қорғанды көк түріктен қорғану үшін салғанын ақын тарихи деректер арқылы әдемі суреттеген.

Библиографиялық тізім

1. Абай, Қара сөз. Книга слов / Абай; [пер. с каз. К. Серикбаевой и Ю. Кузнецова]. - Семей: Международный клуб Абая, 2001. - 264 б. - (Аманат журналының кітапханасы ; XIX ғасыр поэзиясы).

2. Айтматов Шыңғыс, Ғасыр айрығындағы сырласу (Құз басындағы аңшының зары): (Рухани-философиялық, тарихи-танымдық және махаббат хикаяларына құрылған эсселер кітабы) / Ш. Айтматов, М. Шаханов. - Алматы, 2008. - 512 б.: суреттер.

3. Бөдешұлы Жәркен, Жұлдызтас: өлеңдер мен дастандар / Ж. Бөдешұлы. - Алматы: Атамұра, 2010. - 336 б. - (Атамұра кітапханасы)

4. Шегебаев Ә. Мен өзіңді... – Алматы: Үш қиян, 2003. – 51 б.

ӘОЖ 82,3215

ЖӘРКЕН БӨДЕШҰЛЫ ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ КӨРІНІСТЕРІ

Каюмова Ф.К.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Қазақ әдебиетіндегі Ұлттық поэзия және Ж. Бөдешұлы шығармашылығының көркемдік әлемі қарастырылады.

Резюме

Рассматриваются художественные особенности исламской тематики в казахской литературе

Ақынның табиғат туралы топтамаларында да тұтастық сезіледі, жел туралы, көл туралы жазса да жалғасты желісі сақталып отырады. Әрбір өлең көркем полотнаның бояулары іспетті бірыңғайланып, бірегейленіп жетілген жүйені құрайды. Оның өлеңдерінде жұлын бар, жүйке бар, жүйе бар, жұлынсыз жырда қимыл да қозғалыс та жоқ. Адам баласы туғаннан табиғатқа ынтық болады. Тілі шықпаған нәрестенің өзі көкке қолын созып, жымындаған жұлдыздарға қызыға қарайды. Ес білгеннен-ақ табиғатты Анаға балап, қастер тұтып аялаған. Табиғат құбылыстарына ерекше мән беріп, танданып-тамсанған. Керек десеңіз, құдайындай сыйынып, табынған. Жайқалған тал-терек пен құлпырған гүлді көріп, маз-мәйрам болып әсемдік ләззәтына бөленген.

Ж. Бөдешұлы лирикаларында туып-өскен жері, Отанының көркем табиғаты кешегі өткен заманмен салыстыра суреттеледі. Ақын үшін қазақ даласының әр бұтасы, қара тасы толған тарих, қалған ескерткіш, ғасырлардың қоймасы.

«Дүниежүзілік, отандық поэзияның қай-қай ірі өкілдерінің творчествосына көз жүгіртіп отырсақ, барлық ақынның соқпай өтпейтін бір межелі нысанасы бар екенін білеміз. Ол – табиғат. Поэзия тарихында табиғатты жырламаған ақын жоқ... Табиғат – поэзияның объектісі ғана емес, оның бойына қуат беретін, өңін кіргізетін сұлулықтың арсеналы да тәрізді, тіпті көркемдік – бейнеленуі амалдарының неше алуан түрлерін ақындардың табиғаттан алатыны белгілі», – деп жазады профессор Ә. Нарымбетов [1, 152 б.]. Десе де, табиғат ортақ болғанмен, әр ақынның жырлауы түрліше. Қазақ өлең өнерінде табиғат суретін салып, қалам тербемеген автор жоқ және бұл ең көп жырланған тақырыптың бірі саналады.

Жәркен Бөдешұлының табиғат туралы өлеңдері де шынайылығымен, айшықты өрнегімен, нысанаға дөп тиер ой-қисындарымен, сезімді селт еткізер жылылығымен жүректі тербейді. Адамның өзін рухани байытудың жолы біреу ғана. Табиғаттағы сұлулықты, әсемдікті көру, сезінудің сезімді ұштайтыны секілді, ол – әдебиет пен өнердегі эстетикалық сезім бұлағынан сусындай білу» болса, табиғатқа ақындық көңіл көзімен зер салып, оның астарынан мән-мағына тауып, философиялық ой түйіндеу секілді дәстүрлі ойорамды сөйлемдер Жәркен Бөдешұлы жырларында молынан кездеседі. Ақын жылдың төрт мезгілін түрліше бейнелеген. Асқар тау, асау өзен, жайлау, бұлақ сыңғырынан ләззат алып, ақындық қиялының қозғаушы күшіне айналған. Тамаша табиғатты, тіршілік суретін ешқандай әсерлемей-ақ жанды суреттермен жеткізе біледі. Пейзаждық лирика арқылы Жәркен өзінің ой-сезімін жеткізуге тырысқан.

А.М. Горькийдің сөзімен айтқанда «Жазушы қаламмен ғана жазбайды, ол сөзбен сурет салады» [2, 217 б.] Жәркен – осы қағиданы берік ұстанған ақын.

Ақын жырлаған қыр көріністерінің кестесі көркем, даурығу жоқ, жанды ұғу бар. Бір кездері сыншы Тұрсынжан Шапай дала туралы жазылған жырлар жайында былай дегені бар:

«Шиыр емес, сартап болған көне даңғыл. Инерция. Бүгінгі поэзиямызда осынау ардақты сөз, арналы ұғымдар, жан баураған жарқын образдар жоғарыда айтқан «қадірлі ассоциаларға жетелеудің орнына оқырман санасына биологиядағы әйгілі шартты рефлекс заңына ұқсас стереотип жүйемен әсер ете бастады» [3, 155 б.]. Ал Жәркен Бөдешұлының жөні басқа. Жыр жолында көп ізденген ақынның осы сұлулықтан әсер алып қана қоймай, өлең жолдарында әсерлі жеткізуге тырысқан. Табиғаттың болмыс бейнесін жасап, оны өз кейіпкерлерінің ішкі әлемін танытуға пайдаланады. Біз ақын өлеңдерінен Боғда мен Тарбағатай, Хантәңірі мен Жайыр тауларының жанды суреттерін көре аламыз. Жәркен ақын да көзбен көру, түйсікпен тану қабілеті күшті. Ол көргенін кеңінен қамтып, бедерлі бейнелейді.

Жақындап ем қасыңа, Шың екенсің бір шұбар Ұя салған тасыңа,

Қыран емес, жыр шығар [4, 188 б.], – деген сияқты нақты да бейнелі поэтикалық жолдардан Хантәңірінің кімді болса да қызықтыратын суреттері бой көтереді. Биіктікке жаны құштар ақын асқақтықты, ірілік пен мықтылықты бойына жинаған тау бейнесін бедерлі бейнелейді. Ақынның кестелі тіл өрімдерімен жырланған тау келбеті жанды табиғаттың қайталанбас суретін көз алдыға әкеледі:

Қойнауларың құт қонар, Құтханаға барабар.

Қазан-қазан сүт болар Сайындағы ала қар.

О, Хантәңір, Жан тәңір,

Құз көкірек досым-ай, Қанша ғасыр,

Қанша жыл

Тұра берші осылай.

Адам баласы болған соң пендешілікке барып, асқақтауымыз да мүмкін, осы сәтте бізге дана Хантәңірі үлгі болғандай. Ақын табиғатты адам бейнесіне теңейді. Ол бейне бір тіршілік иесіндей суреттеледі. Табиғат та адам тәрізді қуанады, сұлулана түседі. Тарбағатай суреті де өзінше бөлек.

Аңызға ақын көңілім қанбай қалып, Таң қалдым күдіретіне таңдай қағып. Жер үшін құрбан болған Бұланай ер,

Кетіпті мынау алып тауға айналып [4, 261 б.], –

деп келетін Боғда тауы суретін қоссаңыз, автор әр өлкенің өз табиғатын бір-біріне ұқсатпай, өз сипаттарымен ерекше суреттей алған. Бұл өлеңде фольклорлық дайын сюжетті, аңызды жырлаған. Бұланай батырдың денесі тауға айналып, көзі ағып түсіп көлге айналғанын айтады. Шынында да, көршілес Қытай еліндегі Боғда тауына барсаңыз, ақынның осы өлеңінің куәсі болғандайсыз.

Жәркен Бөдешұлы табиғат пен адамның жан дүниесін аастастыра суреттеуге жиі барады. Кейіпкер өміріндегі белгілі бір құбылысты табиғаттың қатысуы арқылы көз алдыңызға елестетеді. Жалпы, ақын табиғатты көп жырлап, оның өзіндік бояуларын тауып, тың образдармен молайтып, жанды қозғалыста беруге тырысқан. Мысалы, батып бара жатқан күннің керемет суретін салған «Қыр бояулары» өлеңі:

Қызғалдақтар қыр кешіп, Қызыл самал тұрды есіп. Қызыл шапақ шарпыған, Қызыл бұлт жүр көшіп [4, 235 б.], – деген жолдардың бояуының әсерлігі сонша, көз алдыңызға суретшінің қаламынан туындаған картина елестейді. Кең даланы көмкерген қызыл шапақ айналадағы көріністің бәріне қызыл бояуын жаққандай. Осы сұлулықты бүлдірмейін, бұзбайын дегендей, қызыл бояу – қоңыр бояуға айналып, қоңыр бояу – қошқылданып, қара бояуға, қара бояу – ақ бояуға, ақ бояу – қызыл, жасыл, көк, сары бояуға айналған. «Адам мен табиғат болмысын үндестіре егіздей суреттеудің тамаша үлгілерін ұсынған қазақ поэзиясы ойды бейнелі, түспалды, астарлы түрде жеткізудің артықша тәсілдерін тауып поэтикалық мәні терең өлеңдермен байырды», – дейді Жанат Әскербекқызы [5, 346.]. Ж. Бөдешұлы өлеңдерінде де осындай үрдіс байқалады.

Библиографиялық тізім

1. Абай, Қара сөз. Книга слов / Абай; [пер. с каз. К. Серикбаевой и Ю. Кузнецова]. - Семей: Международный клуб Абая, 2001. - 264 б. - (Аманат журналының кітапханасы; XIX ғасыр поэзиясы).
2. Айтматов Шыңғыс, Ғасыр айрығындағы сырласу (Құз басындағы аңшының зары): (Рухани-философиялық, тарихи-танымдық және махаббат хикаяларына құрылған эсселер кітабы) / Ш. Айтматов, М. Шаханов. - Алматы, 2008. - 512 б.: суреттер.
3. Бөдешұлы Жәркен, Жұлдызтас: өлеңдер мен дастандар / Ж. Бөдешұлы. - Алматы: Атамұра, 2010. - 336 б. - (Атамұра кітапханасы)
4. Шегебаев Ә. Мен өзінді... – Алматы: Үш қиян, 2003. – 51 б.

ӘОЖ 82,3215

ҰЛТТЫҚ ЭЛИТАРЛЫҚ ТІЛДІК ТҮЛҒА ЖӘНЕ ПРЕЦЕДЕНТТІЛІК ҚҰБЫЛЫСТАРЫ

Контаева Ж.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Резюме

В статье рассматриваются явления Национальной элитарной языковой личности и прецедентности.

Көркем шығарманы зерттеу аса қарқын алған 20-ғасырдың 60-жылдарынан бастап түрлі бағыттар қалыптасты. Алайда бұл бағыттардың барлығы да, сайып келгенде, көркем әдебиеттің эстетикалық коммуникативті-табиғатынан туындайтын автор – мәтін – оқырман триадасын ескеретін еді. Себебі автор туындысы оқырманға жеткеннен кейін сол оқырманның жасы, ұлты, білімі, өмірлік тәжірибесі, әлеуметтік жағдайы, қоғамдық мәртебесі сияқты түрлі параметрлер бірлігінен,

жиынтығынан тұратын пресуппозициясына байланысты әр қилы қабылданып, интерпретацияланатыны айқын. Бұл тұрғыда оқырман қолына алған мәтінді толық, автордың ұстаным-ниетіне сай түсінуі, қабылдауы үшін оның лексика-фразеологиялық қабатындағы барлық бірліктерді дұрыс, өз мәнінде түсінудің маңызы зор, яғни оқырманның тілдік тұлға ретіндегі құзіреті өз дәрежесінде болуы керек.

Ал тілдік тұлғаның құзіреті оның интеллектуалдық әрекетіне тікелей әрі тығыз байланысты екенін көрсете келіп, Ю.Н. Караулов тілдік тұлға құрылымының үш деңгейден тұратынын айтады: а) вербалды-грамматикалық; ә) когнитивтік; б) прагматикалық. Ғалымның пікірінше: «Бұл деңгейлердің әрқайсысы өз бірліктерінің жиынтығымен сипатталады, олар тіл үйрену кезінде қолданылатын барлық бірліктерді қамтиды да, аталған деңгейлердің ерекшелігіне сәйкес бөлініп отырады» [1]. Тілдік тұлға құрылымының соңғы деңгейін көрсететін тілдік бірліктер туралы ғалым былай дейді: «Тілді тұтынушының интенциясы мен мақсаттарын, оның өмірдегі белсенді позициясын және, тиісінше, оның әлем бейнесінің динамикасын көрсететін прагматикалық деңгей бірліктерінің жиынтығына пресуппозиция, дейксис, рефлексия элементтері, баға, «ұйытқы сөздер», прецедентті мәтіндер, аргументация тәсілдері, «сценарийлер», жоспарлар, сондай-ақ өзін-өзі көрсету бағдары жатады (программы поведения)» [2].

Сондықтан көркем мәтіннің мазмұндық-нақты ақпарында, демек, оның вербалды қабатында түрлі интертекстуалды байланыстардың келтірілуі және олардың ашылуы тілдік тұлға ретіндегі автор мен оқырманның тілдік құзіретіне тәуелді.

Тілдік тұлғаның жады тіл жүйесінің заңдылықтары мен лексика-фразеологиялық қазынасын ана сүтімен бойға дарытумен қатар, ұланғайыр білімді түрлі мәтіндерден алады, яғни өз ғұмырында оқыған сан алуан кітаптар қайтсе де оның жадында өз ізін қалдырады. Ол із шығарманың мазмұны, сюжеттік желісі, образдар жүйесі ғана емес, автордың немесе кейіпкердің тілдік тұлғаға ерекше әсер еткен сөзқолданысы да болуы мүмкін. Ондай сөзқолданыс жеке сөз, сөз тіркесі, сөйлем немесе мәтін фрагменті ретінде оқырман жадында өзінің бейнелілігімен, құрылымдық әсерлілігімен, көп мағыналылығымен еріктен тыс сақталып қалады да, кезі жеткен, қажет болған уақытта қайта еске түсіріліп, жаңа жағдайда, жаңа мәтінде пайдаланылуға бейім болады. Олар адам жадында белгілі бір тақырып немесе оқиға төңірегінде емес, бей-берекет (хаосты түрде) орналасып, белгілі бір ассоциация негізінде еріктен тыс еске алынып, қолданысқа түседі. Бұл жағдайда ондай фрагменттерді оқырман немесе тыңдаушы оқып яки тыңдап отырған мәтіннің жекелеген оқиғасының бір ғана белгісі өзектендіреді. Мәтінаралық байланыстардың маркері саналатын мұндай келтірінді құрылымдардың өзектенуіне уақыт әсер етпейді. Претексті өмір жасының қай кезеңінде оқыса да, ол адам жадында ұзақ мерзім сақталып, қатталып жата береді де, тек нақты қажет болған кезде ғана өз бетінше актуалдана алады. И.П. Смирнов [3] адам жадының бұл түрін семантикалық деп атайды да, мәтінаралық байланыстар теориясының дамуын, зерттелуін осы құбылыспен байланыстырады.

Тілдік тұлғаның жадында өзінің жекелеген үзіктерін қалдыратын мәтіндер тек бір ғана функционалды стильге жатпауы мүмкін. Ондай мәтіндердің қатарында жалпыға ортақ сакральді мәтіндерден бастап, функционалдық, жанрлық сипаты жағынан мүлде ұқсамайтын мәтіндерді атауға болады.

Ұлттық тілді тұтынушы тілдік тұлғаның құзіреті мен жады қалай қалыптасатыны жөнінде А. Байтұрсыновтың пікірі бұдан 80 жылдай бұрын жазылса да, дәл қазіргі заманғы психолингвист айтқандай әсер қалдырады: «Адам ана тілін жасынан естуінше үлкендерден үйренеді. Сонан соң тіл танытқыш кітаптардан таниды. **Онан кейін үлгілі жазушылардың сөзін оқып**, өзі іс жүзінде иә ауызша айтып, иә жазып қолданумен біледі» [4]. Бұның ақиқаттығын А.Сүлейменовтің «Бесатар» повесіндегі басты кейіпкердің бірі Сәруардың үлгісінде көрсетуге болады: «Сәруар, әсте, өлең жаттамайтын. Солықтаған жол-тармақ, сұрып қапқан күйе боп, жадында өзі қалар еді. Ұзын ырға кей толғаудың басы, бір сыр-мұндарды бауырына басқан жұмыр шумақ не шумақтың жартысы екшеліп

өзі кеп, қыл шылбырдың түйініндей бүйіріне батар еді. Ондай, кісінеп табысқан тармақ-жолдарын, керегінде шарқ ұрып іздегені есінде жоқ». Бұдан мәтін фрагменттерінің кез келгені емес, оқырманның жан дүниесіне жақын, эмоционалдық мәні жағынан белгілі бір жағдайларға сәйкес келетін үзіктері ғана еске сақтауда да, еске түсіруде де арнайы күш салуды қажет етпейтіні байқалады [5]. Тілдік тұлғаның жадында бей-берекет, ретсіз жинақталып, қатталып жатқан мәтіннің кез келген деңгейдегі үзінділері қажет уақытта мүлде орынсыз немесе мүлде тосын ассоциация арқылы өзектенуі мүмкін. Осы орайда Ә. Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романындағы «Чеховтың қарындасы» атанған Зәйкүлді еске түсірген артық емес (түсінікті болу үшін үзіндіні толық келтірдік):

Қыста XIX ғасырдағы орыс әдебиетінен емтихан өткізуге әзірленіп жүрдік. Бір күні үзіліс кезінде Зәйкүл бәрімізге сұрақ қойды

- Чеховтың бір **қарындасы** туралы айтқаны бар еді ғой, сол сөз кімнің есінде?

- Қай **қарындасы** туралы? - дедік біз түсінбей. - Мария Павловнаны айтасың ба?

- Тілімнің ұшында тұр, өзінің бір **қарындасы** жайында айтып еді ғой. - Не деп?

- Не деуші еді кісі өз **қарындасы** туралы. Соның жақсы бір қасиетін айтқан. Біз Чеховтың **әйел** аттас шығармаларын атай бастадық. - «**Ниночка**» ма? - Жоқ, - дейді Зәйкүл басын шайқап. - «**Ит жетектеген келіншек**» пе? Зәйкүл сақылдап кеп күледі.

- Қойындаршы әрі, келіншек ит жетектеуші ме еді? Ол бір ауылдың аңшысы ма екен иттерін қасынан қалдырмай ертіп жүретін?

- Ойбай, Зәйкүл, сен білмейді екенсің ғой, - дейді Жомартбек орнынан ұшып тұрып. - Келіншектердің керемет аңшылары болады.

- Өзгеге сенсем де, саған сенбеймін, Жомартбек, - дейді Зәйкүл қолын бір-ақ сермеп.

- Онда «**Апалы-сінділі үшеуді**» айтасың ба?

- Жоқ, үшеу емес, біреу, - дейді Зәйкүл біздің діңкемізді құртып. - Чеховтың сол сөзін жұрт айта береді ғой ылғи.

Өлдік-талдық дегенде, келесі үзілісте оны әрең таптық. Сөйтсек Зәйкүлдің сұрап отырғаны Чеховтың «**Краткость – сестра таланта**» дейтін нақылға айналып кеткен атақты сөзі екен. Сол күні бәріміз ішек-сілеміз қата күле отырып, Зәйкүлге «Чеховтың қарындасы» деген атты бірауыздан бергенбіз.

Афоризмнің лексикалық құрамындағы жалғыз сөз арқылы кейіпкер тұтас мәтінді еске түсіргісі келеді, бірақ танымдық базасында ол жайында нақты, толық ақпарат болмағандықтан, теквербалды-грамматикалық деңгейде жадында қалған сөзге жүгінеді. Ал, керісінше, коммуниканттардың екінші тобының танымдық базасы қарындас сөзімен парадигматикалық, синтагматикалық қатынастағы сөздер арқылы танылады [6].

Библиографиялық тізім

1. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш // Ақ жол. - Алматы: Жалын, 1991. - 462 б.
2. Щерба Л.В. Опыты лингвостилистического толкования стихотворений // Избранные работы по русскому языку. - М.: Учпедгиз, 1957. - 280 с.
3. Қабдолов З. Сөз өнері // Таңдамалы шығармалар. - Алматы: Жазушы, 1983. - 456 б.
4. Козицкая Е.А. Цитатное слово в газетном заголовке и рекламном тексте. - Тверь, 2001. - 120 с.
5. Нұрмұқанов Х.М. Мәтін ішіндегі мәтін // Азия-Транзит альманахы. - Қарағанды. - 2001. - №1. - Б. 9-11.
6. Әділова А.С. Сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі: филол. ғыл. канд. ... автореф. - Қарағанды, 1998. - 28 б.

ПРЕЦЕДЕНТТІЛІК ФЕНОМЕНДЕРІ

Контаева Ж.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Ұлттық элитарлық тілдік тұлға және прецеденттілік құбылыстары қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются явления Национальной элитарной языковой личности и прецедентности.

Интертекстуалдылықты семантикалық тұрғыдан И.Смирнов айтқандай: «текстің басқа текстерге сілтеме жасау арқылы тек өзіне ғана тән мән-мағына тудыру қабілеті» [1] деп түсінетін болсақ, көптеген текстерді түсіну үшін белгілі бір мәдени, әдеби ортаға кеңінен таныс шығарманы еске түсіру керек болады. Өйткені белгілі бір қоғамда бір уақытта өмір сүріп, ортақ тілді, мәдениетті, әдебиетті тұтынушылар үшін эталон деп саналатын әдеби шығармалар болып, олар сол қоғамдағы моральдік-этикалық ұстанымдардың эксплицитті көрсеткіші, насихатшысы ретінде қызмет етеді.

Ал мұндай мәтіндерді оқитын адамдардың өмірлік қағидалары, көзқарастары, адамгершілік туралы пікірлері бір-біріне ұқсас, үндес болып, бір-бірін толықтырып отырады. Шығарма авторлары да осы мәдени, әдеби ортаның бір өкілі болғандықтан, өзін толғандырған, ойландырған мәселені жазған кезде қайтсе де басқа қаламгерлердің әсер-ықпалын сезінбей тұра алмайды. Мұндай әсер-ықпалдың саналы-санадан тыс екендігі туралы түрлі пікірлер бар [2].

Алайда әр халықтың әдеби үдерісінде мәтінаралық байланыстардың барлығын дәлелдейтін мысалдар аз емес және мұндай байланыстар жеке дербес туындыны қабылдау, түсіну, талдау, интерпретациялау үшін айрыша маңызға ие. Бұл мәтінаралық байланыстар синтагматикалық (мәтіннің өз ішіндегі концептуалды орталықтардың өзара байланыстары) және парадигматикалық (осы семантика сипатталатын басқа да мәтіндермен байланыстары) қатынастарға түсу арқылы өздері маркерленіп те, маркерленбей де кіргізіліп отырған мәтіндердің мән-мағынасын байытатындықтан, ол мәтіндер бір интертекстуалды кеңістікте қарастырыла алады. Интертекстуалды ортақ кеңістік барын көрсететін маркерлер ретінде прецедентті феномендер, яғни прецедентті есімдер, прецедентті мәтіндер, прецедентті айтылымдар және прецедентті жағдайлар танылатынын ескерсек, олардың көркем дискурста вербалдануы мәтіннің интертекстуалдылығын ғана көрсетіп қоймайды, сонымен қатар мәтіннің тұтастық, байланыстылық, континуум сияқты басқа да санаттарын түзіп, қалыптастыруға қызмет етеді.

Мәтінаралық байланыстар зерттеле бастағаннан бері қаламгер түзіп отырған жаңа мәтінге енгізілетін бөгде сөз - келтірінді құрылымдар түрлі терминдермен аталып келді. Мәселен, прецедентті мәтін – шығыс мәтін, архетекст, мәтін-түпнұсқа, генотекст, пратекст, претекст, тілдік афоризм, логоэпистема, эквофорема, протослов, перифраз және ноэма [3].

Бұлардың барлығы текстаралық байланыстарға негіз болатын алғашқы мәтіндерді атағанмен, олардың біреулері ешқандай коннотациясыз, бейтарап мәнді болса, енді біреулері бойында сақталып, қатталған ақпардың рухани әлемге, адамның психологиялық ерекшеліктеріне қатысы басымдығына орай эмоционалдылығы айқын қолданыстарға айналды.

Дегенмен осы терминдердің барлығы уақыты жағынан ерте пайда болған, ұлттық когнитивтік кеңістікте танымал, белгілі мәтіндерді атайтындықтан, бірте-бірте екшеліп, претекст, прецедентті мәтін күйінде

тұрақтала бастады. Бұл тіркесті алғаш айналымға енгізген Ю.П. Карауловтың анықтамасы бойынша: «Прецедентті мәтін деп (1) қандай да бір тұлға үшін танымдық және эмоционалды тұрғыдан елеулі болып табылатын, (2) тұлғадан тыс сипатты, яғни осы тұлғаның алдында және онымен қатар өмір сүріп жатқан айналасына жақсы таныс, сонымен бірге (3) осы тілдік тұлға дискурсында қайта-қайта айналып соғып отыратын мәтіндерді айтамыз» [4]. Мұндай тексттердің өмір сүру және қолданылу формасын зерттеуші үш түрге бөледі: 1) табиғи, яғни сол қалпында; 2) екінші немесе туынды текст ретінде, демек сол текст жөніндегі түрлі сыни пікірлер, зерттеулер немесе сол тексттің өнердің басқа түріне айналуы – либретто, сценарий, пародия, балет; 3) семиотикалық. Соңғы форма туралы ғалым мынадай қорытынды ұсынады: «түпнұсқа мәтінге қатысы ишарамен, сіптемемен, белгімен беріледі және сол арқылы коммуникация үдерісіне мәтіннің тұтас өзі немесе оның қарым-қатынас жағдайына яки одан да ірі өмірлік жағдайға сәйкес келетін фрагменттері қосылады» [5]

Көркем туындының мазмұндық-нақты қабатында автор тек басқа мәтіндерден алынған түрлі фрагменттерді ғана емес, түрлі экстралингвистикалық факторларды да вербалдауына байланысты және олардың шығу тегі сан алуандығына қарай, сондай-ақ прецедентті мәтіннің өзі нақтылауды қажет еткендіктен бұл термин семантикасы дәлдігінен айрылып, олардың бәрін қамти алмайтын болды. Қаламгер өз мәнін әрі горизонтал, әрі вертикал контексте түзетіндіктен, танымдық кеңістігінен өзіне қажетті түрлі прецедентті құбылыстарды іріктеп, екшеп алып, олардың эмоционалды-экспрессивті, эстетикалық әсер-қуатын пайдаланады. Соған байланысты адамның танымдық кеңістігі, танымдық базасы, танымдық құрылымдары деген ұғымдарға сүйенуге тура келеді. Ресейлік зерттеушілер тобының анықтауынша: «Жеке адамның барлық білімі мен түсініктерінің жиынтығы оның когнитивтік кеңістігі, оны не лингвистикалық, не феноменологиялық болып табылатын когнитивтік құрылымдар қалыптастырады» [6].

Лингвистикалық когнитивтік құрылымдарға адамның тіл жүйесіне тән ерекшеліктерін меңгеруі жатса, феноменологиялық когнитивтік құрылымдар лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлар туралы білім жиынтығын қамтиды. Авторлар прецедентті феномендерді таралу кеңістігіне және қоғамдық қатысына байланысты социумды-прецедентті, ұлттық-прецедентті, универсалды-прецедентті деп бөледі.

Библиографиялық тізім

1. Байгүрсынов А. Әдебиет танытқыш // Ақ жол. - Алматы: Жалын, 1991. - 462 б.
2. Щерба Л.В. Опыт лингвостилистического толкования стихотворений // Избранные работы по русскому языку. - М.: Учпедгиз, 1957. - 280 с.
3. Қабдолов З. Сөз өнері // Тандамалы шығармалар. - Алматы: Жазушы, 1983. - 456 б.
4. Козицкая Е.А. Цитатное слово в газетном заголовке и рекламном тексте. - Тверь, 2001. - 120 с.
5. Нұрмұқанов Х.М. Мәтін ішіндегі мәтін // Азия-Транзит альманахы. - Қарағанды. - 2001. - №1. - Б. 9-11.
6. Әділова А.С. Сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі: филол. ғыл. канд. ... автореф. - Қарағанды, 1998. - 28 б.

ӘОЖ 82,3215

КӨРКЕМ МӘТІНДЕ АСТАРЛЫ ОЙДЫҢ БЕРІЛУ ТӘСІЛДЕРІ.

Ногаева А.З

Шымкент университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается подтекст в прозе и природа дискурса.

Мәтін – лингвистикалық тұрғыдан сипатталуы өте қиын, күрделі нысан, өйткені оның мазмұны оны құрайтын абзац немесе күрделі синтаксистік тұтастықтардың жай ғана қосындысы емес. Оның мән-мағынасы тек лингвистикалық нақты бірліктер ғана емес, солармен қатар сол кезеңдегі түрлі экстралингвистикалық факторлармен де байланыста болады. Ол белгілі бір мақсатты көздейтін, белгілі бір адресатқа арналған

ақпараттан тұрады. Сондықтан оның қалыптасқан формасы, қабылдап, түсінуге лайықталған тілдік құрылымы болады, яғни мәтін құрайтын немесе түзетін кез келген элемент қалай болса солай орналаспайды, олардың арасында белгілі бір байланыс болады да, әрқайсысы мәтіннің тұтастығын қамтамасыз етуде арнаулы қызмет атқарады.

Мәтін латынша - байланысу, бірігу – тілдік таңбалардың мағыналық және тұлғалық байланыстығы негізінде түзілген ізбі-ізділігі [1].

Мәтін сөйлеу процесінің жемісі. Ол тілді жүйелі қолданудың барысында ғана пайда болады. Ғалым Б. Шалабай: «Мәтінді зерттеу тұрақты күйдегі тілді емес, әрекетті тілді зерттеуден барып пайда болады» [2,] -дейді.

Мәтін – ойды жеткізудің құралы. Мәтін арқылы қоршаған ортадағы шындықты танып біле аламыз. Мәтін – адамның қоршаған ортамен қарым-қатынасын білдіретін ең жоғарғы коммуникативтік бірлік. Сөйлеу процесі сырт қарағанда игерілмеген құбылыс сияқты көрінгенімен шындығында, тіл жүйесі оған әсерін тигізіп отырады. Мәтіннің тақырыбы болады. Көбінесе ол міндетті мәтіннің бірінші сөйлемі атқарып тұрады.

Мәтіннің өзіндік мазмұны және соған байланысты өзіндік құрылу моделі болады. Мәтіннің құрылуы мен қабылдануы сөйлеуші мен тыңдаушының мәтінді әрқайсысының өзінше тұжырымдап, түсіндіруіне сәйкес берілген мазмұнды толық әрі терең түсінуге мүмкіндік береді. Қандай болмасын мәтін бір ойдың жемісі болғандықтан ол адам санасымен, сөз мәдениетімен тығыз байланысты. Мәтіндегі біртұтас тиынақты ойды оқырманға түсінікті етіп жеткізуде автордың өзі ұсынып отырған ақпаратқа қатысын, пікірін, көзқарасын, көңіл-күй сезімдерін білдіретін әр түрлі тілдік тұлғалар мен әдістәсілдер қолданылады.

Мәтін құрамындағы тілдік бірліктер өзара әр түрлі лексикалық, стилистикалық, логикалық байланысқа түседі. Мәтін – абзацтар, параграфтар, бөлімдер, тараулар т.б. өзара қатынасқа түсетін сөйлемдер жиынтығының іріленген бірлігі. Бұлар коммуникативтік мақсатқа сәйкес аяқталған мазмұнды жеткізуге қызмет етеді. Сөйлемнің мағынасы оның құрамындағы сөздер мағыналарының жиынтығы болмайтыны сияқты, мәтіннің мазмұны да оны түзетін сөйлемдердің мағынасынан құрылмайды. Мәтіннің толық мағынасы оның мазмұнын жалпылап, қорытындылап, түйіндеу арқылы іске асады.

3. Ерназарованың пікірінше, мәтін – сөйлеуші мақсатына сай аяқталған ойды білдіретін бір немесе бірнеше сөйлемдер тізбегі. Тілдің иерархиялық құрылымында мәтін семантика - синтаксистік құрылым ретінде жоғары деңгей болып есептеледі. Ал, сөйлеу бірлігі ретінде мәтін сөйлесіммен салыстырғанда бүтіндік сипатқа ие.

Мәтіннің негізгі сипаттарының бірі – мағыналық тұтастығы. Мәтінді тұтастай алғанда бір ғана мазмұнға ие, өзара логикалық және грамматикалық байланыстағы әр түрлі тілдік бірліктерден құралған көп деңгейлі құрылым деп тануға болады.

Ол ортақ мақсаттағы бірнеше сөйлесім тізбегі болуы мүмкін. Мәтін әр түрлі ақпараттарды қамтиды. Мәтіндегі ақпараттарды фактілі, концептуалды және мәтін астары ақпараттары деп бөлуге болады.

Мәтіннің фактілі ақпараты – бұл фактілер мен оқиғаларды, олардың уақыты мен орнын, автордың ой-тұжырымын, сюжеттің дамуын айтамыз. Концептуалды ақпаратқа автордың дүниетанымдық көзқарастарының берілуі, шығарманың негізгі идеясы мен автордың негізгі ойларының берілуі. Ақпараттың бұл түрі автордың ниетін танытады, әлем бейнесін автордың қабылдауы бойынша бейнелейді. Мәтін астары ақпараттары сөз арқылы берілмейді, тек байыпталады. Бұл ақпарат сөздердің, сөз тіркестерінің өзіне ойды жасырып тұру қасиеті арқасында танылады.

Мәтінді құрайтын барлық бөліктер өзара бір-бірімен лексикалық, логикалық, грамматикалық, ассоциативтік байланыс негізінде біртұтас жүйе жасайды. «Астарлы мәтін (ой) – эксплицитті жеткізілген баяндаудан туындайтын жеткізілмеген (айтылмаған) мағыналар ағыны.

Астарлы мәтін – мәтінді талдап түсіндіру нәтижесінде пайда болатын категория. Мәтіннің өз ішінде дами отырып, тікелей берілген ой үрдісімен салыстырғанда жаңа нәрсе

болып табылады» [4], - деп сипатталатын астарлы мәтін категориясы мәтін мәселесіне арналған еңбектерде кеңінен қарастырылып, ерекше орын алған категориялардың бірі ретінде танылады.

Осыған қатысты И. Галыперин, В. Кухаренко, И. Арнольд, А. Камчатнов, А. Лурия, К. Долинин сияқты ғалымдар еңбектерінде айтылады. Астарлы мәтін кез келген көркем шығармаға тән, ол алдын ала автордың шығармашылық ойымен жоспарланады. Ақпараттың бұл түрі табиғаты жағынан имплицитті болып келеді, яғни вербалды түрде айтылмайды. Сондықтан мәтінді оқу барысында ол бірден байқалмай қалуы да мүмкін. Аталған зерттеу еңбектері және белгілі бір көркем мәтінді талдау барысы астарлы мәтіннің жүзеге асу жолдары алуан түрлі болып келетіндігін байқатады.

Торсуеваның ойы да негізсіз емес. Себебі, толық айтылмаған ойлар, қалдырылып кеткен жолдар, белгілі бір жағдайға деген айтылымның сай келмеуі және тағы басқалары — астарлы мәтіннің жасалуына негіз бола алады. Сонымен қатар астарлы мәтіннің жүзеге асу жолдарының көрінісі ретінде кейіпкерлер сөздерінің арасындағы кідіріс, монологтың үзілуі, коммуниканттың тап осы кездегі жағдайға маңыздырақ болып келетін тақырыптан бейтарап тақырыпқа (немесе керісінше) кетуі, жағдаяттық қайталаулар, белгілі бір айтылымның қайта-қайта оралуы және тағы басқалары танылады.

Ал лексика-семантика тұрғысынан алғанда, белгілі бір көркем мәтін ішіндегі коннотаттық компонент мағынасына тең келетін сөздер мен сөз тіркестерінің ұтымды қолданылуы да астарлы ойдың өрбіп, ұласуына себепкер бола алатынын аңғартады. Көркем мәтінде адам мінезіне, сырт келбетіне, іс-әрекетіне, түрлі қасиетіне байланысты қолданылған жан-жануарлар атаулары ұйыпқы болған фразеологиялық тіркестерінің семантикасы образдылық, бағалаушылық, эмоционалдық, экспрессивтік мағына үстейді:

Түспеген тұғырынан ақ сұңқарым; Бәйге алған тұлпарымсың шабысқанда (Ж. Көпеев) мысалдарындағы сұңқар, тұлпар секілді құс, жануар атауларын білдіретін сөздердің номинативтік мағынасының бір семалық элементі ретіндегі — күштілігі, биіктігі, алдына жан салмас жүйріктігі ескеріледі. Онтологиялық қасиеттері бойынша сұңқар — аспанда биік ұшатын құс, тұлпар — жүйрік ат, олардың бұл қасиеттері адамның әрекеті барысында танылып, рухани категория бойынша жаңа мәнге ие болған. Сөйтіп, бұл зооатаулар жағымды эмоциялы образды сөздер ретінде қолданылған.

Библиографиялық тізім

1. Абуль-Фарадж. Книга занимательных историй / сирия тілінен орыс тіліне аударған А. Белова, Вильскера/. – Москва, 2005. – 269 с.
2. Сыздықова Р. Бүгінгі көркем проза тілі және әдеби норма // Өнер алды – қызыл тіл. Мақалалар жинағы. – Алматы, 2000. – 85 б.
3. Қазақ көркем проза мәтінінің прагматикалық әлеуеті. – Алматы, 2006. – 324 б.
4. Базарбаева З. Қазақ тілі: Интонология. Фонология. – Алматы: Жібек жолы, 2008. – 326 б.
5. Қабуснама /өзбек тілінен аударған және алғы сөзін жазған Т. Айнабеков/. – Алматы, 2005. – 160 б.

ӘОЖ 82,3215

ПРОЗАДАҒЫ АСТАРЛЫ МАҒЫНА ЖӘНЕ ДИСКУРС ТАБИҒАТЫ

Ногиева А.З

Шымкент университеті, Шымкент

Резюме

В статье рассматривается подтекст в прозе и природа дискурса.

Қандай да бір қоғамның әр қилы салаларындағы коммуникацияны орнықтыру, жеңілдету, жеделдету үшін қолданылатын мәтіндер бірнеше функционалды типтерге бөлінеді. Олардың әрқайсысының өзіне тән узуалды құрылымы, сөзқолданысы, синтаксистік конструкциялары болады. Мұндай мәтіндер дәстүрлі стилистикада сөзқолданыс ерекшеліктері мен заңдылықтары тұрғысынан зерттеліп, функционалды стилистиканың жеке сала болып қалыптасуына көп

ықпал жасады. Мәтіндердегі мағыналық ұйытқы сөздердің қолданылу жиілігі, белгілі бір тақырыптық-семантикалық өріске қатысты сөздердің түрлі (парадигматикалық, синтагматикалық) байланыстары, ой қозғалысын қамтамасыз ететін тілдік бірліктердің (дейктикалық элементтер, синонимдер, жалғаулықтар) барлық мәтіндерде бірдейлігі, мәтін бөліктерінің формалды құрылымындағы тұрақтылық мәтін түзу заңдылықтарын сипаттауға мүмкіндік берді.

Ал мұның өзі мәтіндердің түзілуіне әсер ететін лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларды нақтылауға, мәтінді қабылдау инвариантын анықтауға, олардың басқа мәтіндермен, семиотикалық жүйе туындыларымен байланыстарын іздеуге қозғау салды. Бұл орайда көркем шығармаларды қабылдап, түсіну, қарастыру, интерпретациялау, зерттеуде аталған ерекшеліктер айрықша маңызды екені дәлелдеуді қажет етпейді.

Қалай дегенмен де, көркем мәтін аса күрделі семантикалық-құрылымдық жүйе ретінде өзіндік ерекшеліктерге, ортақ заңдылықтарға ие.

Қазақ тіл білімінің, әдебиеттануының негізін салушы А.Байтұрсыновтың: «Айтушы ойын өзі үшін айтпайды. Өзге үшін айтады. Сондықтан ол ойын өзгелер қиналмай түсінетін қылып айту керек» [1] деген пікірі осы ұстанымның дұрыстығын дәлелдейді, яғни автордың болмыс өмірді өз бетінше қабылдап, дербес түйсінуі, оны эстетикалық өңдеуі, ой-ниеті басқа адамға, демек, оқырманға арналады. Ал оқырман өз кезегінде сол шығарманы түсіну үшін ондағы тілдік бірліктерді жақсы, барабар (адекватты) түсінуі қажет. Ол үшін оның тілдік құзіреті, жады дәл автордікіндей болмаса да, соған жуық, жақын болуы тиіс. Сонда ғана ол көркем туындының эстетикалық ақпарын, құндылығын сезіне, бағалай алады, өйткені адамның кез келген шығарманы қабылдауы эстетикалық ләззатқа [2,3] негізделеді.

Оқырман көркем мәтінді толық, дұрыс қабылдау үшін ондағы автор қолданған түрлі тілдік құралдарға назар аударады, яғни көркем шығармадағы ең маңызды, мәнді деген мағыналық-құрылымдық бірліктер қайтсе де көзге түседі. Ұсыну қағидатына сәйкес келетін тілдік-стилистикалық тәсілдер дәстүрлі стилистикада әрқайсысы жеке-дара сипатталып келсе де, олардың біртұтас мәтін көлемінде қолданылуы белгілі бір концептуалды ақпарды өзектендіру және тиянақталған текст семантикасын интеграциялау мақсатын көздейтіні қабылдау стилистикасы аясында нақтылануы тиіс. Көркем мәтіннің вербалды құрылымында оқырман үшін ұсыну қағидатына сәйкес қызмет атқаратын тілдік бірлік ретінде түрлі интертекстуалды элементтерді де атауға болады.

Қаламгер-қайраткерлердің төңкерістен кейінгі ахуалын А.Байтұрсынов дәл көрсетіп берген: «Қазақ баласын ұлтым, жұртым, бауырым деп үйреніп қалған қазақтың бауырмал қалам қайраткерлері Октябрь өзгерісі болғанда бірден интернационал (бейбауырмал) болып өзгере алмады, өзгелердей «алымсақтан бері» коммунист, интернационалист едім деп айтуға аузы бармады. Сондықтан бейбауырмалдық жолға қызмет қылып, басшылық қыла алмады. Бейбауырмалдық жолында қаламмен қайрат етуін бейбауырмалдық жолындағы үкімет хош көрмейтін болды. Сөйтіп, қазақ қалам қайраткерлерінің халінде дағдарыс болып, өзгерістен бұрынғы қарқындары қайтып, тартыңқырап қалды» [4].

Тоталитарлы қоғамда жаңалық, өзгеріс дегеннің өзі ең алдымен іс арқылы емес, қауесет, дақпырт, өсек-аяң, дабыра, қаңқу сөз арқылы тарады. Осындай айламен басқарудың құпия механизмі іске қосылды. Адам бойында бір-бірінен көргенін, естігенін қайталау арқылы үрей мен қорқыныш, сенімсіздік дағдысы қалыптасты. 1920-30 жылдар прозасын осы тұрғыдан зерттеу шығармалардағы жасырын мағына, құпия сырларды ашуға көмектесетіні даусыз.

Көркем әдебиет, бір есептен, мәтін, ал мәтін – автор, оқырман және мәдени контекст арасындағы диалог. Көркем шығарманы талдауда мәтінді танып-талдаудың философиясының маңызы ерекше болған, бола да бермек. «... прозадағы пәлсапалықтың ара салмағы мүмкіндігінше жоғары болуы тиіс. Егер ол төмен болса, онда тақырыптың

сол сәттегі көкейкестілігін көрсететін шығарма уақыт өте келе өз қызығушылығын жоғалтады» [5], - деп жазады Ш.Айтматов.

«Ең терең идеялар – қиын идеялар. Өнердің түбіне сорпа бетіндегі майдай қалқыған түсінікті идея жетеді. Жазушының бір міндеті – ол идеяны ашу емес, оны мұнартқа көміп, мұнармен бүркеу» [6]. Демек, «жазушының айтайын дегенін оқушы қолына бірден ұстатуы мұрат емес. Әдебиетте ойды ым, тұспалдау, ишара меңзей арқылы білдіру әбден сыйымды.

Осы тұрғыдан М.Әуезов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Б.Майлин шығармаларын оқығанда, олардың барлығы бірдей кедей-кепшіктің шашбауын көтеріп, белсенділігін мадақтауға арналмағанын аңғаруға болады. Аталмыш қаламгерлердің 1920-30 жылдары жазған шығармаларынан өздеріне дейінгі ұлттық прозадағы дәстүрлерде қайшылықты ойларды да анық көруге болады. Олар сол кезеңдегі әдебиетте қалыптасқан дәстүрге сабақтаса бермейтін дүниелер жазғанын, тіптен басқа көркемдік шешімдерге барғанын байқаймыз. Әңгіме жанрында қалам сілтеген қаламгерлер осы қиын-қыстау заманда ұлт тағдыры, елдегі саяси-әлеуметтік қайшылықтар, адам болмысы, оның ішкі жан дүниесінің айналасындағы ортамен қабыспауы, рухани жадаулық сияқты мәселелерді күн тәртібіне батыл қоя білді. Келер ұрпақ танып алар деген ниетпен астарлы мағына, құпия символдар қолданды. Мұның өзі талдауға өзек болып отырған кезең прозасының ерекшелігін байқатты.

Библиографиялық тізім

1. Абуль-Фарадж. Книга занимательных историй / сирия тілінен орыс тіліне аударған А. Белова., Вильскера /. - Москва, 2005. - 269 с.
2. Сыздықова Р. Бүгіні көркем проза тілі және әдеби норма // Өнер алды - қызыл тіл. Мақалалар жинағы. - Алматы, 2000. - 85 б.
3. Қазақ көркем проза мәтінінің прагматикалық әлеуеті. - Алматы, 2006. - 324 б
4. Базарбаева З. Қазақ тілі: Интонология.Фонология. - Алматы: Жібек жолы, 2008. - 326 б.
5. Қабуснама /өзбек тілінен аударған және алғы сөзін жазған Т. Айнабеков/.- Алматы, 2005. - 160 б.

ӨОЖ 82,3215

ТАРИХИ ЛЕКСИКАНЫҢ МАЗМҰНДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ КОННОТАТТЫҚ КОМПОНЕНТТЕР

Олжабаева Г.

Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада Тарихи лексиканың мазмұндық құрылымындағы коннотаттық компоненттер қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются коннотатные компоненты содержательной структуры исторической лексики.

Ал В.Телияның зерттеулерінде коннотаттық макрокомпонент арнайы аталмайды. Бірақ оның қызметін атқаратын бірнеше макрокомпоненттер аталады. Сонымен, В.Телия тілдегі мағыналарды мынадай макрокомпоненттерге жіктейді:

1. Грамматикалық макрокомпонент (үстірт және астырт сема)
2. Денотаттық макрокомпонент

3. Бағалауыштық макрокомпонент
4. Уәждемелік макрокомпонент
5. Эмотивті макрокомпонент
6. Стилистикалық- маркерленген макрокомпонент [1].

Осы аталған мағына жасаушы компоненттердің ішіндегі бағалауыштық, уәждемелік, эмотивті, стилистикалық-маркерленген компоненттер тұтаса келгенде коннотаттық мағынаны жасауға негіз болады.

Р.Барттың зерттеуінде коннотация дүниені тану және идеологияны

қабылдау барысында санаға жиналатын көмекші, қосымша, үстемелі мағынаның құрылымдық элементтерінің жиынтығы болып табылады [2]. Сондықтан Р.Барт коннотацияны социолінгвистикалық аспектіде қарастыруды ұсынады. Себебі коннотацияны жасаушы адам болғанымен оны таратушы халық екенін және коннотаттық мағынаның пайда болуына тілдік жүйедегі мағынасы емес тілден тыс факторлардың ықпалы күштірек болатынын, сонымен қатар коннотаттық мағынаны сәтті, сәтсіз қабылдануы сөйлеушілер арасындағы прагматикалық қатынастың ықпалы елеулі әсер ететінін ескере келіп, коннотация категориясын құрылымдық лингвистика аясында емес, экстралингвистикалық зерттеулер бағытында қарастыруды жөн көреді.

Ал белгілі лингвист В.Арнольд коннотацияны лексикалық мағынаның негізгі құрылымдық элементі деп түсіндіреді. Тіпті коннотацияны лексикалық мағынаның субъективті табиғаты деп танытады.

Коннотация – бұл «connotation» - қосымша мағына деген латын тілінен алынған термин. Бұл тараушада коннотацияға қатысты Л.Ельмслев, Р.Барт, Ю.Апресян, Н.Комлев, А.Леонтьев, Л.Васильев, Е.Шендельс сияқты сынды ғалымдардың пікірлері мен А.Уфимцева, Л.Сергеева, В.Говердовский тарапынан ұсынылған коннотаттық макрокомпонентінің типтеріне шолу жасалынады.

Қазақ тіл білімінде коннотация құбылысы теориялық тұрғыдан арнайы қарастырылмаған. Дей тұрғанымен, бұл мәселенің танылуы зерттеушілер еңбектерінің лексикалық мағына, екіншілік номинация, лингвопоэтика, лингвостилистика аспектісіне сәйкес қамтылып, М.Оразов, А.Салқынбай, Е.Абақан, Р.Авакова, Ғ.Хасанов, Г.Байгунисова, Д.Әлкебаева сияқты ғалымдар тарапынан берілген анықтамалар негізінде айшықталады.

Коннотация құбылысына арналған еңбектерді шолу барысында ғалымдар тарапынан коннотацияның құрылымдық бөліктері әр түрліше танылып, коннотация ұғымы кең мағынада және тар мағынада қарастырылатындығы байқалады. Бұл тұрғыда зерттеушілерді толғандыратын негізгі мәселелердің бірі – бұл бағалауыштық, экспрессивтілік және эмоционалдылық микрокомпоненттерінің денотация және коннотация аспектілерінде орын алу деңгейі. Мысалы, В.И.Говердовский, К.А.Долинин еңбектерінде аталмыш категориялар толықтай коннотацияның микрокомпоненттері ретінде танылса, проф. М.Оразов көрсеткендей, Э.Азнаурова, В.Звегинцев, И.Арнольд сияқты ғалымдар «сөздің эмоционалды-экспрессивтік қызметін стилистикалық мағына құрамында қарап, оны коннотаттық (негізгі мағынаға қосымша) мағынаның қатарына жатқызады» [3]. Ал ғалым А.В.Филиппов коннотация ұғымына тек эмоционалды және стилистикалық мазмұндағы семантикалық мағына жатады деп есептейді де, бағалауыштық және экспрессивті семаларды ол денотацияның белгілі бір бөлшегі ретінде қарастырады. Ғалымның пікірінше, бағалауыштық сема – ұғымның (түсініктің) прагматикалық компоненті, сондықтан да ол денотация аспектісінің объектісі. Ал экспрессивтілік әрқашан сөздің (денотаттың) әдеттен тыс, жаңа тұлғасында көрініс тауып, нормадан ауытқыған окказионалдылықпен байланысты [4].

Сондай-ақ, қазақ тіл білімінде семантика мәселесімен арнайы айналысқан ғалым М.Оразовтың: «... сөздердің эмоциялық мағынасы сөздің негізгі мағынасы болмайды, негізгі мағынаға қосымша мағыналық реңк болып саналады дейтін болсақ, онда тентек, ақымақ, дана, сараң, нас, топас (бұлардың тура және ауыспалы мағыналары да) деген

сияқты сөздердің мағынасын түсіндіріп бере алмаған болар едік» [5], - деген пікірі де аталған ғалымдардың ұстанымын құптамайтындығын байқатады.

Осындай әр қилы көзқарастардың орын алуы – бұл ғалымдар тарапынан аталмыш мәселеге бір жақты және белгілі бір тұрғыдан ғана қарауынан туындаған жағдай болса керек. Осыған орай коннотация табиғаты, нақты айтқанда, экспрессивтік, эмоционалдық және бағалауыштық микрокомпоненттер «толықтыру, үстемелеу қағидасы» («принцип дополнительности») негізінде сипатталу қажет сияқты. Бұл қағида физика ғылымынан бастау алып, қазіргі кезде лингвистикада да кеңінен қолданылып жүрген әдіс. «Толықтыру, үстемелеу қағидасы» бойынша бір объектіге қатысты қарама-қарсы келетін екі немесе одан да көп ғылыми теориялардың болуы – заңды құбылыс. Себебі: «...айтарлықтай күрделі таным объектісі бір ғана үлгіде толықтай танылуы мүмкін емес. Ол оны жан-жақты көрсете алатын, онымен байланысты құбылыстардың түрлі тобын, түрін ашып бере алатын бірнеше үлгіден тұруы қажет» [6] және «кез келген тұжырым – бұл күрделі және іштей қарама-қайшылықтарға толы объектінің біржақты идеализациялануы, санадағы біржақты көрінісі» екенін ескеретін болсақ, «әрбір тұжырым тек өз орнында, өз құбылыстар тобын түсіндіру кезінде орынды» болып табылатынын ұғамыз. Сондықтан да бағалауыштық, экспрессивтілік және эмоционалдылық микрокомпоненттерді тек денотацияға тән немесе коннотацияның ғана бөлшектері деп бөлмей, олар осы екі макрокомпоненттің объектілері бола алады деген ұстанымды құптаймыз.

Библиографиялық тізім

1. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. А.: Ғылым, 1977.-712б.
2. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов// Славянское языкознание. XI международный съезд славистов. М., 1993.-308б.
3. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. ФГДД. –А., 2007. -336б.
4. Авакова Р.Ә. Фразеология теориясы. –А.: Қазақ университеті, 2009. -292б.
5. Болғанбаев Ә. Анатомиялық атауларға байланысты фразеологизмдер. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігін жасау тәжірибелері. А.: Ғылым, 1989.
6. Қасым.Б.Қ. Сөзжасам, семантика, уәждеме. Оқу құралы. –А., 2003, 167 бет.

ӨОЖ 82,3215

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ КОННОТАЦИЯНЫҢ ПРАГМАТИКАСЫ

Олжабаева Г.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Тарихи лексиканың мазмұндық құрылымындағы коннотаттық компоненттер қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются коннотатные компоненты содержательной структуры исторической лексики.

Фразеологизмдердің семантикалық құрылымындағы коннотация туралы ғылыми тұжырымдар, ұғымдар жүйеленеді. Коннотация мәселелеріне арналған ғылыми еңбектерді қарастыру барысында коннотацияның тіл бірлігіне эмоциялық, стилистикалық рең үстейтіні, кең мағынада коннотация тіл бірлігінің грамматикалық және заттық-ұғымдық мағынасы – денотатты толықтырып, оған экспрессивті рең беретін түрі, ал тар мағынада

коннотация – тіл бірлігі мағынасының бір бөлігі, сол мағынаның ассоциативті-бейнелік ішкі тұлғасын түсінуден туындайтын қосымша мағына екендігі анықталды. Сондай-ақ коннотацияның прагматиканың бір мүшесі болып, мағынаға үстеме түрде әсер ете алатындығы, тілдегі экспрессиялық нұсқаны жүзеге асырушы құрал болып табылатындығы және эмоционалдылық, экспрессивтілік, бағалаушылық және образдылық категориялары коннотаттық мағынаның компоненттері болып табылатындығы айқындалды. Коннотация құбылысы адамның психологиялық және тілдік қызметінің көрінісі болуымен қатар аталған тіл білімі теориясымен және психологиямен байланысқа түсе алады және сонда түсіндіріледі. Оған эмоция, экспрессия, бағалау және стилистикалық мән енетіні белгілі.

Фразеологизмдер коннотациясы және оның прагматикасы бір-бірімен өте тығыз байланысты. Прагматиканың басты мақсаттарының бірі – сөздің қолданылу ерекшеліктерін түсіндіру және қалай түсіндірілетінін анықтау. Прагматикалық зерттеу пәні, шекаралары, оның басқа ғылымдармен байланысы, ғылыми бағыт ретінде анықталуы тіл білімінде де үнемі талқыланып келеді. Бұған қатысты мәселелер Г.В.Колшанский, И.Н.Сусов, Ю.С.Степанов, Н.Д.Арутюнова еңбектерінде қарастырылды. Фразеологизмдердің қазіргі зерттелу бағытына байланысты олардың дүниенің тілдік суреті ұғымы арқылы, яғни танымдық тәсілдерді қолдана отырып, олардың тереңде жатқан құрылымдарын зерттеу, сондай-ақ, тілдің барлық деңгейлеріне енген коммуникативтік-прагматикалық қатынас фразеологизмдердің де қызметі, уәжі және қолданылу мақсатын ашуға негізделгені дәйектеледі.

Тіл біліміндегі прагматика ұғымы туралы тұжырымдардың барлығы әсер ету нәтижелерін талдауға негізделген. Онда адамның, яғни автордың қажетті тілдік бірліктерді таңдаудағы және мақсатқа жету барысында ақпаратты беру қабілетіне ерекше назар аударылады. Прагматика тілдің сөйлесім тәжірибесін халық өмірімен байланыстырып, адамның әлемді қабылдау ерекшеліктерінің когнитивтік базасын, ұлттық-мәдени дәстүрлерін, танымын тануды үйретеді.

Демек, фразеологиялық коннотация прагматикасы – бұл фразеологизмдердегі эмоционалды, экспрессивтік, бағалаушылық, стилистикалық, ассоциативті-бейнелі компоненттердің ықпал ету, әсер ету қасиеті.

Біз Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы қолданысындағы фразеологизмдер коннотациясын прагматикалық аспектіде қарастырғанда, ақынның коммуникативтік іс-әрекетінде өзінің ниет, пиғылын, аялық білімімен қоса белгілі прагматикалық мақсатқа құрылған ойлау стилі арқылы тілдік таңбаларды таңдай отырып, өз туындысының мағыналық-ақпараттық және эстетикалық мән-мазмұнын ашып бере алатындығына көз жеткіздік. Фразеологизмдер ақынның объективті шындық болмысты қабылдауындағы сезімдік және танымдық іс-әрекетінен туындай келіп, өмір тіршілігінің барлық саласымен ұштасып жататыны анықталды. Осындай фразеологизмдерінен ақынның өмірлік тәжірибесі, танымдық деңгейдегі қорытынды пайымдары байқалады. Мысалы, *Дүниеде болсаң жақсы, ат қалады, Ұстадан – тат, молдадан хат қалады* («Жақсының аты өлмейді, Ғалымның хаты өлмейді» мақалымен мағыналас фразеологизмінің ішкі формасынан ақынның өмірінен түйген қорытындысы байқалады); *Түлкінің құйрығындай бұлаңдатып, Құйрығымен сәлденің тапты малды* (Фразеологизм коннотациясынан адамдардың бейнесін ашудағы экспрессивтік, бағалаушылық қасиет байқалады, яғни жиіркену, жақтырмау мағынасы көрінеді); *Дүние үшін жанның бәрі қайғы жеген* немесе *Дүние – бір бұлаңдаған қызыл түлкі* (Ақынның эмоционалды күйі фразеологизм мағынасына бойлай еніп, оқырманын да сондай күйге түсуге уәждейді, адамдарда болатын дүниеқоңыздық сияқты қасиетке баға береді).

Дүние үшін қайғыру өмірдегі негізгі ұстаным емес екендігін түсіндіреді, дүние – қолдың кірі, бірде бар, бірде жоқ болатынын бұлаң-бұлаң еткен түлкі жүрісіне балап, халық танымына түсінікті, образды түрде жеткізеді.); *Қызыл жүз құрай болып келді күзге* (Мәтел іспетті бейнелі тіркесінен экспрессивтілік, эмоционалды байқалады.); *Екі*

дүние – нұры ғылым, Амалдап ұстамасаң, жойылмағы (Аталған фразеологиялық оралымнан эмотивтік сема мен бағалауыштық семаның тығыз байланысты екені байқалады. Мұндағы «нұр» лексемасында әрі эмоция, әрі бағалау мәні бар.); *Жатқанмен алтын жерде кір болмайды, Жай тас пен дүрдің құны бір болмайды* (Фразеологизмнен астарлы ой байқалады. «Алтын» сөзінен жағымды бағалағыштық коннотация көрінеді және ол «Жай тасқа» жағымсыз бағалағыштық қарама-қарсы мәнде алынып, адамға қатыстырыла айтылғаны айқын.). Осы фразеологизмдерден бағалауыштықты, экспрессивтілікті, эмоционалдықты, ассоциацияны анық байқаймыз. Олар коннотацияның компоненттері екені белгілі.

Библиографиялық тізім

1. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. А.: Ғылым, 1977.-712б.
2. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов// Славянское языкознание. XI международный съезд славистов. М., 1993.-308б.
3. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. ФГДД. –А, 2007. -336б.
4. Авакова Р.Ә. Фразеология теориясы. –А.: Қазақ университеті, 2009. -292б.
5. Болғанбаев Ә. Анатомиялық атауларға байланысты фразеологизмдер. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігін жасау тәжірибелері. А.: Ғылым, 1989.
6. Қасым.Б.Қ. Сөзжасам, семантика, уәждеме. Оқу құралы. –А., 2003, 167 бет.

ӨОЖ 82,3215

КӨРКЕМ МӘТІНДЕРДЕГІ ДИАЛЕКТИЗМДЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ МӘНІ

Тілес А.Ә.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Көркем мәтіндердегі диалектизмдердің этномәдени мәні қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается этнокультурная сущность диалектизмов в художественных текстах

Тілдің қоғам мүшелерінің арасындағы қатынас құралы ретіндегі қызметінің ерекшелігі қаншалықты маңызды болатыны – дәлелдеуді қажет етпейтін шындық. Ұлт тарихы, онымен бірге тіл тарихы – даму жолы ұзақ құбылыс, сондықтан әлем бейнесінің небір құпия сырларын ұғынып түсінуге бағытталған әр этностың ғасырлар бойындағы жетістіктері – тіл арқылы таңбаланған мол қазынасы, баға жетпес байлығы болып табылады. Осы асыл қазынаның қоймасында ұлт табиғатынан, оның болмысынан ақпарат беретін халықтың дүниетанымы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тілі мен діні, психологиясының көрінісі, бейнесі сақталады.

Қай ұлт болмасын, сыры – тілінде, оның түп тамыры этностың мың-мыңдаған жылдар жүріп өткен тарихи жолымен, күнделікті тұрмыс-тіршілігінде өз қолымен, ақыл-ой, санасымен жасаған мәдениетімен, дүниетанымымен сабақтасып жатыр. Тілдің осы ұлт байлығын сақтап, қордалап ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу қызметін, танымдықкумулятивтік қасиетін, Ә.Т.Қайдар «тіл феномені», «тіл әлемі» деп атайды. Осыған орай, «... тіл феноменін – «тіл әлемін»: этностың өзін танып-білудің қайнар көзі, біліктіліктің кәусар бұлағы десек, артық айтқандық емес. Бұл ұғымның ауқымына тілдің барлық қасиеті түгел сыйып тұрғандай: этностың дүниеге келуіне ұйытқы болған да – тіл, рухани-мәдени өмірінің өзегі де, өзінезі танып-білудің өлшемі де сол – тіл т.т. Осының бәрі «тіл әлемінен» табылады» деп анықтай келе, «Сонымен, тіл әлемі» дегеніміз – этнос

болмысына қатысты мыңдаған, тіпті, миллиондаған мағыналық бірліктердің жиынтығы, синтезі» [1],- деп қорытындылайды.

Осындай тұжырымдарға сәйкес, қазіргі тіл ғылымы тілдің «қарымқатынастың аса маңызды құралы» қызметімен қатар, танымдық қызметіне, мәдениеттің көрінісі қызметіне айрықша мән береді. Ақыл-парасат, сезім иесі ретіндегі саналы адамның ең басты қасиеті – өзін қоршаған ортаны таныпбілуге деген ерекше күштарлығы. Дүниені танып-білудің негізінде зат, құбылыстардың адам санасында бейнеленуі жатады. Адам санасындағы заттар мен құбылыстардың бейнесі арқылы қабылданған ақыл-ой – ол заттардың өзі емес, солардың әсерінен пайда болған білім, ақпарат саналады. Сол себепті «таным дегеніміз – сыртқы заттар мен құбылыстардың, олардың қатынастарының адам санасында идеалды образдар жүйесі ретінде бейнеленуінің қайшылыққа толы күрделі процесі» [2],-деп сипатталады. Сананың пайда болуы екі факторға байланысты: біріншісі – еңбек, екіншісі – тіл. Тіл – сананың (ойдың), материяның көрінісі, негізі. Тілсіз сана жоқ, ал санасыз (ойсыз) адам да болмайды.

Сана әрдайым тілдік негізде өмір сүреді, ол тілмен бірге дамиды. Тілге байланысты сана қоғамдық құбылыс ретінде дамып, қоғамдық рухани жеміске айналады. Философияда сананың мәнінде әлем туралы білім жатыр деп есептеледі, оны туғызатын адамның танымдық ізденісі.

Адам баласының әр нәрсені білуге, ұғынуға деген талпынысы сананы құрайды [3]. Ұлы Абай: «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар – тәннің құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды, һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі – білсем екен демекшік... Мұның бәрі – жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген. Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықтың орны болмайды» («Жетінші сөзінде»),- дейді. Мұнда Ұлы Абайдың айтпағы – «жанның тамағын» көп қуып кетпей, жан құмарын «орнын тауып ізденіп, кісісін тауып сұранып, ғылым тапқандардың жолына салу» деп түсінуге болады. Бұлай болмағанда, «Көкіректе сәуле жоқ, көңілде сенім жоқ. Құр көзбен көргеннен біздің хайуаннан неміз артық?»

Ал «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады» («Он тоғызыншы сөз») дегенде, алдымен ақыл-ой, сана туралы айтып отырғаны анық. Естілік – адамға дүниені тану нәтижесінде келетін қасиет, оны «естілердің сөзін ұғып-түсіну» арқылы, «тән құмары мен жан құмарының» шегін ажырата білу арқылы дамытуға болады [4]. Бұл ойды «Саналымен санаспа, санасызбен жанаспа» деген халық даналығымен өзектестіргенде, адамның басты қасиеті Ақыл-ой – сана иесі екендігі қиыстырыла өріледі.

Сөйтіп, сана – бір жағынан, жинақталған білім, ал екінші жағынан, таным үдерісі. «Сана әрқашан да белгілі бір қоғамдық даму дәрежесіне сәйкес келеді. Ол – үлкен шығармашылық үдеріс» [5] саналады, сондықтан сана шығуы жағынан өмірден туындағанымен, сол өмірдің жұпыны, жұтаң бейнесі емес. Санада ерік, ой толғау, әсірелеу, талдау, топтау, болжау, шығармашылық сияқты құбылыстар болады, сана – тек бейнелеу емес, сонымен қатар белгілі қатынас. Қарым-қатынас тілдік қатынас, тілден тыс қатынас болып бөлінетін болса, сана тілдік қатынасқа сүйенеді, өйткені сана арқылы адам дүниені бейнелеп, суретін салып қана қоймайды. Адам адам болғандықтан, санаға әсер ете алады, өзгерте алады. Бұл А.Байтұрсынұлының пайымдауында: «Сөз өнері адам санасының үш негізіне тіреледі: ақылға, қиялға, көңілге.

Ақыл ісі – аңдау, яғни нәрселердің жайын ұғыну, тану, ақылға салып ойлау, қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына, бейнесіне ұқсату, бейнелеу, суреттеп ойлау; көңіл ісі – түю, талғау. Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарау. Мұның бәріне жұмсай білетін адамы табылса, тіл шама-қадарынша жарайды. Бірақ тілді жұмсай білетін адам табылуы қиын. Ойын ойлаған қалпында, қиялын меңзеген түрінде

көңілдің түйгенін түйген күйінде тілмен айтып, басқаларға айтпай білдіруге көп шеберлік керек» [6,7],-деп түйінделеді, сөз өнері адам санасының үш тағанына, негізіне тіреледі. Сөзді түсініп, орнымен қолдану, алдымен, терең білім және үлкен өнер. Халық даналығы оны «Жер астында жатқанды қазбай қарап тіл табар», «Бал тамған тілден у да тамар» десе, даналар сөзінде «Көрінеді тілден түйсік білім де; Біле білсең, ең жарылқаушы – тілің де», «Ақыл мен білімнің тілмашы – тіл (Ж.Баласағұни), «Тіл – күзететін босаға, Басыңды жер тығылсаң да тасаға» деп пайымдатып, қоғамдық сананың, ұлттық сананың қалыптасуына тірек болады.

Библиографиялық тізім

1. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальные вопросы казахского языка. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 бет.
2. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия.- Алматы: Қарасай, 2008.- 360 б.
3. Есім Ғ. Хакім Абай.-Астана: Фолиант,2012.- 400 б.
4. Байтұрсынұлы А.Қазақ тіл білімінің мәселелері.-Алматы:Абзал-Ай, 2013.-640 б.
5. Қордабаев Т., Қалиев Ғ. Жалпы тіл білімі.-Алматы: Дәуір, 2004.- 240 б.
6. Соссюр Ф. Труды по языкознанию.-М.:Прогресс, 1977.- 695 с.
7. Жұбаева О.Қазақ тілінің когнитивті грамматикасы.-Алматы:Қазығұрт,2014.-392 б.

ӨЖ 82,3215

ЭТНОМӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫ - АНТРОПОӨЗЕКТІ БАҒЫТТА ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗІ

Тілес А.Ә.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Көркем мәтіндердегі диалектизмдердің этномәдени мәні қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается этнокультурная сущность диалектизмов в художественных текстах

Тіл мен ойлау бір бүтіннің екі саласы: бірі – материалдық жағы да, екіншісі – мағыналық жағы, сол себепті ойлаудың танытқыштық қызметін сөз еткенде, тіл туралы айтпауға болмайды, ал тілдің семантикалық, функциялық жағын сөз еткенде, ойлауға соқпай кету мүмкін емес деп есептеледі. Ғалам бейнесі де, адам бейнесі де тіл семантикасында көрініс табады. Бұл орайда адамның өзі емес, адамның тілдегі бейнесі ерекше маңызды болады. Тілді зерттеу арқылы адамзат өзін-өзі танып, түйсінеді. Адам алған әсерін өзі арқылы сипаттайды [1].

Тілдік элементтердің мағыналық жағы – тілді ойлаумен ұштастыратын дәнекер, желі. Осы мағыналық желінің бір басында тіл тұрса, екінші басында ойлау тұрады. Ой-сана адамның танымын қалыптастырады, сондықтан – ақиқат болмыстың ойдағы көрінісі – Таным деп аталады. Адамның жиған-терген ақпараты тілде сақтаулы. Адам қоғамдық сана арқылы өзінің өмір сүру ортасын, өмір сүру әлемін тілде бейнелейді және сол арқылы этностың ментальділігін анықтайды. Тілдің осы тіл иесі табиғатын, этнос болмысын таныта алу қабілеті мен оны танытуға деген қажеттілігі тілдік ортаның қалыптасуын керексінеді. Бұл қажеттілік тілдің функционалды табиғатымен тікелей байланысты, өйткені тілсіз еш қоғам өмір сүрмейді, тіл – адам қоғамының өмір сүру құралы, ол тіл иесінің тіршілік әрекетін қатынас, байланыспен қамтамасыз етуі арқылы көрінеді [2].

Осы тұрғыдан алғанда, тіл мен ойлау қарым-қатынастың екі мүшесі, екі элементі саналады. «Ойлау – тіл арқылы таңбаланған идея мазмұнының негізі. Адам ойы ми қабаттарында пайда болып, сөз арқылы сәулелі көрінісін табады», - дей келе, А.Салқынбай тіл ойдың нақты көрінісі болғандықтан, ойдың жарыққа шығып іске асырылуы үшін тілдік материалдарға негізделуі қажет. Ой тіл арқылы, тілдегі сөздер мен сөз тіркестері, сөйлемдер, мәтін арқылы көрініс табады деп есептейді [3].

Халық дүниетанымы оны «Ми ойлағанды тіл тындырады», «Сөз – сөзден туады, сөйлемесе қайдан туады» деп ойдың жарыққа шығуына тіл қаншалықты қажет болса, тілдің өмір сүруі үшін қарым-қатынастың да соншалықты маңызды екенін пайымдатады. Қазіргі тіл ғылымы тілдің осы танымдық қызметіне айрықша мән береді. Ол үшін «Тіл қаруы – сөз» демекші, тілдің танымдық қызметі арқылы қалыптасқан тілдік-таңбаны дайын сөз – атауыш ретінде зерттеу нысанына айналдырады. Тілдің мәдени философиясына қатысты еңбегінде Е.Абақан адам баласының әлемді тануы мен қоршаған ортадағы алуан құбылыстарды игеруі нәтижесі тілден көрініс табуы дей келе, «Тілдің терең құрылымы ой мен болмыстың арақатынасынан пайда болады. Әртүрлі тілдерде байқалатын жақындықтың осындай терең құрылымға тәуелді болуы, ең алдымен, адамзатқа ортақ ой жүйесіне байланысты. Адамның ойлау жүйесін концептуалды жүйе ретінде танимыз. Тіл-тілде әртүрлі лексикалық номинациялардың болуы мұндай “алғашқы” концептілердің табиғатын анықтауға кедергі бола алмайды» [4],-деп пайымдайды.

Тілдегі «алғашқы номинациялар» тілдің сөз байлығының өзегін құрайды. Қ.Жұбанов адамның танымдық қасиетін «зат пен құбылысқа тағылған аттардың пайда болуы...» туралы өз заманындағы ойларды зерделей, бағыттарды саралай келе, ұлттық дүниетанымдық тұжырымдар тұрғысынан түсіндіреді: | біріншіден, затқа ат қою үшін сол ұғымның (таңбаланушының) халық тұрмысында орны болуы қажет. «Орыста қой сөзінің баламасы жоқ. Олардың овца дегені – саулық, баран дегені – қошқар. ... Ал біздің ісек, тұсақ, құнан, құнажын, дөнен, дөнежін деген сөздеріміз басқаларда жоқ. Адайларда, арабтарда түйе түлігінің аты көп; Еділ, Каспий (Атырау) бойының қазақтары балық түрлерінің атын көп біледі. Демек, қолданылмаған затқа ат жоқ. Халықтардың тұрмыс қалпы әртүрлі болған соң, олардың әр затқа қоятын аты да түрлі-түрлі» [5].

Заттың қолданылу не қолданылмау себебі халық өмір сүретін ортаның географиялық т.б. ерекшеліктеріне байланысты болатыны белгілі, сондықтан ұғым ортақ болғанымен, оның атауының аз не көп болуы сол зат-ұғымның халық тұрмысындағы маңызынан туады; екіншіден, адамның таным әлемі өзінен бастау алады, оны ғалым «кішкене космос дәуірі» (микрокосмический период) атайды. Адам баласының табиғатында әуелі басқаны біліп алып, өзін кейіннен білу қасиеті бар. Мысалы: адам фотографияны танып білгеннен кейін ғана өзінің басқа заттарға ат қоятыны, өзін сол басқаларға ұқсата атайтыны – өз басын кіші дүние деп біліп, оны ана үлкен дүниеге ұқсатуынан болған. Осы таным тілге де әсер еткен.

Мысалы, орысша небо – аспан, неба – таңдай; қазақ тіліндегі таң – аспан әлемінің аты, яғни жоғары жаққа тән қасиеттің иесі; таңдай – адам денесінің жоғарғы жағы» [6], - дейді. үшіншіден, дүниетанымдық алғашқы пікір мифология түрінде пайда болғаны белгілі.

Қ.Жұбанов оны «тотемизм» атаған, өйткені мифология негізінде дін дүниеге келді деп есептеледі. Осы кезеңде пайда болған кей сөздерге талдау жасалады, соның бірі – құт сөзі. «Құт сөзінің бақыт мағынасында екені белгілі. Құт =Құдай = бақыт – бұлар мағыналас. «Құтыр» деген сөздің түбірі де – сол құт, соңғы -ыр үстеу (жұрнақ). Осы ұғымтүсініктерге сай адамға ат қойылған (Қасым: мұны туғызған шаруашылық пайдасы болу керек); төртіншіден, дүниеге көзқарас арқылы да нәрсеге ат қойылады; мұнда -ғалы сөз мағынасының кеңеюі мен тарылуы жайында «ескі формаға жаңа мағына беру жолымен де тіл өрлеп отырады» деп есептейді; бесіншіден, функционалды семантика, заттың атқаратын қызметіне қарай атауға ие болуы, таңбалануы. «Киіз үйдің түндігінен

жарық түседі, терезе де жарық түсіреді. Сондықтан Алтай елінде терезені «түндік» дейді. Орысша «перо» деген сөз «қауырсын» емес, «қаламұшты» білдіреді.

Себебі ол жазу құралына айналған. «Қосылқаны» «орақ» деуіміз де осыдан. Демек заттың аты оны атқаратын қызметіне қарай қойылады». Қ.Жұбанов аталған еңбегінде тілдің танымдық қызметіне айрықша мән береді, заттың атауы адам танымының көрінісі екенін дәлелдейді. «Қағаз» деген сөз – заттың аты әрі оны басқа заттың атынан айырып атауға қажетті амалы. Демек бұл жерде номинатив бар. ... Атаулардың мағынасын айыруды сигнификация дейміз. ... Бұл жердегі ерекшелік мынада: тіл элементі атау қызметін өтесе, сөз болғаны; егер хабар беру қызметін өтесе, сөйлем болғаны. Сөздің бір басында екі функция (қызмет болады): бірінші – хабар беру қызметі, коммуникация функциясы; екінші – таңбалау қызметі, номинатив функция не сигнификация». «Ат болмаса, сөз де болмайды» дегенде, адам санасында ұғым тудыратын себеп, уәж қажеттігін айтып отыр деп түсінуге болады. Өйткені «Сөз хабарласу үшін керек, егер осы керекке жарамаса, ол сөз емес. Сөйлеп хабарласқанда, әр нәрсенің аттарын (номинативтерді) құрап хабар беріледі. Осылайша номинативтерден құралмай жасалған хабар жоқ. Ат болмаса, сөз де болмайды» [7],-дейді.

Зат, құбылысқа ат беру – адамның болмыстың өзі танып білген сан алуан белгілерін, қимыл-әрекеттің сапасын, қадір-қасиетін бағалауы, әлем бейнесінің өзіндік қалыбын жасап, оны сөз мағынасына сыйғызып таңбалауы. Зат атауларының тарихы, зат пен оның атауының арасындағы байланыс, затқа ат беру ілімі глоттогенез мәселесі тәрізді лингвистиканың т.б. ғылымдардың ежелгі өзекті мәселесі болып табылады. А.Салқынбайдың пайымдауынша, «Атау үдерісі болмыстың, ұғымның, атаудың арасындағы қатынас арқылы айқындалады. Бұл қатынасты ғылым тілінде кейде семантикалық үшбұрыш деп те атайды. Болмыс – атаудың денотаты, яғни атау арқылы таңбаланған бүкіл заттар мен құбылыстардың қасиеттері мен белгілерінің жиынтығы.

Библиографиялық тізім

1. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальные вопросы казахского языка. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 бет.
2. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. Философия.- Алматы: Қарасай, 2008.- 360 б.
3. Есім Ғ. Хакім Абай.-Астана: Фолиант,2012.- 400 б.
4. Байтұрсынұлы А.Қазақ тіл білімінің мәселелері.-Алматы:Абзал-Ай, 2013.-640 б.
5. Қордабаев Т., Қалиев Ғ. Жалпы тіл білімі.-Алматы: Дәуір, 2004.- 240 б.
6. Соссюр Ф. Труды по языкознанию.-М.:Прогресс, 1977.- 695 с.
7. Жұбаева О.Қазақ тілінің когнитивті грамматикасы.-Алматы:Қазығұрт,2014.-392 б.

ӘОЖ 82,3215

Қ. ЖҰМАДИЛОВТЫҢ «ДАРАБОЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ОБРАЗ СОМДАУ ТӘСІЛДЕРІ

Ходирова Ш.

Шымкент университеті, Шымкент

Аннотация

Мақалада Қ. Жұмадиловтың «Дарабоз» романындағы тарихи шындық мәселелері қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы исторической реальности в романе К. Жумадилова «Дарабоз».

Әсілі, біздің қазақ ат қоюдың асқан шебері деп айтсақ артық айтағанымыз болар. Жеңгейлердің қайың інісіне ат қоюын айтағанда қарапайым халықтың батыр ұлдары мен асыл текті хандарына қойған есімдері өз алдына бір төбе. Абылай мен Қабанбай, Дарабоз, Сардар есімдері атақты хан мен батырдың азан шақырып қойған аттары емес. Романның бірінші кітабының «Толас» бөлімінде жазушы қалмақ пен қазақ арасындағы жер дауының ушыққанын және көп жерлеріміздің жау қолында кеткенінмен қоса қазақтың үш жүзінің басы бытыраңқы күйде екендігін ашына жырлайды. Ұлы жүз Жоңғар хандығының қарамағында бодандықтың кебін киіп жүрсе, Әбілқайыр хан

бастаған кіші жүз қазақтары орыс патшасына ант берген өзінше саясат ұстанғанын тек орта жүздің ханы Әбілмәмбет пен Абылай ғана асыл тақты сақтап қазақ ұлтының бір тудың астына бірігу жолындағы қарбалас тірліктің нышаны ретінде жылда хан кеңесін шақыртатыны ерекше сюжеттермен сипаттайды.

Романның бірінші кітабы да осы хан кеңесінің бір көрнісімен басталып, бұл жиынға қазақ халқының қамын жеген игі жақсылар мен жайсаңдардың жиналғанын сөз етеді. Хан кеңесінің биылғы көтерген мәселесі – жоңғар-қазақ қатынасы еді. Халық әбден қалмақтан көрген қорлықтан зәрезап болғаны соншалық бәрі дерлік жаудан елді тазартуға асығып, тек ханның «аттан» деген бұйрығын күтумен жүрген уақ еді бұл. Халықтың осы бір аянышты күйін сексен беске келген қарт би Төле былайша ағытты: «Өмірі басына нөқта кимеген, көзіне қамшы тимеген азат-асау ел едік. Тегінде қасиетті халқымыздың қазақ деген есімі - азат деген сөзбен төркіндес. Азаттықтан айрылған қазақтың құрып біткені... Мандайына құлдық таңбасы бір басылса, ол оңайлықпен өшпейді. Қалмақтан қағажу көргеніміз аздай, енді отбасы отанынды орысқа билетпексіндер ме? Бодан-бодан дейсіндер. Боданнан құл туады, құлдан жетесіз, жасық ұл туады. Сонда болашақ ұрпақтың қамы не болмақ?» [1]. Жазушы образ сомдауда халықпен мәңгі жасайтын Төле бидің бейнесін ажарлауда бидің шешен сөзіне ерік беріп, халық алдында өзін сөйлетеді.

Жалпы алғанда «Дарабоз» романында Төленің бейнесі қартаң тарқан тұста да еліне азаттықты алып беруді армандаған бидің бейнесімен ұштасады. Өзі кіріптар болып отырған Ташкент шаһарын Қабанбай батыр бастаған қалың топ қалмақтардан азат етіп бергенде қарт би былайша көсіледі:

«Рақмет бауырларым! Әмісе абыройларың асып, мерейлерің үстем бола берсін! Көзімнің тірісінде ата жұртымның азат болғанын, сірә көре алмай кетермін деп жүруші едім. Аллаға шүкір, сол арманыма қолымды жеткіздіңдер. Басымыз бірігіп, тіземіз қосылмай жүр екен ғой. Басымыз біріксе – жеңілмес жау, алынбас қамал жоқ екен. Байқадыңдар ма, бір-ақ күнде қамкөңіл халқымыз дүр сілкініп, ұлымыз ұланға, қызымыз қыранға айналған жоқ па?!» [2] деп қамын ойлаған кемеңгер би бейнесінде жарқырауына автор Төле бидің өз аузымен айтылған сөздермен сабақтайды.

Міне қазақтың 1748-жылғы басындағы саяси ахуалы осындай жағдайда еді. Төленің бар арманы отырғаны қазақ жасағын дайындап қалмақтарды өз атамекенімізден қуып шығып, бодандықтан біржола арылу еді. Бұл сондай-ақ ардақты бидің ғана емес, барша жүрегі қазақ деп соғар арда азаматтардың да мұңды шері еді. Бірақ дәл қазір жауға тойтарыс беретін қазақ қолы әлі дайын емес еді. Осы жолы да ауыр жүк Қабанбай батырдың мойнына жүктелді де, енді ол өз руымен бірге қалмақтың Дабашы мен Әмірсана нояндарының үлесіндегі шығыстағы Барқытбелге (Тарбағатай) көшуді ұйғарды. Ондағы мақсаты қазір елсіз жатқан өзінің кіндік қаны тамған атамекеніне сәл де болса жақындай түсіп, бірте-бірте қалмақтарды қазақтың жерінен қуып шығу еді.

Сонымен, Найманның Телегейтайдан тарайтын төрт арысы: Қаракерей, Садыр, Матай, Төртуыл ауылдары Ұлытау өңірінен шығысқа қарай әдейі қоныс аударды. Көшпенділер салтында көшу деген ол бір үлкен тоймен бірдей екендігі рас. Бейбіт елдің алыс жайлауға қарай бет алған салтанатты көшін романда керемет әсем бейнелі етіп әңгімелейді. Қазақтың хас батыры да шешен орақ тілді би шешені де осы көште халыққа бір көрініп қалатыны бар [3]. Осы көште көпшіліктің қолқа салуымен Қабанбай батырдың қалай Қабанбай, Абылай аузынан Дарабоз атанғанын батыр өзі әңгімелеп береді. Сондай-ақ ол қалмақтың қолынан бірінші әкесі онан соң ағасы қайтыс болғанын кейін кек алу жолында қалың қалмақ еліне жалғыз аттанып, ағасын жылқы бағып жүргенде қарнын жарып аяусыз өлтірген ойраттың Өлжежырғал ноянын ажал құштырғанын жаңындағы батырларға әңгімелеп береді. Осының бәрі Қабанбайдың өз сөзімен оқушы қаумға жеткізген қаламгердің тіл мен ой шеберлігінде шек жоқ екендігі батырдың ішкі жан дүниесіндегі жауға деген өшпенділік отынын қалай тұтанғанын бастау алатынан көруге болады. Осы жерде автор бас кейіпкер Қабанбайдың жек қимылдарын дара ала отырып, оның сөйлеген сөздерімен ұштастыра отырып, оқырмандарға талайдың мәнін аша түседі.

Библиографиялық тізім

1. Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. \ кұрастырғандар З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1996. -240 б
2. Жұмаділов Қ. Он екі томдық шығармалар жинағы сегізінші том. Дарабоз. Бірінші кітап. - Алматы: Қазығұрт, 2005. - 30-б
3. Жұмаділов Қ. «Он екі томдық шығармалар жинағы, тоғызыншы том. «Дарабоз» екінші кітап, - Алматы: Қазығұрт, 2005. – 412 б

ӘОЖ 82,3215

Қ. ЖҰМАДІЛОВТЫҢ «ДАРАБОЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ

Ходирова Ш.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Қ. Жұмаділовтың «Дарабоз» романындағы тарихи шындық мәселелері қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы исторической реальности в романе К. Жумадилова «Дарабоз».

Қабанбай батыр туралы тарихи шығармаларды сөз етпес бұрын батырдың өмірбаянына тоқтала кетсек. Қабанбай (Ерасыл) батыр - XVIII ғасырдағы қазақ батыры, әйгілі қол-басшы. Мәмбет - Қожақұл, одан Қабанбай батыр туылған. 1691 жылы етегі Алакөлге малынып жатқан Тоқта-Барлық тауының маңында, Барқытбелдің күнгей жағына орналасқан Мәмбет ауылында Ерасыл (Қабанбай) дүниеге келген. Ол өзінің қайраттылығымен ғана басқа балалардан өзгеше болған жоқ, сонымен қатар оның арқасындағы қалың, қылдай түктері ерекшелендірді. XVIII ғасырдың бас кезінде, яғни 1702 жылы Барлықтағы алғашқы айқаста әкесі Қожақұл батыр аз адаммен қоршауда қалып, ақыры ауыр жарақаттан мерт болады. Ерасылдың он бірге жаңа толған кезі еді. Қожақұл батырдың көзі жұмылған соң бас иесінен айрылған Мәмбет ауылдарына жыл сайын ойраттар шабуыл жасап, тал түсте жылқыларын айдап әкете беретін әдет тапты. Сондай бір кезекті шапқыншылық кезінде қалмақтар жылқы күзетіп жүрген Қабанбайдың ағасы Есенбайды қолға түсіріп, қорлап өлтіреді. Аямас жауыздар қанжармен жас жігіттің қарнын жарып, шалажансар күйінде далаға тастап кетіпті. Есенбай жалғыз інісі Ерасылды маңдайынан шертпей, қатты еркелететін. Соның арқасында әкесінің де жоқтығы білінбей, жетімдік көрмей, бұла боп өскен еді. Аға өлімінен кейін, он алтыға жаңа толып, әлі оң-солын танып үлгермеген Ерасыл көзге қамшы тигендей мәңгіріп қалды. Әсіресе, қорлағаны, азаптап өлтіргені жанына қатты батты. Есенбайдай азаматтың қаны текке кетпес, қалмаққа қолма-қол аттанармыз, қарымта қайтарармыз деп ойланған. Жоқ, олай болмады. Бәрінен де елдің етекбастылығы, асықпайтын ағайынның керенаулығы көңілін қалдырды. Не керек, әйтеуір, іргедегі қалмаққа аттанып кек қайтаратын, тым құрыса жауға қыр көрсетіп, азаматтың құнын сұрайтын бір пенде табылмады.

Ерасылдың күте-күте төзімі таусылып бітті. Ақыры тәуекелге бел байлаған Ерасыл не де болса қалмаққа жалғыз аттанбақ болды. Қанға - қан, жанға - жан! Ағасынан жаны артық па? Осы жолы не Есенбайды өлтірген қалмақты тауып, қанын ішеді. Не ағасының артынан бұл да мерт болады - екіншісі бірі! Ақыры кек алмай жаны жай таппасына көзі жетті де, жылқыдан төл аты - Ардакүреңді ұстап мініп, ешкімге жөнін айтпастан, шығысты бетке алып тартып отырды. Мөлшерлегеніндей-ақ, Сарыбелдің шығыс қапталына қалмақ ауылдары сұғына кіріп отыр екен. Ерасыл мал көздеп жүрген адам

болып, алға қарай ішкеріледі. Қолында қаруы - әкесінен қалған төрт қырлы қаратамақ найза, қайқы қара қылыш пен екі жүзді алмас қанжары бар. «Жалғыздық жары - құдай деуші еді. Уа, пәруардігер, өзің жолымды оңғара көр!» деп тіледі ішінен.

Өлже айқайлап дыбыс бергісі келді ме, әлде тынысы тарылып ауа қармағаны ма, сәл теңселіп тұрды да, қанжарды қайта суырып алған кезде, етбетінен күрс етіп құлап түсті. Ерасыл өзінің Ардакүреңіне мініп ауылдан ұзап кеткен соң, айырылысатын кезде Ердене жолдасының амандығын айту үшін Мәмбет ауылдарына қарай, ал Ерасыл із жасыру үшін Ертіс бойына ұзатылған әпкесіне қарай тартып, Керей еліне бет түзеді. Мұндағы апа-жездесінің қолында бірнеше жыл тұрып қалады. Бір күні Зайсан көлі жағасында жылқы қайырып жүріп, ойда жоқта бір тобыр жабайы шошқаға тап болғаны бар. Қамыс арасынан шыға келген құнан өгіздей қара қабан Ерасылға қарай оқтай атылды. Ерасыл да найзаны бар күшімен сермегенді, сірә, найзаның ұшы жүректі жарып өткен болар, қара қабан серең етіп құлап түсті. Ерасылдың аман екенін көріп, қуанған Бердәулет жездесі: батыр деп мына сені айт! Өзің нағыз қабан екенсің ғой! Уа, жарандар, бүгіннен бастап атын «Қабан батыр» деп атайық! - демесі бар ма. Жездесінің аузы мұндай дуалы болар ма, қуаныш үстінде айтылған бір ауыз сөз кешікпей бүкіл елге тарап, аяқ астынан «Қабанбай батыр» атанды. Сол жылы күзде Сауырдағы шайқаста Ерасыл ойрат батыры Долан Дошыға қарсы жекпе-жекке ел қойып алған осы жаңа атымен шықты.

Содан Керей арасында бес жылдай тұрып, Ханбибіге үйленіп, кейін Байжігіт ішіне қайта оралған соң да бұл ат қалған жоқ. 1718 жылдың күзі, арада жеті жыл өткенде, Аягөз өзенінің бойында Арсалаңмен кездесті. - Қапы қалма, Арсалаң! Мен - қазақтың Қабанбай деген батырымын. Осыдан жеті жыл бұрын, он алты жасымда, ағаң Өлжежырғалды о дүниеге аттандырып едім. Міне, құдайдың құдіретін көрдің бе, сенің де ажалың менен болайын деп тұр... Ал енді шамаң болса, қорғанып бақ!

Найзаны қолына мығым ұстаған Қабанбай кіндік тұстан, не қазан толмастан қадайтын кісіше, еңкейе шауып келді де, дәл қасына таяған кезде көз ілеспес жылдамдықпен өндірішекке ұрып кеп жіберді. Найзамен бауыздалған Арсалаң кескен теректей болып, ат үстінен сұлап түсті де, қорқырап қала берді. Кейін, ойрат қолын ойсырата жеңіп, Шаған паткалынан айдап шыққанда, ақбоз атқа мініп дара шауып, қол бастаған батырдың Қабанбай екенін біліп, Абылай хан қатты разы болған екен. — Қайраусыз өтер қара қылышым-ай! Даңққа жеткізген дара бозым сен екенсің ғой! Егер биікке бекініп алған жау қамалына қалың қолды көтеріп сен шаппағанда, бүгінгі шайқастың немен бітері неғайбыл еді. Бүгіннен бастап Қабанбай атың хан ұранына айналып, жорықтағы есімің Дарабоз болсын! — деп құшағына алып, үстіне алтын зерлі тонын жапқан екен.

Жоңғарларға қарсы күресі 1723 жылы Түркістан қорғанысына, 1726 жылы Бұланты шайқасына, 1730 жылы Аңырақай-Алакөл шайқасына, кейін Шыңғыстау, Ертіс бойындағы шайқастарға қатысып, Абылай ханның бас батырларының біріне айналады. 1741 жылы Шыңғыстаудағы Шаған шайқасында ақбоз атпен топ жарып, жауға шапқаны үшін Дарабоз атанады. 1751 жылы Арқадан Оңтүстік Қазақстанға — Ханбаба (Барақ сұлтанның үлкен ұлы) жорығы жасалды. Ұлы жүз жасағын өзіне қосып алған 2 түмен қазақ әскері, Сыр бойы, Шымкент, Сайрам, Ташкент қалаларын жоңғарлардан тазартып, Ташкентте Төле бидің билікке келуіне көмектесті. Шыршық өңірінде Жоңғарияға айдалып бара жатқан бірнеше мың қарақалпақты құтқарып қалады. XVIII ғасырдың орта шенінде қазақ хандары билік үшін жүргізген күрес шиеленіскен шағында Барақ сұлтан Кіші жүздің ханы Әбілқайырды өлтірген. Қабанбай батыр Барақ сұлтанға кінә тағып, оның Жоңғар хандығымен жақындасуына қарсы әрекет жасады. Осыған орай Қабанбай батыр тек Орта жүздің ішкі жағдайларына ықпал етіп қана қоймай, Кіші жүзде болып жатқан тарихи оқиғалардың да бел ортасында болды. 1752-1754 жылдары Жетісу, Тарбағатай, Алтай өлкелерін жоңғарлардан азат ету жорықтарында Қабанбай басқарған қазақ әскері алдымен Іле, Балқаш, Қаратал өңірлерін жаудан тазартуға қатысқан. Осыдан кейін қазақ жасақтары Тарбағатайдың күнгейі мен теріскейінде екі бағытта шабуылға

шыққан. Күнгедегі өскер тобын басқарған Қабанбай сарбаздарымен Қаракөл мен Нарынды, Ұржар мен Қатынсуды, Алакөл мен Барлықты азат етіп, терістік бағыттағы Бөгенбай әскеріне қосылған. Баспан-Базар, Шорға, Маңырақ шайқастарына қатысып, Зайсан, Марқакөл, Күршім өңірлерін азат еткен.

Библиографиялық тізім

1. Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. \ кұрастырғандар З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1996. -240 б
2. Жұмаділов Қ. Он екі томдық шығармалар жинағы сегізінші том. Дарабоз. Бірінші кітап. - Алматы: Қазығұрт, 2005. - 30-б
3. Жұмаділов Қ. «Он екі томдық шығармалар жинағы, тоғызыншы том. «Дарабоз» екінші кітап, - Алматы: Қазығұрт, 2005. – 412 б

ӘОЖ 82,3215

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСІНДЕГІ ДҮНИЕНІҢ ТІЛДІК СУРЕТІ

Шинтаева Г.К.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается языковая картина мира в контексте национальной культуры.

«Этномәдениет» сөзінің этимологиясын екіге бөліп қарастырамыз. «Этнос» – тарихи қалыптасқан этникалық қауымдастық – тайпа, халық, ұлт. «Этно» күрделі сөздің бірінші бөлігі мағынасы халыққа байланысты: этногеография, этнодемография, этномәдениет, этнолингвистика, этнопедагогика, этнотілдік, этноәлеуметтік, этномінез-құлық айқындалады. Этномәдениет – этнографияның құрамдас бөлігі болып табылады. Этнография – белгілі бір халықтың этногенезін, заттық, рухани мәдениетін, тұрмыс-салт, әдет-ғұрып ерекшеліктерін зерттейтін ғылым. Академик Ә. Қайдаровтың: «Зерттеу мақсатына байланысты қазақты «этнос» деп қараудағы мақсат – оны төмендету емес, қайта оның басып өткен ұзақ та сатылы даму жолын (ретроспективті бағытта) саралай түсудің, тарихи этнотұлға ретінде танудың бірден-бір дұрыс жолы, кепілдігі» - деген сөзі зерттеудің бағыты дұрыс екендігін көрсетсе керек.

Екінші компоненті «мәдениет» араб тіліндегі «мудун» сөзі біздің түсінігіміздегі «қала» мағынасын берсе, «медэни» - «қала тұрғыны» деген ұғымды меңзейді. Осыдан «мәдениет» деген сөз пайда болған. Сөздіктерде бұл сөзге дұрыс анықтама бермеген. Мәдениет орта ғасырлық мұсылман мәдениетінің өркендеу кезеңінде қалыптасқан түсінікпен байланысты. М-Ж. Көпеев «мәдениет» терминін ХІХ-ХХ ғ. ең алғашқы қолданған адам. Кейбіреулер шаһарларда жиылып, егінмен ас қылады. Бұларды: «Мәдени халық – дейді, яғни Ғылымды жұрт» - дейді (М-Ж. 9 т. – Б. 223). «Мәдениет» терминінің орнына әдет-ғұрып нормаларының ережесі ретіндегі көрсеткіші болып табылатын басқа синонимдер де қолданылды. Мысалы: Өлгеніңше өзінді тәрбиелеп бағайын (Қамбар батыр, 339). Тәрбие, әдет-ғұрып (Ш. Уәлиханов), дәстүр (Ы. Алтынсарин), хикмет, ғибадат, иман, ғылым сөздерін (А.Құнанбаев) пайдаланған.

Мәдениет осы мағынасында Еуропаның әлеуметтік ойшылдарының сөз қолдану айналымына ХVІІІ ғасырда енді, дегенмен «мәдениет» деген ұғым туралы түсініктері ертерек қалыптасты. Ағартушылардың көзқарасы бойынша «мәдениет» «ақыл - ой» дегенді білдірді. Джамбатист Вико (1689 – 1744), Иоганн Готфрид Гердер (1744 – 1803),

Шарль Луи Монтескье (1689 – 1755), Жан Жак Руссо (1712 – 1778) «мәдениет» қоғамдық орындардағы тәртіпте және саяси мекемелерде «ақыл-ой» ретінде айқындалады деп есептеді. Ол, ғылым мен өнер жетістігімен өлшенеді дейді. Мәдениеттің мақсаты мен жоғарғы ақыл-ой бір-бірімен сай келеді: ол – адамдарды бақытты ету. Бұл мәдениеттің концепциясы болды – эвдемоникалық¹ деген атпен аталды. XIX ғасырдың екінші жартысында «мәдениет» деген ұғым ғылыми терминге айналды.

Ол қоғамның жоғарғы дамуы деген қағидадан арылады. Енді «мәдениет» – «өркениет» және «қоғамдық-экономикалық формация», «жаһандану» деген ұғымдармен түйіседі. Сөйтіп, «мәдениет» пен «өркениет» ұғымы қатар қолданылып келді. «Қоғамдық – экономикалық формацияны» ғылыми айналымға енгізген Карл Маркс (1818 – 1883). Ол тарихты материалистік тұрғыдан түсіну негізін қалады. Көптеген жылдар бойы «мәдениет» пен «өркениет» арасы бірлікте қаралып жүрді. Тек қана алғаш рет неміс философы Иммануил Кант (1724 – 1804) шекарасын салды. Басқа неміс философы Освальд Шпенглер (1880 – 1936) бұл екі ұғымды тіпті бір-біріне қарама-қарсы қойды. XX ғасырда «мәдениет» туралы ғылыми таңданыс мүлдем жойылады. Романтикалық бейне «мәдениетке» өте сирек шығармашылық нәр қосады. Рухани түсінік жөніндегі маңызын арттыра түседі. Оны күнделікті тұрмыс нормаларынан аршып алады. Француз философы Жан Поль Сартр (1905 – 1980): «Мәдениет ешкімді, ешнәрсені құтқармайды және ақтамайды. Ол – адам қолымен жасалады, одан ол өзінің бейнесін іздейді, өзін таниды, тек қана осындай қиын айнадан ғана ол өзінің бетін көре алатын мүмкіндікке ие бола алады» – деген. Сонымен «мәдениет» туралы нақты анықтама жоқтың қасы. Бұл «мәдениеттің» көп мағыналылығын білдірсе керек. Зерттеушілердің бағасы бойынша «мәдениеттің» мыңға жуық анықтамасы бар екен. Қазіргі заманғы мәдениетте: технология, шығармашылық, құнды концепциялық мәдениет таралған.

Технологиялық көзқарас бойынша келсек, мәдениет қоғамдық өмірдің өндіріс саласын және қайта өндірудің белгілі бір деңгейін анықтайды. Шығармашылық концепция мәдениетті адам тіршілігінің нәтижесі мен өмір сүру тәсілі ретінде жалпы қоғамдық қозғалыстың көрсеткіші. Құнды(аксиологиялық) концепция мәдениеті өмір сүру моделінің кіршіксіз маңызын ерекше атайды – қоғамдағы орнын анықтайды ал мәдениет ондағы толықтырушы, дем беруші ретінде соны іске, шынға асырушы болып табылады. «Мәдениет» ұғымы туралы философиялық сөздікте былай деп анықтама берген: исторически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях. Сондықтан да мәдениет әлемі, кез келген затты немесе құбылысты – табиғаттың сыртқы күшінің әсері емес, адамдардың өздерінің әрекетінің нәтижесі деп біледі, табиғаттың бергенін тек қана жетілдіруге бағыттайды, жаңғыртады.

А. Медоевтың «Гравюры на скалах» Алматы, Жалын, 1979 жылғы еңбегінде жан-жақты сипатталған. Онда ат (жылқы) көлік ретіндегі қызметі, өмір сүру динамикасындағы рөлі сипатталды. Мал шаруашылығымен айналысқан түріктер әрдайым құдайлардың қоршауында болды. Сондықтан да олар малдың иесі бар деп түсінді. Мысалы: жылқы (Қамбар ата), түйе (Ойсыл ата), сиыр (Зеңгі баба), қой (Шопан ата) т.б. С.Е. Толыбеков: «Культ животных у кочевых народов, как одна из форм общественного сознания, надо полагать, не мог сразу исчезнуть даже после того, когда эти народы уже превратились в оседлых земледельцев или смешались с ними» – деген болатын.

Түріктер үшін құдай: күн кейіннен Тәңір мен Ұмай болды. Көшпенділер үшін доңғалақты арба көшіп-қонып жүргенде үй-жай болса, жаудан қорғанатын қорғанның да рөлін атқарған. Қорғанның өз заңдылықтары болған. Ор (үй) қала есебінде жүрген. Түріктердің бұзылмас дала заңы құқық ережелерін сақтап отырған.

Библиографиялық тізім

1. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы: «Баспа», 1987. – 127 б.

2. Абдигалиева Б. Бытовая лексика казахского языка: Дис... канд. филол. наук. – Алматы, 1984. – 200 б.
3. Алпысбаев Қ. Қазақ әдебиетіндегі тарихи шығарма: таным және көркемдік. – Алматы: «Таймас», 2008. – 281 б.
4. Ахметжанова З.К. Лингвокультурная концептология в Казахстане. Выпуск 1. – Киев: «Баспа» барлығы қанша бет, сол көрсетілуі керек. 213-215стр
5. Авакова Р.Фразеология теориясы Алматы -209ж. 89-165бб.
6. Ақбай Н. «Қазақтың дәстүрлі атаулары» Алматы-213ж.-495

ӘОЖ 82,3215

РУХАНИ МӘДЕНИЕТ ЛЕКСИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Шинтаева Г.К.

Шымкент университеті, Шымкент

Аңдатпа

Мақалада Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті қарастырылады.

Резюме

В статье рассматривается языковая картина мира в контексте национальной культуры.

«Рухани мәдениет» – адамдардың талғамына байланысты дамыды. Ол өзінің құрамдас бөлігі ретінде эстетика мен этика нормаларын қабылдауға мәжбүр болды. «Мораль» – нормасы ретінде «эстетика» мен «этика» адамның рухани сипатын анықтады. «Эстетика» – (грек – ощущение) – өнер туралы философиялық оқу. «Этика» – (грек. адамгершілік, дәстүр қағидасы, мінез нормасы) адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынасы, жоғарғы мәдениеттілік келбеті. «Салт-дәстүр» – адамзаттың рухани көне құбылыстарының – бірі. Этнографиялық зерттеу мынаны көрсетеді: салт-дәстүр қоғамдағы архаикалық мәдениеттің доминанты болып табылады. Салт-дәстүр – әдеттегі саналы түрде адамзаттың аз өзгеріске түскен түрі. Әдет-ғұрып аса қарапайым мінез-құлықтардың бүтіндей, үйреншікті өмір салтының үлгілерінің негізінде қалыптасады. Олар қоғамда белгілі бір уақытта, орында, белгілі бір – оқиға – жағдайға байланысты қолданылып жатады. Ол үлгіге қарекеттің айқындалмаған бір бөлігі енгізіледі. Рухани мәдениеттің алғы шарттары ауыз әдебиетінен де табылып жатады. **Нормалар.** Әдет-ғұрып нормаларына (шама, өлшем, ереже) іс-әрекетті аяғына дейін түгел емес, тек қана бір принципті, іс-әрекеттің параметрін қамтиды. Ол мінез-құлықты белгілі өлшемнің варианттарынан және күрделенуінен тұрады. Т. Парсонстың көрсетуінше нормаларды былай классификациялауға болады:

1) Жалпы қоғамда және оны құрайтын топтарда формальданған тәртіпті сақтауға арналған нормалар. Мысалы: ер балалар әскери қызметін өтеу, ұлттық қауіпсіздік комитетінде, ішкі істер бөлімінде, әскери дайындық, дене шынықтыру, техникалық салаларда т.б. Әйел балалар көбіне мұғалім қызметіне, ара-тұра дәрігерлік, тамақ өнеркәсібі (ер балалар да араласа бастады), үй шаруашылығымен айналысу т.б.;

2) Экономикалық нормалар шаруашылық қарекеті, мақсаттылықты, кәсіпқойлықты және пысықтылық пен тиімділіктің мөлшерінің қолайлы жақтарын береді;

3) Өз еліндегі жалпы саяси принциптердің жүйесін қолдайтын міндеттерді белгілейтін, заңдылықтар мен конституцияны бұзбай, күресті «ережені» сақтай отырып жүргізетін саяси нормалар;

4) Коммуникацияның тұрақты принциптерін, жеке адам мен түрлі топтардың өзара қарекеттерін қолдайтын мәдени нормалар. Ол өз халқының тілінде сөйлеу, оқу, жазу, музыканы сүйу, өз мәдениетінің стилі мен рәміздерін қолдау. Егер кейбір нормалар өзінше

соны немесе ерекше дәрежесін ала алмаса, онда қабылданған нормалар жедел қатардан шығып қалады да, қолайсыз мінез-құлық деп аталады.

Құндылықтар нормалардан кейін жүрсе де, олардан бір айырмашылығы жоғары деңгейде нысандардың хал-жағдайын, қажеттілікті, мақсатты таңдауды түсіндіреді. Құндылықтарды шартты түрде: Витальдық құндылықтар; Әлеуметтік құндылықтар; Саяси құндылықтар; Моральдық құндылықтар; Діни құндылықтар; Эстетикалық құндылықтар болып бөлінеді. М.М. Копыленко: «Язык любого народа хранит увлекательную повесть многовековых усилий познать, осмыслить и подчинить себе окружающую их действительность. Отсюда проистекает важность этнолингвистических исследований, проливающих свет на формирование конкретных предметов и абстрактных понятий» – дейді. Уақыттың жазба кодтар арқылы көрсетілуі ақпараттық берілістің кеңістігін және ұзақтығын арттырады. Осы тұрғыдан алғанда объективті мазмұны бар таным жазу арқылы ғана дами алады. Текстер табиғаттың мәнді белгілерін ымдардан қабылдамайды. Олар көбінесе жаратушының айтқан сөздерінің таңбалары ретінде беріледі. Осы тұрғыдан қазақ халқының Қазан төңкерісіне дейін жазба мәдениеті болған жоқ, олар түгелдей дерлік сауатсыз еді деген тоталитарлық жүйедегі кең тараған пікірдің логикамен де, тарихи деректермен де қисыны жоқ. Тарихшы Ә. Хасеновтың пікірінше, көне түрік жазуы скиф – сақ дәуірі мәдениетімен үндесіп, астасып жатты.

«Күлтегін» ескерткішінде: күн, түрік, Шаңтүң, теңіз, темір қапығқа, Тоғыз ерсен, Түпүтке, Йінчу, Байырку, йерке, алтун, күмүш, ісігі, артқыш –тікіш, ташқа, бөдке, Табғач, Істемі, Қапуғқа, Иоллығ, Отұз татар, қытан, татабы, інісі, ечісін, Оғлу қанун тег, Табғач, інілі – ечілі, оғлун күң, Бөклі қаған, субу, Қанум Елтеріс қағануғ, Өгім Елбілге қатұнығ, төпесінте, сүсі, бөрі, қоң, Баз қаған, Қырқыз, құрықан, отуз татар, Қытай, балбал, Йашул үгүз, Шаңтүң йызықа, Түргіс, ечүміз, йер, суб, сіңілім, Қадырқан йышығ, Кенту, иарықлығ, сүңігліг, соңүкүң, Өчім қағанығ, Өгім қатунығ, тонсыз, Күлтегін, от суб, Алты чүб, сағдақ, Табғаш Оң тұтүк, Чача Сеңүнке, Тадыкын чурың, боз ат, торы ат, сауыт, қарығ, оқуын, удлықын, Түргеш, Ертіс, балық, көзі – қашы, бедіз т.б.

Немесе, рухани мәдениеттің көздері: теңрі, қаған, шд, апып, беглер, тарқат, тоғыз, оғұз, будуні, тоғсыққа, ортусынару, біргеру, курғару, йырғару, біліг, бедізчі, таш тоқыпдым, тұрт булуң, сү сүлепен, еліг йыл, күн тоғсықда, елін-төрүсін, иағу, йіпі йегірмі, йетміс ер, йеті йүз, ечум – апам, қырқ йегі, иегірмі, беш отүз, үч йегірмі, он оқ будун, Умай, бес түмен т.б.

«Тоныккө» [54, б.26-38]: буқалу, кейік, табусған, іңгек, көлүк, абыз, теңірі, ұмай, түмен, апа қолданылған.

Мәдениеттің негізгі функциясы адамның – шығармашылығы немесе гуманистігі. «Орхон-Енессей» ескерткіші түрік мәдениетінің адам қолымен жасаған шығармашылығының ең шырқау биігі. Ал, қазақтың қалған мәдениеті осымен тығыз байланысты, не болмаса осы мәдениеттен туындап жатады. Бұны – трансляция функциясы (ұрпақтан-ұрпаққа беру), әлеуметтік тәжірибе (тарихи мұрагерлік, немесе ақпараттану) деп атауға болады. Мәдениет – шынында да адам жадының әлеуметі.

Библиографиялық тізім

1. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы: «Баспа», 1987. – 127 б.
2. Абдигалиева Б. Бытовая лексика казахского языка: Дис... канд. филол. наук. – Алматы, 1984. – 200 б.
3. Алпысбаев Қ. Қазақ әдебиетіндегі тарихи шығарма: таным және көркемдік. – Алматы: «Таймас», 2008. – 281 б.
4. Ахметжанова З.К. Лингвокультурная концептология в Казахстане. Выпуск 1. – Киев: «Баспа» барлығы қанша бет, сол көрсетілуі керек. 213-215стр
5. Авакова Р. Фразеология теориясы Алматы -209ж. 89-165бб.
6. Ақбай Н. «Қазақтың дәстүрлі атаулары» Алматы-213ж.-495

MAZMUNY

<i>Бекзат Ж.О., Құдратулла А.М.</i> ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ.....	4
<i>Суюбердиева А.А., Бегова А. Б.</i> METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH TENSES IN THE FRAMEWORK OF COMMUNICATIVE APPROACH.....	7
<i>Суюбердиева А.А., Бегова А. Б.</i> TEACHING ENGLISH GRAMMAR USING INTERNET BASED PROGRAMS....	8
<i>Kalykova B.</i> CONTENT OF THE FORBEARANCE FORMATION BY MEANS OF A FOREIGN LANGUAGE.....	10
<i>Kalykova B.</i> FEATURES OF FORMATION OF FORBEARANCE IN THE MULTINATIONAL SCHOOL.....	13
<i>Makhmudova F.B.</i> IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN A REASONING.....	15
<i>Makhmudova F.B.</i> IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN THE FORMALLY ALLOCATED PART OF THE TEXT.....	17
<i>Суюбердиева А.А., Аимбекова А.С.</i> ORGANIZATION OF EXPERIMENTAL WORK ON TEACHING WRITING SKILLS.....	19
<i>Суюбердиева А.А., Аимбекова А.С.</i> FORMATION OF WRITTEN COMMUNICATIVE COMPETENCE ON A FOREIGN LANGUAGE FOR SECONDARY AND HIGH SCHOOL.....	22
<i>Суюбердиева А.А., Курбанова С.</i> WAYS TO IMPROVE THE CREATIVE ADILITIES OF STUDENTS.....	24
<i>Суюбердиева А.А., Курбанова С.</i> DESCRIPTION OF THE EXPERIMENTAL WORK ON THE APPLICATION ON THE BASIS OF PLANNED WRITING ACTIVITIES.....	26
<i>Абдуллаева Г.</i> TEACHING IN THE NON-INTERVENTION CLASS AND L2 WRITING FLUENCY.....	28
<i>Абдуллаева Г.</i> METACOGNITION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING - INTERVENTIONAL APPROACHES.....	31
<i>Арипов Т.</i> THE SEMANTICS OF ALL, WHOLE, BOTH AND HALF.....	34
<i>Айтуған А.Ғ.</i> EFFECTIVE METHODS AND TECHNIQUES FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE SKILLS USING SONG AND POETRY.....	37
<i>Айтуған А.Ғ.</i> IMPORTANCE OF POEMS AND SONGS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING PROCESS.....	39
<i>Исимова Д.М.</i> USING VIDEO MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE.....	42
<i>Исимова Д.М.</i> THE IMPORTANCE OF AUTHENTIC MATERIAL TO LEARN FOREIGN LANGUAGE.....	46
<i>Қосыбаева Ұ.</i> DISTANT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES.....	48

<i>Қосыбаева Ұ.</i> USE OF INTERNET RESOURCES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	52
<i>Суюбердиева А.А., Калашораева Н.О.</i> THE ROLE OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE IN WORKING TO INCREASE MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE.....	55
<i>Суюбердиева А.А., Калашораева Н.О.</i> METHODS OF INCREASING STUDENTS' MOTIVATION WHILE TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF THE MODERNIZATION OF EDUCATION.....	57
<i>Суюбердиева А.А., Момынова А.Ш.</i> EFFECTIVE WAYS TO USE AN INTERACTIVE WHITEBOARD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	60
<i>Суюбердиева А.А., Момынова А.Ш.</i> PECULIARITIES OF USING AN INTERACTIVE WHITEBOARD IN LESSONS.....	63
<i>Суюбердиева А.А., Тастанбекова С.А.</i> THE USE OF AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS (ON ENGLISH).....	65
<i>Суюбердиева А.А., Тастанбекова С.А.</i> PSYCHOLOGICAL - PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS.....	68
<i>Абибуллаева Ж., Мейрбеков А.К.</i> THE INFORMATION TECHNOLOGY IN FOREIGN LANGUAGES TEACHING.....	71
<i>Анашева П., Мейрбеков А.К.</i> CLASSIFICATION OF ADVERTISING TEXTS.....	73
<i>Аширбекова Э., Мейрбеков А.К.</i> ENGLISH LANGUAGE IN A GLOBAL WORLD.....	76
<i>Омарбаева Э., Мейрбеков А.К.</i> INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN KAZAKHSTAN.....	77
<i>Сафарова Ш., Мейрбеков А.К.</i> FEATURES OF LITERARY AND COLLOQUIAL VOCABULARY IN FICTION ITS STUDY IN LINGUISTICS.....	80
<i>Султонова Р., Мейрбеков А.К.</i> FEATURES OF LITERARY AND COLLOQUIAL VOCABULARY IN FICTION ITS STUDY IN LINGUISTICS.....	83
<i>Тохтиева В., Мейрбеков А.К.</i> ANALYSIS OF TERMINOLOGY IN SCIENTIFIC-TECHNICAL STYLE.....	85
<i>Есиркепова А.</i> THE RELATIVE APOLOGY RATES IN DIFFERENT SOCIAL DYADS IN ENGLISH LANGUAGE.....	88
<i>Есиркепова А.</i> THE CONCEPT OF 'FACE' IS A USEFUL TOOL OF APOLOGISE.....	91
<i>Қантаева А.</i> THE CATEGORY OF NUMBER OF ENGLISH AND KAZAKH NOUNS.....	93
<i>Қантаева А.</i> DIFFERENCES OF SEMANTIC AND GRAMMATICAL FEATURES OF ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGE.....	97
<i>Махмұтова А.</i> CLYDE'S ASPIRATIONS FOR HIGH SOCIETY.....	100

<i>Махмутова А.</i> THEODORE DREISER AND PECULIARITIES OF HIS NOVEL.....	102
<i>Сулейменова С.</i> TEACHING WORD FORMATION AND WORD COMBINATION.....	104
<i>Сулейменова С.</i> CONVEYING THE MEANING AND TEACHING VOCABULARY.....	107
<i>Амантурлиева К.Б.</i> КӨНЕ ЕСКЕРТКІШТЕГІ ҚОС СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАСЫ.....	109
<i>Амантурлиева К.Б.</i> КӨНЕ ЕСКЕРТКІШТЕРДЕГІ КҮРДЕЛІ СӨЗДЕР СЕМАНТИКАСЫ.....	111
<i>Баймусаева А.</i> Т.ИМАНБЕКТИҢ «ҮШ АЙДЫҢ, ҮШ КҮНІ» ПОВЕСІНДЕГІ ОБРАЗ ЖАСАУ ТАБИҒАТЫ.....	114
<i>Баймусаева А.</i> Т.ИМАНБЕК ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕР.....	117
<i>Елгонова Г.</i> ЖАЗУШЫ ГҮЛЗАТ ШОЙБЕКОВАНЫҢ «ТОРЫТӨБЕЛ» ХИКАЯТЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ.....	120
<i>Елгонова Г.</i> ЖАЗУШЫ ГҮЛЗАТ ШОЙБЕКОВАНЫҢ «ҰЛТАБАР» ХИКАЯТЫНДАҒЫ МИФТІК САРЫН.....	123
<i>Кумисбаева М.</i> АБАЙ АУДАРМАЛАРЫНДАҒЫ ШЕБЕРЛІК ШЫҒЫ.....	126
<i>Кумисбаева М.</i> КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ САЛАСЫНДАҒЫ АУДАРМА МӘСЕЛЕСІ.....	129
<i>Суюбердиева А.А., Абдугапбарова А.С.</i> THE EFFECT OF PRE-SERVICE ENGLISH TEACHERS EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THEIR LANGUAGE LEARNING STRATEGIES.....	131
<i>Суюбердиева А.А., Абдугапбарова А.С.</i> EMPIRICAL STUDY OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPING STUDENT EMOTIONAL INTELLIGENCE.....	133
<i>Суюбердиева А.А., Асанова А.Н.</i> THEORETICAL BASIS FOR DEVELOPING THE LEARNERS' SPEAKING/LISTENING SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION.....	137
<i>Суюбердиева А.А., Асанова А.Н.</i> METHODS OF COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF LEARNERS' SPEAKING/ LISTENING SKILLS.....	140
<i>Суюбердиева А.А., Мамажанова З.Б.</i> THE USE OF INFORMATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE (GRADES 9-11).....	142
<i>Суюбердиева А.А., Мамажанова З.Б.</i> THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE.....	144
<i>Суюбердиева А.А., Серикбаева Т.К.</i> EFFECTIVENESS AND NEGATIVE EFFECTS OF MODERN METHODS USED IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	147
<i>Суюбердиева А.А., Серикбаева Т.К.</i> METHODS OF FORMING THE LEARNERS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION ON THE BASIS OF CONTEMPORARY METHODS.....	149
<i>Бекбаева Р.К.</i> ТҰРСЫНБЕК КӘКІШҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӨНЕРІ.....	152

<i>Бекбаева Р.К.</i>	
Т.КӘКШҰЛЫ ЖӘНЕ ӘДЕБИ СЫН МӘСЕЛЕСІ.....	155
<i>Бердыбаева Т.Ж.</i>	
TRANSLATION AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION.....	158
<i>Бердыбаева Т.Ж.</i>	
ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	161
<i>Конырбаева Г.О.</i>	
1970-1980 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ СЫНЫ ЖӘНЕ САҒАТ ӘШІМБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ.....	163
<i>Конырбаева Г.О.</i>	
С.ӘШІМБАЕВ – ӘДЕБИЕТ СЫНШЫСЫ.....	166
<i>Тленищева М.</i>	
УПОТРЕБЛЕНИЕ ПРИЁМОВ РЕЧЕВОЙ КОМПРЕССИИ ПРИ СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ.....	170
<i>Тленищева М.</i>	
СИНХРОННЫЙ ПЕРЕВОД: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА.....	173
<i>Тұрысбекова Э.</i>	
ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ НОМИНАЦИИ СРЕДСТВ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	176
<i>Тұрысбекова Э.</i>	
ANTHROPONYMY IS A NOMINATION SECTION IN THE STUDY OF ETYMOLOGICAL STRUCTURE OF THE ENGLISH LANGUAGE.....	179
<i>Жанабаева З.</i>	
IMPORTANCE SOFTWARE FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	183
<i>Жанабаева З.</i>	
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASES OF USE OF DESIGNING METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	186
<i>Камзина З.</i>	
FEATURES OF TRANSLATION OF REALITIES OF "LIFE".....	188
<i>Камзина З.</i>	
PROBLEM OF CLASSIFICATION OF REALIA.....	191
<i>Makhmudova F.B.</i>	
IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN A REASONING.....	194
<i>Makhmudova F.B.</i>	
IMPLICATIVE SUPERPHRASE UNITIES IN THE FORMALLY ALLOCATED PART OF THE TEXT.....	196
<i>Осипова М.</i>	
THE PECULIARITIES OF TIME MODELS AND THE SPECIFIC CHARACTER OF THEIR REALIZATION IN THE NOVEL BY GEORGE ORWELL.....	198
<i>Осипова М.</i>	
TIME AND SPACE IN THE STRUCTURE OF THE NOVEL «1984» BY GEORGE ORWELL.....	201
<i>Шаймерденова Ж.</i>	
PEDAGOGICAL PRACTICE AND METHODOLOGICAL PRINCIPLE IN TEACHING LANGUAGES.....	204
<i>Шаймерденова Ж.</i>	
THE PROFICIENCY OF SPEAKING AND LANGUAGE LEARNING.....	207
<i>Ауешова А.</i>	
ШЕШЕНДІК ӨНЕР ТУРАЛЫ АТАҚТЫ ҒАЛЫМДАРДЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	209
<i>Ауешова А.</i>	
МАЙҚЫ БИ СӨЗДЕРІНДЕГІ «БІРЛІК-ЫНТЫМАҚ» МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨРІНІС	213

ТАБУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	
<i>Бердыбаева А.Е.</i>	
ХАЛЫҚТЫҢ ТҮР МЕН ТҮС ЖАЙЫНДАҒЫ ТАНЫМЫ.....	215
<i>Бердыбаева А.</i>	
ТҮСТЕРДІҢ СИМВОЛИКАЛЫҚ ТАБИҒАТЫ.....	218
<i>Калдыбекова М.</i>	
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ, ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	221
<i>Калдыбекова М.</i>	
ПОЭЗИЯНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ТАБИҒАТЫ.....	224
<i>Құттыбаева А.</i>	
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ МИФОЛОГИЗМ КӨРІНІСІН КӨРКЕМДІК-БЕЙНЕЛІЛІК ЖҮЙЕСІ.....	227
<i>Құттыбаева А.</i>	
ПОЭЗИЯДАҒЫ МИФТІК ТАНЫМ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	229
<i>Турахонова Х.Г.</i>	
МҰҚАҒАЛИ ПОЭЗИЯСЫ – АЗАМАТТЫҚ ПЕН АДАМГЕРШІЛІКТІҢ СИМФОНИЯСЫ.....	231
<i>Турахонова Х.Г.</i>	
М.МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ БАЛАНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТІНЕ ӘСЕРІ.....	233
<i>Тынышбаева Н.А.</i>	
БАУЫРЖАН MOMЫШҰЛЫНЫҢ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ.....	235
<i>Тынышбаева Н.</i>	
БАУЫРЖАН MOMЫШҰЛЫНЫҢ ПРОЗАДАҒЫ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ.....	237
<i>Ибаділдаева Е.</i>	
A LANGUAGE GAME CREATION WAYS IN AN ADVERTIZING DISCOURSE.....	240
<i>Ибаділдаева Е.</i>	
A LANGUAGE GAME PHENOMENON IN AN ADVERTIZING DISCOURSE: GENDER ASPECT.....	242
<i>Қалмурза Ә.</i>	
LINGUISTIC PRACTICE, LINGUISTIC RESOURCES AND THE LANGUAGE SYSTEM.....	245
<i>Қалмурза Ә.</i>	
LANGUAGE/LANGUACULTURE AND DISCOURSE IN A GLOBAL PERSPECTIVE.....	248
<i>Касабулатова Ә.</i>	
PRINCIPLES OF LEXICAL TRANSFORMATION IN TRANSLATION REALITIES IN ENGLISH KAZAKH AND RUSSIAN LANGUAGES.....	250
<i>Касабулатова Ә.</i>	
EQUIVALENCE PROBLEMS IN TRANSLATION.....	253
<i>Кудайбергенова А.</i>	
TECHNOLOGIES OF USING BUSINESS GAMES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS.....	256
<i>Кудайбергенова А.</i>	
THE LANGUAGE GAME AS LINGUISTIC PHENOMENON.....	258
<i>Мирзалиева А.</i>	
CHARACTERISTICS OF EARLY MODERN ENGLISH.....	260
<i>Мирзалиева А.</i>	
SURVEY OF TEACHING THE PAST PERFECT.....	262

<i>Мырахметова Г.</i> THE CHILDREN'S LITERARY FAIRY TALE ONOMASTICS.....	265
<i>Мырахметова Г.</i> THE ONOMATOPOETIC PROPER NAMES IN CREATION OF ASSUMED NAMES.....	268
<i>Абдралиева А.</i> «АР-ҰЖДАН» ҰҒЫМЫНЫҢ КОНЦЕПТІЛІК ҚҰРЫЛЫМЫ.....	271
<i>Абдралиева А.</i> АР КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕ КӨРІНІС БЕРУІ.....	273
<i>Айтказина А.С.</i> КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ МЕТАФОРАНЫҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ.....	275
<i>Айтказина А.С.</i> ЖАЗУШЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ БЕЙНЕЛІ ЭПИТЕТТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ.....	277
<i>Ахметова Г.Е.</i> СЕНТЕНЦИЯНЫҢ ТІЛДІК ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ.....	279
<i>Ахметова Г.Е.</i> КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ СЕНТЕНЦИЯ ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ СТИЛЬДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	281
<i>Бекбаева И.А.</i> ПОЭТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ КОГНИТИВТІК ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	282
<i>Бекбаева И.А.</i> КӨРКЕМ ШЫҒАРМА ТІЛІНЕ КОГНИТИВТІК ТАЛДАУ ЖАСАУ НЕГІЗДЕРІ.....	284
<i>Дегенбаева Л.</i> ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ИСЛАМ ТАҚЫРЫБЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	286
<i>Дегенбаева Л.</i> ИСЛАМ ДІНІНІҢ ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІНЕ ЫҚПАЛЫ.....	288
<i>Демеуова Л.Ж.</i> НҰРШАЙЫҚОВТЫҢ КЕЙІПКЕР МІНЕЗІН ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ СУРЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	290
<i>Демеуова Л.Ж.</i> Ә. НҰРШАЙЫҚОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ.....	292
<i>Жұмабаев И.Ю.</i> ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ КӨРІНІСІ (Д. Рамазан және Н. Ораз шығармашылығы бойынша).....	294
<i>Жұмабаев И.Ю.</i> Д. РАМАЗАН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ӘЛЕМІ.....	296
<i>Исаханова К.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	298
<i>Исаханова К.</i> КӨРКЕМ ШЫҒАРМА АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	300
<i>Каюмова Ф.К.</i> ҰЛТТЫҚ ПОЭЗИЯ ЖӘНЕ Ж. БӨДЕШҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ.....	302
<i>Каюмова Ф.К.</i> ЖӘРКЕН БӨДЕШҰЛЫ ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ КӨРІНІСТЕРІ.....	304

<i>Контаева Ж.</i> ҰЛТТЫҚ ЭЛИТАРЛЫҚ ТІЛДІК ТҰЛҒА ЖӘНЕ ПРЕЦЕДЕНТТІЛІК ҚҰБЫЛЫСТАРЫ.....	306
<i>Контаева Ж.</i> ПРЕЦЕДЕНТТІЛІК ФЕНОМЕНДЕРІ.....	309
<i>Ногаева А.З.</i> КӨРКЕМ МӘТІНДЕ АСТАРЛЫ ОЙДЫҢ БЕРІЛУ ТӘСІЛДЕРІ.....	310
<i>Ногаева А.З.</i> ПРОЗАДАҒЫ АСТАРЛЫ МАҒЫНА ЖӘНЕ ДИСКУРС ТАБИҒАТЫ.....	312
<i>Олжабаева Гулнар</i> ТАРИХИ ЛЕКСИКАНЫҢ МАЗМҰНДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ КОННОТАТТЫҚ КОМПОНЕНТТЕР.....	314
<i>Олжабаева Г.</i> КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ КОННОТАЦИЯНЫҢ ПРАГМАТИКАСЫ.....	316
<i>Тілес А.Ә.</i> КӨРКЕМ МӘТІНДЕРДЕГІ ДИАЛЕКТИЗМДЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ МӘНІ.....	318
<i>Тілес А.Ә.</i> ЭТНОМӘДЕНИ ЛЕКСИКАНЫ - АНТРОПОӨЗЕКТІ БАҒЫТТА ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗІ.....	320
<i>Ходирова Ш.</i> Қ. ЖҰМАДІЛОВТЫҢ «ДАРАБОЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ОБРАЗ СОМДАУ ТӘСІЛДЕРІ.....	322
<i>Ходирова Ш.</i> Қ. ЖҰМАДІЛОВТЫҢ «ДАРАБОЗ» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ.....	324
<i>Шинтаева Г.К.</i> ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСІНДЕГІ ДҮНИЕНІҢ ТІЛДІК СУРЕТІ.....	326
<i>Шинтаева Г.К.</i> РУХАНИ МӘДЕНИЕТ ЛЕКСИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ.....	328

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ: ЖАҢА ТӘСІЛДЕР
ЖӘНЕ ӨЗЕКТІ ЗЕРТТЕУЛЕР»**

**Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ**

СБОРНИК ТРУДОВ

**Международная научно-практическая конференция
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ
И АКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ»**

**V том (1 бөлім)
Том V (1 часть)**

Басуға 25.04.2022ж. қол қойылды.

Қалыбы А4. Қаріп түрі «Таймс».

Ризографиялық басылым.

Көлемі 21,0625 шартты баспа табак. Таралымы ____ дана.

«Нұрлы Бейне» баспасында басылды.

Тапсырыс №2504

Шымкент қаласы, А. Байтұрсынов көшесі, 15 «Б»

e-mail: nurly-beine@mail.ru

+7 701 77 97 167; 8 (7252) 50 16 21

+7 775 389 18 28; +7 771 144 46 30.

